

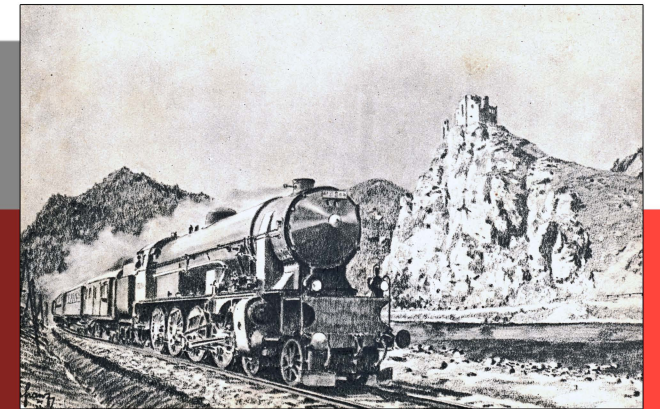
TOMUS XVIII - 2015

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

TOMUS XVIII - 2015

ISSN 1336-9148

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy

18/2015

Vol. 1-2

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy

Vychádza 2x ročne

Vydáva: BELIANUM. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

© Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – BELIANUM

ISSN 1336-9148

Časopis je registrovaný v medzinárodných databázach:

Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Open Academic Journals Index (OAJI) a Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

Redakcia:

Imrich Nagy (šéfredaktor)

Pavol Maliniak (výkonný redaktor)

Peter Mičko

Michal Šmigel

Oto Tomeček

Redakčná rada:

Rastislav Kožiak (predseda)

Július Alberty

Dániel Bagi (Pécs)

Piotr Boroń (Katowice)

Alexandr Čerkasov (Soči)

Miroslav Daniš (Bratislava)

Éva Gyulai (Miskolc)

Michaela Hrubá (Ústí nad Labem)

László Kiss (Eger)

Jiří Knapík (Opava)

Vjačeslav Ivanovič Meňkovskij (Minsk)

Martin Pekár (Košice)

Krzysztof Polek (Kraków)

Jan Randák (Praha)

Ján Steinhübel (Bratislava)

Dušan Škvarna

Vladimír Varinský

Recenzenti:

doc. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD., Mgr. Patrik Kunec, PhD.,

Mgr. Alica Kurhajcová, PhD., PhDr. Marta Mácelová, PhD.,

PhDr. Pavol Maliniak, PhD., Mgr. Imrich Nagy, PhD.,

doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.

OBSAH

Jubileum

KOVÁČ, D.: Brilantný stredopoliar Dušan Škvarna.....	7
SNOPKOVÁ, B.: Prof. PhDr. Dušan Škvarna, PhD. – výberová personálna bibliografia	10
ŠKVARNA, D.: Pocta k 90-inám Júliusa Albertyho	59

Články

KOWALSKÁ, E.: Konfesia ako motivácia migrácie: (vnútro)uhorská migrácia protestantov medzi prinútením a pozvaním.....	64
PODOLAN, P.: Causa „Černoboh bamberský“	83
DEMMELE, J.: Výlet do minulosti maďarského národa? Slovenské životné dielo Jozefa Viktorina a vyšehradské hradné ruiny.....	100
HOLLÝ, K.: K aktivitám a postojom mladého Andreja Kmeťa (Ostrihom a Senohrad).....	124
CETNAROWICZ, A.: Stosunki polsko-ukraińskie i polsko-rosyjskie w opinii słoweńskiej w II połowie XIX wieku	161
ŠVORC, P.: Rusíni a problém vymedzenia ich územia v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia	180
KURHAJCOVÁ, A.: Premennivosť či stálosť reprezentácií Ludovíta Štúra v maďarskej historiografii? Na príklade Steierových diel o slovenskej otázke.....	199
VESZTRÓCZY, Zs.: Modernizácia a/alebo maďarizácia (Školská politika a ľudové vzdelávanie v hornouhorskom slovenskom regióne v rokoch 1867 – 1918)	214
MANNOVÁ, E.: Pomníková kultúra v Bratislave. Spomínanie – vizualizácia moci – reprezentácia.....	236

ŽATKULIAK, J.: Slovenský demograf a vysokoškolský pedagóg Ján Svetoň v dejinách Slovenska po druhej svetovej vojne258

Rozhľady

ALBERTY, J.: Nad prvou učebnicou československých dejín.....286

BRUJA, R. F.: The village of Poiana Micului in Bukovina and the avatars of Romania's relations with Czechoslovakia and Poland326

Materiály

NAGY, I.: Recepcia Erazma Rotterdamského a uhorských erasmovcov vo *Vedomostiach* Mateja Bela340

SIVÁKOVÁ, M.: Hospodársky obraz pálfiovských majetkov Bojnického panstva v 18. storočí.....359

LIŠČÁK, M.: Zdravotné pomery, epidémie a alkoholizmus v severnej časti Trenčianskej stolice na prahu modernej doby382

Recenzie

Dve pozoruhodné publikácie Samuela Jovankoviča (M. Kmeť).....395

Samo Tomášik (8. 2. 1813 – 10. 9. 1887). Zborník z konferencie 8. 2. 2013 v Chyžnom. Ed. Miroslav Bielik. Martin : Matica slovenská, 2013. (T. Adamčík)401

Anotácie

MIČKO, P.: *Hospodárska politika Slovenského štátu (Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938 – 1945).* Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2014. (K. Ristveyová).....405

GUBA, I. – SYRNÝ, M. (zost.): *Jozef Lettrich. Publicistika (1945 – 1948). Články. Prejavy. Rozhovory.* Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum, 2014. (M. Gabčo)408

Správy

Správa z 1. slovensko-českej historickogeografickej konferencie
s témou *Krajina písmom a obrazom* (O. Tomeček)..... 413

V tvorivej symbióze medzi Dolnou zemou a Slovenskom
(Správa z medzinárodnej konferencie v Nadlaku) (S. Polónyová)..... 416

Prof. PhDr. Dušan Škvarna, PhD.

Brilantný stredopoliar Dušan Škvarna

DUŠAN KOVÁČ

Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Spravidla je to tak: Ako sa človek prejavuje v bežnom živote, tak sa prejavuje aj v svojej profesii. Dušana Škvarnu poznám od chvíle, keď sa niekedy na konci sedemdesiatych rokov minulého storočia objavil v Historickom ústave SAV. V tých časoch sme pravidelne hrávali v telocvični futbal. V telocvični to, pravda, nie je ako na veľkom ihrisku, tam nemá každý svoj post. Myslím si ale, že Dušan Škvarna by sa v každom mužstve uplatnil ako stredopoliar. Má všetky vlastnosti hráča na tomto poste. Dokázal vždy, aj na malom priestore, prepájať zadné rady a útočnú formáciu. Vedel podržať loptu, keď bolo treba, ale aj rýchlo prihrať, keď to bolo vhodné. A keď na to prišlo, dal aj gól. A tieto vlastnosti prejavuje už od začiatku aj ako profesionálny historik.

Začal pracovať na téme revolúcie 1848 – 1849 a slovenskej účasti v nej. V tom čase to bola téma, o ktorej sa v slovenskej historiografii popísalo dosť. Pamätám sa, že sa tomu aj mnohí čudovali. Čo sa dá ešte objaviť a napísať o tejto téme? Dušan Škvarna sa ponoril do štúdia. Neponáhľal sa, pohral sa s tradičnou témou tak, ako sa dobrý stredopoliar pohrá s loptou. Išiel krok za krokom, až téma v jeho poznaní dozrela. A všetci sme boli prekvapení, že napriek všetkej popísanej literatúre, našiel v rokoch meruôsmych veľa nového, veľa nových súvislostí a posunul poznanie o hodný kus dopredu. Nesnažil sa rýchlo dať gól, upútať na seba pozornosť a robiť rýchlu kariéru vedeckú, či spoločenskú, ako sa o to usilovali niektorí jeho rovesníci.

Téma, na ktorej začal Dušan Škvarna pracovať vyžadovala teda, okrem iného, aj riadnu dávku odvahy. Pracovať na téme revolúcie 1848 – 1849 po tom, čo veľikán slovenskej historiografie Daniel Rapant zanechal k tejto téme niekoľko hrubých zväzkov – to nebola naozaj maličkosť. Dušan Škvarna si to, samozrejme, od začiatku uvedomoval. Už len prečítať a zvládnuť Rapanta bol výkon obdivuhodný. A k tomu ešte aj pridať niečo

svoje, zo svojho vlastného výskumu – na to sa nikto z jeho rovesníkov neodvážil.

Dušan Škvarna je, ako to ja vidím, ako historik i ako človek zdravo konzervatívny. Nepatrí k tým horlivcom, ktorí dnes kričia hosana a zajtra budú kričať: ukrižuj ho. Ani po roku 1989, keď sa slovenská historiografia otvorila svetu, nevrhol sa po hlave do nových a lákavých prúdov. Aj historiografia má svoju kultúru. Čas od času sa objaví nejaký nový módnny termín, pekne a zaujímavo postavená metóda. A hneď vzápätí sa vynorí celý prúd epigónov, ktorí opakujú en vogue termíny, oháňajú sa napríklad exklúziou a inklúziou a inými vychytenými termínmi a vezú sa na módnjej vlne. Dušan Škvarna to nikdy nerobil, ostal sám sebou, hoci práve v oblasti, ktorú skúma, sa toho módného udialo dosť. Pochopenie a skúmanie tohto obdobia si totiž vyžaduje aj dôkladné poznanie teórie nacionalizmu, v ktorej sa v posledných desaťročiach udiali mimoriadne významné posuny. Po dlhých diskusiách sa napokon v európskej vede presadila teória konštruktivistická, ktorá v plnej miere nahradila predchádzajúce tzv. esenciálne (primordiálne) teórie národa. Žiaľ, diskusie i základné diela v tejto otázke dlho nenašli odozvu na Slovensku, kde tieto teórie prenikli až postupne od 90-tych rokov minulého storočia. Pochopenie procesu formovania moderných európskych národov, v rámci ktorého prebiehal aj proces formovania slovenského národa, vyžaduje od slovenského bádateľa široké teoretické znalosti i sledovanie literatúry, ktorá až dodnes existuje, až na výnimky, iba v európskych jazykoch. V slovenčine máme preložený iba malý zlomok základných prác. Dušan Škvarna sa nikdy teoretickým otázkam nevyhýbal, skôr naopak, bytostne patrí k historikom reflexívnym. Aj v tomto prípade chvíľu trvalo, kým sa s výsledkami diskusie historikov, sociológov a etnológov oboznámil. Nenaskočil teda hneď na to, čo bolo nové a móдне. Hľadal a nachádzal „logiku a kontext utvárania novodobého slovenského národa“ – ako nazval svoju kapitolu v monografii *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín*.

Logika a kontext, v tomto konkrétnom prípade európsky kontext, do ktorého veľmi citlivo zaradil proces formovania moderného slovenského národa, vrátane výskumu národných symbolov a „farieb“ – to je nepochybne zásadný posun, ktorý Dušan Škvarna urobil v poslednom období a ktorý sa, predpokladám, prejaví aj v nových pripravovaných syntézach slovenských dejín 19. storočia. Postup modernizácie európskej

spoločnosti, ktorej súčasťou bola aj spoločnosť v Uhorsku a na Slovensku, predstavuje pre Dušana Škvarnu ďalšiu trvalú výzvu, ktorú historik 19. storočia nemôže obísť.

Pre slovenskú elitu v 19. storočí predstavovala jednu zo zásadných otázok v národnom diskurze a povedzme rovno, aj v národných polemikách, aj otázka, či k národu patrí jeho jazyk, kultúra, teda duchovná sféra, alebo či pre jeho existenciu je nevyhnutné aj územie. Územím Slovenska sa zaoberá Dušan Škvarna aj v svojej štúdii, ktorá je ešte v tlači. A tu sa mi v mysli opäť vynárajú aj vychádzky do malokarpatských lesov, ktoré sme spolu s ďalšími kolegami voľakedy absolvovali. Spomínam si, že Dušan Škvarna rád chodil do Malých Karpát, ale iba na jar a na jeseň, pretože v lete bolo, podľa neho, v týchto, väčšinou listnatých lesoch, veľa múch. Prekvapilo ma to, pretože pre nás, čo sme na naše Malé Karpaty zvyknutí, muchy nepredstavovali až taký veľký problém, hnevali sme sa skôr na komáre, ale donútilo ma to myslieť aj na to, aká rozmanitá je slovenská príroda a že naozaj, tam na severe – v Malej Fatre, či v Javorníkoch – je múch celkom iste menej. Zato sú tam iné veci, vretenice, a teraz už aj medvede. Kto po Slovensku chodí po vlastných nohách a vníma ho svojimi zmyslami vie, že naša krajina je krásna, ale vie, že sú aj iné krajiny, ktoré sa oplátí vidieť. Ale vidí aj znečistené lesy a potoky a kladie si otázky. Vzťah Dušana Škvarnu k Slovensku a k slovenskej prírode dodatočne dodáva jeho slovenskému vlastenectvu hodnovernosť. Práve tým sa zásadne líši od tých horlivých huráslovákov, ktorí rečnia o národe, o Slovensku, ale sedia zastrčení v svojich palandách a nepoznajú ani krajinu, ani národ, ktorý v nej žije.

Dušan Škvarna nepatrí k tomu typu historikov, ktorým sa hovorí „psavci“. Jeho doterajšie dielo nevyčníka kvantitou. Patrí však k profilujúcim historikom 19. storočia, bez ktorého si poznanie tohto úseku slovenských dejín nevieme predstaviť. A keď si uvedomíme, že je ešte mladý a perspektívny v svojich šesťdesiatich rokoch, tak máme nádej, že brázda, ktorú v slovenskej historiografii vyoral, nie je posledná.

Prof. PhDr. Dušan Škvarna, PhD. – Výberová personálna bibliografia

BLANKA SNOPKOVÁ

Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

Poznámka k bibliografii

Cieľom personálnej bibliografie venovanej prof. PhDr. Dušanovi Škvarnovi, PhD. je pri príležitosti jeho okrúhleho jubilea poskytnúť obraz a prehľad o dlhoročnej vedeckovýskumnej činnosti a výnimočnej publikačnej aktivite tohto významného autora, historika, vedca a publicistu, univerzitného pedagóga, ktorý sa počas svojho pôsobenia na univerzitetnej pôde veľmi zanietene venuje aj výchove novej generácie slovenských historikov.

V pedagogickom procese sa usiluje študentom sprostredkovať najnovšie poznatky historického výskumu a teoretické prístupy, ktoré aplikujú súčasné spoločenské vedy, kladie dôraz na analýzu dokumentov. Už v rokoch 1991 – 1993 viedol na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave seminár k problematike formovania moderného slovenského národa, neskôr viedol výberové kurzy zamerané na fenomén modernizácie a národnej identifikácie, zlomové momenty slovenských dejín v 19. storočí, charakter revolúcie 1848/49 v habsburskej monarchii a slovenské politické aktivity počas jej trvania, historickú sebareflexiu Slovákov v modernej dobe.

Jeho dielo je tematicky zamerané na:

- slovenské dejiny 19. storočia s dôrazom na medzníky slovenských dejín, formovanie moderného slovenského národa, utváranie jeho politiky, ideológie a symbolov,
- dejiny slovenského dejepisectva,
- metodológiu historickej vedy.

Absolvoval rad krátkodobých študijných a prednáškových pobytov vo Viedni, Budapešti, Prahe, Ostrave, Štetíne, Lubľani. Pre jeho odborný rast boli dôležité aj pobyty v Berlíne a Lipsku (1986) a v Japonsku (2010). Je autorom viac ako 80 referátov a prednášok na domácich a vyše 40 referátov a prednášok na zahraničných vedeckých a odborných podujatiach.

Výsledky svojho výskumu prezentoval prof. Dušan Škvarna najmä v početných vedeckých štúdiách a odborných štúdiách v domácich aj zahraničných časopisoch a zborníkoch (približne 150 príspevkov), v monografiách a kapitolách vedeckých monografií, v popularizačných článkoch v periodikách (približne 160 článkov, rozhovorov a ankiet v dennej, kultúrno-spoločenskej a vedecko-popularizačnej tlači), prostredníctvom recenzií a encyklopedických hesiel (približne 700 hesiel v rôznych encyklopedických dielach), ktoré dokumentujú jeho prínos v oblasti historiografie.

Predkladaná personálna bibliografia, obsahujúca 321 bibliografických záznamov registruje vydané monografie, kapitoly v monografiách, vedecké štúdie publikované v zahraničí, vedecké štúdie v domácich karentovaných periodikách¹, vedecké štúdie v domácich vedeckých časopisoch a zborníkoch, publikované recenzie, odborné články v zahraničnej a domácej tlači, jubilejné články a nekrológy, odborné preklady a publicistické články v tlači, včítane zostavovateľskej, redakčnej a posudzovateľskej činnosti prof. Dušana Škvarnu. Pri dokumentovaní posudzovateľskej činnosti sme do bibliografie zahrnuli len záznamy publikovaných knižných prác (nie štúdií, kvalifikačných prác, scenárov výstav a pod.), ktoré prof. Škvarna recenzoval. Z nepublikovaných prác sme do bibliografie zaradili scenáre pre muzeálne expozície a výstavy. V závere bibliografie sú uvedené záznamy biografických hesiel, článkov a zmienok o osobnosti prof. Dušana Škvarnu. Predkladaná bibliografia pre ohraničený priestor nedokumentuje ohlasy na dielo autora v podobe recenzií a citácií. Počet Univerzitnou knižnicou Univerzity Mateja Bela registrovaných ohlasov – recenzií a citácií jeho prác je 386.² Bibliografia tiež nedokumentuje rozhovory, ktoré prof. Škvarna poskytol pre rozhlas a televíziu v rámci relácií zameraných na popularizáciu histórie (približne 40).

Bibliografické záznamy sú radené primárne chronologicky, dokumenty s rovnakým rokom vydania sú radené abecedne. Ak prof. Dušan Škvarna vystupuje v rámci jedného diela vo viacerých autorských roliach súčasne (napr. zostavovateľ, redaktor aj recenzent), uvádzame záznam danej publikácie viackrát, avšak číslovaný je len raz.

¹ Registrované a spracovávané službou Current Contents. Current Contents vydáva od roku 1958 Institute for Scientific Information (ISI, USA, <http://www.isinet.com>).

² Podľa nám dostupných údajov je ich približne 600.

Podkladom pre zostavenie personálnej bibliografie boli bibliografické záznamy získané z evidencie publikačnej činnosti Univerzitetnej knižnice Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, zo Slovenskej národnej bibliografie – knihy, články (knižničný portál KIS3G – www.kis3g.), Českej národnej bibliografie a iných sekundárnych informačných zdrojov. Prevažná väčšina dokumentov bola bibliograficky spracovaná „de visu“, na základe knižničných fondov Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici a Slovenskej národnej knižnice.

KALENDÁRIUM

Životné krédo

„Ako sa správaš k ľuďom, tak sa oni správajú k tebe.“

„Na druhý svet si nič nezoberieme.“

Významní príbuzní

*Manželka – PhDr. Otília Škvarnová, rod. Jančeková (*1953) – redaktorka*

*Sestra – Mgr. Monika Škvarnová, PhD. (*1972) – historička umenia, muzeologička*

*Švagor – Mgr. Igor Válek (*1967) – publicista, básnik, spisovateľ*

Rodisko

*16. 3. 1954 Mojšova Lúčka (okr. Žilina)

Štúdium

1960 – 1964	Základná deväťročná škola v Mojšovej Lúčke, 1. – 4. ročník.
1964 – 1969	Základná deväťročná škola v Stráňavách, 5. – 9. ročník.
1969 – 1973	Gymnázium Horný Val v Žiline.
1973 – 1978	Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, študijný odbor História – Filozofia.
1982	Rigoróznou skúškou absolvoval na Katedre československých dejín Filozofickej fakulty UK v Bratislave, získal akademický titul PhDr.
2001	Obhajoba dizertačnej práce <i>Slovenská otázka v revolúcii 1848 – 49</i> . Získal vedeckú hodnosť PhD. v odbore Československé dejiny na FFUK v Bratislave.

- 2005 Na základe obhajoby habilitačnej práce *Začiatky moderných slovenských symbolov* na FHV UMB v Banskej Bystrici bol menovaný za docenta v odbore Slovenské dejiny.
- 2011 Na základe inaugurácie na UMB v Banskej Bystrici ho prezident SR vymenoval za profesora v odbore Slovenské dejiny.

Pôsobenie

- 1979 – 1983 Encyklopedický ústav SAV v Bratislave, odborný redaktor.
- 1983 – 1991 Historický ústav SAV V Bratislave, odborný pracovník.
- 1991 – 1992 Ministerstvo medzinárodných vzťahov SR, Bratislava, pracovník.
- 1992 – 1996 Katedra slovenských a všeobecných dejín Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského, vysokoškolský pedagóg, historik.
- 1996 – 2005 Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, vysokoškolský pedagóg, historik.
- 2003 – 2004 Externe pôsobil aj na Fakulte humanitných vied (od 1. 1. 2015 zmena názvu na Filozofická fakulta) Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- 2005 Od 1. 2. 2005 Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, vysokoškolský pedagóg, historik.

Ocenenia

- 1985 Cena SAV a SÚV SZM mladému pracovníkovi za štúdiu: *Stav, perspektívy a možnosti uplatňovania kvantitatívnych metód v historiografii.*
- 1998 Výročná cena časopisu *Pamiatky a múzeá* a Ministerstva kultúry za multimediálny slovník *Osobnosti slovenských dejín.*
- 2004 Člen kolektívu autorov, ktorý získal cenu SAV za vedecko-popularizačnú činnosť – za rozhlasový cyklus *Cesta k samostatnosti v dokumentoch slovenskej národnej identity a štátnosti.*

2012 Člen kolektívu, ktorý získal Cenu Literárneho fondu za vedeckú a odbornú literatúru za rok 2012 za prácu *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín 1848 – 1992 / V. Bystrický – D. Kováč – J. Pešek a kol.* Bratislava: Veda, 2012.

**Členstvo v domácich a zahraničných, vedeckých, kultúrno-spoločen-
ských a iných organizáciách**

- 1986 – 1989 Člen Predsedníctva ÚV Slovenskej historickej spoločnosti.
- 1990 – 1993 Člen Metodické komisie pre výučbu dejepisu pri Štátnom pedagogickom ústave.
- 1990 – 1993 Člen Československo-poľskej komisie historikov.
- 1990 – 1994 Člen Muzeálnej rady Kysuckého múzea v Čadci.
- 1992 – 1995 Člen Akademického senátu Pedagogickej fakulty UK v Bratislave.
- 1993 – 1996 Člen Komisie Ministerstva školstva pre udeľovanie čestných názvov škôl.
- 1994 – 2011 Člen vedeckej rady Historického ústavu SAV.
- 1994 – doteraz Člen Slovensko-poľskej komisie historikov; v rokoch 2000 – 2010 jej predseda.
- 1997 – 2003 Tajomník Katedry slovenských dejín FF UK v Bratislave.
- 1999 – 2009 Člen muzeálnej rady Považského múzea v Žiline.
- 2005 – doteraz Člen odborovej komisie doktorandského štúdia v programe Slovenské dejiny na FHV UMB v Banskej Bystrici.
- 2007 – doteraz Člen Slovensko-maďarskej komisie historikov.
- 2008 – doteraz Člen správnej rady Vzdelávacej nadácie J. Husa v Brně.
- 2008 – doteraz Člen Komisie pre historické vedy grantovej agentúry VEGA.
- 2010 – doteraz Člen odborovej komisie doktorandského štúdia v programe Československé dejiny na FF Ostravskej univerzity v Ostrave.
- 2012 – doteraz Člen odborovej komisie doktorandského štúdia v programe Slovenské dejiny na FF UPJŠ v Košiciach.
- 2012 – doteraz Člen vedeckej rady FF UMB v Banskej Bystrici.
- 2012 – doteraz Člen Kolégia pre historické a kultúrne vedy pri SAV.

2013 – doteraz Člen vedeckej rady Historického múzea Slovenského národného múzea.

2008 – 2012 a

od 1. 1. 2015 Ostravská univerzita, hosťujúci profesor.

Členstvo v redakčných radách vedeckých zborníkov, odborných časopisov; spolupráca na encyklopedických dielach

1978 – 1983 Autorsky a redakčnými úpravami sa podieľal na *Encyklopédii Slovenska* a ďalších encyklopedických dielach, je autorom hesiel *Slovenského biografického slovníka*.

1989 Spoluzakladateľ popularizačno-vedeckého časopisu *Historická revue*.

1990 – 2000 Člen redakčnej rady časopisu *Historická revue*.

1990 – doteraz Člen redakčnej rady *Historického časopisu*.

2000 – 2003 Vedúci redaktor, neskôr zástupca šéfredaktora popularizačno-vedeckého časopisu *História*.

2001 – 2009 Člen redakčnej rady *Vlastivedného zborníka Považia*

2003 – doteraz Člen redakčnej rady časopisu *História*

2005 – doteraz Člen redakčnej rady *Acta historica Neosoliensia* – ročenky Katedry histórie na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (od roku 2009 *Acta historica Neosoliensia : vedecký časopis pre historické vedy*)

Členstvo v organizačných výboroch vedeckých konferencií

2003 Odborný garant medzinárodnej vedeckej konferencie *Hľadanie novej podoby strednej Európy (Integračné a dezintegračné tendencie od osvietenstva po rok 1914)*.

2004 Spoločne s prof. M. Otčenášom, CSc. odborný garant vedeckej konferencie *Genéza miest na Slovensku a v Malopolsku*, ktorá sa konala v Prešove v rámci zasadnutia slovensko-poľskej komisie historikov.

2008 Odborný garant medzinárodnej vedeckej konferencie *Mesto*, ktorá sa konala na Fakulte humanitných vied UMB v Banskej Bystrici.

Grantové projekty

1994 – 1996 *Postavenie Slovenska v integračných a dezintegračných procesoch v strednej Európe* / **Dušan Škvarna** – spoluriešiteľ ;

- vedúci riešiteľského kolektívu doc. J. Bartl. – VEGA č. 1557/94.
- 1997 – 1999 *Pramene k štátoprávnomu vývinu Slovenska* / **Dušan Škvarna** – spoluriešiteľ ; vedúci riešiteľského kolektívu doc. J. Bartl. – VEGA č. 1/4312/97.
- 1998 – 2001 *Postavenie Slovenska v habsburskej monarchii* / **Dušan Škvarna** – spoluriešiteľ ; vedúci riešiteľského kolektívu prof. J. Baďurík. – VEGA č. 1/522/98.
- 2001 – 2004 *Slovenské elity vo víre spoločenského času* / **Dušan Škvarna** – spoluriešiteľ ; vedúci riešiteľského kolektívu prof. R. Hollec. – VEGA č. 1/8026/01.
- 2004 *Genéza slovenských národných symbolov* / **Dušan Škvarna** – štipendium Literárneho fondu.
- 2007 – 2011 *Výskum kľúčových otázok moderných slovenských dejín* / **Dušan Škvarna** – člen riešiteľského kolektívu Centra excelentnosti SAV ; vedúci kolektívu V. Bystrický.
Projekt slovensko-maďarskej komisie historikov, realizovaný z iniciatívy a pod gestorstvom vlád SR a MR, *pre prípravu slovensko-maďarských učebných textov* / **Dušan Škvarna** – člen riešiteľského kolektívu.
- 2007 – 2009 *Utváranie modernej národnej identity Slovákov a otázky ich mestského centra a územia v 19. storočí* / **Dušan Škvarna** – vedúci riešiteľského kolektívu. – VEGA č. 1/4542/07.
- 2010 – 2011 *Zápas o národnú identitu Slovákov : Dynamická interakcia politických, kultúrnych a náboženských vplyvov a motívov na Slovensku v druhej polovici 19. storočia so zameraním na Memorandum národa slovenského* / **Dušan Škvarna** – člen riešiteľského kolektívu ; vedúci riešiteľského kolektívu Michal Valčo. – Fakulta prírodných vied Žilinskej univerzity. – VEGA, č. 1/0308/10.
- 2011 – 2013 *Obraz Veľkej Moravy a vzniku Uhorska v historických kultúrach strednej Európy v 16. až 20. storočí* / **Dušan Škvarna** – vedúci riešiteľského kolektívu. VEGA, č. 1/0335/11.
- 2011 – 2015 *Slovenské dejiny v dejinách Európy : výskum európskych konotácií v dejinách Slovenska (SDDE)* / **Dušan Škvarna** – člen riešiteľského kolektívu Centra excelentnosti SAV ; vedúci

- kolektívu Dušan Kováč.
- 2011 – 2015 *Štátne hranice a identity v moderných slovenských dejinách v stredoeurópskom kontexte / Dušan Škvarna* – externý člen riešiteľského kolektívu. – Agentúra na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0628-11 ; vedúci kolektívu S. Michálek.
- 2016 – *Slovenská spoločnosť a politika v revolúcii 1848/49: očakávania, programy, aktivity, výsledky / Dušan Škvarna* – vedúci riešiteľského kolektívu. – VEGA, č. 1/0612/12.

Školiteľ obhájených dizertačných prác (doktorandi)

- PODOLAN, P.: *Ján Kollár, Pavol Jozef Šafárik a najstaršie dejiny Slovákov*. – Obhajoba 26. 6. 2007 na FF UK.
- DONČOVÁ, A.: *Alexander Bazovský ako politik a verejný činiteľ*. – Obhajoba 29. 4. 2009 na FHV UMB.
- KMEŤ, M.: *Historiografia dolnozemskej Slovákov v 19. storočí*. – Obhajoba 21. 9. 2009 na FHV UMB.
- KURHAJCOVÁ, A.: *Rituály, manifestácie a slávnosti v mestách Zvolenskej, Novohradskej a Gemersko-malohontskej župy počas dualizmu*. – Obhajoba 22. 8. 2012 na FHV UMB.
- VETRÁKOVÁ, A.: *Etablovanie národných symbolov v slovenskej kultúre a spoločnosti v 50. – 70. rokoch 19. storočia*. – Obhajoba 23. 8. 2012 na FHV UMB.
- LIŠČÁK, M.: *Vybrané aspekty zo sociálneho a hospodárskeho života na panstvách severnej časti Trenčianskej stolice od konca 18. do polovice 19. storočia*. – Obhajoba 20. 8. 2015 na FF UMB.
- KRUPOVÁ, Z.: *Národnostná a náboženská štruktúra obyvateľov Zvolenskej župy v 19. storočí*. – Obhajoba 21. 8. 2015 na FF UMB.

BIBLIOGRAFICKÁ ČASŤ

MONOGRAFIE

1. *Dejiny Slovenska 2 (1526 – 1848) / zost. a ved. aut. kol. Vladimír Matula, Jozef Vozár ; aut. Dušan Škvarna [s. 590 – 598, 799 – 811] ... [et al.]*. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 1987. – 846 s. : fotogr., obr. – Bibliogr. odkazy. Reg. – ISBN 80-224-0190-0.

2. Dejiny Slovenska 3 (od roku 1848 do konca 19. storočia) / zost. a ved. aut. kol. Milan Podrimavský ; aut. **Dušan Škvarna** [s. 46 – 104] ... [et al.]. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 1992. – 832 s. : fotogr., obr. – Bibliogr. odkazy. Reg. – ISBN 80-224-0078-5.
3. Austrofederalizmus a slovenská otázka v rokoch 1848–1849 : rôzne pohľady historickej vedy na slovenské dejiny / **Dušan Škvarna**. – 1. vyd. – Bratislava : Metodické centrum mesta Bratislavy, 1996. – 25 s. – ISBN 80-7164-141-3.
4. – 6. Lexikón slovenských dejín / **Dušan Škvarna (vedúci autor-ského kolektívu)**, Július Bartl, Viliam Čičaj, Mária Kohútová, Róbert Letz, Vladimír Segeš ; lekt. Justína Beňková ; zodp. red. Ludmila Adamčíková. – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. – 360 s. – Bibliogr. odkazy. Reg. – ISBN 80-08-02478-X. – 2. dopl. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1999. – 381 s. – Bibliogr. odkazy. Reg. – ISBN 80-08-02977-3. – 3. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2006. – 381 s. – Bibliogr. odkazy. Reg. – ISBN 80-10-00872-8. – Publikácia vyšla aj v angličtine, nemčine a maďarčine (viď. záznamy 11, 12, 13)
7. Panovníci a prezidenti na území Slovenska / Alena Bartlová, Július Bartl, Ivan Mrva, **Dušan Škvarna** [s. 44 – 55] ; zodp. red. Tomáš Oravec ; ilustr. Jozef Cesnak. – Bratislava : 1. PB-press, 1997. – 72 s. : obr. – ISBN 80-88684-79-X.
8. Kronika Slovenska 1. Od najstarších čias do konca 19. storočia / zost. Dušan Kováč ; aut. **Dušan Škvarna** [s. 419 – 467] ... [et al.]. – 1. vyd. – Bratislava : Fortuna Print, 1998. – 616 s. : fotogr., obr., mp. – Bibliogr. odkazy. Reg. – ISBN 80-7153-174-X.
9. Prvá Slovenská národná rada / **Dušan Škvarna**, Michal Eliáš ; lektoroval Michal Eliáš ; red. Katarína Michalovičová ; obálka a graf. úprava Slavomír Zemko. – Bratislava : Národné osvetové centrum, 1998. – 88 s. : fotogr. – ISBN 80-7121-163-X.
10. Osobnosti slovenských dejín [Elektronický zdroj] : multimediálny slovník najvýznamnejších osobností našich národných dejín / Mária Dobríková, Júlia Domaracká, **Dušan Škvarna** ... [et al.] ; zost. a red. upr. Dušan Škvarna. – Bratislava : Slovenské národné múzeum, 1998.

– 1 elektronický optický disk (CD-ROM).

11. Slovak History : Chronology and Lexikon / Július Bartl, **Dušan Škvarna** ... [et al.] ; preklad David P. Daniel. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2002. – 350 s. – Bibliogr. odkazy. Reg. – ISBN 80-08-00400-2.
12. Lexikon der slowakischen Geschichte / Július Bartl, **Dušan Škvarna** ... [et al.] ; preklad Eduard Pallay, Ute Kurdelová. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2002. – 388 s. : ilustr., tab. – Bibliogr. odkazy. Reg. Zoz. skrat. – ISBN 80-08-02035-0.
13. A szlovák történelem lexikona / autori Július Bartl, Viliam Čičaj, Mária Kohútová, Róbert Letz, Vladimír Segeš ; vedúci autorského kolektívu **Dušan Škvarna** ; lektorovala Justína Beňková ; preklad Mónika Kulcsár. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2003. – ISBN 80-10-00023-X.
14. Začiatky moderných slovenských symbolov : k vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia / **Dušan Škvarna** ; rec. Július Alberty, Milan Podrimavský ; jaz. úprava Otília Škvarnová. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2004. – 130 s. – Bibliogr. odkazy. – ISBN 80-8055-014-2.
15. Cesta moderných slovenských dejín : štúdie k utváraniu modernej slovenskej identity a politického myslenia / **Dušan Škvarna**. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2007. – 175 s. : fotogr. – Bibliogr. odkazy. – ISBN 978-80-8083-499-9.
16. Na prahu modernej doby : súmrak stavovskej, úsvit národno-občianskej spoločnosti : pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IX. / **Dušan Škvarna**, Peter Šoltés ; hlavný red. Pavel Dvořák ; rec. Július Alberty. – 1. vyd. – Bratislava : Literárne informačné centrum, 2008. – 392 s. + fotogr. príl. : fotogr. – Reg. – ISBN 978-80-89222-59-9.
17. Od revolúcie 1848 – 1849 k dualistickému Rakúsko-Uhorsku : pramene k dejinám Slovenska a Slovákov X / ved. red. Milan Podrimavský ; hl. red. Pavel Dvořák ; aut. **Dušan Škvarna** [s. 18 – 104] ... [et al.]. – 1. vyd. – Bratislava : Literárne informačné centrum, 2009. – 336 s. : fotogr., obr., mp. – Reg. – ISBN 978-80-89222-65-0.

18. Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku / **Dušan Škvarna**, Adam Hudek ; rec. Rastislav Kožiak, Beáta Pintérová. – Bratislava : Historický ústav SAV, 2013. – 161 s. – ISBN 978-80-970302-8-5.
19. Ľudovít Štúr a moderné Slovensko / **Dušan Škvarna**, Beata Mihalkovičová. – Modra : SNM – Múzeum Ľudovíta Štúra, 2015. – 188 s.

KAPITOLY V MONOGRAFIÁCH VYDANÝCH V ZAHRANIČÍ

20. Slowakei: Geschichte / **Dušan Škvarna**. – Fotogr., obr. – In: Slowakei: Geschichte, Theater, Musik, Sprache, Literatur, Literatur, Volkskultur, bildende Kunst, Slowaken im Ausland, Film / ed. Pavl Zigar. – Klagenfurt : Wieser Verlag, 2010. – S. 12 – 46. ISBN 978-3-85129-886-4.
21. The birth of national symbol in Slovakia / **Dušan Škvarna**. – In: Political Culture in Habsburg Monarchy. – Kjoto [Japonsko] : Showado, 2012. – S. 161 – 181.

KAPITOLY V MONOGRAFIÁCH VYDANÝCH NA SLOVENSKU

22. Príbeh Ireny Blühovej / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: Irena Blühová / zost. Iva Mojžišová ; text Dušan Škvarna, Václav Macek, Iva Mojžišová ; fotogr. Irena Blühová ; preklad Kuno Schumacher. – Martin : Osveta, 1991. – S. 7 – 13. – ISBN 80-217-0422-5.
23. Bludiská a svetlá novoveku / **Dušan Škvarna**, Viliam Kratochvíl. – In: Výprava do histórie / Ellen Bradford ... [et. al.] ; preklad Jana Brožíková. – 1. vyd. – Bratislava : Junior, 1995. – S. 224 – 255. – ISBN 80-7146-386-8.
24. Bezmocný dobrák / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: Kniha kráľov : panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov / zost. Vladimír Segeš, František Višváder ; zodp. red. Vladimír Segeš ; jazyk. red. Otília Balšínková ; autor. Jozef Baďurík ... [et al.]. – 1. vyd. – Bratislava : Kleio, 1998. – S. 271 – 276. – ISBN 80-967862-0-2. – 2. dopl., 3. a 4. vydanie knihy vyšlo v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve, pozri záz. 24. – 26.
25. – 27. Bezmocný dobrák (Ferdinand V.) / **Dušan Škvarna**. – Fotogr.

- In: *Kniha kráľov : panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov /* zost. Vladimír Segeš ; zodp. red. Ludmila Adamčíková ; jazyk. red. Oľília Škvarnová ; autor. Jozef Baďurík ... [et al.]. – **2. doplnené vyd.** – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2003. – S. 271 – 276. – ISBN 80-967862-0-2. – **3. vyd.** – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2006. – S. 271 – 276. – ISBN 80-10-01091-X. – **4. vyd.** – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2010. – S. 271 – 276. – ISBN 978-80-10-02026-3.
28. *Dejiny / Dušan Škvarna.* – In: *Slovacicum : kapitoly z dejín slovenskej kultúry /* Pavol Žigo ... [et al.]. – 1. vyd. – Bratislava : Academic Electronic Press, 2004. – S. 17 – 53. – ISBN 80-88880-56-4.
29. *Slovensko : dejiny / Dušan Škvarna.* – Fotogr., obr. – In: *Slovensko : dejiny, divadlo, hudba, jazyk, literatúra, ľudová kultúra, výtvarné umenie, Slováci v zahraničí /* ed. Magdaléna Fazekašová ; zodp. red. Edita Sabolíková, Oľília Škvarnová. – Bratislava : Perfekt, 2006. – S. 6 – 61. – ISBN 80-8046-349-2.

VEDECKÉ ŠTÚDIE PUBLIKOVANÉ V ZAHRANIČÍ

30. *Národné záujmy Slovenskej republiky / Dušan Škvarna, M. Mojžita.* – In: *Máme národné záujmy? /* J. Valenta ... [et al.]. – 1. vyd. – Praha : Ústav mezinárodných vzťahů, 1992. – S. 29 – 37. – ISBN 80-901301-0-0.
31. *Dva póly jednej neodôvodnenej mentality / Dušan Škvarna.* – In: *Střední Evropa.* – ISSN 0862-691X. – Roč. 10, č. 42 (1994), s. 66 – 75.
32. *Nagyságunk és kicsiségünk : (két indok nélküli sztereotípiáról) / Dušan Škvarna.* – In: *Szlovákok az európai történelemben (tanulmányok).* – Budapest : Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intezet, 1994. – S. 27 – 41.
33. *Slovensko v tieni vlastnej minulosti / Dušan Škvarna.* – In: *Velké dějiny – malý národ.* – Cheb : Evropské Comenius, 1995. – S. 165 – 174.
34. *Über die zerrissenen Zusammenhänge / Dušan Škvarna.* – In: *Austria Slovaca – Slovakia Austriaca : Fünf Jahrhunderte slowakisch-österreichische und österreichisch-slowakische kulturelle Beziehungen.*

Einführung in das Thema der gleichnamigen Ausstellung, gemeinsam veranstaltet von der Botschaft der Slowakischen Republik in Wien und der Österreichischen Nationalbibliothek vom 16. Februar bis 30. März 1996 in der Österreichischen Nationalbibliothek / zost. Michal Lion, Marianna Oravcová. – Wien : Österreichische Nationalbibliothek, 1996. – S. 56 – 59.

35. A szlovákok modern nemzeti identitás nak alakulása / **Dušan Škvarna**. – In: Palócföld. – ISSN 0555-8867. – Roč. 43, č. 1 (1997), s. 75 – 81.
36. A szlovák politika és forradalmi hatalom 1848/49-ben / **Dušan Škvarna**. – In: Bárka : irodalmi és művészeti folyóirat. – Roč. 6, č. 2 (1998), s. 79 – 86. – [Vydavateľ: Békéscsaba : a Békés Megyei Könyvtár és a Tevan Kiadó].
37. Az 1848. Évi forradalom és a szlovák kérdés. Elhalasztott lehetőségek = [Radosť, nádeje – strach, sklamanie prvé kroky revolúcie 1848 v Uhorsku] / **Dušan Škvarna**. – In: Kisebbségkutatás : szemle a hazai és külföldi irodalomból. – Roč. 7, č. 1 (1998), s. 23 – 31. – [Vydavateľ: Budapest : Hatodik Síp Alapítvány].
38. Fegyveres küzdelem a szabadságjogokért : a szlovák nemzeti mozgalom 1848-ban / **Dušan Škvarna**. – In: História. – Roč. 20, č. 3 (1998), s. 14 – 17. – [Vydavateľ: Budapest : História Alapítvány].
39. Slovenská otázka - politika Pešti - česká pomoc / **Dušan Škvarna**. – In: Národní obrození a rok 1848 v evropském kontextu... / zodp. red. Milan Skřivánek. – 1. vyd. – Litomyšl : Město Litomyšl, Státní okresní archiv Svitavy, 1998. – S. 149 – 157.
40. Slovenské hnutie a štátoprávne riešenie slovenskej otázky – A szlovák mozgalom és a szlovák államjogi megaldása / **Dušan Škvarna**. – In: Partes populorum minores alienigenae. – ISSN 1219-5545. – Roč. 5, č. 1 (1999), s. 21 – 48.
41. Szlovák mozgalmak és szlovák államjogi törekvések 1848 – 1849-ben / **Dušan Škvarna**. – In: A szabadság tüze még ég ... : 1848 vonzásában Nyugat-Magyarországon : történelmi és nemzetiségi folyóirat : journal of history and national minority. – Szombathely : Berszenyi Dániel

- Fóiskola, Történelem Tanszék ; Berzenyi Dániel College, 1999. – S. 35 – 48.
42. Slovenský politický program v roku 1848 / **Dušan Škvarna**. – In: Česko-slovenské vzťahy–Slovensko-české vzťahy : Liberecký seminár 1998 – 1999. – Liberec : Technická univerzita, 2000. – S. 41 – 51. – ISBN 80-7083-392-0.
43. Die Slovaken und der Prager Slavenkongress / **Dušan Škvarna**. – In: Der Prager Slavenkongress 1848 / zost. Andreas Moritsch. – Wien ; Köln ; Weimar : Böhlau Verlag, 2000. – S. 71 – 80. – ISBN 978-3-205-99288-2.
44. K otázke národnostných menšín v 19. storočí v Uhorsku, resp. monarchii / **Dušan Škvarna**. – In: 275 rokov v Sarvaši : sympóziu o Slovákoch v Maďarsku, Sarvaš, 1997 / redigoval Ján Chlebnický. – Békéšska Čaba : Slovenský výskumný ústav, 2001. – S. 146 – 158.
45. Slovensko na prahu modernej doby / **Dušan Škvarna**. – In: A kárpát-medence vonzásában : tanulmányok Polányi Imre emlékére / zodp. red. Ferenc Fischer, Katalin Hegedűs, István Majoros, József Vonyó. – Pécs : University Press, 2001. – S. 455 – 462. ISBN 978-96-364-1820-5.
46. Archívy a ich fondy v Slovenskej republike / Juraj Roháč, **Dušan Škvarna**. – In: Szczeciński informator archiwalny. – Nr. 14/15. – Szczecin : Dokument - Oficyna Archiwum Państwowego, 2002. – S. 111 – 121. – ISBN 83-86992-48-4.
47. Gesellschaftsmodernisierung und das Entstehen der slowakischen Nationalsymbole / **Dušan Škvarna**. – In: The First Millennium of Hungary in Europe / zost. Klára Papp, János Barta. – Debrecen : Multiplex Media – Debrecen University Press, 2002. – S. 560 – 563. – ISBN 963-202-519-9.
48. Unerfülltes Verlangen – deformierte Traditionen: 1848/49 in der slowakischen Geschichtsschreibung / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – In: 1848 : Ereignis und Erinnerung in den politischen Kulturen Mitteleuropas / Herausgegeben von Barbara Haider, Hans

Peter Hye. – Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2003. – S. 217 – 228. – (Zentraleuropa-studien ; Band 7). – ISBN 3-7001-3134-8

49. A modern szlovák nemzet szimbólumok keletkezéséről / **Dušan Škvarna**. – In: Hítel. Irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. – Roč. 18, č. 6 (2005), s. 100 – 110.
50. O genezie nowoczesnych slowackich symboli narodowych / **Dušan Škvarna**. – In: „Węgry i dookoła Węgier...” Narody Europy Środkowej w walce o wolność i tożsamość w XIX i XX wieku / zodp. red. Antoi Cetnarowicz, Stanisław Pijaj. – Kraków : Historia Jagellonica, 2005. – S. 41 – 58. – ISBN 83-88737-22-8.
51. Slowackie realia historyczne w dziele profesora Wacława Felcsaka / **Dušan Škvarna**. – In: „Węgry i dookoła Węgier...” Narody Europy Środkowej w walce o wolność i tożsamość w XIX i XX wieku / zodp. red. Antoni Cetnarowicz, Stanisław Pijaj. – Kraków : Historia Jagellonica, 2005. – S. 13 – 18. – ISBN 83-88737-22-8.
52. Napoleon očami slovenskej kultúry 19. storočia / **Dušan Škvarna**. – Res. nem. – In: Evropa 1805 : sborník prací 5. mezinárodního napoleonského kongresu. Brno, 26. – 28. září 2005. / Jaroslav Kotulán, Dušan Uhlíř. – Brno : Československá napoleonská společnost, 2006. – S. 195 – 202. – ISBN 80-239-7694-X.
53. Prejavy diskontinuity v strednej Európe počas rokov 1848/49 / **Dušan Škvarna**. – In: Moderní dějiny : sborník k dějinám 19. a 20. století. – 1. vyd. – Praha : Historický ústav Akademie věd České republiky, 2006. – ISSN 1210-6860. – ISBN 80-7286-094-1. – [Sv.] 14, s. 215 – 230.
54. Genese und Beharrung von Stereotypen in der slowakischen Kultur / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – In: Nationale Wahrnehmungen und ihre Stereotypisierung : Beiträge zur Historischen Stereotypenforschung / hrsg. Hans Henning Hahn, Elena Mannová ; unter Mitarbeit von Stephan Scholz und Tobias Weger. – Frankfurt am Main : Peter Lang – Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2007. – S. 493 – 502. – (Mitteleuropa – Osteuropa : Oldenburger Beiträge zur Kultur und Geschichte Ostmitteleuropas ; Band 9). – ISBN-13: 978-3-631-50445-1 ; ISBN-10: 3-631-50445-4.

55. Genéza slovenských národných symbolov v stredoeurópskom kontexte / **Dušan Škvarna**. – In: Russkije i slovaki v XIX – XX vv. : konflikty, vzaimodejstvije, stereotypy : materialy Meždunarodnoj naučnoj konferencii... / zodp. red. V. A. Tiškov, J. Ju. Dostaľ, G. V. Rokina. – Moskva : Institut slavjanovedenija RAN, 2007. – S. 46 – 52. – ISBN 978-5-88448-224-1.
56. Kossuth aus der slowakischen Sicht / **Dušan Škvarna**. – In: Lajos Kossuth (1802 – 1894) : Wirken – Rezeption – Kult / ed. Holger Fischer. – Hamburg : Kraemer, 2007. – S. 95 – 104. – ISBN 978-38-962-2086-8.
57. Obraz rokov 1848/1849 v slovenskej kultúre (od polovice 19. storočia po súčasnosť) / **Dušan Škvarna**. – In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio historia. – ISSN 1216-4186. – Roč. 36 (2009), s. 129 – 146.
58. Wie und wann sind die slowakische Nationalsymbole entstanden? [Elektronický zdroj] / **Dušan Škvarna**. – Verzia z 21. 7. 2010. – Fotogr. – In: austria-forum.org. – Elektronické textové dáta. – Dostupné na: <http://www.austria-lexikon.at/af/Wissenssammlungen/Symbole/Slowakei>.
59. Formes et limites des constructions politiques et symboliques slovaque au XIXe siècle / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Uverejnené v kapitole: Dessiner un paysage symbolique. – In: Miroirs brisés : récits régionaux et imaginaires croisés sur le territoire Slovaque / textes réunis par Étienne Boisserie, Clara Royer ; Comité de lecture Bernard Banoun, Daniel Baric ...[et al.]; Comité consultatif Adriana Babeți, Omer Bartov ...[et al.]. – Paris : Institut d'études Slaves, 2011. – S. 25 – 40. – (Cultures d'Europe centrale : Régions ; hors-série numéro 7). – ISBN 978-2-7204-0476-4. – ISSN 1633-7452. – [Cultures d'Europe Centrale, 2010. – Supplement]
60. Od mestských centier k hlavnému mestu Slovenska / **Dušan Škvarna**. – In: Polska – Słowacja – Europa Środkowa w XIX – XXI wieku : księga jubileuszowa dedykowana Profesor Ewie Orlof / zodp. red. Jan Pisuliński, Elżbieta Rączy, Krzysztof Żarna. – Rzesów : Wydawnictwo Uniwersytetu rzeszowskiego, 2011. – S. 550 – 561. – ISBN 978-83-7338-675-4.

61. The Birth of National Symbol in Slovakia / **Dušan Škvarna**. – In: Political Culture in Habsburg Monarchy / ed. Taku Shinokaha, Tatsuya Nakazawa. – Kyoto : Showado, 2012. – S. 161 – 181. – ISBN 978-4-8122-1220-2.
62. A Slovak Intellectual and a Slovak Intellectualism in the 19th Century: Types of Identities / **Dušan Škvarna**. – In: Historisation of Central Europe / ed. Karla Vymětalová, Zdeněk Jirásek. – Opava : Slezská univerzita, Ústav historických věd, 2014. – S. 235 – 249. – ISBN 978-80-7510-098-6.

VEDECKÉ ŠTÚDIE PUBLIKOVANÉ V DOMÁCICH KARENTOVANÝCH PERIODIKÁCH

63. Stav, perspektíva a špecifiká použitia kvantitatívnych metód v historickej vede / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. Poznámky. – V rubrike: Metodológia. – In: Historický časopis. – Roč. 33, č. 4 (1985), s. 579 – 590.
64. Prípravy septembrového ozbrojeného povstania v roku 1848 / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. – Res. franc., rus. – In: Historický časopis. – Roč. 36, č. 6 (1988), s. 885 – 905.
65. Priebeh a výsledky septembrového ozbrojeného povstania roku 1848 / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. Poznámky. Res. rus., franc. – V rubrike: Štúdie. – In: Historický časopis. – Roč. 37, č. 2 (1989), s. 220 – 249.
66. Slovenské štátoprávne predstavy a pokusy (1790 – 1848) / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. Poznámky. Res. rus., nem. – V rubrike: Štúdie. – In: Historický časopis. – Roč. 38, č. 4 (1990), s. 470 – 499.

VEDECKÉ ŠTÚDIE V DOMÁCICH RECENZOVANÝCH VEDECKÝCH ZBORNÍKOCH A ČASOPISOCH

67. Historiografia a matematické metódy / **Dušan Škvarna**. – In: Matematizácia a formalizácia vo vedeckom poznaní / J. Dubnička ... [et al.]. – Bratislava : Ústav filozofie a sociológie SAV, 1986. – S. 150 – 161.
68. Ludovít Štúr a dnešok / **Dušan Škvarna**. – In: Zborník prednášok

- zo seminára MS o živote a diele Ludovíta Štúra. – Trenčín : Matica Slovenská, 1992. – S. 32 – 37.
69. Národné záujmy Slovenskej republiky / **Dušan Škvarna**, M. Mojžita. – In: Medzinárodné otázky. – ISSN 1210-1583. – Roč. 1, č. 2 (1992), s. 46 – 55.
70. Dva póly jednej neodôvodnenej mentality / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. – In: Romboid. – ISSN 0231-6714. – Roč. 28, č. 6 (1993), s. 17 – 26.
71. Self Reflections of two neighbours: Magyars and Slovaks / **Dušan Škvarna**. – In: Human affairs. – ISSN 1210-3055. – Roč. 3, č. 2 (1993), s. 131 – 141.
72. Stredoeurópske politické a ideové paradoxy / **Dušan Škvarna**. – In: Dejiny stredoeurópskeho priestoru v kontexte súčasných integračných tendencií Európy / zost. Ján Cangár. – Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 1994. – S. 3 – 13. – ISBN 80-85756-11-0.
73. Hrad Strečno a okolie na starých pohľadniciach / **Dušan Škvarna**. – Obr. – Res. angl., nem. – In: Vlastivedný zborník Považia 18 / zost. Marian Mrva ; preklad do nemčiny Jozef Bizoň ; preklad do angličtiny Jana Bôbiková. – Žilina : Považské múzeum, 1996. – S. 7 – 21.
74. Medzinárodný kontext slovenskej otázky v 1. polovici 19. storočia / **Dušan Škvarna**. – In: Línie a osobnosti zahranično-politického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí / zost. Marián Gabriel. – 1. vyd. – Bratislava : Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, 1996. – S. 14 – 23. – ISBN 80-967486-1-0.
75. Verný sebe v novej skutočnosti : (Ján Kollár v rokoch 1848/49) / **Dušan Škvarna**. – In: Philologia XIII : Universitatis comeniana studia facultatis paedagogicae, XIII. – Bratislava : Univerzita Komenského, 1996. – S. 19 – 27.
76. Diskriminovaný tvorca výnimočného diela : k storočnici Daniela Rapanta / **Dušan Škvarna**. – In: Romboid. – ISSN0231-6714. – Roč. 32, č. 7 (1997), s. 19 – 27.

77. Ludovít Štúr a rok 1848 / **Dušan Škvarna**. – In: Ludovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti... / zost. Imrich Sedlák. – Martin : Matica slovenská, 1997. – S. 103 – 110. – ISBN 80-7090-404-6.
78. Nacionalizácia v Uhorsku v zrkadle zmeny a zotrvačnosti = A nemzeti öntudatosodás a történelmi Magyarországon a változás és a változatlanság tükrében / **Dušan Škvarna**. – V maď. na s. 18 – 26 ; v slov. na s. 102 – 109. – In: Malé národy a štáty v strednej Európe = Kis nemzetek és országok közép-Európában. – Bratislava : Kalligram ; Kultúrny inštitút Maďarskej republiky, 1998. – S. 18 – 26 a 102 – 109. – ISBN 80-7149-207-8.
79. Prínos "Slovenského povstania roku 1848/49" do slovenskej historiografie a kultúry / **Dušan Škvarna**. – In: Historik Daniel Rapant – život a dielo (1987 – 1988 – 1997) / zost. Richard Marsina. – Martin : Matica slovenská, 1998. – S. 118 – 137. – ISBN 80-7090-470-4.
80. Našu pamäť tvoria dejiny / **Dušan Škvarna**, Lubomír Pajtinka. – In: Technológia vzdelávania : vedecko-pedagogický časopis s prílohou Slovenský učiteľ. – Roč. 6, č. 1 (1998), s. 1– 3.
81. Slovenská politika a slovenská otázka v rokoch 1848/1849 / **Dušan Škvarna**. – In: Studia Academica Slovaca 28. – 1. vyd. – Bratislava : Stimul, 1999. – S. 187 – 201.
82. Bratislava ako centrum slovenského národného obrodenia / **Dušan Škvarna**. – In: Studia Academica Slovaca 29. – 1. vyd. – Bratislava : Stimul, 2000. – S. 187 – 197.
83. Slovenská otázka a politika od septembra 1848 do apríla 1849 / **Dušan Škvarna**. – In: Slováci v revolúcii 1848 – 1849 : zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Starej Turej, 17. – 18. 9. 1998 / zost. Imrich Sedlák. – Martin : Matica slovenská, 2000. – S. 197 – 220. – ISBN 80-7090-589-1.
84. Viedeň a slovenské národné aktivity v 40-tych rokoch 19. storočia / **Dušan Škvarna**. – In: Slovensko v Habsburskej monarchii 1526 – 1918 / zost. Jozef Baďurík, Peter Kónya ; preklad Mária Paponová. – 1. vyd. – Prešov : Lana, 2000. – S. 95 – 104. – ISBN 80-968312-0-8.
85. Európske východiská a slovanské závery v myslení Ludovíta Štúra /

- Dušan Škvarna.** – Bibliogr. odkazy. – In: Rozpravy k slovenským dejinám : zborník príspevkov k nedožitému 75. výročiu narodenia Pavla Horvátha / zost. Viliam Čičaj. – Bratislava : Slovak Academic Press, 2001. – S. 258 – 276. – ISBN 80-88908-85-X.
86. Masová konzumácia destilátov a zápas s ňou v polovici 19. storočia / **Dušan Škvarna.** – In: Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska / zost. Jozef Baďurík, Peter Kónya, Radovan Pekník. – 1. vyd. – Prešov : Lana, 2001. – S. 139 – 145. – ISBN 80-968312-4-0.
87. Nachwirkungen der Revolution. Wien und die Slowaken / **Dušan Škvarna.** – In: Die Habsburgermonarchie und die Slowaken 1849 – 1867 / zost. Dušan Kováč, Arnold Suppan, Emilia Hrabovec. – Bratislava : Academic Electronic Press, 2001. – S. 45 – 52. – ISBN 80-88880-47-5.
88. Revolučia a podbradlansko-podjavorinský kraj / **Dušan Škvarna.** – In: Zemianske Podhradie – križovatka slovenských dejín : zborník príspevkov zo seminára o Pavlovi Doležalovi, rodine Príleských a štúrovských tradíciách Zemianskeho Podhradia. – 1. vyd. – Nové Mesto nad Váhom : Floppy servis, 2001. – S. 45 – 57.
89. Slovinské a slovenské politické aktivity počas revolúcie 1848 – 49 / **Dušan Škvarna.** – In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského : materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie "Slovinško-slovenské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy" Bratislava 13. – 14. 4. 2000. Philologica 53/2001 / zost. Marta Pančíková. – Bratislava : Univerzita Komenského, 2001. – S. 9 – 14. – ISBN 80-223-1610-5.
90. Východoslovenské roľnícke povstanie roku 1831 / **Dušan Škvarna.** – Bibliogr. poznámky. – In: Studia Academica Slovaca 30. – Bratislava : Stimul, 2001. – S. 283 – 292. – ISBN 80-889824-2-1.
91. Genéza moderných slovenských národných symbolov / **Dušan Škvarna.** – In: Studia Academica Slovaca 31 : prednášky ... letnej školy slovenského jazyka a kultúry. – Bratislava : Stimul, 2002. – S. 356 – 369. – ISBN 80-88982-59-6.
92. Revolučia 1848 – 1849 a Memorandum národa slovenského z roku 1861 : (zhody a rozdiely) / **Dušan Škvarna.** – In: Na ceste k štátnej

samostatnosti : (na pamiatku 140. výročia Memoranda národa slovenského) / zost. Ján Bobák. – Martin : Matica Slovenská, 2002. – S. 13 – 20. – ISBN 80-7090-636-7.

93. Slovenské dobrovoľnícke výpravy a mestská spoločnosť na Slovensku = A szlovák önkéntesek hadjáratai és a városi társadalom Szlovákiában / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Res. maď., nem. – In: Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918. (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti) : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 14. – 15. novembra 2001 = Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig. (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések) : A bratislavai nemzetközi tudományos konferencia anyagai 2001. november 14 – 15 / ed. Vojtech Dangl, János J. Varga ; red. Mária Stanová. – Bratislava : Vojenský historický ústav ; Slovensko-maďarská komisia historikov – Sekcia pre dejiny miest pri SHS, 2002. – S. 222 – 234.
94. Zvláštna cesta slovenských dejín a súčasná polarizácia / **Dušan Škvarna**. – In: Slovensko a Európa / zost. Imrich Sklenka. – Bratislava : Konrad-Adenauer-Stiftung ; Centrum pre európsku politiku, 2002. – S. 56 – 67.
95. Multietnicita Spiša a národnoemancipačné procesy na ňom = Multiethnicity and emancipation processes of the different nations living in Scerpusia / **Dušan Škvarna**. – In: Terra Scepusiensis : stav bádania o dejinách Spiša = Terra Scepusiensis : stan badań nad dziejami Spiszu / zost. Ryszard Gladkiewicz, Martin Homza. – Levoča : Kláštorisko ; Wroclaw : Uniwersytet Wroclawski, 2003. – S. 671 – 680. – ISBN 80-7114-457-6.
96. Všeobecne o Slovensku / **Dušan Škvarna**. – In: Národná správa o kultúrnej politike Slovenskej republiky : správa skupiny európskych expertov / zost. Martin Kollár, Zuzana Mrvová. – Bratislava : Ministerstvo kultúry SR, 2003. – S. 9 – 19. – ISBN 80-968317-1-2.
97. Revolučná kríza 1848/1849 a národné symboly / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. – In: Acta Historica Neosoliensia. Tomus 7 / zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy. – Banská Bystrica :

Univerzita Mateja Bela, 2004. – S. 43 – 59. – ISBN 80-8083-035-5.

98. Ludovít Košut očami slovenských patriotov v 2. tretine 19. storočia / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. Res. angl. – In: *Annales historici Prešovensis Anno 2005* / zost. Patrik Derfiňák, Peter Zmátlo, Martin Pekár. – 1. vyd. – Prešov : Universum, 2005. – S. 111 – 117. – ISBN 80-89046-27-4.
99. Národné symboly – integrácia dovnútra, dezintegrácia smerom na vonok / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Res. nem. – In: *Hľadanie novej podoby strednej Európy : (fenomén integrácie a dezintegrácie od osvietenstva po 1. svetovú vojnu)* / zost. Kamil Sládek, Dušan Škvarna ; rec. Valerián Bystrický, Milan Podrimavský. – 1. vyd. – Prešov : Michal Vaško ; Bratislava : Centrum pre európsku politiku, 2005. – S. 183 – 195. – (Historické korene integrácie (strednej) Európy ; zv. II). – ISBN 80-7165-555-4.
100. Ján Kollár a formovanie modernej slovenskej ideológie / **Dušan Škvarna**. – In: *Ján Kollár a slovanská vzájomnosť : genéza nacionalizmu v strednej Európe* / zost. Tatiana Ivantyšinová. – 1. vyd. – Bratislava : Stimul, 2006. – S. 42 – 50. – (Slovanské štúdie ; zvláštne číslo 4). – ISBN 80-969100-3-5.
101. Otázka mestského národného centra v 19. storočí a Banská Bystrica / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. Res. nem. – In: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice : zborník z vedeckej konferencie...* / zost. Imrich Nagy, Igor Graus. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela ; Štátna vedecká knižnica, 2006. – S. 278 – 290. – ISBN 80-85169-79-7.
102. Dva svety v jednej cirkvi : k otázke protestantskej únie / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Res. angl. – Uverejnené v kapitole: *Cirkev a národ v mnohonárodnej habsburskej monarchii*. – In: *Národ – cirkev – štát* / zost. Tatiana Ivantyšinová; posúdil Valerián Bystrický; odb. a jaz. red. Otilia Škvarnová; prekl. Lenka Procházková. – 1. vyd. – Bratislava : Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy ; Centrum pre európsku politiku ; Historický ústav SAV, 2007. – S. 33 – 40. – ISBN 978-80-969834-2-1. – Publikácia je výstupom grantového projektu VEGA 2/6218/26-28.

103. Lojalita v kontexte etnicity a nacionality a slovenská politika v rokoch 1848/49 / **Dušan Škvarna**. – In: Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia = Regionális és nemzeti identitásformák a 18. – 20 századi magyar és a szlovák történelemben / ed. Štefan Šutaj, László Szarka. – 1. vyd. – Prešov : Univerzum, 2007. – S. 58 – 72. – ISBN 978-80-89046-43-0.
104. Tribún ľudu a vodca národného hnutia / **Dušan Škvarna**. – In: Jozef Miloslav Hurban – prvý predseda Slovenskej národnej rady / zost. Natália Rolková. – 1. vyd. – Bratislava : Kancelária Národnej rady SR, 2007. – S. 70 – 99. – ISBN: 978-80-89052-37-0.
105. Zvláštna cesta Slovenska. Moderné slovenské dejiny a súčasná polarizácia našej spoločnosti / **Dušan Škvarna**. – In: Slovenská otázka dnes : výber textov z časopisu OS 1997 – 2006 / zost. László Szigeti. – 1. vyd. – Bratislava : Kaligram 2007. – S. 254 – 262. – ISBN 80-7149-865-3.
106. Henryk Batowski a moderné slovenské dejiny / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – In: Slovensko-poľské vzťahy 1918 – 1945 očami diplomatov : (venované 100. výročiu narodenia prof. Henryka Batowského) / Ľubica Kázmerová, Ewa Orlof ... [et al.] ; rec. Valerián Bystrický, Maroš Hertel. – 1. vyd. – Bratislava : Prodoma, 2008. – S. 13 – 17. – ISBN 978-80-89396-00-9.
107. Od hľadania mestského centra k hlavnému mestu Slovenska / **Dušan Škvarna**. – In: Acta historica Neosoliensia. – ISSN 1336-9148. – Roč. 11, č. 1 (2008), s. 301 – 310.
108. Stredoeurópsky kontext slovenských politických úsilí v roku 1848 / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. Res. angl. – In: Studia Academica Slovaca 37. – Bratislava : Stimul, 2008. – S. 269 – 280. – ISBN: 978-80-89236-46-6.
109. Obraz Ruska u neslovanských a slovanských národov habsburskej monarchie / **Dušan Škvarna**. – In: Východná dilema strednej Európy / Tatiana Ivantyšinová, Daniela Kodajová ... [et al.]. – 1. vyd. – Bratislava : Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy ; Historický ústav SAV, 2010. – S. 19 – 30. – ISBN: 978-80-970376-1-1.

110. Rozpor medzi kolektívnou pamäťou Slovákov a minulosťou Slovenska / **Dušan Škvarna**. – In: Acta historica Neosoliensia. – ISSN 1336-9148. – Roč. 13, č. 1 – 2 (2010), s. 268 – 277.
111. Deformované moderné dejiny – deravá pamäť (Uhorsko a slovenská historická kultúra) / **Dušan Škvarna**. – In: Kapitoly z histórie stredo-európskeho priestoru v 19. a 20. storočí : pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča / Ivaničková, E ... [et al.]. – Bratislava: Historický ústav SAV, 2011. – S. 178 – 199. – ISBN 978-80-970302-4-7.
112. Politization of national movements, nationalization of politics (1840s – 1860) / **Dušan Škvarna**. – In: Key Issues of Slovak and Hungarian History : a View of Slovak Historians / Štefan Šutaj ... [et al.]; preklad Štefan Franko, Marty Manor; fotogr. Branislav Švorc, Peter Švorc. – Bratislava : Historický ústav SAV; Prešov : Universum, 2011. – S. 138 – 151. – ISBN 978-80-89046-66-9.
113. Bremeno Uhorska v našich dejinách / **Dušan Škvarna**. – In: Impulz : revue pre modernú katolícku kultúru. – ISSN 1336-6955. – Roč. 8, č. 2 (2012), s. 61 – 93.
114. Cyrilo-metodský obraz v slovenskej kultúre 19. storočia : premena tradície na kult a ich podoby / **Dušan Škvarna**. – In: Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod : príspevky z konferencie, Bratislava 21. februára 2013 / zost. Branislav Panis, Matej Ruttkay, Vladimír Turčan; preklad Jana Klišková, Anton Pokrivčák ... [et al.]; fotogr. Anton Arpáš ... [et al.]; rec. Rastislav Kožiak, Jozef Vladár. – Bratislava : Slovenské národné múzeum; Nitra : Archeologický ústav SAV, 2012. – S. 187 – 212. – ISBN 978-80-8060-304-5.
115. Logika a kontext utvárania moderného slovenského národa / **Dušan Škvarna**. – In: Kľúčové problémy moderných slovenských dejín 1848 – 1992 / Valerián Bystrický, Dušan Kováč, Jan Pešek ... [et al.]. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 2012. – S. 13 – 38. – ISBN 978-80-224-1223-0.
116. Obraz rokov 1848/49 v slovenskej kultúre (od polovice 19. storočia po súčasnosť) / **Dušan Škvarna**. – In: Revolúcia 1848/49 a historická pamäť / Peter Macho ... [et al.]. – 1. vyd. – Bratislava : Historický ústav SAV, 2012. – S. 37 – 56. – ISBN 978-80-89396-19-1.

117. Problém národného mestského centra a Martin / **Dušan Škvarna**. – In: 150. výročie Memoranda národa slovenského. – Martin: SNK, 2012. – S. 77 – 95. – ISBN 978-80-89301-94-2.
118. Úvod – konečne z archívov do verejných knižníc / **Dušan Škvarna**. – In: Dejiny kráľovstva uhorského od počiatku do časov Žigmundových : vypravuje Jonáš Záborský 1875 / ed. Timotej Kubiš ; fotogr. Alexander Jiroušek. – 1. vyd. – Bratislava : Slovart, 2012. – S. 5 – 8. – ISBN 978-80-556-0407-7.
119. Slovenská národná rada z roku 1848 a jej inšpiračná rola / **Dušan Škvarna**. – In: Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí / Dušan Kováč ... [et al.]. – Bratislava : Historický ústav SAV, 2013. – S. 86 – 102. – ISBN 978-80-971540-1-1.
120. Revolúcia a podbradliansko-podjavorinský kraj / **Dušan Škvarna**. – In: Zemianske Podhradie a štúrovske tradície : výber z publikácie príspevkov zo seminára (11. 9. 1998). 150. výročie Slovenského povstania 1848 – 1849. – Zemianske Podhradie : Miestny odbor MS Bošáca ; Martin : Matica slovenská, 2014. – S. 8 – 24.
121. Ľudovít Štúr a modernizácia slovenskej spoločnosti pred rokom 1848 / **Dušan Škvarna**. – In: Studia Academica Slovaca 44 / ed. Jana Pekařovičová, Miloslav Vojtech. – Bratislava : Univerzita Komenského, 2015. – S. 75 – 93. – ISBN 978-80-223-3915-5.
122. Predstavy o slovenskom území v prvej polovici 19. storočia / **Dušan Škvarna**. – In: Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí / Dušan Kováč, Eva Kowalská, Peter Šoltés ; rec. Marcela Bednářová, Libuša Franková. – Bratislava: Historický ústav SAV ; Veda, 2015. – S. 17 – 35. – ISBN 978-80-224-1478-4.

ODBORNÉ PRÍSPEVKY V ZAHRANIČNÝCH ZBORNÍKOCH, MONOGRAFIÁCH A PERIODIKÁCH

123. Ján Kollár – A szlovák politikai gondolkodás megteremtője / **Dušan Škvarna**. – In: Protestáns Szemle: A Magyar Protestáns Köz-művelődési Egyesület folyóirata [Budapešť]. – Roč. LVI. (III. Új), č. 2 (apríl – jún 1994), s. 90 – 95.

124. A szlovák nemzeti mozgalom 1848-ban / **Dušan Škvarna**. – In: História [Budapešť], XX, č. 3 (1998), s. 14 – 17.
125. Ausztróföderalizmus és a szlovák kérdés / **Dušan Škvarna**. – In: Barátság. – Roč. 5, č. 2 (1998), s. 2057 – 2061.
126. Nad Tatrou sa blýska – štátna hymna Slovenskej republiky / **Dušan Škvarna**. – In: Cizí jazyky [Praha]. – ISSN 1210-0811. – Roč. 45, č. 1 (2001 – 2002), s. 18 – 19.
127. Zvláštna cesta slovenských dejín a súčasná polarizácia / **Dušan Škvarna**. – In: Slovenské dotyky : magazín Slovákov v ČR. – Roč. 8, č. 10 (2003), s. 18.
128. Genezis slovackich nacionalnych symbolov / **Dušan Škvarna**. – In: Russkije i Slovaki v XIX – XX vv. : kontakty, vzaimodejstvije, stereotypy : tezis dokladov meždunarodnoj naučnoj konferencii / red. rada V. A. Tiškov, M. Ju. Dostaľ, G. V. Rokina. – Moskva : Institut slavjanovedenija RAN, 2007. – S. 10 – 13. – ISBN 978-5-88448-224-1.
129. Prawdziwa czy szluczna ojczyzna / **Dušan Škvarna**. – In: Autoportret : pismo o dobrej przestrzeni. – ISSN 1730-3613. – Roč. 32, č. 3 (2010), s. 20 – 25. – [Vydavateľ: Kraków : Małopolski Instytut Kultury].

ODBORNÉ PRÍSPEVKY V DOMÁCIICH ZBORNÍKOCH, MONOGRAFIÁCH A PERIODIKÁCH

130. Buržoázna revolúcia 1848 – 1849 na Slovensku / **Dušan Škvarna**. – In: Slovensko : ročenka za rok 1988 / zost. Ľudmila Nemcová, Jozef Valtár. – Bratislava : Slovenský úrad pre tlač a informácie 1987, s. 299 – 303.
131. Michal a Pavol Mudroňovci / **Dušan Škvarna**. – In: Vlastivedný bulletin [Bratislavská informačná služba]. – Roč. 18, september (1987), s. 25 s.
132. Prvý raz v dejinách (septembrové povstanie 1848) / **Dušan Škvarna**. – In: PAS. – Č. 22 (1988), s. 55 – 59.
133. Ľudovít Štúr a masové petičné hnutie (leto 1849) / **Dušan Škvarna**. – In: Trenčianske rozhľady, január 1990, s. 7 – 9.

134. Ludovít Štúr – reformátor a demokrat / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: Kultúrny život. – ISSN 1338-015X. – Roč. 24, č. 29 (1990), s. 3.
135. Aká si bola, revolúcia? / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: Historická revue. – ISSN 1335-6550. – Roč. 2, č. 4 (1991), s. 18 – 20.
136. Aká si bola, revolúcia? / **Dušan Škvarna**. – Pokračovanie z predchádzajúceho čísla. – Obr. – In: Historická revue. – ISSN 1335-6550. – Roč. 2, č. 5 (1991), s. 12 – 13.
137. Národná identita alebo etnocentrizmus? : diskusia / Jana Plichtová, Miroslav Kusý, Vladimír Krivý, Peter Zajac, Dušan Kováč, Anton Hrnko, **Dušan Škvarna**, Tomáš Hrivnák, Milan Zemko. – In: Slovenské pohľady . – Roč. 107, č. 4 (1991), s. 9 – 27.
138. Brémy 92 : úvahy o európskej integrácii / **Dušan Škvarna**. – In: Medzinárodné otázky. – ISSN 1210-1583. – Roč. 1, č. 2 (1992), s. 117 – 118.
139. Metternich, Bach, František Jozef I. – mocní v siločiaračoch revolúcie / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: Historická revue. – ISSN 1335-6550. – Roč. 4, č. 7 (1993), s. 9 – 11.
140. Stredná Európa – svojbytný región / **Dušan Škvarna**. – In: Projekt. – Č. 3 (1993), s. 2 – 5.
141. Tvorca slovenského politického myslenia / **Dušan Škvarna**. – In: Tvorba. – Roč. 3, č. 8 (1993), s. 10 – 11.
142. Protirečivá osobnosť Ludovíta Štúra : čo predchádzalo Slovanstvu a svetu budúcnosti / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: Historická revue. – ISSN 1335-6550. – Roč. 5, č. 5 (1994), s. 14 – 15.
143. Sen o Všetlávii / **Dušan Škvarna**. – Obr. – V rubrike: Z dejín myslenia. – In: Historická revue. – ISSN 1335-6550. – Roč. 6, č. 1 (1995), s. 20 – 21.
144. Zlatá éra falšovania peňazí : súkromná emisia pána profesora / **Dušan Škvarna**. – Obr. – V rubrike: Pramene. – In: Historická revue. – ISSN 1335-6550. – Roč. 6, č. 7 (1995), s. 35.
145. Bezmocný vladár : Habsburgovci na uhorskom tróne 14 / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: Historická revue. – ISSN 1335-6550. – Roč. 7, č.

- 4 (1996), s. 11 – 12.
146. Plyn skrášil noci miest / **Dušan Škvarna**. – Obr. – V rubrike: Z hlbín archívov. – In: Historická revue. – ISSN 1335-6550. – Roč. 7, č. 7 (1996), s. 35.
147. Storočnica Daniela Rapanta / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: Historická revue. – ISSN 1335-6550. – Roč. 8, č. 4 (1997), s. 21 – 22.
148. Dejiny sú súčasťou nášho bytia / Lubo Pajtinka, **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: Rodina a škola. – ISSN 0231-6463. – Roč. 46, č. 1 (1998), s. 8– 9 a 13.
149. Od polarity odlišností k vyrovnaniu? / **Dušan Škvarna**. – In: OS – Fórum občianskej spoločnosti. – ISSN 1335-2296. – Roč. 2, č. 2 (1998), s. 16 – 17.
150. Prvé kroky revolúcie v Uhorsku / **Dušan Škvarna**. – In: Vlastivedný bulletin [Bratislavská informačná služba]. – Roč. 29, č. 3 (1998), s. 4 – 11.
151. Prvý národnopolitický orgán Slovákov : SNR vo víre septembrového povstania / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: Historická revue. – ISSN 1335-6550. – Roč. 9, č. 7 (1998), s. 6 – 8.
152. Radosť, nádeje – strach, sklamanie : prvé kroky revolúcie 1848 v Uhorsku / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: Historická revue. – ISSN 1335-6550. – Roč. 9, č. 4 (1998), s. 12 – 14.
153. Slovenská jar 1848 : cesta k Žiadostiam slovenského národa / **Dušan Škvarna**. – In: Historická revue. – ISSN 1335-6550. – Roč. 9, č. 5 (1998), s. 13 – 15.
154. Vidina slovenskej korunnej krajiny : prosbopis panovníkovi z marca 1849 / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: Historická revue. – ISSN 1335-6550. – Roč. 10, č. 4 (1999), s. 10 – 12.
155. Za slovenskú korunnú krajinu : petičné hnutie v jeseni 1849 / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: Historická revue. – ISSN 1335-6550. – Roč. 10, č. 8 (1999), s. 12 – 13.
156. Druhé zasadnutie Slovensko-poľskej komisie historikov / **D. Škvarna**.

- In: Historický časopis . – ISSN 0018-2575. – Roč. 48, č. 1 (2000), s. 190 – 191.
157. Mladý Ján Francisci : politický profil štúrovského radikála / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: Historická revue. – ISSN 1335-6550. – Roč. 11, č. 8 (2000), s. 20 – 22.
158. 19. storočie : storočie reforiem a revolúcií / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: Historická revue. – ISSN 1335-6550. – Roč. 11, č. 9 (2000), s. 25 – 29.
159. Návrhy Jána Majlátha z prelomu rokov 1848/49 : slovenská otázka na stole ríšskej vlády / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: História. – ISSN 1335-8316. – Roč. 1, č. 1 (2001), s. 35 – 36.
160. Pokračovanie ankety o predmete slovenských dejín / István Käfer, **Dušan Škvarna**. – Proglas. – ISSN 1335-6755. – Roč. 12, č. 1 (2001), s. 32 – 34.
161. Reálnosť a utópia vízií / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. – In: História. – ISSN 1335-8316. – Roč. 1, č. 6 (2001), s. 12 – 14.
162. Východoslovenské roľnícke povstanie / **Dušan Škvarna**. – In: História. – ISSN 1335-8316. – Roč. 1, č. 4 (2001), s. 11 – 13.
163. Zvláštna cesta slovenských dejín a súčasná polarizácia / **Dušan Škvarna**. – In: OS – Fórum občianskej spoločnosti. – ISSN 1335-2296. – Roč. 5, č. 6 (2001), s. 3 – 7.
164. Medzi multietnicitou a národným štátom / **Dušan Škvarna**. – Tab. – In: História. – ISSN 1335-8316. – Roč. 2, č. 6 (2002), s. 5 – 6.
165. Návrat Milana Hodžu do vlasti / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: História. – ISSN 1335-8316. – Roč. 2, č. 5 (2002), s. 38 – 39.
166. Od polarizácie k súčasnej diferenciacii / **Dušan Škvarna**. – In: Slovo. – ISSN 1335-468X. – Roč. 5, č. 5 (2003), s. 13 ; č. 6 (2003), s. 13.
167. Pátranie po predkoch / **Dušan Škvarna**. – História. – ISSN 1335-8316. – Roč. 3, č. 4 (2003), s. 50.
168. Pátranie po predkoch" po dvoch rokoch / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – Genealogicko-heraldický hlas. – ISSN 1335-0137. – Roč. 13, č. 2

(2003), s. 60 – 62.

169. Rómovia v Tarnówe / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: *História*. – ISSN 1335-8316. – Roč. 4, č. 1 – 2 (2004), s. 32.
170. Sen o jednotnej Európe v období romantizmu (reálnosť a utópia vízií) / **Dušan Škvarna**. – In: *Slovo*. – ISSN 1335-468X. – Roč. 6, č. 10 (2004), s. 14 – 15.
171. Kňazko / Demeš / Kňazko : formovanie slovenskej diplomacie v rokoch 1990 až 1993 / **Dušan Škvarna**, Katarína Sokolová. – In: *Slovak foreign policy affairs : review for international politics, security and integration*. – Roč. 6, č. 1 (2005), s. 99 – 101.
172. Línie a osobnosti slovenského zahraničnopolitického myslenia / **Dušan Škvarna**. – In: *Zahraničná politika*. – Roč. 9, č.1 (2005), s. 12.
173. Veľkolepé ideály Ľudovíta Štúra / **Dušan Škvarna**. – In: *Národný kalendár na rok 2006*. – Martin : Matica slovenská, 2005. – S. 87 – 89. – ISBN 80-7090-496-8.
174. Úvod = Einführung / **Dušan Škvarna**. – Na s. 13 – 15 slov., na s. 16 – 19 nem. – In: *Hľadanie novej podoby strednej Európy : (fenomén integrácie a dezintegrácie od osvietenstva po 1. svetovú vojnu) / zost. Kamil Sládek, Dušan Škvarna ; rec. Valerián Bystrický, Milan Podrimavský ; jaz. úprava Viera Rybárová, Kerstin Jakubík*. – 1. vyd. – Prešov : Michal Vaško ; Bratislava : Centrum pre európsku politiku, 2005. – S. 13 – 19. – (Historické korene integrácie (strednej) Európy ; zv. II). – ISBN 80-7165-555-4.
175. Reformátor, podľa ktorého je úspech historickou nevyhnutnosťou / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: *História*. – ISSN 1335-8316. – Roč. 6, č. 3 (2006), s. 17 – 20.
176. Zasadnutie slovensko-poľskej komisie historikov / **Dušan Škvarna**. – V rubrike: *Správy*. – In: *Acta historica Neosoliensia*. – ISSN 1336-9148. – Roč. 9, č. 1 – 2 (2006), s. 437.
177. Zasadnutie slovensko-maďarskej komisie historikov / **Dušan Škvarna**. – V rubrike: *Správy*. – In: *Acta historica Neosoliensia*. – ISSN 1336-9148. – Roč. 9, č. 1 – 2 (2006), s. 438.

178. Anketa: Spolužitie Slovákov a Maďarov / Vladimír Segeš, **Dušan Škvarna** ... [et al.] ; preložila J. R. – Fotogr. – In: História. – ISSN 1335-8316. – Roč. 7, č. 6 (2007), s. 37 – 41.
179. Od polarity odlišností k vyrovnaníu? / **Dušan Škvarna**. – In: Slovenská otázka dnes : výber z textov z časopisu OS 1997 – 2006 / Ladislav Ballek ... [et al.] ; zost. László Szigeti. – 1. vyd. – Bratislava : Kaligram, 2007. – S. 116 – 119.
180. Anketa: Osmičkový rok : základy modernej spoločnosti a národné ambície – rok 1848 / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: História. – ISSN1335-8316. – Roč. 8, č. 2 (2008), s. 43 – 44.
181. Od hľadania mestského centra k hlavnému mestu Slovenska / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. Res. angl. – V rubrike: Materiály z medzinárodnej konferencie „Funkcie, podoby a obrazy mestského národného centra v 19. storočí a národná identita“, ktorá sa konala na pôde FHV UMB v Banskej Bystrici v dňoch 20. a 21. novembra 2008. – In: Acta historica Neosoliensia. – ISSN 1336-9148. – Roč. 11, č. 1 – 2 (2008), s. 301 – 310.
182. Formovanie moderných národov v Uhorsku : politizácia národných hnutí a nacionalizácie politiky v 40. – 60. rokoch 19. storočia / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: História. – ISSN 1335-8316. – Roč. 9, č. 1 – 2 (2009), s. 49 – 54.
183. Ako sa na Slovensku učia dejiny vlastného odboru? / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: Dejiny : internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove [elektronický zdroj]. – ISSN:1337-0707. – Roč. VIII, č. 1 (2013), s. 17 – 22. – Dostupné na: http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_1_2013.pdf.
184. Gustáv Adolf Koričanský – "štúrovec" z Ladzian / **Dušan Škvarna**. – In: Z histórie Ladzian. – Ladzany : Obecne zastupitelstvo, 2013. – S. 24 – 25.
185. Štúrov obdiv k predchodcom a ich prekonávanie / **Dušan Škvarna**. – In: Slovensko. – Č. 4 (2015), s. 7.

JUBILEJNÉ ČLÁNKY a NEKROLÓGY

186. Za Pavlom Horváthom / **Dušan Škvarna**. – In: Český časopis historický. – ISSN 0862-6111. – Roč. 98, č. 1 (2000), s. 204 – 205.
187. Za profesorom Jánom Hučkom (1929 – 2001) / **Dušan Škvarna**. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 49, č. 2 (2001), s. 389 – 391.
188. Zomrel Pavel Horváth / **Dušan Škvarna**. – In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity – řada společenských věd. – ISSN 1211-6068. – Č. 18 (2001), s. 122 – 124.
189. Životné jubileum Ondreja Pösssa / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: Múzeum. – ISSN 0027-5263. – Roč. 46, č. 1 (2001), s. 46 – 47.
190. Milan Podrimavský šesťdesiatnikom / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: Historický zborník 13. – ISSN 1335-8723. – Č. 1 – 2 (2003), s. 295 – 297.
191. Nedožitý 75. narodeniny profesora Jána Hučka / **Dušan Škvarna**. – In: Staroturiansky spravodajca. – ISSN 1338-9688. – Roč. 11, č. 5 (2004), s. 10 – 11.
192. Za Pavlom Lukáčom / **Dušan Škvarna**. – In: Historický časopis. – Roč. 52, č. 2 (2004), s. 430 – 432.
193. Tvorivý človek s charakterom / **Dušan Škvarna**, Otília Škvarnová. – In: Osemdesiat Jozefovi Bžochovi / zost. Jana Bžochová-Wild, Adam Bžoch. – Bratislava : Petit Press, 2006. – S. 144 – 146. – ISBN 80-85585-99-5.
194. Pri prvom okrúhlom jubileu Romana Holeca / **Dušan Škvarna**. – In: Historia nova I – 2010. Dejiny prístupné všetkým : historické štúdie k životnému jubileu Romana Holeca [Elektronický zdroj] / ed. Peter Podolan. – Bratislava : Stimul, 2010. – S. 7 – 8. – 1 elektronický optický disk (CD-ROM). – ISBN: 978-80-89236-94-7.
195. Pohľadom skromného klasika medzi historikmi : rozhovor s prof. PhDr. et Dr. h. c. Júliusom Albertym, CSc. / **Dušan Škvarna**. – In: Acta historica Neosoliensia : vedecký časopis pre historické vedy. – Roč. 16, č. 1 – 2 (2013), s. 297 – 322.

196. Zopár vysokoškolských reminiscencií k šesťdesiatinám Vladimíra Varinského / **Dušan Škvarna**. – In: Acta historica Neosoliensia. – ISSN 1336-9148. – Roč. 17, č. 1 – 2 (2014), s. 7 – 11.

PUBLIKOVANÉ RECENZIE

197. Pozoruhodná publikácia / **Dušan Škvarna**. – Recenzia knihy P. Horvátha: Trenčín a rodina Štúrovcov. – In: Romboid. – ISSN 0231-6714. – Roč. 20, č. 2 (1985), s. 84 – 86.
198. Pozoruhodná genealogická a kultúrnohistorická publikácia / **Dušan Škvarna**. – Recenzia knihy Pavla Horvátha: Trenčín a rodina Štúrovcov. – V rubrike: Recenzie – správy. – In: Literárny archív 22/85 / zost. Michal Kocák. – 1. vyd. – Martin : Matica slovenská, 1987. – S. 206 – 209.
199. Gellner, A.: Národy a nacionalismus / **Dušan Škvarna**. – Recenzia. – In: Slovanské štúdie 1 – 2/1993 / zodp. red. Tatiana Ivantyšinová. – 1. vyd. – Bratislava : Slovak Academic Press, 1993. – S. 87 – 91. – ISBN 80-85665-31-X.
200. Stredná Európa očami Stredoeurópana : Milan Hodža a federalizmus / **Dušan Škvarna**. – Recenzia diela Milana Hodžu „Federácia v strednej Európe“. – Obr. – In: Mosty. – Roč. 6, č. 38 (1997), s. 3.
201. Stretnutie s Európou / **Dušan Škvarna**. – Recenzia. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 45, č. 4 (1997), s. 682 – 684.
202. Komorná výstava o J. M. Hurbanovi / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – Recenzia výstavy v SNM Bratislava. – In: Múzeum. – ISSN 0027-5263. – Roč. 43, č. 4 (1998), s. 32 – 33.
203. Horváth, P.: Anton Bernolák (1762–1813). Pôvod a osudy jeho rodiny. Život a dielo. Bratislava 1998 / **Dušan Škvarna**. – Recenzia. – In: Vojenská história. – ISSN 1335-3314. – Roč. 3, č. 3 (1999), s. 130 – 132.
204. Memorabilia – neznáme pamiatky známych osobností / **Dušan Škvarna**. – Recenzia výstavy v SNM Bratislava. – In: Pamiatky a múzeá. – ISSN 1335-4353. – Roč. 48, č. 4 (1999), s. 60 – 61.
205. Nad novým vydaním starej knihy / **Dušan Škvarna**. – Recenzia práce Lipták, L.: Slovensko v 20. storočí – In: Romboid. – ISSN 0231-6714. –

Roč. 34, č. 1 – 2 (1999), s. 120 – 123.

206. Nová syntéza slovenských dejín / **Dušan Škvarna**. – Recenzia práce Kováč, D.: Dejiny Slovenska a Slovákov. – In: OS – Fórum občianskej spoločnosti. – ISSN 1335-2296. – Roč. 3, č. 6 (1999), s. 90 – 91.
207. O Bernolákovi a jeho stredoeurópskej rodine / **Dušan Škvarna**. – Recenzia monografie Horváth P.: Anton Bernolák. – In: OS – Fórum občianskej spoločnosti. – ISSN 1335-2296. – Roč. 3, č. 7 (1999), s. 91 – 92.
208. Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín. Zost. P. Švorc a L. Harbuľová / **Dušan Škvarna**. – Recenzia. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 48, č. 1 (2000), s. 155 – 158.
209. Fischer, H. (Hrsg.): Die ungarische Revolution von 1848/49. Hamburg 1999 / **Dušan Škvarna**. – Recenzia. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 49, č. 2 (2001), s. 335 – 338.
210. Mesačník „Dialogi“ zo Štetina / **Dušan Škvarna**. – Recenzia. – In: Technológia vzdelávania. – ISSN 1335-003X. – Roč. 9, č. 1 (2001). – [Príl.] Slovenský učiteľ. – Č. 1 (2001), s. 10.
211. O Slovákoch v horthyovskom Maďarsku / **Dušan Škvarna**. – Recenzia. – In: OS – Fórum občianskej spoločnosti. – ISSN 1335-2296. – Roč. 5, č. 7 (2001), s. 66 – 67.
212. Szczeciński informator archiwalny / **Dušan Škvarna**. – Recenzia. – In: Slovenská archivistika. – ISSN 0231-6722. – Roč. 36, č. 1 (2001), s. 133 – 134.
213. K slovenskému vydaniu práce kanadského historika / **Dušan Škvarna**. – Obr. – Recenzia. – In: OS – Fórum občianskej spoločnosti. – ISSN 1335-2296. – Roč. 7, č. 5 (2003), s.70 – 71.
214. Kladiwa, Pavel: Obecní výbor Moravské Ostravy 1850 – 1913: Komunální samospráva průmyslového města a její představitelé. Ostrava : Ostravská univerzita, 2004. 215 s. Edícia Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity /**Dušan Škvarna**. – V rubrike: Recenzie. – In: Acta historica Neoslenia 8/2005 / zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie, Fakulta humanitných vied UMB, 2005. – S. 321 – 323. – ISBN 80-8083-173-4.

215. Mojžita Miroslav: Kňažko / Demeš / Kňažko : formovanie slovenskej diplomacie v rokoch 1990 až 1993 / **Dušan Škvarna**. – Recenzia. – In: Medzinárodné otázky. – ISSN 1210-1583. – Roč. XIV., č. 1 (2005), s. 129 – 133.
216. Milan Hodža v zápase o budúcnosť strednej Európy v rokoch 1939 – 1944 / **Dušan Škvarna**. – Recenzia knihy P. Lukáča. – In: International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs. – ISSN 1210-1583. – Roč. XVI, č. 1 (2007), s. 92 – 94.
217. Segeš, V – Šeďová, B.: Miles Semper Honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla / **Dušan Škvarna**. – V rubrike: Recenzie. – In: Vojenská história. – ISSN 1335-3314. – Roč. 12, č. 2 (2008), s. 164 – 166.
218. Kowalská, Eva – Kantek, Karol: A Hungarian Rapsody or the tragic story of the enlightenment intellectual Jozef Hajnóczy / **Dušan Škvarna**. – Recenzia. – In: Historický časopis – Historical Journal. – ISSN 0018-2575. – Roč. 57, supplement (2009), s. 127 – 130.
219. Kowalská, Eva – Kantek, Karol. Uhorská rapsódia alebo tragický príbeh osvietenca Jozefa Hajnóczyho. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2008, 255 s. / **Dušan Škvarna**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – V rubrike: Recenzie. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 58, č. 2 (2010), s. 349 – 352.
220. Kušniráková, Ingrid et al.: „Vyjdeme v noci vo fakľovom sprievode a rozsvietime svet“. Integračný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti. Bratislava: Institute of History od the Slovak Academy of Sciences, 2012 / **Dušan Škvarna**. – Recenzia. – In: Historický časopis – Historical Journal. – ISSN 0018-2575. – Roč. 61, supplement (2013), s. 155 – 158.
221. Kušniráková, Ingrid a kol.: „Vyjdeme v noci vo fakľovom sprievode a rozsvietime svet.“ Integračný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, 245 s. ISBN 9788089396207 / **Dušan Škvarna**. – V rubrike: Recenzie. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 62, č. 1 (2014), s. 140 – 141.

ODBORNÉ PREKLADY

222. Dejiny Európy a Európanov / Jean-Baptiste Duroselle ; **preklad z nem.** Juraj Bartík, Helena Trísková, Vincent Mucska, Marián Skladaný, **Dušan Škvarna** (s. 245 – 327), Edita Ivaničková. – 1. vyd. – Bratislava : Fortuna Print, 2002. – 432 s. : fotogr., obr., mp. – Reg. – ISBN 80-88980-54-2.
223. Novembrové povstanie v Kongresovke : poľská šanca a neschopní generáli / Anton Giza ; **z poľštiny preložil D. Škvarna**. – In: História. – ISSN 1335-8316. – Roč. 4, č. 1 – 2 (2004), s. 14.
224. Od revolúcie 1848 – 1849 k dualistickému Rakúsko-Uhorsku : počiatky politickej emancipácie Slovákov a formovania modernej spoločnosti / rec. Július Alberty ; **prel. Dušan Škvarna**. – Bratislava : Literárne informačné centrum, 2009.

REDAKČNÁ A ZOSTAVOVATEĽSKÁ ČINNOSŤ

Osobnosti slovenských dejín [Elektronický zdroj] : multimedálny slovník najvýznamnejších osobností našich národných dejín / Mária Dobříková, Júlia Domaracká, Dušan Škvarna ... [et al.] ; **zost. a red. upr. Dušan Škvarna**. – Bratislava : Slovenské národné múzeum, 1998. – 1 elektronický optický disk (CD-ROM).

⇒ Pozri záznam 10

225. Acta Historica Neosoliensia : ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 8 / 2005 / Zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; **red. rada** Rastislav Kožiak (predseda), Imrich Nagy, Július Alberty, **Dušan Škvarna**...[et al.] ; rec. Július Alberty, Karol Fremal, Dušan Škvarna ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2005 (Banská Bystrica : Trian). – ISBN 80-8083-173-4.
226. Hľadanie novej podoby strednej Európy : (fenomén integrácie a dezintegrácie od osvietenstva po 1. svetovú vojnu / **zost. Kamil Sládek, Dušan Škvarna** ; rec. Valerián Bystrický, Milan Podrimavský ; jaz. úprava Viera Rybárová, Kerstin Jakubík. – 1. vyd. – Prešov : Michal Vaško ; Bratislava : Centrum pre európsku politiku, 2005. – 284 s. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – ISBN 80-7165-555-4.

227. Acta Historica Neosoliensia : odborný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. – ISSN 1336-9148. – Roč. 9, č. 9 (2006). – [Zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; **red. rada** Rastislav Kožiak, Imrich Nagy, **Dušan Škvarna**... [et al.] ; rec. Július Alberty, Miroslav Daniš, Dušan Škvarna... [et al.].
228. Acta Historica Neosoliensia 10/2007 : odborný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. – ISSN 1336-9148. – Roč. 10, č. 10 (2007). – [Zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; **red. rada** Rastislav Kožiak, Imrich Nagy, **Dušan Škvarna**... [et al.] ; rec. Július Alberty, Karol Fremal, Dušan Škvarna ... [et al.].
229. Acta Historica Neosoliensia 11/2008 : odborný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. – ISSN 1336-9148. – Roč. 11, č. 11 (2008). – 416 s. – [zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; **red. rada** Rastislav Kožiak, Imrich Nagy, **Dušan Škvarna**... [et al.] ; rec. Július Alberty, Karol Fremal, Dušan Škvarna... [et al.].
- Na prahu modernej doby : súmrak stavovskej, úsvit národno-občianskej spoločnosti : pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IX. / **vedecký red. Dušan Škvarna**, Peter Šoltés ; hlavný red. Pavel Dvořák ; rec. Július Alberty. – 1. vyd. – Bratislava : Literárne informačné centrum, 2008. – 392 s. + fotogr. príl. : fotogr. – Reg. – ISBN 978-80-89222-59-9.
- ⇒ Pozri záznam 16
230. Acta Historica Neosoliensia : vedecký časopis pre historické vedy. – ISSN 1336-9148. – Roč. 12, Vol. 1 – 2 (2009). – [**Red.** Rastislav Kožiak, Imrich Nagy, **Dušan Škvarna**; **red. rada** Július Alberty, Dániel Bagi, Piotr Boroń ... [et al.] ; rec. Július Alberty, Karol Fremal, Dušan Škvarna... [et al.].
231. Acta Historica Neosoliensia : vedecký časopis pre historické vedy. – ISSN 1336-9148. – Roč. 13, Vol. 1 – 2 (2010). – [Red. Imrich Nagy, Pavol Maliniak ... [et al.], **red. rada** Rastislav Kožiak, Július Alberty, **Dušan Škvarna**... [et al.] ; rec. Dušan Buran, Karol Fremal, Dušan Škvarna... [et al.].

232. Acta Historica Neosoliensia : vedecký časopis pre historické vedy. – ISSN 1336-9148. – Roč. 14, Vol. 1 – 2 (2011). – [Red. Imrich Nagy, Pavol Maliniak ...[et al.], **red. rada** Rastislav Kožiak, Július Alberty, **Dušan Škvarna**...[et al.]; rec. Július Alberty, Rastislav Kožiak, ...[et al.]
233. Acta Historica Neosoliensia : vedecký časopis pre historické vedy. – ISSN 1336-9148. – Roč. 15, Vol. 1 – 2 (2012). – [Ed. Pavol Maliniak, Imrich Nagy, **red. rada** Rastislav Kožiak, Július Alberty, **Dušan Škvarna**...[et al.]; rec. Július Alberty, Miroslav Kmeť, ...[et al.]
234. Acta Historica Neosoliensia : vedecký časopis pre historické vedy. – ISSN 1336-9148. – Roč. 16, Vol. 1 – 2 (2013). – [Ed. Pavol Maliniak, Imrich Nagy, **red. rada** Rastislav Kožiak, Július Alberty, **Dušan Škvarna**...[et al.]; rec. Ján Beljak, Ivan Chalupecký, Dušan Škvarna, ...[et al.]
235. Acta Historica Neosoliensia : vedecký časopis pre historické vedy. – ISSN 1336-9148. – Roč. 17, Vol. 1 – 2 (2014). – [Red. Imrich Nagy, Pavol Maliniak; **red. rada** Rastislav Kožiak, Július Alberty, **Dušan Škvarna**...[et al.]; rec. Karol Fremal, Miroslav Kmeť, ...[et al.]

EXPERTÍZNA, POSUDZOVATELSKÁ A LEKTORSKÁ ČINNOSŤ

236. – 237. Rodinná encyklopédia svetových dejín : mená, dátumy a udalosti, ktoré utvárali náš svet / do slov. prel. Ivana Bánová, Beata Baranová, Jarmila Cihová ...[et al.]; autor nových hesiel zo slov. dejín Viliam Kratochvíl; autor nových hesiel z českých dejín Aleš Skřivan; **odb. revízia Dušan Škvarna**; slovenská knižná red. Agáta Snidová; zodp. red. Jana Bálíková; šéfredaktor Jiří Hanuš. – **1. vyd.** – Bratislava : Reader's Digest Výber, 2000. – 744 s. : fotogr., mp., obr., tab. – ISBN 80-88983-06-1 – **2. upr. vyd.** – Bratislava : Reader's Digest Výber, 2002. – 744 s. : fotogr., mp., obr., tab. – ISBN 80-88983-26-6
238. Slovenské národné obrozenie 1787 – 1847 : k vzniku modernej slovenskej identity / Peter Brock; **odb. red. Dušan Škvarna**; jaz. red. Tibor Hrozáni. – 1. vyd. – Bratislava : Kalligram, 2002. – 192 s. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Reg. – ISBN 80-7149-492-5.
239. Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása = Dějepis městečka Sarvaš a opis nynějších jeho poměrů = Dejepis mestečka

Sarvaš a opis jeho súčasných pomerov / Michal Žilinský ; red. Ján Chlebnický ; prekl. z češtiny do slovenčiny, vysvetlivky, pozn. a doslov Miroslav Kmeť ; zodp. red. Alžbeta Hornoková-Uhrinová ; **rec.** Anna Divičanová, **Dušan Škvarna**. – Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov, 2004. – 212 s. : obr. – Text maď., čes. a slov. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – (Békéscsaba : Mozi Nyomda). – ISBN 963-214-504-6.

240. Ako to bolo naozaj / z angl. orig. prel. Jaroslav Hochel ; register zost. Etela Gyürkeová ; **odb. revízia Dušan Škvarna** ; red. Agáta Laczková ; korekt. Božena Mitterová ; šéfred. Jiří Hanuš. – 1. vyd. – Bratislava : Reader's Digest Výber Slovensko, 2005. – 319 + [1] s. : fotogr., mp., obr. – ISBN 80-88983-67-3.

Acta Historica Neosoliensia : ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 8 / 2005 / Zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; red. rada Rastislav Kožiak, Imrich Nagy, Július Alberty, Dušan Škvarna ...[et al.] ; **rec.** Július Alberty, Karol Fremal, **Dušan Škvarna**... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2005 (Banská Bystrica : Trian). – ISBN 80-8083-173-4.

⇒ Pozri záznam 225

Acta Historica Neosoliensia : odborný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. – ISSN 1336-9148. – Roč. 9, č. 9 (2006). – [Zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; red. rada Rastislav Kožiak, Imrich Nagy, Dušan Škvarna ... [et al.] ; **rec.** Július Alberty, Miroslav Daniš, **Dušan Škvarna**... [et al.].

⇒ Pozri záznam 227

241. Slováci v novom veku národov (1780 – 1848) / Libuša Franková ; **rec.** **Dušan Škvarna**. – [1. vyd.] – Prešov : Universum, 2006. – 228 s. : faks., fotogr. – Bibliogr. odkazy. Men. reg. Res. nem. – ISBN 80-89046-39-8.
242. Slovník súčasného slovenského jazyka : A – G. [1. zv.] / hl. red. Klára Buzássyová, Alexandra Jarošová ; aut. Ľubica Balážová, Klára Buzássyová, Mária Čierna ... [et al.] ; rec. Ján Kačala, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič ; ed. Ľubica Balážová, Bronislava Holičová, Magdaléna Petrufová ... [et al.] ; **odb. konzult.** **Dušan Škvarna** (história) ; zodp. red. Emil Borčín. – Bratislava : Veda, 2006. – 1134 s. – ISBN 80-224-0932-4.

243. Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I = Saint and his Function in Society I. / ed. Rastislav Kožiak, Jaroslav Nemeš ; **rec.** Daniel Škoviera, **Dušan Škvarna** ... [et al.]. – Bratislava : Chronos ; Centrum pre štúdium kresťanstva, 2006. – 450 s.

Acta Historica Neosoliensia 10/2007 : odborný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. – ISSN 1336-9148. – Roč. 10, č. 10 (2007). – [Zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; red. rada Rastislav Kožiak, Imrich Nagy, Dušan Škvarna...[et al.] ; **rec.** Július Alberty, Karol Fremal, **Dušan Škvarna** ...[et al.].

⇒ Pozri záznam 228

Acta Historica Neosoliensia 11/2008 : odborný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. – ISSN 1336-9148. – Roč. 11, č. 11 (2008). – 416 s. – [zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; **red. rada** Rastislav Kožiak, Imrich Nagy, **Dušan Škvarna**...[et al.] ; **rec.** Július Alberty, Karol Fremal, Dušan Škvarna...[et al.].

⇒ Pozri záznam 229

244. Cirkvi a národy strednej Európy (1800 – 1950) = Die Kirchen und Völker Mitteleuropas (1800 – 1950) / Zost. Peter Švorc, Lubica Harbuľová, Karl Schwarz ; **rec.** Štefan Šutaj, **Dušan Škvarna** ; prekl. Lubica Babotová, Dariusz Dąbrowski, Lubica Harbuľová ...[et al.] ; jaz. red. Anna Švorcová. Prešov ; Wien : Universum, 2008 (Prešov : Polygraf Print). – 357 s. : fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Res. nem. – Menný reg. – ISBN 978-80-89-89046-47-8.
245. Gemer – Malohont a Rimavská Sobota 1848 – 1918 / Július Alberty ; **rec.** Pavol Martuliak, **Dušan Škvarna**. – Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela ; Nadácia Matice slovenskej, 2008. – 136 s.
246. Rozmanité 19. storočie : architektúra na Slovensku od Hefeľeho po Jurkoviča / Elena Lukáčová, Jana Pohaničová ; zodp. red. Oľília Škvarnová ; design Igor Štrbík ; fotogr. K. Achberger, J. Bartoš ...[et al.] ; **rec.** Janka Krivošová, Henrieta Moravčíková, **Dušan Škvarna**. – 1. vyd. – Bratislava, Perfekt, 2008. – 243 + [3] s. : fotogr., obr. – ISBN

978-80-8046-426-4.

Acta Historica Neosoliensia : vedecký časopis pre historické vedy. – ISSN 1336-9148. – Roč. 12, Vol. 1 – 2 (2009).– [Red. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy, Dušan Škvarna ; red. radaJúlius Alberty, Dániel Bagi, Piotr Boroń ...[et al.] ; **rec.** Július Alberty, Karol Fremal, **Dušan Škvarna...**[et al.].

⇒ Pozri záznam 230

247. Karol Wagner (1732 – 1790) : historik Spiša a Šariša / Milota Malovecká ; **rec.** **Dušan Škvarna**. – 1. vyd. – Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2009. – 227 s. : fotogr. – Zoznam skratiek. Reg. – Res angl. – ISBN 978-80-7165-729-3.

Acta Historica Neosoliensia : vedecký časopis pre historické vedy. – ISSN 1336-9148. – Roč. 13, Vol. 1 – 2 (2010). – [Red. Imrich Nagy, Pavol Maliniak ...[et al.], red. radaRastislav Kožiak, Július Alberty, Dušan Škvarna...[et al.] ; **rec.** Dušan Buran, Karol Fremal, **Dušan Škvarna...**[et al.].

⇒ Pozri záznam 231

248. O historiografii a spoločnosti / Dušan Kováč ; **rec.** **Dušan Škvarna**, Karol Hollý ; obálka a graf. úpr. Jozef Hupka ; jaz. red. Vlasta Jakšicsová. – Bratislava : Prodama ; Historický ústav SAV, 2010. – 265 s. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Res. angl. – Menný reg. – (Slovenská historiografia). – ISBN 978-80-89396-09-2. – Publikácia vydaná v rámci projektu Centra excelentnosti výskumu kľúčových otázok moderných slovenských dejín.
249. Evanjelická cirkev a v. v Uhorsku a Slováci v druhej polovici 19. storočia / Miriam Viršinská ; **rec.** Roman Holec, Milan Podrimavský, **Dušan Škvarna**. – Martin : Matica slovenská, 2011. – 238 + [2]s. : Fotogr., mp., obr., tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Menný reg. – Miestny reg. – ISBN 978-80-8128-028-3.
250. Idey a vývoj slovenského národovtorného myslenia v 19. storočí / Ed. Marcel Martinkovič ; autori Milan Hamada, Ľuboš Kačirek, Pavol Krištof, Marcel Martinkovič ; **rec.** Tibor Pichler, **Dušan Škvarna**. – Trnava : FF Trnavskej univerzity ; Kraków : Towarzystwo Slowaków w Polsce, 2011 – 342 s. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Menný reg. – ISBN

- 978-83-7490-430-8. – Publikácia vyšla v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0209/10.
251. Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace / Milan Hlavačka, Antoine Marès, Magdaléna Pokorná ... [et al.] ; ved. red. Milan Hlavačka ; **lektorovali** Jiří Pokorný, **Dušan Škvarna**. – Praha : Historický ústav AV ČR, 2011. – 685 s. : fotogr., mp., obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Abstrakty angl. – Rejstřík osobní. – (Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti Historici Pragae ; Řada = Series A: Monographia ; Sv. = Vol. 38). – ISBN 978-80-7286-186-6.
252. Slovenské národné zhromaždenie v Turčianskom Sv. Martine 1861: teologické aspekty memorandových udalostí a ich odkaz pre dnešok / Michal Valčo, Andrej Braxatoris-Sládkovič ; zost. a zodp. red. Michal Valčo ; ved. red. Dušan Polonský ; **rec.** Miloš Kovačka, Igor Kišš, **Dušan Škvarna**. – Žilina : EDIS ; Žilinská univerzita, 2011. – 683 + [10] s. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – ISBN 978-80-554-0466-0. – Monografia vznikla ako jeden z výstupov grantového projektu VEGA č. 1/0308/10.
253. Slovník současného slovenského jazyka : H – L. [2. zv.] / ved. red. Alexandra Jarošová, Klára Buzássyová ; aut. Miroslava Avramovová, Lubica Balážová, Mária Čierna ... [et al.] ; rec. Lubomír Králik, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič ... [et al.] ; ed. Lubica Balážová, Jana Hašanová, Bronislava Chocholová ... [et al.] ; **odb. konzult.** **Dušan Škvarna** (história) ; zodp. red. Lubica Suballyová. – Bratislava : Veda, 2011. – 1088 s. – ISBN 978-80-224-1172-1.
254. Dejiny kráľovstva uhorského : od počiatku do časov Žigmundových / Jonáš Záborský; spr. text Timotej Kubiš; **rec.** **Dušan Škvarna**. – Bratislava : Slovart, 2012. – 706 s.
255. Motus in verbo : vedecký časopis mladej generácie / zodp. red. Martina Kubealaková ; **rec.** Jana Bírová, Zuzana Bohušová, **Dušan Škvarna** ... [et al.]. – Roč. 1, č. 1 (2012). – [Vydavateľ: Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied]
256. Velká doba v malom priestore : zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929) = Grosse Zeit im kleinen Raum / zost. Peter Švorc a Harald Heppner ; [fotografie: Ulfried

Burz ... [et al.] ; rec. Dušan Škvarna. – [1. vyd.] . – Prešov : Universum, 2012. – 407 s. : fotogr., tab. – Pozn. Miestny reg. – Čiast. text angl., čes., nem. a poľ. – Res. nem. a slov. – (Stredoeurópske národy v 19. a 20. storočí). – ISBN 978-80-89046-74-4.

257. Vyjdeme v noci vo fackovom sprievode a rozsvietime svet : integračný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti / Marcela Bednárová ... [et al.] ; red. Ingrid Kušniráková, Elena Mannová a kol; **rec.** Vojtech Dangl, **Dušan Škvarna**. – Bratislava : Historický ústav SAV ; Prodama, 2012. – 246 s.

Acta Historica Neosoliensia : vedecký časopis pre historické vedy. – ISSN 1336-9148. – Roč. 16, Vol. 1 – 2 (2013). – [Ed. Pavol Maliniak, Imrich Nagy, red. rada Rastislav Kožiak, Július Alberty, Dušan Škvarna...[et al.] ; **rec.** Ján Beljak, Ivan Chalupecký, **Dušan Škvarna**...[et al.].

⇒ Pozri záznam 234

258. Deti Bystríc : spoločenské pomery v Starej a Novej Bystrici i okolitých dedinách v prvej polovici 19. storočia / Marián Liščák; **rec.** **Dušan Škvarna**, Peter Maráky. – Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2013. – 269 s.

259. Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén : ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení / **rec.** Olga Fejtová, **Dušan Škvarna**. – Praha : Historický ústav AV ČR, 2013. – 623 s.

260. Zvolen : 1243 – 2013/ zost. Juraj Bebej, Pavol Maliniak, Silvia Čatayová ; **rec.** Eduard Bublinc, Július Alberty, **Dušan Škvarna** ... [et al.]. – Zvolen : Mesto Zvolen , 2013. – 453 s.

Acta Historica Neosoliensia : vedecký časopis pre historické vedy. – ISSN 1336-9148. – Roč. 17, Vol. 1 – 2 (2014). – [Red. Imrich Nagy, Pavol Maliniak ; red. rada Rastislav Kožiak, Július Alberty, Dušan Škvarna...[et al.] ; **rec.** Karol Fremal, Miroslav Kmeť, **Dušan Škvarna**...[et al.].

⇒ Pozri záznam 235

261. Kapitoly z dejín Čadce : odborný seminár pri príležitosti 480. výročia

založenia mesta (1534 – 2014) / red. Drahomír Velička; **rec. Dušan Škvarna**, Peter Maráky. – Čadca : Mesto Čadca ; Bytča : Štátny archív, 2014. – 105 s.

262. Ludovít Bazovský – nezlomný rodák slovenský? / Angelika Šrámková ; **rec. Dušan Škvarna**, Peter Švorc, František Neupauer ; jaz. red. Anita Hufková ; obálka Stanislav Šalko. – Prešov : Universum-EU, 2014. – 266 : fotogr., obr. – Menný reg. – ISBN 978-80-89046-82-9.

PUBLICISTICKÉ ČLÁNKY V NOVINÁCH A ČASOPISOCH A ROZHOVORY

263. Centrum slovenských národnokultúrnych snáh : k stoštyridsiatemu výročiu založenia Tatrína / **D. Škvarna**. – In: Lud. – Roč. 37, č. 225 (22. 9. 1984), s. 4.
264. Pamätné zasadnutie Tatrína / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: Práca. – Roč. 42, č. 184 (1987), s. 7.
265. Doba všeslovenských nádejí / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: Nedelná Pravda. – Roč. 21, č. 47 (1988), s. 11.
266. Ozbrojený boj za národnú slobodu / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: Nedelná Pravda. – Roč. 21, č. 51 (1988), s. 11.
267. Prvý raz v dejinách 140. výročie ozbrojeného vystúpenia Slovákov / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: Príroda a spoločnosť. – Roč. 37, č. 22 (1988), s. 55 – 59.
268. Marcový prosbopis : slovenská politika po revolučnom roku 1848 / **Dušan Škvarna**. – In: Práca. – Roč. 44, č. 66 (18. 3. 1989), s. 7.
269. Pre budúcnosť Slovákov : Ludové zhromaždenie v Martine v januári 1849 / **Dušan Škvarna**. – In: Práca. – Roč. 44, č. 18 (21. 1. 1989), s. 7.
270. Cesty a necesty porozumenia (1) : zamyslenie nad vzťahmi Slovákov a Maďarov / **Dušan Škvarna**. – In: Verejnosť. – Roč. 2, č. 29 (10. 4. 1990), s. 6.
271. Cesty a necesty porozumenia (2) : zamyslenie nad vzťahmi Slovákov a Maďarov / **Dušan Škvarna**. – In: Verejnosť. – Roč. 2, č. 30 (13. 4. 1990), s. 6.

272. Demokratická ľavica a záujmy Slovenska : (historický náčrt) / **Dušan Škvarna**. – In: Nové slovo. – Roč. 32, č. 43 (1990), s. 14.
273. Demokratická ľavica a záujmy Slovenska II / **Dušan Škvarna**. – Pokračovanie článku z čísla 43. – In: Nové slovo. – Roč. 32, č. 44 (1990), s. 14.
274. Naša ústava / Igor Cibula, Anton Hrnko, **Dušan Škvarna**, Katarína Zavacká, Marián Posluch, Ján Bobák, Alexander Bröstitl. – Fotogr. – In: Literárny týždenník. – Roč. 3, č. 30 (1990), s. 12 – 13.
275. O slovenskej vlajke / **Dušan Škvarna**. – In: Pravda, 27. 2. 1990.
276. Pozrieť na seba očami svojich vnukov : (beseda mladých spisovateľov a historikov o historickom vedomí a bezvedomí) / Miloš Žiak, Juraj Kuniak, Michal Otčenáš, **Dušan Škvarna**, Andrej Ferko, Ján Bobák, Marián Palenčár, Igor Otčenáš, Peter Švorc, Svetozár Bombík, Róbert Kotian. – In: Dotyky. – Roč. 2, č. 2 (1990), s. 19 – 24.
277. Slovenská otázka očami uhorských jakobínov / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: Echo. – Roč. 2, č. 2 (1991), s. 8.
278. Slovenská otázka na prelome 18. a 19. storočia / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: Echo. – Roč. 2, č. 3 (1991), s. 10 – 11.
279. Slovenská otázka – jazykový či politický problém? / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: Echo. – Roč. 2, č. 4 (1991), s. 10.
280. Slovenská otázka a jar národov / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: Echo. – Roč. 2, č. 5 (1991), s. 10.
281. Dejepisná história : išli do východnej Európy a prišli do strednej / Aut. Beata Johansone, Orla Jensen Hojris, Johann Hagenhofer, **Dušan Škvarna**, Lubomír Pajtinka. – Fotogr. – In: Smena na nedeľu. – Roč. 27, č. 41 (1993), s. 5.
282. Pápežova návšteva a my / **Dušan Škvarna**. – In: Smena. – Roč. 48, č. 168 (21. 7. 1995), s. 4.
283. Historik sviežeho ducha : rozhovor s Pavlom Horváthom / Pavel Horváth, **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: Historická revue. – Roč. 7, č. 3 (1996), s. 24 – 25.

284. NATO, neutralita a iluzionizmus / **Dušan Škvarna**. – In: Sme. – Roč. 5 (50), č. 81 (9. 4. 1997), s. 4.
285. Nový Lexikón slovenských dejín / **Dušan Škvarna**. – In: Učiteľské noviny. – Roč. 47, č. 8 (1997) s. 7.
286. Ján Hučko / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – V rubrike: kto je kto. – In: Slovenské národné noviny. – ISSN 0862-8823. – Roč. 10 (14), č. 24 (1999), s. 7.
287. S Antoni Gizom : Slovensko očami poľského historika / **Dušan Škvarna**. – Rozhovor. – Fotogr. – In: Historická revue. – ISSN 1335-6550. – Roč. 11, č. 10 (2000), s. 32.
288. A megbékélés esélyei és akadályai emberi és szakmai tisztességére csak egy kicsit is adó történész ... / Szilvássy József, **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: Új szó. – Roč. 54, č. 224 (29. 9. 2001), s. 13.– [Slováci–Maďari–vzťahy–dejiny].
289. Nenávratná stará Bratislava / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: História. – ISSN 1335-8316. – Roč. 1, č. 2 (2001), 3. strana obálky.
290. Občianska spoločnosť v našom živote / **Dušan Škvarna**. – In: Kulturný život. – ISSN 1335-6976. – Roč. 2, č. 19 (2001), s. 4.
291. Politici na pohľadniciach / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: História. – ISSN 1335-8316. – Roč. 1, č. 6 (2001), 3. strana obálky.
292. Zabudnuté kúpele / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: História. – ISSN 1335-8316. – Roč. 1, č. 4 (2001), 3. strana obálky.
293. Zem z vtáčej perspektívy / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: História. – ISSN 1335-8316. – Roč. 1, č. 3 (2001), 3. strana obálky.
294. Nad Tatrou sa blýska – štátna hymna Slovenskej republiky / **Dušan Škvarna**. – In: Hlas ľudu. – ISSN 0018-2869. – Roč. 59, č. 12 (23. 3. 2002), s. 13.
295. Nové vysoké školy a prijímacie pohovory / **Dušan Škvarna**, Ján Luky. – In: Rodina a škola. – ISSN 0231-6463. – Roč. 50, č. 8 (2002) s. 11.
296. Osudy štátnej vlajky Slovenskej republiky / **Dušan Škvarna**. – In:

- Hlas ľudu. – ISSN 0018-2869. – Roč. 59, č. 17 – 18 (27. 4. 2002), s. 21.
297. Z národného symbolu štátny znak / **Dušan Škvarna**. – In: Hlas ľudu. – ISSN 0018-2869. – Roč. 59, č. 21 (25. 5. 2002), s. 8.
298. Nad Tatrou sa blýska : od piesne protestu k štátnej hymne / **Dušan Škvarna**. – In: Rodina a škola. – ISSN 0231-6463. – Roč. 51, č. 2 (2003), s. [1].
299. Od polarizácie k súčasnej diferenciacii zvláštna cest a slovenských dejín a nachádzanie vlastnej idnetity / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – Slovo : politicko-spoločenský týždenník. – ISSN 1335-468X. – Roč. 5, č. 5 (2003), s. 13.
300. Pieseň osudovej chvíle : Nad Tatrou sa blýska – štátna hymna Slovenskej republiky / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – Národná osveta. – ISSN 1335-4515. – Roč. 13, č. 1 (2003), s. 23.
301. S RNDr. Ondrejom Pössom, CSc. / **Dušan Škvarna**. – Rozhovor. – Fotogr. – In: História. – ISSN 1335-8316. – Roč. 3, č. 5 (2003), s. 34.
302. Stiahnuté z éteru – slovenský prestolný prospobpis / **Dušan Škvarna**. – Rozhovor. – Fotogr. – In: História. – ISSN 1335-8316. – Roč. 3, č. 4 (2003), s. 41.
303. S Jánom Tibenským / Dagmar Pelčáková, **Dušan Škvarna**. – Rozhovor. – Fotogr. – In: História. – ISSN 1335-8316. – Roč. 3, č. 6 (2003), s. 38 – 39.
304. S Jánom Tibenským / Dagmar Pelčáková, **Dušan Škvarna**. – Rozhovor, dokončenie z predchádzajúceho čísla. – Fotogr. – In: História. – ISSN 1335-8316. – Roč. 4, č. 1 – 2 (2004), s. 42 – 43.
305. 100 rokov od smrti Jána Fadrusza : krátky život sochára i jeho diela / **Dušan Škvarna**. – In: Rodina a škola. – ISSN 0231-6463.–Roč. 52, č. 1 (2004), 4. strana obálky.
306. Dvestopäťdesiatročnica Juraja Ribaya / **Dušan Škvarna**. – In: Rodina a škola. – ISSN 0231-6463.– Roč. 52, č. 3 (2004), obálka.
307. Radikálna vízia uhorských jakobínov / **D. Škvarna**. – In: Zahraničná politika. – Č. 1 (2005), s. 12.

308. 350 rokov od vydania Cantus catholici / **D. Škvarna**. – In: Rodina a škola. – Č. 1, 2 (2005), obálka.
309. Viete, že slovenská sociálna demokracia má 100 rokov? / **D. Škvarna**. – In: Rodina a škola. – Roč. 53, č. 7 (2005), s. 19.
310. Zatvorenie Matice slovenskej / **D. Škvarna**. – In: Rodina a škola. – Č. 4 (2005), 3. s. obálky.
311. Dve okrúhle výročia Ludovíta Štúra / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: Rodina a škola. – ISSN 0231-6463. – Roč. 54, č. 1 (2006), 2. s. obálky.
312. Povedzte svojim deťom, kto to bol Karol Kuzmány : dvesto rokov od narodenia Karola Kuzmányho / **Dušan Škvarna**. – Obr. – In: Rodina a škola. – ISSN 0231-6463. – Roč. 54, č. 8 (2006), s. 22.
313. Svetozár Hurban Vajanský / **Dušan Škvarna**. – In: Rodina a škola. – ISSN 0231-6463. – Roč. 54, č. 3 (2006), 2. strana obálky.
314. Detvan – najdlhšie trvajúci študentský spolok / **Dušan Škvarna**. – Fotogr. – In: Rodina a škola. – ISSN 0231-6463. – Roč. 55, č. 2 (2007), obálka.
315. Bez historického zakotvenia sa ťažko formujú občianske cnosti / Eduard Krajčo, **Dušan Škvarna**. – Fotogr., obr. – In: Rodina a škola. – ISSN 0231-6463. – Roč. 56, č. 2 (2008), s. 8 – 9. – Rozhovory.
316. A közös történelem eltérő szempontjai a "népek tavasza" ma is elevenen él a nemzetek emlékezetében, de nagyon eltérően emlékeznek rá / **Dušan Škvarna**, Halász Iván. – In: Újszó. – ISSN:1335-7050. – Évf. 61, sz. 108 (10. 5. 2008), o. 14. – Szalon. – Évf. 2, sz. 19 (2008). – [Národnostná otázka – interpretácie].
317. Pokrivené obrazy : historici o spoločných dejinách / **Dušan Škvarna**. – Obr. – V rubrike: Kultúra. – In: Sme. – ISSN 1335-440X. – Roč. 16, č. 95 (23. 4. 2008), s. 31.
318. Nehaňme štúrovcov / **Dušan Škvarna**. – In: .týždeň. – ISSN 1336-5932. – Roč. 9, č. 37 (2012), s. 61 – 64.
319. Slovensko a Slováci žijú aj vďaka svojej kultúre a vzdelanosti / **Dušan Škvarna**. – In: Rodina a škola. – ISSN 0231-6463. – Roč. 64, č. 2 (2016),

s. 8 – 10.

SCENÁRE PRE MUZEÁLNE EXPOZÍCIE A VÝSTAVY

320. Sv. Cyril a Metod – patróni Európy / spoluautor textu výstavy **Dušan Škvarna**.–Slovenské národné múzeum ; Archeologický ústav SAV, 2013.
321. Ludovít Štúr a moderné Slovensko / spoluautori scenára stálej expozície **Dušan Škvarna**, B. Mihalkovičová. – Múzeum Ludovíta Štúra v Modre, otvorené 24. 11. 2015.

Pocta k 90-inám Júliusa Albertyho*

DUŠAN ŠKVARNA

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Július Alberty sa narodil 19. augusta 1925 vo Vyšnej Pokoradzi pri Rimavskej Sobote.

Nie, nebojte sa, nebudem bezducho opakovať životopis nám známej, váženej a uctiewanej osobnosti. Ale predsa, kto bol a kto je Július Alberty?

- Bol chlapcom silne zrasteným so svojim domovom, ctil si jeho jedinečnosť, ale celkom doň nepatril.
- Získal kvalitné vzdelanie, ťažil z neho, ale s Bratislavou nestihol zrášať.
- Prežil pozoruhodnú kariéru pedagóga, nie však preto, že by bol karieristom, ale preto, že slušní a schopní ľudia boli aj vtedy potrební, aby tvorili hrádzu invázii sebcov a hlupákov.
- Ocitol sa v štátostrane, ale jeho osobnostnému založeniu bol jej svet vzdialený.
- Reformný rok 1968 vítal ako návrat k ľudskej prirodzenosti, ale nerobil to ani okázalo, ani bojovne ako dogmatickí radikáli z 50. rokov.
- Počas tzv. normalizácie bol on a jeho rodina pranierovaná, no prežil ju so čťou.
- Celý aktívny život pôsobil v tzv. provinčnom svete, avšak dielom a názormi patril do jeho centra.
- Je národovcom, ale nie je nacionalistom. Je slovenským vlastencom i Európanom zároveň.
- Pretože je vnútorne slobodným človekom, je otvorený každej téme i názoru. Ale keďže je slobodný, nesúhlasí s každým názorom a svoj nesúhlas dáva i najavo ako človek, ako občan, ako historik.

* Text odznel na slávnostnom zhromaždení, ktoré sa konalo k 60. výročiu vzniku Katedry histórie na Filozofickej fakulte UMB a k 90. narodeninám jej najvýznamnejšieho pedagóga prof. PhDr. et Dr. h. c. Júliusa Albertyho, CSc.

Odkiaľ sa vzali, prečo sa zafixovali pevné zásady a postoje, tých pomyslených desatero v človeku s krehkou postavou? Prečo si uchoval vo svojej duši ako pevné body humanizmus a obrisy demokracie a nedovolil, aby ich plamienok aj počas najtuhšej diktatúry zahrdúsil princíp boja a nenávisť? Prečo si nenechal vytlačiť zdravý rozum módnymi i násilne nanucovanými teóriami dávajúcimi jednoduché odpovede na všetko? A kde pramení jeho prirodzené správanie, jeho zmysel pre dôstojnosť, takt, toleranciu?

V rodinnom prostredí? V evanjelickej výchove? Či v klasickom a kvalitnom vzdelaní? Ale rovnaké prostredie zažili mnohí iní a vyprchala z nich ľudskosť i tvorivá sloboda, ich životná dráha sa od nich odklonila. To je otázka, ktorú si, sledujúc dejiny i našu prítomnosť a uvažujúc o budúcnosti, kladiem nielen v spojitosti s profesorom Albertym. A odpovede...

S menom Július Alberty som sa prvýkrát stretol v ktoromsi antikvariáte (najskôr v Žiline). Ako študent či už čerstvý absolvent štúdia som si v ňom niekedy koncom 70. rokov kúpil knihu Cesty za poznaním minulosti. Očarila ma, pretože edovaných dokumentov vtedy bolo veľmi málo. Odvtedy som bol zvedavý, kto to je Július Alberty (mená spoluautorov publikácie A. Kočíšová a J. Gindl som už poznal). A až tu, na Katedre som sa dozvedel, že táto kniha bola zošrotovaná. A nebola to jediná Albertyho práca, ktorá mala takýto alebo podobný osud.

A podobný trpký osud postihol aj ich autora. Naznačuje ho aj Albertyho personálna bibliografia zachytávajúca jeho tvorbu do roku 2005. Mimochodom, za posledných desať rokov ešte napísal slušnú kôpku pozoruhodných prác. Teda z tejto bibliografie môžeme napríklad vyčítať, že na konci 40. rokov 20. storočia uverejnil dve práce, v 50. rokoch 8 príspevkov, v 60. rokoch (do 1971) 42 prác, v 70. rokoch 6, v 80. rokoch 15 diel a od roku 1990 do roku 2005 mu vyšlo 66 prác. Krivka tejto štatistiky presne kopíruje životný osud Júliusa Albertyho. Je prirodzené, že vzhľadom na vek a „dozrievanie“ historika jeho tvorba vrcholila v 60. a 90. rokoch, ale je neprirodzené, že v 70. a 80. rokoch, teda vtedy, keď mala kulminovať, bola len sporadická, tvoria ju iba práce venované dejinám banskobystrickej galérie a hospodárskym dejinám (v 70. rokoch bola fakticky úplne pretrhnutá – predstavujú ju iba dejiny závodov -- Tatrovky v Bánovciach nad

Bebravou).

Dielo Júliusa Albertyho je oveľa pozoruhodnejšie obsahom a širokým tematickým záberom ako kvantitou. Okrem niekoľkých jubilejných príspevkov ho doteraz načrtla iba jedna, pokiaľ viem, nie vydarená diplomová práca. Diplomant podľa môjho názoru ešte nemá schopnosti postrehnúť a vyjadriť podstatu tvorby súčasného historika. Musia to urobiť bádatelia, ktorí už majú ustálenú predstavu o historickej tvorbe, poznajú jej súvislosti, vývojové trendy historiografie či vzdelávania. Žiaľ, na Slovensku máme z tejto oblasti zatiaľ pramálo prác.

Domnievam sa, že Katedra histórie na FF UMB v Banskej Bystrici disponuje odborným potenciálom, ktorý umožňuje, aby sa jej pracovníci (vzhľadom na charakter tvorby J. Albertyho by sa to týkalo takmer všetkých) pokúsili o hlbšiu sondu do tvorby J. Albertyho, postrehli jej originalitu, prínos, ale aj jej limity, teda jej miesto v súčasnej a nedávnej slovenskej historiografii. V najbližšom čase sa tak s veľkou pravdepodobnosťou nestane, prekáža tomu najmä kazajka výkazov (nutnosť riešiť čo najviac grantov a čo najviac publikovať bez ohľadu na kvalitu).

Na tomto fóre nemáme možnosť podrobnejšie rozobrať historické dielo Júliusa Albertyho. Uvediem iba niekoľko jeho najtypickejších znakov:

1. odborný záber Júliusa Albertyho je pozoruhodne široký a pestrý. Dotýka sa 6 tematických, časovo rôznorodých okruhov či disciplín: didaktiky, regionálnych dejín, dejín závodov, sociálnych, demografických a hospodárskych dejín, dejín kultúrnych inštitúcií (vynútené), politických a ideových dejín. Profesor Alberty sa tak zaraďuje medzi najvšestrannejších slovenských historikov.
2. Do každej z týchto oblastí vniesol svoje „ja“, niečo originálne. Poznanie neposúval ďalej len novými faktami, ale aj metódami, umožňujúcimi zachytiť neznáme súvislosti a významy. Dlhو bol na Slovensku jediným, kto didaktiku dejepisu iba neprednášal, ale sa ňou aj odborne zaoberal. Dodnes ostáva najplodnejším autorom dejín závodov a radí sa k spoluautorom a autorom s najvyšším počtom, pritom hodnoverných a kvalitných regionálne ladených prác (úvahy, dejiny konkrétnych regiónov a obcí).
3. Predovšetkým v „dlhých“ 60. rokoch sa zaraďoval medzi hlavné osobnosti slovenskej historiografie. Okrem spomínaných črt jeho

tvorby to potvrdzuje aj rad ďalších faktov: najmä referáty na zjazdoch SHS, funkcia podpredsedu SHS, účasť na dvoch svetových kongresoch historikov (Viedeň, Moskva), medzinárodná spolupráca a výskumy – Maďarsko, NSR, spolupráca s českými historikmi.

4. Mal podstatný podiel na tom, podobne ako v Prešove F. Uličný, resp. v Košiciach L. Tajták, že sa v 60. rokoch 20. storočia stala Banská Bystrica popri Bratislave a Martine ďalším oporným bodom slovenskej historiografie.
5. Zároveň vari ako nikto iný prepájal po dlhé roky banskobystričné centrum historikov s odborníkmi i nadšencami okolitých regiónov – Horehroním, Novohradom a najmä Gemerom (tvorbou, spolupracou, inšpiráciami a pod.).
6. Július Alberty je udržiavateľom generačnej kontinuity slovenskej historiografie. Už fakticky iba on, o dva roky starší R. Marsina a o štyri roky starší L. Tajták sú žijúcimi absolventmi histórie na FF UK (vtedy Slovenskej univerzity) ešte z čias, keď akademická sloboda bola samozrejmosťou, o ťažkých mrakoch nad ňou nechcel nikto počuť, a zároveň sú žiakmi zakladateľskej generácie slovenskej spoločenskej vedy (mená hlavných vyučujúcich: D. Rapant, B. Varsik, A. Húščava, S. Štúr, S. Osuský, A. Štefánek, A. Jurovský, J. J. Perfeckij, I. Hrušovský). Všetci traja sa v súčasnosti stali žijúcimi symbolmi vzácnej kontinuity slovenskej historiografie od jej profesionálnych začiatkov po súčasnosť.

Spomínam to aj preto, že sa v bežnej pamäti, už po dlhé desaťročia, ako žiaci D. Rapanta uvádzajú B. Polla, R. Marsina, J. Tibenský, P. Horváth, P. Ratkoš. Avšak semienko Rapantovského pozitivizmu v najlepšom slova zmysle sa zasialo i do iných miest: vďaka J. Albertymu, ktorý u prof. Rapanta spracoval aj diplomovú prácu, do Banskej Bystrice a vďaka L. Tajtákovi i do Košíc.

Neviem, nakoľko cíti prof. Alberty metodologickú spriaznenosť so svojim najslávnejším učiteľom a taktiež neviem, do akého metodologického prúdu zaraďuje sám seba. Ja vnímam J. Albertyho, podobne ako D. Rapanta, ako štrukturalisticko-pozitivistického historika. Ale hlavne ako historika, ktorý sa neдрží dogmaticky abstraktných pojmov, ale uvažuje svojou hlavou, zdravo používa kritické myslenie. To sa odráža i v tom, že

texty J. Albertyho vynikajú logickou stavbou a kontextualitou, sú jasné a zrozumiteľné. O problémoch premýšľa a svojimi textami priam nabáda k premýšľaniu. Tento odborný profil harmonizuje tak s jeho vnímaním života, v ktorom sa snúbi vecnosť s pocitom jedinečnosti, ako aj s jeho prirodzeným správaním, v ktorom sa spája sebavedomie so skromnosťou.

Július Alberty nevyniká iba sviežim a tvorivým myslením, neočakávanými postrehmi, ale aj priam fenomenálnou pamäťou. Svedčia o tom jeho dve, akoby na jeden dúšok napísané spomienkové práce, naplnené množstvom faktov, sviežich príbehov a obrazov, pozoruhodných postrehov i úvah: *Historik v prúde času* (2009) a *Pozdravujem Ťa Vyšná Pokoradz* (2014). Sú napísané bez toho, aby si autor viedol denník či aspoň špeciálne poznámky a pod. Publikácia *Historik v prúde času* patrí medzi niekoľko (viem iba o troch) pamätí, ktoré vyšli z pera slovenských historikov. Paradoxne tí, ktorí sú udržiavateľmi kultivovanej pamäti, spomienky takmer nepíšu. V každom prípade práca J. Albertyho je spomedzi tých niekoľko spomienok najzaujímavejšia a najosobnejšia, najviac nechala nahliadnuť do duše historika a kuchyne historiografie i politiky, ktorú autor nikdy neobluboval.

Druhú spomienkovú monografiu *Pozdravujem Ťa Vyšná Pokoradz* možno označiť za brilantné až vzorové etnologické dielo, ktoré precízne postihlo spôsob života a hmotnú kultúru rodnej obce autora v čase jeho detstva a mladosti.

Teda, „*Pozdravujem Ťa, Vyšná Pokoradz.*“ – je názov i záverečná veta spomienkovej práce, ktorou Július Alberty vzdal hold svojej rodnej dedine. A my môžeme zvolať: Pozdravujeme Ťa, pán profesor a želáme Ti toľko zdravia, aby toto dielo nebolo Tvojim posledným, a aby si sa mohol ešte dlho tešiť so svojimi najbližšími a blízkymi a pociťoval radosť z histórie, zo športu, ale i, verme v to, z navracania sa pokoja vo svete.

Konfesnia ako motivácia migrácie: (vnútro)uhorská migrácia protestantov medzi prinútením a pozvaním

EVA KOWALSKÁ

Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Konfesijná motivácia migrácie v Uhorsku raného novoveku nie je žiaden neobvyklý fenomén, ktorý by vybočoval z diapazónu príčin a súvislostí zmien demografického a populačného vývoja. Napokon, už v samotných počiatkoch väčšieho pohybu obyvateľstva v rámci Európy, ak odhliadneme od akútneho vojnového ohrozenia, možnosti výkonu náboženstva limitovali jeho zotrvanie alebo presun do nových sídiel vo všetkých doložených prípadoch.¹ Konfesijný faktor nebol síce jediným motívom, ktorý mohol podnietiť presun obyvateľstva v priestore (významné bolo najmä sťahovanie za lepšími možnosťami obživy),² ale bezpochyby

¹ BÄHLCKE, Joachim – BENDEL, Rainer (eds.). *Migration und kirchliche Praxis. Das religiöse Leben frühneuzeitliche Glaubensflüchtlinge in alltagsgeschichtlicher Perspektive (=Forchungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands)*. Köln – Weimar – Wien 2008. K jednotlivým vlnám exilu v európskom meradle napr. DÜNNWALD, Achim. *Konfessionsstreit und Verfassungskonflikt. Die Aufnahme der niederländischen Flüchtlinge im Herzogtum Kleve 1566 – 1585*. Bielefeld 1998; SCHILLING, Heinz. *Niederländische Exulanten im 16. Jahrhundert. Ihre Stellung im Sozialgefüge und im religiösen Leben deutscher und englischer Städte (=Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte No. 187)*, Jahrgang 78-79, Gütersloh 1972; SCHNABEL, Werner Wilhelm. *Österreichische Exulanten in oberdeutschen Reichsstädten. Zur Migration von Führungsschichten im 17. Jahrhundert*. München 1992; BOBKOVÁ, Lenka. *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621 – 1639 (=Documenta Pragensia monographia, Vol. 8)*, Praha 1999; LANGE, Albert de. Die religionspolitische Bedeutung der Ansiedlung der Waldenser in Deutschland 1699 damals und heute. In HAUSTEIN, Jörg, FRANK, Günter, LANGE, Albert de (eds.). *Asyl, Toleranz und Religionsfreiheit. Historische Erfahrungen und aktuelle Herausforderungen*. Göttingen 2000, s. 140-188; ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. *Z nouze o spasení. Česká emigrace v 18. století do Pruského Slezska*. Praha 1992; KRAWARIK, Johann. *Exul austriacus. Konfessionelle Migrationen aus Österreich in der Frühen Neuzeit*. Wien 2010.

² V súvislosti s málo spomínanou, ale pre daný región hospodársky významnou emigráciou Škótov do Poľska to presvedčivo ukazuje KOWALSKI, Waldemar. *Wielka imigracja. Szkoczi w Krakowie i Malopolsce w XVI-poerwszej polowie XVII wieku*. Kielce 2010. Známý je najmä prípad hugenotov a ich prínos pre hospodársky vzostup Pruska. Z bohatej literatúry napr. HARTWEG, Frédéric – JERSCH-WENZEL, Stefi (eds.). *Die Hugenotten und das Refuge: Deutschland und Europa. Beiträge zu einer Tagung (=Einzeleröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin, Bd. 74)*.

sa pri interpretácii migračných vln nemožno vyhnúť posúdeniu významu podmienok pre výkon náboženstva. V prípade Uhorska obdobia 16. – 18. storočia je však zaujímavé to, že migrácia smerovala v mnohých prípadoch do oblastí, ktoré vykazovali radikálne odlišnú náboženskú tradíciu či štruktúru: mohlo pritom dochádzať ku konfrontácii s úplne cudzou – nekresťanskou religiou (islamom),³ mohlo ísť o proces osídľovania spustených oblastí a budovania náboženskej infraštruktúry na „zelenej lúke“, alebo o včlenenie sa prichádzajúcej skupiny do prostredia s viacerými, vedľa seba fungujúcimi alebo si konkurujúcimi cirkevnými spoločenstvami. Ako bezprostredný podnet mohli fungovať fenomény ako vynútený odchod z domovskej oblasti, vykázanie resp. vyhnanie, útek pred náboženským prenasledovaním či dobrovoľný odchod do oblastí, kde sa neočakával dosah akýchkoľvek reštrikčných opatrení, či už zo strany vrchnosti alebo aj z prostredia vlastnej denominácie.

Hoci pri migrácii sa automaticky predpokladá, že sa týkala väčšej masy obyvateľstva, ako sociálne významný fenomén mohla fungovať aj vtedy, ak priamo zasiahla síce menej početné skupiny, zato ale s významným dosahom na udržanie (resp. stratu) náboženskej identity tých, čo zostali vo svojich domovoch. A ani takéto fenomén nechýba pri motívoch sťahovania skupín obyvateľstva do nových sídiel v rámci Uhorska, hoci v týchto prípadoch išlo skutočne o obmedzený počet aktérov migrácie.

Uhorsko bolo od 16. storočia po dlhé obdobie krajinou skôr prijímajúcou imigrantov, než krajinou, kde by sa masy obyvateľstva dávali do pohybu pod tlakom zmenených konfesijných pomerov.⁴ Aj napriek povstaniam

Berlin 1990; DUCHHARDT, Heinz (ed.). *Der Exodus der Hugenotten. Die Aufhebung des Edicts von Nantes 1685 als europäisches Ereignis*. Köln – Wien 1985. Pozri aj ESSER, Raingard. „Die Ärmsten aber Fleißigsten kamen nach Brandenburg.“ Hugenotten in Berlin und Potsdam. In ESSER, Raingard – FUCHS, Thomas (eds.). *Kulturmetropolen – Metropolenkultur. Die Stadt als Kommunikationsraum im 18. Jahrhundert*. Berlin 2002, s. 17-28.

³ Konfrontácie tohto druhu možno predpokladať v prípade zakladania či znovuosídľovania obcí na ešte Osmanmi okupovaných územiach. Takýto prípad opisuje FABRITIUS, Sebastian. *Spina pungens, Stachlichter Dorn, mit welchem, Als Erstlich in seinem Vaterland, der Stadt Kuttenberg, im Königreich Böhme, in Jungen Jahren, Zum Andern, im Königreich Ungarn, in die 25. Jahre, in Mannlichen Jahren, Zum Dritten, anjetzo in der Fremde und Exilio, vom Jahr Christi 1672 bis auf den heutigen Tag, in alten Jahren, hatt gestochen, aber durch Gottes Hülf erhalten, und nicht ganz erstochen*. Coburg 1680.

⁴ MRVA, Ivan. Uhorsko, azylová krajina v období novoveku. In *Česko-slovenská historická ročenka 1999*, s. 17-25; ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. *Stručně o pobělohorských exulantech*. Praha 2005, s. 104-130.

a vojnovým konfliktom v priebehu 17. storočia zostalo útočiskom pre nekatolíkov zo širšieho regiónu strednej Európy, ktorí tu paradoxne nachádzali priaznivejšie podmienky pre existenciu, než v krajinách svojho pôvodu, kde sa už uplatňoval princíp *cuius regio eius religio*. Prvá väčšia vlna konfesijne podmienenej emigrácie sa ho dotkla hneď začiatkom 17. storočia, keď sa v pohraničných oblastiach, ale postupne aj vo vzdialenejších miestach s etnicky príbuzným obyvateľstvom začali objavovať exulanti najprv z rakúskych provincií, neskôr, po r. 1620, resp. 1627 z Čiech a Moravy. V dôsledku obsadenia veľkej časti Uhorska Osmanmi sa cieľovými miestami stali mestá na rakúsko-česko-uhorskej hraničnej línii,⁵ ale napr. aj majetky magnátov, ktorí mali záujem na usadení nového obyvateľstva. Isté je, že obe strany tohto vzťahu mali rozdielne motivácie: kým magnáti mali primárne hospodársku motiváciu, hoci ani u nich nemožno vylúčiť starosť o zachovanie viery, u imigrantov išlo jednoznačne o záchranu konfesijnej identity. Tak sa na rôznych majetkových komplexoch stretávame s existenciou aj takých denominácií, ktoré sa inde (napr. v krajinách Ríše) stretávali s nekompromisným prenasledovaním. Rovnako sa vedľa seba usádzali migranti, pochádzajúci z rôznych teritórií, pričom len ťažko môžeme odhadnúť, aká motivácia ich viedla pri výbere cieľovej lokality, aj keď mnohé mestá Uhorska si od hlbokého stredoveku uchovali prepojenie s lokalitami či regiónmi, odkiaľ prichádzali pôvodní kolonisti. Utvorenie spoločných sídelných komplexov, niekedy obdarených aj privilegiami potom predstavovalo ďalší faktor, podporujúci uchovanie konfesijnej alebo aj etnickej identity.⁶

⁵ Bádaniu rozsahu imigrácie do miest sa nevenovala doteraz bližšia pozornosť ani v rámci slovenskej, ani maďarskej historiografie. HORVÁTH, Pavel. Novšie údaje o pobielohorskej emigrácii v Trenčíne a na okolí. In ŠÍŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín, remeslá, tlačiarne, architektúra*. Bratislava 1985, s. 164-188; novšie KÓNYA, Peter. Českí exulanti v Prešove v prvej polovici 17. storočia. In HRUBÁ, Michaela (ed). *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*. Ústí nad Labem 2001, s. 118-131.

⁶ Napr. v Púchove existoval samostatný cech súkenníkov, založený českými a moravskými protestantskými exulantmi a hlásiaci sa k ich tradícii aj v dobe, keď už jeho členmi boli príslušníci druhej generácie. Cech sa pokúsil obnoviť svoje artikuly s neobvykle dôkladným a rozsiahlym nábožensky podfarbeným úvodom v dobe zosilnenej rekatolizácie. Štátny archív Bratislava, pobočka Bytča, Panstvo Lednica, CA 40, fasc. 28, i. č. 16. K sporom cechu s miestnou vrchnosťou pozri KURUCÁROVÁ, Jana. Pramene k dejinám moravských a českých exulantov v Štátnom oblastnom archíve v Bytči. In *Duchovní odkaz Jana Amosa Komenského Slovensku (Zborník materiálov z medzinárodného kolokvia konaného v Púchove-Belušských Slatinách v dňoch 10.-11. novembra 1998)*, s. 114-125. Podobne v Modre bola pre exulantov z Moravy zriadená samostatná Súkenícka ulica.

Migrácia z rakúskych krajín do Uhorska bola prevažne súhrnom individuálnych akcií a jej aktéri mohli pohodlne uprednostniť odchod do konfesionálne aj etnicky príbuzného a homogénneho prostredia v Ríši.⁷ Migrácia z krajín Českej koruny však mala dvojaký charakter: išlo jednak podobne o individuálne organizované prisťahovanie sa do nového prostredia, jednak o vopred plánovanú a zabezpečenú akciu väčšej skupiny ľudí, spojenej napr. spoločným bydliskom alebo profesiou. Kým prvý spôsob bol charakteristický pre luteránskych veriacich,⁸ druhá forma bola typická pre príslušníkov Jednoty bratskej. Po vydaní Obnoveného zřízení zemského (1627 pre české a rakúske krajiny, resp. 1628 pre Moravu) sa priamo v prostredí vedenia cirkvi rozhodlo, že po zákaze jej činnosti sa časť cirkevného spoločenstva (prevažne české zbory) odoberie do exilu v Poľsku (pod vedením Jána Amosa Komenského), a druhá časť (z Moravy) využije priaznivo naklonené prostredie Uhorska.⁹ Desiatky rodín z moravského prostredia, hlásiace sa k Jednote, sa tak usadili na pohraničnom území dnešného západného Slovenska¹⁰ a najmä na majetkoch

Uvádza ŠULLA, Pavol. *Náčrt dejín ev. a. v. cirkevného zboru v Modre, cirkevného školstva a inštitúcií s prílohami a doplnkami a dodatkami*. Rkp. v Archíve mesta Modry, 1978, s. 13. Vo vzťahu k nemeckým usadlíkom pozri SPANNENBERGER, Norbert. *Ethnische und konfessionelle Identität deutscher Siedler Transdanubiens im 18. Jahrhundert*. In BEER, Matthias, HEPPNER, Harald, SEEWANN, Gerhard, SIENERTH, Stefan (eds.). *Historische Regionen und ethnisches Gruppenbewusstsein in Ostmittel- und Osteuropa (=Danubiana Carpathica. Jahrbuch für Geschichte und Kultur in den deutschen Siedlungsgebieten Südosteuropas 3/4 – 50/51, 2009/2010)*, s. 217-235.

⁷ Pozri najmä SCHNABEL, Werner Wilhelm. *Österreichische Exulanten in oberdeutschen Reichsstädten. Zur Migration von Führungsschichten im 17. Jahrhundert*. München 1992; BRUNNER, Walter. *Westungarn als Zuflucht steirischer Glaubensflüchtlinge*. In: *Reformation und Gegenreformation im Pannonischen Raum. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland (WAB)*, Bd. 102, Eisenstadt 1999, s. 107-129.

⁸ Pozri ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. *Exulantská útočiště v Lužici a Sasku*. Praha 2004; tá istá. *Z nouze o spasení. Česká emigrace v 18. století do Pruského Slezska*. Praha 1992.

⁹ Ján Amos Komenský v *Historia revelationum*. Citované podľa MOLNÁR, Amedeo, REJCHRTOVÁ, Noemi (eds.). *Jan Amos Komenský o sobě*. Praha 1987, s. 62.

¹⁰ Prehľadne ŽBIRKOVÁ, Viera. *Kapitoly o pôsobení českých exulantov na západnom Slovensku koncom 17. a začiatkom 18. storočia*. Nitra 2001.

kalvínských magnátov Rákóczyovcov v okolí Púchova a Lednice, od ktorých dostali rozsiahle privilégia.¹¹ Nielen, že dostali potvrdenie práva nerušeného výkonu svojho náboženstva a mohli si slobodne voliť vlastných kazateľov a učiteľov, ale kazatelia aj celú akciu presídlenia ešte doma organizovali a stáli na čele skupín, ktoré sa sťahovali do nových sídiel s už zabezpečenými podmienkami pre pobyt aj pre výkon hospodárskych aktivít. Západné pohraničie Uhorska bolo takmer súvislo osídlené luteránskym obyvateľstvom. Hoci vzťahy členov Jednoty k nemu neboli vždy bezproblémové, predsa len miestne pomery umožňovali zachovanie ich konfesijnej identity. Českobratská púchovská komunita sa tak udržala pri živote až do začiatku 18. storočia (v podobe Moravskej ulice s akceptovanými privilégiami pre obyvateľov), a podobne tomu bolo aj v prípade takejto komunity v Réci, prežívajúcej v kalvínskom prostredí ešte oveľa dlhšie.¹²

Jednoznačne konfesijným motívom boli hnaní anabaptisti, hľadajúci však nielen bezpečné podmienky pre praktizovanie svojej viery, ale najmä spočiatku hlavne zachovanie vlastných životov. Možno predpokladať, že ich reminiscencie na predchádzajúce prenasledovanie boli podnetom, aby sa tesne po prehratej bitke českých stavov na Bielej Hore sa r. 1622 začali ako prví sťahovať z Moravy. Nové sídla našli na takmer totožnom území ako českí bratia – najprv na majetkoch Nyáryovcov a Czoborovcov na dnešnom západnom Slovensku, neskôr sa ich ujali aj Kollonichovci, Illesházyovci či Pálffyovci. V prípade anabaptistov nemožno na prijímajúcej strane v žiadnom prípade predpokladať nejaký konfesijný sentiment či sympatie s ich náboženstvom, ktorým sa radikálne odlišovali od v Uhorsku etablovaných protestantských vierovyznaní. Hoci mali s ohľadom na svoje remeselnícke či liečiteľské zručnosti¹³ rôzne privilégia a ochranné

¹¹ Znenie privilégií BALÁŽOVÁ, Jarmila. Pramene k dejinám moravských a českých exulantov v Štátnom okresnom archíve v Považskej Bystrici. In PŠENÁK, Jozef (ed.). *Duchovný odkaz Jana Amosa Komenského Slovensku. Zborník materiálov z medzinárodného komeniologického kolokvia konaného v Púchove – Belušských Slatinách v dňoch 10.-11. novembra 1998*, s. 126-134.

¹² ŽBIRKOVÁ, Viera. *Recu. Českí bratia v Reci koncom 17. a na začiatku 18. storočia*. Nitra – Reca 1996.

¹³ Anabaptisti („habáni“) sa stali najskôr predmetov historicko-etnografického výskumu ako nositelia svojskej „ľudovej“ kultúry. Tento prístup reprezentuje napr. KALESNÝ, František. *Habáni na Slovensku*. Bratislava 1981. Súčasný výskum si všima skôr mechanizmy uchovania ich konfesijnej identity: ROTHKEGEL, Martin. *Mährische Sakramentierer des zweiten Viertels*

listy, aj tak boli vystavení tlaku zo strany katolíckej vrchnosti. Dalo by sa predpokladať, že sústredená pozornosť misionárov, ktorá aj v tomto priestore nastúpila spolu s formami násilnej rekatolizácie v priebehu 2. polovice 17. storočia priniesla výsledky v podobe početných konverzií a rozpadu štruktúry habánskych dvorov. Realita však bola odlišná: ešte v 60. rokoch 18. storočia sa anabaptisti na jednom z najväčších dvorov, vo Veľkých Levároch dostávali do kontaktu s katolíckym farárom len pri krste detí. Všetky ostatné úkony, vrátane pohrebov prebiehali pod vedením ich vlastných kazateľov (*ministelli*).¹⁴ Uvedená lokalita pritom bola súčasťou rozsiahleho majetkového komplexu cisára Františka Štefana Lotrinského a výkon duchovnej správy patril v rámci konkrétnej lokality, inak známeho pútnického miesta, medzi starostlivo sledovaný segment riadenia...

Spomínaná skutočnosť môže byť argumentom pre istý posun pohľadu na usporiadanie interkonfesijných vzťahov, priebeh a efektivitu protireformácie. Rovnako možno doplniť obraz o priebehu osídľovania území, zdevastovaných alebo vyludnených v dôsledku obsadenia Osmanmi. Pochopiteľne, migrácia v masovom meradle – vnútrouhorská aj saturovaná kolonistami zo zahraničia, začala až po vytlačení Turkov z uhorského územia. Netreba ale zabudnúť ani na pokusy nájsť nové miesto na osídlenie v prihraničných oblastiach pod tureckou správou v dobe príméria. Napriek všetkým excesom sprevádzajúcim formovanie a upevňovanie osmanskej moci, Osmani mali bezpochyby záujem na prosperite podriadených území a za priaznivých okolností sa nezdráhali podporiť zakladanie nových osád a bezproblémové fungovanie existujúcich.¹⁵ Takéto prípady sú však len veľmi zriedkavo zdokumentované, a o to ťažšie možno odhadovať motivácie, s akými sa jednotliví aktéri zapájali do procesu zakladania alebo obnovovania sídiel. Pred nástupom násilnej rekatolizácie, ktorá sa v 60. – 70. rokoch 17. storočia stala dominantnou metódou

des 16. Jahrhunderts: Matěj Poustevník, Beneš Optát, Johann Zeising (Jan Čížek), Jan Dubčanský ze Zdenína und die Habrovaner (Lulčer) Brüder. Baden-Baden 2005.

¹⁴ Egyetemi könyvtár ELTE Budapest, rkp. oddelenie: Ab 68 Collectanea historica tom. I, No. 44: *Responsum ad Puncta Excelsi Cons. Ltlis., circa Anabaptistarum Levardienses.*

¹⁵ MARKUSKOVÁ, Helena. Sociálne pomery v novozámockom ejaľete počas osmanskej nadvlády (1663 – 1685). In *Acta historica neosoliensia* 12 (2009), Vol. 1-2, s. 25-46.

zmeny konfesijnej mapy Uhorska pod správou Habsburgovcov, bezpochyby hrali najvýznamnejšiu úlohu hospodárske záujmy zemepánov, ktorí kolonizáciu organizovali. V pohraničných regiónoch s panujúcim systémom kondomínia nebolo nemožné využiť najmä v dobe príméria s Osmanmi prípadné výhodné podmienky pre podnikanie vo vlastnej réžii. Tak sa niektoré lokality v južnej časti Novohradskej stolice odvolávajú na bližšie nedatované znovuosídlenie (založenie) ešte v polovici 17. storočia.¹⁶ Tento fakt verifikuje napr. aj hodnoverný záznam jedného z účastníkov spomenutého procesu, Sebastiana Fabritia, ktorý síce na malej ploche, ale pomerne plasticky odhalil motívy svojho rozhodnutia odísť do novo založenej obce na ešte osmanskom území, vykreslil spôsob verbovania duchovných pre kolonistov, ako aj fakty odkrývajúce stret dvoch kultúr v každodennom živote.¹⁷

Fabritius bol konfrontovaný s fenoménom migrácie ako priamy akťer už českého pobielohorského exilu, smerujúceho do Uhorska. Až tu sa stal duchovným a hľadal uplatnenie najprv v rámci šľachtického dvora, krátko potom našiel miesto v cirkevnom zbore obce neďaleko uhorsko-tureckej hraničnej línie, ale zatiaľ na uhorskej strane. Negatívne dôsledky tohto susedstva, ktoré zažíval na vlastnej koži – Osmanmi podnecované vypaľovanie dedín a unášanie ľudí kvôli výkupnému – by mohlo viesť k záveru, že Turci by mali byť pre neho synonymom zla a krutosti, ktorému sa pokiaľ možno treba čo najviac vyhnúť. V jeho prípade sa však opak stal pravdou: Problémy s katolíckym okolím sa koncom 1650tych rokov stupňovali do takej miery, že ho postavili pred voľbu ďalšieho pôsobenia v čoraz viac atakovanej štruktúre evanjelickej cirkvi v rámci Uhorska alebo hľadania uplatnenia na vojensky a politicky neistom, ale konfesionálne tolerantnejšom pôsobisku na okupovanom území. Práve v tejto vypätej situácii sa zoznámil so šľachticmi, ktorí z uhorského územia organizovali zakladanie nových dedín na zatiaľ len severných územiach pod osmanskou správou, na území Peštianskej stolice.¹⁸ Vďaka Fabritiovi poznáme aj konkrétne datovanie a mená organizátorov takejto akcie: boli to bratia Štefan a Martin Egryovci, zemepáni Csöváru. Do svojej spustnutej

¹⁶ SIRÁCKY, Ján. *Sťahovanie poddaných na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava 1966, s. 40-42.

¹⁷ FABRITIUS, *Spina pungens*, s. 38-68.

¹⁸ Podľa Fabritiových údajov išlo o rok 1662. FABRITIUS, *Spina pungens*, s. 30-31.

obce hľadali nových obyvateľov a celú osídľovaciu akciu organizovali zo svojho vtedajšieho sídla v Balassa Gyarmath. Rozhodnutie o angažovaní kazateľa však bolo – aspoň v tomto prípade – nie vecou zemepána, ktorý bezpochyby dal členom cirkevnej obce podnet alebo informáciu o vhodnom kandidátovi, ale samotného cirkevného zboru. Postupovalo sa podľa zaužívaného spôsobu, formou vystavenia a doručenia „vokátora“ – pozývacieho listu s výpočtom povinností a položiek stanoveného platu, a pozvaním na skúšobnú kázeň priamo do budúceho pôsobiska. Cestu však podmieňovalo osobné holdovanie budúceho kazateľa tureckej vrchnosti – až po jeho vykonaní mu bol vystavený pas a ochranný list. Skúšobná kázeň sa preto konala na náhradnom mieste (na hrade Bzovík), v dosahu zemepánov a predstaviteľov zriaďovanej cirkevnej obce, a aj začiatok pôsobenia v Csöväre bol spojený s provizóriom nedostavanej fary.

Konfrontácia s pomermi na zabranom území musela byť pre duchovných z kresťanských území kultúrnym šokom a jasne o tom vypovedá aj Fabritiov popis pomerov. Okrem zvláštností každodenného života ho prekvapilo predovšetkým to, že priamo na území v osmanskej správe operovali početné jednotky uhorských hajdúchov a správali sa voči Turkom *de facto* ako nepriatelia. Ďalší prekvapujúci moment predstavovalo to, ako úzko Turci spolupracovali s „*Freysitzer*“, miestnymi šoltýsmi, ktorí mali na starosti osídľovanie, vyjednávali podmienky fungovania nových osád aj duchovných a regulovali vzťahy k osmanskej vrchnosti. Duchovní mali voči nej do istej miery výsadné postavenie, akceptovaní však boli pochopiteľne až po absolvovaní nástupnej audiencie u správcu územia. Fungovanie v rámci daného systému správania nerobilo Fabritiovi vážnejšie problémy, a aj on svoj neskorší odchod zdôvodňoval len komplikáciami pomerov po veľkom vojenskom ťažení proti Novým Zámkom a následnými nezhodami so svojou manželkou. Keď potom spätne hodnotil priebeh svojho pôsobenia, nemohol zakryť istý rešpekt voči tomu, že vo sfére cirkevného života nenarazil na žiadne problémy zo strany Osmanov, čo bolo v príkrom kontraste s tým, čo musel podstúpiť v dobe prenasledovania po roku 1670 zo strany kresťanskej (katolíckej) vrchnosti.¹⁹ Fabritiov

¹⁹ Fabritius po návrate do Uhorska r. 1664 zažil vypätú etapu prenasledovania protestantov, ktoré sprevádzalo násilie a nepravosti od kresťanov. Turkov na rozdiel od nich napr. ani nenapadlo vyrabovať mu majetok, keď musel na šesť týždňov opustiť svoju faru počas ofenzívy pri Nových Zámkoch. FABRITIUS, *Spina pungens*, s. 76.

odchod však znamenal zároveň aj okamžitú dezintegráciu cirkevného zboru, v ktorom pôsobil: obec bola po spustošení v dôsledku prechodu vojenských kolón istý čas zrejme znovu neobývateľná a farníci sa po odchode svojho duchovného pastiera rozprchli. Získanie nového duchovného nebolo jednoduchou vecou, najmä nie bez súčinnosti so zemepánom, ale v prípade zdevastovania sídla bol takýto krok aj dlhší čas zbytočný.²⁰

Fabritius sa svojím textom neintencionálne zaradil k tým, ktorí začali revidovať obraz Turkov: v dobe vyhroteného katolícko-protestantského antagonizmu, vrcholiaceho počas „smutného desaťročia“ (*Trauerdekade*), k istému posunu vo vnímaní prispel aj postoj Turkov k požiadavke citovať pred delegovaný súd r. 1674 aj protestantských duchovných a učiteľov z okupovaných území. Akceptovanie, či dokonca uchádzanie sa o osmanský patronát nad nekatolíckymi cirkevnými zbormi, čo i len na okupovanom území, sa stalo jednou z motivácií obžaloby zo strany delegovaných súdov. Mandát arcibiskupa Juraja Szelepcsényiho, prikazujúci konanie súdu nezohľadňoval rozdelenie krajiny a bol výrazom uplatnenia nárokov na obsadené územie aspoň v rovine pôvodnej cirkevnej správy.²¹ Správcovia obsadených území však vnímali tento zámer ako narušenie vlastných kompetencií a vzali všetkých duchovných zo svojho územia pod ochranu.²² Týmto krokom demonštrovali nielen svoju schopnosť suverénne vládnuť a nedovoliť zasahovanie zvonka, ale aj istú mieru náboženskej tolerancie, kontrastujúcej s aktuálnym dňaním v Uhorsku.

Rozdelenie krajiny, koncom 17. storočia ešte stále aktuálne, sa odrazilo pochopiteľne aj vo formulácii náboženských zákonov prijatých na šopronskom sneme (1681). Inštitút tzv. artikulárnych miest formulovaný

²⁰ Farár pôsobil ako integrujúci činiteľ aj v katolíckych komunitách. Pozri GÓZSY, Zoltán. Grenzen und Wirkungsradius der Rekatholisierung in Südtransdanubien nach der Osmanenzeit. In BENDEL, Rainer – SPANNENBERGER, Norbert (eds.). *Kirchen als Integrationsfaktor für die Migranten im Südosten der Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert (=Kirche und Gesellschaft im Karpaten-Donauraum, Bd. 1)*, Berlin 2010, s. 43-63.

²¹ KOWALSKÁ, Eva. *Na ďalekých cestách, v cudzích krajinách. Sociálny, kultúrny a politický rozmer konfesijného exilu z Uhorska v 17. storočí*. Bratislava 2014, s. 63-65.

²² Urobili tak aj voči reformovaným kazateľom, ktorí sa rozhodli dostaviť na delegovaný súd, ale do Prešporku sa vydali cez okupované územia – osmanská správa sa ich ujala v Miskolci. Počet súdených reformovaných kazateľov bol preto nižší v porovnaní s počtom evanjelických a.v. duchovných.

v zákonom článku 26/1681 sa vzťahoval na explicitne menované stolice, ktoré spadali pod neobmedzenú habsburskú, resp. uhorskú zákonnú správu. Tým, že postupne oslobodzované územia neboli v znení zákonov konkrétne uvedené, mohli sa v nich akceptovať existujúce pomery aj nad rámec stanoveného počtu dvoch artikulárnych miest v každej stolici. Kardinál Leopold Kollonich, ktorý sa na delegovaných súdoch vymedzoval voči protestantom ako skupine, ktorú treba eliminovať najprv obmedzením podmienok pre výkon ich náboženstva, vo svojom reformnom návrhu *Einrichtungswerk* o desaťročie neskôr nemohol nebrať do úvahy reálne rozdelenie síl, demografické a sídelné pomery a potreby rozvoja hospodárskej základne Uhorska a celej Habsburskej monarchie.²³ Podobne postupovali aj organizátori kolonizačných akcií, vedení predovšetkým hospodárskymi záujmami, ktoré sa stali *de facto* prioritou.

Redukujúce sa možnosti pre výkon náboženstva sa však stali motívom, ktorý nadobúdala popri hospodárskych a sociálnych motiváciách migrácie v rámci Uhorska stále väčšiu váhu. Týkal sa predovšetkým poddanského obyvateľstva, ktoré inak nemalo príliš veľký manévrovací priestor, schopnosti či prostriedky, ako v prípade sústredného tlaku zotrvať pri niektorej nekatolíckej denominácii. V bežnom živote bolo limitované možnosťami výkonu svojho náboženstva a bez podpory zemepána nedokázalo vzdorovať aktivitám misionárov, reštriktívnym opatreniam vrchnosti, ani nemalo dostatok prostriedkov, vedomostí a schopností, ako využiť aspoň tie obmedzené možnosti, ktoré vyplývali z platných noriem. Početné úteky poddaných, registrované a interpretované historiografiou ako formy sociálneho vzdoru,²⁴ sa preto dajú charakterizovať aj ako efektívny spôsob rezistencie voči rekatolizačnému tlaku vrchnosti. Napr. zachované privilégia, udelené pre nové obce osídlené luteránskymi kolonistami z územia dnešného Slovenska mali vždy na prvom mieste uvedenú klauzulu o zárukách pre slobodný výkon evanjelického náboženstva.²⁵

²³ VARGA, János J. – KÁLMÁR, János (eds.). *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn (1688 – 1690)*. Stuttgart 2010.

²⁴ Výrazom uvedeného prístupu bola napr. edícia listov poddaných: HORVÁTH, Pavel. *Listy poddaných z rokov 1538 – 1848*. Bratislava 1955.

²⁵ SIRÁCKY, *Sťahovanie poddaných na Dolnú zem*, s. 129-131.

Organizovanou migráciou kolonistov zo zahraničia,²⁶ ale aj domáceho uhorského obyvateľstva sa postupne vytvorilo nielen jazykovo, ale aj konfesiónálne homogénne osídlenie vo forme ostrovov, „spestrujúcich“ demografické pomery v danom regióne. Takto sa do južného Uhorska presťahovalo veľké množstvo Nemcov, Slovákov – zväčša luteránov, gréckokatolíckych Rusínov či pravoslávnych Srbov alebo Rumunov, ale aj ďalších etnických skupín.

Migráciu na základe motivácie a dobrovoľného vysťahovania sa z pôvodných sídiel dopĺňala migrácia z donútenia – transmigrácia, ktorá rovnako mala v pozadí náboženské motívy. Transmigrácie²⁷ ako forma trestu však prinášali viac problémov, než aby mohli byť považované za uspokojivé vyriešenie problému s kryptoprotestantizmom v rakúskej a českej časti monarchie. Rozsah a frekvencia transportov síce postupom času stagnovali, ale tento fenomén „vyprodukoval“ od r. 1734 pomerne veľký počet postihnutých priamo, alebo nepriamo v podobe odlúčených rodinných príslušníkov. Transmigrácie sa skúmali v súvislosti s rakúskymi (najmä štajerskými) kryptoprotestantmi: menej sú však známe okolnosti posledného transportu, týkajúceho sa poddaných z Moravy, ktorú v posledné roky vládnutia Márie Terézie sužovali dôsledky neúrody a následne aj rebélie, súvisiaca s prehnanými očakávaniami úľav v náboženskej oblasti.²⁸ V poslednej fáze sa dokonca transmigrácie stali práve pre poddaných z neúrodných oblastí spôsobom, ako sa dostať do regiónov s lepšími podmienkami, kde dostali na začiatok dokonca príspevok sto zlatých na stavby domov a rozbehnutie hospodárenia.²⁹

²⁶ Najnovšie FATA, Márta. *Migration im kameralistischen Staat Josephs II. Theorie und Praxis der Ansiedlungspolitik in Ungarn, Siebenbürgen, Galizien und der Bukowina von 1768 bis 1790*. Münster 2014.

²⁷ STEINER, Stefan. *Reisen ohne Wiederkehr. Die Deportationen von Protestanten aus Kärnten 1734 – 1736*. Wien 2007. Prehľadne aj BEER, Matthias. Konfessionsmigration als identitätsstiftender Faktor. Transmigranten in Siebenbürgen. In BENDEL – SPANNENBERGER (eds.), *Kirchen als Integrationsfaktor*, s. 145-162.

²⁸ NEŠPOR, Zdeněk R. *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Ústí nad Labem 2006, s. 180-182.

²⁹ Situáciu výstižne komentoval český kancelár gróf Kollowrat: odsun a pridelenie „štartovacieho“ príspevku označil nie za „eine Strafe, sondern vielleicht eine Belohnung für Menschen, die schwerlich irrgläubig, sondern vielmehr ohne einen Glauben (seien), und dieses zwar mehrentheils wegen ermangelnden genugsamen Unterricht in denen Grundsätzen der Katholischen Religion...“ (= za trest, ale skôr odmenu pre ľudí, ktorí nie sú ani tak poverčiví, ako skôr bez viery, a to

Ak posledný transport bol stanovený ešte na leto r. 1780, máme do činenia s pokusom štátnej moci represiami regulovať nonkonformné správanie sa poddaných paradoxne v dobe, kedy už prebiehali aktivity v prospech zavedenia nejakej formy náboženskej tolerancie. Už predošlé transporty postihovali desiatky rodín a následne niekoľkonásobne väčšie množstvo tých, čo museli zostať doma (nedospelé deti), a ani v prípade Moravanov nešlo o malé počty transmigrantov. Napr. na jar a v lete 1780 sa uhorská komora v súčinnosti s banskou a mincovou komorou musela zaoberať príslušníkmi 120 nekatolíckych rodín z Čiech a Moravy, ktorí odmietali presun do banských oblastí v Sedmohradsku, odkiaľ už predtým prichádzali správy o ťažkých životných podmienkach transmigrantov. Niekoľko mesiacov čakali pod dohľadom v Trenčianskej stolici, kým sa pre nich pripravila podmienky na komorských panstvách v Temešskom Banáte.³⁰ Panujúci zákaz usadzovania sa nekatolíkov v tomto regióne však sťažoval aj toto náhradné riešenie. Rozdiel oproti minulosti navyše spočíval nielen v tom, že transmigranti sa vzpierali presunu do baníckych lokalít, ale aj v tom, že ich transport nemal byť organizovaný aspoň čiastočne loďami po Dunaji a mala to byť namáhavá a zdĺhavá cesta povozmi cez oblasť dolnouhorských (resp. stredoslovenských) banských miest, podliehajúcich pod správu Banskej a mincovej komory. Ešte na sklonku vlády Márie Terézie sa teda štátna moc usilovala tradičným spôsobom manipulovať (konfesionálne) zloženie obyvateľstva a nútenú migráciu používala ako nástroj disciplinizácie a zároveň populacionizmu.

Masívne vlny prisťahovalcov prinášali zároveň potrebu saturovať miesta duchovných pri jednotlivých vznikajúcich zboroch, čo predstavovalo pre obe protestantské denominácie závažný problém. Napr. v prípade luteránov bolo treba čeliť sťaženým možnostiam prípravy a najmä ordinácie nových duchovných. Začiatkom 18. storočia (pred synodou v Ružomberku r. 1707) bol k dispozícii len jeden luteránsky superintendent vo vzdialenom regióne severovýchodného Uhorska (P. Zabler v Bardejove)

síce pre väčšinou chýbajúce dostatočné vyučovanie v zásadách katolíckeho náboženstva...). Österreichisches Staatsarchiv Wien, Hofkammerarchiv, Kameraler Ungarn, fasc. 1781, rote No. 707, konv. 1, No. 93, fol. 38.

³⁰ K celej akcii viaceré dokumenty deponované v Österreichisches Staatsarchiv Wien, Hofkammerarchiv, Kameraler Ungarn, fasc. 32, 1780, rote No. 706 /a: *Transmigranten aus Mähren und Böhmen*.

a zároveň ešte doznievali problémy spôsobené odchodom celej generácie duchovných do exilu počas *Trauerdekade*. Ani povstanie Františka II. Rákócziho a mor krátko po jeho skončení neprispeli k stabilizovaniu cirkevnej štruktúry čo i len sa území severného Uhorska, a o to ťažšie sa konštituovali pomery na postupne osídľovanom území južného Uhorska. Až v nasledujúcom období začali vznikať významnejšie základiny, podporujúce štúdium teológie na univerzitách v zahraničí.³¹ Aj tak však počet potrebných farárov do nových zborov, protestantských aj katolíckych, nebolo možné získavať z radov domácich kandidátov a ich regrutovanie v zahraničí nebolo ničím výnimočným.³²

Ak bol konfesiónalný motív významným činiteľom pri rozhodovaní na strane záujemcov o migráciu, udržanie podmienok pre sľúbený spôsob výkonu náboženstva zostávalo v rézii zemepánov, ktorí kolonizáciu území organizovali. V prvotnom období, predtým, než sa stabilizovala lokálna správa, sa zväčša bez problémov darilo dodržať sľúbené podmienky. Po roku 1731 sa však začal presadzovať rekatolizačný trend, ktorý zodpovedal zásade obmedzenia výkonu nekatolíckych náboženstiev a dodržiavania všeobecne platných zákonov a nariadení aj v tých oblastiach (regiónoch), ktoré boli pôvodne (r. 1681) mimo ich dosahu. Tento trend bol zároveň úmerný tomu, ako sa upevňovali na oslobodenom území organizačné štruktúry štátnej moci a šľachtickej samosprávy: ich zahusťovanie a zintenzívňovanie prinášalo so sebou obmedzovanie pôvodných privilégií a unifikáciu správy, riadenia a kontroly.

Tlak zo strany stoličných magistrátov, ktoré museli zohľadňovať na ne kladené požiadavky, viedol neskôr v niektorých prípadoch k otvoreným sporom. Poddaní pritom neboli bez šance domôcť sa ochrany: v prvom rade sa mohli obrátiť na vlastnú vrchnosť, reprezentovanú správcami majetkových komplexov. Zemepáni – garanti rôznych privilégií aj v náboženskej oblasti³³ – mohli potom intervenovať v ich prospech na regionálnej

³¹ Do konca 18. storočia sa tak v Uhorsku utvoril systém fundácií, hodnotený ako jeden z najlepších v rámci Európy.

³² CSEPREGI, Zoltán. Brüderlich verfeindet? Luthertum und Reformiertentum in der neu besiedelten Tolnau. In BENDEL – SPANNENBERGER, *Kirchen als Integrationsfaktor*, s. 99-113, tu 107-108.

³³ Pozri príklady zverejnené in GOMBOŠ, Ján (ed.). *Slováci v južnej časti Dolnej zeme (Od konca 17. do konca 18. storočia)*. Výber z prameňov. Békešská Čaba 2008, s. 127-142.

úrovni,³⁴ prípadne sa kauzy mohli riešiť až na najvyššej inštancii, v uhorských dikastériách (najvyšších správnych orgánoch).³⁵ Ak sa totiž maximou vládnej politiky aj pri kolonizácii stalo budovanie katolíckeho charakteru krajiny,³⁶ jediná cesta riešenia problémov viedla cez zostavenie písomných podaní (sťažností), ich odovzdaní prostredníctvom svetských patrónov (zemepánov, šľachticov) do rúk dvorských agentov, ktorí sa ich usilovali predostrieť rozhodovacím grémiám miestodržiteľskej rady a komory, vplyvným osobnostiam na dvore a priamo panovníčke. Pravdepodobne nebolo náhodné, že najvýznamnejšie miesto v spektre luteránskych svetských činiteľov s úzkymi kontaktmi na dvorské kruhy zaujali zemepáni z oblastí Dolnej zeme, majitelia rozsiahlych panstiev, ako boli napr. Prónayovci, Podmanickovci, Pongráczovci,³⁷ ktorí boli zainteresovaní na povznesení svojich (staro)nových majetkových komplexov. Práve oni vďaka svojmu majetku a stykom začali určovať smerovanie vnútrocirkevnej politiky aj mimo príslušného dištriktu resp. na celoštátnej úrovni. Ich vplyv a význam pramenili jednak v ich hospodárskom zázemí, ale aj v jednoduchom fakte presunu spoločenského a politického diania do prirodzeného a faktického centra celého Uhorska. Istú časť tohto procesu dokumentuje práve uvedený dokument, dosvedčujúci záujem zemepána o udržanie podmienok výhodných pre jeho poddaných, ktorých bol ochotný vziať pod svoju ochranu aj voči legitímnym orgánom štátnej správy. Je o to závažnejšie, že išlo o katolíka, ktorý povýšil záujem o hospodárske povznesenie svojho rozsiahleho panstva s cca 25 obcami nad konfesionálne obmedzenia, ktoré presadzovala stolica, vedená županom – katolíckym biskupom z Páfkostolia (Pécs) Jurajom Klimom.³⁸

³⁴ Pozri list Florimunda Mercy grófa d' Argenteaux v prílohe, adresovaný správcovi jeho majetkov s pokynmi, ako postupovať v kauze porušovania dohodnutých podmienok výkonu náboženstva.

³⁵ KOWALSKÁ, Eva. *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*. Bratislava 2001, s. 188-190.

³⁶ V praxi sa táto zásada nezriedka nedodržiavala a porušovala a zemepáni organizujúci kolonizáciu sa riadili vlastnými ekonomickými záujmami.

³⁷ Uvedené, ale aj ďalšie rody mali zväčša majetky aj na území dnešného Slovenska.

³⁸ SPANNENBERGER, Immigrationspolitik, In BENDEL – SPANNENBERGER, *Kirchen als Integrationsfaktor*, s. 36-37.

Príloha

Abschrift eines Briefes, den Herr Graf Merci von 18 Juny 1768 an seinen Praefectum Stephan Nagy aus Paris abgeschickt / Odpis listu, ktorý poslal z Paríža pán gróf Merci 18. júna 1768 svojmu prefektovi Štefanovi Nagyovi

Ústredná knižnica SAV, Kabinet starých tlači a rukopisov, fasc. 305/6

Die Gemeinen Ismy, Mutsfa und Agrady, haben bey mir beschwärend angebracht, daß von Seiten des Comitats ihren Pfarherrn die Haltung des Gottes Dienst und das Besuchen der Kranken untersaget, desgleichen, daß auf Veranlaßung des Pfarherrs zu Appar, den Einwohnern von Mutsfa, die Freyheit einen Licenciaten zu halten, der die Kinder taufen darf (welche Freyheit sie doch schon von 24 Jahren hier in Ruhe besessen), abgesprachen worden sey. Da ersagte Gemeinen nun dieses Verfahren, als einen Eingrief in eines ihrer vorzüglichsten Gerechtsamen ansehen: so bitten sie auch, daß ich mich deßfals gehörigen Ortes vorwenden, und sie bey der zeither genoßenen freyen Religions Übung erhalten möge. Die Gewißensfreyheit, und das damit verknüpfte freye Religions-Exercitium, welche man den Akatolischen in Ungarn bis itzo gestattet, sind als eine deren ersten und vornehmsten Bedingniße, zu betrachten, worunter sich dieselben alldorten häuslich niedergelaßen haben. Die allerhöchsten Verordnungen, welche ihnen diese Freyheit bestätigen, sind untrügliche Merckmaale, daß seine Kayserl. Königl. Majestät allernädigst gesinnet sind, die in Ungarn domicilirte Protestanten, dieser Gutthat in Ruhe und ohne den geringsten Eingrief genießen zu laßen. Alle Vorfügungen die auf Einschränkung oder gar auf die gänzliche Aufhebung dieser Gewißensfreyheit abzielen, sind so fort eigenmächtige Handlungen, und als solche zu betrachten, die den Allerhöchsten außer allen Widerspruch zeither gewesenenen Gesinnungen schnurstrakts entgegen laufen. Der Adel, die Magnaten, und alle übrige in Ungarn possessionirte erfüllen also eine ihrer vesentlichsten Pflichten, die sie dem Allerhöchsten Landes Herrn schuldig sind, wenn sie deßen alle gnädigste Befehle, in diesen Betref vollziehen, und in Gefolg deßen ihre acatolische Unterthanen bey dieser Religionsfreyheit gegen alle Eingriffe zu erhlaten suchen, da nicht allein die Billigkeit, sondern hauptsächlich der Vortheil des gantzen Landes

selbsten, für die genaueste Erfüllung allen den Protestanten bey ihrer häuslichen Niederlaßung zugesagten Bedingnißen (woran gegenwärtige die erste ist) das Wort sprechen. Aus diesen wichtigen Grundsätzen erachte ich mich verbunden meine acatholische Unterthanen mehr zugedachter Ortschaften, gegen das gesetzwidrige Unternehmen des Comitats kräftigst zu unterstützen.

Eüer Wohledelgebohrn werden also diesem zufolge wegen diesen Vorgang ohne Zeit Verlust bey dem Comitat nachdrückliche Vorstellungen thun, auf der Wiederherstellung des vorigen freyen Religions-Exercitii bestehen, und demselben eröffnen, was maßen ich nimmermehr zugeben werde, daß den Protestanten in meinen Ortschaften, die ihnen von allerhöchsten Landes-Herschafften zugestandene Vorrechte überhaupt, besonders aber die Religions-freyheit angetastet, und dieselben darinnen, nach einem langjährigen Besitz gekränkt werden, der ohne hin eine neue Probe für die Gerechtigkeit ihrer Sache abgeben muß. Ich hoffe der Comitatus werde keine Schwürigkeit machen, nicht allein die erlassenen wiederrechtlichen Verordnungen zurück zu nehmen, sondern auch in Zukunft meine Acatolische Unterthanen in diesen Punkte ungestört zu laßen. Sollte inzwischen hirinnen der geringste Mangel erscheinen, so belieben Eüer Wohledelgebohrn in meinen Nahmen die Erklärung zu thun, daß ich mich desfalls unmittelbahr nach Hof wenden, daselbsten meine Unterthanen in einer so gerechten Sache gegen jederman vertreten, und mich dadurch einer Verbindlichkeit entledigen werde, dazu einen jeden in Ungarn possessionirten der Allerhöchste Dienst und die Billigkeit verpflichten. Ich sehe zu seiner Zeit über den ganzen Verlauf dieser Sache, einen ausführlichen Bericht entgegen, und verbleibe allstets mit vieler Werthschätzung.

Euer Wohledelgebohrn
williger Diener
(Florimund) Mercy Argenteaux

Preklad

Obce Ismy, Mutsfa a Agrady mi predložili sťažnosť, že zo strany komitátu³⁹ bol ich farárom vydaný zákaz služieb Božích a navštevovanie chorých, rovnako, na podnet (katolíckeho) farára v Appare⁴⁰ sa obyvateľom (obce) Mutsfa odoprelo právo držať si licenciáta, ktorý by mohol krsťiť deti (túto slobodu pritom v pokoji požívali už 24 rokov). Pretože spomenuté obce chápu tento postup ako zásah do ich najvlastnejších právomocí: prosia aj, aby som sa obrátil na príslušné miesto a ony si mohli zachovať oddávna požívanú slobodu výkonu náboženstva. Sloboda svedomia a s ňou zviazaný slobodný výkon náboženstva, ktorý bol nekatolíkom v Uhorsku až doteraz povolený, považujú za ich prvé a najvýznamnejšie podmienky, za ktorých sa tu títo usadili. Najvyššie nariadenia, ktoré im túto slobodu povolili, sú neklamnými svedectvami, že Jeho Cis(árska) Kráľ(ovská) Výsosť najmilostivejšie dovolila, aby v Uhorsku pobývajúci protestanti požívali tieto dobrodenia v pokoji a bez najmenšieho rušenia. Všetky opatrenia na obmedzenie alebo dokonca úplné zrušenie tejto slobody svedomia sú len svojvoľným konaním a treba na ne pozeráť ako na také, ktoré priamo a bez akejkoľvek pochybnosti odporujú najvyšším oddávna platným názorom. Šľachta, magnáti a všetci ostatní majetní ľudia v Uhorsku plnia jednu z ich zásadných povinností, ktorou sú povinní najvyššiemu panovníkovi tým, že plnia jeho milostivé rozkazy, a tým, že v tejto súvislosti sa usilujú pre svojich nekatolíckych poddaných napriek všetkým zásahom uchovať ich náboženskú slobodu, pretože nielen spravodlivosť (Billigkeit), ale najmä úžitok pre celú vlasť hovorí v prospech čo najpresnejšieho napĺňania prisľúbených podmienok, ktoré dostali pri svojom udomácnení sa (z nich terajšia je tou prvou/hlavnou). Z týchto dôležitých zásad sa považujem byť zaviazaný čo najsilnejšie podporovať mojich nekatolíckych poddaných viackrát zmieňovaných obcí proti protiprávnym činom stolice.

Vaša vysokourodzenosť urobí teda v dôsledku tohto bezodkladné dôrazné podanie na stolicu kvôli uvedenému postupu a bude trvať na ob-

³⁹ Išlo o dnešné obce Izmény, Mucsfa a Sióagárd v Tolnianskej stolici, v ktorých prevažovalo nemecké osídlenie.

⁴⁰ Apár, tamtiež.

novení predošlého slobodného výkonu náboženstva a tejto (stolici) vysvetlí, že nikdy v najmenšom nepripustím, aby protestanti v mojich obciach boli dotknutí na ich najvyšším panovníkom povolených právach, najmä však na slobode náboženstva, a ktorí sú týmto sužovaní po ich dlhoročnom užívaní, takže táto (stolica) bude musieť priznať oprávnenosť ich vecí. Dúfam, že stolica nebude robiť žiadne ťažkosti a nielen že stiahne vydané protizákonné nariadenia, ale v budúcnosti ponechá mojich nekatolíckych poddaných v tomto bode na pokoji. Ak by sa medzičasom objavil sebemenší nedostatok, nech Vaša vysokourodzenosť v mojom mene urobí vyhlásenie, že sa v tomto obrátim priamo na dvor a tu budem mojich poddaných zastupovať v tak oprávnenej veci proti každému, a tým sa oslobodím od povinnosti služby voči najvyššiemu,⁴¹ ku ktorej je viazaný v Uhorsku každý majetný (=šľachtic). Očakávam o nejaký čas podrobnú správu o priebehu celej tejto veci a zostávam neustále s mnohým ocenením.

Vašej vysokourodzenosti
Ochotný služobník,
(Florimund) Mercy Argenteaux⁴²

Summary

Confession as a motivation of migration: (inside) Hungarian migration of Protestants between coercion and invitation

Confessional motivation of migration in the Early Modern times Kingdom of Hungary is in no way an unusual phenomenon that would deviate from the wide range of causes and connections of changes of demographic and population development. Apart from acute military danger, the possibilities of religion performing have limited its continuance or movement into new settlement in all documented cases since the very beginning of bigger movement of population within Europe. The confessional factor was not the only motive that could stimulate movement of population in space (mainly moving because of better sustenance was important), however, speaking about interpretation of migration waves, it is impossible to

⁴¹ Pisateľ sa tu *de facto* vyhráza odopretím povinnosti insurekcie, t.j. v prípade potreby osobnej účasti (alebo jej adekvátnej náhrady) na vojenskej obrane Uhorska, ktorá sa týkala každého šľachtica.

⁴² Florimond-Claude de Mercy-Argenteau (1727 – 1794), rakúsky diplomat, pôvodom z rakúskeho Nizozemska. V čase koncipovania listu bol vyslancom Habsburskej monarchie vo Francúzsku.

avoid considering the meaning of conditions for religion performing. It is interesting that in the case of the Kingdom of Hungary of the 16th – 18th centuries, the migration was oriented in spheres that have exhibited radically different religious tradition or structure: concurrently, a confrontation with foreign – non-Christian religion (Islam) could happen, it could also be a process of colonization of desolate areas and building of religious infrastructure on „green meadow“ or integration of coming group into the environment with more church societies that work together or vice versa – they are competitive. As an immediate impulse could work phenomena such as forced leaving from home, banishing or more precisely expulsion, escape from religious persecution or voluntary movement into areas where the impact of any restriction actions, whether from the side of nobility or own denomination, was not expected. If the confessional motive was significant factor in deciding on the side of persons interested in migration, maintaining conditions for promised way of religion performance stayed in hands of landlords who organised colonization of areas. Before the stabilization of local government promised conditions were kept without any problems. However, after 1731 Recatholisation trend has spread. It corresponded to the principle of restriction of non-Catholic religions performances and observance of generally laws in force and orders in those areas (regions) that were initially (by the laws passed in 1681 at a diet in Sopron) out of their reach. This trend was also commensurate with the way how organisational structures of state power and noble self-government were consolidated in freed areas: their crowding and intensification has brought the restriction of original privileges, unification of government, management and control.

Causa „Černoboh bamberský“

PETER PODOLAN

Katedra slovenských dejín, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Ján Kollár bol nesmierne všestranne zameraný človek so širokou paletou záujmov. Aj keď najväčšiu slávu získal ako „nesmrteľný poeta“, nemožno mu uprieť zásluhy i v iných oblastiach. Špecificky sa angažoval v „slovanskej národnej vede“ – slavistike, kde ho zaujímala predovšetkým minulosť Slovanov. Tento záujem ohraničovala okrem jazykovednej a etnologickej oblasti aj historiografia a archeológia. Hoci mnohé z jeho názorov boli už v jeho dobe prijímané kriticky, nemožno povedať, že sa vymykal z prúdu dobového romantického prístupu vo vede.

Kollárovo výstupy sa často prelínali s jeho umeleckou fantáziou, avšak na druhej strane patril k úzkej skupine vzdelancov, bol nadpriemerne vzdelaný a pomerne bohato svoje náhľady publikoval. Pasáže i rozsiahlejšie texty o slovanskej minulosti nájdeme azda v každej jeho vydanej práci, cielene sa totiž stali argumentmi v súboji medzi nacionálnymi ideológiami národných hnutí v Uhorsku i širšom stredoeurópskom prostredí. Chronologicky práve vedecký záujem nahrádzal pôvodné zaujatie poéziou.¹ Ak môžeme veriť Kollárovým vlastným vyjadreniam, záujem o minulosť si pestoval výraznejšie zrejme už v období tesne pred jeho štúdiom v Jene (1817 – 1819).

Hoci je v niektorých prípadoch zreteľné Kollárovo okúzlenie históriou – goetheovské prežívanie minulosti v prítomnosti, historiografické prvky v Kollárovom diele tvoria hlavne zásadnú oporu ideologických konštrukcií súvisiacich s etablovaním sa moderného nacionalizmu. Efektne (ale veľmi zjednodušene) možno hovoriť o čierno-bielom prístupe: zaujímali ho na jednej strane body s negatívnou konotáciou (odnárodnenie, bitky a dátumy spojené s následným potlačením slovanského

¹ Porovnaj KOLLÁR, Jan. *Staroitalia slavjanská aneb objevy a důkazy živelů slavských v zeměpisu, v dějinách a v básněch, zolášť v řeči a literatuře nejdávnejších vláských a sousedních kmenů, v kterých je zřejmo, že mezi prvotními osadníky a obyvateli této krajiny i Slavjané nad jiné četnější byli*. Vídeň : V Císařské královské dvorské a státní tiskárně, 1853, s. VII.

elementu a pod.), na strane druhej udalosti a osobnosti s konotáciou pozitívnu (dobré vlastnosti, silné a vzorové osobnosti, udalosti s pozitívnym efektom pre slovanský svet a pod.). Okridlene tu sledoval heslo: „*Slavme slavně slávu Slavov slavných!*“² Niektoré národné historiografie a jednotlivci napokon tento mechanizmus využívajú dodnes.

Široký záber Kollárovho záujmu potom koreloval aj s paletou prác, ktoré obsahovali historiografické črty. Napriek chronologickej postupnosti vydávania týchto prác, môžeme predpokladať, že sa mnohými témami a oblasťami zaoberal paralelne. Jedným z prvých Kollárových čínov, ktorý preukázal aj úroveň jeho znalostí, bola hádka s profesorom Heinrichom Ludenom (1778 – 1847) kvôli slavicite domnelých nemeckých božstiev ešte počas štúdia v Jene.³ Do roku 1822 datujeme Kollárovu kodifikáciu slovanských vlastností v dvojkázni *Dobré vlastnosti národu slowanského*. Zreteľný je tu vplyv Herderovho charakteropisu Slovanov, ako aj negovanie už stereotypných črt pripisovaných Slovanom cudzincami.

Etnologický charakter, prístup k pamiatkam jazyka (špecificky ako „oral history“), no i historickému datovaniu a obsahu možno vnímať pri vydávaní zbierok ľudovej slovesnosti. Kollár sa (anonymne) zúčastnil už na spracovaní dielka *Písňě světské lidu slowanského v Uhřích* (1823), v jeho réžii bol vydaný druhý diel (1828) a s odstupom dva diely zbierok *Národní zpiewanky* (1834, 1835).

Historiografické obrazy sa dostali aj do básnickej skladby *Slávy dcera*, už vo vydání z roku 1824, hoci výraznejšie až v „úplnom“ vydání z roku 1832. Jednak kvôli zašifrovanému odkazu či poetickej skratke, jednak kvôli slabému vzdelávaciemu formátu recipientov Kollár zbierku vybavil aj vlastným výkladom – *Výklad čili přímětky a vysvětlivky ku Slávy dceře* (1832), ktorý obsahuje jeho cenné náhľady i rozsiahlejšie medailóny k jednotlivým historickým osobnostiam, udalostiam a pod.

Prvý ucelený obraz o minulosti Slovanov obsahuje „*Krátická známost národu Slowanského*“ ako kapitola Kollárom zostavenej *Čítanky* (1825). Text

² Znelka II, 217. *Slávy dcera* [1852] In KOLLÁR, Ján *Dielo I. Básne*. Ed. Cyril Kraus. Bratislava : Tatran, 2001, s. 148.

³ *Už vtedy som mal* [J. K.] *vlastné výpisky zo spomenutých spisovateľov, opisujúcich slovanskú mytológiu, ba i niektoré diela, preto nehovoril som len tak na šuch-buch. „Ved“*, reku „tu všade sa výslovne vraví Slávi, Vendi, Obodriti, Pomorania, Polabania atď‘, ba i samé mená bohov, ako Svätovit, Radegast, Svätobor, Henil, Hmil atď‘. možno vysvetľovať zo slovanskej reči, nie z nemčiny.“ KOLLÁR, Ján. *Pamäti z mladších rokov života*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 170-171.

sa dočkal prepracovania v druhom vydaní (1844) i vydania ako samostatnej brožúrky.⁴ Prvá verzia predstavuje originálny Kollárov výklad, neskoršie silne ovplyvnili výfahy z diel Pavla Jozefa Šafárika.⁵

Skutočne prvá „vedecká“ štúdia *O jméně národu slovanského resp. Rozprava o jméne národu našeho Slav a Slovan* (1826), ktorá nakoniec nebola publikovaná, začína rad podobne orientovaných prác. Nasledovala po nemecky vydaná rozprava o mene Maďar (1827)⁶ a nakoniec *Rozprawy o Gmenách, počátkách i starožitnostech národu Slawského a geho kmenů* (1830).⁷ Tu bránil názor o priority etnonyma Slav pred Slovan. Všetky z týchto prác sa stretli s rozporuplnou odozvou redaktorov či recipientov. Kollár v tomto období vydal ešte *Jmenoslov* (1828), slovník osobných slovanských mien, ním rozšírenú zbierku Jovana Pačiča.⁸ Po neúspechu sa Kollár priamo vo „vedeckej“ línii neangažoval, nedá sa však povedať, že by nepracoval.

⁴ KOLLÁR, Jan. *Čjtanka anebo Kniha k Čjtánj pro mládež we sskolách slowanských w městech a w dědinách*. Budín : W kráľovské uniwersické tiskárně, 1825, s. 202-208, 231; KOLLÁR, Jan. *Čjtanka anebo kniha k Čjtanj, pro mládež we sskolách slowenských w městech a w dědinách. Druhé vydání, opravené a prjádavkem uherským a německým rozmnožené*. V Pestti tiskem Trattner-Károlyiho, 1844, s. 160-174.

⁵ Podrobne PODOLAN, Peter. Krátická známost národu Slowanského Jána Kollára. In *Štúdie k jubileu Pavla Jozefa Šafárika*. [online] Historia nova II – 2011 – 1. Bratislava : Stimul, 2011, s. 39-58. Dostupné na internete: < https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/HinoII-2011-1.pdf>

⁶ KOLLÁR, Ján. *Ableitung und Erklärung den National – Namens Magyar*. Pesth : Gedruckt bey Matthias Trattner Edlen von Petróza, 1827. Prehľad pozri v PASTRNEK, František. O starožitnických spisoch Kollárových. In PASTRNEK, František (ed.). *Jan Kollár, 1793 – 1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*. Vídeň : Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran“ vo Viedni, 1893, s. 234.

⁷ KOLLÁR, Jan. *Rozprawy o gmenách, počátkách i starožitnostech národu slawského a geho kmenů*. W Budíně: W král. uniwersické tiskárně, 1830. Prehľad pozri v PASTRNEK, František. O starožitnických spisoch Kollárových. In PASTRNEK, František (ed.). *Jan Kollár, 1793 – 1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*. Vídeň : Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran“ vo Viedni, 1893, s. 234.

⁸ KOLLÁR, Jan – PAČÍČ, Jan. *Gmenoslow čili Slownjk osobných Gmen rozličných kmenů a nářečí národu Slawenského*. Budjn : Tiskem kr. všeučiliště Peštianského, 1828. Prehľad pozri v JAKUBEC, Jan. Jan Kollár. In HANUŠ, Josef a kol. *Literatura česká devatenáctého století*. Díl druhý. 2. vydanie. Praha : Nákladem Jana Laichtera na král. Vinohradech, 1917, s. 384.

Opísaný okruh prác svedčí o Kollárovom záujme o minulosť Slovanov, jeho túžbe hľadať slovanské pamiatky na miestach spomenutých v historických prameňoch, záujem o „archeologické“ pamiatky, architektúru i mytológiu.

V polovici 30. rokov, keď našiel „Černoboha bamberského“, urobil objav, ktorý ho nakrátko vyniesol do povedomia nielen slovanského vedeckého sveta. „*Byl-tě nad gině hoden wznešený zpěwec Sláwy dcery toho štěstj, aby matka Sláwa w neuwadlý wěnc zázsluh swěcence swého i tuto přiložila nezabudku.*“⁹ Táto epizóda je súčasne dobrým príkladom Kollárovej aktivity, osobného i vedeckého prístupu k starým slovanským pamiatkam. Podmienky nálezu údajných sôch Černoboha v jeseni roku 1835 boli doslova romantické. Kollár sa po rokoch odlúčenia práve oženil so starou láskou Friederikou Schmidtovou a podivuhodný nález sa mu podarilo objaviť na svadobnej ceste, vlastne spiatočnej z Weimaru do Pešti, keď sa zastavili v juhonemeckom Bambergu. Tu pri prehliadke monumentálneho chrámu sv. Petra a Pavla na Michalskej hore (Michelsberg) „*našli sme dvě starožitné ze skály vytesané, místy narušené, avšak vřbec dobře zachované podobizny Černoboha, v obrazu lva ležícího, s runskými nápisy, které má družka i hned do listovnice v nástinu odřejsovala. Dlouhost modly jest 7, vysokost 3, širokost 3 pídě.*“¹⁰ Podľa Kollára mali oba levy rovnaké runové nápisy, „odpísal“ však iba nápis iba zo sochy na pravej strane priečelia.¹¹ Uvažoval tiež, že sochy mohli byť do Bambergu prenesené z Hornej Lužice, kde sa nachádza vrch Černoboh. Tu mali byť uctievané.¹² Neskôr ich pokladal

⁹ ŠAFAŘÍK, Pavel Josef. Podobizna Černoboha w Bamberku In *Časopis českého Museum*, roč. 11, 1837, č. 1, s. 40-41.

¹⁰ List Jána Kollára Františkovi Palackému z 5. septembra 1835. AMBRUŠ, Jozef. *Listy Jána Kollára I.* Martin : Matica slovenská, 1991, s. 150. O mesiac Kollár poslal list aj P. J. Šafárikovi. Hoci sa nezachoval, Šafárik z neho citoval dôležité časti vo svojej neskoršej štúdií o náleze. Porovnaj ŠAFAŘÍK, Pavel Josef. Podobizna Černoboha w Bamberku In *Časopis českého Museum*, roč. 11, 1837, č. 1, s. 41-42.

¹¹ List Jána Kollára Pavlovi Jozefovi Šafárikovi z 12. septembra 1836. AMBRUŠ, Jozef. *Listy Jána Kollára I.* Martin : Matica slovenská, 1991, s. 159.

¹² Fragment listu Jána Kollára Pavlovi Jozefovi Šafárikovi z 5. novembra 1835. ŠAFAŘÍK, Pavel Josef. Podobizna Černoboha w Bamberku In *Časopis českého Museum*, roč. 11, 1837, č. 1, s. 42. Vrch potom v roku 1839 na základe aj tejto zmienky navštívil Ludovít Štúr. ŠTÚR, Ludovít. Cesta do Lužic. In ŠTÚR, Ludovít: *Dielo I.* Bratislava : Tatran, 1986, s. 87, 96, 99-101.

za dielo sochárov z Retry, starobylého a strateného mesta tamojších Slovanov.¹³ Veľká katedrála mala v čele tri brány, pričom bežne boli otvorené iba dva krajné vchody. Pred nimi obe Kollárove sochy levov, známe ako „Domkröten“ („Dómske žaby“) stoja dodnes.

Kollár sa nečudoval, že si Nemci nápisy nevšimli, pretože ich mohol objaviť iba slovanský bádateľ: „*ant' je to už časem, deštěm a prachem tak zmařeno, že sa ani pozornosti hodno býti nevidí; a musejút tam oči cvičného slavisty přijíti, aby sobě toho povšimnuly. Já sotvá to zočil, serdce mi zplesalo, ant' som už hned z pouhěj zevniterněj tvárnosti na slovanské dílo zavíral.*“¹⁴ Miestny kostolník mu vyrozprával historku, že vraj ide o sochy zlých duchov, ktorí brzdili prácu na stavbe kostola, čo si dal Kollár okamžite do analógie s bojom pohanstva Slovanov s kresťanstvom. Podľa neho sem dal „modly“ premiestniť samotný Otto Bamberský „...*bud' na památku, bud' z opaternosti, aby odstraněním jí Vendové [Slovania] utverzeni byli v křesťanství a uchráněni od navracení se k modlářství.*“¹⁵ Tento vierozvest tunajších Slovanov bol pochovaný v tom istom chráme.¹⁶ Kollárovi sa na naliehanie, ba i úplatok podarilo získať cenný suvení – niekoľko zlatých vláken z biskupského plášťa priamo z Ottovho hrobu.

Kollár bol počas tejto cesty bádateľsky veľmi aktívny – už v Rezne sa márne snažil nájsť chrám, „*v němž onech 7 [14!] českých vladyk křestěno.*“ Išlo o históriu s krstom českých veľmožov v roku 810. V chráme sv. Emmerama sa tu pokúsil nájsť i hrob kniežaťa Rastislava. V chráme v Bambergu potom objavil i staré obrazy, ktoré „*kroj starých Vendů [Slovanov] věrně vyobrazují.*“¹⁷ „*Tam jsou pravé starovendické kostumy, obličejce, nářadí a zbroje atd., tamť utešený obraz oněj paňěj v Kamině, která v den nedělní*

¹³ KOLLÁR, Ján. Slovník slavjanských umelcův. In KOLLÁR, Jan. Cestopis obsahující cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko se zvláštním ohledem na slavjanské živly roku 1841 konanou a sepsanou od Jana Kollára. In *Spisy Jána Kollára*. Díl třetí. Cestopis prvý. V Praze : Nákladem knihkupectví I. L. Kober, 1862, s. 353.

¹⁴ List Jána Kollára Pavlovi Jozefovi Šafárikovi z 12. septembra 1836. AMBRUŠ, Jozef. *Listy Jána Kollára I*. Martin : Matica slovenská, 1991, s. 159.

¹⁵ List Jána Kollára Františkovi Palackému z 5. septembra 1835. AMBRUŠ, Jozef. *Listy Jána Kollára I*. Martin : Matica slovenská, 1991, s. 150.

¹⁶ O Ottovi pozri KOLLÁR, Jan. *Výklad čili přímětky a vysvětlivky ku Slávy dceře od Jana Kollára*. Spisy Jána Kollára. Díl druhý. Praha : Nákladem knihkupectví I. L. Kober, 1862, s. 123-124.

¹⁷ List Jána Kollára Františkovi Palackému z 5. septembra 1835. AMBRUŠ, Jozef. *Listy Jána Kollára I*. Martin : Matica slovenská, 1991, s. 151.

žne uprostřed čeládky.“¹⁸ Kollár teda v Bambergu získal bohatý úlovok. Jeho čerstvá manželka v liste švagrovi celú udalosť opísala iba lakonicky: „*Popozerali sme si kostoly a manžel si tu našiel veľa zaujímavého (zo slovanských kmeňov).*“¹⁹

O svojom snažení a úspechoch Kollár okamžite informoval priateľov, najmä Františka Palackého a Pavla Jozefa Šafárika. Súčasne o novom objave informoval aj prostredníctvom kázne *Nábožný pohled na kraginu která gest matka evangelickeg wjry* (1835), ktorú vydal bezprostredne po návrate do Pešti: „...widel som pred hlavným chrámom Bamberským starodávný, ze skály vytesaný, obraz Černoboğa předstawugjcy, genž tam až do dnešního dne žalowati se zdá na onen nemaudrý a ukrutný spůsob kterým zde předkové našého národu na wjru křesťanskú obracowáni boli.“²⁰ Uviedol tu aj vyobrazenie sochy, hoci s výsledkom kameňotlače nebol veľmi spokojný.²¹

Nemalý záujem o sochy a nápisy prejavil Pavol Jozef Šafárik, pretože sa zaujímal o problematiku slovanského „runového“ písma – „...objevení podobizny Černoboğa čili Černohlava v Bamberku jest mi nade všecho důležité.“ V auguste roku 1836 si ešte pýtal podrobnosti o náleze, i jeho nákresy, ktoré mu Kollár poslal v liste. Doplnil i vlastné čítanie nápisu.²² S Kollárovým nákresom sa však neuspokojil a snažil sa získať presnejšie nákresy, o čo ho nakoniec prosil i Kollár.

Kľúčovým bodom nálezu boli určite (identické) nápisy na sochách.

¹⁸ List Jána Kollára Pavlovi Jozefovi Šafárikovi z 12. septembra 1836. AMBRUŠ, Jozef. *Listy Jána Kollára I*. Martin : Matica slovenská, 1991, s. 159. Obrazy údajne dlho ležali v krypte Ota Bamberského, Kollár prosil o ich odkreslenie podobne ako v prípade runového nápisu na soche „Černoboğa“.

¹⁹ List Friederiky Schmidtovej [Kollárovej] Carlovi Ludwigovi Albrechtovi Kunzemu z 26. októbra 1835. AMBRUŠ, Jozef. *Listy Jána Kollára I*. Martin : Matica slovenská, 1991, s. 360.

²⁰ KOLLÁR, Jan. *Nábožný pohled na kraginu která gest matka ewangelickeg wjry*. W Pešti : Tiskem J. M. Trattnera a Štěpána Károlyiho, 1835, s. 7.

²¹ P. J. Šafárik si všimol, že „runy“ na tomto obrázku sa príliš podobajú na vyobrazenie rún zo staršej práce o „Bodrických slitinách“ (tzv. prillwitzké idoly), ktorých pravosť Šafárik odmietal. Hoci si myslel, že skreslenie je prácou umelca pripravujúceho kameňotlač, je možné, že podklad v tomto zmysle upravil sám Kollár. ŠAFÁŘÍK, Pavel Josef. Podobizna Černoboğa w Bamberku In *Časopis českého Museum*, roč. 11, 1837, č. 1, s. 42, 43.

²² List Pavla Jozefa Šafárika Jánovi Kollárovi z 19. augusta 1836. Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha (ďalej iba *LA PNP*), fond Jan Kollár. V liste z 3. marca 1836 sa potom sťažoval, že okrem informácií, ktoré mu dal Palacký, nedostal od Kollára od jeho návratu zo svadobnej cesty žiaden list. List Pavla Jozefa Šafárika Jánovi Kollárovi z 3. marca 1836. *LA PNP*, fond Jan Kollár.

Kollár nápis vylúštil ako CARNI BU(G), čo malo údajne v jazyku miestnych Slovanov znamenať Černoboh. Význam nápisu iste ovplyvnila aj podoba sochy – lev. Černoboh predstavoval dualisticky záporné božstvo Slovanov. – „*Bělbog a černibog aneb bjly a černý bůh, onen byl původcem všeho dobrého, tento všeho zlého.*“²³

Otázka rún dávnych Slovanov bola módnou záležitosťou. Úvaha bola jednoduchá – ak mohli používať runové písmo tak primitívne národy ako Germáni, Slovania (údajne) stojaci na vyššej kultúrnej úrovni „museli“ podobné písmo používať tiež. Mali si ho priniesť z indickej pravlasti. Aj niektoré historické pramene priniesli oporu pre existenciu starobylého slovanského písma. Mních Chrabr vo svojom spise *O písmenách* (okolo roku 900) zaznamenal, že Slovania „zárezmi a črtami v dreve počítali“, teda písali. Každý nález takéhoto písma bol pochopiteľne vzácný a veľmi vítaný.

I Šafárik sa podujal lúštiť nápis, hoci sa nám jeho výklad zachoval iba v liste Kollárovi. Zlomovým malo byť čítanie znaku, ktorý podľa Šafárika zahŕňal dve písmená – a výsledkom bol ČERNE(G)LAV. „*Černohlav jest starší jméno nežli Černoboh; ostatně nepřím se, že i Černoboh čteno může, an i toto staré a pravé jest.*“²⁴ Podľa Šafárika mal nápis „poľskú“ podobu.²⁵ Mierne odlišný výsledok súvisí okrem úrovne podkladov aj so skutočnosťou, že Šafárik bol schopným jazykovedcom, znalcom viacerých slovanských nárečí a preto nápis rekonštruoval na základe týchto svojich znalostí.

S Kollárovým súhlasom o náleze Šafárik informoval celý slovanský svet. Písal o ňom v listoch priateľom a známym na všetky strany (najmä

²³ KOLLÁR, Jan. *Čjtanka anebo Kniha k Čjtánj pro mládež ve sskolách slowanských w městech a w dědinách*. Budín : W kráľovské uniwersické tiskárně, 1825, s. 204; KOLLÁR, Jan. *Národní zpiewanky čili pjsně světské Slováků w Uhrách gak pospolitého lidu tak i vyšších stawů...* Djl Perwý. W Budjně : W král uniwersické tiskárně, 1834, s. 413-414, 434.

²⁴ List Pavla Jozefa Šafárika Jánovi Kollárovi z 19. augusta 1836. LA PNP, fond Jan Kollár.

²⁵ „*Těž Lutici podle Nestora náleželi původem svým ke kmeni lešskému. Nyní dívej se do pramene dějin těchto větví: jaké to polonismy všude! Na jediném pr a v e m nápisě runovém z této země, kteréž máme, stojí napsáno slov. runami: CARNI BV(G) — G jest smazáno — tak říkali tito pohané — snad i mazursky carny m. czarny! Pozoruhodno.*“ List Pavla Jozefa Šafárika Wáclawovi Aleksandrovi Maciejowskemu z 11. februára 1837. Dopisy Pavla Josefa Šafárika (Z pozůstalosti W. A. Maciejowského). In JELÍNEK, Edvard (red.). *Slovanský sborník statí z oboru národopisu, kulturní historie a dějin literárního i společenského života*. roč. 3. Praha : Tiskem a nákladem J. Otty, 1884, s. 482, 483.

do Ruska a Poľska) a následne mu venoval aj štúdiu vo vtedajšom vedeckom periodiku – *Časopise českého Museum*.²⁶ Tu uviedol najmä doslovné citáty z Kollárových listov o náleze a pripojil i svoje komentáre a úvahy na tému slovanského písma. Štúdia obsahovala aj nové, trochu precíznejšie vyobrazenie sochy podľa pôvodného Friederikinho náčrtku. Čo sa týka mena božstva Šafárik tu uviedol iba Kollárovo čítanie. Inak podporil jeho názor o súvisie modiel s kristianizačnou činnosťou sv. Otta Bamberškého.²⁷ Už tu spomína správu kronikára Helmolda o Černobohovi, zmienku Dithmara o božstve Luarasici (Lwa Račic) spojil práve s levou podobou v zmysle „leo regulus s. dominulus“, teda dominus, princeps, rex, vladyka. Nesúhlasil však s aplikovaním dualistickej schémy, že išlo o záporné božstvo (napr. aj kvôli aplikácii kresťanského stereotypného podania pohanských božstiev).²⁸

Dokonca aj vo svojom najzásadnejšom diele *Slovanské starožitnosti* (1837) Šafárik použil takmer identicky pozadie bamberského nálezu. Píše tu o samotnom náleze, ktorý mal pochádzať z Pomoranska či Lutíc a o poľskom charaktere nápisu. Uvádza opäť správu kronikára Helmolda o božstve zvanom Tjarnglófi (Černohlav) a zmienku Dithmara o božstve Luarasici znovu prepojil s levou podobou. Etymologizoval potom Lua-rasici ako lva-ražic, teda lev-knieža, lev-kráľ.²⁹ Okrem samotného etymologického prístupu tu negatívnu úlohu zohralo chybné čítanie mena, čo Šafárik napravil v roku 1844. Písmeno „Z“ bolo v jednom prepise uvedené ako „L“ – z čoho vyplýva, že Slovanmi uctievaný boh sa volal „Zuarasici“, teda Svarožič.³⁰

²⁶ ŠAFAŘÍK, Pavel Josef. Podobizna Černoboha w Bamberku In *Časopis českého Museum*, roč. 11, 1837, č. 1, s. 37-52. Prosil i o preklad do poľštiny. List Pavla Jozefa Wáclawowi Aleksandrovi Maciejowskemu z 15. apríla 1837. Dopisy Pavla Josefa Šafařika (Z pozůstalosti W. A. Maciejowského). In JELÍNEK, Edvard (red.). *Slovanský sborník statí z oboru národopisu, kulturní historie a dějin literárního i společenského života*. roč. 3. Praha : Tiskem a nákladem J. Otty, 1884, s. 486.

²⁷ ŠAFAŘÍK, Pavel Josef. Podobizna Černoboha w Bamberku In *Časopis českého Museum*, roč. 11, 1837, č. 1, s. 46.

²⁸ ŠAFAŘÍK, Pavel Josef. Podobizna Černoboha w Bamberku In *Časopis českého Museum*, roč. 11, 1837, č. 1, s. 52.

²⁹ ŠAFAŘÍK, Pavel Josef. *Slovanské starožitnosti*. (ed. Jireček, Josef) zv. II. Praha : Nákladem knihkupce Bedřicha Tempského, 1863, s. 631, 635.

³⁰ ŠAFAŘÍK, Pavel Josef. O Svarožiči, bohu pohanských Slovanů. In *Časopis českého Museum*, roč. 18, 1844, č. 1, s. 483-484.

Podrobný opis chrámu i oboch domnelých modiel Šafárikovi poskytol kandidát bohoslovnia z Liptova Michal Melna, ktorý Bamberg navštívil 22. – 24. júla 1837. V liste – správe zo septembra 1837 píše: *„Sochy tyto dosti velikánské, mají lva na podstavci ležícího představovati. Oni však gsau ode všech lvů, kterých v Bavorsku, také i v Bamberku [...] swau velikostí, swau neforemností, která na prastarost díla zavjratí dá, docela rozličné. Giž co se postavy gegich dotýče, říci se nemůže, že by leželi, raději že lezau. U obecnjho lidu je vůbec taková pověst, že gsau to žaby (Kröten), kteréž, když chrám tento křesťanský stawien byl, to v noci bořili, co ve dne vybudováno bylo.“* Melna venoval veľkú pozornosť stavu oboch sôch, im poškodeniam a samozrejme samotným nápisom. Upresnil aj to, že sochy sú vytesané z pieskovca. Vzhľadom na informácie, ktoré získal je logický aj jeho výsledok – *„Gisté gest, že djla tato owšem z prastarého věku pocházejí, a wznešenost mjsta, chor totiž před chrámem, gak rjakaj, na kterém ležj, také ono domněnj, že tyto podobizny nekdy velikau moc měli, ge před značnějšj škodu a porušenostj obránili. —“*³¹ V Šafárikovej a Kolárovej pozostalosti sa nachádza viacero náčrtov sochy s nápisom v perspektívnom podaní z viacerých uhlov, ktoré musel zhotoviť nadaný umelec zrejme pre Šafárika.³² Možno tu nájsť i lístok s presnými rozmermi oboch sôch a tiež nákresy runových nákresov.³³

Už čoskoro (1837) sa však prišlo pre nápis k zásadnému zvratu – *„Šafařík jest u velikých trampotách a mrzutosti. Jest to ale kousek, žeby člověk z kůže vyskočiti mohl. Co on v letošním prvním svazku učení vynašel na vysvětlení slovanských run v Bamberku t. Černoboga, a zatím jsou to ne runy ale kury. Kol-lara i s jeho Minou nehezky napálili. Jistý cestující Slovan tu věc na místě tam znovu vyšetřoval – nu což to jest? Stojí tam před kostelem dva lvíci starodávniho tesu pro ozdabu, jakých prý i jinde v Němcích dosti, a ledakdes v zahradách, a do jednoho vryl kdosi před mnoho lety zvěčniti se chťeje, jakýsi „Nomina Stultorum“ své jméno, které se čte (I chybi) OHAN (O. . .), ostatní už věkem již v písčitém kamenu tom vyhlazeno. Nu a tu to máte, na tomto bezbožném Johanovi jaká soustava dala se vystavěti. Může-liž kdo skepticism v těch a takových věcech,*

³¹ List/správa Michala Melnu Pavlovi Jozefovi Šafárikovi zo septembra 1837. LA PNP, fond Pavol Josef Šafařík, zložka Slovanská mythologie.

³² Či mohol byť autorom kresieb Josef Vojtěch Hellich (1807 – 1880) alebo iný umelec bude treba ešte overiť.

³³ LA PNP, fond Pavol Josef Šafařík, zložka Slovanská mythologie.

ku kterému já se z většího dílu hlásím, za zlé pokládati?“³⁴ Zdá sa, že tento názor sa začal postupne rozširovať medzi českými vzdelancami.

Nález vyvolal pozornosť aj v samotnom Bambergu, kde sa všetci čudovali, že im takéto pamiatky unikli, čo sa snažili nemeckí bádatelia napraviť. Nespomínali sa ani v súdobej práci o dóme z roku 1836 od Michaela Landgrafa.³⁵ Záujem zrejme odštartoval Jacob Grimm (1785 – 1863) počas svojho pobytu v Bambergu 29. júna 1838, keďže čítal Šafárikovu štúdiu.³⁶ Neskôr bol jedným z mála nemeckých bádateľov, ktorý ich uznával za „slovansko-pohanské.“³⁷ Na tento podnet bol vytvorený aj sadrový oblačok nápisu, no členovia bamberskej historickej spoločnosti v roku 1838 konštatovali, že nejde o slovanské runy, ale nápis v latinskej majuskule z 11. storočia. Čítali ho ako HENR, teda Henricus – malo ísť o meno cisára, ktorý dal dóm postaviť. Zopakovali tiež ľudovú verziu o tvoroch, ktoré bránili stavbe kostola a skameneli ako žaby (Kröten). V povesti našli aj historické jadro, lebo v oblasti mal existovať kult bôžika s menom Crodo, ktoré sa vraj ako nadávka skomolilo na Krot, Teufels-Kröte – „žabu“. Ponúkli pozoruhodnú myšlienku, že prácam na kresťanskom chráme bránili vlastne pohanskí slovanskí obyvatelia, ale ich činy pripísali (symbolicky) Crodovi. Sochy tak mali spodobňovať buď Croda alebo iného démonického tvora.³⁸

³⁴ List Františka Ladislava Čelakovského Josefovi Krasoslavovi Chmelenskému z 15. septembra 1837. *F. L. Čelakovského sebrané listy*. Praha : Nákladem Dr. Ed. Grégra, 1865, s. 343.

³⁵ List Pavla Jozefa Šafárika Jánovi Kollárovi z 19. augusta 1836. *LA PNP*, fond Jan Kollár; LANDGRAF, Michael. *Der Dom zu Bamberg mit seinen Denkmälern*. Bamberg : Verlag der Rudolph Lachmüller'schen Kunst- und Buchhandlung, 1836. Zmienku o levoch nenájde ani v článku o bamberskom dóme vo *Světozore*, ktorý vtedy redigoval Šafárik. Na titulnej strane je však vyobrazenie čelnej strany dómu. Hlavný chrám bamberský. In *Světozor, naylaciněgssj spis obrázkový k rozšřejň užitečných známostí pro Čechy, Morawany a Slowáky*, roč. 2, 1835, č. 7, s. 49-50.

³⁶ [RUDHART, Georg Thomas Ritter von.] [Angenbliche] Runen-Schrift auf eine Thierfigur an der Domkirche. In *Dritter Bericht über das Bestehen und Wirken des historischen Vereins zu Bamberg*. Bamberg : In Kommission des litterarisch-artistischen Instituts, 1840, s. 16; Von dem historischen Bereine im Bamberg. Gypsabguß der an einem der sogenannten Domlöwen in Bamberg befindlichen Inschrift. In *Neunter Jahresbericht des historischen Vereins in Mittelfranken für das Jahr 1838*. Nürnberg : Bei Riegel und Wießner, 1839, s. 48.

³⁷ GRIMM, Jacob. *Deutsche Mythologie*. Zweite Ausgabe. Erster Band. Göttingen : Dieterische Buchhandlung, 1844, s. XXXI.

³⁸ Von dem historischen Bereine im Bamberg. Gypsabguß der an einem der sogenannten Domlöwen in Bamberg befindlichen Inschrift. In *Neunter Jahresbericht des historischen Vereins*

V bamberskej historickej spoločnosti 8. januára 1840 predniesol profesor histórie na miestnom lýceu Georg Thomas Rudhart (1892 – 1860) svoj skorší elaborát (1839) k sochám a runám.³⁹ V úvode ročenky spoločnosti uviedli aj obrázok domnelej modly a runového nápisu od Huberta Neureuthera (*1813). Rudhart opísal okolnosti nálezu Kollárom, sochy, ale žiadal ďalšie bádanie – slovanskosť nápisu sa mu zdala pochybná. Ako pravú pamiatku runy vnímal Waclaw Aleksander Maciejowski (1792 – 1883), zrejme aj vďaka kontaktom a korešpondencii s Šafárikom i Kollárom.⁴⁰ O runy sa zaujímal aj Jernej Kopitar (1780 – 1844).⁴¹

Nové zobrazenie rún priniesol člen bamberskej historickej spoločnosti Joseph Heller (1798 – 1849), spomenul Šafárikov výklad nápisu, ale aj možnosť, že ide o nedávne znaky vyryté žiakmi (!). Osobne považoval sochy za prastaré, pochádzajúce z pohanských čias. Nálezy materiálnej kultúry mali svedčiť o tom, že sa na mieste dómu nachádzalo pohanské obetisko.⁴²

Netrvalo dlho a našiel sa ďalší bádateľ, ktorý sa snažil prečítať nápis.

in Mittelfranken für das Jahr 1838. Nürnberg : Bei Riegel und Wießner, 1839, s. 48-49. Vyobrazenie sa nachádza v tabuľke č. 6. Výpisky z tohto príspevku sa nachádzajú v pozostalosti P. J. Šafárika. Podobne PFREGNER, Joseph. Leistungen des Vereins. In Tamže, s. 4.

³⁹ [RUDHART, Georg Thomas Ritter von.] [Angenbliche] Runen-Schrift auf eine Thierfigur an der Domkirche. In *Dritter Bericht über das Bestehen und Wirken des historischen Vereins zu Bamberg.* Bamberg : In Kommission des litterarisch-artistischen Instituts, 1840, s. 16-17. Príspevok má dátum 4. apríl 1839. PFREGNER, Joseph. Leistungen des Vereins. In Tamže, s. 3-4.

⁴⁰ MACIEJOWSKI, Waclaw Aleksander. *Pamiętniki o dziejach piśmiennictwa i prawodawstwie Słowian, jako dodatek do historyi prawodawstw słowianskich...* W Peterzburgu i w Lipsku : W księgarniach Eggersa i Hinrichsa, 1839, s. 4; obdobne MACIEJOWSKI, Waclaw Aleksander. *Pierwotne dzieje Polski i Litwy zewnętrzne i wewnętrzne, z uwagą na ościenne kraje, a mianowicie na Ruś, Węgry, Czechy i Niemczy...* W Warszawie : W drukarne komissyi rzadowej sprawiedliwości, 1846, s. 522.

⁴¹ [RUDHART, Georg Thomas Ritter von.] [Angenbliche] Runen-Schrift auf eine Thierfigur an der Domkirche. In *Dritter Bericht über das Bestehen und Wirken des historischen Vereins zu Bamberg in Oberfranken von Bayern.* Bamberg : In Kommission des litterarisch-artistischen Instituts, 1840, s. 16.

⁴² HELLER, Joseph. Verzeichniß von bambergischen topographisch-historischen Abbildungen in Holzschnitt, Kupferstich, Lithographie etc. : mit historisch-artistisch-literarischen Notizen. In *Vierter Bericht über das Bestehen und Wirken des historischen Vereins zu Bamberg in Oberfranken von Bayern.* Bamberg : In Kommission des Dreschischen Buchhandlung, 1841, s. 35. Vyšlo i samostatne ako separát.

Ako výsledok Tadeusz Wolański (1785 – 1865) predstavil slovo „Walhallah“.⁴³ Sochy teda mali strážiť vstup do germánskeho „neba“, Valhally, čo popieralo slovanský charakter nálezu. Mali spodobňovať psa Cerbera, strážcu podsvetia.⁴⁴ Písmo malo byť barbarskou zmesou latinky a rún. Dobový komentátor v českých *Květoch* tento výklad ironicky okomentoval, že je škoda, že nápis nie je dlhší – aspoň do polovice chrbta leva. Zmestilo by sa tam: „Walhallah bei Regensburg“. Tam nedávno dokončili monumentálny pamätník významným nemeckým osobnostiam – Valhallu.⁴⁵

Do diskusie sa zapojil aj Ludwig Giesebercht (1792 – 1873), aby ponúkol akýsi prehľad. Spochybňoval Šafárikovu hypotézu, že by biskup Otto previezol sochu Černoboha z Pomoranska a odkazoval na chýbajúce údaje v dochovaných historických dobových prameňoch. Slovanský pôvod rún však nezapieral, hoci sa mu javili takmer identické ako severské. Ocenil tiež teóriu o pohanských Slovanoch brániacich stavbe domu. Stotožnil sa s názorom Hellera, že sa na mieste stavby nachádzalo pohrebisko, alebo obetný areál Slovanov. Uvažoval o Šafárikovom názore, že sochy predstavujú levov, pretože to bol údajne bežný symbol súvisiaci s diablom, no nezdalo sa mu spojenie slovanského nápisu a mena božstva s kresťanským pôvodom sochy. Uvažoval, že z kresťanského hľadiska bol Černoboh diablom a použitie rún mohlo byť úmyselné. Obsah nápisu opäť nevidel jednoznačne, okrem Šafárikovho „Sarni bu-“ uviedol aj čítanie HENR a Walhallah, spolu s obrázkami. Uviedol opäť i názor, že môže ísť o bežvýznamné znaky vyryté žiakmi. Otázku ale nechal zatiaľ otvorenú.⁴⁶

K. J. Komornicki neveril v pravosť niektorých slovanských pamiatok a ako príklad si vybral práve prípad rún v Bambergu, ktorý osobne navštívil. Nepáčil sa mu materiál sôch – rovnaký ako kameň v okolí, zvýraznil, že nie je iba jedna, ale dve a rovnaké. Znaky (nápis) mali vyryť (ako

⁴³ HANUŠ, Ignaz J[an]. Zur slavischen Runen-Frage mit besonderer Rücksicht auf die obodritischen Runen-Alterthümer, so wie auf die Glagolica und Kyrilica. In *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, roč. 18, 1857, s. 21.

⁴⁴ *Sechter Bericht über das Bestehen und Wirken des historischen Vereins zu Bamberg*. Bamberg : In Kommission des litterarisch-artistischen Instituts, 1843, s. 8-9.

⁴⁵ SKLENÁŘ, Karel. *Z Čech do Pompejí*. Praha : Československý spisovatel, 1989, s. 124-125.

⁴⁶ Giesebercht Ludwig. Die Zeichen des Donnergottes diesseit der Ostsee. In *Baltische Studien*, roč. 10, 1844, č. 12, Stettin : Auf kosten un im Verlage des Gessellschaft, 1844, s. 32-37.

deti?) v roku 1842 ešte žijúci muži – lesmajster von Stengel a komisár Michal Sippel.⁴⁷ Nevieme však či mu táto informácia bola sprostredkovaná ústne alebo pochádzala z ďalšieho príspevku.⁴⁸ Iné podanie spomína vyryté meno Johannes.⁴⁹

Definitívne nápis odsúdil profesor berlínskej univerzity Wojciech Cybulski (1808 – 1867), no až tesne po Kollárovej smrti. Po preskúmaní usúdil, že sa na sochách žiadne nápisy nenachádzajú (iba trhliny a škra-bance) a spochybnil aj celú existenciu kultu Černoboha.⁵⁰

V prípade nápisu išlo zrejme naozaj o kombináciu škrabancov, rýh a napoly zotretého „pamätného“ nápisu, teda žiadnu skutočnú pamiatku. Sochy samotné sú skutočne starobylé a archaickým vzhladom sa odlišujú od zvyšku stavby. Dóm v Bambergu je výnimočnou architektonickou pamiatkou románskeho obdobia. Už v najstaršom období existencie bol zásadne prestavaný. Úpravu z roku 1133 nahradila stavba z roku 1444. Sochy levov tvorili výzdobu pôvodnej kamennej stavby. Po prestavbe ich umiestnili pred oba bočné vchody.

Keď Kollár pár rokov po náleze hľadal súvislosti medzi Indiou a slovanským svetom, aby podporil tézy o indickom pôvode Slovanov, oprášil i svoje skúsenosti s bamberským nálezom. Motívy levov časté vo výzdobe indických chrámov tak ešte v roku 1839 spájal s Černobohom. Černoboha tiež stotožnil s indickým bohom „Karta“, podľa neho čertom.⁵¹ Zdá sa

⁴⁷ KOMORNICKI, K. J. Krótki Rys dziejów Malarstwa. Okres II. In *Atheneum. Pismo zbiorowe poświęcone historii, filozofji, literaturze, sztukom i t. d.*, 1844, č. 1. Wilno : Naklad i druk T. Glückberga, 1844, s. 210-211.

⁴⁸ Niektoré z príspevkov (napr. *Tag-Blatt der Stadt Bamberg*, 1839, 334/6) sa nám nepodaril zatiaľ dohľadať, pravdepodobná je i existencia ďalších buď príspevkov, alebo zhrnutí problematiky.

⁴⁹ KRASZEWSKI, Józef Ignacy. *Sztuka u Słowian, szczególnie w Polsce i Litwie przedchrześcijańskiej*. Wilno : Naklad wydawnictwa drukarni A. H. Kirkora i sp., 1860, s. 284. Tu i širší prehľad o problematike.

⁵⁰ Slovanská hlídka. In *Lumír. Belletristický týdeník*, 1852, roč. 2., č. 48 (2.12.1852), s. 1149; podrobnejšie CYBULSKI, Wojciech. *Obecny stan nauky o runach słowiańskich*. Poznań : Nakladem towarzystwa przyjacjól nauk poznańskiego, 1860, s. 20-30; SKLENÁŘ, Karel. Z Čech do Pompejí. Praha : Československý spisovatel, 1989, s. 124-125. O domnelomulte Černoboha pozri JAGIĆ, V[atroslav]. Zur slavischen Runenfrage. In *Archiv für slavische Philologie*, roč. 5, 1881, s. 209-211.

⁵¹ KOLLÁR, Ján. *Sláva Bohyně a původ gména Slawůw čili Slawjanůw w listech k welectenému příteli panu P. J. Šafarjkovi od Jana Kollára. S přjádawky srownalost indického a slawského žiwota, řeči a báseslowj ukazugjcjmi*. Pešť : Tiskem J. M. Trattner-Károlyiho, 1839, s. 55, 78.

však, že sa nikdy nevzdal názoru na pôvodnosť svojho nálezu: „Co se bůžka v Bambergu, o němž si přeješ bližších správ, tkne, mohu Ti jen tolik říci, abys se tak lehkomyšlnými cestami a náhledy, jako jsou p. Rudhartovy, másti nedal. Hloupostí jest domnívat se, že prastaré runy od děti vyryty byly; taková dětinnost nezasluhuje ani odpovědi. Bud' vůbec opatrný vůči německým učencům, kteří o slavanských starožitnostech mluví nebo píší.“⁵²

Nemožno presne vyjadriť, akým smerom domnelý nález slovanskej modly posunul Kollárovu historiografickú a archeologickú kariéru. Už sme videli, že sa názoru o jej pravosti nevzdal. Vydanie Šafárikových *Slovanských starožitností* (1837) a odmietnutie téz o priority pôvodného tvaru mena Slovanov ho vyprovokovalo k spísaniu novej, nanajvýš originálnej práce – *Sláva Bohyně a původ gména Slawůw čili Slawjanůw...* (1839).⁵³ Tá predstavuje pomyslený vrchol v spracovaní i argumentácii o mene Slovan – Sláv a akúsi bodku za týmto segmentom. Súčasne išlo o prvú z Kollárových „starožitníckych“ prác, ktorým sa potom venoval až do svojej smrti.⁵⁴ V 40. rokoch Kollára spomalil boj so štúrovcami o orientáciu v otázke spisovného jazyka a tak posledné vedecké diela dokončil až na sklonku života. Obe práce, hoci samostatné, mali podľa Kollárovho vedomia tvoriť celok: v prvej sa zamerával na juh Európy, v druhej najmä na sever a západ. Zmapovať chcel zbytky slovanskej minulosti v týchto oblastiach. Okrem predchádzajúcich ocenení najrôznejších učených spoločností, sa najväčším z nich stalo vymenovanie za mimoriadneho profesora slovanskej starovedy (archeológie) na univerzite vo Viedni, hoci bolo motivované skôr politicky.⁵⁵

⁵² List Jána Kollára Wáclawovi Aleksandrovi Maciejowskemu z 9. januára 1844. Dopisy Jána Kollára. (Z pozostalosti W. A. Maciejowského) In JELÍNEK, Edvard (red.). *Slovanský sborník statí z oboru národopisu, kulturní historie a dějin literárního i společenského života*. roč. IV. Praha : Tiskem a nákladem J. Ottý, 1885, s. 157.

⁵³ KOLLÁR, Ján. *Sláva Bohyně a původ gména Slawůw čili Slawjanůw w listech k welectenému příteli panu P. J. Šafarjkovi od Jana Kollára. S přjďawky srownalost indického a slawského života, řeči a bájeslowj ukazujgcjmi*. Pešť : Tiskem J. M. Trattner-Károlyiho, 1839.

⁵⁴ Podrobne pozri PODOLAN, Peter. *Sláva Bohyně a původ gména Slawůw čili Slawjanůw...* Jána Kollára. In *Štúdie o dejinách*. Historia nova 6. [online] Bratislava : Stimul, 2013, s. 82-94. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino6.pdf>.

⁵⁵ KARÁSEK, Jozef. Jan Kollár ve Vídni 1849 – 1852. PASTRNEK, František (ed.). *Jan Kollár, 1793 – 1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho*

Čo sa týka slovanského juhu, „italské“ cesty Kollára inšpirovali k spisaniu (rozsahom) monumentálnej práce *Staroitalia slavjanská* (1853),⁵⁶ ktorá bola takmer hotová už v roku 1847, hoci na nej ešte ďalej pracoval. Kollár publikoval jej malú časť v *Časopise Českého museum* ešte v roku 1848.⁵⁷ Vydanie opusu o rozsahu takmer 900 strán sa však preťahovalo a hotovej práce z roku 1853 sa Kollár už nedožil. Hoci jej nosnou tézou je myšlienka o pôvodnom slovanskom osídlení Itálie,⁵⁸ hlavný obsah a metódu tvoria analýzy najrôznejších nápisov na starovekých pamiatkach, pričom išlo i o nápisy na sochách. Ich vyobrazenia obsahuje obrazová príloha k práci, ktorú Kollár kreslil vlastnoručne.⁵⁹

Posledný okruh Kollárovho vedeckého bádania skutočne akoby predznamenal osud Černoboha bamberského, keď sa vrátil k problematike tzv. „prillwitzkých idolov“. Tieto falzá ešte z konca 17. storočia Kollára lákali už predtým. Nepočúvol hlasy (aj Šafárika) o ich nepravosti a súboru sošiek údajne z panteónu bohov Retry venoval záver svojho života. Vycestoval za nimi do Neustrelitz (Nové Strelice) v lete roku 1850, osobne ich skúmal a kreslil v zbierke meklenbursko-strelického veľkovojuvodu Georga (1779 – 1860).⁶⁰ Výsledkom spracovania mala byť práca v nemčine, ktorej tlač mal financovať práve veľkovojuvoda George. Poznáme ju pod názvom *Bohovia z Retry*⁶¹ ako poslednú Kollárovu prácu, ktorú sa

stoletých narodenin. Vídeň : Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolok „Tatran“ vo Viedni, 1893, s. 67.

⁵⁶ KOLLÁR, Jan. *Staroitalia slavjanská aneb objevy a důkazy životů slavských v zeměpisu, v dějinách a v bájesloví, zvláště v řeči a literatuře nejdávnejších vlaských a sousedních kmenů, ze kterých je zřejmo, že mezi prvotními osadníky a obyvateli této krajiny i Slavjané nad jiné četnější byli*. Vídeň : V Císařské královské dvorské a státní tiskárně, 1853.

⁵⁷ KOLLÁR, Jan. *Staroitalia slavjanská*. In *Časopis Českého museum*, 1848, roč. 22, č. 6, s. 619-630.

⁵⁸ KOLLÁR, KOLLÁR, Jan. *Staroitalia slavjanská aneb objevy a důkazy životů slavských v zeměpisu, v dějinách a v bájesloví, zvláště v řeči a literatuře nejdávnejších vlaských a sousedních kmenů, ze kterých je zřejmo, že mezi prvotními osadníky a obyvateli této krajiny i Slavjané nad jiné četnější byli*. Vídeň : V Císařské královské dvorské a státní tiskárně, 1853, s. VII.

⁵⁹ KOLLÁR, Jan. *Tabule k Staroitalii slavjanské*. Vídeň : V Císařské královské dvorské a státní tiskárně, 1853.

⁶⁰ RITTERSBERG [RITTER, Ludvig (z Rittersbergu)]. *Kapesní slovníček novinářský a konversační*. Díl II. Praha : Tisk a náklad Jarosl. Pospíšila, 1851, s. 171.

⁶¹ Oficiálny názov bol „*Die Götter von Rhethra“ oder mytologische Alterthümer der Slaven und zum Theil Germanen im nördlichen Europa*. [*Bohovia z Retry čiže mytologické starožitnosti Slovanov*

však pre verejnosť nakoniec nepodarilo vydať.

Ak by sme mali zhodnotiť prínos „causy“ Černoboh bamberský a tiež vyznenie Kollárovej vedeckej činnosti pre vedu, môžeme ho označiť za zanedbateľný. Avšak snaha Kollára o riešenie otázok, jeho osobné nasadenie, bádanie a množstvo vynaloženej energie je inšpiratívne i pre dnešných bádateľov. Ich zmysel a význam tak treba hodnotiť inak – ako podporu pre nacionálne súboje, ktoré sa preniesli aj na vedeckú pôdu. Záujem o slovanskú minulosť mohli vzbudiť i u mladšej generácie. Ako mŕtvu vedu pritom toto bádanie vnímal Karel Havlíček Borovský: „*Mně alespoň jest nyní jeden živý a čiperný slovanský hošík, z kterého něco může být, milejší a důležitější, než všechny staroslovanské bůžky, co se jich vykopalo a vykopá, ulilo a ulije.*“⁶² Priaznivcov si však Kollárovo poňatie predsa našlo a podivínsky amatérsky archeológ – samouk Václav Krolmus (1790 – 1861) objavil „poslední božiče Černoboha v Čechách“ na základe Kollárovej doktríny ešte v roku 1853.⁶³ Ludí pracujúcich rovnakými metódami ako Kollár, hoci často menej sčítaných, trpiacich rovnakou prizmou výsledkov i ich prijatia napokon nájdeme ešte v 21. storočí – a v tomto prípade to nemá nič spoločné s dobovou úrovňou vedy.

Summary

Causa "Černoboh of Bamberg"

Ján Kollár (1793 – 1852) was well known Slovak representative, celebrated poet and ideologist. However his scientific career is still not well illuminated. This paper focuses on Kollár's interest in history and his discovery of the supposed Slavic pagan idol. During the honeymoon in autumn 1835 Kollár visited town Bamberg in Germany. Near entrances of the Bamberg cathedral he found two ancient sculptures of lions and copied supposed runic inscription. He believed that they represent Slavic deity "Černoboh" [Dark/Evil God] and that

a štěstí i Germánov v severnej Európe.] List Jána Kollára Leovi Thunovi z 20. decembra 1851. LA PNP, fond Jan Kollár.

⁶² HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel. Panu professoru Janu Kollárovi. In *Slovan. Časopis věnovaný politickým a vůbec veřejným záležitostem slovanským, zvláště českým*. 1850, č. 6, s. 1406. Havlíčkovi sa navyše aktuálne nevidelo Kollárovo „puto“ s viedenskou vládou.

⁶³ KROLMUS, Václav. *Poslední Božiče Černoboha s runami na Skalsku v kraji Boleslavském, v Čechách*. Praha : Tisk a sklad Jana Spurného, 1857. SKLENÁŘ, Karel. *Archeologie a pohanský věk. Příběhy z dětských let české archeologické vědy*. 2. vydanie. Praha : Akademia, 2000, s. 116-124.

Causa „Černoboh bamberský“

the inscription is evidence of the runic letters of the ancient Slavs. About his discovery he wrote to friends. Pavel Jozef Šafárik (1795 – 1861) informed the scientific spheres and also German scientists began to occupy themselves with problems of the sculptures and inscription. Although the final achievements proved that the inscription was not real Slavic relic and sculptures were created in the Middle Ages, Kollár believed in their authenticity for the rest of his life. The discovery also influenced his later scholar activities, when he became a professor of Slavic archaeology and occupied himself with problems so-called "Prillwitz idols".

Výlet do minulosti maďarského národa? Slovenské životné dielo Jozefa Viktorina a vyšehradské hradné ruiny*

JÓZSEF DEMMEL

Výskumný ústav Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku, Békešská Čaba

Vyšehradský hrad je jedným z najznámejších a najpopulárnejších pamätných miest minulosti maďarského národa. No len málokto vie, že odkrytie vyšehradských ruín a ich pretvorenie na miesto pamäti (*lieu de mémoire*) maďarského národa inicioval a uskutočnil začiatkom 70. rokov 19. storočia Jozef Viktorin. Ten Viktorin, ktorého v roku 1848 uhorsko-maďarské úrady na pol roka uväznili pre podozrenie z panslavizmu, ktorý dal roku 1854 postaviť prvý verejný národný pomník Slovákov – sochu Jána Hollého – a v 50. a 60. rokoch vykonal v oblasti literatúry takú významnú organizačnú činnosť, bez ktorej by sa toto obdobie slovenskej literatúry dalo len ťažko interpretovať. Naša štúdia sa pokúsi odhaliť pozadie tohto paradoxu.

Jozef Viktorin

Jozefa Viktorina na základe miesta a zástoja, ktoré zastával v národnom hnutí, považovali jeho súčasníci za jedného zo svojich najväčších. Keď zomrel, Jozef Miloslav Hurban, uznávaná postava slovenského národného hnutia, sa s ním dojímavo lúčil. Podľa neho smrťou Viktorina stratil slovenský národ človeka dobrosrdečného, dobromyseľného, pracovitého, duchaplného, neúnavného.¹ *Národné noviny* medzitým ocenili jeho organizačnú činnosť na poli literatúry: „*A do čoho sa chytil, to i previedol. Čo všetko Viktorín previedol, to a tak, len Viktorín previesť mohol.*”²

Viktorin sa narodil v roku 1822 v Uhorsku, no pochádzal z českého

* Štúdia vznikla s podporou Výskumného štipendia Jánosa Bolyaiho Maďarskej akadémie vied. Pri odkryvaní pramennej bázy mi nenahraditeľnú pomoc poskytli Péter Gróf a Béla Mihalik, ako aj Archív Spolku svätého Vojtecha v Trnave, za čo im touto cestou ďakujem.

¹ HURBAN, Jozef Miloslav: Jozef Viktorin. In: *Cirkevní Listy*, 31. 7. 1874, s. 223-224.

² J. R. [Jozef Ráth]: Jozef Viktorin. In: *Národné noviny*, 25. 7. 1874. (ďalej RÁTH, J.: Jozef Viktorin c. d. 1874a.)

otca a moravskej matky. Až do vysvätenia za kňaza študoval, s výnimkou prvých školských rokov, v Trnave. V tomto meste, niekoľko rokov pred začatím seminára, sa začalo podľa jeho vlastného životopisu, ktorý napísal počas väznenia v roku 1848, rozvíjať aj jeho slovenské národné povedomie: „[koncom 30. rokov] sa počau vo mňa zjavovať akisi, ešte veľmi tmaví cit národnosti, bo nakoľko sa rozpomenúť muožem, stalo sa vjackrát, že sme sa spoluškolorovníci na dve stránki rozdělili a proti sebe bojovali, stránka tožižto maďarská a slovenská.”³ No ako priznal, rozhodné slovenské národné povedomie sa uňho rozvinulo až vtedy, keď sa v seminári zoznámil s Jánom Palárikom: „Ničmenej jemu mám čo dakovať, že som si o krátky čas národne ostau povedomí”, a dodáva, že bez Palárika by nebolo možné pochopiť celý jeho životopis.⁴

Duchovné rámce, ktoré seminár poskytoval, boli obom týmto mladým tvorivým ľuďom príužke; keď tieto rámce prekračovali a spoločne hľadali cestu, predstaveným seminára to často klalo oči – spájali sa s tým nepríjemnosti i napriek tomu, že v kňazskom seminári patrili k najlepším žiakom. Palárik totiž sprvu zastával proticirkevné postoje, buď sponchyňoval vieru alebo napádal kresťanstvo, a samozrejme pre seminaristov obstarával zakázané čítanie, o ktoré sa delil aj s Viktorinom. Popri tom spoločne čítali český časopis *Květy*, v tom čase, na samom začiatku 40. rokov jediné periodikum v slovanskom jazyku, ktoré bolo v Hornom Uhorsku rozšírené v širších kruhoch. Vážny obrat na ich duchovnej ceste hľadania nastal, keď ich spolužiak udal školskému vedeniu – vtedy pochopili, že štúdium proticirkevnej literatúry môže mať za následok vylúčenie zo seminára (kým pre slovenskú národnú orientáciu im to nehrozilo). Preto sa rozhodli, že prejdú na tému, považovanú s ohľadom na ich kňazskú dráhu za menej nebezpečnú, „že sa celkom národnosti odovzdáme.”⁵

Že sa Viktorin naozaj začal angažovať za slovenský národ počas seminárnych rokov, dokazujú články uverejnené v stĺpcoch prvých slovenských politických novín. Do *Slovenských národných novín*,⁶ ktorých

³ Archív Spolku svätého Vojtecha, Trnava (ASSV) Fasc. 50, č. 55. Autobiografia J. Viktorina, s. 8-10.

⁴ ASSV Fasc. 50., č. 55. Autobiografia J. Viktorina, s. 8-10.

⁵ ASSV Fasc. 50., č. 55. Autobiografia J. Viktorina, s. 11-14.

⁶ Bližšie DEMMEL, József: *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19.*

schvaľovacie konanie neprebehlo bez nacionalnej slovensko-maďarskej výmeny názorov, a ktoré Štúr začal vydávať a redigovať koncom leta 1845, prispieval Viktorin od skorej jesene roku 1845,⁷ čiže tesne po tom, ako začali vychádzať.⁸ Kým v začiatkoch písal hlavne o hnutí miernosti zacieľenom na obmedzenie pitia pálenky,⁹ neskôr sa púšťal do polemiky už aj s autormi, ktorých články z maďarskej perspektívy napádali slovenské snahy.¹⁰ V inom článku sa zase v rámci polemiky o slovenskej spisovnej reči zasadil za Štúrov spisovný jazyk a snahy Jána Kollára (propagujúceho v kruhu Slovákov český spisovný jazyk), ktorého si ináč očividne vážil, zatracoval, keďže podľa neho Slovákom len škodia.¹¹ Do týchto novín písal aj neskôr, už ako senický kaplán – v meste mu chýbal slovenský národný duch, no na druhej strane vyzdvihol, že sa spriatelil s evanjelickým kňazom zo susednej dediny Hlboké Jozefom Miloslavom Hurbanom.¹² Inde si zas poznačil, že spoločný výlet s Hurbanom, s Hurbanovým svokrom (Samuelom Jurkovičom) a švagrom (Danielom Slobodom) patrí

századi Magyarországon. Pozsony : Kalligram, 2011, s. 171-193.

⁷ ASSV Fasc. 50., č. 55. Autobiografia J. Viktorina, s. 13.

⁸ Spočiatku Viktorin publikoval skryto pod značkou „...i.“, neskôr, keď už používal celé meno, odvolával sa na tieto články ako na vlastné. Napr. *Jozef Karol Viktorin: Zo Senice*. In: *Slovenské národné noviny* (ďalej *SNN*), 9. 3. 1847, č. 167, s. 666-667. Dôvodom jeho ukrývania sa bola pravdepodobne opatrnosť – ako seminarista sa nechcel kompromitovať, no po vysvätení a získaní prvého kaplánskeho miesta nebolo preňho viac nebezpečné otvorene sa zaujímať o slovenský národ.

⁹ I. K. V. [Jozef Karol Viktorin]: Šúrovce, v Prešp. stolice, dňa 16. sept. In: *SNN*, 30. 10. 1845, č. 18, s. 71; ...i.: Z Trnavi. In: *SNN*, 24. 4. 1846, č. 77, s. 306; Jozef Karol Viktorin: Zo Senice. In: *SNN*, 9. 3. 1847, č. 167, s. 666-667; Jozef Karol Viktorin: Zo Senice. In: *SNN*, 12. 3. 1847, č. 168, s. 671.

¹⁰ Z ústavu duchovnjeho v Trnavei. [Jozef Viktorin]: Prjehlad časopisou. In: *SNN*, 10. 3. 1846, č. 64, s. 254-255. Z ústavu duchovnjeho v Trnavei. [Jozef Viktorin]: Prjehlad časopisou. In: *SNN*, 13. 3. 1846, č. 65, s. 258-259. Aj v jeho neskorších článkoch sa dá často rozpoznať sústava slovenských národných postojov. Napr. *Jozef k. V..to..n.* [Jozef Karol Viktorin]: Krátky Vítah z Usporádaňa a Letopisív Cirkvi Krestanskej katolíckej pro Mládež obecného ludu od Jána Pavelka kaplána Šaščínskeho v Trnave 1844. 119. In: *Orol Tatranskí* (ďalej *OT*), 5. 12. 1845, č. 15, s. 119-120.

¹¹ Z Trnavi: V meňe celej Slovenskej mládeže v semeňisku Trnavskom. In: *SNN*, 30. 6. 1846, č. 96, s. 385. O jeho stretnutí s Kollárom pozri: ASSV Fasc. 50., č. 55. Autobiografia J. Viktorina, s. 19-20.

¹² Jozef Karol Viktorin: Zo Senice. In: *SNN*, 12. 3. 1847, č. 68, s. 671. ASSV Fasc. 50., č. 55. Autobiografia J. Viktorina, s. 23-24.

k najkrajším okamihom jeho života.¹³

Podľa Viktorinovho pamätného spisu a nekrológov¹⁴ z pera jeho rovesníkov priateľstvo s Hurbanom mu „maďarské kruhy“ zazlievali a preto ho – nespravodlivo – obvinili z organizovania protizidovských pogromov a z vlastizrady a v máji 1848 ho (spolu so starým farárom) uvrhli na pol roka do väzenia, odkiaľ bol s povolením Windischgrätza vyslobodený až 24. decembra 1848.¹⁵ Po prepustení sa Viktorin nezúčastnil ani na slovenských ozbrojených vzburách, pretože Hurbanovu a Štúrovu iniciatívu považoval za iluzórnu. Sám Hurban si na stretnutie, konané u neho 19. marca 1848, na Jozefa, spomína tak, že práve Viktorin najnedečkavejšie očakával príchod Štúra na schôdzu, zároveň však navzdory väčšinovej mienke zdôrazňoval nepripravenosť Slovákov na politické vystúpenie, lebo im na to chýbala moc: „*Aristokracia nedrží s nami, naši biskupi a v bohatých farách sediaci farári klaňajú sa Kossuthovi! Čo si počneš, človeče?*“ – pýtal sa Viktorin Hurbana.¹⁶ Svoje slovenské národné presvedčenie sa Viktorin napriek tomu nebál prízvukovať ešte ani v priebehu spomenutého súdneho procesu:

„Ja všetky slovanské hnutia považujem za prirodzený dôsledok toho biedneho, zlého postavenia, v ktorom slovanské kmene najväčšmi chradli. No keďže

¹³ J. K. Viktorin: Velehrad. In: *OT III*, 5. 11. 1847, č. 79, s. 627-628.; *OT III*, 16. 11. 1847, č. 80, s. 633-634.

¹⁴ RÁTH, J.: Jozef Viktorin c. d., 1874a, s. 133-137; N. N. [Jozef Ráth]: Jozef Viktorin. In: *Letopis Matice slovenskej*, zv. II., roč. XI. Turč. Sv. Martin : Kníhtlačiarstvo-účastinársky spoločenstvo, 1874, s. 133-137. (Ďalej: RÁTH, J.: Jozef Viktorin c. d., 1874b.).

¹⁵ Dodajme, že už Daniel Rapant upozornil, že Viktorina brali na zodpovednosť nie celkom bezdôvodne. Aj keď ho totiž v decembri 1848 prepustili, súdne konanie proti nemu nezaštavili. Napokon 11. januára 1850 ho (na rozdiel od farára) aj odsúdili. Podľa obžaloby Viktorin v máji 1848, po tom čo židovský lekár menom Heller údajne zbil v nádašskej krčme smolenického farára a jeho kaplána, začal huckať ľud proti židom a chcel rozpuťat pogrom. Sám Viktorin vo svojich pamätiach napísal, že Hellerov čin ho hlboko pobúrnil – vidieť to aj z toho, ako v nich podrobne a rozrušene tento prípad opisuje (ASSV Fasc. 50., č. 55. Autobiografia J. Viktorina, s. 31-35). Rozsudok vyneseneý bratislavským stoličným súdom, ktorý v roku 1850 možno len ťažko obviňovať z nadŕžania maďarskému národu, vymeral Viktorinovi trest odňatia slobody – trest bol však po zohľadnení obdobia jeho väznenia v roku 1848 považovaný za odpykaný. RAPANT, Daniel: *Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Dejiny a dokumenty*. Martin : Matica slovenská, 1937, s. 256.

¹⁶ HURBAN, Jozef Miloslav: *Ludovít Štúr. Rozpomienky*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959, s. 561. To isté tvrdí aj Viktorin vo svojej autobiografii. ASSV Fasc. 50., č. 55. Autobiografia J. Viktorina, s. 31-32.

teraz žijeme časy, v ktorých každý žiada, hľadá, za slobodou naťahuje ruky, nemožno sa čudovať, že ani slovanstvo nechce zostať pozadu.“¹⁷

Obdobie po roku 1849 bolo podľa Jaroslava Vlčka v dejinách slovenskej literatúry obdobím suchoty a nemoty, keď slovenskí spisovatelia ani básnici takmer vôbec netvorili a prakticky nič nevydávali. Najzávažnejšou príčinou tohto stavu bolo (popri absolutizme obmedzujúcim verejný život) opätovné vzplanutie polemiky okolo spisovného jazyka Slovákov. Občianska spoločnosť, resp. verejnosť sa u Slovákov formovala jednoznačne na báze nového, Štúrovho spisovného jazyka, zatiaľ čo rakúska vláda podporovala už po stáročia evanjelikmi používanú biblickú češtinu, v tom čase dôsledne nazývanú „staroslovenčinou“.¹⁸ Týmto literárnym, jazykovým interregnom vytvorená neistota priviedla prevažnú väčšinu slovenských spisovateľov a básnikov k mlčaniu. Publikácia, ktorá napokon prelomila nielen bezmála desaťročné mlčanie slovenskej literatúry, ale zároveň definitívne rozhodla otázku spisovného jazyka, sa viazala k Viktorinovmu menu.

Viktorin, ktorý bol od roku 1852 podobne ako Palárik kaplánom v Pešť-Budíne, mal roku 1857 v úmysle založiť dávno plánovaný literárny spolok.¹⁹ Týmto dvom kaplánom sa nielenže podarilo získať povolenie od peštianskeho policajného kapitána, ale navyše bohatý advokát Alexander Vrchovský im na ciele Matice slovenskej ponúkol svoj peštiansky dom. Spolok však vtedy nevznikol pre nevyriešenú otázku spisovného jazyka – v tejto otázke v súvislosti so zakladaním spolku totiž znova medzi sebou zápasili rôzne vplyvné skupiny slovenského kultúrneho života. Viktorin a Palárik sa preto rozhodli, že Maticu založia až potom, keď sa najskôr v jednom spoločnom tlačenom diele pokúsia zjednotiť slovenskú literatúru; pustili sa teda do prípravy almanachu *Concordia*.²⁰

¹⁷ Preklad z originálu [„Én az egész sláv mozgalmakat természetes kifolyásnak tartom azon nyomorúlt, orosz helyzetnek, melyben a szláv törzsökök leginkább sínlődtek. Mivel pedig jelenleg olyan idöket élünk, amidön mindenki kér, keres, szabadság után kiterjeszti kezeit, nem lehet csodálni, ha a szlávosság szinte hátrább maradni nem akar.“]. RAPANT, D.: Slovenské povstanie c. d., s. 254.

¹⁸ GAŠPARÍK, M.: Viktorin. Mikuláš Gašparík: Almanach Concordia. K stému výročiu – 1858 – 1958. In: *Slovenská literatúra*, 1958, 2.

¹⁹ BOKES, František: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 – 1914. I. 1848 – 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1962, s. 171-176.

²⁰ *Concordia. Slovanský letopis*. V Budíne, 1858.

Viktorin mal leví podiel na jeho zostavovaní,²¹ a keď sa v prospech štúrovčiny definitívne rozhodlo o otázke spisovného jazyka Slovákov, tento almanach – ktorého názov zmenil na *Lipu*²² – už vydával až do roku 1865 sám, a to výlučne v slovenčine.

Tieto almanachy boli vrcholnými výkonmi dobovej slovenskej literatúry. V nich bol prvýkrát uverejnený román Jána Kalinčiaka *Reštaurácia*, divadelné hry dvoch najlepších vtedajších dramatikov Jána Palárika a Jonáša Záborského, ako aj významné diela v tom čase najlepších lyrikov.²³ Popri nich Viktorin vydal básne Jána Hollého²⁴ a Andreja Sládkoviča,²⁵ dvoch dovtedy najvýznamnejších básnikov v dejinách slovenskej literatúry, a životné dielo Záborského.²⁶ Všetko toto svedčí o jeho vynikajúcich organizačných schopnostiach (ktoré neskôr využije aj pri svojom pláne obnovy vyšehradských zrúcanín). Viktorin si ako organizátor v oblasti literatúry, popri kaplánskom pôsobení a tvorbe vlastných prác, vzal na seba obrovskú úlohu. Boril sa – v prípade *Concordie* – s cenzúrou, trápil sa s korektúrami rukopisov, s kontrolou obsahov, neraz musel sám rozhodovať o istých jazykovedných otázkach, vzťahujúcich sa na ešte neisto používaný spisovný jazyk,²⁷ zabezpečiť tlač, distribúciu, vytvoriť materiálne zázemie, zozbierať na vydanie potrebný 300, 400 alebo 500-členný tábor predplatiteľov; jedným slovom – dnes by sme hádam povedali – manažoval celý proces. Dokonca spravil ešte viac: vieme napríklad, že bez Viktorinového posmeľovania by sa pravdepodobne stratila

²¹ BOKES, F.: Dokumenty c. d., s. 177.

²² Jozef Viktorin Ján Kalinčiaknak 1860-ban [Jozef Viktorin Jánovi Kalinčiakovi v roku 1860]. ASSV, Fasc. 50. č 61.

²³ Aj v 90. rokoch vydaná viacvzázková syntéza k dejinám Slovenska charakterizuje Viktorinove almanachy ako diela, ktoré slovenskú literatúru vytrhli z hlbokkej depresie. MĚSÁROŠ, Július: Kultúrne snahy Slovákov v matičnom období. In: *Dejiny Slovenska III. (od roku 1848 do konca 19. storočia)*. Bratislava: Veda, 1992, s. 597. VLČEK, Jaroslav: Jozef Viktorin. In: *Prúdy* 6, 1922, 4, s. 213-217.

²⁴ HOLLÝ, Ján: *Jána Hollého Spisy Básnické. so životopisom a zprávou o pomníku i spisoch jeho sporiadal a vydal Josef Viktorin*. Tretie, opravené vydanie. Pest, 1863.

²⁵ SLÁDKOVIČ, Andrej: *Spisy básnické Andreja Sládkoviča*. V B. Bystrici, 1861.

²⁶ ZÁBORSKÝ, Jonáš: *Jonáša Záborského Lžedimitrijady čili búrky Lžedimitrijovské v Rusku. Predstavené v deviatich Básňach dramatických*. Vydal Josef Viktorin. Pešť-Budín, 1866. *Jonáša Záborského Básne dramatické*. Vydal Josef Viktorin. V Pešti, 1865.

²⁷ O tejto aktivite Viktorina pozri: VONGREJ, Pavol: Z ozvien Jána Hollého v romantizme. In: CHOVAN, Juraj (zost.). *Pamätnica z osláv dvojstého výročia narodenia Jána Hollého*. Martin: Matica slovenská, 1985, s. 300-301.

značná časť Záborského diel.²⁸

V roku 1863, keď po desaťročnom úsilí konečne vznikla Matica slovenská, vstupuje do nej Viktorin ako druhý zakladajúci člen po Jánovi Franciscim a prvý pred Jánom Palárikom.²⁹ V priebehu jej organizovania sa podujal vyzbierať prvotné ponuky, čo znamená, že jemu sa mali zasieľať príspevky určené Matici.³⁰

Popritom všetkom udržiaval čulý kontakt s predstaviteľmi ruskej a južnoslovenskej literatúry, vďaka čomu ho senát charkovskej univerzity zvolil v roku 1863 za svojho čestného člena,³¹ neskôr získal aj ruský rád sv. Anny II. stupňa.³² V roku 1870 sa zúčastnil na založení Spolku sv. Vojtecha, ktorému daroval 100 zlatých.³³

Ján Hollý, miesto pamäti slovenského národa

Najtrvácnejším dielom Viktorina sa však – popri jeho organizátorskej činnosti v literatúre – stal pomník v roku 1849 zosnulého Jána Holého na Dobrej Vode. Katolícky farár Hollý bol skutočne prvým významným v slovenčine tvoriacim básnikom. Viktorin už pri prvom výročí jeho úmrtia, v roku 1850, usporiadal spomienkovú oslavu v uzavretom kruhu a zverejnil výzvu na verejnú zbierku, no jeho iniciatíva začala

²⁸ Dramatik položil vo svojom liste Viktorinovi z 9. januára 1865 otázku, ktorou mieril na vlastné dramatické diela: „Či by ste veril, že diela tieto všetky povstaly od jeseni roku 1858? a písal som ich bez nádeje uverejnenia, len aby mi čas prešiel i možno, že to všetko bude len marná zábavka, tak ako keby som byl v karty hral.“ LAZAR, Ervín: *Jonáš Záborský. Život – Literárne dielo – Korešpondencia*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956. s. 287. (Ďalej: J. Záborský: *Korešpondencia* c. d.)

²⁹ *Letopis Matice slovenskej*, 1-2. (1870). Turč. Sv. Martin, 1870. s. 135-159.

³⁰ Založenie Matice Slovenskej; Príloha č. 3. Ohlásenie Slovenskej Matice; 7: Zpráva Jána Francisciho. In: BOTTO, Július: *Dejiny Matice Slovenskej. (1863 – 1875)*. [Cit. 10. marca 2015]. Dostupné na internete: <http://zlatyfond.sme.sk/dielo/902/Botto_Dejiny-Matice-Slovenskej-1863-1875>; FRANCISCI, Ján: *Črty z doby moysesovskej*. [Cit. 10. marca 2015]. Dostupné na internete: <http://zlatyfond.sme.sk/dielo/989/Francisci_Crty-z-doby-moyseovskej>

³¹ Za čestného člena univerzitného senátu bol Viktorin zvolený pre svoju organizačnú činnosť v oblasti literatúry na návrh profesora Petra A. Lavrovského, ktorý sa s ním zoznánil v Pešť-Budíne v roku 1861 a s ktorým neskôr intenzívne korešpondoval. Bližšie na túto tému: Anton Popovič: J. K. Viktorin a P. A. Lavrovskij. Poznámka o charaktere slovensko-ruských literárnych stykov v šesťdesiatych rokoch 19. storočia. In: *Slovenská literatúra*, 1957, 3, s. 395-398.

³² RUSNÁKOVÁ, Helena: *J. K. Viktorin viharos élete*. Nové Zámky : Miestny odbor Matice slovenskej, 2012, s. 43.

³³ *Katolícké noviny*, 13. 10. 1870, č. 14, s. 109.

byť aktuálna naozaj až vtedy, keď sa dostal do Pešti. Zostavil výkonný výbor, a keď sa vyzbieralo potrebné množstvo peňazí, poveril Ladislava Dunajského, v Pešti žijúceho sochára slovenského pôvodu, aby vytvoril bustu. Pomník bol vysvätený na mieste Hollého hrobu 11. mája 1854.³⁴

Všetko nasvedčuje tomu, že pomník uzrel svetlo sveta jednoznačne a takmer výlučne Viktorinovou zásluhou; je to pre nás dôležité preto, lebo kaplánovi sa podarilo túto príležitosť premeniť na prvú ozajstnú národnú slávnosť Slovákov. Že z Viktorinovej strany išlo až o veľmi vedomú snahu, vysvitá nielen z choreografie udalosti, ale tiež z toho, ako neskôr sám opísal predmetnú udalosť. Na slávnosti odhalenia pomníka predstavili Hollého ako slovenského národného velikána, geniálneho básnika, ktorý tak veľa vykonal pre slovenský národ. Takto o ňom hovoril aj prvý prednášajúci Viktorin; po ňom vystúpil Ján Palárik, ktorý vo svojej reči vedome vymedzil interpretačný rámec, keď o Hollom hovoril nie ako o človekovi, občanovi, kresťanovi alebo farárovi, ale ako o najväčšom básnikovi slovenského národa. Aj pohnútku tvorcu, sochára Dunajského zasadil Viktorin do nacionálneho kontextu, keď napísal, že tento Slovák sa na vyhotovenie busty podujal pre svoje slovenské presvedčenie, a nie pre honorár 200 zlatých.³⁵ Viktorinovi sa podarilo dosiahnuť, že slovenské národne cítiace spoločenstvo začalo katolíka Hollého vnímať nie iba v katolíckom, ale už aj v celoslovenskom interpretačnom rámci – veď na zbierku prispeli nielen katolíci, ale aj evanjelická vetva slovenského národného hnutia vedená Ľudovítom Štúrom. Štúr dokonca napísal epitaf.

Na vysvätenie pomníka prišli podľa Viktorina celé zástupy a v dedine, na Dobrej Vode nikto nepracoval, hoci bol pracovný deň.³⁶ Keďže v Uhorsku sa počas dualizmu žiadna podobná symbolická udalosť neuskutočnila a ani uskutočniť nemohla, odhalenie pomníka Hollému predstavovalo v dejinách Slovákov pred rokom 1918 jedinú masovú symbolickú udalosť, na ktorú sa účastníci dostavili výlučne z dôvodu svojej príslušnosti k slovenskému národnému spoločenstvu.³⁷ Aj socha

³⁴ J. Hollý: *Spisy* c. d., VII–XVI. VIKTORIN, Jozef: Ján Hollý. In: *Concordia*. V Budíne, 1858, s. 87-132.

³⁵ J. Viktorin: *Ján Hollý* c. d., s.104-114.

³⁶ J. Viktorin: *Ján Hollý* c. d., s. 103, 124-131.

³⁷ Devínsky výlet, ktorý v roku 1836 usporiadali štúrovci, pravdepodobne podľa vzoru

ako taká je prvým a do roku 1918 jediným verejným slovenským národným pomníkom – podobný pomník sa neušiel ani Štúrovi, ani Hurbanovi, ani nijakému inému slovenskému dejateľovi – ak tak jedine ich hroby boli vytvorené na spôsob reprezentácie, ktoré z času na čas vyhľadali ctitelia (no na rozdiel od vysviacky pomníka Hollého v úplnej tajnosti).³⁸ Hollého socha bola teda jediným verejným výtvorom, ktorý od začiatku slúžil ako pomník a ktorý možno interpretovať výlučne v slovenskom národnom rámci, čiže stal sa miestom pamäti (*lieu de mémoire*) slovenského národa, zhmotnil a obsiahol v sebe národnú pamäť Slovákov.³⁹ Viktorin zámerne vyzdvihol, že okolie Dobrej Vody, resp. umiestnenie náhrobného pomníka, stojaceho v tieni líp – symbolu slovanstva, bude každému, kto tade pôjde, pripomínať dejiny „Slovenska“.⁴⁰ Špecifický význam tieto skutočnosti nadobudnú vtedy, keď Viktorinovu činnosť – tvorbu miesta pamäti slovenského národa – porovnáme s jeho pôsobením vo Vyšehrade, kde možno zaznamenať obdobné konanie, lenže tentoraz v súvislosti s miestom pamäti maďarského národa.

Viktorin József

V polovici 60. rokov nastala v životnom diele Viktorina jasne rozpoznateľná zmena. Na poli slovenskej národnej literatúry sa odmlčal, v roku 1864 ukončil tretím ročníkom vydávanie *Lipy* a odmietol aj Andreja Sládkoviča, ktorý ho v tom čase nabádal na ďalšie vydanie svojich básní.⁴¹ V priebehu roka 1867 ešte preložil a vydal náboženskú knihu,

wartburskej slávnosti, nemožno považovať v každom ohľade za národný sviatok (hoci účastníci výletu ho tak interpretovali), keďže počet zúčastnených usporiadateľa vedome obmedzili na tucet a navyše celé podujatie dlho tajili (Štúr ešte aj v roku 1840 popieral, žeby sa bol na ňom zúčastnil, alebo žeby sa takáto akcia vôbec konala). DEMMEL, József (zost.): *ŠTÚR, Ludovít: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások*. Pozsony : Kalligram, 2012, s. 57-63, s. 466.

³⁸ KODAJOVÁ, Daniela: Az 1848-1849-es forradalom szlovák emlékezete 1918-ig. In: *Korridor*, roč. 1, 2014, č. 1, s. 22.

³⁹ Porov. s prácou NORA, Pierre: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Budapest : Napvilág kiadó, 2010.

⁴⁰ J. Viktorin: *Ján Hollý* c. d., s. 114-115. Ku kolektívnej pamäti slovenského národa viažucej sa na tento kraj pozri významnú štúdiu Petra Macha: MACHO, Peter: Podbradlanský kraj ako topograficko-historický konštrukt v popularizačných dielach o Štefánikovi (1919 – 1929). In: KAMENEC, Ivan – MANNOVÁ, Elena – KOWALSKÁ, Eva (eds.). *Historik v čase a priestore. Laudatio Lubomírovi Liptákovi*. Bratislava : Veda – HÚ SAV, 2000, s. 111-119.

⁴¹ GAŠPARÍK, M.: Lipa c. d., s. 456; GAŠPARÍK, Mikuláš: Storočnica Viktorinovho almanachu

a potom už definitívne prestal publikovať v slovenskom jazyku.⁴²

Obdobie Viktorinovho obratu sa kryje s konkrétnou udalosťou v jeho živote. V roku 1866 totiž po takmer desaťročnom kaplánovaní získal konečne faru – vo Vyšehrade. Hurban o tejto Viktorinovej poslednej, skoro dvadsaťročnej etape života poznamenal, že v meste s nemeckým a maďarským obyvateľstvom premkla Viktorina záдумčivosť a jediná životodarnú radosť nachádzal v tom, keď ho tam navštívili podobne zmýšľajúci Slováci.⁴³ Slovenská odborná literatúra neraz zdôrazňuje, že cirkevná vrchnosť – rovnako ako v predchádzajúcich prípadoch, keď ho prekladala na nové pôsobiská – úmyselne nepovolila, aby na slovenskom jazykovom území dostal kňazskú stanicu. Podľa tvrdení viacerých autorov (maďarských aj slovenských) zas išlo o formu trestu pre Viktorina, ktorý sa pričasto exponoval v slovenských záležitostiach, respektíve išlo o prevenciu, aby nemohol farnosť so slovenským obyvateľstvom obracať na „panslavizmus“. Takéto názory si však vyžadujú hlbší prienik do problematiky: napríklad v súvislosti s jeho preložením zo Senice by stálo za to položiť si otázku, prečo jednoducho a neskrývane vyhľadával výlučne spoločnosť okolitej evanjelickej vzdelaneckej a spoločenskej elity, a prečo pokračoval v sotva utajovanom, mesiac trvajúcom lúbostnom vzťahu – katolícky kaplán! – s dievčaťom zo vznešenej senickej evanjelickej rodiny menom Anna.⁴⁴ Aj v spojitosti s jeho preložením do Vyšehradu treba zdôrazniť, že o vyšehradskú faru, zanechanú kňazom Hermanom Thuránszkym, požiadal ostrihomského arcibiskupa Jána Scitovského sám Viktorin.⁴⁵ K novej fare mu inak celý natešený a uveličený gratuloval ešte aj večne nespokojný Jonáš Záborský, ktorý ju považoval za jednu z najlepších, čo sa historických pamiatok týka: „*Vtedy ste šťastlivý. Okolie bude príjemné. Fessler ho nazýva: »der lieblichste Ort in Ungarn« [...] Šťastie Vaše poteší ma ako moje vlastné.*“⁴⁶ Vieme aj to, že keď Viktorin o túto faru požiadal, mal na to dôvod. Vyšehrad totiž dobre poznal, do mesta zavítal už v roku 1852 na parníku a v sprievode vtedajšieho farára navštívil citadelu. O šesť rokov

Lipa (1860 – 1960). In: *Slovenská literatúra*, 1960, 4, s. 452-453.

⁴² Tomáša Kempenského *Štvoro kníh o nasledovaní Krista*, Budapešť, 1867.

⁴³ HURBAN, J. M.: Jozef Viktorin c. d.

⁴⁴ ASSV Fasc. 50., č. 55. Autobiografia J. Viktorina, s. 22-29.

⁴⁵ RUSNÁKOVÁ, H.: *J. K. Viktorin* c. d., s. 53.

⁴⁶ J. Záborský: Korešpondencia c. d. s. 314. Jonáš Záborský Jozef Viktorinnak 1866. június 20-án [Jonáš Záborský Jozefovi Viktorinovi 20. júna 1866], s. 314.

nato, v roku 1858 uverejnil v *Concordii* rozsiahly cestopis o hrade a meste – zakladajúci sa na jeho zážitkoch –, v ktorom oduševnene vykreslil prírodné krásy a historické pamiatky Vyšehradu.⁴⁷ Skutočnosť, že o túto faru požiadal sám, teda jasne vyvracia tvrdenie, že jeho preloženie bolo trestom.⁴⁸ A tvrdenie, že katolícka cirkevná vrchnosť mala obavy z Viktorinovej nacionálnej orientácie, jednoznačne vyvracia prosba, ktorú mu v roku 1862 zaslala Spoločnosť sv. Štefana. Spoločnosť mala v úmysle vydávať slovenské ľudové noviny a na návrh seniora Šimona Klempu o ich redigovanie požiadala Viktorina – vzhľadom na to, že „v spomenutom jazyku je dôkladne zbehlý a jeho literárna činnosť sa stretáva so všeobecným uznaním.“⁴⁹ Sotva by si zo stoviek katolíckych farárov so slovenským materinským jazykom zvolili práve Viktorina, keby jeho slovenské snahy považovali za problematické.

Keď si prejdeme Viktorinovu činnosť vo Vyšehrade, je jasné, že neobstojí ani obraz vyhnanstva vyvolávajúceho pocity letargie. V slovenčine síce už naozaj nepublikoval a vzdal sa aj vydavateľskej činnosti, no v tom čase hojne publikoval v maďarčine aj v nemčine, tak novinové články, ako aj knižné práce. Keď už bol vo Vyšehrade dva roky, pustil sa do najpôsobivejšieho a najveľkolepejšieho projektu svojho života, do obnovy Vyšehradského hradu – do vytvorenia miesta pamäti maďarského národa.

Najskôr dal na vlastné trovy vybudovať cestu k ruinám,⁵⁰ (ktorá sa ináč stala, o čom Viktorin pravdepodobne nevedel, prvou promenádou v Uhorsku slúžiacou výlučne na turistické účely). Následne dal neďaleko Vyšehradského hradu vztýčiť pozlátený železný kríž – taktiež na svoje trovy – na pamiatku Kláry Zachovej. O jej príbeh sa Viktorin zaujímal už aj predtým – vo svojom opise mesta z roku 1858, napísanom v češtine, spomína popravu nevinnej Kláry Zachovej, ktorej otec Felicián Zach

⁴⁷ VIKTORIN, Jozef: Vyšegrad. Opis historicko-topografický. In: *Concordia*. V Budíne, 1858, s. 172-192.

⁴⁸ Je síce pravda, že sa Viktorin v roku 1868 pokúšal získať uprázdnenú faru v Bratislavskej župe, no neúspešne. (RUSNÁKOVÁ, H.: *J. K. Viktorin c. d.*, s. 56-57.). Túto požiadavku uňho pravdepodobne podnietil úmysel navrátiť sa do rodnej zeme.

⁴⁹ Fasc. 50. č 53. Szent István Társulat Jozef Viktorinnak, 1862. szeptember 15 [Spoločnosť sv. Štefana Jozefovi Viktorinovi, 15. septembra 1862].

⁵⁰ VIKTORIN, József: *Visegrád hajdan és most. Egykori királyi vár és székváros története s leírása küllönös tekintettel a várromok megóvására*. Pest, 1872, s. 45.

spáchal atentát na Karola Róberta⁵¹ (dokonca vydal aj Záborského drámu o Zachovcoch).⁵² V knihe o minulosti Vyšehradu, vydanej v roku 1872, respektíve o histórii ním iniciovanej obnovy hradu však Viktorin priznal, že tento križ dal postaviť nielen preto, že vo Vyšehrade nebolo nič, čo by „slúžilo rozpomätaniu sa na nevinnú Kláru“, ale aj preto, že „som s postavením tohto pamätného znaku chcel dosiahnuť: patrí sa vedieť, že mojím zámerom bolo, aby som pozornosť obyvateľstva krajiny a zvlášť hlavného mesta obrátil vo väčšej miere na Vyšehrad. Aby som ho dosiahol, na to je potrebné, aby som pri príležitosti vysvätenia križa usporiadal väčšiu, nie tak cirkevnú, ako skôr národnú slávnosť.“⁵³ Viktorin, ktorý svojho času odhalenie pomníka Jánovi Hollému poňal ako národný sviatok Slovákov, vo Vyšehrade usporiadal maďarskú národnú slávnosť. Svedčia o tom dobové maďarské denníky, napr. správa v novinách *A Hon* [Vlasť], podľa ktorej Viktorin rečnil pred zástupom, načrtnol minulosť Vyšehradu a medziiným spomenul príbeh Kláry Zachovej.⁵⁴ Po jeho prejave zaznel Huňadyho pochod [*Hunyadi induló*], po ktorom Viktorin opäť vystúpil na tribúnu a zarecitoval báseň Jánosa Aranya s názvom *Klára Zachová*, nakoniec prevolával Aranyovi a vlasti na slávu. „Vtedy z pier každého zaznelo Svojej vlasti neochvejne... [*Hazádnak rendületlenül...*], ktorú veľkí i malí a všetci prítomní spievali so zanietenou zbožnosťou. [...] opäť zaznela hudba a dojemnú slávnosť zakončil Rákociho pochod [*Rákóczy induló*].“⁵⁵

Viktorinova iniciatíva bola úspešná, keďže upriamil pozornosť na vyšehradské zrúcaniny a tým už mal väčšiu šancu získať značnú finančnú podporu na jej reštaurovanie. O niečo neskôr navštívil v záležitosti vyšehradskej školy ministra Józsefa Eötvösa a medzi rečou spomenul aj otázku hradných ruín.⁵⁶ Podarilo sa mu vzbudiť Eötvösov záujem

⁵¹ VIKTORIN, J.: Vyšegrad c. d., s. 176-177.

⁵² ZÁBORSKÝ, Jonáš: Felicián Sáh. Historická smutnohra vo troch dejstvách. In: *Jonáša Záborského Báseň dramatické. Vydal Josef Viktorin*. V Pešti, 1865, s. 221-275.

⁵³ Preklad z originálu [„(...) én ezen emlékjelvény felállítása által mást is el akartam érni: az volt t. i. a szándékom, hogy az ország, különösen a fővárosi lakosság figyelmét nagyobb méroben fordítsam Visegrádra. Hogy ezt elérhessem, ahhoz szükséges volt, hogy a tartandó keresztzentelés alkalmából nagyobb, nem annyira egyházi, mint inkább nemzeti ünnepélyt rendezzek.“]. VIKTORIN, J.: *Visegrád hajdan* c. d., s. 46.

⁵⁴ Prejav pozri: VIKTORIN, Joseph: *Rede, welche bei feierlicher Einweihung der Klara-Kreuzes unter den Berggruinen zu Vysegrad am 14. Sept. 1869 zum Landfolke gehalten wurde*. Ofen, 1869.

⁵⁵ K.: Zách Klára-ünnepély. In: *A Hon*, 20. 9. 1869, esti kiadás [večerné vydanie].

⁵⁶ Vtedy sa Viktorin nedostal do kontaktu s Eötvösom prvýkrát. Na stránkach *Lipy* z roku

a onedlho sa už vďaka Viktorinovej aktivite pohybovali okolo zrúcanín najlepších maďarských historici umenia, archeológovia a stavitelia. Práce sa začali po vypracovaní odborných posudkov a s finančným príspevom ministerstva; napríklad v roku 1871 pracovala denne na zrúcanine stavka robotníkov. Pre zaobstaranie financovania rozšírenia cesty, vedúcej k zrúcaninám, sa Viktorin spojil s Istvánom Türröm, honvédskeým dôstojníkom z roku 1848 (v roku 1848 sedel s Viktorinom vo väzení, neskôr v Garibaldiho vojsku získal hodnosť generála).⁵⁷ V knihe k dejinám hradu a reštaurátorským prácam vyslovil Viktorin vieru, že si poslanci aj naďalej budú plniť „vlasteneckú“ povinnosť a odhlasujú primeranú sumu, aby mohli práce pokračovať.⁵⁸

Z tejto Viktorinovej maďarskej knihy sa oplatí odcitovať ešte jeden odsek, ktorý ukazuje, s akou odhodlanosťou už vtedy vyšehradský farár hlásal maďarskú národnú ideu. Počas obnovy predstavil ministrovi Eötvösovi nápad vytvoriť vo Vyšehrade maďarský národný panteón:

*„Postavenie veľkolepej monumentálnej Národnej Valhaly na Šibriku, rozložitom kopci rozprestierajúcom sa pri severovýchodnej strane Šalamúnovej veže. Myšlienka to nie je nová. Vie sa o nej, keďže už roku 1843 gróf István Széchenyi vydal krátky leták s názvom „Üdvölede“, v ktorom pojednáva o výstavbe národného cintorína a jeho možnom umiestnení do budínskych vrchov. Ani Széchenyiho plán, ba ani iná, tomuto sa približujúca myšlienka sa doteraz neuskutočnila. Azda neskôr krajinový výbor, ktorý bude rokovať o usporiadaní národnej slávnosti Maďarov pri príležitosti tisícročného založenia vlasti, sa nasledujúc plán „Üdvölede“ Istvána Széchenyiho alebo príklady iných vzdelaných národov vráti k myšlienke postavenia maďarskej Národnej Valhaly.“*⁵⁹ Viktorinove riadky dokazujú, že konečným cieľom jeho činnosti

1864 uverejnil totiž vlastný preklad Eötvösevej novely *Tót leány az alföldön* [Slovenské dievča na Dolnej zemi]. In: Lipa, 1864, s. 183-217. Porovnaj: CHMEL, Rudolf: *Két irodalom kapcsolatai. Tanulmányok a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Bratislava : Madách – Budapest : Gondolat, 1980, s. 41, 84, 154. (Ostatne Eötvösa si vyslovene veľmi vážili stúpenčí ústavnosti v slovenskom národnom hnutí, najmä Viktorinov najlepší priateľ Ján Palárik).

⁵⁷ VIKTORIN, József: A visegrádi várromok fenntartása s restaurációja pártolóihoz. In: *Magyar Állam*, 2. 8. 1871, č. 175.

⁵⁸ VIKTORIN, J.: *Visegrád hajdan* c. d., s. 59-68.

⁵⁹ Preklad z originálu [„A Salamontorony észak-keleti táján fekvő Zsibrik nevezetű s nagy kiterjedésű dombon egy nagyszerű, monumentális Nemzeti Valhallának felépítése. Ez utóbbi gondolat nem új. Tudva van, miképpen már 1843. gróf Széchenyi István „Üdvölede“ cím alatt egy röpiratot

nebolo archeologické bádanie ako také, že jeho činnosť nevyplývala výlučne z jeho záujmu o minulosť a ani neslúžila iba záujmom lokálneho spoločenstva rozvíjať cestovný ruch; dokazujú, že tento významný organizátor vtedajšieho slovenského kultúrneho života mal v pláne vytvoriť ústredné miesto maďarskej národnej pamäti, čiže dosiahnuť, aby sa v predstavách výletníka, ktorý zavíta do Vyšehradu, obhliadka zručniny spájala so slávnou minulosťou maďarského národa. Toto jeho úsilie najneodbytnjšie predostiera otázku, prečo sa rozhodol svoj vynikajúci organizačný talent využiť v záujme vytvorenia miesta pamäti maďarského národa vo Vyšehrade práve Viktorin – ten Viktorin, ktorý bol roku 1848 väznený v podstate pre svoju slovenskú orientáciu a ktorý sa roku 1854 stavbou Hollého náhrobku usiloval utvoriť miesto pamäti slovenského národa, a potom sa na zhruba jedno desaťročie stal nepochybne nenahraditeľným organizátorom slovenskej literatúry.

Záhady poslednej vôle

Posledné mesiace života, v prvej polovici roku 1874, strpčovali Jozefovi Viktorinovi bolesti hlavy, krčce, záchvaty. Po istom čase si už nedokázal plniť ani farárske povinnosti, a podľa súčasníkov v posledných dňoch mal sotva „svetlú chvíľku“. V júli 1874 ho dvaja vyšehradskí občania odprevadili do budínskej nemocnice Milosrdných bratov, no tam mu už nevedeli pomôcť: 20. júla 1874 na úsvite ho ošetrovateľ našiel v izbe mŕtveho, s prerezanou krčnou tepnou. Podľa pitevného protokolu mu v hlave našli štyri väčšie a početné menšie nádory,⁶⁰ takže azda môžeme dať za pravdu nemocničnej správe, že „samovraždu spáchal v nepríčetnom stave.“⁶¹

V januári 1874 pre čoraz viac sa zhoršujúce ponosy pristúpil Viktorin k spísaniu závetu. Vo svojej poslednej vôli zanechal českej základine *Lipového venca* 2 000 zlatých za tým účelom, že sa za ne vydajú výlučne

bocsájtott ki, a melyben egy nemzeti temető felállításáról, s annak a budai hegyekbe leendő elhelyezéséről értekezik. Sem Széchenyi tervezete, sem azt megközelítő más ilyféle gondolat eddig nem valósult. Talán majd azon országos bizottsmány, mely az ezer éves honalapítási magyar nemzeti ünnepély rendezéséről tanácskozándik, Széchenyi István által tervezett »Üdöleldére«, vagy pedig más művelt népek példájáét követve, magyar Nemzeti Valhalla felállítására visszatérend.”]. VIKTORIN, J.: *Visegrád hajdan* c. d., s. 79.

⁶⁰ RÁTH, J.: Jozef Viktorin c. d., 1874b., s. 133-137.

⁶¹ Budapest Főváros Levéltára, VIII. 1115. Irgalmas Rend Nyilvános Jellegű Budapesti Kórházának iratai. 33. Betegfelvételi könyv 1874 – 1877.

beletristické a filologické knihy v slovenskom a českom jazyku, a hoci odkázal po 100 zlatých Matici slovenskej, Spolku sv. Vojtecha a znievskemu slovenskému gymnáziu, rovnakou sumou podporil ešte aj sedem zahraničných spolkov (české, juhoslovanské, ruské) a dva maďarské literárne spolky (Spolok maďarských spisovateľov a Kisfaludyho spoločnosť). Na prvý pohľad môže prekvapiť, že najväčší organizátor slovenskej literatúry zo sumy 3 200 zlatých, určenej na literárne ciele, odkázal slovenským inštitúciám menej ako desatinu – dovedna tristo zlatých, a tento údaj by mohol podporiť hoci aj to, že sa Viktorin po roku 1866 odvrátil od slovenských národných snáh. Z klauzuly závetu však vysvitá, že to bola opatrná, prezieravá a veľmi šikovná taktika, ktorou sa v konečnom dôsledku postaral o to, aby značná časť jeho majetku predsa len slúžila slovenským cieľom. Viktorin totiž v tejto klauzule prikázal, aby suma odkázaná *Lipovému vencu* prešla automaticky po piatich rokoch od jeho smrti do správy Matice slovenskej, ale len v prípade, že vtedy bude môcť spolok v Uhorsku nerušene pôsobiť a že mu nič nebude hroziť.⁶² Viktorin akiste vnímal v rokoch 1873 a 1874 meniacu sa paradigmu národnostnej politiky vtedajšej maďarskej politickej elity a zatlačanie Eötvösovsko-Deákovského liberalizmu do úzadia v prospech mocenského etatizmu tandemu Grünwald-Tisza.⁶³ Jeho opatrnosť bola namieste – keby bol svoj majetok zanechal Matici slovenskej, na jeseň 1875, rok po jeho smrti, bol by už zhabaný v dôsledku vládných útokov proti Matici a o desaťročia neskôr použitý na maďarské vládne ciele.⁶⁴

⁶² Originál latinského testamentu pozri ASSV, Fasc. 160. č. 1. Časť z neho uverejnili v slovenčine: *Národné noviny*, 15. 9. 1874, č. 109: „Jestli po piatich rokoch po mojom umrti Matica slovenská v Uhorsku riadne jestvoovať, a jej jestvoovanie nijako znebezpečené nebude, základinu lipového venca nech od českej matice prejme Matica slovenská do ďalšej definitívnej administrácie.“

⁶³ DEMMEL, József: *Pánszlávok a kastélyban. Justh József és a szlovák anyanyelvű magyar nemesség elfeledett története*. Pozsony : Kalligram, 2014, s. 214.

⁶⁴ Hoci to nepatrí k nášmu predmetu skúmania, závet nastoľuje jednu z najväčších záhad Viktorinovho života (ktorá sa markantne objavuje aj v pozadí jeho literárno-organizačnej činnosti), menovite otázku Viktorinovej hmotnej situácie. Vieme totiž, že Viktorin sa narodil v chudobnej rodine a musel sa podieľať na výdavkoch spojených so štúdiom tak, že pôsobil ako domáci učiteľ. Vieme aj to, že jeho kaplánska životná dráha spojená s nízkym platom trvala nezvyčajne dlho – natiahla sa na dve desaťročia – a riadny farársky plat začal poberať až v závere života, od roku 1866, keď mal 44 rokov – aj keď niektorí slovenskí autori zdôrazňujú, že jeho vyšehradská fara bola chudobná. (ŠKULTÉTY, Jozef: Palárik a

Táto taktizujúca doložka robí teda Viktorinov „výlet“ do minulosti maďarského národa ešte záhadnejším, keďže vysvitlo, že v roku 1866 sa smerovanie jeho národnej identity nezmenilo: aj naďalej – do konca života – mal na zreteli zveľaďovanie slovenskej literatúry a posilňovanie slovenského národného povedomia.

Že sa vzdal organizačnej činnosti v slovenskej literatúre, na to existuje jednoduché vysvetlenie. Viktorina totiž v priebehu rokov 1864 a 1865 zastihli útoky odtiaľ, odkiaľ by ich najmenej očakával – z prostredia slovenského národného hnutia. Jozef Miloslav Hurban, v ktorom mal Viktorin v mladosti blízkeho priateľa a ktorý preňho neraz znamenal pôdu na odvolávanie sa,⁶⁵ napadol Viktorina – ináč svojím obvyklým spôsobom – v ostro štylizovaných článkoch na stránkach svojich *Cirkevných listov*, ktoré redigoval. Hurban ho pre zbierku citátov, uverejnenú v *Lipe* a obsahujúcu krátke sentencie zahraničných spisovateľov,⁶⁶ obvinil z materializmu, z preukazovania dekadentných literárnych vzorov, z búrania náboženského, mravného presvedčenia slovenského

Viktorin. Na storočnú pamiatku ich narodenia. In: *Slovenské pohľady*, 1922, 4, s. 243). Pre túto dobu je tiež zjavné, že vydávanie slovenských beletristických zväzkov nepatrilo medzi aktivity prinášajúce významnejší finančný zisk – aj kruh predplatiteľov pozostával v lepšom prípade zo 400 až 500 členov, a zdá sa, že viac sa toho nepredalo ani v kníhkupectvách, navyše aj väčšina Viktorinových publikácií sa predávala veľmi slabo. Vieme aj to, že Viktorin bol za života štedrým mecenášom, mnoho peňazí daroval na dobročinné a na pre neho dôležité účely (100 zlatých dostala od neho tak vyšehradská škola, ako aj Spolok sv. Vojtecha či iné inštitúcie a sám hradil aj počiatkové výdavky na obnovenie Vyšehrada). Z tohto usudzujeme, že na dobročinné ciele rozdal aj to, čo ušetril zo skromného platu. Vzhľadom na to vo svojom závete odkázal cenné imanie – sumu 7 000 až 8 000 zlatých rôznym literárnym spolkom, slovenským inštitúciám a príbuzným. Na vlastný náhrobný pomník zanechal toľko peňazí (400 zlatých), za koľko (zo slovenskej celonárodnej zbierky) dal pred dvadsiatimi rokmi postaviť Jánovi Hollému imponantný náhrobok ozdobený bustou. Čiže popri tom všetkom mu zo skromného kaplánskeho platu ostalo aj na to, aby mu Dunajský, s ktorým sa do styku dostal vďaka Hollého pomníku, vyhotovil vlastnú bronzovú bustu. Aby tu bolo možné vnímať známky istého prepychu, treba poznamenať, že slovenské národné sochárstvo spred roku 1918 tvorili len tieto dva výtvyry (MĚSÁROŠ, J.: *Kultúrne snahy c. d.*, s. 261.). Na vzťahovanie sa Viktorinovho majetku sme však nenašli adekvátne vysvetlenie.

⁶⁵ Za základ svojich cestopisoch si vzal napríklad Hurbanov cestopis z roku 1841 *Cesta Slováka ku bratrom slavenským na Moravě a v Čechách*. Napr. VIKTORIN, Jozef: Cestopisné zlomky. Výlet do Mehádie a Bielohradu. In: *Lipa*, 1, 1860, s. 155-212.

⁶⁶ VIKTORIN, Jozef: Myšlienky inojazyčných mužov výtečných. In: *Lipa*, 3, 1864, s. 369-392.

spoločenstva, z oslabenia jeho vzťahu k slovanským ideálom a slobode.⁶⁷ Ako citlivo sa Viktorina dotkol Hurbanov článok, ukazujú jeho slová písané Andrejovi Sládkovičovi: „*Trebars ma ten arcivrah a jesuita literanský v Hlbokom mravne zavraždiť usiluje.*“⁶⁸

Viktorin sa nie prvýkrát ocitol zoči-voči Hurbanovi. Na začiatku 50. rokov kaplánovi, ktorý v roku 1848 ešte s obdivom vzhliadal na hlbokého evanjelického farára, zasadil jeho priateľ – odvolávajúc sa pritom na článok uverejnený v *Slovenských národných novinách* – tvrdú kritiku pre jeho zasadzovanie sa za český spisovný jazyk.⁶⁹ Aj neskôr dochádzalo medzi nimi k ostrým výmenám názorov.⁷⁰ No ich polemika z roku 1864 nezostala súbojom medzi nimi dvoma, pretože Viktorin zanedlho po prečítaní si Hurbanovej kritiky otvoril ďalší front a na stĺpcoch *Pešťbudínskych vedomostí* pod pseudonymom Junius⁷¹ ostrým tónom napadol redaktorov piatich slovenských časopisov (*Obzor, Slovesnosť, Sokol, Národný učiteľ* a *Slovák*). Podľa Viktorinovej kritiky tieto noviny neohlásili vydanie učebnice slovenskej gramatiky od Martina Hattalu.⁷² Nevieme, čo presne stálo za Viktorinovým výpadom,⁷³ isté však je, že vopred prehratú bitku rozpútal vo veci, ktorá sa – aspoň nám – nezdá byť primárne dôležitá. Jonáš Záborský vystrihal svojho priateľa (aj keď nemožno opomenúť,

⁶⁷ MÉŠÁROŠ, J.: Kultúrne snahy c. d., s. 598. V tejto polemike sa slovenská odborná spisba postavila zväčša na Viktorinovu stranu a tento prudký výpad odsúdil aj Hurbanov biograf Tomáš Winkler. WINKLER, Tomáš: *Perom a mečom. Biografia J. M. Hurbana*. Bratislava : Tatran, 1982, s. 219-220.

⁶⁸ GAŠPARÍK, M.: Lipa c. d., s. 456.

⁶⁹ M. J. H. [Jozef Miloslav Hurban]: Čo všetko ňeskúsime! In: *Slovenské pohľady*, II/1, 27, 25. 7. 1851.

⁷⁰ N. N. [Jozef Miloslav Hurban]: Lovec literárny. In: *Slovenské pohľady*, III/11, 17. 3. 1852, s. 91-92.

⁷¹ Hoci slovenskí editori prameňov Juniusa zvyčajne stotožňujú s Palárikom (napr. *Listy Viliama Paulíny-Tótha Maríne Hodžovej*. Bratislava, 1961, s. 187), z korešpondencie Záborského s Viktorinom (J. Záborský: *Korešpondencia c. d.*, s. 281. Jonáš Záborský Jozef Viktorinnak 1864. október 17-én [Jonáš Záborský Jozefovi Viktorinovi 17. októbra 1864]) a z reakcií ich súčasníkov vyplýva jednoznačne Viktorinovo autorstvo (Např. keď sa Ján Kalinčiak zapojil do polemiky, dôsledne spomína Juniusa ako „náš Jožko V.“ KALINČIAK, Ján: Slovo o „zaslanom“ Juniusa . In: *Sokol*, 24. 12. 1864, č. 24, s. 472-474).

⁷² *Pešťbudínske Vedomosti*, 1864, č. 51.

⁷³ Vie sa, že Viktorin bol aj napriek svojej zjednocujúcej úlohe polemickou postavou a do osobného sporu sa dostal nielen s Hurbanom, ale aj s inými, a to pre svoje články citované zo *Slovenských národných novín*.

že sa pre Viktorinom spustenú polemiku obával vydať u neho svoje drámy): „*Píšete, že dáte rozhodnúť národu medzi Vami a novinármi. Chráň Vás toho Boh! Kollár mal europejské meno, neobmedzenú dôveru u národu a predca ho škraty zničily, o všetku češť priviedly a naposledok i do hrobu uvrhly. Keď toho učinili a učiniť mohli, parricidovia, povážte, čo môžete očakávať Vy. Hlubočký paškvilant [teda Hurban] drží s novinármi [...] Hurbana volákedy prísne bude súdiť potomstvo, ale nateraz je ešte v móde a v plnej sile hurbanolatria [sic].*“⁷⁴ Záborský, ktorý sa pre podobné polemiky ocitol na periférii slovenského národného hnutia a vtedajšieho slovenského verejného života (a ktorému z tejto situácie pomohol práve Viktorin), nie náhodou bránil priateľa. Hurban a redaktori spomenutých novín sa zomkli, odhalili Viktorinovu pravú tvár a verejne naňho útočili vo svojich článkoch. V spoločných vyhláseniach odmietli Viktorinove obvinenia,⁷⁵ Hurban v dlhom, zaujatom spise napadol niekdajšieho priateľa,⁷⁶ Viliam Pauliny-Tóth zas neraz využil priestor v prvom slovenskom satirickom časopise *Černokňažník* (popri *Sokolovi*), aby načrtnol priebeh vnútorných sporov,⁷⁷ pričom ako jeho redaktor nešetril zosmiešňovaním „Juniusa“.⁷⁸ Ešte aj Ján Kalinčiak, ktorý mohol byť Viktorinovi vďačný za obrodenie jeho spisovateľskej kariéry, odsúdil Viktorinov tvrdý tón a útok pod pseudonymom.⁷⁹ Ak môžeme vyhlásenie Jonáša Záborského považovať za pravdivé, že „*všetky časopisy naše sú v rukách hurbančikov, odprísahaných, nesmieriteľných nepriateľov mojich i Vašich,*“⁸⁰ Viktorin pravdepodobne v tomto zápase šancu nemal. Podľa Záborského útoky proti Viktorinovi

⁷⁴ J. Záborský: Korešpondencia c. d., s. 280. Jonáš Záborský Jozef Viktorinnak 1864. augustus 25-én [Jonáš Záborský Jozefovi Viktorinovi 25. augusta 1864].

⁷⁵ *Sokol*, 30. 6. 1864, č. 12, s. 238-240; K povšimnutiu. In: *Sokol*, 15. 7. 1864, č. 13, s. 258-259. Pozadie ich organizovaného vystúpenia pozri: PAULINY-TÓTH, Viliam: *Listy Viliama Pauliny-Tótha Maríne Hodžovej*. [Cit. 10. marca 2015]. Dostupné na internete: <http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1359/Pauliny-Toth_Listy-Marine-Hodzovej/26#id2590733#ixzz3QUmAUtRt>

⁷⁶ HURBAN, Jozef Miloslav: Svetielka do tmavých strán Slovenska. In: *Sokol*, 15. 11. 1864, č. 21, s. 413-419.

⁷⁷ KODAJOVÁ, Daniela: Odrodilci a nepriatelia. In: *Storočie škandálov. Aféry v moderných dejinách Slovenska*. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia - 2008, 28-34.

⁷⁸ J. Záborský: Korešpondencia c. d., s. 281. Jonáš Záborský Jozef Viktorinnak 1864. október 17-én [Jonáš Záborský Jozefovi Viktorinovi 17. októbra 1864].

⁷⁹ J. Kalinčiak: Slovo c. d., s. 472-474.

⁸⁰ J. Záborský: Korešpondencia c. d., s. 287. Jonáš Záborský Jozef Viktorinnak 1865. január 9-én [Jonáš Záborský Jozefovi Viktorinovi 9. januára 1865].

pretrvali ešte aj ďalší rok: „*Hlbocký lotor nechce, aby ten zasa ožil, koho on už raz mravne zabil, a ostatní ohliadajú sa na neho ako pes na pána, či majú brechať.*”⁸¹ Na základe uvedeného je možné pochopiť, ako citlivo sa tieto útoky dotkli Viktorina, ako aj to, prečo sa po roku 1865 dobrovoľne stiahol zo slovenského verejného života.

Napriek tomu tieto útoky objasňujú iba Viktorinovo odvrátenie sa od slovenskej verejnosti, ale stále nedávajú odpoveď na to, akú rolu zohral pri zrode miesta pamäti maďarského národa. Preto navrhujeme vrátiť sa k jeho neprerušenej korešpondencii s Jonášom Záborským. Záborský, ktorý sa obdobne ako Viktorin nachádzal v role odstráneného, 18. augusta 1865 napísal: „*Viete, čo teraz robím? Prekladám daktoré z neuverejnených dramát do maďarčiny. Chcel som pre Slovákov pracovať až do smrti. Ale čo mám robiť, keď Slováci dielami mojimi pohrdajú? Ku prijatiu ich nutiť sa nemožu. [...] prestupujem na poľo literatúry maďarskej, to je následok kliaťeho pôsobenia Hurbanovho.*”⁸²

Nevieme, či na to Viktorin odpovedal a Záborského rozhodnutie schvaľoval, alebo sa ho pokúšal odhovoriť. Nevieme dokonca ani to, či si tieto Záborského riadky premietal v hlave aj po rokoch, keď plánoval projekt reštaurovania vyšehradských hradných ruín, jedno je však isté, za týmto Viktorinovým činom možno nájsť podobné pohnútky ako u Záborského.

Ak chceme zachytiť premenu Viktorinovho charakteru, stojí za to porovnať si v češtine napísaný článok v *Concordii* z roku 1858 s nevelkou, v maďarčine i v nemčine roku 1872 vydanou monografiou o prvej rozsiahlej etape reštaurátorských prác. Z tohto porovnania vyplýva, že hoci Viktorinova zmena bola ostentatívna, v skutočnosti nepredstavovala úplný obrat. Medzi týmito dvoma prácami síce existujú rozdiely, ale tie vyvstávajú viac-menej len z odlišných nárokov čitateľov, ktorým boli určené, a často ide len o to, že v roku 1872 mal Viktorin dôkladnejšie poznatky než v roku 1858. Napríklad kým v češtine napísanom diele za zakladateľov mesta označil ešte Slovanov, v maďarskej práci už Rimanov, no mohlo sa ľahko stať, že v roku 1858 ešte tento údaj

⁸¹ J. Záborský: Korešpondencia c. d., s. 292. Jonáš Záborský Jozef Viktorinnak 1865. április 28-án [Jonáš Záborský Jozefovi Viktorinovi 28. apríla 1865].

⁸² J. Záborský: Korešpondencia c. d., s. 300. Jonáš Záborský Jozef Viktorinnak 1865. augusztus 18-án [Jonáš Záborský Jozefovi Viktorinovi 18. augusta 1865].

jednoducho nepoznal. Vo svojej maďarskej práci však zároveň vyzdvihuje aj to, že názov mesta je slovanský a že horný hrad založili Slovania, dokonca do maďarského naratívu vsadil ešte aj kollárovské charakterizovanie slovenského národa ako mierumilovného slovanského národa.⁸³ Podľa Viktorina „Slovania, hoci sú vo všeobecnosti národ mierumilovní a väčšmi sa venujú poľnohospodárstvu než vojnovým dobrodružstvám, mali na pamäti stavbu hradu.“ Aj vytrvalosť, potrebnú pri stavbe citadely zdôvodnil národným charakterom Slovanov: „Prispela k tomu povaha Slovanov, keďže pochádzajú z hornatých krajov a na nich sa s radosťou usádzali.“⁸⁴ Odlišnosti medzi týmito dvoma dielami sa objavujú nie v obsahovej, ale v rétorickej rovine. Svoju českojazyčnú prácu zakončil, „s Bohem věčně památné hradby slovanské!“ zvolal přítel náš, – „Sláva zakladatelům a potomkům jejich!“ dodali jsme my.“⁸⁵ Naproti tomu v maďarskom spise už silno zdôraznil maďarskú vlasteneckú rétoriku. Dobrým príkladom na to je, že na dvoch miestach (vyslovene prehnane) učinil rakúske vojsko zodpovedné za chatrný stav Vyšehradského hradu.⁸⁶ Zároveň v tejto maďarskej práci netajil svoj český spis, dokonca mu poslúžil ako zdroj citovania – východiskový bod. „Je pravdou, že už v roku 1858 som v almanachu „Concordia“ uverejnil historický miestopis Vyšehradu; – píše Viktorin – avšak odhliadnuc od toho, že táto štúdia nevyšla samostatne, lež v rámci obširnej beletristickej knihy, a aj táto kniha sa už dávno vypredala: moja vtedajšia štúdia bola určená pre celkom iné čitateľské kruhy, a nijako sa nevzťahuje na to, čo sa terajším opisom snažím obsiahnuť.“⁸⁷ A na dôvažok na obálke maďarskej

⁸³ KISS, Szemán Róbert: Ján Kollár, avagy a szláv nemzet jótulajdonságai? In: Tenže: „... garázda emberek az Etymologusok“. Irodalmi tanulmányok. Budapest : ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2008, s. 48-68.

⁸⁴ Preklad z originálu [„A szlávok, habár általában véve békeszerető s inkább földmíveléssel, mint harci kalandozásokkal foglalkozó nemzet, nem mulasztották el tovább építeni a várat. (...) Ehhez járult a szlávok jelleme, a kik, minthogy hegyes vidékekről származtak s ilyeneken örömet telepedtek le.“]. VIKTORIN, J.: *Visegrád hajdan c. d.*, s. 5-7.

⁸⁵ VIKTORIN, J.: *Visegrád c. d.*, s. 192.

⁸⁶ VIKTORIN, J.: *Visegrád hajdan c. d.*, s. 42, 45. „Vyšehrad úmyselne zbúrali Rakúšania. [...] Úmyselné zničenie Vyšehradského hradu bilagujeme ako večne živú potupu!“

⁸⁷ Preklad z originálu [„Igaz, hogy már 1858-ban én is közöltem „Concordia“ című évkönyvemben Visegrádnak történelmi helyrajzát; (...) azonban eltekintve attól, hogy ezen értekezésem nem önálló, hanem csupán egy tartalmas szépirodalmi könyvben jelent meg, s e könyv is rég elfogyott már: akkori dolgozatom egy egészen más olvasókörnek volt szánva, s nem bír semmi vonatkozással arra, amit jelen leírásommal elérni akarok.“]. VIKTORIN, J.: *Visegrád hajdan c. d.*, s. 2.

knihy propaguje svoje skoršie, prevažne slovenské práce.

Na príklade Vyšehradu možno teda vidieť, že reprezentovanie slovenských jazykových záujmov a organizovanie literatúry na jednej strane, a posilňovanie maďarskej národnej pamäti na strane druhej sa ani zďaleka neukázali vo Viktorinovom živote v takom kontraste, ako by sme sa mohli na prvý pohľad nazdávať: v oboch prácach považuje názov hradu za slovanský, uznáva, že hrad sčasti alebo úplne postavili Slovania a že mal v dejinách Uhorska osobitý význam, a rozdiely medzi týmito dvoma prácami sú až na menšie odtienky prijateľné pre odlišnú čitateľskú obec.

To že mal dôvod odvrátiť sa od slovenského verejného života a že aj po tomto obrátení zostal v podstate verný vlastnému obrazu Vyšehradu, ešte nevysvetľuje, prečo sa Viktorin, ktorý z Hollého pomníka utvoril miesto pamäti slovenského národa, neuspokojil s odkrytím ruín, s archeologickým bádáním a prečo sa napríklad usiloval vytvoriť „maďarskú národnú Valhalu“.

Prvým dôvodom bolo praktické hľadisko, ktoré zdôrazňoval aj sám Viktorin. Reštaurovanie vyšehradských zrúcanín pohltilo obrovskú sumu, ktorú dokázal obstaráť len tak, že presvedčil maďarských politických vodcov o dôležitosti obnovy a na financovanie tejto iniciatívy zháňal štátne zdroje. Celá Viktorinova životná dráha je príkladom toho, že bol znamenitým organizátorom, presne vedel, aké ciele sa dajú akými prostriedkami dosiahnuť. Ak sa na reštaurovanie hradu so slovanským menom a sčasti Slovanmi postaveného snažil činiteľov maďarskej kultúrnej politiky nahovoriť farár, ktorý bol roku 1848 skompromitovaný panslavizmom a v maďarských kruhoch známy svojou slovenskou orientáciou, mohlo to rozptýliť všetky pochybnosti o tom, či je táto iniciatíva naozaj v záujme maďarského národa? Tomuto cieľu poslúžili atraktívna slávnosť na pamiatku Kláry Zachovej a idea národného panteónu (táto druhá iniciatíva sa napokon neuskutočnila, čo asi Viktorin tušil).

Zároveň toto tvorivé prelínanie sa dvoch národných pamätí vzbudzuje podozrenie na bezcharakterný oportunistizmus; ak sa však pozrieme, ako sa formovali Viktorinove politické názory, vysvitne, že toto udržiavanie rovnováhy bolo jeho dôkladne reprezentovanou zásadou, ktorú prejavil už v prvotinách z obdobia mladosti. Viktorin (pravdepodobne

nasledujúc skúsenejšieho a politicky zmýšľajúceho priateľa Palárika) bol od svojej ranej mladosti stúpencom liberalizmu a ústavnosti a bol presvedčený, že slovenské záujmy je možné zastupovať rozvíjaním nezávislého, samostatného duševného života Slovákov, popularizovaním ich spisovného jazyka a slovenskej národnej literatúry, avšak nie za podpory vonkajších síl, ale pri zohľadnení vlastných, reálnych schopností, a to v intenciách dodržiavania zákonov a plnenia uhorskej politiky. Kým sa vo svojom prvom polemickom článku o národných rozporoch (s využitím serióznej francúzskej odbornej literatúry o štátnom práve) zaoberal ústavnými snaženiami slovenského národného hnutia a Slovákmí, ktorí pri pestovaní svojho jazyka mali v úcte uhorské zákony,⁸⁸ vo svojom najoduševnenejšom článku uverejnenom na stránkach Štúrových novín písal o kasíne v Sobotišti, kde jeho zakladatelia pozdvihli slovenský jazyk na jazyk rovnocenný s maďarským.⁸⁹ Okrem toho roku 1848 bol toho názoru – podľa Hurbanovej mierne uštipačnej poznámky – že slovenské politické úsilia nemajú primeranú podporu v slovenskej spoločnosti. Ako redaktor *Concordie* požadoval od autorov, aby písali v liberálnom duchu.⁹⁰ Napokon sa v roku 1861 stal – hoci ho pred tým priatelia Kalinčiak a Hurban vystríhali⁹¹ – nadšeným stúpencom vyrovnania s uhorsko-maďarskou liberálnou politikou. Preto aj pisateľ jeho nekrológu, skrývajúci sa za iniciais J. R., má podozrenie, resp. naznačuje, že dôvodom jeho smrti bolo roku 1874 napredovanie protislovenského etatizmu: „*V politickom ohľade veľmi mnoho zakladal na liberalismus vôbec a na Maďarský zolášte. Účinky liberalismu a zolášte Maďarského, nadovšetko v poľahu na nemaďarské národy neomylnne hlboký dojem urobily na ducha jeho. Z posledných dňov života jeho, okrem krátkej novinárskej zprávy, nič nie je ešte známo.*

⁸⁸ Z ústavu duchovnjeho v Trnavei. [Jozef Viktorin]: Prjehlad časopisou. In: *SNN*, 10. 3. 1846, č. 64, s. 254-255. Z ústavu duchovnjeho v Trnavei. [Jozef Viktorin]: Prjehlad časopisou. In: *SNN*, 13. 3. 1846, č. 65, s. 258-259.

⁸⁹ [Jozef Viktorin]: Z pod Bjelej Hori. In: *SNN*, 12. 11. 1847, č. 235, s. 938-939.

⁹⁰ GAŠPARÍK, M.: *Concordia c. d.*, s. 186.

⁹¹ ASSV, Fasc. č. 50, s. 13-19. Ján Kalinčiak Jozef Viktorinnak 1861. január 12-én [Ján Kalinčiak Jozefovi Viktorinovi 12. januára 1861], Ján Kalinčiak Jozef Viktorinnak 1861. október 13-án. [Ján Kalinčiak Jozefovi Viktorinovi 13. októbra 1861], ASSV, Fasc. č. 50, s. 21-29. Jozef Miloslav Hurban Jozef Viktorinnak 1861. május 23-án [Jozef Miloslav Hurban Jozefovi Viktorinovi 23. mája 1861].

*Kto zná, či nestal sa obeťou svojej oklamanej politicko-národnej viery a nádeje?*⁹² Pokiaľ ide o spojitosť medzi samovraždou a otrasenou dôverou, ktorú vložil Viktorin do uhorsko-maďarského liberalizmu, J. R. sa podľa všetkého – vo svetle výsledku pitvy – zmýlil,⁹³ no zároveň stojí za to všimnúť si aj to, čo napísal o Viktorinovi a jeho vzťahu k Vyšehradu: „[Viktorin] za úlohu postavil si bol pozostatky hradu Vyšehradského, starobylého to pomníka moci Slovenskej a pozdejšieho sídliviska a pevnosti kráľov Uhorských [zdôraznené autorom – J. D.] z rumov zabudnutia na úslnie úcty, historickej vážnosti a vlasteneckého ocenenia pozdvihnúť.“⁹⁴ Tento názor je zaujímavý aj preto, lebo pod iniciálami J. R. sa skrýva pravdepodobne Jozef Ráth, ktorý mohol najlepšie poznať Viktorinove úmysly s Vyšehradom, keďže v posledných Viktorinových vyšehradských rokoch bol jedným z jeho najbližších dôverníkov a napokon bol určený za vykonávateľa jeho závetu.

Podľa všetkého sa už nikdy nedozvieme, na čo Viktorin myslel, keď ako angažovaný Slovák utváral jedno z najdôležitejších miest maďarskej národnej pamäti – odpoveď azda musíme hľadať v myšlienkových rámcoch ohraničených ideami o starobylej slovanskej minulosti Vyšehradu, o symbolických a skrytých vrstvách slovensko-maďarského vyrovnania, o dôvere voči uhorsko-maďarskému liberalizmu a o Viktorinovom čínorodom živote prežitom v konštitučnej vlasti.

Preklad z maďarčiny: Alica Kurhajcová

⁹² RÁTH, J.: Jozef Viktorin c. d., 1874a.

⁹³ Pravdou je, že spojitosť medzi chorobou (nádor na mozgu) a zmenou politickej klímy v štáte sa J. R. pokúšal nájsť aj neskôr, hoci už poznal výsledok pitvy. RÁTH, J.: Jozef Viktorin c. d., 1874b, s. 136-137.

⁹⁴ RÁTH, J.: Jozef Viktorin c. d., 1874a.

Summary

An Excursion into Hungarian National Past?

The Slovak Oeuvre of Jozef Viktorin and the Castle Ruins of Visegrad

The Castle of Visegrad is one of the best known and most popular places of memory of Hungarian national past. It is far less known, however, that the exploration of the ruins at Visegrad and their transformation into a Hungarian place of memory was initiated and completed by Jozef Viktorin, who in 1848 was locked up in prison for half a year by the Hungarian authorities on charges of Panslavism, is known in Slovak scholarship for his Slovak national zeal, and moreover, is regarded as one of the most talented promoter of Slovak literature in this time. What exactly Viktorin had in mind when, as an engaged champion of Slovak nationalism, he set about the creation of what soon became one of the most important places of Hungarian historical memory, cannot be reconstructed, of course. What seems certain, however, is that the possible answer should be looked for in a conceptional framework constituted by the ancient Slav past of Visegrad, the symbolic and hidden layers of Slovak-Hungarian compromise, Viktorin's trust in Hungarian liberalism, and by the idea of an life spent in a constitutional fatherland.

K aktivitám a postojom mladého Andreja Kmeťa (Ostrihom a Senohrad) *

KAROL HOLLÝ

Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Domnievam sa, že napriek veľkému množstvu literatúry o Andrejovi Kmeťovi,¹ má zmysel naďalej venovať vedeckú pozornosť tejto osobnosti. Veľké množstvo z rozsiahlej korešpondencie a publicistiky totiž stále nebolo v dostatočnej miere, resp. vo viacerých prípadoch vôbec, spracovaných. Na druhej strane je celkom zrejmé, že mnohé skutočnosti z Kmeťovho života sú známe a autor textu o Kmeťovi sa len ťažko môže vyhnúť ich reprodukovaniu. Tak tomu bude aj v nasledovnej štúdií, v ktorej zameriam pozornosť na niekoľko aspektov Kmeťovho života počas jeho štúdií v Ostrihomi a kaplánskeho pôsobenia v Senohrade. Popri známých faktoch a súvislostiach² sa pokúsím

* Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644 (Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí). Autor je vedeckým pracovníkom Historického ústavu SAV.

¹ Súpis staršej literatúry o Kmeťovi pozri napr.: LEPIŠOVÁ, Anna. *Andrej Kmeť. Personálna bibliografia*. Martin : Okresná knižnica v Martine, 1981, s. 29-48; JASENÁK, Ladislav. *Andrej Kmeť 1841 – 1908. Život a dielo*. Bratislava : Ústredná správa múzeí a galérií, 1987, s. 55-119. Z novšej literatúry je to predovšetkým *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti* (1993, čiastočne aj 1994), *Zborník Slovenského národného múzea Kmetianum* (2008), resp. aj napr. viacmenej populárno-vedná práca J. Labudu, pozri: LABUDA, Jozef. *Andrej Kmeť – sitniarsky rytier*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2008. Kmeťovi sa však venujú aj mnohé ďalšie špecializované texty, ktoré tu nespomínam. Na tomto mieste chcem len zdôrazniť, že literatúra o Kmeťovi je mimoriadne rozsiahla.

² Tu treba pripomenúť, že väčšina literatúry o tomto období Kmeťovho života vychádza z jeho autobiografie, pozri: [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia Andreja Kmeťa*. (Napísal ju 8. apríla 1895.). In: MEDVECKÝ, Karol A. (spísal a zostavil). *Andrej Kmeť. Rím.-katolícky kňaz, slovenský učenec, zakladateľ a prvý predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti 1841-1908. Životopis*. Turčiansky Sv. Martin : nákladom spisovateľovým, 1913, s. 10-37. Tento text je prirodzene základným zdrojom aj pre mňa. V súvislosti s týmto textom sa však žiada dodať (ako to naznačím aj nižšie), že nejde o priamy dobový prameň, ale najmä o beletrizované interpretácie vlastných spomienok Kmeťa, písaných s odstupom cca troch desaťročí. Napriek tomu, že z hľadiska faktografie ide o základný prameň ku Kmeťovej mladosti, z hľadiska rétoriky textu, a čiastočne snáď aj interpretácií, ide podľa mňa primárne

podrobnejšie venovať pozornosť menej známym Kmeťovým publicistickým výstupom a jeho obraz v tomto období doplním analýzou vybraných fragmentov zo zachovanej korešpondencie. Mojim cieľom je priniesť aspoň čiastočne nový pohľad na toto kľúčové obdobie Kmeťovho života. Na druhej strane chcem zdôrazniť, že táto štúdia nie je biografickým súborom dát, t.j. nepodávam v nej doteraz známe skutočnosti a súvislosti v úplnosti, ale len selektívne. Pozornosť budem pritom venovať najmä participácii Kmeťa v rámci slovenského národného hnutia a jeho chápaniu role národovca.

1. Ostrihom

Z „maďarónika“ národovec

Základnou podmienkou participácie jednotlivca na aktivitách národného hnutia je jeho stotožnenie sa s jeho ideológiou a cieľmi. Ako vyplýva zo spomienok A. Kmeťa, v jeho prípade to nebola cesta priamočiara. V súvislosti s obdobím jeho stredoškolských štúdií v Banskej Štiavnici a v Trnave Kmeť totiž sám o sebe napísal: „Maďarónikom bol som »ako iní, tak i ja«, a o prebudení Slovákov nevedel som ničoho.“ Zároveň však dodal, že povedomie o základnom postuláte príslušnosti k slovenskému národnému hnutiu – pestovaní národného jazyka, získal už počas týchto štúdií: „pritom však ako v Štiavnici, tak v Trnave navštevoval som hodinu reči slovenskej,³ vedený jedine tým správnym citom, že ako rodenému Slovákovi náleží vzdelávať sa v svojej materinskej reči.“⁴ Zásadný prelom

o prameň ku Kmeťovmu mysleniu v polovici deväťdesiatych rokov 19. storočia, kedy svoju autobiografiu písal. Týmto nechcem spochybniť vierohodnosť Kmeťových spomienok (však napokon ich vo veľkej miere v texte aj využívam), chcem len upozorniť na toto, podľa mojej mienky, dôležité východisko pri ich čítaní.

³ V súvislosti so štúdiom v Trnave dodal: „V Trnave vyučoval nás slovenčine otec rádu sv. Františka, ale jedine dialekt trnavský; no doniesol mi raz mluvnicu Bernolákovu a Štúrovu, aby som porovnal. Potom verejne na hodine pýtal sa ma, ktorej dám za pravdu. Ja rozhodol som sa za Štúrovu, na čo on stúlil plecami a nechal tak. Maďarčinu učil som sa privátne. Ináč panovala dosť dobrá rovnosť a bezpovednosť; každý hútoril ako vedel, a produkoval sa čím vedel.“ Pozri: [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 17.

⁴ Tamže. Tu sa žiada doplniť aj Kmeťovu reflexiu vyslovovania jeho mena v tomto období, keď na štiavnickom gymnáziu začali jeho priezvisko vyslovovať dvojslabične: „každý čítal moje jednoslabičné dvojslabične, žiaci za nimi tiež tak, a tým činom ostal som, nič nevediac, prečo a ako Kme-ty-m. Nazdával som sa, že to tak musí byť. Takto spotvorilo sa azda stá a tisíce slovenských priezvisk. Znášal som to trpelive cez celé gymnázium, až v Trnave v ôsmej triede začal som protestovať, ohradzujúc sa tým, že či nevedia po maďarsky čítať,

v tejto veci však nastal až na teologických štúdiách v Ostrihome, na ktoré Kmeť nastúpil koncom septembra 1861.⁵ Do Ostrihomu Kmeť podľa vlastných spomienok prišiel „ako maďarónik, úplne nepovedomý svojho slovenstva.“ Avšak prítomnosť národne uvedomelých Slovákov v tomto prostredí zásadne ovplyvnila Kmeťa v tejto veci: „[...] šiel som už spať, prvý raz v seminári ostrihomskom,⁶ ako prebudený a nevýslovne horlivý Slovan.“⁷ Pri tomto opise takmer okamžitého „národného prebudenia“ treba samozrejme brať do úvahy, že pochádza z autobiografie Kmeťa, ktorá, okrem toho, že má do veľkej miery beletristický charakter, bola písaná s odstupom viac ako troch desaťročí⁸ a teda jeho podanie nemusí nevyhnutne úplne korešpondovať so skutočnosťou. Fakt, že Kmeťovo stotožnenie sa so slovenskou národnou ideou bolo s najväčšou pravdepodobnosťou otázkou dlhšieho procesu, vyplýva aj z konštatovania jeho spolužiaka v Ostrihome, Michala Radimeckého, ktorý v roku 1861 Kmeťovi písal: „Z počiatku zdal si sa byť nepriateľom a nenávisníkom slovenskej reči, a ecce, akým priateľom si sa stal našej materčiny. Nechápem, odkiaľ si čerpal toľkú chuť i prítulnosť k slovenskej reči?“⁹ Realistickejšie teda vyznieva Kmeťovo hodnotenie svojho prvého školského roku na

že ja nie som Kme-ty ale Kmety (čítaj Kmeť).“ Pozri: tamže, s. 16-17. Podľa spomienok Kmeťa, až v prostredí ostrihomského seminára sa začal konzekventne podpisovať slovenskou verzou jeho priezviska: „Nás bola hŕstka, tých [maďarských seminaristov – K. H.] stálo proti nám vyše sedemdesiat, nadto na ich strane stál superiorát i s tými, ktorí hovorili, »Ypsilon panslavismus sapit«“. Tomuto rozumel som ja tak, že odhodil som z môjho mena y a písal som sa tak, ako teraz s mäkčeňom.“ Pozri: tamže, s. 18. Napriek tomu sa Kmeťovo priezvisko niekedy uvádzalo v maďarskej forme („Kmety“). Skutočnosť, že táto vec Kmeťa zrejme rozčuľovala, možno ilustrovať na nasledujúcom fragmente z jeho listu z roku 1876: „Jako curiosum sdelujem Ti, že som dávno súc vyzvaný Drom Rómerom, s ktorým soznámil som sa z príležitosti dodávania výstavných predmetov, stal sa na jeho odporúčanie členom maďarskej prírodokúmateľskej spoločnosti. Diplom dostal som pod menom „Kmety Endre“. Vem vás ďas! aj s vašim ypsilonom!“ Pozri: List A. Kmeťa S. Zachejovi z 3. 1. 1876. Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (ďalej LA SNK), sign. 73 A 33.

⁵ [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 17.

⁶ Kmeť tu spomína rozhovor v slovenčine v prvý večer svojho pobytu v Ostrihome. Diskusiu v tejto spoločnosti viedol Florian Vagáč zo Starej Turej. Pozri podrobnejšie: Tamže.

⁷ Tamže, s. 17-18.

⁸ Toto treba samozrejme zohľadniť aj pri iných častiach tohto textu, porovnaj poznámku č. 2.

⁹ Tento fragment z Radimeckého listu cituje v biografii Kmeťa K. A. Medvecký v kapitole o Kmeťovom literárnom pôsobení, pozri: MEDVECKÝ, Karol A. *Andrej Kmeť...*, s. 50.

ostrihomskom seminári: „Na prvé prázdniny z Ostrihomu prišiel som cele iný, než aký som išiel ta, t. j. v plnom smysle slova národovec.“¹⁰ Ak však berieme do úvahy aj iné pramene, nemáme relevantný dôvod pochybovať o tom, že prostredie ostrihomského seminára na začiatku šesťdesiatych rokov bolo v tomto smere podnetné a pre Kmeťove stotožnenie sa s hodnotami slovenského národného hnutia aj určujúce. Tu je potrebné zohľadniť celkovo relatívne priaznivú klímu pre aktivity slovenského národného hnutia v tomto období. Prejavilo sa to aj na ostrihomskom seminári. Pavel Príhoda v tejto veci písal nasledovne: „Spomenúť ešte musím len to, že vtedajší predstavení seminára neboli ešte takí šovinisti, ako neskorší. Že by nás boli osobne prenasledovali, to nemôžem povedať; predsa, hoci nás i nemilovali, aspoň boli ešte dosť spravедliví. Seminár držal pre nás ešte i niektoré slovenské časopisy a nehatil nás držať niektoré i privátne. Mohli sme si ešte i slovensky zaspievať, čo sme koľko ráz dosť hrmotne vykonávali.“¹¹ Príhoda spomína aj konflikty založené na „národnostných treniciach“, ktoré sa však týkali spravidla samotných klerikov a nie predstavených. Konkrétne spor Kmeťa s istým Galambosom, spirituálom, ktorého dôsledkom bola hrozba vyhodenia Kmeťa zo seminára.¹² V tomto kontexte je zaujímavé, že Kmeť, zrejme mysliac na tento konflikt, písal o tom, že sám chcel zo seminára odísť: „[...] Ráno písal som domov pre svetské šaty a peniaze na cestu, že sa vyzlečiem. Peniaze a šaty došli hneď, to myklo nepriateľmi; vtedy ešte nebola verejná mienka pripravená, obrozená a zdemoralizovaná na vyhadzovanie slovenských chovancov (čo však, bohužiaľ, v krátkom čase nasledovalo; o dva-tri roky pozdejšie boli by ma sami vyhnali).“ V súlade s Príhodovým podaním (hoci porovnanie Kmeťovho a Príhodovho textu jasne hovorí o tom, že Kmeť interpretoval celý slovensko-maďarský konflikt ostrejšim jazykom), Kmeť písal o pomerne pokojnej atmosfére na seminári, v čase po spomenutom konflikte: „Ja mal som pokoj, áno i všetci, ba nastala i dosť dobrá harmonia a spravедlivosť. Ktorí vedeli slovensky, všetci próbne kázne (v obedovni) držali i po slovensky, jeden práve i horvatsky.“¹³

¹⁰ [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 20.

¹¹ PRÍHODA, Pavel. Zo života na ostrihomskom semeništi. In: MEDVECKÝ, Karol A. *Andrej Kmeť...*, s. 49.

¹² Podrobnejšie: tamže.

¹³ [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 19.

Tu som sa však dotkol už neskoršieho obdobia. Vracajúc sa k počiatkom Kmeťovho pôsobenia v Ostrihome, chcem zdôrazniť dôležitý faktor čítania národoveckej tlače, ktorý spomenul v citovanom fragmente aj P. Príhoda. Túto vec totiž prízvukoval aj Kmeť: „Pešťbudínske Vedomosti« vychodily vtedy ročník druhý; prvý ročník a predchádzajúce čísla z druhého ročníka takrečeno som prehltol.“¹⁴ Skutočné nacionalistické „zapálenie“ u Kmeťa však vyvolalo až čítanie Kollárovej *Slávy dcéry*: „Keď som prečítal »Slávy Dcéru« a »Výklad« k nej, chodil som zelený, žltý od zlosti na vierolomných Nemcov, a keby som bol mohol, každého bol by som v zuboch roztrhal za tie krivdy do neba volajúce, ktorých dopustili sa sverepí Teutoni na holubičom kmene slovanskom. Hneď vtedy vstúpil som i za člena Svätojánskeho Dedictva v Prahe.“¹⁵

„Cirkevno-literárna slovenská škola chovancov semenišťa ostrihomskeho“

Angažovanie sa v národnom hnutí však nevyplývalo len z čítania národoveckých publikácií a tlače, ale predovšetkým z faktu, že slovenskí ostrihomskí seminaristi mali ambíciu organizovať svoje aktivity smerujúce k pestovaniu slovenčiny a slovenskej literatúry. Pretože na tejto škole už existovala maďarská cirkevno-literárna škola,¹⁶ vzišla od tamojších slovenským študentov myšlienka organizovať literárne aktivity aj v slovenčine. Zaujímavé sú v tejto súvislosti napr. už citované spomienky P. Príhodu: „Medzi viac nežli 80 klerikmi bolo nás asi 16, ktorí sme boli osvedčenými Slovákami a ktorí sme sa na hájení svojich národných práv a cvičení sa v slovenčine sdružili.“¹⁷ Ushovorili sme sa, že budeme všetky svoje povinnosti čo najlepšie plniť, že budeme sa usilovne učiť,

¹⁴ Kmeť v súvislosti s tlačou napr. uvádza, že na ostrihomskom seminári bolo „do tridsať“ predplatiteľov *Sokola*, pozri: tamže, s. 18.

¹⁵ Tamže. Ako uvádza Š. Baranovič, spomenutý pražský spolok vznikol roku 1830, mal vyše dvadsaťtisíc členov rôznych národností a jeho cieľom bolo vydávanie poučných kníh. Pozri: BARANOVIČ, Štefan. Poznámky a vysvetlivky. In BARANOVIČ, Štefan (ed.). *KMEŤ, Andrej. Veleba Sitna*. Bratislava : Tatran, 1989, s. 233.

¹⁶ Pozri k nej napr.: *Emlékkönyv. Kiadta az esztergomi növendékpapság magyar egyházirodamli iskolája alapításának ötvenedik évfordulója alkalmából*. Esztergom : Nyomatott Laiszky Jánosnál, 1883, s. 71-89 a inde.

¹⁷ Kmeť uvádza, že ich bolo dvanásť, porovnaj: [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 18. Na druhej strane, Príhoda nielen spomína šesťnástich členov, ale ich aj konkrétne menuje. Pozri: PRÍHODA, Pavel. *Zo života...*, s. 49.

aby nám s tejto stránky nič vytykáť nemohli, a dosiahli sme to, že týmto činom Slováci skutočne zostali najlepšími žiakmi.“¹⁸

Snahy o vytvorenie združenia slovenským seminaristov v Ostrihomi však sprevádzali viaceré problémy a peripetie, ktoré vyplývali zo slovensko-maďarského antagonizmu a obáv či nedôvere voči tomuto projektu zo strany vedenia seminára.¹⁹ Napokon sa však cieľ dosiahol a slovenskí seminaristi v Ostrihomi sa mohli oficiálne schádzať.²⁰ Prvé stanovky vypracoval Štefan Bezák,²¹ ktorý sa stal aj prvým predsedom „Cirkevno-literárnej slovenskej školy chovancov semenišťa ostrihomského“ (ďalej CLSS).²² Súbežne s funkciou prvého predsedu existovala funkcia druhého predsedu (lebo Š. Bezák bol vo štvrtom ročníku, mala sa tým zabezpečiť kontinuita vedenia), ktorým sa stal Kvetoslav Vagáč. Ten, potom ako Bezák skončil štúdium, nastúpil na predsednícky post. Prvé verejné zasadnutie tohto združenia slovenských bohoslovcov sa

¹⁸ PRÍHODA, Pavel. *Zo života...*, s. 48.

¹⁹ Podrobnejšie: PRÍHODA, Pavel. *Zo života...*, s. 48-49; [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 18-19.

²⁰ Vedenie seminára nebolo priaznivo naklonené tomuto projektu, spočiatku sa Slováci pridružili k maďarskej cirkevno-literárnej škole, kde mali podľa určenej schémy realizovať aj svoj program v slovenčine (resp. „v slovanskom jazyku“). Aj tu však boli konflikty, ktoré napokon vylútili do založenia samostatnej slovenskej cirkevno-literárnej školy. Vychádzajúc z textu R. Nováka možno tu identifikovať dve kľúčové postavy: Štefana Bezáka, ktorý bol považovaný za vodcu „slovenských buričov“ (kvôli tomu, že bol autorom pozdravnej básne určenej Štefanovi Moyzesovi, ktorá mala rozhorčiť maďarských seminaristov) a kanonika a ostrihomského biskupa Michala Feketeho. Bezák mal byť totiž vylúčený zo seminára a Fekete sa zastal nielen jeho, ale zasadil sa aj za právo Slovákov vzdelávať sa v materinskom jazyku. Fekete mal okrem iného povedať nasledovné: „Konečne žiadam jako rodený Maďor, aby se Slovacom v této věci tolko práva dalo, ako Maďorom, bo ich ešte viac potrebujeme pro diocesku jako Maďorov a nemôžu za to, že ich slovenské matky porodily.“ Pozri: NOVÁK, Rud. (*Z Ostřihomu 1879.*). Počátek a konec „cirk. lit. slov. školy“ na semeništi ostrihomském. In: HLAVINKA, Alois (ed.). *Růže Sušilova. Almanach bohoslovců v seminářích českých i brněnských, jakož i z Ostřihoma a z Vídně.* Brno : Nákladem vlastním, 1885, s. 30-31, citát zo s. 31, podrobnejšie: s. 27-32.

²¹ Prijaté boli pravdepodobne na začiatku roku 1862. Porovnaj: tamže, s. 29-31. Stanovky boli upravené roku 1863, pozri: tamže, s. 31. Tento dokument, ako ani zápisnice zo zasadnutí som nemal k dispozícii.

²² Tu možno dodať, že Bezák sa neskôr (v roku 1892) stal správcom Spolku sv. Vojtecha, keď nahradil dočasnú správcu J. Karella. Pozri: HANAKOVIČ, Štefan. *Dejiny Spolku svätého Vojtecha.* Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2005, s. 168. Pozri tiež: [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 19.

podľa podania Rudolfa Nováka uskutočnilo 19. 2. 1862.²³ Po Vagáčovi sa stal predsedom P. Príhoda a po ňom A. Kmeť.²⁴ Kmeťovi táto funkcia pripadla v čase, keď končil tretí ročník,²⁵ t. j. niekedy na jar, resp. začiatkom leta roku 1864.

Vďaka listu Kmeťa Andrejovi Radlinskému z roku 1863 máme k dispozícii jeho hodnotenie fungovania tohto spolku. Z listu vyplýva, že spočiatku sa v CLSŠ veľmi nepracovalo, čo bolo zrejme impulzom na zmenu stanov, ktorá podľa Kmeťa aj skutočne priniesla svoj efekt: „Naša cirk. lit. Škola slovenská vloni ledva mala práce dajakej cez pol roka, lebo pracoval každý, keď sa mu chcelo. Toho roku zahúdli sme ináč. Dľa doneseného stanova²⁶ musel na každú hodinu byť hotový jedon s pôvodnou prácou, jedon s prekladom, a jedon rečník: a prác bolo vždy, že nám hodina nestačila.“²⁷ Zaujímavé je, že Kmeť v autobiografii písal, že táto reforma bola zavedená na jeho podnet (čo však v liste Radlinskému nespomenul): „Aby však práce literárne pravidelne dochodily, roztriedili sme sa (na môj návrh) tak, že na každú hodinu (od jednej do druhej v nedelu popoludní) neomylnne musela prísť jedna pôvodná práca, jeden preklad a jedna rečnovanka.“²⁸

V súvislosti s Radlinským treba dodať, že z citovaného Kmeťovho listu možno vyvodzovať, že sa aktívne staral o slovenských ostrihomských seminaristov. Išlo zrejme o zasielanie *Cyrilla a Methoda*, resp. možno aj iných slovenských publikácií: „Už bliži sa ku koncu prvý polrok,

²³ NOVÁK, Rud. (*Z Ostrihomu 1879*)..., s. 31-32. Tu treba upozorniť na nesúlad v prameňoch, pretože článok v *Cyrillovi a Methodovi* z roku 1865 uvádza ako dátum prvého zasadnutia 19. 1. 1862, pozri: B. L. [LACHMANN, Bohdan]. Cirkevno-literárna škola na semeništi ostrihomskom. In: *Cyrill a Method. Časopis cirkevný*, 25. 3. 1865, roč. 15, č. 9, s. 67. Je možné, že tento údaj je presnejší, ak berieme do úvahy menší časový odstup od prvého oficiálneho zasadnutia slovenských bohoslovcov v Ostrihome.

²⁴ Porovnaj: PRÍHODA, Pavel. *Zo života...*, s. 49.

²⁵ [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 21.

²⁶ Porovnaj vyššie spomenutú zmienku R. Nováka, že stanovy boli roku 1863 zmenené.

²⁷ List A. Kmeťa A. Radlinskému z 22. [júna? – pravdepodobné určenie mesiaca archívom] 1863. LA SNK, sign. M 84 A 9. Tu možno dodať, že tento list prepísala vo svojej dizertácii K. Hincová, pozri: HINCOVÁ, Katarína. *Andrej Kmeť (1841-1908) – život a dielo*. Doktorandská dizertačná práca. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Katedra slovenských dejín a archívnictva, 1999, príloha č. 1, s. 210-213. Exemplár dizertácie som študoval v Univerzitnej knižnici v Bratislave.

²⁸ [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 18.

prez ktorý prijímal som Cyrillo-Methoda z Vašej, Vysokovážený Pane, dobrotivosti. Dojímavá je v skutku Vaša starostlivosť o mladú vrstvu, ktorá aspon dobrú vôľu má, keď aj nie prostriedky. No dá dobrotivý Boh, že budú z dobrej vôle aj skutky, ktorými odmeníme sa Vašnosti za otcovskú starostlivosť. [...] Budú to poklady iste na bohaté úroky vyložené.“²⁹

Celkom zrejme z toho teda vyplýva prepojenosť slovenských seminaristov na katolícku časť slovenského národného hnutia. Skutočnosť, že táto participácia bola postavená na širšej platforme, možno ilustrovať napr. tým, že podľa Kmeťovej autobiografie, všetci členovia CLSŠ vstúpili do Matice slovenskej.³⁰ Tomu predchádzal aj napr. pozdravný list od slovenských seminaristov pre biskupa Štefana Moysesu,³¹ čoho dôsledkom bol konflikt s maďarskými seminaristami.³²

Theodor Bohdan Lachmann o CLSŠ v časopise *Cyrill a Method* (1865)

Pretože som pri písaní tohto textu nemal možnosť študovať archívne pramene viažuce sa primárne k CLSŠ a úlohe Kmeťa v jej rámci, dôležitým zdrojom poznatkov zostáva najmä dobová publicistika. Za zvlášť zaujímavé pokladám v tejto súvislosti dva články z časopisu *Cyrill a Method* z roku 1865. Prvý z nich je podpísaný iniciálami „B. L.“ a vychádzajúc z Riznerovej bibliografie ide o Theodora Bohdana Lachmanna,³³ Kmeťovho kolegu z CLSŠ. Nachádzame v ňom interpretáciu motívácií vzniku, cieľov a činnosti tohto literárneho združenia slovenských bohoslovcov

²⁹ List A. Kmeťa A. Radlinskému z 22. [júna? – pravdepodobné určenie mesiaca archívom] 1863. LA SNK, sign. M 84 A 9. Hoci z citovaného fragmentu možno vyvodzovať bezplatné zasielanie *Cyrilla a Methoda* ostrihonským seminaristom, Kmeť na tomto mieste spomínal viacero svojich kolegov z Ostrihomu, ktorí mali záujem o toto periodikum, avšak pri niektorých z nich spomenul aj spôsob doručenia peňazí za predplátne.

³⁰ Š. Baranovič identifikoval päť členov CLSŠ ako členov Matice slovenskej. Podrobnejšie: BARANOVIČ, Štefan. *Poznámky...*, s. 235.

³¹ Podrobnejšie: [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 19; BARANOVIČ, Štefan. *Poznámky...*, s. 235.

³² Porovnaj poznámku č. 20.

³³ Rizner síce neidentifikuje skratku „B. L.“, ale pri hesle Theodor Lachmann (druhé krstné meno Bohdan neuvádza) uvádza tento text, pozri: RIZNER, Ludovít V. *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. S pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou. Diel tretí: L–O*. Turčiansky Sv. Martin : Nákladom Matice slovenskej, 1932, s. 6. Lachmanna ako autora tohto textu uvádza aj L. Jasenák, pozri: JASENÁK, Ladislav. *Andrej Kmeť...*, s. 56.

v Ostrihome. Lachmann v texte dbal na negatívne vymedzenie CLSŠ, t. j. čitateľstvo uisťoval o tom, čo nebolo motiváciou pri jej zakladaní. Okrem iného boli čitatelia ubezpečení, že motiváciou nebola „zášť snád' proti Maďarom, ktorí sa už od niekoľko rokov schádzavali a schádzajú vojedno, tvoriac cirkev. lit. školu maďarskú, ku vzdelaniu seba a k zveľadeniu aj slovesnosti maďarskej;“. Rovnako nešlo o reakciu na „nenávisť snád' naproti reči maďarskej, – nie! bo Slovák, áno každý Slovan na svedomie by si vzal, jestli by druhou rečou alebo narodom pohrdal; on len svoje žiada o cudzé nestojí, čo aj z toho vysvitá, že nenájdeš ani jedného slovenského bohoslovca u nás, ktorý by všetky tri hlavné krajinské reči neznal;“. ³⁴ Prechádzajúc k pozitívnemu vymedzeniu motivácie založenia školy Lachmann zdôraznil, že to bola predovšetkým „potreba, a to najsúrnejšia reči slovenskej ktorú pocítil každý novovysvätený kňaz, jestli semeno slova božieho mal rozsievať na poliach slovenských a nenašiel slôv sladkých, ktorými by zaštepoval do útlých srdc veriacich zákony učenia božského a mravov kresťanských, a ktorú cíti aj včul' každý a zaiste aj pocíti, jestli, zakiaľ má príležitosť sa v nej sdokonaľiť sa nevyhlasňuje, lež ňou ešte pohrdá a od nej sa odľahuje. Či to už neni potom nevďačnosť, ba bezbožnosť, zapovrhovať reč tú, ktorej snád' budem musieť zaďakovať moju výživu, a zapovrhovať s ňou spolu aj jej národ, z ktorého žiť zamýšľam?!“ Inými slovami, z citátu vyplýva, že dôležitým argumentom popri úcte k materinskému jazyku bolo poukázanie na potrebu zdokonaľovania sa v reči, v ktorej budúci kňazi mali vykonávať svoju kňazskú službu. Tento praktický aspekt efektívneho šírenia viery bol rozvinutý aj ďalej: „[...] kto by sa však nebál Boha a opovážil tvrdiť, že v biskupstvách celkom, alebo z väčšej čiastky slovenských neni potrebná dokonalá vzdelanosť reči slovenskej, ku ktorej naučeniu sa nám mladým skoro dovčulka príležitosť chybála, ten by musel za zbytočnú uznať aj vedomosť u kňaza reči tej, v ktorej má hlásať evanjelium, nech by ona bola ktorákoľvek.“ Táto myšlienka bola ďalej rozvinutá v tom zmysle, že pokiaľ je potrebné zdokonaľovať sa v maďarčine, tak o to viac sa ukazuje táto potreba aj v prípade slovenčiny: „Jestli potrebné, alebo bár nie tak potrebné, ale aspon prospešné je a to z rozličného ohľadu, vzdelávať sa aj ďalej na semeništiach v reči maďarskej, ktorú si

³⁴ B. L. [LACHMANN, Bohdan]. *Cirkevno-literárna škola...*, s. 65-66, podrobnejšie: s. 66.

za čas behu gymnasiálneho osvojiť dostatočne mohol ktorý koľvek bohoslovec: čím viac prospešné, ano potrebné musí byť pre nás Slovákov vzdelávanie sa v našej reči, v ktorej nie len že vzdeláť, ale ktorú ani poznať, o ktorej kráse a milozvučnosti ani sa presvedčiť, tým menej ju zamilovať nikdy sme nemali príležitosti? Bo jako zamilovať dačo, o čom sa ti ani nesníva? V cudzote súc vychovaní, cudzotou vzdelávaní, cudzotou napájání, či div že toľko zaslepených a odnárodných synov Slávy?“ Z poslednej vety, ale aj z iných častí textu možno dedukovať v podstate samozrejmu vec, že motivácia pre štúdium v slovenčine a slovenčiny nebola len čisto praktická, ale sledovala aj ideologický cieľ rozvíjania pocitu národovectva, resp. identifikovania sa s národnou komunitou.

V texte je venovaná pozornosť aj praktickým aspektom, konkrétne napríklad pri otázke početnosti členov bol autor k slovenským seminárom kritický. Pri tejto príležitosti je však aj naznačené ako škola fungovala v praxi: „Ach jak bych som sa tešil a so mnou všetci opravdiví rodoľubovia, keď bych tú radostnú a spravodlivú novinu zvestovať mohol, že v takom pomere stojí slov. škola k tunajšej maďarskej, jako ostrihonského arcibiskupstva slovenská časť k maďarskej! Lež, bohužiaľ, nie tomu tak, jako to prirodzenosť samej věci žiada! Bo zo všetkých tuná Slovákov, ktorý by si to mali za svätú povinnosť pokladať, že by navštevovali cirk. lit. školu slov.; len piata čiastka podiel berie na zasadnutiach, ktoré sa každý týdeň raz a to síce po nedeliach od ½ 2 – ½ 3 popoludní vydržiavajú, a v ktorých mimo rečňovaniek, ktorými lásku a vernosť jak naproti Cirkvi svätej tak naproti národu nášmu v sebe vzbudzujeme a nimi až celí okrievame a rozličných prekladov, v ktorých sa tiež cvičíme, čítajú sa obzvlášte a to po každý raz aj pôvodné práce, na ktoré najväčšiu usilovnosť vynakladáme, aby čo sme vo školách nevoľne zanedbali, tu to doplnili, t. j. aby sme si nadobudli schopnosti dačo poriadneho a poriadne na papier položiť.“ Ďalej Lachmann poukázal na to, že „za všetky tie tri roky ani jedna hodina“ neprešla takým spôsobom, že by ju členovia školy nevyužili „do poslednej minútky“. Dokladom toho má byť „zápisnica“, ³⁵ zrejme sa tu však myslia zápisnice z jednotlivých zasadnutí. Hoci tento prameň nemám k dispozícii, žiada sa tu pripomenúť vyššie citované

³⁵ Tamže, s. 66.

Kmeťovu zmienku v liste Radlinskému, v ktorej sa negatívne vyjadril o aktivite CLSŠ v priebehu roku 1862. V texte sa okrem iného spomína, že hoci škola zatiaľ nevydala žiadnu publikáciu, jej členovia publikovali v národoveckej tlači.³⁶ Zaujímavé je tiež poďakovanie konkrétnym osobnostiam, ktoré školu podporovali,³⁷ ako aj redakciám časopisov, ktoré zdarma zasielali exempláre časopisov pre slovenských seminaristov v Ostrihome. Išlo o redakcie: *Cyrilla a Methoda*, *Slovesnosti*, *Vojtecha*, *Sokola* a *Obzoru*. Záver článku je charakteristický, lebo je ňom vyslovené pranie, aby „z nás boli a zostali, ani jedného nevynímajúc, dobrí a horliví národovci, ešte ale lepší a horlivejší katolíci;“.³⁸

Tento text nám teda aspoň čiastočne umožnil priblížiť sa k ideovému zázemiu prostredia, v ktorom Kmeť aktívne pôsobil. Tu treba ešte zdôrazniť, že vzhľadom na úlohy a ciele tejto školy sa autor textu explicitne odvolával na prednášku samotného Kmeťa, „ktorú pri otvorení štvrtého roku jej jestvovania držal a ktorú aj k lepšiemu objasneniu cieľu a úlohy teže školy v Cyrille uverejniť sme uzavreli.“ Redakcia *Cyrilla a Methoda* v poznámke pod textom deklarovala uverejnenie Kmeťovej reči.³⁹

A. Kmeť o CLSŠ v časopise *Cyrill a Method* (1865)

Kmeťov príspevok o CLSŠ bol naozaj publikovaný a priblíženie vybraných častí jeho obsahu má význam z hľadiska poznania Kmeťových názorov v období jeho teologického štúdia na ostrihomskom seminári. Po úvodnom zamyslení sa nad pozitívami združovania sa, resp. zakladania spolkov postupne prešiel k literárnemu spolku slovenských seminaristov v Ostrihome: „Br. M. my sme slabí, my máličko vyvieť vládze, keď sme osamoteli: a preto spojili sme sa v toto družstvo pod menom c. l. školy slov.“ Tomuto spolku prikladal význam predovšetkým v zmysle rozvíjania duševného potenciálu⁴⁰ a dôležitosti pre národ:

³⁶ Podrobnejšie: B. L. [LACHMANN, Bohdan]. *Cirkevno-literárna škola...*, s. 67. Zároveň sa tu spomína, že škola za tri roky „odchovala“ 12 členov. Možno tu ešte dodať, že publikačné aktivity CLSŠ hodnotí Kmeť vo svojej autobiografii ako „prepočetné a vítané“, pozri podrobnejšie: [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 19.

³⁷ Podrobnejšie: B. L. [LACHMANN, Bohdan]. *Cirkevno-literárna škola...*, s. 68.

³⁸ Tamže.

³⁹ Tamže, s. 66.

⁴⁰ Porovnaj: „Keď hmotný vývin žiaden z nich [zo spolkov – K. H.] z očí nezpustí: o duchovný stará sa zvlášte, a takýto je aj náš spolok.“ Pozri: A. K. [KMEŤ, Andrej]. čl. c. l.

„Nech sa nikto nediví, že já tejto na oko tak malichernej veci pripisujem význam, a to význam pre národ. On je spolok *cirk. literárny slovenský* [kurziva v origináli – K. H.], a tieto tri pochopy dovedna spojené podajú nám význam školy našej, ktorej údami sme.“⁴¹ V ďalšej časti svojho vystúpenia teda Kmeť osvetľoval význam CLSŠ prostredníctvom spomenutých troch pojmov. Prvý rozmer bol cirkevný: „Škola naša, v ktorej sa my duchovne a mravne vzdelávame, je predo všetkým cirkevná. Toto prímeno zahŕňa ju do nejakého svätého nymbu, a berie pôvod v stave našom, ku ktorému sa z božej milosti, pripravujeme, a svedomite sa aj pripraviť chceme. – Daromný je nymbus, jestli je pozbavený tela skutočnosti; daromné je slovo, jestli je u nás bez tela, jako je daromný hromozvod na dome našom, jestli nenie spojený so zemou.“⁴² Touto metaforou Kmeť zrejme mieril k tomu, že kňaz, ktorý neovláda základný prostriedok vykonávania svojej služby, t. j. reč veriaceho ľudu, nemôže zodpovedne vykonávať toto povolanie: „[...] My dostávame v tomto ústave duchovný pokrm pre ľud veriaci v hojnej miere, ale prostriedku, ktorým by sme drahý poklad viery Kristovej ľudu, zvlášte slovenskému, sdeliť mohli, sa nám nedostáva.“ V tomto aspekte teda Kmeť videl zmysel slovenského literárneho spolku: „On [prostriedok – K. H.] sa v nás predpokladá, ale my ho v sebe nenalezáme, a tu práve v tejto škole zaopatriť si chceme. Či to nedodáva významu našej škole, ktorá pracuje v záujmoch spôsobilosti našej kňazskej, v záujmoch Cirkve samospasiteľnej [...]“ Kmeť sa okrem iného venoval aj novej výčitke, že v rámci CLSŠ⁴³ sa pestuje „vysoký jazyk“, ktorému ľud nerozumie. Kmeťovo riešenie tohto problému je charakteristické aj pre jeho neskoršie postoje, pretože jednoznačne obhajoval potrebu znalosti „vyššieho“, t. j. vzdelaného, erudovaného jazyka: „[...] Ale já poviem na toto: Kto vyššie píšeť, alebo vo vyššom vzdelanejšom slohu umie hovoriť, že ten bude vedieť píšeť a hovoriť aj v nižšom slohu. [...] Orol, ktorý bystrým letom k slncu sa vznáša, môže pohodlne i blízko po nad zem poletovať: nezapná prepeľica ale, alebo chriaštel veru nemôže sa vyšvihnúť k nebu, ba ani na zemi

slov. školy. Začiatky štvrtého a posledného roku prvej generácie cirk. liter. školy na semeňišti ostrihomskom. In *Cyryll a Method. Časopis cirkevný*, roč. 15, 15. 4. 1865, č. 11, s. 81.

⁴¹ Tamže.

⁴² Tamže, s. 81-82.

⁴³ Toto z textu vyplýva len nepriamo, porovnaj: tamže, s. 82.

nejde mu to bárs obratne.“

Kmeť v texte jednoznačne zastával cirkevný charakter CLSŠ, ale spravidla sa dostával k otázkam jazyka a národa. Viditeľné je to najmä pri jeho interpretácii druhých dvoch prívlastkov v názve školy, t. j. pojmov „literárna“ a „slovenská“. Kmeť tieto dva termíny objasňoval spolu, lebo v nich videl súvislosť: „Veľkej ceny dodáva to našej škole, že je slovenská a tak vlastne blaho slovenského ľudu na zreteli majúca. [...] Ďalej, jaká je táto pomoc, ktorú my hodláme nášmu národu priniesť? Mimo tej najvznešenejšej, nebeskej, pochádzajúcej z viery Kristovej – je oná pomoc duchovná, lebo literatúra zaoberá sa so vzdelávaním ducha. Už ale udeľovanie duchovného pokrmu, to jest vyučovanie a osvecovanie, není nikdy nikomu zakázané, [...]. Všetkie národy obrovskými krokami postupujú k sláve na poli literárnom: len Slovákovi by toto malo byť zločinom?“⁴⁴ Kmeť v tejto veci prejavil svoj zápal a agitáciu: „Nedajme sa odstrašiť; tým väčšia je sláva, čím menšie sú výhľady na odmenu tohoto sveta! Nedajme sa odstrašiť od práce, kým máme čas a príležitosť. Priložme predovšetkým ruku k vlastnému svojmu vzdelaniu, jako nás k tomu vedie naša Škola, v ktorej len byť, je víťazstvo a sláva.“⁴⁵ Kmeť následne reflektoval skutočnosť, že on ako aj jeho kolegovia sú v mladom veku. V tomto faktore však nenachádzal žiadnu nevýhodu, práve naopak: „My sme mladíci, číra, útla mládež, ale v mládeži majú korene nádeje nášho Národa; v nej zabezpečuje sa ich splnenie. A to ešte mládež duchovná, ktorá poniesie sebou *opravdivú osvetu*; [kurzíva v origináli – K. H.] ktorá neprístupnejšia je chůfkam sebeckým (keď raz za rod zahorí); ktorá ťažšie od pravdy poblúdi, vedená jasnou hviezdou náboženstva katolíckeho. Bo vedieť máte, Bratia Milení, že len tá osвета je pravá, ktorá berie svoje svetlo od svetla učenia Kristovho.“ Kmeť zároveň upozornil aj na rozmach „nepravéj osvety“, ktorá neberie ohľad na Boha: „Však predca do svetla osvety katolíckej (Boha) mnohí tak bezočivo a nehanebno blúskajú, jakoby ho nebolo, alebo aspon snažia sa ho zastieniť; a podarí sa im to, keď ho do zábudlivosti donesú, a všetkého vplyvu na spoločenský život pozbavia.“ Spomenuté negatívne prúdy sa v Kmeťovej interpretácii šíria prostredníctvom „národnosti a živých rečí“. Tento fakt si teda mali bohoslovci uvedomiť a vyvodíť z neho

⁴⁴ Tamže.

⁴⁵ Tamže, 82-83.

dôsledky: „My teda musíme sa ozbrojiť predne štítom samospasiteľnej viery katolíckej a mečom živej reči ľudu, a získať národnosť na našu stránku.“ Možno to teda chápať tak, že ak sa malo zabrániť šíreniu „nepravnej osvety“ (t. j. bezbožnej) medzi slovenským ľuďom, bolo potrebné šíriť katolicizmus po slovensky. Kmeť následne riešil dilemu medzi univerzálnym katolicizmom („Prvú zbraň nadobúdame si tu rovnobežne s druhými Spolubratmi [...]“, t. j. zrejme mal na mysli maďarských seminaristov) a špecifikom (slovenskej) národnosti katolíckeho ľudu, čo pokladal za problematickejšie („[...] druhú odchodne, a jakoby naproti zvykom domu tohoto“ – za „dom“ zrejme považoval ostrihomský seminár). Vzhľadom na tento problém však malo mať prioritu náboženstvo, ktoré prirodzene pritiahne za sebou aj národnosť (samozrejme pri predpoklade šírenia náboženstva v reči národnosti)⁴⁶: „Náboženstvo vo svojom nebeskom blesku musí predchádzať, áno jakoby ani ohľad neberúc na národnosť, ísť svojou cestou: Národnosť bude ho nasledovať, jako krotká ovečka (bo kresťanstvo neodnárodňuje národy – *omnia omnibus factus sum*,⁴⁷) a tak vykvitne pravá osveta, porážajúca sama bleskom svojim pekelné nápady.“ V otázke vzťahu kňazov k národnosti sa však vyjadril celkom jednoznačne: „Daromné je čvirikanie, že kňazovi netreba dbať na národnosť; keby sa jasnejšie vyslovili, znelo by to: na národnosť slovenskú, bo sami nič drahšieho nemajú nad svoju národnosť.“ Tu teda Kmeť zrejme reaguje na výčitky tej časti maďarských kolegov, ktorí brojili proti slovenským národne uvedomelým klerikom. Kmeťova úvaha pokračuje myšlienkou, že každý národ má rovnaké potreby a medzi nimi sú aj potreby duchovné. Aplikujúc túto ideu na Slovákov, konštatoval: „[...] bo, že aj Národ náš zacítil svoju potrebu, a zapýtal pokrm duchovný, to len slepý nevidí. Dávajme; až nedáme my, dajú mu druhí. Ktorí? Už znáte – tí nepovolání, tým menej vyvolení. Až nebude mať kto dávať, vezme si sám, a potom nemôžeme povedať, že sme povinnosť vyplnili, že sme Národ od zkazy odvrátili, že sme duše spasili, že sme česť božiu zachránili, alebo rozšírili.“⁴⁸ Pri tomto fragmente sa možno zamyslieť nad tým, či Kmeť pod „skazou“ mal na mysli, len šírenie bezbožných myšlienok, alebo tým smeroval aj napr. k hrozbe maďarizácie.

⁴⁶ Toto vyplýva z tohto fragmentu textu len nepriamo.

⁴⁷ Pre všetkých som sa stal všetkým. Fragment z Biblie – 1. listu Korinťanom (1Kor 9, 22).

⁴⁸ A. K. [KMEŤ, Andrej]. čl. c. I. slov. školy. *Začiatky štvrtého a posledného...*, s. 83.

Z dikcie celého textu by sa dalo čiastočne prikloniť aj k druhej možnosti, hoci takto priamo to formulované nie je. V každom prípade v texte možno nájsť prinajmenšom latentné napätie medzi hodnotami kresťanstva, nezávislými od národnej idey a agitáciou v prospech slovenskej národnosti. V tejto súvislosti sa jednoznačne zdôrazňuje praktický aspekt (šírenie katolíckej viery v slovenčine), otázkou však ostáva nakoľko tým Kmeť sledoval aj národoveckú agitáciu.

Kmeť sa v texte napokon ešte vrátil k motívu vzdelanosti. Táto hodnota podľa neho priamo súvisela s vierou: „Bo čím vzdelanejší je človek, tým lepšie pozná božie pravdy, a Boha, a tým čistejšia je aj láska jeho k Bohu.“⁴⁹ Teda celkové pozdvihnutie miery spokojnosti slovenských veriacich má byť cieľom slovenských kňazov: „Keď prinavrátíme klesnutého človeka slovenského nazpak k jeho prvotnej dokonalosti; keď bohoruhavé hany na neho kydané a jemu život strpčujúce, jejich sily pozbavíme a jemu spokojnosť s jeho osudom a pôvodom zaopatríme: či nerozširujeme slávu božiu? Úlohou kresťanského náboženstva je, prinavracať všade spokojnosť: len nášho človeka mala by ona raniť? Ku všetkým národom je matkou, len naproti našemu mala by byť macochou? [...] len našemu Národu, tak dobrému a krotkému nechcela by ani tú obetu priniesť, aby s nim čisto slovensky hovorila?“ Toto je teda ústredný motív celého Kmeťovho textu. Zasadzuje sa za šírenie Božieho slova po slovensky a zdá sa byť zrejmé, že tým nesledoval iba otázku praktickú, ale aj ideologickú, pretože celkovo mu pravdepodobne išlo o pestovanie a utužovanie slovenského národného povedomia. Jedným z cieľov budúcich slovenských kňazov mala totiž byť „oslava národa“: „prajem našej slov. Škole, aby čím viac takých mužov Národu dochovávala, alebo aspon pripravovala, ktorí pozdvihnú česť slovenského kňazstva, a osláva Národ.“ Prirodzene, nezabudol v tejto veci budúcich kňazov náležite povzbudiť a hodnotiť ich ako „božích bojovníkov“ za správnu a nanajvyšš potrebnú vec: „O Drahí Bratia, len zmužilosť, smelosť a vytrvalosť Vám prajem od Boha Všemohúceho, ktorý mocný je vzbudiť z kameňov svojich bojovníkov. V ňom dúfajte; On svoju vec nedá zahaňbiť, a vy premôžete svet. Nastúpili ste dobrú cestu; kráčajte po nej aj ďalej, až na koniec, kde je koruna vytrvalým prichystaná. Príde čas aj uznanosti, a to

⁴⁹ Tamže, s. 83-84.

bude Vašou odmenou, bo neverím, žeby odporníci tak urputne navždy oči svoje zatvárali pred vecou spravodlivou. [...] Hlboko klesol Národ, a veľkých obetí a namáhaní potrebuje, aby bol vyslobodený z prepasti a vykúpený; vykúpený potom a mozolami mládeže slovenskej, ktorú nedarmo tak často, tak vrelo naši básnici ospevujú; ktorú nedarmo naši výtečníci milujú a ctia, bo v nej nachádzajú opravdivú podstať svojich nádejí. Bez mládeže niet nádeje pre nás! [...]“ Napokon zdôraznil význam združovania sa pre národnú činnosť a konkrétne aj význam CLSŠ: „A keď by voľakotý malátnel: tu má družinu, spolok, v ktorom sily nadobudne. Hoj len spoločnosť vyškrábe sa na nebetyčný Kriváň. Spoločnosť je prúd, ktorý schytí aj farbavého. A keď Vás neresti smútkom naplnia, hľadajte potešenie v hojnom donášaní prác, [...] Boh je s nami, kto proti nám? [...]“⁵⁰

Z hľadiska ďalšieho vývoja osobnosti Kmeťa a jeho aktivít, je tento článok v mnohom výpovedný. Je to predovšetkým najmä jeho zápal pre národnú myšlienku, ktorú spájal s povolaním kňaza. Dajú sa z neho vytušiť aj neskoršie problémy Kmeťa s cirkevnou hierarchiou, vyplývajúce najmä z maďarsko-slovenských napätí a konfliktov, ktoré mali svoje miesto aj v rámci, vo svojej podstate, univerzálnej platformy katolicizmu.

Z listu A. Kmeťa A. Radlinskému (jún 1863)

O Kmeťových postojoch v období jeho bohosloveckého štúdia dobre vypovedá jeho, už citovaný, list A. Radlinskému z roku 1863. Potvrďuje sa v ňom Kmeťova silná túžba zladíť poslanie katolíckeho kňaza a národovca, resp. posilniť pozíciu katolíkov v národnom hnutí. V súvislosti s nedostatkom podporovateľov časopisu *Cyrill a Method* napríklad písal: „V prázdninách, čo týče sa mňa, budem hľadať niektoré kostoly odberateľmi spraviť. Nevieam, jak posluží mi šťastie pri tom. – Vysokovážený Pane, veľmi žerie mi srdce naša, katolíkov, netečnosť, nevšímaivosť, lenivosť, ba aj voliak a škodoradosť, ktorá z celkovitého takrečeno odmrštenia sa od jediného cirkevného listu vysvitá. Namietajú už to, už to – a nikto nechopí sa pera, aby voliak poučný článok napísal, a veru z oboru náboženstva, z oboru krásnych obradov len môže voľačo napísať. Ale, ale – nechce sa – rozpadnutí sme, a nemá nás kto na uzde držať a v robote poháňať. [podčiarknuté v origináli – K. H.] Vyzerá to, jako

⁵⁰ Tamže, s. 84.

keď organ rozoberú; jednotlivá písťala aj zápiska, ale organ hrať nebude, až len nebude složený, a skúsený človek pri ňom. – Jednotlivci jesto, ale neveje v nich voliakosi žiadon duch – už nech by bol trebárs duch ctižiadosti, keď nie za česť náboženstva, za dobro Národa! – Vysokovážený Pane, (odpusťte, že taký výraz použijem) ja predstavujem si Vašnosť jako organistu, a číslá Cyrillo Methoda sú tie dietky, ktorými spojení sú jednotlivci s Vašnosťou.“⁵¹ Zaujímavé je ďalej, že Kmeť ako mladý študent nemal problém dávať rady a odporúčania takej autorite, ako bol Radlinský: „Vysokovážený Pane, nepochybujem, že máte niektorých vrstovníkov medzi odberateľmi, alebo aspon takých, o ktorých ste presvedčení, že sú v stave dačo podať. Či by nebolo dobre aspon dvaciatich k spolupracovaniu zaviazať [podčiarknuté v origináli – K. H.], áno tomu lebo tomu, čo len olovkom na číslo Cyrilla thema naznačiť, trochu nastíniť: aby to vypracoval? Potom nechybovalaby, ufám, v žiadnom čísle kážeň jadrná na budúcu nedeľu (to pritiašlo by P. farárov), poučné články, jako výklad sv. omše, 7 darov Ducha sv.[.] 7 sviatostí, 7 boľastí P. M. atď. čo ešte v prvších ročníkoch nebolo. To pritiašlo by zas inšie nábožné čitateľstvo a odberateľstvo. Vysokovážený Pane, neráchte mi vziať za zle moju smelosť. [...]“⁵² Ja myslím, mnohí Slováci sú v tej domnienke, že všetko máme, kdežto nemáme nič. Spojené sily vyvedú voľačo. [...] Vysokovážený Pane, kde koľvek o kom viete, a jeho schopnosti znáte, ráchte ho povzbudiť, a smer jeho prácam dať, obzvlášte katolíkom, bo luteráni, tí pracujú sami od seba.“ Po viacerých návrhoch (všeobecných, ale aj konkrétnych) zdôraznil motív súperenia s evanjelikmi: „Bože! Bože! koľkú výhru a prevahu nad luteránov získali by sme kroz to!“ Súperenie s inými societami je zřejmé aj z nasledovného citátu: „Nuž ale s tou pamiatkou sv. Cyrilla a Methoda sme vygazdovali. – To je hrúza, ani len životopisok voľiaký neobjaví sa na Slovensku, kdežto na Morave jích je nazbyt. [...] Dobre by bolo asnaď niektoré malé životopisy české pre slovenské obecnstvo, jako aj obrazy sv. C. a M. lacné [...] oznámiť. Zahanbili by sme aspon Čechov

⁵¹ List A. Kmeťa A. Radlinskému z 22. [júna? – pravdepodobné určenie mesiaca archívom] 1863. LA SNK, sign. M 84 A 9.

⁵² Kmeť na tomto mieste vyjadril nádej, že aj „chovanci rozdielnych semenísk“ budú participovať na publikačnej činnosti [slovenských katolíkov] a pripomenul publikačné výstupy v *Katolíckych novinách* od „chovancov pešťianskych“. V tejto veci ďalej dodal: „uvidíme, čo dá sa vykonať. Aspoň preklady z výborných diel sv. Otcov... budeme podávať, jestli ráčite prijať.“ Pozri: tamže.

a Moravanov v jejích vzájomnosti slovanskej.“⁵³

Tento list teda dokresľuje obraz Kmeťa v Ostrihomi a dobre ilustruje charakter jeho intenzívneho „národného prebudenia“ v tomto období.⁵⁴ Z listu je zrejmä najmä jeho angažovanosť a zápal pre rozvoj katolíckeho prúdu v slovenskom národnom hnutí. Je tu vidno, že charakteristická črta celého Kmeťovho života – konkrétne výzvy k aktivite a organizovaniu prác na „národnom poli“ a zároveň ostrá kritika pasivity, boli Kmeťovi vlastné už v jeho mladom veku.

* * *

Z konkrétnych výstupov Kmeťa v tomto období treba spomenúť jeho rukopis nazvaný *Prvé pokusy slovesnosti*, ktorá vznikala postupne, práve v čase jeho ostrihomských štúdií. Okrem iného obsahuje aj zbierku parémii nazvanú *Porekadlá slovenské* (datovanú 24. 3. 1862).⁵⁵ Fakt, že A. Kmeť bol v tomto období nadšeným zberateľom slovenského etnografického materiálu dokladuje aj jeho aktivita počas prázdnin v roku 1863, kedy zozbieral a znotoval veľké množstvo vianočných piesní.⁵⁶ Kvalita tohto výstupu bola ocenená v medzivojnovom období etnomuzikológom Dobroslavom Orelom.⁵⁷ Je pravdepodobné, že tieto svoje výstupy prezentoval

⁵³ Tamže.

⁵⁴ Pre zber konkrétnych faktov o tomto období Kmeťovho života, je tento list zaujímavý aj preto, že sa v ňom spomína, okrem iného, aj napr. plán vydania detských knižiek. Podrobnejšie pozri: tamže. Výsledkom týchto snáh bola pravdepodobne práca *Radovánky pre dobré školské deti v poučných príkladoch* (pozri k nej nižšie).

⁵⁵ Podrobnejšie: PROFANTOVÁ, Zuzana. Andrej Kmeť a slovenské príslovia. In: JASENÁK, Ladislav (ed.). *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 1993*. Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 1993, s. 104-107. Ako vyplýva z citácie Z. Profantovej, spomenutý rukopis sa nachádza v Archíve Slovenského národného múzea, pobočka Martin.

⁵⁶ L. Jasenák, vychádzajúc zrejme archívneho dokumentu, kvantifikuje túto zbierku piesní číslom 282. Pozri: JASENÁK, Ladislav. Andrej Kmeť – osudy a snaženia. In: KRÁLIKOVÁ, Eva (ed.). *Zborník Slovenského národného múzea. Etnografia 32*, roč. LXXXV – 1991. Martin : Slovenské národné múzeum – Národopísne múzeum, 1991, s. 14-15. Na druhej strane Kmeť vo svojej autobiografii píše o 118 piesňach (zbierať ich mal s nemenovaným kolegom, ktorému sa však podarilo zozbierať iba 7 piesní). Pozri: [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 21. V pozostalosti Andreja Kmeťa sú v tejto veci zachované dve zbierky: *Nápevy vianočných piesní* a *Prostonárodné vianočné piesne*. Obsahujú textové (v slovenčine, ale aj v nemčine) a notové zápisy piesní. Pozri: PEŤKO, Tomáš. Pozostalosť Andreja Kmeťa. In: ASTALOŠ, Boris – HALMOVÁ, Mária (eds.). *Zborník Slovenského národného múzea v Martine. Kmetianum*, roč. XI – 2008. Martin : Slovenské národné múzeum v Martine, 2008, s. 30.

⁵⁷ Podrobnejšie pozri: JASENÁK, Ladislav. *Andrej Kmeť...*, s. 14-15.

aj v rámci činnosti CLSŠ. Z konkrétnych výstupov tohto slovenského ostrihomskeho združenia, treba spomenúť prácu *Radovánky pre dobré školské deti v poučných príkladoch*, ktorú vydal Ján Mallý-Dusarov roku 1865 v Skalici. Podľa L. Jasenáka mal Kmeť na tejto práci „nemalý podiel“. ⁵⁸ Z tohto obdobia sa v pozostalosti Kmeťa zachovala aj napr. rozprávková knižka *Anjel strážca*. ⁵⁹ Za zmienku stojí tiež Kmeťova aktivita v čase jeho predsedníctva v CLSŠ, keď sa mu na spiatočnej ceste z púte v Šaštíne (roku 1864) podarilo zozbierať pre CLSŠ 25 zlatých a 12 kníh. ⁶⁰ Tu možno vidieť ďalšiu charakteristickú črtu jeho neskoršieho pôsobenia, lebo Kmeť fakticky počas celého svojho života organizoval finančné zbierky.

CLSŠ by nepochybne mala byť predmetom ďalších výskumov, a to aj v súvislosti s pôsobením A. Kmeťa v nej. Z doterajšieho textu je zrejmé, že sa mi podarilo len načrtnúť niektoré aspekty tejto problematiky. ⁶¹ Je však zrejmé, či už zo spomenutých výstupov A. Kmeťa alebo z citovaných textov z *Cyrilla a Methoda*, že Kmeť svoje štúdiá prežil aktívne a toto obdobie ho z hľadiska jeho ďalšieho smerovania zásadne sformovalo. Napokon treba spomenúť, že práve v Ostrihome nadviazal blízku spoluprácu s osobnosťami ako Ján Mallý-Dusarov ⁶² či Ján Nepomuk

⁵⁸ Tamže, s. 14. K. A. Medvecký uvádza, že túto prácu „sostavoval“, pozri: MEDVECKÝ, Karol A. *Andrej Kmeť...*, s. 50.

⁵⁹ PEŤKO, Tomáš. *Pozostalostf...*, s. 30.

⁶⁰ [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 21. Na tomto mieste Kmeť s veľkou radosťou spomínal na návštevu pomníka Jána Hollého na Dobrej Vode a stretnutie s Jozefom Miloslavom Hurbanom v Hlbokom, resp. aj ďalšími osobami, súčasníkmi Hollého. Podrobnejšie: tamže. Týmto stretnutiam Kmeť pripisoval veľký význam.

⁶¹ O tejto veci však spravidla nepodáva omnoho hlbšie poznatky (snáď až na niekoľko faktov, ako vymenovanie členov školy a tak podobne) ani sekundárna literatúra o Kmeťovi. V tejto veci sú okrem Medveckého biografie Kmeťa (ktorej súčasťou je Kmeťova autobiografia či spomienky P. Príhodu) zaujímavé najmä *Poznámky a vysvetlivky* ku Kmeťovej autobiografii od Š. Baranoviča, pozri: BARANOVICH, Štefan. *Poznámky a vysvetlivky...*, najmä s. 230-239, kde je vysvetlených viacero ďalších, tu nespomenutých, faktov a súvislostí.

⁶² Mallý sa na Kmeťa obracal najmä s požiadavkami na preklady. K. A. Medvecký napr. spomínal, že: „Na pole katolíckej spisby slovenskej uviedol Kmeťa znamenitý niekedy dr. Mallý, sveciac mu roku 1863 ešte v seminári preklad životopisu sv. Ludvíka.“ Pozri: MEDVECKÝ, Karol A. *Andrej Kmeť...*, s. 133. K tejto problematike pozri podrobnejšie: list J. Mallého A. Kmeťovi z 21. 4. 1863. Archív Slovenského národného múzea, pobočka Martin, fond Andrej Kmeť. Mallý oslovil Kmeťa, a prostredníctvom neho aj ďalších členov CLSŠ, už krátko po založení

Bobula.⁶³ Nepochybné aj v tejto súvislosti treba vidieť príčinu Kmeťovho záujmu (v čase jeho pôsobenia v Krnišove) o aktivity v rámci Novej školy slovenskej, ako aj jeho konkrétnej spolupráce s týmto politickým zoskupením, ktorá sa prejavila jednak publikačnými aktivitami v *Slovenských novinách*,⁶⁴ či brožúrami vydanými v tlačiarňi Minerva.⁶⁵ Keď ku spomenutým osobnostiam, s ktorými Kmeť nadviazal spoluprácu pripojíme aj A. Radlinského, je evidentné, že aj neskoršie Kmeťovo angažovanie sa na pôde Spolku sv. Vojtecha⁶⁶ malo svoju genézu už počas jeho štúdií v Ostrihome.

Na koniec tejto časti štúdie som si nechal dva citáty z Kmeťových textov. Prvý sa týka dôležitosti, akú samotný Kmeť pripisoval s odstupom rokov tomuto obdobiu svojho života, resp. tejto jeho aktivite v Ostrihome. Už som citoval z jeho autobiografie písanej v polovici deväťdesiatych rokov 19. storočia, kde sa v tejto veci vyjadroval veľmi pozitívne a zdôraznil zásadnú rolu školy na jeho „národnom prebudení“. Na tomto mieste by som však chcel upozorniť na text písaný až začiatkom 20. storočia, ktorý vyšiel až po jeho smrti. Ide o prácu o Jurajovi Holčekovi. Nasledovný citát dobre ilustruje skutočnosť, že Kmeť v podstate po celý život považoval svoje mladícke skúsenosti z Ostrihomu za zásadné pre jeho neskoršie národovecké aktivity: „Prv než započnem písať

CLŠŠ s požiadavkou na preklady z diela Lorenza Kellnera *Ausgewählte Musterstücke. Sätze, Sprüchwörter, Räthsel und Gedichte für Volksschulen* (pravdepodobné určenie diela mnou). Pozri k tomu a porovnaj: list J. Mallého A. Kmeťovi z 27. 3. 1862. A SNM, pobočka Martin, fond Andrej Kmeť.

⁶³ O spolupráci Kmeťa s Bobulom dobre vypovedajú Bobulove listy Kmeťovi z rokov 1863-1864, v ktorých sa píše o viacerých konkrétnych projektoch (najmä publikačných). Pozri: A SNM, pobočka Martin, fond A. Kmeť. E. Kačírek uvádza, že Bobula v roku 1864 vydal druhý zväzok *Jánošíka* v spolupráci s Kmeťom a ďalšími členmi CLŠŠ. Kačírek v tejto súvislosti cituje aj jeden z Bobulových listov Kmeťovi. Pozri: KAČÍREK, Luboš. Od Parnasu k redaktorstvu. Spolupráca Kolomana Banšella s Novou školou. In: *Forum Historiae*, 2013, roč. 7, č. 2, s. 48-49. Dostupné na internete: <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/326431/kacirek.pdf>.

⁶⁴ Napr. text vydaný na pokračovanie: *Ohlas na ľud okolia bzuvskeho* (1871). Pozri k tomu: PETRÁŠ, Milan. Účasť A. Kmeťa v spolkoch a spoločnostiach. In: JASENÁK, Ladislav (ed.). *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 1993*. Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 1993, s. 137.

⁶⁵ KMEŤ, Andrej. *Nový svet alebo Čo nového wo swete*. Pešť : Tlačou a nákladom „Minervy“, 1871; KMEŤ, Andrej. *Jako sa majú poklady kopať?* Pešť : Tlačou a nákladom „Minervy“, 1871.

⁶⁶ Kmeť napr. napísal propagačnú brožúru o tomto spolku, pozri: KMEŤ, Andrej, farár krnišovský. *Spolok Swätého Vojtecha*. Pešť : Tlačou „Minervy“, [1873].

o Holčekomu, musím preniesť sa v duchu do semeníša ostrihomského a sprítomniť sebe mládenecký zápal a vznešené ideále, ktorým zahoreli sme a ktorými oduševňovali sme sa my tehdajší zakladatelia a údovia bývalej (bohužiaľ!) Cirkevno-literárnej školy slovenskej. Týmto zápalom horíme skoro všetci; týmito vznešenými ideálmi vedení sme skoro všetci až dosiaľ; ja aspoň *neque ad dextram, neque ad sinistram*⁶⁷ neodchýlil som sa od cesty raz nastúpenej za cirkev, za národ, za Slovanstvo! Pomáhaj nám Pán Boh i Panna Mária, aby naša práca daromná nebola!

Zlaté časy, ktoré nikdy nevráta sa viac do semeníša ostrihomského! Zlatý zápal, zlaté ideále, ktoré vymohly nám úctu, rešpekt, moc nielen u seberovných, ale i u predstavených. Škola slovenská bola soľou semeníša! Ako zodpovedia vinu svoju pred Bohom, pred svetom tí, ktorí zrušili ju bez všetkej príčiny, z púheho šovinizmu!⁶⁸ Moje vkročenie do

⁶⁷ Ani na pravo, ani na ľavo.

⁶⁸ Kmeť sa kriticky vyjadril k zániku školy aj vo svojej autobiografii, kde okrem iného spomenul, že ostrihomský arcibiskup [János] Simor, ktorý školu potvrdil, ju v roku 1881 aj zrušil. Rovnaký osud podľa Kmeťa postihol aj podobné školy v Pešti a Banskej Bystrici. Pozri: [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 21. Podľa spracovania O. Ralbovského slovenská škola v Ostrihome niekoľko rokov pred jej zánikom „mohutne účinkovala“, čo sa malo datovať od časov, keď prišla „do spojitosti s Brnom“. Nárast členov a literárnych prác podľa neho spôsoboval pozornosť „maďarských slídčičů“. Okrem toho sa k Slovákom pridali aj príslušníci rusínskeho (ruthenskeho etnika). To malo spôsobovať represie zo strany vrchnosti, konkrétne najmä hrozby prepustenia zo seminára. Čo sa týka samotného zaniknutia školy, Ralbovský na rozdiel od Kmeťa nespomína „zavretie školy“, ale jej postupný zánik z dôvodu represii: „Škola tato tedy není zavřena z jakéhosi rozkazu, ale nedostatkem členů, čehož příčinou jsou samo představení, kteří každou vlasteneckou snahu již v zárodku dusí ve slovenských jinoších, chtějíce docílit, aby nikdy více škola tato nebyla otevřena.“ Sprievodným javom bol zákaz čítania politických časopisov, a neskôr aj katolíckych (z povahy veci vyplýva, že tu má autor na mysli slovenské periodiká). Zaujímavé sú informácie o majetku školy: 500 zlatých a „krásna knižnica“. (Kmeť uvádza majetok 800 zlatých, pozri: [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 21.). Tento majetok sa v čase, kým bol Ralbovský v Ostrihome (do roku 1882) nepodarilo zachrániť ako ani odovzdať dedičom, ktorých určovali stanovy: slovenskému gymnáziu v Kláštere pod Znievom (to však už neexistovalo) a Spolku sv. Vojtecha. Podrobnejšie pozri: RALBOVSKÝ, Ondřej. Letoší dopis. In: HLAVINKA, Alois (ed.). *Růžže Sušilova. Almanach bohoslovců v seminářích českých i brněnských, jakož i z Ostrihoma a z Vídně*. Brno : Nákladem vlastním, 1885, s. 32-34. Pre výskum CLSŠ je dobrým prameňom aj text z roku 1875, v ktorom sa konštatuje, že hoci škole hrozil zánik, stále funguje. Hoci tento prameň vypovedá o období, keď už Kmeť nebol v Ostrihome, považujem za zaujímavé pripomenúť niektoré fakty o tejto inštitúcii, ktorú Kmeť spoluzakladal; vypovedajú totiž o tom, že celý projekt sa ujal a pomerne dobre fungoval (hoci z nich vyplývajú aj represívne zásahy zhora): „Škola táto má svoju istinu

semeništá ostrihomského bolo mojím úplným prebudením sa; mojím poznaním seba i mojej úlohy! Ale načo spomínam toto v úvode k životopisu Holčekomu? Nato a preto, že Holček bol prvý starý Slovák-národovec, ktorého videl som ja v živote mojom národnom.“⁶⁹ Tu možno len kvôli kontextu dodať, že stretnutie s Holčekom sa udialo práve v Ostrihome.⁷⁰

Druhý citát, ktorý považujem za dôležitý v záujme lepšieho pochopenia Kmeťovho ďalšieho vývinu, som vybral z už citovaného textu jeho prednášky venovanej významu CLSŠ: „Devätnásť storočie ktosi nazval spolkovitým, a právom, bo kamkoľvek obrátíme zreteľ, vidíme hromadiť a družiť sa jednotlivcov, a z osôb fyzických povstávajú osoby mravné, ktoré prevyšujú tamtie, jako útlu zelinku silný košatý strom. Zdá sa ono mať svoju príčinu v ľudskej malomocnosti, ktorú pocíti, jaknáhle dačo väčšieho chce dosiahnuť? Silní a bohatí odťahujú sa od veľkých činov, ačpráve všeobecná túha opanovala ľudstvo po skutkoch, ktoré by obdivoval svet. Čo prv vykonávala obetovavosť jednotlivcov, to včul konajú sily spojené! „Viribus unitis,“⁷¹ je tiež heslo našo Najjasnejšieho Mocnára.“⁷²

Kmeťovo nadšené hodnotenie moderného fenoménu združovania sa je pre pochopenie jeho ďalších aktivít mimoriadne dôležité. „Spájanie síl“, vyzývanie k spoločným aktivitám, t. j. nabádanie k zakladaniu spolkov je skutočne jedným z najviditeľnejších prejavov jeho aktivít v podstate počas jeho celého ďalšieho života.

složenú v miestnej sporiteľni, ktorá obsahuje asi 300 zl. r. č.; má svoju knižnicu, ktorá najviac zo slov. kníh pozostáva. Drží časopisy, jako: „Katólické Noviny,“ „Orla,“ „Národného Hlásnika,“ „Obzor“ a „Světovzor.“ „Národné Noviny“ tiež dochodily, toho roku ale, vyšším nariadením predstavenstva od 10. okt. m. r., vchod jejich do seminára zastavený jesto. Účinkovanie školy pozostáva z riadnych a mimoriadnych zasadnutí. Drží ona zasadnutie každú nedelu. Mimoriadne v čas dôležitých príčin barskedy, v čase na to súcom. Školu spravuje predseda a zápisník. Predmety riadnych zasadnutí zasahujú najviac do pola cirkevného.“ Pozri: Š. J. Ostrihom, v januári. (Nečo o cirk. lit. slov. škole na semenisku tunajšom.). In: *Orol. Časopis pre zábavu a poučenie*, 31. 1. 1875, roč. 6, č. 1, s. 27.

⁶⁹ KMEŤ, Andrej. *Juraj Holček. Životopisný nástin (Odtisk zo »Slovenských Pohľadov«)*. Turčiansky Sv. Martin : Nákladom Kníhtlačiarkeho účastinárskeho spolku, 1908, s. 4. Z citátu som vynechal Kmeťove poznámky pod čiarou.

⁷⁰ O stretnutí s Holčekom pozri podrobnejšie: tamže; [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 20.

⁷¹ Spojenými silami, heslo cisára Františka Jozefa I.

⁷² A. K. čl. c. 1. slov. školy. *Začiatky štvrtého a posledného roku...*, s. 81.

A napokon, predtým než sa budem venovať vybraným aspektom Kmeťových aktivít a postojov po jeho odchode z Ostrihomu, chcem ešte upozorniť na jednu dôležitú súvislosť. Už citovaný P. Príhoda totiž spomínal, že „Na dôkaz, že on už ako klerik obľuboval botaniku, slúži, že on už v slovenskej škole čítal raz svoju prácu, ktorá mala za predmet »floru biblickú«, kde spomínal a opísal všetky byliny, ktoré v Písme svätom sú naznačené. Škoda, že ani nevieme, či tento rukopis niekde je zachovaný.“⁷³ Táto, možno na prvý pohľad nedôležitá zmienka, je v kontexte ďalšieho Kmeťovho vývoja, mimoriadne významná. Botanika totiž uňho tvorila podstatnú časť jeho neskoršej činnosti a domnievam sa, že ak chceme pochopiť podstatu jeho výziev na založenie vedeckého spolku, ako aj jeho koncepciu národnej vedy, musíme vychádzať práve z jeho priam živelného nadšenia pre botaniku. To je však už predmetom neskorších fáz jeho života, ktoré nie sú predmetom tohto textu.

2. Senohrad

„[...] katolíctvo je tu maďarónske a na samé maď. diela najvyšš neobetavé. Ostatnie okolie je zas luteránske.“ (A. Kmeť v liste J. Karellovi)

Andrej Kmeť bol 8. marca 1865 po úspešnom ukončení svojich teologických štúdií vysvätený za kňaza a koncom marca bol už na svojom novom pôsobisku v Senohrade.⁷⁴ Tu však treba dodať, že Kmeťova kariéra sa mohla vyvíjať aj iným smerom. Ešte ako seminaristu mal oňho totiž záujem Ján Juriga, správca farnosti v Borskom Sv. Jure, keď argumentoval, že potrebuje „živého“ a nie „mŕtveho“ kaplána. Toto sa však zhodou administratívnych príčin nepodarilo uskutočniť.⁷⁵ Lenže už ako kaplána v Senohrade ho volal samotný A. Radlinský (do Kútov), pričom mu ponúkal redaktorstvo časopisov, ktoré vydával a okrem kaplánskeho platu aj „redaktorský honorár 400 zl.“. Tomuto kroku, ktorý by s veľkou pravdepodobnosťou znamenal zásadnú zmenu v jeho ďalšom smerovaní, podľa

⁷³ PRÍHODA, Pavel. *Zo života...*, s. 49; [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 21. V tomto kontexte však treba dodať, že Kmeťov záujem o botaniku sa prejavil už počas jeho stredoškolských štúdií. Podrobnejšie o tom, ako aj o jeho botanických aktivitách na ostrihomskom seminári pozri: [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 14-15.

⁷⁴ [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 22. Prvú sv. omšu slúžil vo svojej rodnej Bzenici, pozri: tamže. K senohradskému pôsobeniu A. Kmeťa pozri tiež: HANAKOVIČ, Štefan et al. *Senohrad 1135 – 2010*. Senohrad : Obecný úrad Senohrad, 2010, s. 162-187.

⁷⁵ [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 21.

spomienok Kmeťa, zabránila jeho choroba: „Bohužiaľ, vtedy vstával som z môjho prvého zapálenia pľúc, takrečeno z hrobu, úplne a navždy zničený, i s krváčajúcim srdcom musel som sa pekného postavenia a cele inej dráhy, než po akej kulhám, zrieknuť.“⁷⁶ Kmeť sa teda namiesto do jedného z významných centier života slovenských katolíkov, dostal do Senohradu, o ktorom, ako spomína, ani nevedel kde sa vlastne nachádza: „Ani ja, ani moji rodičia nevedeli sme, kde leží Senohradz, kam treba ísť.“⁷⁷ Kmeť sa tak dostal do, z hľadiska národoveckých centier, pomerne periférnej oblasti⁷⁸ a v tomto hontianskom kraji ostal až do roku 1906, keď sa odsťahoval do Turčianskeho sv. Martina. Z hľadiska perspektívy ďalších Kmeťových aktivít však možno bez obáv konštatovať, že sa s týmto určitým deficitom vyrovnal viac ako úspešne. Relatívnu absenciu intelektuálneho a národoveckého kvasu, vyvažoval napr. nesmierne rozsiahlou korešpondenčnou agendou. Svoju prítomnosť v tomto kraji, bohatom na prírodné a etnografické bohatstvá, využil s mimoriadnou intenzitou. Na dokladovanie tohto tvrdenia si postačí prelistovať niektoré zo spracovaní jeho osobnej bibliografie.

V súvislosti s Kmeťovým odchodom z Ostrihomu do Senohradu sa žiada zacitovať fragment z listu Jána Mallého-Dusarova, ktorý sa ho koncom roku 1865 pýtal, či udržiava kontakty a podporuje svojich bývalých kolegov z CLSŠ: „Či podporujete dajako Ostrihomčanov, ktorí toho veľmi potrebujú. Vy jakožto bývalý význačný úd mali by ste jich aspoň 2-3 zlatými ročite napomáhať. Oni toho veľmi potrebujú to viete, zvlášte teraz, keď začnú dačo vydávať. A či by sa tam na Vašich stranách nedalo s knižôčkami dačo robiť? Tam ešte neznám nikoho, komu bych jich posielal môhol.“⁷⁹ Pretože nemám k dispozícii Kmeťovu odpoveď Mallému, je len ťažko odhadnúť, ako sa k nastoleným problémom a otázkam staval. Nepriamo však možno dospieť k čiastočným odpovediam prostredníctvom Kmeťovho listu jeho mladšiemu kolegovi z CLSŠ, Jozefovi Karellovi. Zmienka o aspoň čiastočnej podpore CLSŠ sa nachádza

⁷⁶ Tamže, s. 22.

⁷⁷ Tamže, s. 22, poznámka č. 2.

⁷⁸ Samozrejme, slovenskí národovci boli prítomní aj v tomto kraji, čo napokon dobre dokladujú aj Kmeťove neskoršie aktivity (často to však bol samotný Kmeť, kto národovecké aktivity inicioval a organizoval).

⁷⁹ List J. Mallého A. Kmeťovi z 12. 12. 1865. A SNM, pobočka Martin, fond Andrej Kmeť.

v nasledovnom fragmente: „Za Schematismus posielam Vám čo patrí; čo zbudne, nech je škole, jako kaplánsky honorár za poslané dve knižôčky.“ Z inej časti listu sa však dozvedáme, okrem jeho záujmu o dianie v Ostrihome, aj o cirkevných a národných pomeroch v Senohrade: „Zvestovanie vydávania dielôčka skrz našu Školu ma nevyslovne potešilo.⁸⁰ Zdar Boh! Už to neviem, koľkej pomoci vám já nasbieram, keď dôjdu pretplatné archy, lebo katolíctvo je tu maďarónske a na samé maď. diela najvyšš neobetavé. Ostatnie okolie je zas luteránske. Nuž ale uvidím. Nuž a koľko že Vás je údov? Kto že je predsedom? atď.“⁸¹ Z tohto fragmentu sa dá nepriamo odhadnúť aj možná odpoveď na Mallého otázku ohľadom možnosti predávania slovenských (zrejme katolíckych) kníh v okolí Senohradu. Kmeť sa teda dostal do prostredia, ktoré bolo nielen vzdialené od významnejších kultúrnych centier, ale aj do pomerov, v ktorých ako katolícky kňaz a horlivý slovenský národovec nemal úplne ideálne podmienky na realizáciu svojich cieľov.⁸² O tom, aké ciele si mladý kaplán A. Kmeť v tomto čase stanovoval, dobre vypovedajú jeho dva texty, ktoré s veľkou pravdepodobnosťou písal už vo svojom novom pôsobisku.⁸³ Ich predstavenie považujem za užitočné z hľadiska poznania duchovného a národoveckého profilu A. Kmeťa, v období krátko po jeho kňazskej vysviacke.

⁸⁰ Nateraz nedisponujem informáciou o aké dielo išlo.

⁸¹ List A. Kmeťa J. Karellovi z 18. 5. 1866, Archív Spolku svätého Vojtecha (ďalej A SSV), fasc. 99, č. 38. . Tu možno ešte dodať, že Kmeť spolupracoval s CLSŠ aj neskôr, keď napr. už počas pôsobenia v Krnišove „r. 1870 opravil preklad výkladu Dehorbeovho Malého Katechizmu.“ Táto práca bola vykonaná pre CLSŠ. Pozri: MEDVECKÝ, Karol A. *Andrej Kmeť...*, s. 50.

⁸² Preto treba obozretne pristupovať k fragmentu jeho autobiografie, v ktorom písal o Senohrade nasledovne: „Lud, kroj, mluva, všetko rýdze staroslovenské.“ Pozri: [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 22. Z citovaného fragmentu totiž napr. P. Kuka vyvodil nasledovný záver: „Z toho vidieť, že Senohrad bola čisto slovenská obec.“ Pozri: KUKA, Pavol. *Andrej Kmeť*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo pre Vlastivedné múzeum vo Zvolene, 1963, s. 12. Kmeťova zmienka z korešpondencie o pomaďarčenom katolíctve takéto hodnotenie relativizuje. Kmeť mal v autobiografii na mysli zrejme najmä etnografické reálie. Zbieraniu ľudového umenia v Senohrade a okolí sa naozaj intenzívne venoval (pozri nižšie). V súvislosti s citovanou prácou P. Kuku, treba dodať, že obsahuje viaceré nepresnosti, keď napr. odchod Kmeťa do Krnišova určuje dátumom 7. 9. 1873. Pozri: KUKA, Pavol. *Andrej Kmeť...*, s. 15.

⁸³ Vychádzam tu z toho, že boli publikované až v septembri 1865.

Kmeťova úvaha o úlohách „kňaza-národovca“ (*Cyrill a Method*, 1865)

Oba texty publikoval v časopise *Cyrill a Method*, ktorý redigoval vyššie spomenutý A. Radlinský.⁸⁴ Prvý z nich sa týkal témy, ktorá sa mu stala blízkou už počas štúdií v Ostrihome. Týkala sa predovšetkým vzťahu medzi úlohami kňaza a národovectva (charakteristický je už názov tohto textu: *Jak blahonosne môže účinkovať kňaz, ktorý je spolu i horlivý národovec*). Z textu vyplynie, že prepojenie povinností kňaza s úlohami národovca bolo v Kmeťovom myslení silným faktorom. V prvom rade definuje „národofubstvo“ ako lásku k bližnému, ktorá však nie je univerzálna, ale týka sa tých osôb, ktoré sa identifikujú s národným spoločenstvom: „Predovšetkým čo že je to „Národofubstvo?“ – Národofubstvo, jako ho já tu beriem, je láska k bližnému, a síce k takému, ktorému sme už skrz to tiež zaviazaní, že sa za synov toho národa pokladáme, ktorý on za svoj uznáva.“ Túto lásku Kmeť považoval za pozitívnu cnosť, prostredníctvom ktorej môže národovec vykonať „mnoho dobrého“. Následne však kladie otázku: „Ale pýtam sa, môže-li ona [cnosť – K. H.] skrze ktoréhokoľvek národovca viac ovocia prinášať, jako skrze kňaza?“ Odpoveď Kmeťa je prirodzene negatívna, keď poukázal na povahu kňazskej práce, ktorá má veľký potenciál priniesť mnoho výsledkov v rámci národoveckej agendy: „Neodopieram veľké zásluhy vítečníkov našich, ale soznať musím, že keď sa ku svedomitosti kňazskej pridruží horlivé národofubstvo a národnie účinkovanie, ony divy tvorí vládzu. Lebo veľké pole jeho činnosti, a jeho vplyv sú dva faktory, ktoré ruka v ruke svoju vznešenú úlohu blahonosne previesť môžu.“ Kmeť si bol dobre vedomý limitov pôsobenia kňaza na veriacich, ktoré sa často vyskytovali v praxi: „Milí Bratia, napospol sme presvedčení o tej smutnej skutočnosti, že kňaz skoro nadarmo steny kostola svojim krikom otriasa, že ho ľud jako z obyčaje počúva, nazdávajúc sa, že aj on len z obyčaje hovorí, a keď z kostola vynde, nevie, o čom svätá reč držaná bola. Neišlo mu to voľajako k srdcu, nepreniklo to cez hrubú kôru zlých príkladov tohoto sveta. Snáď ho voľačo aj bodlo, ale on sa na to nahneval, alebo si to jednoducho z hlavy vyhodil, pomysliac sebe: „*Rychtár palicou a kňaz peklom,*“ [kurzíva v origináli – K. H.] a stal sa podobným tomu, ktorý obličaj svoju v zrkadle pozeral, ale v okamžení zabudol, jako vyzerá.“ Kmeť si následne kládol otázku, ako tento častý

⁸⁴ Je možné, že práve v čase vzniku, resp. publikovania týchto textov, A. Radlinský ponúkal Kmeťovi miesto kaplána a redaktora v Kútoch (ako som spomenul vyššie).

negatívny jav eliminovať a hneď mal po ruke aj odpoveď: „Nie je to ťažké, drahí Bratia, hľa, národovec svoj nástroj na pohotove má; len milovníkovi toho talianskeho „dolce far niente“⁸⁵ alebo slovenskému ľudu (tento tu do povahy beriem) kázať nie povolanému z ruky vypadol; nástroj tento je reč, reč vzdelaná, reč ohnivá, rozpálená láskou, láskou k Bohu a národu.“ Teda základ získania si veriacich Kmeť zrejme videl najmä v kázňach, ktoré mali byť prednášané so zápalom pre vec a predovšetkým prostredníctvom erudovaného jazyka, odzrkadľujúceho vysokú vzdelanosť kňaza: „Nie teda obecná mluva ľudu, na ktorú sa mnohí odvolávajú, je súca na kazateľnicu, ani povrchnia známosť reči, ale dôkladná, a práve božská výmluvnosť! Nehovorte: „sedliakovi dosť je sedliacky hovoriť!“ Či len sedliaci sú veriaci duchovného pastiera? Či len pre sedliaka sú cirkevné vyučovania? – – Keď ale sú i pre vzdelaných, vtedy reč kňaza dľa potreby času tiež vzdelaná byť musí, aby i na vzdelaných účinkovať mohla. Ba, domnievate sa, že medzi sedliakami nečiní sa pokrok v čistote a vzdelaní mluvy? a či ten, ktorý pre sedliaka zrozumiteľne kázať chce, nemá mať dokonálu obratnosť v reči.“ Zároveň však uznal, že nie je jednoduché vzdelanému kňazovi kázať pre nevzdelaných poslucháčov: „Ťažšie je zaiste pre učeného znížiť sa k sedliakovi a kázať zrozumiteľne jemu, ako kázať k sebe rovnému, učenému.“⁸⁶ Kmeť ďalej poukázal, že výborná znalosť reči je potrebná nielen z hľadiska vzdelaného prejavu, ale aj kvôli dôkladnému objasneniu „právd božských“, čím „prifahuje pozornosť poslucháčov, a cestu k skutkom kliesni“.⁸⁷ Pokiaľ nedostal v tejto veci (štúdium slovenčiny a nácvik kázní v slovenčine) základ na seminári, potom v tejto veľmi významnej zložke jeho rečového prejavu „nechutne, ba k zunovaniu a hnusobe len tárať bude, neznajúc sa stručne vysloviť.“ Kňaz by sa však nemal uspokojiť len „púhym výkladom pravdy Božej“, keďže úlohou „kňaza-národovca“ má byť tiež vysvetlenie prepojenia „náboženstva s vzdajším životom, čo v terajšom svete tak veľmi chybí.“ Spojenie „božích právd“ s praktickým životom Kmeť považoval za skutočnú „osvetu ľudu“, ktorú nemožno označiť za nebezpečnú. K takémuto hodnoteniu skôr smeruje často rozšírená prax, keď: „Neschopný v reči kňaz

⁸⁵ Sladkého ničnerobenía.

⁸⁶ A. K. [KMEŤ, Andrej] Jak blahonosne môže účinkovať kňaz, ktorý je spolu i horlivý národovec. In *Cyrrill a Method. Časopis cirkevný*. 15. 9. 1865, roč. 15, č. 23, s. 177.

⁸⁷ Porovnaj: tamže, s. 177-178.

bude kázať asi štyrykrát do roka o nebi, toľkoráz o pekle a podobných veciach, a jeho reči, ktoré už bez tak ľudu zunoval, sa budú každoročne opakovať, lebo sa do inších potrieb ľudu pustiť bojí, [...]. Ach jak mnoho zanedbá tento!“ Kňaz by teda nemal ostávať vo výšinách teologických právd, spravidla podávaných nudne a stereotypne, ale mal by jasne upozorňovať na neduhy každodenného života: „Duch podvodu a klamu, všeobecná neuprimnosť, pokrytstvo[,] sebeckvo a márnosť opanovaly svet, a v ústach kňazových má chybiť slovo prenikajúce jako meč na obe strany ostrý? Pravda a spravodnosť, láska a pobožnosť zmyzly zo sveta, a kňaz sa ostýcha hlasu pozdvihnúť, aby ich privolať. O biedny stav vecí!“ Následne však Kmeť vyslovil nádej, že to tento stav je možné zmeniť. Poukázal okrem iného aj na formálnu stránku vecí, totiž potrebu, aby bol kostol čistý a upravený, čo má ten istý cieľ ako kňazova rétorická zručnosť: „On jako k načúvaní svojho učenia skrze príjemnú a plinnú reč pozornosť priťahuje: tak priťahuje tiež k navštevovaniu kostola skrze čistotu a ozdobu jeho. Iste každý sa pomodlí radšej v kostole čistom, jako v zapustenom.“ Motív vzdelanosti kňaza sa však vinie celým týmto textom a Kmeť sa k nemu vracia aj prostredníctvom dôležitej aktivity spovedania: „Konečne čo sa spovedelnice týče, ľahko nahliadne každý, že tam len ten s prospechom účinkovať môže, ktorý nielen sedlač, lež i duše vzdelané liečiť zná; ktorý čistou mluvou a rodoľubstvom si vieriacich získať vie.“

Zvláštnu pozornosť Kmeť venoval vplyvu kňaza na školskú mládež. Tejto jeho úlohe prikladal zásadný význam: „Častý, ach prečastý je pád, že je učiteľ potrebnými vlastnosťami nie obdarený, vtedy len od kňaza pokrok školského vyučovania závisí. On musí u menších vzdelávať rozum skrze srdce a cit, u odrostlejších ale cit skrze rozum; on sa musí stať maľučkým, aby maľučkých získal a nesmie prekročiť mieru slušnosti, aby si väčších neodcudzil. Národovcovi je škola pravou rukou; čo by bez nej nikdy nepreviedol, to kroz ňu dosiahne.“⁸⁸ Kmeť nezabúda ani na starostlivosť o absolventov škôl, a to konkrétne aj prostredníctvom nedeľných škôl. Pre jeho ďalšiu činnosť je charakteristické, že jedným z dôležitých elementov tejto formy vzdelávania mali byť poučenia o správnom hospodárení: „Mládež odrostlá, na miesto čo by sa v deň

⁸⁸ Tamže, s. 178.

nedeľný všelijakých výstupkov dopustiť mala, počuje užitočné veci o hospodárstve, štepárstve, privyká k čítaniu užitočných kníh, atď. [...] Takto odchovaná mládež potom bude schopná k prijatiu včul' potrebných prevratov v hospodárstve, ktorým sa starí krčovito pridržajú.“ S faktom, že takáto pracovná náplň kňaza je náročná, Kmeť rieši jednoducho: „Kto že si ale túto prácu dá? – Jedine ten, ktorý svoj národ verne miluje.“

Domnievam sa, že podstata Kmeťovej úvahy spočívala v tom, že kňaz má byť prirodzeným vodcom, radcom a priateľom veriaceho ľudu, ktorý je ľuďom k dispozícii pri každodennom živote. Zvláštnu pozornosť by pritom mal sústrediť na praktické problémy, hmotné zabezpečenie a vzdelanosť, a to aj prostredníctvom spolkovéj činnosti. Tieto závery vyplývajú z nasledovného fragmentu jeho textu: „Keď sú mnohých nepravostí príčinou predsudky, on [„kňaz-národovec“ – K. H.] ich rozoženie jako raňajšie slnce mhlú. On je každému prístupný, s každým sa poshovára, a čo na kazateľnicu nepatrí, skromne vysvetlí. On je medzi svojimi [svojim] stádom v dome, s nim je na poli[,] v práci, s nim je všade, lebo sa zaň nehaňbí, ani si nelení, a hovorí sa, že komu sa nelení, tomu sa zelení. Vie on, že čo pracuje národu, to sebe pracuje. On je opravdivým otcom svojich veriacich, a ponevác sa neodvrhuje od ích každodenných potrieb, od ích osohu hmotného, neštífa sa veľmi aj jeho rady o duchovnom prospechu, ktoré vždy s obeťou spojené bývajú, nasledovať. S prospechom zakladá braterstvá striezlivosti, s prospechom napomína k vstúpeniu do rozličných knihy vydávajúcich spolkov, tiež spolkov pojišťujúcich proti ohňu a krupobitiu, a tak odpomáha ích biede a vychováva ľud aj pre nebe aj pre štát a spoločnosť ľudskú spôsobilý. On vychová ľud krotký, mierny so svojim stavom spokojný a obetovavý, ktorý obecné ciele podporovať bude, jako to on sám robí, lebo nechce, aby sa na ňom to trpké porekadlo splnilo: Kňazske statky čerti berú. On vzbudí v ľudu národné povedomie, a národ si bude národovca istotne vážiť a aj po smrti jeho pamiatku žehnať.“ Napokon čitateľom pripomína vzory „kňazov-národovcov“, ktoré pokladá za hodné nasledovania. Konkrétne pripomenul Štefana Moysesu, [Josipa Juraja] Štrossmajera a [Jána] Hollého. Záver svojho textu zakončuje s entuziazmom smerom do budúcnosti: „Dobrá vôľa a vytrvalosť nemôže zostať bez lepšej budúcnosti!“⁸⁹

⁸⁹ Tamže, s. 179.

Kmeťova úvaha o úlohách kňaza v oblasti roľníctva (*Cyryll a Method*, 1865)

Z textu je zrejmé, že Kmeť inklinoval k praktickej rovine výkonu kňazského povolania, k vzdelávaniu svojich veriacich, ktorých vyzýval k združovaniu sa a k zefektívneniu ich hospodárenia. Tomuto aspektu je venovaný jeho ďalší text, ktorý vyšiel už v nasledujúcom čísle *Cyrylla a Methoda*. Kmeť v ňom riešil otázku či sa má kňaz venovať roľníctvu. Po úvodných chválach na „stav roľnícky“ a poukázaniu na nesmiernu dôležitosť tejto oblasti ľudskej činnosti, čitateľovi upresňoval svoju otázku. Chcel totiž rozptýliť predstavu, že by mu išlo o samotnú prácu na poli či pri hospodárskych zvieratách: „Nájdu sa síce pravoslávni kňazi, ktorí svoje pole sami obrábajú, ale v tomto smysle je roľníctvo nie kňaza dôstojné; v tomto smysle nehodí sa ono pre kňaza. Kto by sa vedel u nás len s tou myšlienkou spriatelíť, aby kňaz za včas rána svoje voly napásol, a potom svätú omšu slúžiť išol? – Takto teda duchovenstvo roľnícky stav nepozdvihne, ani k takému pozdvihnutiu povolania nemá. Inší spôsob vynajšol k tomu včulajší duch času.“

Kňaz by sa mal predovšetkým starať o pozdvihnutie úrovne roľníctva u „svojho ľudu“. Samozrejme, keďže má ísť príkladom, v prvom rade by malo byť vzorom jeho vlastné hospodárstvo, od ktorého neraz záviseli jeho samotné príjmy. Toto je významný nástroj k „pozdvihnutiu roľníctva“: „On si obstaráva pole, jako najlepšie môže a veriaci to vidiac, ho nasledujú, a tak roľníctvo dvíhať a dobrobyt ľudu zmáhať sa bude.“⁹⁰ Pretože, ako vyplýva z vyššie citovaného fragmentu, kňaz sa o svoje hospodárstvo spravidla nestaral sám, ale často to boli samotní farníci, už tu videl príležitosť na edukáciu v tomto smere: „Farníci na mnohých miestach obrábajú kňazovo pole. Jak príhodná to škola k vyučovaniu ľudu! Jako si on rozkáže, tak musia robiť; keď si ale on dá dobre robiť, priučí sa pomaly aj ľud k poriadku a lepšiemu opatrovaniu poľa. K získaniu si náklonnosti obzvlášte mladšieho, pri tom ale už do školy nenáležiaceho pokolenia, je toto najlepšia príležitosť. Keď tento mladý ľud jemu pracoval a novým pravidlám hospodárskym sa priučil, tieto i on nasledovať bude, a tak kňaz položí základ i k hmotnému blahobytu ľudu svojeho, ktorého všestranné dobro napomáhať má.“ Kňaz mal však

⁹⁰ A. K. [KMEŤ, Andrej]. Či sa má i kňaz roľníctvom zapodievať? In *Cyryll a Method*. *Časopis cirkevný*. 30. 9. 1865, roč. 15, č. 24, s. 185.

podľa Kmeťa dbať o efektívne hospodárenie nielen na svojom majetku, ale aj v „teréne“, na majetkoch svojich farníkov: „Jak zajímavá může být knězovi každá procházka po poli, keď ľud medzi spevom a nevinnými žarty pracuje! Tu on môže chyby a nedostatky odstraňovať, v čom ho ľud iste uposlechne, lebo uvidí, že je v pravde dobrý pastier, ktorý aj mimo kostola o veriacich sa stará, a všade hojniť sa bude za jeho krokmi hojnosť a požehnanie božie.“ Túto príležitosť vie dobrý kňaz využiť aj na šírenie Božieho slova: „Tu kňaz potom doista nebude chodiť bez citu po úrodných poliach a zelených nivách, ale mu prídu na rozum tie, jak milost tak hnev boží značiace podobenství Kristove, vzaté z poľa a polnej práce. Kto by potom povedal, že je roľníctvo nie dôstojné kňaza, keď sám Ježiš Kristus najradšej skrze tože roľníctvo vyučoval. O, milé je prebývanie a účinkovanie kňaza podobného.“⁹¹

Kmeť teda videl vo vzdelávaní v oblasti hospodárenia veľmi dôležitú súčasť kňazovho pôsobenia, ktorá podľa neho bola úplne v súlade aj s požiadavkami tak cirkvi,⁹² ako aj štátu: „Včul zase Cirkev a stát požaduje vzdělanost a osvetu, a síce osvetu opravdivú. Táto nadobudnúť sa môže len skrze školy a knihy, knihy ale skrze spoločnosti, k čomu všetkému peňazí treba, ktoré len ľud dobre sa majúci podať môže. Hľa, jako to koluje, a centrum všetkého je napomáhání hmotného dobrobytu ľudu skrze roľníctvo.“ Spomenutému „hmotnému dobrobytu ľudu“ Kmeť prikladal aj morálny význam: „Velká bieda vedie k veľkým zločinom: tak dobrobyt k добрote musí viesť.“ Z konkrétnych praktických záležitostí Kmeť v tejto súvislosti kriticky zhodnotil absenciu „hospodárskej spoločnosti“ a pozitívne sa zmienil o hospodárskom časopise *Obzor*.⁹³ Práve v neexistencii roľníckych, resp. hospodárskych spolkov videl odôvodnenie na angažovanie sa kňazov v tejto veci: „Naše kňazstvo musí teda včul mimo duchovného pastierovania tieto spoločnosti hospodárske svojim účinkovaním jakoby vynahrádzovať, a ľud prozatimne vzdelávať a k čítaniu hospodárskych spisov priúčať, aby, keď sa voľačo na obzore Slovenstva zjaví, pre netečnosť zase nezaniklo. Úprimnosť

⁹¹ Tamže, s. 186.

⁹² Na skutočnosť, že osvetová činnosť zameraná aj na hospodárstvo vyplývala aj z oficiálnej cirkevnej inštrukcie v rámci ostrihomského arcibiskupstva upozorňujem nižšie.

⁹³ A. K. [KMEŤ, Andrej]. *Či sa má i kňaz roľníctvom...*, s. 185.

a srdečná láska k národu všetko prekoná.“⁹⁴

Týmto dvom textom som zámerné venoval väčšiu pozornosť, najmä z toho dôvodu, aby som predstavil Kmeťov spôsob uvažovania o úlohách „kňaza-národovca“, krátko po príchode z Ostrihomu do Senohradu. Je z nich zrejmé, že základnou črtou jeho mladíckej povahy bol entuziazmus i zjavné tendencie reformovať miestne komunity prostredníctvom „drobnej práce“ a predovšetkým zlepšovať hmotné podmienky ich života. Okrem toho dospel k presvedčeniu, že práve v tejto činnosti spočíva podstata „služby národu“. Rola kňaza a rola národovca nebola v Kmeťovom myslení v nijakom rozpore, naopak, v kňazskom povolání videl ideálne podmienky pre národoveckú činnosť. Okrem toho je príznačný jeho dôraz na potrebu vzdelanosti kňaza a zvyšovania vzdelanosti „ľudu“. Možno konštatovať, že tieto všeobecne načrtnuté charakteristiky badať v celom jeho neskoršom živote, hoci v rôznych, modifikovaných podobách.

„Nuž a čo Vy to tam robíte na tom Senohrade? Či dačo pracujete?“ (J. Mallý v liste Kmeťovi)

Senohrad svojou polohou mimo centra národného a kultúrneho diaľnia mohol zvädzať k pasivite a utlmeniu aktivít úspešne naštartovaných v Ostrihome, čoho sa obával aj Kmeťov priateľ J. Mallý-Dusarov. Zreteľne to naznačuje fragment z už citovaného listu Mallého z konca roku 1865: „Nuž a čo Vy to tam robíte na tom Senohrade? Či dačo pracujete? Aby ste nám nevyvedli tak jako mnohí iní pred Vami! Že v semeništi boli jadrní chlapi, a vyjdúc von, založili ruky križom. Teraz teprv je Váš opravdivý čas ku práci, a to ustavične!“⁹⁵ Ak sledujeme autentické Kmeťove vyjadrenia v tejto veci, možno spomenúť časť jeho, taktiež už citovaného, listu J. Karellovi. Kmeť sa mu ospravedlňoval za neskoršiu odpoveď a zároveň opisoval svoje zaneprázdnenie v Senohrade: „Hneď človek nestyhuje, potom pozabudne alebo ani chuti k písaniu nemá, lebo verte mi viac tu čarbem jako v semeništi, zajiste len kázne. Kážem každú nedeľu, každý sviatok: tak zapísal som už do 40 archov veľkého papieru. A pritom kde je iné zaneprázdnenie.“⁹⁶ Tento fragment teda dokladuje, že jeho, vyššie

⁹⁴ Tamže, s. 186.

⁹⁵ List J. Mallého A. Kmeťovi z 12. 12. 1865. A SNM, pobočka Martin, fond Andrej Kmeť.

⁹⁶ List A. Kmeťa J. Karellovi z 18. 5. 1866. A SSV, fasc. 99, č. 38.

citovaný, teoretický apel na poctivú homiletickú prípravu, uplatňoval aj v praxi.⁹⁷ Kmeť však okrem toho vyvíjal aj ďalšie aktivity, ktoré boli v súlade s jeho imperatívom zvyšovania vzdelanosti miestneho obyvateľstva. Tu možno spomenúť napr. založenie knižnice. Zakladanie knižníc považoval za mimoriadne potrebné aj v neskoršom období, čo sa okrem konkrétnych počinov stalo aj predmetom jeho publicistických textov. Vo svojej autobiografii spomína, že v Senohrade založil túto cirkevnú knižnicu „v dosť neprijemných okolnosťach“.⁹⁸ V liste Ľudovítovi Vladimírovi Riznerovi zas písal, že v Senohrade založil v roku 1868 knižnicu a má „do 100 diel“⁹⁹ (tento údaj je však písaný v roku 1873).¹⁰⁰

Významnou okolnosťou, ktorá naštartovala jednu z jeho celoživotných aktivít, bolo oboznámenie sa s ľudovým umením produkovaným

⁹⁷ V tomto texte sa homiletickou tvorbou A. Kmeťa nezaobrám. Treba však pripomenúť, že rozsiahli rukopisný súbor s Kmeťovými kázňami sa nachádza v Archíve Spolku sv. Vojtecha v Trnave, pozri: A SSV, fasc. 19, č. 3, fol. 1-40 a fasc. 19, č. 4, fol. 1-3. Tieto odkazy sa však týkajú Kmeťových kázní vo všeobecnosti, teda najmä z obdobia po jeho pôsobení v Senohrade (mnoho kázní zachovaných v rukopise nebolo datovaných, t. j. určenie miesta ich vzniku by si vyžadoval ďalší výskum). Zachovali sa však aj kázne A. Kmeťa, ktoré vznikli počas jeho pôsobenia v Senohrade. Pozri k tomu: HANAKOVIČ, Štefan. *Senohrad...*, s. 184-187 a 220. V súvislosti s Kmeťovými kázňami vo všeobecnosti možno spomenúť tiež spracovanie B. Krasnovského, pozri: KRASNOVSKÝ, Branislav. *Obraz historického povedomia slovenského katolíckeho kléru v kazateľskej tvorbe druhej polovice 19. storočia*. In: HLADKÝ, Juraj – KRASNOVSKÁ, Elena (eds.). *Slovenská kazateľská tvorba 19. storočia v dejinných súvislostiach a spoločenskom kontexte obdobia*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha v spolupráci s Katedrou slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2006, s. 306-317.

⁹⁸ [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 23.

⁹⁹ Táto knižnica je na senohradskej fare (hoci nie v úplnosti) dostupná dodnes. Podrobnejšie k tomu pozri: HANAKOVIČ, Štefan. *Senohrad...*, s. 122-123.

¹⁰⁰ List A. Kmeťa Ľ. V. Riznerovi z 25. 5. 1873. Literárny archív Památníku národného písomníctví, fond Daniel Sluníčko. Obsah tohto listu je zaujímavý najmä pre poznanie A. Kmeťa v čase jeho pôsobenia v Krnišove, ale taktiež pre dejiny zakladania knižníc v Honte. Tu možno ešte dodať, že podľa mojich vedomostí ide o doposiaľ neznámy list, nie je publikovaný ani v edícii korešpondencie Kmeťových listov Riznerovi. Editor tejto edície V. Sokolík, si však bol vedomý, že tento list musel existovať. Hľadajúc dôvod jeho (ako aj ďalších dvoch listov) „stratenia“, považoval za vierohodnú domnienku Jána Vladimíra Ormisa, „že Rizner mnohé listy zničil a medzi nimi akiste boli aj listy Kmeťove.“ Podrobnejšie pozri: SOKOLÍK, Viliam. Andrej Kmeť. In: SOKOLÍK, Viliam (ed.). *Listy Andrej Kmeťa Ľudovítovi Vladimírovi Riznerovi*. Martin : Matica slovenská, 1984, s. 12-13 a poznámka č. 11 na s. 52. Ormisova intuícia teda, prinajmenšom v jednom prípade, nebola správna, lebo jeden stratený list som našiel v citovanom českom archíve.

miestnymi ženami. Konkrétne išlo o výšivky a čipky: „Tam [v Senohrade – K. H.] poznal som umenie domášne ľudu celého okolia bzovského, krásne vyšívanie a pletenie čipiek. Toto domášne umenie ukázal som šíremu svetu na svetovej výstave viedenskej r. 1873; tri ženy senohradské obdržaly pochvalné diplomy. Výstavka síce našla ma už na Krnišove [...], ale ja našiel som umenie senohradzké a ľud senohradzký našiel ma i na Krnišove a najde ma dosiaľ i na Preňcove [...].“¹⁰¹

Kmeť sa v Senohrade venoval aj ďalším aktivitám, o ktorých písal vo vyššie citovaných článkoch: „Ako kaplána mojou radosťou bol kostol, škola a školská štepnicia čili školka.“¹⁰² V tomto kontexte však treba dodať, že zdroj Kmeťových aktivít na poli hospodárskeho a hmotného zvedenia veriacich, resp. rozvoja ich vzdelanosti nemožno nachádzať iba v jeho originálnom myslení a činnosti. Okrem toho, že aktivity takéhoto, resp. podobného charakteru boli v danom období v rámci slovenského národného hnutia do veľkej miery populárne (spomeniem tu len Lichardov *Obzor*) bolo to aj v súlade s oficiálnymi cirkevnými inštrukciami. Vychádzam tu totiž z dobre doloženej skutočnosti, že ostrihomský arcibiskup János Simor v obežníku č. 1214 z 25. 10. 1867 odporúčal zakladať „vzdelávacie katolícke spolky pre ľud“ podľa svetského vzoru od, už nebohého, Józsefa Eötvösa. Ostrihomský arcibiskup v obežníku č. 1722 z 20. 12. 1867 predstavil aj stanov y takýchto spolkov. V súvislosti s Kmeťovým pôsobením v Senohrade je dôležité, že na základe týchto stanov (a pri zohľadnení miestnych okolností) vznikol aj Vzdelávací spolok pre ľud Senohradský a Horno-Mladunský.¹⁰³ Ak nazrieme do jeho stanov nájdeme tam napríklad také pole pôsobnosti ako učenie mládeže štepárstvu, včelárstvu, hospodárstvu či záhradníctvu (bod g); dobré ohradenie a riadenie školskej štepnicie (bod h); prevádzkovanie knižnice (bod o) atď.¹⁰⁴ Podobnosť tohto programu so spomenutými Kmeťovými aktivitami je teda celkom zrej má. Hoci neviem nič bližšie o angažovaní sa Kmeťa v tomto spolku (ako ani fungovaní spolku samotného), ktorý vznikol už počas jeho pôsobenia v Krnišove (stanovy

¹⁰¹ [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 23.

¹⁰² Tamže, s. 22.

¹⁰³ [KMEŤ, Andrej]. Wzdelávající katolícky spolok pre ľud Senohradský a Horno-Mladunský. In: *Katolícke Noviny*, 5. 3. 1873, roč. 4, č. 5, s. 35

¹⁰⁴ Tamže.

boli uverejnené roku 1873, čo je najpravdepodobnejší rok vzniku spolku), už len fakt, že pod týmito stanovami publikovanými v *Katolíckych novinách* bol podpísaný celým menom,¹⁰⁵ svedčí o jeho prepojenosti na toto združenie.¹⁰⁶ V súvislosti s Kmeťovým pobytom v Senohrade však tento spolok spomínam najmä preto, že prinajmenšom od roku 1867 mali osvetové aktivity aj svoj oficiálny cirkevný rámec, ktorý Kmeť zrejme nasledoval a tvorivo rozvíjal.¹⁰⁷ Možno snáď ešte vysloviť domnienku, že tento „osvetový“ smer jeho myslenia a konania dostal základ už v Ostrihome, pretože text o úlohách kňaza v oblasti roľníctva písal len krátko po svojej vysviacke. A nejaví sa tiež byť náhodné, že Kmeťov kolega z CLSŠ a absolvent ostrihomskeho seminára T. B. Lachmann (ktorý mimochodom našiel svoje miesto v Kútoch pri Radlinskom, t. j. miesto, ktoré bolo pôvodne ponúkané Kmeťovi)¹⁰⁸ bol autorom významných spisov z oblasti včelárstva či ovocinárstva.¹⁰⁹

Kmeť sa v tomto období popri zaujatí osvetovou činnosťou na poli hospodárskeho zveľaďovania ľudových vrstiev v praxi, začal touto problematikou zaoberať aj teoreticky. Na podnet od Jána Mallého-Dusarova totiž preložil tretí diel *Hlavných pravidiel o poľnom hospodárstve* od Viliama Löbeho.¹¹⁰ Kniha vyšla v náklade J. Mallého roku 1866 v Skalici a D. G. Lichard v recenzii uverejnenej v *Obzore* odporúčal čitateľom túto prácu,

¹⁰⁵ Stanovy boli uverejnené postupne, v troch po sebe nasledujúcich číslach *Katolíckych novin*. Meno Kmeťa je uvedené v poslednej časti (s dodatkom „farár krnišovský“), pozri: KMEŤ, Andrej, farár krnišovský. Wzdelávajúci katolícky spolok pre ľud Senohradský a Horno-Mladunský (Dokončenie.). In: *Katolícke Noviny*, 5. 4. 1873, roč. 4, č. 7, s. 51

¹⁰⁶ Toto prepojenie predpokladá aj napr. M. Petráš, pozri: PETRÁŠ, Milan. Účasť A. Kmeťa v spolkoch a spoločnostiach. In JASENÁK, Ladislav (ed.). *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 1993*. Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 1993, s. 140 (spolok spomína na s. 139-140).

¹⁰⁷ Túto vec napokon spomína aj samotný Kmeť v autobiografii, keď píše o tom, ako cirkev z tejto iniciatívy ustúpila: „Keď cirkevná vrchnosť následkom škreku Grünwaldovho et compagne o jej podporovaní (?) panslavizmu nechala padnúť svoj úmysel o zakladaní vzdelávacích katolíckych spolkov pre ľud a s týmto spojených »školských knihovní«, o ktorých návrh stanov i v slovenskej reči bola rozposlala [...]“ Pozri: [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 27.

¹⁰⁸ [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 22.

¹⁰⁹ Podrobnejšie: RIZNER, Eudovít V. *Bibliografia písomníctva slovenského... Diel tretí: L–O...*, s. 6-7.

¹¹⁰ MEDVECKÝ, Karol A. *Andrej Kmeť...*, s. 50-51.

pričom neopomenul ani zásluhy prekladateľa A. Kmeťa.¹¹¹ Spomenutú „školskú štepnicu“ takisto opísal v odbornom článku, konkrétne v Lichardovom *Obzore*.¹¹² Ako spomína Kmeť, tento článok „obrátil na mňa pozornosť biskupa Moyses, tak že z jeho naloženia mne bola verená recenzia Penzlovho »Ovocinára«,¹¹³ ktorou, ako som počul, bol uspokojený.“¹¹⁴ Zrejme už tu teda treba vidieť zárodok neskorších aktivít Kmeťa v Matici slovenskej, konkrétne jeho práce na spise o hospodárení.¹¹⁵

* * *

Cieľom tejto štúdie bolo, popri známych skutočnostiach, podrobnejšie priblížiť niekoľko menej známych súvislostí postojov a aktivít mladého A. Kmeťa. Z textu je zrejmé, že v tomto období sa u Kmeťa vyvinuli charakteristické vlastnosti a názory, ktoré boli preňho príznačné aj počas neskorších fáz jeho života. Vo všeobecnej rovine to bola predovšetkým jeho čínorodosť a nacionalistický entuziazmus. „Služba národu“ sa preňho stala najvýraznejšou hodnotou, ktorú integrálne spájala s kňazským povoláním. Celkom zrejme mu záležalo na rozvoji katolíckeho prúdu v slovenskom národnom hnutí. Okrem toho bol evidentný jeho dôraz na každodennú „drobnú prácu“ na poli osvety, pričom kládol dôraz na hospodárstvo (roľníctvo), potrebu združovania sa a hmotného zveľadenia ľudových vrstiev. Tieto ciele sa snažil dôsledne realizovať po svojom odchode zo Senohradu do Krnišova, resp. výrazne sa zapísal aj do dejín realizácie osvetových cieľov Matice slovenskej. Až po zatvorení Matice slovenskej sa výraznejšie prejavuje Kmeť, taký ako je známy u širšej verejnosti, t. j. ako iniciátor organizácie vedeckej práce v rámci národného hnutia. Domnievam sa však, že pre hlbšie poznanie týchto Kmeťových aktivít je potrebné mať na zreteli aj ranú fázu jeho života,

¹¹¹ Pozri podrobnejšie a porovnaj: PETRÁŠ, Milan. Poľnohospodárska odborná spisba Andreja Kmeťa. In: SEDLÁK, Imrich (ed.). *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 1994*. Martin: Muzeálna slovenská spoločnosť, 1994, s. 79-80.

¹¹² Význam týchto štepnic videl Kmeť tak vo výchove mládeže, ako aj v rozšírení a skvalitnení ovocinárstva. Porovnaj: tamže, s. 80.

¹¹³ Išlo o recenziu diela *Ovocinár na Slovensku* od Antona Penzla. Ako uvádza M. Petráš, nešlo len o recenziu, ale „bolo to jeho vyznanie o ovocinárstve s množstvom pozoruhodných názorov.“ Pozri: tamže.

¹¹⁴ [KMEŤ, Andrej]. *Autobiografia...*, s. 23.

¹¹⁵ Ku genéze Kmeťovho *Hospodára na Slovensku* pozri: PETRÁŠ, Milan. *Poľnohospodárska odborná spisba...*, s. 80-83.

pretože už tu možno nájsť viacero charakteristík, ktoré v modifikovanej podobe určovali Kmeťove postoje a činnosť na vedeckom poli.

Summary

Activities and attitudes of young Andrej Kmeť (in Esztergom and Senohrad)

In the article author deals with the activities and attitudes of Andrej Kmeť in an early phase of his life, i. e. the period of his theological studies in Esztergom (1861-1865) and of his chaplaincy service in Senohrad (1865-1868). The author analyses a contemporary correspondence and focuses primarily on his publicistic writings from this period. Main attention of the author is paid to Kmeť' s views on the Slovak clerical-literary school presented on the Seminary in Esztergom. The author briefly describes history of this organization as well as Kmeť' s activities within it. The fact that in Esztergom Kmeť identified with the Slovak National Movement was substantial for his further life. The analysis from the period in Senohrad focuses on two Kmeť' s publicistic texts. The one of them deals with the role of a clericus within the frame of the Slovak National Movement, the other one with duties of a clericus within farming development in his community. Kmeť practically realised these theoretical bases partly in Senohrad and fully during his service in Krnišov. Yet as far back as in Senohrad Kmeť launched some activities which were also characteristic for his further work (e.g. establishing libraries, gathering folk art collections).

Stosunki polsko-ukraińskie i polsko-rosyjskie w opinii słoweńskiej w II połowie XIX wieku

ANTONI CETNAROWICZ

Instytut Historii, Uniwersytet Jagielloński, Kraków (Polsko)

Budzenie się świadomości narodowej i początki odrodzenia narodowego Słoweńców, noszącego zrazu charakter kulturalno-językowy, datują się od lat siedemdziesiątych XVIII wieku. Fazę polityczną odrodzenia zapoczątkował rewolucyjny rok 1848, gdy po raz pierwszy sformułowane zostały polityczne hasła ruchu narodowego, o realizację których toczyła się walka w następnych dziesięcioleciach. Zasadniczym postulatem, który pozostał ideałem nie zrealizowanym do końca istnienia monarchii habsburskiej, była koncepcja Zjednoczonej Słowenii, zakładająca zjednoczenie wszystkich Słoweńców w jednym autonomicznym, wyposażonym we własny sejm kraju, wchodzącym w skład sfederalizowanej Austrii. W dążeniu do realizacji swych żądań narodowych Słoweńcy wybrali inną drogę niż Polacy. Razem z Czechami, Słowakami, Chorwatami, Serbami wojwodińskimi opowiedzieli się zdecydowanie za koncepcją austrosławizmu, stając w szeregach obrońców monarchii.¹ Fakt ten przesądzał już w jakiś sposób o ich negatywnym stosunku do polskich dążeń niepodległościowych w latach rewolucji 1848 – 1849. Niezadowolenie Słoweńców budziła współpraca Polaków z Węgrami, a ich udział w rewolucjach węgierskiej i włoskiej traktowany był jako przejaw błędnej, antysłowiańskiej polityki.² Trzeba pamiętać, że

¹ F. Zwitter, *The Slovenes and the Habsbourg Monarchy*, „Austrian History Yearbook”, 1967, vol. 3, part. 2, s. 159-164; idem, *Slovenski politični prerod XIX stoletja v okviru evropske nacionalne problematike*, „Zgodovinski časopis”, 1965. R. 18, s. 114-116; F. Gestrin, V. Melik, *Slovenska zgodovina od konca osamnaajstega stoletja do 1918*, Ljubljana 1966, s. 5-89; P. Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, Ljubljana 2006, s. 9-50; J. Prunk, *Slovenski narodni programi. Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945*, II wyd., Ljubljana 1987, s. 6-10; *Der Austroslawismus. Ein verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas*, pod red. A. Moritscha, Wien – Köln – Weimar 1996.

² A. Cetnarowicz, *Słoweński ruch narodowy i jego stosunek do spraw polskich 1848-1879*, Kraków 1990, s. 27-33; idem, *Die polnisch-slovenischen Beziehungen aus der Sicht der slawischen Idee*, w: *Die slawische Idee*, pod red. A. Moritscha, Bratislava 1992, s. 55 n.

rozbici wewnętrznie i podzieleni od wieków historycznymi granicami Słoweńcy, zagrożeni nieustannie ze strony nacjonalizmu niemieckiego i włoskiego usiłowali znaleźć opacie i sojuszników wśród innych narodów słowiańskich w pierwszym rządzie Chorwatów, a także Czechów i Polaków. Odżyła, mająca swe źródła w ruchu iliryjskim, idea jedności Słowian południowych. Głęboka zakorzeniona była również wówczas w umysłach działaczy słoweńskich idea wspólnoty wszystkich Słowian. Świadomość przynależności do wielkiej rodziny słowiańskiej dawała bowiem Słoweńcom poczucie siły w obliczu niebezpieczeństwa grożącego ze strony Niemców, Włochów i Węgrów.

Jednym z głównych problemów, który żywo interesował Słoweńców i miał zaważyć w sposób szczególny na ich stosunku do Polaków nie tylko w okresie Wiosny Ludów, ale i później, była kwestia ukraińska. Wynikało to z faktu, że Ukraińcy, czy jak wówczas mówiono Rusini, lub Ruteńcy, należeli podobnie jak Słoweńcy do tzw. narodów „niehistorycznych”, a niektóre z ich żądań narodowych, zwłaszcza dotyczące sfery językowej, pokrywały się z hasłami słoweńskiego ruchu narodowego. Sympatie proukraińskie wśród działaczy słoweńskich wynikały więc po części z istniejących podobieństw, gdy chodzi o sytuację polityczną i problem narodowościowy. Historyk słoweński J. Apih ujął to niezwykle dosadnie pisząc, że w stosunku do Słoweńców można by użyć terminu „gente Slovenus, natione Germanus”, albo „Hungarus”, lub „Italus”, trawstując w ten sposób określenie stosowane wobec części Ukraińców w Galicji: „Gente Ruthenus natione Polonus”. Dla Apiha, piszącego do dzisiaj te słowa w latach osiemdziesiątych XIX wieku, sytuacja ukraińskich chłopów w Galicji, podporządkowanych polskie szlachcie, nie różniła się od sytuacji chłopów słoweńskich uzależnionych od niemieckiego ziemiaństwa.³

Ukazująca się w latach Wiosny Ludów gazeta „Slovenija” z uwagą śledziła postępy w dziele narodowego odrodzenia Ukraińców, przekazując zaczerpnięte z gazet niemieckich i czeskich informacje o powstawaniu towarzystw i instytucji ukraińskich, których celem była obrona praw narodowych. Nie omieszkiwano zwykle przy tym dodać, że większość członków towarzystw i działaczy ukraińskich jest wrogo

³ J. Apih, *Slovinci in leto 1848*, Ljubljana 1888, s. 29.

nastawiona wobec Polaków.⁴ Ale równocześnie Słoweńcy dostrzegali także to, że władze austriackie, jak nigdzie indziej, starały się w różny sposób okazywać pomoc w wysiłkach Ukraińców wokół rozwijania własnego języka i narodowości. Za prasą czeską podawano między innymi informację o przyjmowaniu przez urzędy pocztowe bezpłatnej prenumeraty na gazetę ukraińską „Zorja Hałyćka”, co wywoływało oburzenie Polaków. Redakcja „Sloveniji” skomentowała ten fakt jednym zdaniem przypominającym, że wzajemne spory są starym grzechem Słowian.⁵

Tak więc, mimo całej sympatii dla samego ruchu odrodzeniowego Ukraińców, Słoweńcom, podobnie jak Czechom, nie podobało się zbyt to poparcie jakiego udzielał rząd i władze lokalne Ukraińcom. W tym samym stopniu Słoweńcy wyrażali dezaprobatę dla serwilistycznych postaw i zbyt ostrych demonstracji antypolskich ze strony Ukraińców.⁶ Słoweńcy, zdani na własne siły w walce o prawa narodowe, spotykający się z nieprzejednaną postawą rządu i niemieckiej biurokracji, mogli odczuwać to faworyzowanie Ukraińców jako krzywdzącą niesprawiedliwość. Dał temu na przykład wyraz autor, podpisujący się pseudonimem „Austriacki Słoweniec” w artykule pod tytułem: „V zadevah slovenske enakopravnosti”, zamieszczonym w gazecie „Novice”. Odpowiadając na zarzut ze strony władz, że Słoweńcy upominający się o swoje prawa są separatystami bez poczucia austriackiego patriotyzmu, autor zauważa, że o Słoweńcach i o słoweńskim języku mówiono i pisano od stuleci, natomiast dziwi go fakt, że nikt nie stawia podobnego zarzutu Rusinom, o których wcześniej nie mówiło się nic, jakby w ogóle nie istnieli.⁷

Te wątpliwości czy zastrzeżenia nie zmieniają wszakże zasadniczej linii, którą charakteryzuje sympatia wobec ukraińskiego ruchu narodowego. Słoweńska opinia była więc informowana na podstawie przedruków z prasy ukraińskiej i czeskiej o wszystkich ważniejszych faktach i zdarzeniach z tym ruchem związanych, między innymi o akcji zbierania podpisów pod petycją domagającą się podziału Galicji, czy wysłaniu

⁴ „Slovenija”, 11 VII, 1 VIII 1848; zob. A. Cetnarowicz, *Słoweński ruch...*, s. 31.

⁵ „Slovenija”, 28 VII 1848; zob. J. Apih, op. cit., s. 35.

⁶ „Slovenija”, 29 VIII 1848; A. Cetnarowicz, *Polsko-słoweńskie związki polityczne w XIX wieku*, w: Kraków i Lublana a mit Europy Środkowej, pod red. J. Purchli, Kraków 2007, s. 127.

⁷ „Novice”, 5 XII 1848; zob. A. Cetnarowicz, *Słoweński ruch...*, s. 31.

przez Hołowną Radę Ruską deputacji do cesarza. Działaniom tym, jak donosiła „Slovenija”, towarzyszyła dezaprobatą i nieufność ze strony Polaków.⁸ W okresie napięcia politycznego związanego z październikową rewolucją w Wiedniu i sytuacją w Galicji na przełomie października i listopada 1848 roku, „Slovenija” podkreślała, że Polacy stanowią tylko jedną trzecią mieszkańców Galicji, podczas gdy pozostała ludność to Rusini, którzy opierają się tylko na idei słowiańskiej i kroczą tą samą drogą z innymi Słowianami austriackimi. Powoływano się przy tym na odezwę Hołownej Rady Ruskiej.⁹

Problematyka polska powraca nieustannie na łamy „Sloveniji” w kontekście dyskusji dotyczących przyszłości Austrii i świata słowiańskiego. Na przełomie października i listopada 1848 r. w kilku numerach ogłoszono przekład znanego przemówienia, jakie wygłosił Michał Bakunin 29 XI 1847 r. w Paryżu w rocznicę powstania listopadowego. Wyrażał w nim wiarę w przyszłość Słowian i nadzieję na zmianę stosunku Polaków do Rosji z chwilą upadku caratu.¹⁰ Pod koniec listopada 1848 roku donoszono o wydaniu przez czeskie towarzystwo „Slovanská lipa”, utrzymujące bliskie związki z towarzystwami słoweńskimi, odezwy do Polaków wzywającej ich do solidarnego skupienia się pod sztandarami słowiańskimi i nie uleganiu zwodniczym hasłom Węgrów i niemieckich liberałów. Po dwóch miesiącach „Slovenija” nawiązała do wspomnianej odezwy z gorzkim wyrzutem pod adresem Polaków, którzy ją przyjęli z „lekceważącym śmiechem”, podczas gdy Ukraińcy odpowiedzieli na nią z radością.¹¹ W rzeczywistości we Lwowie powstało na wzór czeski towarzystwo „Słowiańska lipa” na czele z Karolem Maliszem, o którym to fakcie „Slovenija” nie wspomina. Jeszcze w sierpniu 1848 roku w liście do redaktora ukazującego się w Zagrzebiu czasopisma „Slavenski jug” D. Kušlana wspomniane towarzystwo przedstawiło swój program i cele: utrzymanie i umacnianie wzajemnych związków z poszczególnymi narodami słowiańskimi.¹²

⁸ „Slovenija”, 12 IX, 17 XI 1848; zob. J. Kozik, *Między reakcją a rewolucją. Studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848 – 1849*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne, z. 52, Kraków 1975, s. 109 n.

⁹ „Slovenija”, 3 XI 1848.

¹⁰ F. Zwitter, *Slovenski narodni...*, s. 132.

¹¹ „Slovenija”, 28 XI 1848, 26 I 1849.

¹² Lj. Durković-Jakšić, *Saradnja Jugoslavena sa poljskim društvima Ligom Polskom i Slovjskom*

Gdy chodzi o stosunki polsko-ukraińskie w Galicji okresu rewolucji 1848 – 1849, warto odnotować ważne stanowisko, jakie zajął Matija Kavčič, niewątpliwie jedna z najwybitniejszych postaci w gronie posłów słoweńskich w parlamencie wiedeńskim. Otóż, uznając wbrew poglądom Floriana Ziemiałkowskiego, Ukraińców za grupę etniczną, wypowiedział się w swoim projekcie przebudowy Austrii ze stycznia 1849 roku za podziałem Galicji na część polską i rusińską.¹³

Po zamknięciu „Sloveniji” na początku roku 1850, ważną rolę w życiu umysłowym Słoweńców odgrywała pierwsza urzędowa gazeta słoweńska „Ljubljanski časnik”, ukazująca się od kwietnia 1850 do końca roku 1851. Jej pierwszym redaktorem był ksiądz B. Potočnik, który zachowując lojalność wobec władz starał się nadać pismu oblicze narodowe. Tematyka polska pojawiała się na łamach tej gazety raczej sporadycznie. Gdy chodzi o Galicję i konflikt narodowościowy gazeta zajmowała stanowisko proukraińskie.¹⁴

Walka narodowa Słoweńców przybrała nowe formy i nasiliła się w okresie eksperymentów ustrojowych i konstytucyjnych w latach sześćdziesiątych XIX wieku, kiedy to doszło do wykrystalizowania się głównych nurtów politycznych, a także sprecyzowania programów i celów ruchu narodowego. Ponownie odżyła wówczas idea jugosłowiańska, jak również głęboko zakorzeniona w umysłach działaczy słoweńskich idea wspólnoty wszystkich Słowian. Ta fascynacja ideą wszechsłowiańska, wobec rozczarowania, jakie przyniosło wprowadzenie dualizmu, miała doprowadzić do wzrostu sympatii ku Rosji i pojawienia się tendencji panslawistycznych.

Z nastaniem ery konstytucyjnej, gdy starły się ze sobą dwie koncepcje organizacji monarchii: federalistyczna i centralistyczna, Słoweńcy i Polacy znaleźli się w obozie federalistów. Gdy chodzi o stanowisko Słoweńców wobec polskich dążeń niepodległościowych, to zasadniczo nie uległo ono zmianie. Wyraźny wzrost zainteresowania sprawami

lipom 1848 – 1849 god., Istorijski časopis, XXI, 1974, s. 263-266; A. Cetnarowicz, *Słoweński ruch...*, s. 34.

¹³ [A. Springer], *Protokolle des Verfassungs-Ausschusses in österreichischen Reichstag 1848 – 1849*, Leipzig 1885, s. 23-24; J. Urbańczyk, *Die polnischen Abgeordneten des Galizien im österreichischen konstituierenden Reichstag 1848-1849*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne, z. 68, 1980, s. 177.

¹⁴ „Ljubljanski časnik”, 2 VII 1850.

polskimi datuje się od roku 1861 i wiąże się z wrzeniem politycznym jakie ogarnęło Królestwo Polskie. Autor artykułu : *Slovanska misel o avstrijanski polityki*, opublikowanego w „Novicach” w czerwcu 1861 roku, wśród niebezpieczeństw zagrażających egzystencji monarchii, obok niemieckich i włoskich dążeń zjednoczeniowych, węgierskich aspiracji narodowych, wymienił również dążenia Polaków do restytucji dawnego państwa. Jeden z czołowych działaczy słoweńskich z Karyntii Andrej Einspieler, któremu bliska była idea „wzajemności słowiańskiej”, pisał na łamach swego pisma „Stimmen aus Innerösterreich” o potrzebie wyzbycia się przez Polaków myśli o wskrzeszeniu dawnego królestwa i konieczności zwrócenia się ku solidarności z narodami słowiańskimi.¹⁵

Powstanie styczniowe 1863 roku wywołało wśród Słoweńców żywy oddźwięk. Najważniejsze z ukazujących się wówczas gazet słoweńskich: „Naprej”, „Novice”, „Zgodnja Danica”, poświęcały sporo miejsca toczącej się w Królestwie Polskim walce i międzynarodowym reakjom. Przeważały na ogół zwarte doniesienia przedstawiające same fakty, brak było natomiast własnych, szerszych omówień i komentarzy. Jeśli się już pojawiały, to były zwykle przedruki z prasy austriackiej i czeskiej. Wprawdzie powstrzymywano się od otwartej krytyki powstania, ale chętnie zamieszczano krytyczne opinie wyrażane przez innych, zwykle Czechów. W sumie nie można powiedzieć, aby polski zryw narodowy cieszył się sympatią Słoweńców, co najwyżej wyrażano współczucie dla losu powstańców. W klerykałne „Zgodnej Danicy” nie usprawiedliwiano wprawdzie Polaków za wzniesienie powstania, ale zaznaczano, że Rosjanie i Prusacy niesprawiedliwie obchodzili się z katolikami, teraz więc zbierają tego pokłosie. Wydaje się, że na ogólną ocenę powstania miały wpływ poglądy głoszone na jego temat przez konserwatywnych polityków czeskich, cieszących się wśród większości działaczy słoweńskich dużym autorytetem.¹⁶

Początek ery dualizmu nie przyniósł żadnych zasadniczych zmian w stanowisku działaczy słoweńskiego ruchu narodowego wobec zagadnienia polsko-ukraińskiego w Galicji. Nieuznawanie przez Polaków wysuwanych przez Ukraińców żądań równouprawnienia wywoływało nieustającą krytykę ze strony Słoweńców. Autonomia, o jaką walczyli

¹⁵ A. Cetnarowicz, *Słoweński ruch...*, s. 62-64.

¹⁶ Ibidem, s. 65-75.

Polacy w Galicji, miała w ujęciu działaczy słoweńskich zapewnić im sprawowanie wyłącznej władzy nad Ukraińcami. Wszelkie koncesje przyznawane przez rząd Polakom, jak na przykład uznanie języka polskiego oficjalnym w pracach Krajowej Rady Szkolnej, czy jego wprowadzenie do uniwersytetów krakowskiego i lwowskiego, stawały się natychmiast okazją do krytyki strony polskiej ignorującej prawa narodowe ludności ukraińskiej.¹⁷ „Novice” zwracały uwagę, że Polacy, którzy protestują przeciwko tępieniu ich języka przez Rosję, sami postępują w podobny sposób w stosunku do Ukraińców.¹⁸ Kolejne dekryty i zarządzenia, regulujące wprowadzania języka polskiego do życia publicznego, wywoływały nowe komentarze prasy słoweńskiej, wyrażające dezaprobatę dla decyzji, które nie liczą się z zasadą równouprawnienia i pomijają milczeniem żądania ukraińskie.¹⁹

Dłatego, podjęta jesienią 1869 roku i kontynuowana w roku następnym, próba doprowadzenia do ugody polsko-ukraińskiej, powitana została z zadowoleniem przez Słoweńców. „Slovenski Narod” donosząc o powstaniu mieszanej komisji złożonej z przedstawicieli polskich i ukraińskich, mającej pracować nad osiągnięciem porozumienia, wyrażał życzenie, aby Polacy wreszcie zaczęli być sprawiedliwi dla Ukraińców. Za rzecz godną pochwały, a zarazem pierwszy krok wiodący do ugody, uznano przyznanie przez sejm galicyjski pomocy finansowej dla teatru ukraińskiego we Lwowie.²⁰ Porozumieniu temu politycy słoweńscy przypisywali duże znaczenie również z innego punktu widzenia. Mogło ono wpłynąć na zmianę w układzie sił politycznych i umocnić pozycję obozu federalistycznego i słowiańskiego. Rozumiano bowiem dobrze, że ciężenie Ukraińców ku rządowi i centralistom niemieckim bierze się w głównej mierze z ich wrogości do Polaków. Uznawano to za fakt godny ubolewania dla wszystkich Słowian austriackich.²¹

¹⁷ „Novice”, 17 VII 1867; „Slovenski Gospodar”, 19 IX 1867; „Slovenski Narod”, 17 IX 1867; A. Cetnarowicz, *Słoweński ruch ...*, s. 126.

¹⁸ „Novice”, 9 IX 1868.

¹⁹ „Slovenski Narod” 10, 16 VI 1869.

²⁰ *Ibidem*, 2 IX, 18 XI 1869.

²¹ „Slovenec” 12 I 1867; „Slovenski Narod”, 7 IX 1869. W rzeczywistości, mimo znacznego zaangażowania dwóch czołowych postaci wspomnianej komisji, to jest L. Sapięhy i J. Ławrowskiego, porozumienie napotykało na poważne trudności. Zasadniczą przeszkodą było, zdaniem Sapięhy, „okropne zaślepienie strony polskiej. „Nie chcemy odstąpić od

Dla działaczy słoweńskich nie ulegała wątpliwości, że ów antagonizm polsko-ukraiński jest podsycany w odpowiednim momencie i wykorzystywany do własnych celów przez rząd i stronnictwo centralistów niemieckich, postępujących według zasady *divide et impera*. Zwracał na to uwagę „Slovenski Narod” w artykule zatytułowanym „Ustavovarneži in Rusini”, opublikowanym w sierpniu 1871 r. Dowodząco w nim, że ani Polakom ani Ukraińcom polityka prowadzona przez Niemców nie przyniosła żadnych korzyści, lecz pogłębiła jedynie wrogość pomiędzy oboma narodami.²² „Polakom trzeba powiedzieć”, zanotował w swoich zapiskach jeden z czołowych działaczy słoweńskich Luka Svetec, „że źródłem ich nieszczęścia jest zwalczanie ukraińskiego żywiołu.”²³ Nierzadko wskazywano na analogie w postępowaniu Polaków wobec z Ukraińców, a traktowaniem Słoweńców przez Niemców. Komentując polskie wysiłki w celu uzyskania autonomii, przypominano, iż Polacy domagając się sprawiedliwości powinni być również sami sprawiedliwi w stosunku do swoich braci Ukraińców.²⁴ Nie respektując tej zasady i prowadząc egoistyczną politykę, Polacy doprowadzili, zdaniem „Sočy”, do tego, że Ukraińcy zaczęli organizować akcję wymierzoną przeciwko rezolucji sejmu galicyjskiego domagającej się przyznania autonomii. Petycja, jaką opracowano latem 1872 r. na jednym z wieców, żądała uznania odrębności narodowej Ukraińców i równouprawnienia ich języka w szkołach i urzędach.²⁵

W okresie kampanii wyborczej do rady Państwa w roku 1873 „Slovenski Narod” apelował do obu stron, aby podały sobie ręce. Ganił Ukraińców za ich związek z niemieckim stronnictwem liberalnym, chociaż z drugiej strony przyznawał, że winni temu są sami Polacy. Gazeta zauważała jednocześnie wzrost po stronie polskiej zwolenników

zasady- pisał w liście do Wł. Czartoryskiego -, że nie ma Rusinów, że oni są Polakami, a któren nie Polak, to jest Moskalem” (L. Sapięha do Wł. Czartoryskiego, 7 IV 1870, Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie, tzw. Ewidencja 960, s. 430 n.; zob. H. Wereszycki, *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe* III wyd., Kraków 2015, s. 211; M. Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, t. 1, Cleveland 1956, s. 156-157.

²² „Slovenski Narod”, 12 VIII 1871.

²³ Papiery L. Svetca (notes), Narodna in Univerzitetna Knjižnica – Ljubljana, Rokopisno odeljenje, Inw. 14/52.

²⁴ „Slovenski Narod”, 30 IX 1871; A. Cetnarowicz, *Słoweński ruch...*, s. 127.

²⁵ „Soča”, 1 VIII 1872.

opowiadających się za zbliżeniem z Ukraińcami, świadomych, że to właśnie krzywda i niesprawiedliwość, jakie doznają od Polaków, popchnęła ich do obozu niemieckiego.²⁶

Spór polsko-ukraiński, osłabiający jedność i siłę opozycji federalistycznej, stanowił przedmiot troski stronnictwa „starosłoweńskiego”. W broszurze zatytułowanej „Mladoslavenci in državni zbor leta 1873 in 1874” poddawano krytyce posłów „młodosłoweńskich” w parlamencie, zarzucając im zdradę zasad federalizmu. Przy tej okazji wysunięto podobny zarzut pod adresem Ukraińców, którzy „zdradzili swoich słowiańskich braci i skupili się pod sztandarem niemieckim”. Autor broszury znajduje jednak częściowe wytłumaczenie tego kroku biorąc pod uwagę sytuację istniejącą w Galicji. Ukraińcy uciskani przez Polaków szukają sprzymierzeńców wśród ich wrogów, co skrzętnie wykorzystują centraliści niemieccy. Zdaniem autora broszury Ukraińcy mogą bez lęku oddać się pod protekcję centralistów, ponieważ ze względu na położenie geograficzne nie grozi im zgermanizowanie, a za udzielone rządowi poparcie liczą na przyznanie swobód narodowych. I chociaż ta egoistyczna polityka, oznaczająca zdradę wobec innych narodów słowiańskich i umacniająca siły centralizmu, zemści się w końcu na nich, to przecież winę za to ponoszą w większej części Polacy. Zatem Ukraińcy, konkluduje autor broszury, mają powody, aby popierać partię „wiernokonstytucyjną”. Broszura zawiera program działania na przyszłość, który miałby prowadzić do przywrócenia jedności w obozie federalistycznym. W pierwszym rządzie powinno nastąpić zjednoczenie rozbitego obozu słoweńskiego w jedno potężne stronnictwo narodowe, które weszłoby w ścisły związek z czeską opozycją. Zadaniem Czechów i Słoweńców byłoby z kolei skłonić Polaków i Ukraińców do ugody, to znaczy, aby pierwsi porzucili swój oportunizm, a drudzy związek z centralistami. Następnie należało skłonić ich do przyłączenia się do sojuszu czesko-słoweńskiego. Wyrażano przy tym przekonanie, że do tej koalicji przystąpią na pewno Dalmatyńczycy i Tyrolczycy, a być może i Włosi. Ta szeroka koalicja przyjąłaby wspólny program i kierowała się zasadą jeden za wszystkich, wszyscy za jednego.²⁷

Jakiegolwiek ustępstwo Polaków na rzecz Ukraińców witane było

²⁶ „Slovenski Narod”, 26 VII, 6 XII 1873.

²⁷ „Mladoslavenci in državni zbor leta 1873 in 1874”, Ljubljana 1874, s. 10-11, 16.

w Lublanie z zadowoleniem. Kiedy więc sejm galicyjski w styczniu 1874 r. przyjął wniosek ukraińskiego posła Pawlikowa, dotyczący częściowego wprowadzenia języka ukraińskiego do gimnazjum we Lwowie, „Slovenski Narod” odnotował to jako przykład słusznego postępowania Polaków wobec Ukraińców.²⁸ W czerwcu tegoż roku „Soča” informowała o rozpoczęciu rozmów pomiędzy działaczami polskimi i ukraińskimi i wezwaniu do porozumienia, jakie ogłosiły „Gazeta Narodowa” i ukraińskie „Słowo”. Osiągnięcie tego porozumienia leżało, zdaniem gazety, w interesie solidarności słowiańskiej.²⁹ Podkreślając pojawienie się pozytywnych tendencji w stosunkach polsko-ukraińskich, prasa „młodosłoweńska” reagowała jednocześnie na wszelkie przejawy wrogości czy niesprawiedliwości, krytykując najczęściej stronę polską, ale wytykając również błędy Ukraińcom. „Slovenski Narod” zwrócił uwagę na ostre wystąpienie Czerkawskiego w Radzie Państwa w lutym 1874 r. podczas weryfikacji mandatu Pawlikowa. W swoim przemówieniu poseł polski miał zarzucić Ukraińcom, że są panslawistycznymi agitatorami i dążą do zrusyfikowania ludu. Organ „młodosłoweński” raz jeszcze wyraził ubolewanie z powodu tak wielkiej nienawiści dzielącej oba słowiańskie narody, ale winą za taki stan rzeczy obarczył Polaków.³⁰

Wystosowanie przez papieża wiosną 1874 r. encykliki do biskupów unickich, zawierającej krytyczną ocenę sytuacji panującej w diecezji chełmskiej, zrodziło przypuszczenie „Slovenskiego Narodu”, że do tej interwencji nakłonili Stolicę Apostolską kierujący się nienawiścią do Ukraińców Polacy. W komentarzu uznano za rzecz zrozumiałą, że właśnie Polacy, którzy żywią nadzieję na odbudowanie, „na zgubę Słowian i z pomocą jezuitów” dawnej Polski, mają lepszy dostęp i cieszą się większym zaufaniem w Rzymie niż Ukraińcy.³¹

Słoweńców, którzy cały swój wysiłek skupili na walce z germanizacją, zaskoczył wniosek posłów ukraińskich przedłożony w sejmie galicyjskim w marcu 1876 r., a domagający się rozszerzenia nauki języka niemieckiego w szkołach. Informując o odrzuceniu przez sejm powyższego projektu, „Slovenski Narod” przestrzegał Ukraińców przed

²⁸ „Slovenski Narod”, 21 I 1874.

²⁹ „Soča” 11 VI 1874.

³⁰ „Slovenski Narod”, 4 III 1874.

³¹ Ibidem, 31 V 1874.

niebezpieczeństwem, jakie niosłoby dla ich narodowości spełnienie tego postulatu.³²

Mimo całej sympatii i poparcia, jakiego udzielali Słoweńcy dla walki narodowej Ukraińców, ich sojusz z centralistami niemieckim budził nadal duży sprzeciw. Z tych też względów ich porażkę w wyborach do Rady Państwa w 1876 r. przyjęto w obozie słoweńskim z pewnym zadowoleniem.³³

Zarysowujący się od roku 1867 wzrost sympatii prorosyjskich oraz rozwój idei wszechsłowiańskiej sprawiły, że temat stosunków polsko-rosyjskich przewijał się dość często w dyskusjach działaczy słoweńskiego ruchu narodowego, zwłaszcza wśród „młodosłoweńców”. Jeden z ich liderów Josip Vošnjak nazwał spór polsko-rosyjski „najboleśniejszym wrzodem na ciele słowiańskim, którego sposobu wyleczenia nikt nie znał”.³⁴ Znano natomiast przyczynę, którą stanowił fakt, że Polacy nie zamierzali pogodzić się z utratą niepodległości i niezłomnie dążyli do odbudowania swojego państwa w dawnych granicach. Panowało zresztą przekonanie, podtrzymywane przez panslawistyczną propagandę rosyjską, że bynajmniej niecały naród polski jest przeciwny Rosji. „Novice”, informując o decyzji rządu rosyjskiego urządzenia stosunków w Królestwie jak w całej Rosji, stwierdzały, że lud polski z zadowoleniem przyjął te zmiany, które kładą kres jego niewoli w rękach szlachty polskiej. Protestuje jedynie, pisano, garść „marzycieli polskich”, którzy wciąż śnią o odbudowaniu swego państwa.³⁵

Szerzej problem ten poruszył G. Blaž w cyklu artykułów pt.: „Slovenci in slovanska vzajemnost”, opublikowanym na łamach „Slovenkego Narodu” latem 1869 roku. Dowodził w nim, że chłopci wcale się nie buntują i jeśli kiedykolwiek chwyciliby za broń, to użyliby jej raczej przeciwko szlachcie polskiej. Odwoływał się przy tym do przykładu ostatniego powstania. Przytaczając liczbę chłopów skazanych przez władze powstańcze za sprzyjanie Rosji, która miała wielokrotnie przewyższać liczbę chłopów skazanych przez władze rosyjskie za udział w powstaniu, starał się przez to wykazać, że większość nich była jednak po

³² Ibidem, 23 III 1876.

³³ Ibidem, 5 XI 1876.

³⁴ J. Vošnjak, *Spomini*, wyd. V. Melik, Ljubljana 1982, s. 499.

³⁵ „Novice”, 8 IV 1868.

stronie Rosji. Podkreślał, że obecnie chłop polski jest zadowolony ze swego położenia i rządów rosyjskich. To rząd rosyjski uwolnił go od samowoli szlacheckiej, nadał ziemię i gminny samorząd. Sam chłop nie uważa się za Polaka i mianem tym określa tylko swych panów i szlachtę. Tylko szlachta, stwierdzał dalej Blaž, jest wroga Rosji, stara się jej szkodzić i szkalować jej imię w Europie. Nawiązując do zawartego w broszurze F. Duchńskiego twierdzenia, że Rosjanie nie są Słowianami, gdyż wywodzą się od Mongołów, Blaž dowodził, że szlachta polska poprzez łacińsko-germańską kulturę i feudalizm uległa zepsuciu i utraciła „demokratyczny pierwiastek słowiaństwa”.³⁶

„Slovenski Narod”, wdając się w polemikę z gazetami niemieckim, utrzymywał, że wszystko to co się pisze o prześladowaniu religii katolickiej w Polsce jest „zmyślane od początku do końca”. Przypominano, że duchowieństwo polskie, wywodzące się – jak pisano – ze szlachty, udzieliło poparcia powstaniu styczniowemu, a po jego stłumieniu przeszło do polityki biernego oporu. Rząd rosyjski postanowił ukarać niektórych opornych biskupów i przesiedlić ich w głąb Rosji, a to miało się stać powodem protestów w Polsce i w Europie.³⁷

„Młodosłoweńcy”, głosząc ideę wszechsłowiańską i snując plany stworzenia federacji z Rosją na czele, mieli świadomość, że głównymi przeciwnikami tej koncepcji byli Polacy. Na łamach „Slovenskiego Narodu” zamieszczano niekiedy głosy rosyjskie mające przekonać Polaków o szczerych intencjach Rosjan, jeśli tylko porzucą swą dotychczasową „złobną dla Słowiańszczyzny” politykę. W artykule zatytułowanym „Rusko in Polsko zdaj in v bodočnosti” z 11 stycznia 1870 r. omówiono treść broszury rosyjskiej, której celem było wykazanie Polakom, że mogą stać się wolnymi tylko dzięki „wolnej Rosji”. W przypadku gdyby pozostali przy swej obecnej „antysłowiańskiej” polityce, stwierdzał autor broszury, Rosja będzie zmuszona ich zrusyfikować, aby nie dopuścić do przejścia przez Niemców pod swe panowanie wszystkich Słowian. Na gruncie przyjaźni polsko-rosyjskiej stworzone zostałyby podstawy do powstania „niezwyciężonej i wolnej federacji słowiańskiej”. „Slovenski Narod” zaznaczał, że brak jest na razie jakiegось pozytywnego odzewu ze strony polskiej. Pomimo to wyrażał jednak nadzieję, że pojawią się

³⁶ „Slovenski Narod”, 17, 24 VII 1869.

³⁷ Ibidem, 2 IX 1869.

wśród Polaków pojednawcze myśli, ponieważ szlachta i inteligencja powoli przekonuje się, że ich polityka nie znajduje uznania w narodzie, a chłopstwo odwraca się od nich.³⁸ Innym razem przytoczono główne treści artykułu z moskiewskiego miesięcznika „Beseda”. Wykazano w nim, że pomiędzy narodami polskim i rosyjskim nie ma dużej wrogości, a nieprzyjacielem Rosji jest wyłącznie polska szlachta. „Slovenski Narod” wydobyl z tego artykułu jeszcze jedną myśl, a mianowicie, że lepiej jest zadowolić żądania Polaków, aniżeli doprowadzić do wybuchu, gdyż nowe powstanie odwróci od Rosji inne narody. Zapewniano ponadto, że celem Rosji nie jest wcale zniszczenie polskiej narodowości. Redakcja „Slovenskego Narodu” zauważa w komentarzu, że stanowisko takie odpowiada krakowskiemu „Krajowi”, jednej z niewielu gazet, które poświęcają więcej uwagi sprawo słowiańskim. „Kraj” chciałby jedynie, dodawano, aby te poglądy znalazły potwierdzenie w praktyce.³⁹

Na temat konfliktu polsko-rosyjskiego i perspektyw jego rozwiązania wypowiedział się między innymi Valentin Zarnik w cyklu artykułów pt.: „Pad Francoske in Sloveni”, opublikowanym na łamach „Slovenskego Narodu” wiosną 1871 r. Przyznawał, że wrogość do Rosji jest wśród Polaków tak głęboka, iż gotowi byłiby oni nawet „poświęcić Poznańskie i Galicję dla Niemców, aby móc z pomocą ich oręża zemścić się któregoś dnia”. Niemniej obecne postępowanie Rosji wobec Polski uznał za zupełnie niezrozumiałe. Uważał, że jeśli rzeczywiście któryś z polityków rosyjskich myśli, że można będzie w ciągu dziesięciu lat dwudziestu zniszczyć narodowość polską i zrusyfikować Kongresówkę, to jest w błędzie. Nawiązując do ostatniego powstania polskiego, wraził opinię, że każdy Słowianin, myślący nie w sposób „sentymentalny”, ale polityczny, stał wówczas po stronie Rosji, ponieważ utworzenie niezawisłego królestwa z pięcioma milionami ludności nie pomogłoby ani narodowi polskiemu, ani Słowiańszczyźnie. Niezależne Królestwo Kongresowe – dowodził Zarnik – odgrodziłoby Rosję od Europy Zachodniej, co oznaczałoby początek katastrofy dla całej Słowiańszczyzny. Dlatego, konkludował, „świętym obowiązkiem Rosji było stłumienie polskiego powstania”. Lecz zaraz potem, zdaniem Zarnika,

³⁸ Ibidem, s. 11 I 1870; zob. I. Čurkina, *Slovenskoje nacionalno-osvoboditelnoje dviženje w XIX w. i Rossija*, Moskwa 1978, s. 131.

³⁹ „Slovenski Narod”, 15 VIII 1871.

kiedy „Polska krwawiąca i pokonana, klęcząc przed Rosją ze łzami w oczach prosiła ją o litość, ta winna była ją podnieść, objąć, jak zgubionej siostrze jednej krwi... wszystko darować i kontynuować politykę mądrego Wielopolskiego”. Zarnik przyznawał rację Polakom, którzy odmawiają pogodzenia się z Rosją, dopóki ta nie przestanie ich uciskać i nie przyzna więcej swobód. Przechodząc do aktualnej sytuacji, jak zaistniała po klęsce Francji z Prusami, Zarnik uważa, że właśnie teraz nadeszła najdogodniejsza chwila, aby Polacy i Rosjanie podali sobie ręce. Upadek Francji, z którą Polacy zawsze, poczynając od Wielkiej Rewolucji, wiązali nadzieję na rozstrzygnięcie swego problemu narodowego, uprzytomnił im fakt, że nie mogą stamtąd oczekiwać więcej ratunku.. Wobec rosnącego zagrożenia ze strony Niemiec, ratunek ten mogą znaleźć tylko u Słowian. Ale również dla Rosji, zdaniem Zarnika, nadarza się znakomita okazja, aby „podać Polakom przyjacielską prawicę, właśnie teraz kiedy ich stara przyjaciółka Francja pobita”. „Czyż nie jest najwyższy czas – zapytuje – dać wolność narodowi polskiemu i całej Rosji?” Jedynie na takiej drodze, drodze wolności, mógł – według Zarnika – nastąpić powrót „dzielnych i szlachetnych braci Polaków na łono Słowiańszczyzny”, a wtedy urzeczywistniłoby się twierdzenie, że przyszłość należy do Słowian.⁴⁰ W podobnym duchu pisała „Soča”. Nie sympatyzując bynajmniej ze zwycięskimi Prusami podkreślano, że klęska Francji winna wpłynąć korzystnie na umacnianie się idei wzajemności słowiańskiej, ponieważ Polacy utracili swego „nienaturalnego” sojusznika.⁴¹

Z prawdziwym zadowoleniem przyjęli Słowacy przykłady świadczące o tym, że również wśród Polaków zaczęła sobie torować myśl porozumienia z Rosją. „Slovenski Narod” w artykule zatytułowanym „Poljaki in Rusi” z marca 1872 r. przytaczał słowa Michała Czajkowskiego, do niedawna zagorzałego wroga Rosji, który obecnie zmienił zdanie, głosząc, iż jedynym rozwiązaniem dla Polaków jest ich sojusz z Rosjanami. Innym przykładem było mowa wygłoszona w tymże roku w Genewie (później wydana w formie broszury pt.: „Polska i Rosja w Słowiańszczyźnie”) przez Karola Mikoszewskiego, również nawołująca do pogodzenia i związania się z Rosją. Zacytowano między innymi te

⁴⁰ Ibidem, 11, 13 V 1871; zob. M. Gorše, *Dr. Valentin Zarnik*, Ljubljana 1940, s. 73.

⁴¹ „Soča”, 31 III 1871.

fragmenty, które mówiły o potrzebie zjednoczenia się narodu polskiego z innymi plemionami słowiańskimi w „jedną wielką słowiańską rodzinę”.⁴² Nie została oczywiście pominięta najgłośniejsza wówczas enuncjacja obozu ugodowców, broszura K. Krzywickiego pt. „Polska i Rosja w roku 1872”, która – jak pisano – powiększyła liczbę głosów wzywających Polaków do porzucenia swoich marzeń i wrogości do Rosji.⁴³

Do takich głosów zaliczył „Slovenski Narod” również artykuł J. Leśniewskiego zamieszczony w krakowskim „Kraju”. Cytowano i omówiono te fragmenty artykułu, które wskazywały na wcześniejsze, jednostronne wyobrażenia Polaków o Rosji, mówiły o lekcji, jaka miała być dla nich powstanie 1863 r. i perspektywa zawarcia ugody, która w warunkach spodziewanego prędeży czy później konfliktu między żywiołem niemieckim i słowiańskim nabierała szczególnego znaczenia.⁴⁴

Słoweńscy zwolennicy idei wszechsłowiańskiej, obserwując z satysfakcją te przejawy zmian zachodzących w sposobie traktowania wzajemnych stosunków polsko-rosyjskich, jednocześnie ostro krytykowali wszystkich przeciwników ugody. W pierwszym rządzie atakowano odłam emigracji polskiej skupiony wokół księcia Władysława Czartoryskiego. „Slovenski Narod” w artykule: „Ideja vselovanstva” z 14 V 1872 r. zwracał uwagę, że ostatnie wydarzenia europejskie, zwłaszcza wojna francusko-pruska, otwały oczy części spośród emigrantów polskich, z których wielu wypowiedziało się za zbliżeniem do Rosji i powrotem do kraju. Zjawisko to miało zaniepokoić, zdaniem gazety, wszystkich zwolenników „polskich feudalnych marzeń” z księciem Czartoryskim na czele, którzy wszczęli akcji w celu skompromitowania idei jedności słowiańskiej. Autor artykułu ironicznie wyrażając się o monarszych aspiracjach Czartoryskiego i anachronicznym programie jego stronnictwa, informował o rozpisaniu przezeń konkursu i wyznaczeniu nagrody za najlepszą publikację, która wykazywałaby

⁴² „Slovenski Narod”, 16 III 1872; zob M. Tanty, *Panslawizm, carat, Polacy*, Warszawa 1970, s. 213-214; J. Zdrada, *Zmierzch Czartoryskich*, Warszawa 1969, s. 402.

⁴³ „Slovenski Narod”, 30 III 1872; por. „Soča”, 8 VIII 1872.

⁴⁴ „Slovenski Narod”, 20 IV 1872; „Soča” zauważała, iż Niemcy germanizując swą „żelazną ręką” Polaków w Poznańskim, sami niejako wskazują im drogę, że pomocy mogą szukać jedynie u pobratymczej Rosji („Soča”, 3 XII 1874).

nierealność idei wszechsłowiańskiej i jej zgubne skutki dla Polski.⁴⁵

Problematyka dotycząca sporu polsko-rosyjskiego znalazła obszernie omówienie w książce trzech autorów J. Majcigera, M. Pleterśnika i B. Raiča zatytułowanej „Slovanstvo”, która ukazała się w Lublanie w roku 1873. Przedstawiono w niej genezę i tło konfliktu w ujęciu historycznym, podkreślając, iż główną, właściwie jedyną przeszkodą porozumienia jest dążenie Polaków do odnowienia państwa polskiego w granicach sprzed 1772, a więc obejmującego ziemie litewskie i ruskie. W zakończeniu autorzy wskazywali, że „świętym obowiązkiem” wszystkich Słowian, zwłaszcza Czechów, jest wpływanie, przy zachowaniu obiektywizmu, na oba zwaśnione narody w duchu ich pojednania.⁴⁶

Osoba Czajkowskiego, który uzyskawszy przebaczenie cara osiadł z końcem 1872 r. na Ukrainie, raz jeszcze wzbudziła zainteresowanie Słoweńców. „Slovenski Narod” i „Slovenec” informowały w czerwcu 1875 r., że żyjący dotąd w osamotnieniu i unikany przez rodaków Czajkowski, skupił wokół siebie niewielkie grono młodych Polaków z południoworosyjskich guberni i wspólnie wystosowali wiernopoddańczy adres do cara, prosząc jedynie o możliwość zachowania języka i wiary. Car w odpowiedzi, pisano, miał zapewnić o swojej przychylności do Polaków.⁴⁷

Zaostrzający się od połowy 1876 r. kryzys bałkański i perspektywa wybuchu wojny rosyjsko-tureckiej, a być może i rosyjsko-austriackiej, ożywiły nadzieje polskich ugrupowań politycznych w Galicji i na emigracji na rozwiązanie sprawy polskiej. Powstałe we Lwowie organizacje konspiracyjne podjęły przygotowania do wybuchu powstania, nawiązano kontakty z Turcją przewidując współdziałanie i utworzenie legionu polskiego przy armii tureckiej, prowadzono rozmowy z agentami rządu brytyjskiego.⁴⁸

Ponieważ Słoweńcy udzielili pełnego poparcia polityce rosyjskiej na Bałkanach, nic więc dziwnego, że potępiali wszystkie te działania strony polskiej. Natomiast z uznaniem wyrażali się o podjętych

⁴⁵ „Slovenski Narod”, 14 V 1872. W rzeczywistości nawet w otoczeniu Wł. Czartoryskiego mówiono o możliwościach porozumienia z Rosją (zob. J. Zdrada, *Zmierzch...*, s. 396-400).

⁴⁶ J. Majciger, M. Pleterśnik, B. Raič, *Slovanstvo*. Ljubljana 1873, s. 28-30, 64-71, 118-134.

⁴⁷ „Slovenski Narod”, 26 VI 1875; „Slovenec”, 26 VI 1875.

⁴⁸ *Historia dyplomacji polskiej*, t. III, Warszawa 1982, s. 715 n.

równocześnie przez polityków ugodowych z Królestwa ze Z. Wielopolskim na czele akcjach, mających przygotować grunt do polsko-rosyjskiego porozumienia. „Primorec”, donosząc o pojawieniu się w prasie rosyjskiej i polskiej publikacji na ten temat, wyrażał życzenie, „aby jak najszybciej zabiłżniła się owa rana na słowiańskim ciele”.⁴⁹

Największe oburzenie wśród Słoweńców wzbudzał fakt, że Polacy z wrogości do Rosji gotowi są sprzymierzyć się z Turcją i pozostają obojętni wobec walki narodowowyzwoleńczej Słowian bałkańskich.⁵⁰ Autor artykułu pt.: „Poljaci in slovansko vprašanje”, opublikowanego 1 grudnia 1876 r. w „Slovenskim Narodzie”, przychyła się do opinii prasy rosyjskiej krytykującej stanowisko Polaków wobec wydarzeń rozgrywających się na Bałkanach. Z zadowoleniem pisze jednak w zakończeniu o oświadczeniach „znaczących kręgów narodu polskiego”, które dystansują się od jakiegokolwiek myśli wzniecenia powstania, uznają przywództwo Rosji wśród Słowian i uważają za „najświętsze zadanie światłej części społeczeństwa polskiego” popierania jej i szerzenia idei braterstwa między Polakami i Rosjanami.⁵¹ „Slovenski Narod” donosił również w korespondencji z Rosji o adresie miasta Warszawy do cara, któremu przypisuje szczególne znaczenie wśród wszystkich innych, jakie napłynęły na jego ręce. Oto bowiem Moskwa i Warszawa, pisano miasta wrogie sobie od najdawniejszych czasów, wyciągają do siebie braterską dłoń i postanawiają wspólnie działać dla dobra sprawy słowiańskiej, właśnie w chwili, kiedy dla Słowian południowych rysują się perspektywy lepszego losu. Autor korespondencji wyraża nadzieję, że ten adres, podpisany przez przedstawicieli arystokracji warszawskiej, jest aktem niewymuszonym, szczerym i może przyczynić się do szybkiej poprawy stosunków polsko-rosyjskich.⁵² Z zadowoleniem prasa słoweńska odnotowała fakt, że rząd rosyjski postanowił przywrócić w szkołach język polski jako wykładowy. Miało to świadczyć, zdaniem „Slovenskiego Narodu”, o dobrej woli rządu i chęci zadośćuczynienia żądaniom Polaków, co – jak pisano – powinno wydać dobre owoce.⁵³

⁴⁹ „Primorec”, 25 IV 1876.

⁵⁰ „Slovenski Narod”, 13 I, 1 VIII 1876.

⁵¹ Ibidem, 17 XII 1876.

⁵² Ibidem, 24 XII 1876; por. „Slovenec”, 7 XII 1876.

⁵³ „Slovenski Narod”, 30 I 1877.

Aktywność polskich kół lojalistycznych w Królestwie, która w rezultacie przyniosła nowy adres do cara, wysłany na krótko przed wybuchem wojny rosyjsko-tureckiej, budziła zainteresowanie i sympatie wśród „młodosłoweńców”. Uważano, że obecnie bardziej niż kiedykolwiek istnieją realne szanse na zawarcie ugody pomiędzy Polakami i Rosjanami „na gruncie słowiańskim”. Byłoby to, jak pisano, „ogromną zdobyczą dla Słowiańszczyzny”. Polacy mogą się obecnie przekonać, dodawano, że „jedynym ich przyjacielem są bracia Słowianie, a nie Europa”.⁵⁴

Niekiedy w analizie konfliktu polsko-rosyjskiego Słoweńcy zwracali uwagę na problemy wiary i religii, tym bardziej, że przeciwnicy Rosji wskazywali na Polskę jako „ofiara tyranii i prześladowań religijnych”. W korespondencji z Rosji noszącej tytuł „Kdo je prijatelj Rusiji, kdo njen sovražnik”, zamieszczonej w „Novicach” 24 października 1877 r., samych Polaków obarczano winą za to, że wiara katolicka doznaje uszczerbku. Mogliby bowiem, według autora korespondencji, swobodnie wyznawać swoją wiarę i cieszyć się licznymi swobodami, podobnie jak Finlandia, czy kraje bałtyckie, gdyby nie ich własna polityka. Byłoby zupełnie inaczej, jeśliby Polacy w przekonaniu, że nie są sami zdolni do rządzenia, szczerze związali się i zjednoczyli z Rosją. Przechodząc do aktualnych wydarzeń na Bałkanach, autor wyrażał opinię, że przeciwko katolickiej wierze występują czysto katolickie narody: Polacy, Francuzi, Węgrzy i Włosi, sprzymierzając się z gnębiicielami „chrześcijańskich wolności i ludzkich praw” Turkami. Oskarżają oni Rosję, która przecież od dawna „przelewa krew za bezczeszczone w Turcji święte miejsca”.⁵⁵

⁵⁴ Ibidem, 22 VII 1877.

⁵⁵ „Novice”, 24 X 1877.

Summary

Polish-Ukrainian and Polish-Russian relations in the Slovene opinion in the second half of the 19th century

One of the main problems in which Slovenes had a keen interest in the 19th century and which had a special impact on their attitude to Poles was the Ukrainian issue. This followed from the fact that Ukrainians, or as they were called at the time, Ruthenians, belonged, like Slovenes, to so-called 'non-historical' nations and some of their national demands, especially those concerning language issues, overlapped with the slogans of the Slovene nationalist movement. Therefore, pro-Ukrainian sympathies of Slovene activists partly stemmed from the existing similarities with respect to the political situation and the problem of nationality. However, despite their sympathy for the Ukrainian national revival movement, Slovenes did not really like the support given to Ukrainians by the Austrian government and local authorities. The January Uprising of 1863 had a lively resonance among Slovenians. Generally, however, it cannot be said that the Polish uprising was popular among Slovenes; at most, they expressed sympathy for the fate of the insurgents. It seems that the general evaluation of the uprising was influenced by the opinions of conservative Czech politicians, who enjoyed high esteem among the majority of Slovene activists. The beginning of the era of dualism did not bring any essential changes in the attitude of the activists of the Slovene national movement with regard to the Polish-Ukrainian matter in Galicia. The fact that Poles did not accept the Ukrainian demands for the equality of rights was constantly criticised by the Slovene side. The increase of pro-Russian sympathies, which was starting to become visible from 1867 among southern Slavs, and the development of the pan-Slavic idea meant that the subject of Polish-Russian relations was frequently discussed by Slovene activists, especially in the camp of the so-called 'Young Slovenes' (*Mladoslavenci*). One of their leaders, Josip Vošnjak, called the Polish-Russian conflict 'the most painful sore on the Slavic body, to which no one knew the cure'. However, there was a belief, supported by the Pan-Slavic Russian propaganda, that it was not the entire Polish nation but the Polish nobility that was an enemy of Russia. 'Young Slovenes' therefore hoped that there would be a Polish-Russian agreement and Poles – it was written – would return 'to Slavdom'.

Rusíni a problém vymedzenia ich územia v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia*

PETER ŠVORC

Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity

Uhorskí Rusíni boli v druhej polovici 19. storočia v oveľa horšom položení ako Slováci. Ich národný vývin zaostával, rovnako ako kultúrny a hospodársky. Nakoniec, všetky tri roviny boli úzko prepojené, prepletené a navzájom sa podmieňujúce. Hospodárska bieda mala mnoho príčin, viac objektívnych, ale aj nemálo subjektívnych. V 19. storočí, ale aj na začiatku 20. storočia práve tie subjektívne stránky vyjadrovalo i hanlivé označenie *rusnacké gazdovanie*,¹ používané na opísanie primitívneho a neracionálneho hospodárenia. Keď po vzniku ČSR navštívila Podkarpatskú Rus česká etnografka a spisovateľka Amalie Kožmínová, bola zhrozená z pomerov, v akých žilo rusínske obyvateľstvo na Verchovine a ako hospodáril, nehovoriac o vzdelaní, ktoré sa mu dostalo. Ešte v roku 1920 ju prekvapovalo nielen to, že mnohí nevedeli ani čítať, ani písať, ale aj to, že „*neznajú ani hodín*“.² Expresívnejšie vyjadril svoje dojmy z Podkarpatskej Rusi český novinár, spisovateľ a cestovateľ, ktorý prešiel Blízky Východ i severnú Afriku Lev Vojtěch: „... *Padlo kdysi okřídlené slovo, že maďarská vláda vytvořila v Uhrách, uprostřed Evropy, kus Asie. Toto přirovnání je slabé. Je to jen stín skutečného stavu věcí. Pravím a zdůrazňuji: Maďaři vytvořili v Uhrách kus nejtemnější Afriky.*

Kdo nevěří, ať se jde přesvědčit. Nechť zajde pod karpatské svahy, do území obývaného větvi slovanského kmene – Rusíny. Nestrne úžasem, nýbrž hrůzou. Nezapláče, nýbrž bude klíti. Hlasitě, s nejtrpčími pocity v rozechvělé

* Štúdia je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0428/15 *Podkarpatská Rus a Slovensko v medzivojnovom Československu – hľadanie novej koexistencie* a venujem ju ctenému priateľovi a kolegovi profesorovi PhDr. Dušanovi Škvarnovi, CSc., pri jeho životnom jubileu.

¹ HARAKSIM, Ludovít. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, s. 97.

² KOŽMÍNOVÁ, Amálie. *Podkarpatská Rus. Práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné*. Karlín : Nákladem vlastním, 1922, s. 21.

Rusíni a problém vymedzenia ich územia v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia

duši bude proklínati všechny ty, kdež svým počínáním uvrhli rusínsky lid pod Karpaty do toho stavu, v jakém se dnes nalézá. Tam se nežije, tam se živoří, lze-li vůbec posledního slova užití k označení toho, co jsem v Karpatech spatřil. Utrpení žádného národa, o nichž nám dějiny vypravují, nelze ani zdaleka porovnat s utrpením a neštěstím karpatských Rusů. To se musí viděti na vlastní oči. To se musí seznati přímo na místě! Nešťastná země stokrát nešťastnějšího národa! ...“³

Takéto východisko bolo viac ako mizerné pre rozvoj kultúrnych, a teda zákonite aj národných potrieb Rusínov. Zaostalosť hospodárska i zaostalosť kultúrna sa bezprostredne premietli aj do slabého národného uvedomenia. Nepočetná národná inteligencia pochádzala prevažne z cirkevných kruhov, ktoré sa však nevelmi starali o národný rozvoj svojich veriacich a samé v snahe priblížiť sa tzv. *vyšším kruhom* inklinovali k rozvinutej, *vyššej*, maďarskej kultúre. Najviac sa to prejavovalo v používaní jazyka, čo zasa spätne, a negatívne, vplývalo na národné povedomie aj rusínskej inteligencie, aj ostatného – v prevažnej miere roľníckeho obyvateľstva. Ľudovít Haraksim vo svojej analýze rusínskeho prostredia pred revolučným rokom 1848 dospel k záveru, že aj keď uniatske duchovenstvo, resp. niektorí jeho predstavitelia inklinovali k širšiemu slovanskému povedomiu, nemali dostatočne vyprofilované svoje vlastné národné povedomie, a teda, ak v Uhorsku existoval národný pohyb všetkých jeho národov, tak medzi Rusínmi len v minimálnej podobe.⁴

Čo bolo však najhoršie, nemali ani vyjasnenú a ani zodpovedanú základnú otázku, kým vlastne sú – Rusínmi, Rusmi, Malorusmi, teda Ukrajincami? Pravda, táto otázka zostala pre nich otvorenou aj v druhej polovici 19. storočia, ba i v celom 20. storočí.

Vychádzajúc z neujasnenosti vlastnej etnicity bolo ešte problematickejšie ujasniť si svoje vlastné etnické územie. Roľnícke rusínske obyvateľstvo, ktoré bolo početnosťou dominantné, v 19. storočí nepociťovalo ani potrebu etnickej identifikácie, a teda ani potrebu definovania územného rozsahu rusínskeho osídlenia. V plnej miere mu postačovala

³ VOJTĚCH, Lev. *Brána na východ. Karpatská Rus*. Praha : Tiskový odbor Československé sociálnědemokratické strany v Praze, 1920, s. 16.

⁴ HARAKSIM, Ľudovít. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, s. 102, 106.

konfesiónalna, v tomto prípade gréckokatolícka identita, ktorú vonkajšie prostredie spájalo aj s identitou etnickou a Rusíni sa viac-menej s tým taktiež stotožnili.

Rusínska inteligencia, inšpirovaná blízkymi slovanskými i neslovanskými národnými pohybmi, predsa len v revolučnom období 40. rokov 19. stor. národne ožila. Bolo to aj zásluhou Slovákov, ktorí podporovali národné prebudenie Rusínov ako svojich najbližších slovanských spojencov v Uhorsku.

Bohuš Nosák Nezabudov, ktorý v roku 1843 precestoval Uhorskú Rus, objavoval pre Slovákov rusínsky svet so všetkými jeho radosťami a starosťami. Objavoval aj ich dejiny vari v jedných z posledných rozhovorov s Michalom Lučkajom, ktorý na sklonku života žil v Užhorode. Posilňoval slovanskú vzájomnosť aj v rozhovoroch s biskupským tajomníkom Vasilom Hadžegom a biskupom a niekdajším prešovským kanonikom Vasilom Popovičom, ktorých Nezabudov označil ako „*horlivých Slovanov*“.⁵ Bohuš Nosák Nezabudov s ľútosťou spozoroval, že sa ľudia z vyššieho svetského stavu hanbili za svoj národ a do škôl miesto rodného jazyka natískali maďarčinu. Neskôr o tom aj napísal v *Orle tatranskom* v r. 1846 a Rusínom adresoval výzvu: „*Bratia Rusíni, bez hýbania sa duchovného nieto života; kto sa duchovne nehýbe, ten zomrel za živa! Moc už vykonal za osvetu ľudu svojho osv. Vazul Popovič, ale korunou všetkých jeho skutkov bolo by to, keby tlačiareň rusínsku hľadel v Uhváre založiť, aby sa z paláca biskupského, o soätu Tatru sa opierajúceho, aj svätá osveta po rusínskej vlasti rozliala ako tichý, úrody ovlažujúci a vzrast ich napomáhajúci dáždík.*“⁶

Eudovít Štúr pravdepodobne aj z Nosákovho popudu uvažoval o tom, aby sa „*Rusíni k Slovákom pripojili*“,⁷ čo nebolo po vôli Budapešti, ktorá s nevôľou sledovala každé spolčovanie sa nemaďarských národností v krajine. Slovenské prostredie však pôsobilo na Rusínov inšpiratívne. Najviac sa to prejavilo u tých, ktorí žili v bezprostrednom styku so Slovákmí. Konkrétne to bolo vidieť najmä v Prešove, ako v najväčšom meste severovýchodného Slovenska, ktoré prirodzene priťahovalo obyvateľstvo širšieho i vzdialenejšieho okolia, a teda priťahovalo aj rusínske

⁵ SEDLÁK, Imrich. *Bohuš Nosák Nezabudov*. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 79.

⁶ SEDLÁK, Imrich. *Bohuš Nosák Nezabudov*. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 81.

⁷ HARAKSIM, Eudovít. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, s. 115.

obyvateľstvo. Rusínska inteligencia tu našla oporu po vzniku gréckokatolíckeho biskupstva. Vďaka iniciatíve kanonika Alexandra Duchnoviča sa v Prešove formoval a rozvíjal nielen cirkevný život, ale rozvíjali sa aj aktivity Rusínov v literárnej oblasti, a čo bolo veľmi dôležité, aj v oblasti národnopolitickej. Národné koncepcie Rusínov sa teda neformovali len v Užhorode či Mukačeve, ale aj v slovenskom Prešove, čím sa Prešov stával i napriek nepatrnému počtu Rusínov akýmsi kultúrnym, cirkevným, ale aj národnopolitickým centrom rusínskeho obyvateľstva predovšetkým Spišskej a Šarišskej stolice a severného Zemplína. V r. 1848/1849 niektorí z tunajších kňazov spolu s A. Dobrianskym uvažovali o možnosti pripojiť územie Rusínov Uhorska k Haliči, a tak zjednotiť všetkých Rusínov monarchie. Išlo však len o plán pre prípad porážky revolúcie a veľkej ústretovosti Viedne. Revolúcia síce bola porazená, ale Rusíni, podobne ako aj Slováci, sa ústretovosti Viedne nedočkali. Ich predstavy v tomto období ešte nesmerovali k užšej spolupráci so Slovákami, ale s haličskými Rusínmi, ku ktorým prirodzene smerovali. V spojení s nimi videli aj vlastné posilnenie pred maďarským útlakom.

Väčšina gréckokatolíckeho duchovenstva však bola prouhorsky a promaďarsky orientovaná, a tak vcelku podporovala revolúciu v r. 1848, ale nie kvôli samotnej revolúcii, ale kvôli tomu, že ju viedli Maďari. Zo štátoprávneho hľadiska revolúcia nesmerovala k vytvoreniu priestoru pre nemaďarské národy, pre ich autonómne ambície, ale k posilneniu Uhorska. V tomto prípade potom iné štátoprávne úvahy okrem prouhorských (maďarských) nemali miesto, a tak sa ani gréckokatolícke duchovenstvo, ktoré predstavovalo väčšinu rusínskej inteligencie, nezaoberalo potrebami vlastného národa. Ak na východnom Slovensku bola aspoň malá aktivita Rusínov v prospech svojich národných záujmov, tak na území neskoršej Podkarpatskej Rusi sa o národnom pohybe v rokoch 1848/1849 nedalo veľa hovoriť.⁸

Po porážke revolúcie sa opäť aktivizovali Rusíni, ale len tí, ktorí žili na východnom Slovensku, užhorodskí boli zdiskreditovaní podporou revolúcie, a tak sa držali v úzadí. Adolf Dobriansky bol hlavnou hybnou silou a iniciátorom národného pohybu. Pochopil, že bez aktivity môžu Rusíni upadnúť do zabudnutia, resp. že si ich Viedeň nebude všimáť a

⁸ DANILÁK, Michal. *Halycki, bukovynski, zakarpatski ukrajinci v revoluciji 1848 – 1849 rokov*. Bratislava : SPN, 1972, s. 157-190.

ani s nimi v žiadnom programe rátať. Pravda, Viedeň rákala s takými hnutiami a požiadavkami, ktoré oslabovali Pešť alebo ju držali v šachu. Z viedenských kruhov vzišiel popud pre oživenie uhorských rusínskych požiadaviek, ale už nie smerom k zjednoteniu s Haličou, len smerom k riešeniu ich požiadaviek v rámci Uhorska. A. Dobriansky v r. 1849 vypracoval memorandum uhorských Rusínov, ktoré malo názov *Pamjatnyk Rusinov Uhorskych*. Memorandum bolo aj publikované v časopise *Zora halicka*. V ňom Rusíni upúšťali od zjednotenia s haličskými bratmi, ale požadovali vymedziť rusínske okresy bez ohľadu na doterajšie administratívne členenie a na prítomnosť iného národnostného živlu všade tam, kde počet Rusínov presahuje 15-tisíc obyvateľov okresu. Tam, kde žili v menšine, žiadali pomerné zastúpenie Rusínov v orgánoch okresu. Memorandum obsahovalo 11 bodov, ktoré ako celok žiadali posilnenie postavenia rusínskeho obyvateľstva v Uhorsku.⁹ Viedeň urobila určité ústupky, okrem iného aj v zriadení užhorodského *Ruského okruhu*. Jeho prvým referentom a vedúcim kancelárie sa stal Adolf Dobriansky. Táto skutočnosť podnietila návrat mnohých príslušníkov rusínskej inteligencie k svojej národnosti a k používaniu vlastného jazyka. Podľa L. Harkasima to však nebolo prejavom ich národného cítenia, ale prejavom ich konjunkturality, pretože videli šancu získať úradnícke miesta na úkor tých, ktorí rusky (rusínsky) nehovorili. Zriadenie užhorodského Ruského (rusínskeho) okruhu našlo väčšiu odozvu na východnom Slovensku ako na území Podkarpatskej Rusi vari aj preto, že tunajšia rusínska inteligencia chtiac-nechtiac bola ovplyvnená slovenským národným pohybom a ním aj inšpirovaná k podobným pronárodným aktivitám. Pre svoju činnosť však potrebovala zázemie, legalizujúce jej úsilie. Tým mohlo byť len rusínske obyvateľstvo, v mene ktorého inteligencia vystupovala.

Na východnom Slovensku nebola situácia v národnom uvedomení rusínskeho obyvateľstva omnoho lepšia ako na území vtedajších podkarpatskoruských stolíc. Gréckokatolícki duchovní spájali „ruskosť“ s gréckokatolíckym náboženstvom a všetkých svojich gréckokatolíckych veriacich označovali ako rusnakov – de facto Rusínov s cieľom posilniť nielen svoju konfesiu, to vlastne ani nebolo potrebné, lebo sa k nej veriaci hlásili,

⁹ HARAKSIM, Eudovít. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, s. 155-157.

ale predovšetkým vlastnú etnicitu. Väčšia početnosť národa dávala relatívne väčšie šance zabezpečiť mu prislúchajúce národné práva, a tiež presadiť sa vo vtedajšom nepriaznivom prostredí národnostnej netolerancie Uhorska. Východoslovenské rusínske gréckokatolícke duchovenstvo označovalo stolice Spiš, Šariš a Zemplín (až po Nové Mesto pod Šiatrom), ale stretávame sa aj s označením Abova, ako stolice rusínske. A ako rusínske malo gréckokatolícke duchovenstvo snahu uvedené stolice pripojiť k užhorodskému Ruskému okruhu. Túto snahu podporovalo aj prešovské gréckokatolícke biskupstvo, ktoré od apríla 1850 prešlo v úradovaní na miestny „ruský“ (rusínsky) dialekt. V memorande rakúskemu generálovi Júliusovi Jacobovi Haynauovi gréckokatolícki duchovní žiadali, aby administrácii I. Villetza a A. Dobrianskeho (ktorí administrovali užhorodský Ruský okruh) boli podriadení všetci Rusíni Zemplína, Spiša a Šariša a sťažovali sa, že sa „v košickom a levočskom okruhu ... ľud náš maďarským alebo slovenským jazykom spravuje“, čím potom „od reči našej k Slovákom veľa ľudí odpadáva a my Rusíni sa zmenšujeme“.¹⁰ V januári 1851 gréckokatolícke duchovenstvo z Michaloviec sformulovalo *Pamiatnoje pisanije Zemplinských Rusínov* (Memorandum zemplínskych Rusínov), v ktorom sa dožadovali zavedenia „ruštiny“ do tých okresov Zemplína, kde žijú gréckokatolíci a Rusíni a menovanie „ruských“ úradníkov. „Ruštinu“ chceli zaviesť aj v Michalovciach, Strážskom, Trhovišti, podobne aj v Šamudovciach, Lastomíre, Falkušovciach, ktoré takisto pokladali za rusínske.

V roku 1850 bol však užhorodský Ruský okruh zrušený, lebo Viedeň sa začala obávať stupňovania národných rusínskych požiadaviek, ktoré od počiatku nemala v úmysle realizovať. Po zrušení Ruského okruhu rusínske národné aktivity viac-menej začali upadať a gréckokatolícke duchovenstvo, ktoré bolo hlavným nositeľom takýchto aktivít, sa sústredilo na svoje záujmy konfesijného charakteru. No a takáto situácia už vyhovovala aj záujmom Pešti. Na území Podkarpatskej Rusi sa národné aktivity Rusínov rozplynuli a chvíľu pretrvávali už len národné aktivity rusínskeho duchovenstva žijúceho na východnom Slovensku, i to len vďaka takým dejateľom, ako bol prešovský kanonik A.

¹⁰ Citované podľa: HARAKSIM, Eudovít: *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, s. 167-168.

Duchnovič. Užhorodské konzistórium však Duchnovičove aktivity v 50. rokoch nepodporilo. Odôvodňovalo to tým, že ide o činnosť Prešovčanov-Tótoťov, teda Slovákov, resp. poslovenčených Rusínov. L. Haraksim veľmi dobre vystihol dôvody odklonu užhorodského duchovenstva od Duchnovičovej činnosti, keď napísal, že nespočívajú v tom, žeby Užhorodčania vôbec neakceptovali východoslovenských Rusínov ako Rusínov, ale že spočívajú v zmene politiky Viedne vo vzťahu k Rusínom. Mukačevské biskupstvo nechcelo riskovať nepriazeň cisárskeho dvora, a tak sa v danom momente radšej vzdávalo svojich nespokojencov. Ak sa však pozrieme na zdôvodnenie takého prístupu k východoslovenským, resp. prešovským rusínskym aktivitám, ktoré boli oficiálne odmietnuté ako aktivity Slovákov či poslovenčených Rusínov, to prezrádza, že Rusíni, ktorí žili v Užhorode, Mukačeve, Berehove a na iných miestach vtedajšej Podkarpatskej Rusi, Prešov ako „ruský“ nevnímali, na čo neskôr niektorí rusínski ambiciózní politickí dejatelia akoby zabudli a Prešov s celým Šarišom zahŕňali do rusínskeho územia.

Revolučné roky 1848/1849 a začiatok 50. rokov 19. storočia priniesli národné vzplanutie Rusínov. Nebolo však také intenzívne ako u susedných Slovákov. V polovici 50. rokov sa už samotný Duchnovič sťažoval na „*maďarizmus a materializmus*“ medzi Rusínmi, a ten o niečo neskôr nezávisle od Duchnoviča potvrdil aj Jonáš Záborský, ktorý dôverne poznal situáciu a správanie sa východoslovenských Rusínov.¹¹

Základný problém Rusínov spočíval v dosiahnutom stupni ich národného uvedomenia. To sa prejavovalo minimálne v dvoch rovinách. Prvú rovinu, ktorá sa týkala prevažnej časti inteligencie, predstavovalo odcudzenie sa vlastnej etnicite a jej dobrovoľná maďarizácia. Tá sa prejavovala v rôznych podobách, ale najvypuklejšie v ignorovaní rusínskych národných potrieb a v prikláňaní sa rusínskej inteligencie k vyššej spoločenskej triede, etnicky reprezentovanej hlavne Maďarmi. Druhú rovinu predstavoval problém Rusínov etnicky sa jednotne identifikovať či už ako Rusíni (v zmysle etnickej osobitosti), alebo ako Ukrajinci, prípadne ako Rusi.

V druhej polovici 19. storočia sa však uhorskí Rusíni odmietali hlásiť k Ukrajincom, ba naopak, nabádali Ukrajincov, aby sa neseparovali

¹¹ HARAKSIM, Ludovít: *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, s. 180.

od Rusov, netrhali a neoslabovali tento slovanský národ. Orientácia nepomaďarčených Rusínov bola na cárske Rusko, na jeho ideológiu, na jeho kultúru. No vo vzťahu samých k sebe v podstate zotrvali na osobitosti Rusínov, etnicky sa s Rusmi vlastne nestotožnili, o Rusko a Rusov sa opierali podobne ako slovenskí rusofili ako o veľký a silný slovanský národ, ktorý by sa mohol stať oporou a ochrancom malých slovanských národov v strednej Európe.

Etnická neujasnenosť sa sprostredkovane prejavovala aj v ich vnímaní vlastného územia a v sile, resp. v slabosti prezentovať územie, ktoré pokladali za svoje, ako rusínske vo vzťahu k iným etnikám, teda aj vo vzťahu k Slovákom. Na druhej strane to však ani nebolo potrebné, pretože vývoj v habsburskej monarchii neumožňoval ani Rusínom, ani Slovákom vymedziť svoje národné územie a spravovať si ho vlastnými silami, hoci len ako územie autonómne, ktoré by i naďalej plne patrilo k Uhorsku.

Druhá polovica 19. stor. nebola pre Rusínov vhodným obdobím intenzívne presadzovať názory na vlastné národné územie. A čo bolo horšie, neexistovala medzi nimi ani jednota v názoroch, ako riešiť svoje štátoprávne požiadavky. Prouhorská a promaďarská časť, ktorá bola početnejšia a zahrňala skoro všetku rusínsku inteligenciu Uhorskej Rusi, chcela riešiť postavenie uhorských Rusínov len na uhorskom sneme a len v takom rozpätí, s ktorým by Pešť súhlasila.

Protimaďarsky orientovaná menšia skupinka, reprezentovaná A. Dobrianskym, A. Duchnovičom a A. Pavlovičom, bola na začiatku 60. rokov 19. storočia radikálnejšia. Využívajúc novú situáciu, pokúsila sa nanovo definovať národné požiadavky.

V r. 1861 požadoval Adolf Dobriansky podľa srbského vzoru vytvorenie karpatskorusínskeho vojvodstva zo stolíc, v ktorých prevládalo rusínske obyvateľstvo, ďalej žiadal vytvorenie rusínskeho krajinského snemu, uznanie práva na voľbu biskupov, vytvorenie rusínskej metropoly v Užhorode, biskupstva aj pre Marmaroš so sídlom v Chuste, v úradoch zastúpenie väčšieho počtu Rusínov, zodpovedajúceho celkovému počtu Rusínov a uznanie Rusínov ako osobitného politického národa.¹²

Uhorskí Rusíni však pochodili v roku 1861 so svojimi požiadavkami rovnako ako Slováci. V Uhorsku nevzniklo ani slovenské Okolie, ani

¹² DOBRJANSKY, Adolf R. von. *Rede des ungarischen Landtagsabgeordneten Adolf Ritter von Dobrjansky in der Adreß-Angelegenheit*. Wien 1861, s. 108-112.

karpatsko-rusínske vojvodstvo. Ich snahy do istej miery vyzneli na prázdno.

V r. 1862 vypracovalo užhorodské konzistórium memorandum, tzv. *Adresu*, určenú panovníkovi, v ktorej bola formulovaná prosba, aby boli do jeho návrhov pre uhorský snem zahrnuté aj požiadavky Rusínov. Tie však boli minimálne. Preto sa nespokojný Adolf Dobriansky rozhodol, sledujúc túto aktivitu gréckokatolíckeho rusínskeho duchovenstva, sformulovať a predložiť nové požiadavky. Aby to mohol urobiť v mene všetkých Rusínov, rozoslal obežník cirkevným obvodom s požiadavkou, aby ho splnomocnili predložiť panovníkovi nové memorandum. V tejto aktivite však neuspel. Navyše si privodil vyšetovanie a konflikty s úradnou mocou, ktorá už pozorne sledovala všetky činnosti narúšajúce plány Viedne stabilizovať monarchiu podľa vlastných predstáv. Dobrianskeho pokusom z r. 1862 riešiť rusínske záležitosti v Uhorsku sa vlastne skončili významnejšie aktivity Rusínov zmeniť svoje postavenie v Uhorsku s pomocou Viedne, na ktorú sa pomerne dlho spoliehali. Obnovili sa až v 20. storočí v závere 1. svetovej vojny, pravda, už nepočítajúc s Viedňou, ba vo viacerých koncepciách nepočítajúc ani s Budapešťou.

Rusínom sa teda v druhej polovici 19. storočia nepodarilo získať to, na čo mali oprávnený nárok – teda národnú slobodu, samosprávu a riadenie svojich vecí vlastnými silami. Apatia, ktorá zavládla medzi ich inteligenciou, pretrvala až do konca 19. a začiatku 20. storočia.¹³ Rovnako tak aj medzi pospolitým ľudom, ktorý ale ani predtým nebol do národných vecí príliš vťahovaný a ani sa o ne, s ojedinelými výnimkami, veľmi nezaujímal.¹⁴ Nezáužímal sa ani o to, kým – akým národom – vlastne je. Postačovala mu konfesijná identifikácia. Výnimku tvorili len americkí navrátilci, ktorí pobudli v USA, tam sa doslova národne prebudili, ekonomicky posilnili a aj občiansky uvedomili. Na prelome 19. a 20. storočia však len málokto z nich vydržal dlhšie odolávať nenávisťným tlakom a prenasledovaniu miestnych uhorských úradov a

¹³ DANILÁK, Michal. Ukrajinci východného Slovenska na začiatku 20. storočia. In *História III. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika*, Prešov : FF UPJŠ, 1994, s. 97-110.

¹⁴ DORSEY, Georg A. *Pravda o Slovákoch a Slavianoch*. Preložil Samo ŠTRÓBL. Chicago 1911, s. 91-105.

ešte ťažšie svojim gréckokatolíckym duchovným, ako bol napr. bechevský gréckokatolícky kňaz Artim, o výčinoch ktorého voči americkým rusínskym navrátilcom písal v *Slovenskom denníku* v USA Peter V. Rovnianek.¹⁵ Tí navrátilci, ktorí mali viac šťastia a nenatrafili na takýchto „vlasteneckých“ kňazov, niesli domáce pomery oveľa ťažšie ako pred odchodom a mnohí z nich, nepúšťajúc sa do politiky a ani do vlastenčenia, radšej rezignovane uvažovali o návrate do USA.¹⁶

Rusínske, či rusínsko-ukrajinské (maloruské) obyvateľstvo habsburskej monarchie a osobitne severovýchodného Uhorska (dnešného východného Slovenska a Zakarpatska) však nezostalo nepovšimnuté. V druhej polovici 19. st. a na začiatku 20. st. sa ním zaoberali viacerí bádatelia, ktorí v prevažnej miere nepochádzali z prostredia uhorských Rusínov.

V roku 1857 vyšla etnograficky poňatá práca Karla Freiherrn von Czoerniga *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, ktorá mala tri zväzky. V nich popredný rakúsky štatistik popísal územia, na ktorých žili jednotlivé národnosti monarchie. Uviedol aj ich počty v jednotlivých častiach Rakúska, medzi nimi pravdaže aj Slovákov a Rusínov.¹⁷ V roku 1862 vyšla práca Hermanna Ignáca Bidermanna *Die ungarischen Ruthenen*,¹⁸ mapujúca sídla uhorských Rusínov. H. I. Bidermann však hneď v úvode jasne oddelil význam dvoch pojmov – „Rusín“ a „rusniak“. Pri pojme „rusniak“ uviedol, že tu nejde len o Rusínov alebo Malorusov, ale že tento pojem zahŕňa aj iných Slovanov – príslušníkov gréckeho rítu.¹⁹ Vychádzajúc z toho, potom na základe štatistiky z r. 1857 uviedol počty Rusínov v jednotlivých stoliciach Uhorska.²⁰ Z celkového počtu 423 713 podľa štatistiky žilo v Zemplíne 71 819 Rusínov, v Šariši 42 798, na Spiši 20 770, v Abovsko-turnianskej stolici 13 000 Rusínov. Pre úplnosť dodajme, že tá istá štatistika uvádzala v Marmarošskej stolici 97 378 Rusínov, v Berežsko-ugočskej stolici 94 999, v Užskej 50 979 Rusínov

¹⁵ ROVNIANEK, Peter V. Oslova ozvena. In *Slovenský denník*, 14. 10. 1901, roč. I, č. 172.

¹⁶ DORSEY, Georg A. *Pravda o Slovákoch a Slavianoch*. Preložil Samo ŠTRÓBL. Chicago 1911, s. 105.

¹⁷ CZOERNIG, Karl Freiherrn. *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*. Wien 1857.

¹⁸ BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen*. Innsbruck 1862.

¹⁹ BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen*. Innsbruck 1862, s. 1.

²⁰ *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, zusammengestellt von der k. k. Direktion der administrativen Statistik*. III. Bd. (Neue Folge), I. Heft, Wien 1861, s. 52-54.

a v ďalších župách už väčšinou len menšie počty rusínskeho obyvateľstva. V Košiciach to bolo 100 Rusínov.²¹ Bidermann ale upozornil, že údaje z r. 1851 uvádzajú oveľa menšie počty Rusínov ako údaje z r. 1857, a síce len 321 598 v celom Uhorsku. V slovenských stoliciach boli takéto počty rusínskeho obyvateľstva: v Zemplíne 32 129, v Šarišskej stolici 5017, v Spišskej stolici 17 529, v Abovsko-turnianskej stolici 9847 Rusínov.

V Užskej stolici údaje z r. 1851 uvádzali 60 737 Rusínov, v Berežsko-ugočskej stolici 98 478 a v Marmarošskej stolici 97 729 Rusínov.²² Bidermann týmto údajom neprikladal veľký význam, lebo sa mu zdalo, že sú z rôznych a nie vždy vierohodných zdrojov. Obzvlášť kriticky sa díval na počty Rusínov v Zemplínskej a Šarišskej stolici. Pri nich uviedol, že gréckokatolíci boli započítaní k Slovákom, hoci išlo aj o rusínske obyvateľstvo. Len údaje z Marmarošskej stolice akceptoval ako dôveryhodné. Tie sa totiž rozchádzali s údajmi z r. 1857 len o 351 ľudí. Pri Zemplíne bol rozdiel 39 690 obyvateľov a pri Šariši 37 781 obyvateľov. Pri Šariši dokonca tvrdil, že namiesto oficiálne uvádzaných 42 798 Rusínov v r. 1857 by on sám odhadol počet tunajšieho rusínskeho obyvateľstva až na 70 000, keďže už v r. 1843 vo Fényesovej Štatistike Uhorska sa uvádzal počet 66 396 Rusínov v Šarišskej stolici.²³ Túto časť svojej práce Bidermann uzatvoril konštatovaním, že „väčšiu časť obyvateľstva tvoria Rusíni v stoliciach Marmaroš, Zemplín, Berehovo, Ung a Šariš... na juhu Užskej a Abovsko-turnianskej stolice sú silne premiešaní s Maďarmi, na juhu Šarišskej stolice, ale aj na Spiši zasa silne premiešaní so Slovákami“.²⁴ V druhej časti svojej práce, ktorá vyšla o päť rokov neskôr,²⁵ Bidermann zaradil Rusínov žijúcich v Zemplíne, Šariši, Above a na Spiši do tretej skupiny uhorských Rusínov a nazval ich slovakizovanými Rusínmi. Do prvých dvoch skupín zaradil Verhovincov a Dolyňanov – teda tých, ktorí žili na území dnešného Zakarpatska a v celej Marmarošskej stolici, ktorá je

²¹ BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen*. Innsbruck 1862, s. 2; porovnaj: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, zusammengestellt von der k. k. Direktion der administrativen Statistik*. III. Bd. (Neue Folge), I. Heft. Wien 1861, s. 52-54.

²² BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen*. Innsbruck 1862, s. 2-3.

²³ BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen*. Innsbruck 1862, s. 4.

²⁴ BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen*. Innsbruck 1862, s. 5.

²⁵ BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*. Innsbruck 1867, 140 s.

dnes z väčšej časti v Rumunsku. Podľa neho slovakizovaní Rusíni tvoria prechod medzi Rusínmi a Slovákmí a sú miešaninou domácich a prisťahovaných Slovanov, hraničia s Maďarmi, od ktorých mnohé prevzali, no napriek tomu u nich prevláda rusínsky element. Bidermann ich charakterizoval ako najvyspelejšiu časť rusínskeho obyvateľstva,²⁶ ktorá sa od Slovákov líši len drobnými jazykovými nuansami a od časti z nich svojím gréckokatolíckym náboženstvom. Vo všeobecnosti, podľa Bidermanna, používajú šarišský dialekt, ktorý si miestami uchováva „pravé rusínske zafarbenie“.²⁷ Táto skutočnosť takmer o 50 rokov neskôr komplikovala moravskému etnografovi Janovi Húsekovi hľadanie a stanovenie etnografickej hranice medzi Slovákmí a Rusínmi na severovýchodnom Slovensku. Pripomeňme, že po vzniku Československa šlo o spor, kadiaľ viesť krajinskú hranicu medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou, ktorá v novom štáte získala štatút autonómneho územia a chcela ho rozšíriť aj na tú časť Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy, ktorú obývalo rusínske obyvateľstvo. Jan Húsek sa na začiatku 20. rokov 20. storočia podujal vyriešiť tento problém tým, že zmapuje sporné územie a svoje poznatky poskytne najvyšším vládnym miestam ČSR pre kvalifikované rozhodnutie o hraničnej čiare. V tomto ho podporovala aj Matica slovenská, ktorá finančne prispela na Húsekovu študijnú cestu. Húsek v lete 1922 prešiel severovýchod Slovenska od rieky Poprad až po Užhorod a v nasledujúcom roku ešte raz. Z jeho výskumu vyšla v roku 1925 obsiahla kniha popisujúca vari všetky stránky o živote obyvateľstva žijúceho na skúmanom území – aj Slovákov, aj Rusínov. Húsek v nej zanechal vzácne etnografické informácie, ale čo sa týka etnografickej hranice, nedospel k žiadnemu konkrétnemu záveru a ako sám priznal: „...*Ze všech výkladů tedy plyne, že východoslovenské území je opravdu sporné, neboť s historického stanoviska mohou si na ně činiti nároky tři sousedící národy slovanské: Čechoslováci, Poláci a Rusové...*“ a dodal: „*Proti revindikacím historickým stojí však železná skutečnost, že území to je dnes z většiny slovenské, protože jak Poláci (i*

²⁶ BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*. Innsbruck 1867, s. 91.

²⁷ BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*. Innsbruck 1867, s. 94.

sami Maguranci), tak Rusové se dobrovolně poslovenšřovali a poslovenšřují.²⁸ V podstate o pol storočia neskôr potvrdil zistenia H. Bidermanna o asimilácii rusínskeho obyvateľstva do slovenského etnika pozvoľnou, prirodzenou cestou.

H. Bidermann ešte upozornil na tzv. *Sotákov*, žijúcich v Sobranskom okrese Užskej župy na území od Sobraniec po miesto, kde sa spája Latorica s Ondavou, ale aj na *rusínskych Goralov*, nachádzajúcich sa na Spiši.

V závere 19. stor. vyšla práca Alexeja Leonidoviča Petrova *Zamietki po Ugorskoj Rusi*,²⁹ v ktorej naznačil etnografické hranice medzi Rusínmi a Slovákmi a upozornil na odlišnosť pojmu *Rusín* a *rusnák*. A. L. Petrov vydával sériu článkov pod názvom *Materialy dl'a istorii Ugorskoj Rusi* (1905 – 1932). V r. 1915 vydal prácu *Ob etnografičeskoj granicy russkago naroda v Avstro-Ugrii*. Bol presvedčený, že podkarpatskí Rusíni sú z etnického hľadiska karpatskými Rusmi, teda, že sú súčasťou ruského národa, ale žijúci za Karpátmi.

Ďalšou z prác, ktoré sa venovali uhorským Rusínom, bola práca bukovinského rodáka Hrihorija Kupčanka *Uhorska Rus*.³⁰ Kniha bola pokračovaním jeho predchádzajúcich prác – *Nekotoryja istoriko-geografičeskie svedenija o Bukovine* (1875),³¹ *Bukovina i jeji ruskij žitely* (1895) a *Galičina i jeji ruskij žitely* (1896). Chcel ňou, ako to napísal v úvode, doplniť a uzatvoriť obraz o ruskom obyvateľstve rakúsko-uhorskej monarchie, ktoré žije tak v Bukovine, v Haliči, v Uhorskej Rusi, ako aj v Rusku. Hneď v prvej časti definoval hranice Uhorskej Rusi, ktorá hraničila s Bukovinou a Haličou, a tieto hranice zodpovedali politickým hraniciam medzi Uhorskom a Predlitavskom. Národopisnú hranicu vyznačil na priloženej mapke (str. 85). Vo vzťahu k Slovákom Kupčankova predstava hraníc Uhorskej Rusi viacmenej zodpovedala hraniciam H. I. Bidermanna, Karla Czoerniga či iných, najmä ruských a ukrajinských bádateľov vtedajšej doby. Keďže na mape ide o pomerne schematické vyznačenie etnografických hraníc, je ťažko

²⁸ HÚSEK, Jan. *Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy*. Bratislava 1925, s. 40.

²⁹ PETROV, A. I. *Zamietki po Ugorskoj Rusi*. In *Žurnal min. nar. prosvity*, 1892.

³⁰ KUPČANKO, Hrihorij. *Uhorska Rus*. Viedeň 1897.

³¹ *Nekotoryja istoriko-geografičeskie svedenija o Bukovine*. Sostavitel' G. Kupčanko, Kiev : Tipografija M. P. Frica, 1875 (práca vyšla aj ako reprint pod názvom KUPČANKO, Hrihorij. *Dejaki istoriko-geografični vidomoszi pro Bukovynu*. Černivci : Zoloti lytvary, 2008).

povedať, ktoré obce na Slovensku Kupčanko ešte priradil k rusínskym a ktoré nie. Evidentné je posunutie etnickej hranice hlboko do Spišskej stolice, podobne aj začlenenie severnej a severovýchodnej časti Šarišskej stolice a v podstate celej Zemplínskej stolice do Uhorskej Rusi. Podobne ako Bidermann, aj Kupčanko spochybnil štatistické údaje z r. 1857 a priklonil sa k názoru o väčšej početnosti Rusínov v Uhorsku.³² Vychádzal z práce olomouckého rodáka ministerského sekretára Adolfa Fickera pôsobiaceho na oddelení administratívnej štatistiky vo Viedni *Die Bevölkerung der österreichischen Monarchie in ihren wichtigsten Moment*,³³ podľa ktorej zo 63 stolíc Uhorska Rusíni žijú v 14 z nich: v Abovskej, Báč-bodrožskej, Berehovskej, Boršodskej, Gemerskej, Zemplínskej, Marmarošskej, Sabolčskej, Satmárskej, Spišskej, Turnianskej, Užskej, Ugočskej a Šarišskej.³⁴ Uhorské sčítanie obyvateľstva v r. 1890 sa mu javilo ako sfalšované, lebo podľa neho sa Rusíni úplne stratili z Abovsko-turnianskej, Gemerskej a Sabolčskej stolice. V ostatných desiatich prudko poklesli ich počty tým, že tretina Rusínov bola podľa Kupčanka zapísaná ako Maďari. Najvypuklejšie sa to prejavilo v Šarišskej (38 175 Rusínov v r. 1890), Zemplínskej (34 610 Rusínov v r. 1890), ale aj v Užskej stolici (53 302 Rusínov v r. 1890).³⁵ V tretej – etnografickej časti knihy – sa Kupčanko zaoberal pomenovaním rusínskeho obyvateľstva, kde uvádza, že Rusíni nikdy nepovedia „som Rus (russkij)“, ale len „som Rusniak“, prípadne „som Hucul“. Tí Rusíni, ktorí žijú v susedstve Slovákov, o sebe hovoria „som Sloviak“, „som Sloven“, alebo „som Slovan“.³⁶ Toto Kupčankovo tvrdenie podrobil kritike Samuel Czambel, ktorý z vlastnej výskumnej skúsenosti uviedol, že Rusíni sa medzi sebou vždy nazývali *ruskými* a nie *Rusínmi*, i svoj jazyk vždy nazvali ako *ruský* a nie ako *rusínsky*. Poslovenčení Rusíni, ako o nich písal Kupčanko, sa tiež nenazývali *Slovenmi* a *Slovanmi*. Ak sa odmietli hlásiť k svojej národnosti, tak sa nazvali rovnako ako ostatní Slováci – *Slovákmi*, resp. v dialekte *Sloviakmi*.³⁷ Pravda, Sloviakmi sa nazývali v šarišskom a zemplínskom dialekte aj

³² KUPČANKO, Hrihorij. *Uhorska Rus*. Viedeň 1897, s. 41.

³³ FIKER, Adolf. *Die Bevölkerung der österreichischen Monarchie in ihren wichtigsten Moment*. Gotha : Perthes, 1860.

³⁴ KUPČANKO, Hrihorij. *Uhorska Rus*. Viedeň 1897, s. 45.

³⁵ KUPČANKO, Hrihorij. *Uhorska Rus*. Viedeň 1897, s. 45.

³⁶ KUPČANKO, Hrihorij. *Uhorska Rus*. Viedeň 1897, s. 46.

³⁷ CZABEL, Samuel. Uhorskí Rusi. In *Slovenské pohľady*. sošit 9, roč. 26/1906, s. 544-545.

gréckokatolícki Slováci, ktorých ukrajinskí bádatelia neradi priznávali k Slovákom.³⁸ Ak sa ešte pozrieme na počty rusínskeho obyvateľstva na začiatku 20. storočia na území severovýchodného Slovenska, tak vidíme, že ani sčítanie obyvateľstva v r. 1910 neprinieslo výraznú zmenu oproti údajom, ktoré uvádzal Kupčanko. V Zemplínskej župe, kde žilo najviac Rusínov, bolo v r. 1910 napočítaných 48 879 Rusínov, čo predstavovalo 14,2 % obyvateľov župy, v Šarišskej župe bolo k Rusínom prihlásených 38 500 (22,6 %) a v Spišskej župe len 10 773 (15,5 %) jej obyvateľov. V Spišskej župe bol z hľadiska rusínskeho obyvateľstva dominantný Staroľubovniansky okres (5876 Rusínov, t. j. 34,70 %) a Spišskostaroveský okres (2288 Rusínov, t. j. 12,55 %). V Šarišskej župe žilo najviac Rusínov vo Svidníckom okrese (12 899 obyvateľov, t. j. 79,37 %), v Lipanskom okrese (9151 obyvateľov, t. j. 38,56 %) a v Bardejovskom okrese (11 446 obyvateľov, t. j. 38,22 %). V ostatných okresoch Šarišskej župy počty Rusínov klesli pod 10 %, s výnimkou Sabinovského okresu, kde žilo 2586 (12,95 %) Rusínov. V Prešovskom okrese, ktorý bol z hľadiska národných aktivít Rusínov rozhodujúci, žilo len 752 (2,96 %) Rusínov. Podobne to bolo aj v Zemplínskej župe. V jej dvoch okresoch boli Rusíni v početnej prevahe – v Medzilaboreckom okrese (14 243 obyvateľov, t. j. 78,05 %) a v Sninskom okrese (19 322 obyvateľov, t. j. 68,58 %). Tretím okresom s väčším počtom rusínskeho obyvateľstva bol Stropkovský okres (3422 obyvateľov, t. j. 28,59 %).³⁹

V závere 19. stor. uverejnil nórsky slavista a jazykovedec Olaf Broch prácu o slovensko-maloruskej jazykovej hranici v okolí Užhorodu,⁴⁰ v roku 1900 ukrajinský slavista a etnograf Vladimír Hnatiuk o Rusínoch z Prešovskej eparchie⁴¹ a o rok neskôr štúdiu o asimilačných procesoch v slovensko-rusínskom prostredí.⁴² Vyšli aj viaceré ďalšie práce.

³⁸ TAJTÁK, Ladislav. Východné Slovensko ako malý región v malej politike. In Peter ŠVORC – Michal DANILÁK – Harald HEPPNER (eds.). *Veľká politika a malé regióny 1918 – 1939*. Prešov – Graz 2002, s. 215-219.

³⁹ DANILÁK, Michal. Ukrajinci východného Slovenska na začiatku 20. storočia. In *História III. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaricanae. Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafarika*, Prešov : FF UPJŠ, 1994, s. 98-99.

⁴⁰ BROCH, Olaf. *Studien von der slowakisch-kleinrussischen Sprachgrenze*. Kristiania 1897.

⁴¹ HNATIUK, Vladimir. Rusini priaševskoji eparchii i ich hovori. In *Zapiski Naukovoho tovaristva imeni Ševčenko*. Eviv 1900.

⁴² HNATIUK, Vladimir. *Slovaki či rusini?* Eviv 1901.

Popri jazyku, obyčajoch, sídlach, charaktere rusínskeho obyvateľstva Uhorska sa takto vlastne viac alebo menej presne zachytávalo rusínske osídlenie v Uhorsku.

Okrem národopisných prác vychádzali aj národopisné mapy, väčšinou od ruských autorov, ktorí si, ako to skonštatoval Samuel Czambel, zjednodušili svoju prácu a etnografickú líniu ťahali na mapách všade tam, kde boli zmienky o gréckokatolíkoch, bez ohľadu na ich skutočnú národnosť. Czambel takto poukázal na malú hodnotu máp, ktoré vydalo *Tovarisťvo Prosvita* v Lvove v roku 1887 – *Karta Haličini, Bukovini i Uhorskoj Rusi, alebo Rus'-Ukrajina i Bila Rus'*. *Karta etnogr. pisl'a ros. polkov gen. štabu A. F. Ritticha*. K týmto mapám dodal: „*Podrobnej kritike sa tieto mapy vymykajú; sú kreslené len širokými črtami, znázorňujúc ohromné zemepisné priestory na malom kuse papiera. Pre rozhraničenosť Rusov a Slovákov už aj z tejto príčiny nemôžu poskytovať informácie...*“⁴³ Naopak, mapa zostavená slavistom, historikom, etnografom a kňazom v jednej osobe Jakovom T. Holovackim *Etnografičeskaja karta Russkago narodonaselenija v Galičine, severovostočnoj Ugrii i Bukovine* poskytovala pomerne dobrý obraz národnostných pomerov na východnom Slovensku, hoci v nej Holovackij nerozlišoval Slovákov od spišských Poliakov. V závere 19. storočia sa národnostnými pomermi na východnom Slovensku zaoberali aj slovenskí a českí bádatelia, ktorí okrem slovenského obyvateľstva museli sledovať aj osídlenie rusínskeho obyvateľstva, aby bolo možné načrtnúť etnografickú hranicu medzi jedným a druhým etnikom. Jedným z nich bol aj český jazykovedec, slavista i slovakista František Pastřnek, ktorý upozorňoval na význam štúdia východoslovenských a rusínskych dialektov najmä v tých oblastiach, kde sú vo vzájomnom kontakte: „*Neboť jasný výklad o příbuzenském poměru těchto nářečí přispěje k řešení otázky historické, jestli toto sousedství obou slovanských národů na půdě hornouherské trvá od nepaměti anebo jestli teprve v době pozdější, v době historické (XIV. stol.), přistěhováním Rusínů do svých nynějších sídel, nastalo.*“⁴⁴

Už v čase prvej svetovej vojny napísal prácu o ukrajinskom obyvateľstve ukrajinský geograf Štefan Rudnyckij. Kniha, ktorá vyšla vo Viedni v roku 1916, teda v čase, keď vzrastali aktivity haličských Ukrajincov na

⁴³ CZAMBEL, Samuel. Uhorskí Rusi. In *Slovenské pohľady*, sošit 9, roč. 26/1906, s. 552.

⁴⁴ PASTRNEK, František. Z nejuvýchodnejších nářečí uherskoslovenských. In *Národopisní sborník československý*, sv. 3. Praha 1998, str. 60.

vytvorenie korunnej krajiny v rakúsko-uhorskej monarchii z východnej Haliče a Bukoviny, resp. v radikálnejších kruhoch aj na vytvorenie samostatnej Ukrajiny,⁴⁵ mala názov *Ukraina – Land und Volk*.⁴⁶ V nej definoval územie obývané Malorusmi (Ukrajincami). Karpatské územie podľa neho tvorí prirodzené územie Ukrajiny, začína sa pri rieke Poprad na východnom Slovensku a tiahne sa až po rieku Oslawu na poľskom území.⁴⁷ Podľa Rudnyckého územie Uhorska obývané ukrajinským etnikom predstavovalo rozlohu približne 14-tisíc km², na ktoré si budúca Ukrajina mohla robiť nárok. K väčším ukrajinským mestám v severovýchodnom Uhorsku (Slovensku) počítal len Svidník a Stropkov. Bardejov označoval za slovenský. Západná etnografická hranica oddeľujúca Ukrajincov a Slovákov sa tiahla podľa Rudnyckého severným územím Zemplína a Šariša a severovýchodnou časťou Spiša, pričom na Spiši, podľa oficiálnych štatistík, ktoré Rudnycký uvádzal, Ukrajinci tvorili 8 % obyvateľov stolice, v Šariši 20 % a na Zemplíne 11 % obyvateľov stolice. Rudnycký nepolemizoval s oficiálnymi štatistikami, ale podotkol, že v Uhorskej Rusi sú tri štvrtiny ukrajinskej inteligencie denacionalizované a hlásia sa k Maďarom.⁴⁸

V tom istom čase vyšla v Záhrebe útla práca Vasilija Chomu-Donského s názvom *Ukrajina i Ukrajinci*.⁴⁹ Knihu vydal *Zväz za oslobodenie Ukrajiny* v chorvátskom jazyku. V nej autor odmietol tvrdenie o etnickej jednote Ukrajincov a Rusov a podrobil tvrdej kritike ruský panslavizmus, ktorý by chcel pod najrôznejšími zámienkami porušiť všetkých Slovanov. Donský to dokazoval článkom M. Menšikova v *Novom vremeni* z 18. marca 1915, kde uvedený autor nazýval všetky slovanské národy jednotným pomenovaním *Slovanorusi*. Celá práca je napísaná

⁴⁵ Bližšie pozri: ŠVORC, Peter. Štátotvorné predstavy a snahy stredoeurópskych národov a realita po skončení prvej svetovej vojny (1918–1919). In Peter ŠVORC – Lubica HARBULOVÁ (eds.). *Stredoeurópske národy na krížovatkách novodobých dejín 1848 – 1918*. Prešov : Univerzum, 1999; GOLCZEWSKI, Frank (ed.). *Geschichte der Ukraine*. Göttingen 1993; KAPPELER, Andreas. *Kleine Geschichte der Ukraine*. München 1994; POLONSKA-VASYLENKO, Natalija. *Geschichte der Ukraine. Von den Anfänge bis 1923*. München 1988.

⁴⁶ RUDNYCKYJ, Stephan. *Ukraina – Land und Volk. Eine gemeinsame Landeskunde*. Wien 1916.

⁴⁷ RUDNYCKYJ, Stephan. *Ukraina – Land und Volk. Eine gemeinsame Landeskunde*. Wien 1916, s. 345.

⁴⁸ RUDNYCKYJ, Stephan. *Ukraina – Land und Volk. Eine gemeinsame Landeskunde*. Wien 1916, s. 144.

⁴⁹ CHOMA-DONSKI, Vasilij. *Ukrajina i Ukrajinci*. Zagreb 1916.

v prohabsburskom a protiruskom tóne, pretože autor predpokladal, že práve habsburská monarchia pomôže Ukrajincom vytvoriť si vlastný štát, ktorý by mali podľa Chomu-Donského podporovať všetci Slovania, ak si chcú uchovať svoju nezávislosť od cárskeho Ruska a etnickú osobitosť. Osobitosť Ukrajincov a ich odlišnosť od Rusov dokazoval dokonca aj genetickými rozdielmi, čo mu malo poslúžiť na zdôvodnenie práva Ukrajincov mať vlastný nezávislý štát. Pre ten určil aj územný rozsah v rozlohe 850 000 km², ako aj etnografickú hranicu, ktorá mala zodpovedať budúcej štátnej hranici a ktorú uviedol takto: „...od dunajského ´rukávu´ Suline a mesta Izmail tiahne sa hranica Ukrajiny do Besarábie cez Akjerman. Z Bukoviny sa tiahne hranica cez Storožinec, Vikovec, Moldavicu a Kirlibabu k ústiú Čeremošu a odtiaľ cez severné Uhorsko sa vinie tokom rieky Visso a Tisa, cez Ujlak, Berehov, Mukačevo, Užhorod, Bardejov, Lubovňu, ďalej cez rieku Poprad prechádza do Haliče. Tu poľsko-ukrajinskú hranicu tvorí Grybow, Gorlica, Dukla, Sanok, potom rieka San, Jaroslavl a Sieniawe...“⁵⁰

Do roku 1918 sa zrodilo podstatne viac pohľadov na západnú hranicu Rusínov, najmä v závere prvej svetovej vojny, keď do politického diania začali vstupovať americkí Rusíni. Tí boli inšpirovaní krajanským a štátotvorným hnutím Slovákov a Čechov, s ktorými boli v USA, ale aj doma, v úzkom kontakte. Od polovice roku 1918 v rusínskom americkom prostredí a v novembri 1918 na domácej pôde v Uhorsku vznikli viaceré koncepcie, ako riešiť štátoprávne otázky rusínskeho obyvateľstva. Tamojší Rusíni mali predstavy o autonómii Uhorskej (od r. 1918 Podkarpatskej) Rusi v rámci zdemokratizovaného Uhorska, o Podkarpatskej Rusi ako súčasť Ukrajiny, ako kondomínia demokratického Ruska, o samostatnom pomerne veľkom štáte Karpatskej Rusi, v ktorej malo byť zahrnuté nielen územie Podkarpatskej Rusi, severovýchodného Slovenska, ale aj západnej Haliče a Bukoviny, o Uhrorusínii, ktorá mala zahŕňať celé východné Slovensko a neskoršiu Podkarpatskú Rus, a nakoniec o autonómnom území v rámci slovanského Československa. Všetky tieto predstavy posúvali západnú hranicu zamýšľaných štátnych útvarov po rieku Poprad s územím severovýchodného Slovenska, na ktorom žilo rusínske obyvateľstvo, ba v niektorých alternatívach (Uhrorusínia) požadovali pre svoj štát či už samostatný, či autonómny,

⁵⁰ CHOMA-DONSKI, Vasilij. *Ukrajina i Ukrajinci*. Zagreb 1916, s. 13.

celé východné Slovensko.⁵¹

Stanoviť presné etnické hranice medzi Slovákmi a Rusínmi bolo veľkým problémom nielen v 19., ale aj v 20. storočí a nebolo to možné bez vzájomných rusínsko-slovenských kolízií. Tie však ani do vzniku ČSR, ale ani potom neprerástli do konfliktných situácií, ktoré by nejakým spôsobom narušili spolužitie oboch etnických komunít na území východného Slovenska.

Summary

Ruthenians and the Issue of the Demarcation of Their Territory in the Second Half of the 19th and in the Early 20th Centuries

In the second half of the 19th and in the early 20th centuries the Hungarian Ruthenians belonged to the least developed European nations in terms of national, cultural as well as economic life. They considered confessional identity more important than ethnic identity. The Ruthenians claimed allegiance to the Greek Catholic religion. However, they had three different answers to the question of what nationality they belonged to: Ruthenian – as the indigenous population of north-eastern Hungary, Ukrainian and Russian. This ethnic dilemma also complicated the issue of the determination of their territory, especially in relation to the Slovak population. In the 19th and early 20th centuries the ethnicity as well as the settlement of the Ruthenian population attracted the attention of the scholars of other nationalities rather than Ruthenians themselves. Their findings were often inconsistent, especially as far as the determination of their western ethnic boundary was concerned. The scholars were confused by the Greek Catholic faith of the population as well as the ambiguous census results. These were factors that complicated the demarcation of the provincial boundary in the new state of Czechoslovakia between the Subcarpathian Ruthenia and Slovakia after the collapse of Austria-Hungary and Subcarpathian Ruthenia's joining of the newly established Czechoslovak Republic.

⁵¹ Bližšie pozri: ŠVORC, Peter. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha : Lidové noviny, 2007; ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919 – 1939)*. Prešov : Universum, 2003.

Premenlivosť či stálosť reprezentácií Ľudovíta Štúra v maďarskej historiografii? Na príklade Steierových diel o slovenskej otázke

ALICA KURHAJCOVÁ

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

V rámci výskumu miesta Ľudovíta Štúra v maďarskej historiografii približujeme reprezentácie tohto významného ideológa slovenskej národnej identity – ich premenlivosť či naopak stálosť – na príklade diel pomerne málo známeho historika Lajosa Steiera. Výber padol na tri maďarské publikácie z prvej polovice 20. storočia, ktoré sa prioritne venujú vývoju slovenskej otázky a slovenskému národnému hnutiu v revolučných rokoch 1848/49. V užšom slova zmysle umožňujú zachytiť osobu L. Štúra, jeho charakterové črty a vlastnosti, ako aj Štúrovo všestranné verejné účinkovanie v záujme slovenskej národnej idey. Prekročením tohto zúženého rámca je možné všímať si aj kontextovo, najmä politicky, geopoliticky a ideologicky podmienené sémantické odtienky, ktoré autor pri výklade slovenského národnoemancipačného hnutia a jeho vodcov z 30. – 40. rokov 19. storočia použil. Skôr než však analyzujeme Steierove monografie, pozrieme sa v krátkosti na počiatky záujmu o Štúrovo osobnosť u maďarských historikov, resp. literárnych historikov.

* * *

Prvá vedecká práca o Štúrovi a jeho idej slovenskej nezávislosti sa datuje do roku 1913, keď ju ako svoju dizertačnú prácu na parížskej Sorbone predložila budúca historička, prekladateľka, spisovateľka a učiteľka Helena Turcerová-Devečková. Autorka v nej priblížila nielen jeho osobnosť a dobu, ale aj problematiku postavenia Slovákov v európskych dejinách.¹ Práve v súvislosti s jej dizertáciou upozornil súčasný maďarský historik J. Demmel na nezvyčajné upriamenie pozornosti maďarskej intelektuálnej elity na Štúrov život, keď na Turcerovej prácu reagovala dvoma

¹ MOJDIS, Ján. Prvá práca o Ľudovítovi Štúrovi vo francúzštine od Heleny Turcerovej-Devečkovej. In: SEDLÁK, Imrich (ed.). *Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie vo dňoch 10.-11. januára 1996 v Modre-Harmónii v rámci celonárodných podujatí Roka Ľudovíta Štúra*. Martin : Matica slovenská, 1997, s. 286-290.

rozsiahlšími recenziami v spoločenskovedno-kultúrnych časopisoch *Huszadik Század* [Dvadsiate storočie] a *Magyar Figyelő* [Maďarský pozorovateľ]. Ako však ďalej ukázal, Štúrovo meno zarezonovalo v uhorsko-maďarskom odbornom diskurze o dačo skôr, zhruba od konca 70. rokov 19. storočia. Išlo o maďarskojazyčné práce historikov, literárnych historikov či jazykovedcov k dejinám uhorských Slovákov (Adolf Pechány), k ich literatúre (Imre Gáspár), k vývinu ich národného hnutia a slovenskej otázky (Titusz Dugovich, Lajos Steier), kde-tu aj o spomienkovú literatúru z revolučných bojov 1848/49 (Rezső Tirts). S menom L. Štúra sa stretávame aj v kratších politických štúdiách (János Thébusz, Samuel Czambel), venujúcich sa konkrétnym fenoménom, napr. protestantizmu, panslavizmu či idei československej národnej jednoty, ktoré sa v 19. storočí spájali so slovenskými národnoemancipačnými snahami.² Sporadicky sa zmienka o Štúrovi objavila aj v reprezentatívnych syntézach k dejinám maďarského národa, napr. v roku 1898 v poslednom, desiatom zväzku monumentálneho diela *A magyar nemzet története* [Dejiny uhorského / maďarského národa],³ alebo v medzivojnovnej syntéze k maďarským dejinám pod názvom *Magyar történet*.⁴ V podobe hesiel – pred rokom 1918 ako „*Stur Lajos*“⁵ a v 20. rokoch už v slovenskej transkripcii ako „*Štúr Ludevít*“⁶ – ho širšiemu, čitateľskému publiku sprostredkovali a predstavili na tú dobu populárne encyklopedické diela: lexikón Pallas a Révaiov veľký lexikón, ako aj Szinyeiiho rozsiahla biografica uhorsko-maďarských spisovateľov.

Lajos Steier – medzi historickou vedou a politikou

Prepojenie historika s politikou nebolo v 19. storočí, ba ani v 20. storočí ojedinelým javom, zvlášť ak išlo o historika samouka, ktorého skutočná profesia mala blízko k politickému životu. Na druhej strane v tejto

² Konkrétne práce uvedených autorov cituje: DEMMEL, József: *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Pozsony : Kalligram, 2011, s. 35, 43-44.

³ SZILÁGYI, Sándor (ed.): *A magyar nemzet története I. – X.* Budapest : Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat betűivel, 1895 – 1898.

⁴ HÓMAN, Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet*. Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1928.

⁵ Stur Lajos. In: *A Pallas nagy lexikona*. Budapest : A Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1897; Stur Lajos. In: SZINNYEI, József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, 1909 [online].

⁶ Štúr Ludevít. In: *Révai nagy lexikona. XVII. (Sodoma – Tarján)*. Budapest : Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1925, s. 191.

konštelácii dochádzalo od 80. rokov 19. storočia k obratu v maďarskej historiografii – od romantizujúcej národno-liberálnej koncepcie písania dejín smerovala k profesionalizácii a osvojovaniu si moderných prístupov a metód kritickej analýzy prameňov podľa modelu západoeurópskeho dejepisectva. Nielenže sa rozšírila jej dovtedajšia inštitucionálna základňa, ale došlo aj k reorganizácii univerzitnej výučby histórie podľa nemeckého vzoru. Narastajúci záujem o štúdium na katedrách histórie zatlačil do úzadia historikov samoukov a uvoľnil priestor generácii vyškolených historikov. No i napriek zastúpeniu hlavných európskych smerov v maďarskej historickej vede (napr. pozitivizmu, filozofického idealizmu) zostávala väčšina jej historikov apatická voči teoretickým a metodologickým otázkam; naďalej sa venovala výskumu politických dejín a vydávaniu prameňov.⁷ Keď sa už v prvom desaťročí 20. storočia zdalo, že sa pod vplyvom tejto profesionalizácie a modernizácie maďarskej historiografie cesty historika s politikou rozídu, „šok“ v myslení maďarských historikov, spôsobený rozpadom Uhorska a Trianonom, obe tieto sféry viac než inokedy prepojil. Vládnuci režim v medzivojnovom Maďarsku sa snažil revidovať potrianonský stav, preto začal operovať historickými argumentmi a šíril ich prostredníctvom vlastných ideologických kanálov: využíval historické heslá a symboly, propagandistické materiály, dennú tlač a iné médiá. Pri ovplyvňovaní výberu povojnových tém a koncepcií historických prác zohral dôležitú úlohu aj inštitucionálny systém, napr. z obdobia dualizmu fungujúca a na nové pomery sa adaptujúca Maďarská historická spoločnosť, ale aj archívy či univerzity. Odvolávanie sa na históriu predstavovalo v medzivojnovom Maďarsku politikum.⁸

Keď od konca 19. storočia silnela u mladej generácie slovenských intelektuálov idea národnej jednoty Čechov a Slovákov, v radoch uhorsko-maďarskej provládnej inteligencie sa začali objavovať nové koncepcie slovenskej otázky. Istá jej časť zvolila taktiku boja – naklonenia si nepriateľa môjho nepriateľa, čo v tomto prípade znamenalo podporiť program martinského centra Slovenskej národnej strany ako politického oponenta stúpencov

⁷ ROMSICS, Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekin-téssel*. Budapest : Osiris Kiadó, 2011, s. 113, 115-116; GUNST, Péter: *A magyar történetírás története*. Debrecen : Csokonai, 2000, s. 199-200, 202, 210.

⁸ GLATZ, Ferenc: *Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczi, nemzetről és államról*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1980, s. 8, 18-20.

československej národnej idey. Prejavilo sa to kladením dôrazu na slovenčinu ako osobitý jazyk, odlišný od češtiny, ako aj prijímaním myšlienky existencie samostatnej slovenskej národnosti (po roku 1918 dokonca aj samobytného slovenského národa).⁹

Jedným z hlavných reprezentantov tohto prouhorského intelektuálneho prúdu bol publicista a historik Lajos Steier (1885 – 1938), pochádzajúci z Liptovského Sv. Mikuláša zo židovskej rodiny učiteľa a kníhtlačiaru so silným uhorsko-maďarským cítením. O národnostnú, konkrétne slovenskú otázku sa začal zaujímať ešte ako novinár v čase nástupu koalície vlády (od roku 1906). Pri tejto téme zostal aj po roku 1910, keď už publikoval do tlačových orgánov vládnej Národnej strany práce, a okrem iných aj do ním redigovaného župného týždenníka *Liptó* (až do jeho zániku roku 1918). Uverejnenie jeho článkov o národnostnej problematike v Uhorsku na stránkach vládnych novín však podľa súčasného maďarského historika F. Glatza ešte neznamenal, že bol aj propagátorom Tiszovej národnostnej politiky. Z jeho strany išlo skôr o príklon k tej skupine vládnucej elity, ktorá v záujme zachovania integrity Uhorska začala presadzovať obozretnejšiu a perspektívnejšiu politiku, čiže politiku ústupkov voči národnostiam. Sám Steier v roku 1913 poukázal v najvyšších vládnych kruhoch na nebezpečenstvo česko-slovenského zblížovania, keď ministerskému predsedovi Istvánovi Tiszovi predložil memorandum s návrhmi na riešenie slovenskej otázky a zlepšenie slovensko-maďarských vzťahov.¹⁰ Svoju publicistickú a propagandisticko-organizačnú, ale aj historiografickú činnosť Steier prispôbil hlavnému cieľu, snahe udržať honouhorské župy v rámci Uhorska, resp. po roku 1920 dosiahnuť ich znovupripojenie k Maďarsku.

Na troch Steierových publikáciách k vývoju slovenskej otázky, česko-slovenským vzťahom a slovenskému národnému hnutiu počas revolúcie 1848/49, ktoré napísal v troch rôznych obdobiach – pred vojnou v roku 1912, v roku 1919 a na sklonku svojho života v roku 1937 – je možné demonštrovať, ako a či sa vôbec pod vplyvom štátoprávnych zmien a prevládajúcich politických režimov menili reprezentácie Ľudovíta Štúra.

⁹ HOLLÝ, Karol: Negácia udalostnej histórie a historický optimizmus: historická ideológia Svetozára Hurbana Vajanského (1881 – 1897). In: *Historický časopis*, roč. 57, 2009, č. 2, s. 267-268.

¹⁰ GLATZ, F.: *Történetíró és politika*, s. 27-28, 30.

Priestor na analýzu takéhoto parciálneho problému sa v jeho historických prácach skutočne ponúka. V podstate ani jeden z maďarských historikov pred Steierom neprenikol tak hlboko do problematiky slovenskej otázky a slovenského národnoemancipačného hnutia ako práve tento samouk. Samotný Gyula Szekfű (1883 – 1955), významný maďarský historik, publicista a univerzitný profesor, ho v článku o stave spracovania meruôsmeho roku v maďarskej historiografii označil za najdôkladnejšieho výskumníka maďarsko-slovenských vzťahov, ktorý „ešte pred prvou svetovou vojnou v serióznej vedeckej práci rozpracoval problém stáročného českého úsilia získať si slovenské duše a odvrátiť ich od Maďarov.“¹¹

Steier a jeho reprezentácie osobnosti Ludovíta Štúra

Keď sa hovorilo o prvej serióznej historickej práci L. Steiera, myslela sa tým publikácia *A tót kérdés. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története* [Slovenská otázka. Dejiny vývinu slovenského národnostného hnutia], ktorá vyšla v Liptovskom Sv. Mikuláši v roku 1912.¹² Autor si v nej zaumienil predstaviť maďarskému publiku peripetie vývoja slovenskej otázky od 18. storočia až po súčasnosť, a to pravdivo a dôkladnejšie než predošlé diela na túto tému (napr. práca Titusza Dugovicha z roku 1903 *A tót nemzetiségi mozgalom története* [Dejiny slovenského národnostného hnutia]). Bol presvedčený, že práve pre absenciu serióznych, čiže na archívnych prameňoch založených prác sa nevytvorila v uhorskej spoločnosti pravdivá a zdravá verejná mienka o národnostnej otázke v Uhorsku. Jej obsah bol falošne vnímaný a posudzovaný cez dva aspekty – panslavizmus a národnostné buričstvo. Úvodnými slovami upozorňoval preto maďarskú mienkotvornú verejnosť, akému nebezpečenstvu vystavuje svoj národ, ak nepochopí národnostnú problematiku, ak bude o nej premýšľať povrchno a podľahe klamstvám, zveličovaniam a falošným heslám, ktoré jej riešenie len sťažujú. Aktuálny stav slovenskej otázky hodnotil ako nebezpečný – nie však pre slovenské národnostné snaženia, ale práve naopak, pre vzdávanie sa slovenskej národnej osobitosti v prospech

¹¹ SZEKFŰ, Gyula. Negyvennyolcas történetünk mai állása. In *Napkelet*, roč. 2, september – október 1924, č. 8, s. 246.

¹² STEIER, Lajos: *A tót kérdés. I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története* [online]. Liptószentmiklós : Steier Izidor könyvnyomda, 1912. Dostupné na internete: <http://mtdaportal.extra.hu/books/steier_lajos_a_tot_kerdes.pdf>

expanzívnej českej politiky.¹³

Rovnako aj účinkovanie L. Štúra, predstaveného ako básnika, jazykovedca, novinára, profesora, politika a šíriteľa Heglovej filozofie, spája Steier predovšetkým so 40. rokmi 19. storočia, keď poklesol český vplyv a slovenské národnostné povedomie dosiahlo svoj kulminačný bod. Predtým však, od konca 20. rokov 19. storočia, približuje formovanie sa Štúrovej školy na pôde bratislavského samovzdelávacieho krúžku a ešte v duchu panslavizmu a Kollárovo učenia prebiehajúce kultúrno-literárne aktivity Štúra a slovenskej mládeže.¹⁴ V nasledujúcom desaťročí vykresľuje Štúrovu a Hurbanovu skupinu ako zástankyňu stredoslovenského nárečia, ktorá sa rozišla s Čechmi – demonštratívne Hurbanovou *Nitrou*, ale aj Štúrovými kodifikačnými prácami a slovensko-českými polemikami. Ako Steier píše, táto literárna garda sa snažila presadiť slovenskú národnosť (nie „národ“) prostredníctvom vlastného literárneho jazyka a samostatnej kultúry; túto vedúcu politickú myšlienku vyhodnocuje ako správnu a pozoruhodnú, pokiaľ by sa uskutočnila dôsledne a dôstojnými prostriedkami. Vo vzťahu k Maďarom hodnotí však Štúrovo angažovanie sa v národnostnej veci za oneskorené, keďže tí ho už v hlavných otázkach a v ich realizovaní predbehli.¹⁵

Steier na inom mieste vyzdvihuje Štúrovo rečnícke a štylistické umenie. Dokonca s uznaním píše, že pochopil ducha doby, keď na stránkach *Slovenských národných novín* sformuloval politický program slovenskej národnosti a na sneme nepremeškal chvíľu vystúpiť v prospech jeho jednotlivých bodov. Štúrovu vodcovskú pozíciu tu čoskoro preberá Hurban (prípadne Hodža), čím aj Steierov výklad ich ďalších, najmä ozbrojených aktivít, nadobúda negatívne kontúry. Kritizuje agitáciu slovenských vodcov proti maďarstvu, ich májové *Žiadosti slovenského národa* a plán politickej nezávislosti, ako aj ich pobádanie slovenského ľudu k povstaniu namiesto toho, aby sa snažili o dohodu, či aspoň o rokovanie s Maďarmi. Hoci sa slovenskému povstaniu v tejto historickej štúdii bližšie nevenuje,

¹³ STEIER, L.: *A tót kéréds*, s. 2-3, 5, 7. L. Boross, autor recenzie prvého zväzku tohto Steierovho diela, vyhodnotil jeho čítanie ako užitočné a prínosné, lebo umožňuje čitateľovi sledovať nebezpečné tendencie vzplanutia slovenského národnostného hnutia. Pritom Steierov úmysel spočíval v správnom nazeraní na slovenské národnostné snaženie v hraniciach Uhorska. BOROSS, László: Steier Lajos: A tót kéréds. In *Nyugat*, 1913, roč. 6, č. 5, s. 393-394.

¹⁴ STEIER, L.: *A tót kéréds*, s. 21-23.

¹⁵ STEIER, L.: *A tót kéréds*, s. 27, 30-31.

Hurbanovu vzburu odsudzuje ako podlý, úbohý a nemorálny čin, dobrodružstvo bohaté na epizódy. Steier ho pripisuje Metternichovej politike, nestálosti slovenských vodcov a tiež ašpiráciám Čechov.¹⁶

* * *

V rokoch 1918 – 1920 sa L. Steier tak na domácom, ako aj na medzinárodnom poli vypracoval na jednu z vedúcich postáv zápasu za udržanie slovenského územia v uhorskom štáte a neskôr za obnovenie štátnej integrity Uhorska/Maďarska. Ako taktiku a nástroj propagandy začal uplatňovať kartu samobytnosti slovenského národa i slovenskej autonómie, organizoval tajné politické akcie a protičeské sabotáže, na stránkach budapeštianskych novín viedol protičeský boj, poskytol materiály s historickými argumentmi pre maďarskú mierovú delegáciu v Paríži¹⁷ a v knihe *There is no Czech Culture in Upperhungary* obhajoval pred zahraničnom verejnosťou práva Maďarov v Hornom Uhorsku.¹⁸ Vystupoval na pozadí rôznych iredentistických organizácií (napr. Slovenskej centrálnej kancelárie)¹⁹ a keď bolo treba, reagoval aj na problém ich roztrieštenosti a na ich neúspešný postup (napr. Memorandom z apríla 1920, v ktorom dôležitosť pripísal akciám na Slovensku rozvíjaných v prospech obnovy integrity).²⁰

Toto prechodné obdobie začleňovania slovenského územia do československého štátu ovplyvnilo aj koncepciu slovenskej otázky v Steierovom ďalšom diele, či skôr politicko-historickej propagačnej štúdií – *Csehek és Tótok* [Česi a Slováci], uverejnenej v Budapešti v roku 1919.²¹ Pri jej vypracovaní mu ako podklady poslúžili slovenské, české i poľské pramene, ale aj práca o slovenskej otázke z roku 1912. Steier si uvedomoval realitu utvárania československého štátu, vo svojom diele preto apeloval na ideu

¹⁶ STEIER, L.: *A tót kérdés*, s. 32, 34-37.

¹⁷ GLATZ, F.: *Történetíró és politika*, s. 28-29.

¹⁸ Aj v tejto knihe sa odráža zmena paradigmy, keď namiesto slovenskej národnosti píše o slovenskom národe a slovenskej národnej ideí. STEIER, Lajos: *There is no Czech Culture in Upperhungary*. Budapest : Ph. Wodianer & Sons, 1920, 88 s.

¹⁹ MICHELA, Miroslav: *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918 – 1921*. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 58.

²⁰ MICHELA, M.: *Pod heslom integrity*, s. 127-128.

²¹ STEIER, Lajos: *Csehek és Tótok* [online]. Budapest : Táltos - Korvin Testvérek, 1919. Dostupné na internete: <http://mtdportal.extra.hu/books/steier_lajos_csehek_es_totok.pdf>

slovenskej samobytnosti, aby tak poukázal na neopodstatnenosť konštruktu československej národnej a jazykovej jednoty.²²

Kladné hodnotenie si z autorovej strany vyslúžili aj vodcovia slovenského národa. V tejto práci oslavuje Štúra ako najväčšiu a najimpozantnejšiu postavu slovenského národa (nie „národnosti“). Spolu s Hurbanom i Hodžom ho označuje za tvorca čistého slovenského národnostného povedomia, slovenského literárneho jazyka a slovenskej literatúry na území Uhorska. Podľa Steiera vojnu českému jazyku vyhlásil práve Štúr, keď ho s pomocou svojich súčasníkov úplne vytlačil, svoj národ vytrhol z hlivenia, dal mu jazyk, literatúru i slovenskú tlač; „stvoril“ ho nielen kultúrne, ale aj politicky. Autor často v tejto práci stavia do kontrastu podmienky, ktoré by pre rozvoj týchto výtvarných poskytnulo v tom čase české prostredie – čiže také, ktoré by popreli slovenskú národnú individualitu.²³ V prípade Štúra však zostal pri zdôrazňovaní (pre Maďarov) menej konfliktných oblastí – pri vyzdvíhovaní jeho literárno-jazykových zásluh.²⁴

* * *

Po roku 1920 nadviazala maďarská historiografia na už existujúci inštitucionálny rámec, vydateľskú činnosť a historické časopisy z polstoročia dualizmu. Zároveň štátny tajomník, neskôr minister kultúry gróf Kunó Klebelsberg vypracoval projekt všestrannej štátnej podpory vedeckého výskumu. Znamenalo to prepojiť historickú vedu so štátnou politikou a zabezpečiť si tým príviv historicko-vedeckých argumentov pre oficiálnu revizionistickú propagandu a kresťansko-nacionálnu ideológiu. Dokonca v rokoch 1917 – 1931 zastával Klebelsberg miesto predsedu Maďarskej historickej spoločnosti ako centrálnej inštitúcie pre historický výskum. V rámci svojej kultúrnej politiky podporil aj organizovanie zahraničných maďarských inštitúcií, napr. Maďarského historického ústavu vo Viedni (*Collegium Hungaricum*), založeného roku 1920, na zriadení ktorého sa okrem maďarských archivárov podieľal aj Gy. Szekfű. Rovnako dôležité bolo aj to, že Klebelsberg inicioval odkrývanie prameňov k novodobým dejinám Uhorska, najmä k dejinám uhorskej verejnej správy a národnostnej otázky (vrátane slovenskej), a ich vydávanie v seriálovej edícii

²² STEIER, L.: *Csehek és Tótok*, s. 4-5.

²³ STEIER, L.: *Csehek és Tótok*, s. 14-17.

²⁴ STEIER, L.: *Csehek és Tótok*, s. 31, 35-36.

*Fontes.*²⁵

Kladenie dôrazu na dejiny národnostnej problematiky, na vzťah maďarstva a nemaďarských národností a ich pokojného spolunažívania v minulosti súviselo podľa F. Glatza so zmenou nastavenia kategórií „štát“ – „národ“ po roku 1920. Maďarská štátna idea a princíp uhorsko-maďarského štátneho národa spred roku 1918 stratili totiž po rozpade Uhorska aktuálnosť a aby maďarská historiografia v súlade s revizionistickou propagandou nestratila zo zreteľa Maďarov za hranicami, uvoľnila aj väzby medzi štátom a národom. Výskum dejín štátu ustúpil tak dominantne výskumu dejín národa a národností. Skúmanie národnostnej problematiky pred prvou svetovou vojnou, v rámci nej najmä politických dejín, zahŕňalo v sebe aj ďalšie intencie, napr. snahu obhájiť uhorskú národnostnú politiku, objasniť dôvody rozpadu rakúsko-uhorskej monarchie a vysvetliť aktuálny stav.²⁶

Do spomenutého projektu ministerstva kultúry bol zapojený aj L. Steier, zdržiavajúci sa už v rokoch 1918 – 1920 v Budapešti. Po akte podpísania Trianonskej mierovej zmluvy odišiel z hlavného mesta Maďarska do Viedne, kde vyhľadal historika Gy. Szekfűa, vedúceho maďarskej pobočky viedenského archívu. V nasledujúcich rokoch Steier z poverenia predsedu budapeštianskej Historickkej spoločnosti zozbieral vo viedenských archívoch pramene k slovenskej otázke. Pod názvom *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben* [Slovenská národnostná otázka v rokoch 1848/49] vydal v roku 1937 nielen edíciu dokumentov, ale aj rozsiahlu, na bohatom archívnom výskume a dobových tlačiarach slovenskej i neslovenskej proveniencie založenú rovnomennú monografiu k dejinám tejto otázky.²⁷ V rámci jej dvanástich kapitol, ohraničených predrevolučným dňom v slovenskom národnopolitickom tábore a porevolučnou reorganizáciou Horného Uhorska, sa rozhodol zaplniť biele miesta, ktoré sa v súvislosti s touto problematikou ukazovali v maďarskej i slovenskej historickej tvorbe.

²⁵ GLATZ, F.: *Történetíró és politika*, s. 20-21; ROMSICS, I.: *Clio бүvöletében*, s. 247, 249.

²⁶ GLATZ, F.: *Történetíró és politika*, s. 22-24.

²⁷ Elektronickému dokumentu zodpovedá aj číslovanie strán. STEIER, Lajos: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I. A kérdés története* [online]. Budapest : A Magyar Történelmi Társulat, 1937. Dostupné na internete: <http://mtdportal.extra.hu/books/steier_lajos_a_tot_nemzetisegi_kerdes_1848_49_ben.pdf>

Steierov tón pri interpretovaní a hodnotení charakterových črt a aktivít slovenských vodcov je vyvážený – raz kritický až karhajúci, inde zas zmierlivý až uznateľný. Vinu za ich uchýlenie sa k ozbrojenému vystúpeniu hľadá na rakúskej, slovenskej i maďarskej strane; kritike podrobuje najmä krajné názory ich predstaviteľov, neschopnosť politického uznania či naopak vyjednávania. Ako priznal v úvode práce, „jeho cieľom nie je nemilosrdné búranie autority, ani bagatelizovanie národných hodnôt, ale spoznanie pravdy.“ Pri písaní histórie si kládol za cieľ nielen spoznať pravdu, ale aj podať verný obraz historických udalostí a vychovávať tým národ; to sa dalo podľa neho dosiahnuť len vtedy, ak sa neobídu ani chúlостivé a zložitě fakty.²⁸

V porovnaní s predchádzajúcimi prácami dostáva osobnosť L. Štúra v tejto podrobne spracovanej monografii oveľa väčší priestor. Už to nie je len predrevolučná scéna, na ktorej zastával rolu novinára a tvorca slovenského jazyka a literatúry. Čitateľ sa dočíta bližšie o jeho účinkovaní na uhorskom sneme, na májovom zhromaždení v Liptovskom Sv. Mikuláši, na Slovanskom zjazde v Prahe a od septembra 1848 už aj v ozbrojenom, no najmä agitačnom boji proti Maďarom (aj keď tu sa o svoju vodcovskú úlohu delí s Hurbanom, menej s Hodžom). Osobné opisy Štúra ako jednotlivca striedajú kolektívne neosobné výklady. Totiž všade tam, kde sa píše o vodcoch slovenského národnostného (inde aj „národného“) hnutia, o slovenskej politike, o slovenských emigrantoch, o slovenskej výprave, o agitačnej či dokonca vyzvedačskej činnosti po slovenských krajoch, treba hľadať Štúrovu osobu. V opozícii k týmto kategóriám pojmov stojí slovenský ľud (inde aj „národ“), lojálny voči korune, vďačný revolučnej uhorskej vláde za marcové zákony, stojaci na strane maďarských revolucionárov a vzhliadajúci na Kossutha ako svojho vykupiteľa.²⁹ Táto dichotómia pretkáva celú Steierovu prácu.

Aktérov revolúcie na maďarskej i slovenskej strane uznáva autor ako veľikánov bojujúcich za svoje národy, no namiesto idealizácie ich stavia do reálneho svetla – poukázaním na ich ľudské vlastnosti, najmä ich nedostatky a chybné politické kroky. Štúra označuje za nadaného rečníka, vzdelaného muža s dôkladnými znalosťami, tvorca slovenského literárneho jazyka, učiteľa a vychovávateľa slovenského národa; pre Steiera prototyp

²⁸ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I.*, s. V-VI.

²⁹ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I.*, s. 339.

idealistu, ktorý bol všetkým len nie politikom. Podľa neho mu chýbala uhladenosť, zbehlosť, diplomatická zručnosť, ale aj bezcharakternosť, nemal dostatočne vyvinutý politický cit, nevedel si poradiť s nevzdelanosťou a hlúposťou. Bol však bojovným i premýšľajúcim veľkým duchom, najväčším a najcennejším synom slovenského národa, pred ktorým sa hlboko uklonil aj ten, kto s jeho zásadami nesúhlasil.³⁰

Ďalšie povahové črty Štúra vyvodil Steier z jeho politických názorov a činov. Na snemovom zasadnutí v rokoch 1847 – 1848 ho prezentuje ako konzervatívne zmýšľajúceho človeka viedenskej vlády a patróna Metternichovej a Kolowratovej politiky, ktorej podriadil svoj politický program. Autor odmieta tvrdenia objavujúce sa v slovenských historických prácach, žeby sa ku koncu roku 1847 tento reprezentant slovenského národnostného hnutia prejavil ako „*naliehajúci prorok veľkej premeny*“. Práve naopak, podľa neho nebol zástancom rýchleho pokroku, reformnú činnosť skôr obmedzoval ako podporoval. Ak aj vycítil príchod nových časov, neprispôobil sa ich duchu a svoju energiu obrátil na jazykové a literárne ciele.³¹ To malo za následok, že premena Uhorska na jar 1848 našla slovenských vodcov nepripravených.³²

Štúrove kroky sa až do pádu Metternichovho systému odvíjali v intenciách viedenskej a dynastickej politiky, po jej oslabení v dôsledku vypuknutia revolúcie vo Viedni a v Pešti nachádzal oporu v juhoslovanskej i v českej politike. Na Štúrov obrat k všeslovanskej prestavbe habsburskej monarchie a k revolučne ladenej slovanskej vzájomnosti poukázal Steier v súvislosti s jeho rolou iniciátora, propagátora a účastníka pražského slovanského kongresu začiatkom júna 1848.³³ Tu však podotkol, že Štúrov panslavizmus sa neupieral na ruské všeslovanské plány, ale na riešenie problému stredoeurópskeho slovanstva, a to nezávisle od osudu Rakúska.³⁴ Pritom sa nevzdal ani idey slovenskej národnej samobytnosti, no v tom čase nenástojil na jazykovej otázke a neprízvukoval ju ani v slovanských kruhoch, keďže slovanský problém považoval za dôležitejší.³⁵ Slovanskú

³⁰ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I.*, s. 150.

³¹ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I.*, s. 12.

³² STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I.*, s. 14.

³³ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I.*, s. 44, 138.

³⁴ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I.*, s. 123.

³⁵ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I.*, s. 126.

vzájomnosť chcel zároveň využiť na boj proti Maďarom. Tento postoj kvalifikuje Steier ako nedôsledný a zvláštny, lebo keď sa na zjazde objavila zmienka o možnosti česko-slovenského zjednotenia, Štúr i Hurban sa vyjadrili za integritu Uhorska.³⁶ Tak či onak, Štúrove politické činy poníma od začiatku ako nezáujem priblížiť sa k uhorskej vláde a vyjednávať s ňou. Cestu mierovej dohody s Maďarmi si zahatal najskôr viedenskými a pražskými rokovaniami a urazil ich svojou netaktnosťou, keď rad-radom obišiel nepriateľov krajiny – slovanských revolucionárov – Chorvátov, Srbov a napokon Viedeň.³⁷

V krízových momentoch rozpoznáva Steier ďalšiu povahovú črtu L. Štúra, keď ho nazýva „*nestálym impresionistom*“ a „*sangvinikom*“, ktorý sa pod vplyvom nečakaných zvrátov rýchlo odklonil od svojho smeru a zabľúdil na vedľajšie cesty.³⁸ Jeho jediný pevný bod videl v obrane vlastnej národnosti; všetko ostatné sa ukázalo ako prostriedok na dosiahnutie tohto cieľa.³⁹ Z toho vyvodzuje, že Štúrova politika sa od začiatku zameriavala na riešenie národnostnej, čiže jazykovej otázky – nie sociálnej, čím si „popretŕhala“ väzby na slovenský ľud a postavila sa do ostrého kontrastu k maďarskej politike.⁴⁰ Neúspechy a politické prehry, ktoré sprevádzali Štúra a jeho spolubojovníkov od septembra 1848 až do konca revolúcie, pripisuje historik charakteru ich politiky – politiky nepokrokovej, zaostalej a krátkozrakej,⁴¹ nevďačnej a zaujatej voči maďarským reformátorom, ľahkovážnej, nerozumnej a izolovanej od skutočných potrieb slovenského ľudu (na inom mieste „národa“). Podľa Steiera „*príčinou toho, že sa slovenský národ vyhýbal akciám Štúra a Hurbana, nebol maďarský teror, o ktorom toľko rečnili [slovenskí vodcovia – pozn. a.], ale jedine to, že sa s viedenskými kruhmi spojili proti Maďarom.*“⁴² Napríklad myjavskú výpravu zo septembra 1848 hodnotí ako boj uhrofilského slovenského ľudu proti hurbanovským povstalcom, ktorí siahli na celistvosť, nezávislosť, jednotu a existenciu Uhorska.⁴³

³⁶ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I.*, s. 149, 157.

³⁷ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I.*, s. 198.

³⁸ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I.*, s. 122.

³⁹ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I.*, s. 149.

⁴⁰ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I.*, s. 62.

⁴¹ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I.*, s. 259-260, 595, 611, 622.

⁴² STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I.*, s. 206-207.

⁴³ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I.*, s. 297.

Podľa Steiera sa táto Štúrova (aj Hurbanova) politika až do poslednej chvíle zmietať v revolučnom klame a nádeji, že sa jej podarí v slovenskom ľude prebudiť revolučného ducha.⁴⁴ Tento sebaklam a neschopnosť priznať si debakel ju opätovne uvrhli do služieb reakčnej viedenskej centralistickej politiky. Ako píše Steier, slovenských vodcov zrejme uspokojilo potľapkávanie po pleci, medový motúz a politika drobných ústupkov, a z trojice mužov jedine Štúr oľutoval nimi vedenú nerozumnú politiku, na ktorej sa už po roku 1849 nedalo nič zmeniť.⁴⁵ Porevolučný bezútešný stav slovenského tábora dokladá autor opismi duševného rozpoloženia Štúra, po tom, čo vytriezvel z blúznenia a viedenských sľubov: po roku 1849 sa sám sebe sprotivil, premklo ho sklamanie, upadol do duševnej krízy a útechu hľadal v rusofilskom ortodoxnom panslavizme.⁴⁶

Ani v tomto diele sa autor nezdržal skrytej alebo priamej kritiky českých tendencií a vplyvov vyvíjaných v sledovanom dvojročí na slovenské národné hnutie. Z tohto hľadiska interpretuje vyhlásenia slovenských vodcov o vlastnom národnom jazyku, národnej kultúre či dokonca o samostatnej slovenskej korunnej krajine ako oprávnené.⁴⁷

Na základe faktov, ktoré zhrnul vo svojej knihe, dospel Steier k dvom hlavným záverom. Po prvé, že slovenský národ počas revolúcie 1848/49 nestál s Hurbanom a Štúrom pod cisárskymi zástavami, ale spoločne bojoval a trpel po boku Maďarov. Po druhé, vyvracia vžitú predstavu, že v národnostnej otázke pochybili jedine Maďari. Ako dôkaz predkladá počínanie Štúra, Hurbana a Kollára, najochotnejších spojencov (v texte aj agentov) Viedne, ktorí útočili v rôznych formách – od otvoreného boja až po agitácie a rozsiahle denunciacie – na „*maďarských bojovníkov za slobodu všetkých národov.*“⁴⁸

* * *

⁴⁴ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdéskérdés1848-49-ben. I.*, s. 571.

⁴⁵ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdéskérdés1848-49-ben. I.*, s. 440.

⁴⁶ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdéskérdés1848-49-ben. I.*, s. 150, 265,

⁴⁷ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdéskérdés1848-49-ben. I.*, s. 171, 265, 638, 654.

⁴⁸ STEIER, L.: *A tót nemzetiségi kérdéskérdés1848-49-ben. I.*, s. 664-665.

Na záver: Premenlivosť či stálosť reprezentácií Štúra v Steierových dielach?

Obraz Eudovíta Štúra v monografiách maďarského historika Lajosa Steiera zostal vo svojom jadre ustálený a ani v priebehu sledovaného obdobia sa zásadnejšie nemenil. Štúrova osobnosť a jej verejné účinkovanie boli zasadené do dvoch, resp. troch kľúčových oblastí: jazykovo-literárnej, pedagogicko-výchovnej a politicko-agitačnej. Autor konštatuje, že zhruba do septembra 1848 pozíciu vodcu a hlavného reprezentanta slovenského národnostného (národného) hnutia zastával práve Štúr. Po vypuknutí septembrového povstania ho v tejto úlohe vystriedal J. M. Hurban (resp. M. M. Hodža), prípadne sa o ňu delili. Týmto striedaním či delením si vodcovstva v rozhodujúcich dejinných okamihoch, najmä v slovensko-maďarskom ozbrojenom konflikte, sa Štúrovi v porovnaní s Hurbanom dostalo miernejšieho hodnotenia; v politicky nezaťažených opisoch dokonca aj uznania. Ak sa v Steierových dielach objavili negatívne ladené výklady o Štúrovi, išlo o poukázanie na slabé stránky jeho osobnosti (nerozhodnosť, váhavosť, nestálosť), o kritiku jeho zahraničnej politickej orientácie (na viedenskú, juhoslovanskú či českú politiku) a jeho postoja k domácej uhorsko-maďarskej politike (nezáujem riešiť napätú situáciu s maďarskými politikmi od jari 1848).

Monografie L. Steiera umožňujú zároveň pomenovať faktory, ktoré mali vplyv na formovanie reprezentácií E. Štúra. Najmä preto, že každá vznikla v odlišnom politickom zriadení, za iných okolností a za iným účelom – propagačným či vedeckým – nehovoriac o odlišnej miere prieniku autora do problematiky vývinu slovenskej otázky. Na to, či Štúrovi pripísal pozitívne alebo skôr negatívne atribúty, malo vplyv jeho pomerne intenzívne angažovanie sa vo verejnom živote v záujme zachovania či obnovenia integrity Uhorska, v medzivojnovom období sa pod to podpísal aj jeho seriózny vedecký výskum vo viedenských archívoch. Na dobové problémy, napr. na národnostnú problematiku v Uhorsku, na šíriace sa predstavy jednotného československého národa či povojnové geopolitické zmeny v stredoeurópskom priestore, reagoval priebežne vo svojich historických publikáciách, a závažnosti či naliehavosti ich riešenia – najmä hrozby česko-slovenského zblíženia – prispôboval aj koncepciu slovenskej otázky. Tieto koncepčné zmeny, a tým aj posuny reprezentácií E. Štúra signalizovali Steierom používané kategórie „ľud“, „národnosť“ a

„národ“ pri vytváraní obrazu slovenského obyvateľstva.⁴⁹ V intenciách Tiszovej umiernennej národnostnej politiky písal v roku 1912 o „slovenskom ľude“, resp. „slovenskej národnosti“ a vodcoch slovenského hnutia; v roku 1919, v nádeji, že dôjde k zvráteniu reality československého štátu, vyzdvihol samobytnosť „slovenského národa“ a „slovenských vodcov tohto národa“; a v roku 1937 v závislosti od pramennej bázy už hovoril o „slovenskej národnosti“, resp. „slovenskom národe“ a „vodcoch slovenského národnostného, resp. národného hnutia“.

Zusammenfassung

Variabilität oder Stabilität Štúr's Repräsentationen in der ungarischen/magyarischen Geschichtsschreibung? Am Beispiel von Lajos Steier's Werken über die slowakische Frage

Die Studie beschäftigt sich mit der Problematik der Betrachtung von Ludovít Štúr im Rahmen der ungarischen (d. h. magyarischen) Geschichtsschreibung in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Über drei wesentliche historische Werke vom Historiker und Publizist Lajos Steier, in denen sich er der Geschichte der slowakischen Frage mit Bezug auf die Revolutionsjahre 1848/49 widmete, beobachtet und erfasst man die Stabilität oder vice versa Variabilität Štúr's Repräsentationen – eines wichtigen Ideologen der slowakischen nationalen Identität. Durch Analyse seiner Publikationen – *Slowakische Frage* (1912), *Tschechen und Slowaken* (1919), *Slowakische ethnische Frage in 1848 – 1849* (1937) – achtet man nicht nur auf die Interpretation von L. Štúr, seiner Person, Charaktereigenschaften oder Politik, sondern auch auf den zeitgemäßen Kontext (politischen, geopolitischen, ideologischen), der die Steier's Auslegung der slowakischen nationalen Emanzipationsbewegung und ihrer Führer aus den 30er und 40er Jahren des 19. Jahrhunderts beeinflusste.

⁴⁹ Bližšie k zmenám týchto kategórií v uhorsko-maďarskom nacionalistickom diskurze na začiatku 20. storočia: VÖRÖS, László: *Analytická historiografia versus národné dejiny: „Národ“ ako sociálna reprezentácia*. Pisa : Plus – Pisa University Press, 2010, s. 125-150.

Modernizácia a/alebo maďarizácia (Školská politika a ľudové vzdelávanie v hornouhorskom slovenskom regióne v rokoch 1867 – 1918)

ZSOLT VESZTRÓCZY

Országos Széchényi Könyvtár, Budapešť (Maďarsko)

Ľudové vzdelávanie je často pretriasanou a neuralgickou kapitolou dejín slovensko-maďarských vzťahov v období dualizmu. Na jednej strane by sa dala stručne charakterizovať ako obdobie porušovania práv, ktoré zaručoval národnostný zákon, Apponyiho školskými zákonmi a vo všeobecnosti postupnou maďarizáciou inštitucionálneho systému. Druhou stranou mince však bolo, že v tom istom čase sa na poli modernizácie školstva zrodili seriózne výsledky, a v hornouhorskom slovenskom regióne bola vybudovaná školská sústava primeraná úrovni doby.¹ Paralelná existencia modernizácie a maďarizácie, ich vzájomný vzťah, je doteraz nevyriešenou, z času na čas sa vynárajúcou otázkou, ktorú sú odborníci – okrem mála výnimiek – náchylní posudzovať buď z jedného alebo z druhého hľadiska. Na základe týchto dvoch paralelných prístupov by som chcel vo svojom príspevku predstaviť uhorskú školskú politiku v období dualizmu.

Ako prvý sa o modernizáciu ľudového školstva pokúsil József Eötvös na jar roku 1848, no keďže vypukol ozbrojený zápas, už nezostal čas na uvedenie plánovaných reforiem do života.² Tie prišli na rad až po porážke národnooslobodzovacieho boja, keď okrem iného nariadili povinnú školskú dochádzku pre deti od 6 do 12 rokov, upravili obsah vzdelávania, otázku školskej inšpekcie, ako aj platy učiteľov.³ Školská politika Bachovho režimu priala aj národnostnému školstvu, keďže vláda sa snažila zabezpečiť

¹ Pod hornouhorským regiónom rozumiem 16 žúp (Oravskú, Liptovskú, Nitriansku, Tekovskú, Bratislavskú, Trenčiansku, Turčiansku, Zvolenskú, Šarišskú, Spišskú, Hontiansku, Novohradskú, Gemersko-malohontskú, Abovsko-turniansku, Užskú, Zemplínsku) a tri municipálne mestá (Bratislavu, Košice a Banskú Štiavnicu), v ktorých slovenské obyvateľstvo tvorilo väčšinu alebo početnú menšinu.

² FELKAI, László: *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1979, s. 83-103.

³ FELKAI, László – ZIBOLEN, Endre: *A magyar nevelés története*. 2. zv. Budapest : Felsőoktatási Koordinációs Iroda, 1993, s. 16-21.

aj používanie materinskej reči.⁴ No ani tak podiel študentov v ľudových školách neodzrkadľoval národnostné zloženie regiónu, lebo väčšinu v nich tvorili Nemci s Maďarmi, kým celkový podiel Slovákov sa pohyboval v rozmedzí 40 až 50 %.⁵

Po páde Bachovho režimu sa tento modernizačný proces spomalil a úroveň vzdelávania vážne upadla. Obce v dôsledku zrušenia tvrdej kontroly na mnohých miestach neplatili učiteľom, neudržiavali školské budovy alebo ich ani napriek prijatým záväzkom nedali postaviť. Výsledkom toho bolo, že v porovnaní s rokom 1859 klesol v roku 1863 počet do školy chodiacich detí o 100-tisíc, pričom nárast bol zistený len vo väčších mestách.⁶

Základ systému moderného ľudového vzdelávania v období dualizmu položil zákon č. XXXVIII z roku 1868. Ten nariadil povinnú školskú dochádzku do 15 rokov, vybudovanie chýbajúceho systému ľudového školstva, upravoval maximálnu vzdialenosť medzi školou a bydliskom žiakov, trvanie vyučovania, dĺžku školského roka, povinný počet hodín, počet žiakov v triede a zjednotil obsah výučby s učebnými plánmi.⁷

Zákon vo veci používania jazyka v nemaďarských školách nariadil, aby sa ním stal „jeden z bežne používaných jazykov obce“, v zmiešaných jazykových obciach mal zase učiť taký učiteľ, ktorý „dokázal vyučovať jazykmi bežne používanými v obci.“ Vo väčších sídlach, kde vo veľkom počte žijú obyvatelia s rôznymi materinskými jazykmi, „treba zamestnať, pokiaľ je to v silách obce, rôznojazyčných pomocných učiteľov.“⁸ Každá fyzická či právnická osoba (napr. obce, spolky, cirkvi, súkromné osoby a pod.) mohla založiť vzdelávaciu inštitúciu, čo umožnil tak zákon o ľudových školách, ako aj národnostný zákon, a podľa toho druhého si jej vyučovací jazyk mohla

⁴ Podľa Geringerovho obežníka vydaného 6. novembra 1849 „*nech výučba v ľudovom školstve, ak to miestne spoločenstvo národností postupne neznemožní, prebieha v materinskej reči žiakov.*“ *Gyűjteménye a' Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországbán kiadott hirdetéseknek.* zoš. 2. Buda : Hivatalos kiadás, 1849, s. 215-218.

⁵ DEÁK, Ágnes: „*Nemzeti egyenjogúsítás.*“ *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849 – 1860.* Budapest : Osiris, 2000, s. 251-253.

⁶ FELKAI, L. – ZIBOLEN, E.: *A magyar nevelés története,* s. 25-26.

⁷ *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848 – 1993.* Budapest : Napvilág, 2002, s. 76-84.

⁸ *A magyar állam és a nemzetiségek,* s. 81.

určiť sama.⁹

Po vyrovnaní sa značná väčšina ľudového školstva nachádzala v rukách cirkvi a táto prevaha sa udržala po celé dané obdobie.¹⁰ Cirkevné ľudové školy zohrávali významnú rolu v ľudovom vzdelávaní, keďže ani napriek zákonným ustanoveniam väčšina obcí, najmä v severných, etnicky prevažne slovenských župách nebola pre chudobu schopná postaviť si školu.¹¹ Výstavba štátnych škôl, ktorá sa začala až v 70. rokoch, nadobudla väčší rozsah až na prelome storočí, takže prázdne miesto v inštitucionálnom systéme vyplňali cirkevné školy.

Treba zároveň zdôrazniť, že konfesiónálne vzdelávacie inštitúcie sa borili s mnohými problémami, ktoré vo významnej miere znižovali kvalitu výučby. Na mnohých miestach sa deťom v rámci jednotného vzdelávania venoval slabo platený a neraz nekvalifikovaný učiteľ. Navyše výučba prebiehala v preplnených, rozpadávajúcich sa, zle vybavených budovách, ktoré boli od okolitých malých sídiel neraz vzdialené jednu až dve hodiny cesty, takže aj počet vymeškaných vyučovacích hodín bol vysoký.

Vážne starosti spôsobovali preplnené triedy, počet žiakov v nejednom prípade presahoval stovku. Napríklad v Polomke mal učiteľ na starosti 280 žiakov, v Heľpe 232. V jednom obvode Nitrianskej diecézy priemerný počet žiakov v triede dosahoval 204, v Solivarskom dekanáte Košickej diecézy sa pohyboval medzi 91 a 111 osobami.¹²

⁹ *A magyar állam és a nemzetiségek*, s. 78., s. 94-95.

¹⁰ Slováci patrili prevažne k rímskokatolíckej alebo evanjelickej konfesii. No v Užskej, Zemplínskej a Abovskej župe Rusíni, ktorí žili na slovensko-rusínskej jazykovej hranici a neraz sa poslovenčili, si uchovali gréckokatolícku vieru. POLÁNYI, Imre: *A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón (1895 – 1905)*. Budapest: Akadémiai, 1987, s. 91-93.

¹¹ HALÁSZ, Ferenc: *Nemzeti állam és népoktatás*. Budapest : [s. n.], 1906, s. 14. Podľa hlásenia z Nitrianskej župy roku 1906, „*darmo požadujeme postavenie potrebných nových škôl a rozvíjanie už jestvujúcich, ak sú na to zriaďovatelia škôl pre svoju chudobu neschopní.*“ *Közgazgatási bizottsági jelentések [Hlásenia verejnosprávných výborov žúp]*. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest [Maďarský národný archív, Budapešť], Miniszterelnökség [Ministerské predsedníctvo] K 26 [ďalej len K26] Nyitra megye [Nitrianska župa] 1692. cs. 147 t. ü./357 kb. 909.

¹² Podľa hlásenia z roku 1869 bol podiel tých, ktorí skutočne chodili do školy, 51,20 %, no priemerný počet žiakov pripadajúcich na jedného učiteľa bol 56. Keby nedochádzalo k vymeškaniu hodín v takej miere, reálny počet žiakov by školská sieť v regióne nebola schopná v dôsledku absencie vyhovujúcej infraštruktúry prijať. Keď zoberieme do úvahy celkový počet školopovinných detí, počet detí v triede by v priemere vyšiel na 113, v prípade Oravskej, Tekovskej, Šarišskej, Turnianskej, Trenčianskej, Užskej župy by ho aj značne presiahol. Táto nedostatočná kapacita školskej siete by prakticky znemožnila učenie vo väčšine vtedajších

Častým problémom bol aj mimoriadne zlý technický stav školských budov (napr. Vaďovce, Kajaľ, Láb, Topoľnica, Lamač, Lozorno, Marianka, Vozokany, Žihárec a iné). V mnohých obciach nebola spočiatku školská budova (napr. Považské Podhradie, Podhradie, Výčapy-Opatovce, Veľký Kýr, Palárikovo, Dolná Breznica, Kvašov, Tuchyňa a iné), v Obeckove preto prebiehala výučba pod holým nebom. Inde bola prerušená, lebo obec neplatila učiteľovi (napr. Šaštín, Čierny Brod, Dolná Krupá, Špačince, Žihárec, Moravany nad Váhom, Hlohovec, Hrádok, Stará Lehota, Bôrka, Jalšové a inde).¹³

Vážny problém predstavovala aj vzdialenosť príslušnej ľudovej školy od okolitých sídiel. V prípade škôl vydržiavaných rímskokatolíckou cirkvou mohla táto vzdialenosť predstavovať aj tri hodiny, napr. v topoľčianskom obvode Ostrihomského arcibiskupstva, v ľubietovskom, kremnickom, oslianskom, vo svätokrížskom, v novobanskom, vo zvolenskom a v banskobystrickom obvode Banskobystrického biskupstva, v čadčianskom, jasenickom, kysuckom a starobystrickom obvode Nitrianskeho biskupstva, rovnako aj v ľubovnianskom obvode Spišského biskupstva. V muránskom obvode Rožňavského biskupstva to predstavovalo štyri hodiny, v dolnoliptovskom obvode Spišského biskupstva päť, kým v prípade hornoliptovského päť a pol hodín. Táto vzdialenosť bola najväčšia v hornoužskom obvode Satmárskeho biskupstva, kde cesta do školy trvala deväť a pol hodín.¹⁴ Ani kontrolný systém nefungoval poriadne, na jedného škôldozorca pripadalo 3 000 ľudových škôl, čo znemožňovalo dozor nad ústavmi.¹⁵

Uvedené vzdelávacie inštitúcie boli zároveň aj poslednými baštami, kde sa mohli Slováci vzdelávať v materinskom jazyku a kde sa vďaka možnostiam, ktoré zaisťoval národnostný zákon, často nevyučoval ani štátny jazyk. Navyše z dôvodu cirkevnej autonómie bolo neobyčajne ťažké zasiahnuť proti týmto ústavom a ich učiteľom. Tento stav bol ustavičným terčom kritiky, a tak sa v rokoch 1895 – 1896 pristúpilo k dvom

škôl regiónu (Tabuľka č. 1).

¹³ SCHVARCZ, Gyula: *A közoktatásügyi reform, mint politikai szükségyszerűség Magyarországon*. Pest : Stolf Károly, 1869, s. 257-263.

¹⁴ BARSÍ, József (zost.): *Magyarország közoktatási statisztikája 1864 – 1868*. Budapest : Ráth, 1868, s. 66-71, 76-81.

¹⁵ SCHVARCZ, G.: *A közoktatásügyi reform...*, s. 117-118.

pokusom zrušiť konfesiónálne vzdelávanie poštátnením cirkevných škôl. Predkladateľ návrhu z roku 1896 Géza Polónyi zdôvodnil svoje stanovisko tým, že cirkevná škola, „*zvlášť na maďarských jazykových pomedziach, sa využíva ako živná pôda na protivlastenecké aspirácie a mimochodom nie je ničím iným než semeniskom protivlasteneckých živlov a ústavom na množenie sa protinárodných snáh.*“¹⁶

Táto dilema – maďarizácia či modernizácia – znamenala pre uhorské vlády, v školskej politike ktorých boli oba prvky prítomné, neriešiteľný dualizmus. Nie je náhoda, že podľa Ferenc Halásza, ktorý vypracoval návrh Berzeviczyho zákona, resp. Lex Apponyi, boli úspechom štátneho ľudového školstva dva ukazovatele, a to „*z národného hľadiska nárast počtu maďarčinu ovládajúcich medzi nemaďarským obyvateľstvom, zo všeobecného ľudovo-osvetového hľadiska zase nárast počtu gramotných*“; rovnako sa k tomu postavili aj profesijné orgány.¹⁷

Táto dualita znamenala vážnu dilemu aj pre Slovákov. Vo svojej autobiografii na ňu poukázal aj Milo Urban. Napríklad možnosť ďalšieho štúdia nepredstavovalo pre neho vzdelávanie sa v materinskom jazyku v blízkosti domova, konkrétne v mimoriadne slabej cirkevnej škole, kde vyučoval pastier,¹⁸ ale v štátnom vzdelávacom ústave s vyššou úrovňou, no vzdialenejšom a k tomu ešte s vyučovacím jazykom maďarským.¹⁹

Od začiatku 70. rokov sa municípiá niekoľkokrát pokúsili modifikovať národnostný zákon a zákon o ľudových školách. Prvý krok v tejto veci

¹⁶ Az 1892. évi február hó 18-án hirdetett országyűlés képviselőházának naplója. Budapest : Pesti Könyvnyomda-Részvény Társaság, zv. 28, 1895, s. 351.

¹⁷ HALÁSZ, F.: *Nemzeti állam és népkutatás*, s. 14; NAGY, László et al. (zost.): *A II. országos és egyetemes tanügyi kongresszus naplója*. Budapest : Kongresszus Végrehajtó Bizottsága, 1898, s. 147-148.

¹⁸ „Najbližšie ležali Rabčice. Rabčická škola vtedy bola veľmi slabá. Učil v nej z núdze samouk – dnes by sme povedali amatér – ochotný rabčický gazda trochu čítať, písať a trochu počtovať. Smiali sa mu, že pri počtoch, keď deti majú počítat' nad desať, musia vyzúvať krpce a pomáhať si prstami na nohách lež' aj tak všetka česť mu! Robil, čo mohol, a budúcim rabčickým gazdom vtedy možno aj stačilo, ba poväčšine ani to náležite nevyužili, dávajúc už vo svojom detstve prednosť opatere mladších súrodencov, paseniu kráv, husí a podobne. Moji rodičia však mali so mnou väčšie plány, a tak Rabčice neprichádzali vôbec do úvahy.“ URBAN, Milo: *Zelená krv*. Bratislava : Tatran, 1970, s. 70.

¹⁹ Školy „v Závrivej mali dve: štátnu a cirkevnú. V cirkevnej údajne učili po slovensky a v štátnej ... ako ináč? Po maďarsky. Mňa dali do štátnej pravdaže rodičia. Ak by reku zo mňa dačo bolo. Cirkevná slúžila len tým, čo nemienili drať nohavice v školských laviciach.“ URBAN, M.: *Zelená krv*, s. 80.

predstavovalo zavedenie povinnej výučby maďarského jazyka, čo v decembri 1878 iniciovali Aradská a Torontálska župa, a municípiá ich návrh hromadne podporili. Také isté stanovisko zaujala aj generálna schôdza učiteľov ľudových škôl a v memorande adresovanom Trefortovi žiadala, aby „*sa maďarský jazyk stal povinným predmetom vo všetkých školách našej vlasti.*“²⁰

Proti návrhu zákona sa na zasadnutí ministerskej rady 19. marca ozval sám panovník. František Jozef ho nepovažoval za časový, pretože sa nazdával, že bude len ďalej stupňovať nespokojnosť národností. Minister náboženstva a školstva Ágoston Trefort sa hájil tým, že ide o reakciu na silný tlak žúp v tomto smere a v prípade otáľania hrozí, že parlament prijme nezávisle opozičný návrh. Rovnaké stanovisko zaujal aj ministerský predseda. Trefort priznal, že dobrovoľne by tento návrh zákona nebol predložil. Hoci panovník postoj nezmenil, vzhľadom na okolnosti ustúpil vládnej požiadavke. Zákon č. XVIII z roku 1879 dal učiteľom tri roky na to, aby si na primeranej úrovni osvojili maďarský jazyk a získali odborné vzdelanie, dozorom poveril školských inšpektorov, ktorí mali dozerať aj na vybavenie a stav školy.²¹

Súčasne sa začali zriaďovať moderné štátne školy, a to výlučne s vyučovacím jazykom maďarským. Medzi rokmi 1873 a 1884 vzniklo v krajine 450 vzdelávacích ústavov, z ktorých 110 pripadlo na územie slovenského regiónu. 90 % z nich bolo založených v sídlach so slovenskou, v niektorých prípadoch s rusínskou či nemeckou väčšinou, v prípade Tekovskej, Novohradskej, Nitrianskej, Bratislavskej, Užskej a Zemplínskej župy dostali školy aj maďarské obce.²²

Zákon č. XVIII z roku 1879, ktorý poskytol učiteľom lehotu tri roky na osvojenie si maďarského jazyka, sa v praxi nedal uplatniť, jednak preto, že bol nedostatok učiteľov, a jednak preto, že na ľudových školách, ktoré boli v obecných či cirkevných rukách, nemali mnohí učitelia kvalifikáciu. Hoci vysoký podiel nekvalifikovaných učiteľov prevyšoval celokrajinský priemer (17,74 % na regionálnej a 11,68 % na celoštátnej úrovni),

²⁰ *A magyarországi néptanítók 1878. augusztus 20-23. Budapesten tartott harmadik egyetemes gyűlésének naplója.* Budapest : Szervező-bizottság, 1878, s. 126.

²¹ HAMAR, Mária: A magyar nyelv kötelező tanításáról szóló 1879. évi törvényről. In: *Századok*, roč. LI, 1976, č. 1, s. 88-91.

²² LÁNG, Lajos: *Népoktatás hazánkban 1869 – 1884.* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1886, s. 42-64.

veľká časť z nich bola schopná vyučovať aj v maďarskom jazyku. Podiel učiteľov s nedostatočnou znalosťou maďarčiny bol najvyšší v Oravskej, Liptovskej, Novohradskej, Šarišskej, Turčianskej, Trenčianskej a Zvolenskej župe (Tabuľka č. 2).

V 90. rokoch preto vlády aj župy prišli s viacerými návrhmi, ako tieto nedostatky odstrániť. Prvým krokom bol zákon č. XXVI z roku 1893, ktorý upravoval učiteľské platy o štátny doplatok, no cenou za štátnu podporu – okrem tej peňažnej – bolo, že sa posilnilo vymenovávanie učiteľov ministrom a zvýšila sa disciplinárna právomoc, čo ešte väčšmi obmedzovalo samosprávu ústavov.²³

Župy v 90. rokoch rozbehli niekoľko iniciatív, ktoré mali za cieľ dosiahnuť, aby vláda poštátnila cirkevné a obecné školy. Žiadosť, ktorú koncom roku 1894 predložilo snemu 37 žúp a 10 municipálnych miest, požadovala skrotiť protištátnych a protimaďarských agitátorov. Požadovali v nej sprísnenie tlačového zákona a obmedzenie práva na zhromažďovanie a spolčovanie sa, poštátnenie cirkevného ľudového školstva a verejnej správy, ako aj zrušenie národnostného zákona.²⁴

Odbory ministerstva náboženstva a školstva reagovali na túto žiadosť rôzne. Šiesty právny odbor, ktorý spravoval agendu ľudového školstva, sa vyslovil za poštátnenie škôl, čo zdôvodnil jednak národným hľadiskom, jednak antiliberálnym postojom cirkví. Popri tom navrhoval aj poštátnenie obecných škôl, a to v prípade, že štátna podpora dosiahne istú sumu.²⁵

Žiadosť 28. a 29. marca 1895 podrobne prerokovala poslanecká snemovňa. Predsedajúci za príčinu existujúcich problémov označil činnosť národnostných agitátorov, zásah štátu voči nim pokladal za oprávnený, ale zároveň varoval pred krokmi, „ktoré by chceli potrestať ináč pokojnú a zákony rešpektujúcu veľkú národnostnú masu,“ lebo to by len ešte zhoršilo situáciu. Ministerský predseda ako riešenie – namiesto osobitných opatrení – navrhoval pokračovať v národnostnej politike, a to nech sa len „na

²³ *A magyar állam és a nemzetiségek*, s. 135-138.

²⁴ KEMÉNY, G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1892 – 1900)*, zv. 2. Budapest : Tankönyvkiadó, 1956. s. 391-394.

²⁵ Evangélikus Országos Levéltár [Evanjelický krajinský archív], *Zsilinszky Mihály hagyatéka* [Pozostalosť Mihálya Zsilinszkeho] 90. tét.

vedomie“ predložil vláde.²⁶

Za Stranu nezávislosti podporil túto iniciatívu Dénes Pázmándy, ktorý sa nazdával, že v jestvujúcom školskom systéme „*naozaj vychovávame národnostných buričov, tí kebyže neboli, my ich stáby majstrovským spôsobom vyrábime. Pod pláštikom cirkevnej autonómie sa dnes poskytuje nielen výchova národa, ...ale celé stredoškolské vzdelávanie národností.*“ Ako riešenie navrhoval prísnejší dozor, na stredných školách výučbu maďarského jazyka a literatúry, zemepisu a dejepisu v maďarčine, aby tieto predmety „*širili vlastenectvo*“, no myšlienku postátnenia stredných škôl odmietol.²⁷

Albert Apponyi nepovažoval národnostnú otázku „*pri nasledovaní náležitej politiky pre uhorský/maďarský štát za nebezpečnú*“, vládu však na tomto poli pokladal za slabú. Aj on videl riešenie medziiným v rozšírení právomocí štátneho dozoru a v postavení subvencovaných cirkevných škôl pod štátny dozor, ktorého možnosť však vláda taktiež nevyužije. Vládu vinil aj za protištátny duch vyskytujúci sa v stredoškolskom vzdelávaní a v seminároch.²⁸

Podľa ďalšieho nezávislého poslanca Somu Visontaiho prehnané činy národností podnecujú ku krajnostiam stúpcov národnej idey a „*maďarská verejná mienka už-už dospela tam, keď sa nazdáva, že národnostné problémy vyrieši výnimočné obmedzenie ľudských práv.*“ Tento jav vyvolala podľa neho „*už celé desaťročia ukusovaná neschopnosť uhorských vlád*“, preto namiesto preventívnych opatrení navrhoval rózne vykonávanie jestvujúcich zákonov.²⁹

Ministerský predseda Dezsó Bánffy odmietol v mene vlády prísť so zvláštnymi opatreniami, keďže podľa neho „*maďarský verejný, spoločenský a vládny život treba viesť tak, aby v každom pulze, v každom prihlásení sa slúžil záujmom maďarského národného štátu, potvrdzoval ho,*“ a takto „*bude vývoj krajiny v národnom smere zabezpečený sám od seba.*“ V rámci riešenia sľúbil vydať žiadosti, aby ich vláda posúdila, no nevyučoval, že časom by sa mohli aj realizovať.³⁰

²⁶ 1892. évi, zv. 24, s. 128-129.

²⁷ 1892. évi, zv. 24, s. 131-132.

²⁸ 1892. évi, zv. 24, s. 134-135.

²⁹ 1892. évi, zv. 24, s. 140-141.

³⁰ 1892. évi, zv. 24, s. 144.

V roku 1895 spustila Čanádská župa celokrajinskú iniciatívu viac-menej v záujme poštátnenia ľudových škôl. Podľa jej žiadosti cieľom vzdelávania je národná výchova, ale mnohí učitelia nevedia po maďarsky, alebo ak aj vedia, tak nevyučujú v národnom duchu. Hlavnú príčinu problémov videla vo vzdelávaní kňazov a učiteľov, čo petičný výbor v parlamente navrhoval postúpiť príslušnému ministrovi na preskúmanie.³¹

O žiadosti sa rokovalo 25. januára 1896. Géza Polónyi, zástupca župy, navrhoval zrušiť konfesijné vzdelávanie, lebo podľa neho vďaka ochrane, ktorú mu poskytuje cirkevná autonómia, šíri protivlasteneckého ducha. Na rozdiel od stanoviska výboru navrhoval predložiť ju ministrovi, aby minister „*podal snemovni návrh zákona na zrušenie konfesijného vzdelávania a vstúpenie štátneho vzdelávania do platnosti.*“³²

Gyula Wlassics nesúhlasil s výlučným štátnym vzdelávaním „*ani z hľadiska spravodlivosti, ani z praktického hľadiska.*“ Jednak by to po finančnej stránke znamenalo zvýšenie nákladov o 25 až 30 miliónov korún, jednak nepokladal „*pre slobodný štát, slobodnú štátnu inštitúciu*“ za dôstojné, aby „*nik nesmel postaviť školu a aby výlučným zriaďovateľom školy bol len štát.*“³³

Podľa Wlassicsa cieľom je, aby „*škola nemohla byť hniezdom národnostných nepokojov, aby nemohla škodiť maďarskej štátnej idei.*“ To však možno dosiahnuť nielen poštátnením, ale „*aj inými dostupnými prostriedkami,*“ ako napríklad popri rešpektovaní cirkevnej autonómie zvýšeným štátnym dozorom nad učiteľmi či revíziou učebníc a rozvrhu hodín. Hoci požadoval zamietnutie návrhu ministra Polónyiho, poznamenal zároveň, že vláda „*je stúpencom systému postupného poštátnenia, dokonca jeho uskutočnenie vo väčšom meradle – pre vyššie objasnené vecné dôvody – považuje za nevyhnutné,*“ čo však závisí výlučne od finančných možností.³⁴

³¹ 1892. évi, zv. 28, s. 350.

³² 1892. évi, zv. 28, s. 351-352.

³³ 1892. évi, zv. 28, s. 352-353.

³⁴ 1892. évi, zv. 28, s. 354. Vláda podľa Ferenc Halásza „*nepovažuje výlučné poštátnenie ľudového školstva ani za potrebné, ani za účelné: no ... právo konfesii na zakladanie škôl je len v tom prípade a dovedy nedotknuteľné, v akej miere a dakedy budú v záujme maďarského národného štátu schopné zabezpečovať primeranú vlasteneckú ľudovú výchovu s dosahom na verejný život.*“ Ak by to z finančných alebo politických dôvodov nebolo možné, tam „*by podľa potreby predstúpil štát s právom a povinnosťou na ľudové vzdelávanie.*“ HALÁSZ, F.: *Nemzeti állam és népoktatás*, s. 10-11.

Parlament neprijal žiadosť Čanádskej župy, ale prijal návrh petičného výboru, a postúpil ho na preskúmanie ministrovi náboženstva a školstva. Toto rozhodnutie znamenalo oddialenie záležitosti poštátne- nia, pričom nešlo len o finančné dôvody, totiž krátko po ukončení cirkevno-politických polemík nechcel ani s cirkvou vyvolávať ďalšie konflikty.³⁵

Túto iniciatívu žúp nepodporili ani profesijné združenia a na generálnej schôdzi učiteľov ľudových škôl boli skôr za „tradičný“ spôsob, čiže navrhovali rozšírenie právomocí štátneho dozoru. Zároveň sa obrátili na ministra s prosbou, aby „*jazykom všetkých ľudových škôl Uhorska mohla byť výlučne maďarčina*“, ale v prípade nároku zriaďovateľa školy nech sa od tretej triedy „*vyučuje aj najviac používaný jazyk obce*.“³⁶

Za predsedníctva Gyulu Wlassicsa sa medzi rokmi 1898 a 1902 odohrala akcia s názvom „*Tisíc ľudových škôl*“, v priebehu ktorej vznikali v rôznych častiach krajiny štátne vzdelávacie ústavy. Základné princípy výberu lokality určil obežník Gyulu Wlassicsa č. 55801/1895 adresovaný kráľovským školským inšpektorom. Najdôležitejším hľadiskom bolo v závislosti od dostupných finančných prostriedkov zaobstaráť chudobným obciam bez vzdelávacích ústavov školu. Zároveň bolo smerodajné aj to, aby tam bola podľa možností aj štátna ovoda, ktorá by mohla posilniť účinok ľudových škôl. Medzi zásadami výberu lokality, uvedenými ministrom, figurovali na poslednom mieste rušnejšie miesta, „*ktorých kultúrny dosah sa očakáva na väčšie oblasti a na obce s rôznorodým obyvateľstvom a maďarskou menšinou, kde už jestvujúce tamojšie školy nedokážu zabezpečiť vlasteneckú národnú výchovu*.“³⁷

³⁵ KÖTE, Sándor: Az 1868-as népiskolai törvény "revíziójára" tett kísérletek a századforduló idején. In: *Pedagógia Szemle*, roč. XI, 1961, č. 4, s. 341. Túto akciu vtedajší ministerský predseda Dezső Bánffy vyhodnotil, že „*bez jednotného štátneho ľudového školstva nemožno dosiahnuť „jednotný maďarský národný štát*“, jednotu štátneho jazyka. Ak v tejto otázke nezávisle od všetkých ostatných hľadísk zaujmem stanovisko, prijem návrh poslancu Gézu Polónyiho. ... Ako člen vlády som musel byť obozretnjší a zatiaľ som považoval za dostačujúce, ak sa vláda otázkou importu štátneho ľudového školstva hodlá zaoberať podľa pokynov poslancovej snemovne. Viac než toto som v tom čase nepovažoval za nutné, dokonca vedomý si svojej zodpovednosti ani za prípustné. Veď len nedávno sa odohrali cirkevno-politické zápasy, rany po nich sa ešte nezacelili.“ BÁNFFY, Dezső: *A magyar nemzetiségi politika*. Budapest : Légrády Testvérek, 1903, s. 125-126.

³⁶ HAJÓS, Mihály (zost.): *A magyarországi néptanítók ötödik egyetemes gyűlésének naplója (népiskolai szakosztály)*. Budapest : [s. n.], 1898, s. 159.

³⁷ HALÁSZ, Ferenc: *Teendők a népoktatás terén*. Budapest : [s. n.], 1898, s. 71-72.

Podľa dobových štatistík vzniklo v hornouhorskom regióne 187 štátnych ľudových škôl, z ktorých zhruba 80 % bolo postavených v nemaďarských lokalitách. 62 obcí, čiže jedna tretina dotknutých lokalít, dovtedy vôbec nemalo ústavy pre ľudové vzdelávanie. Z nových škôl bolo 44 % jednotných ľudových škôl s jedným učiteľom, no vo zvyšných ústavoch pôsobili v priemere dvaja učelia. Prirodzene rôzne municípiá sa na výstavbe škôl nepodielali rovnako, najviac nových ľudových škôl vzniklo na území Nitrianskej, Zemplínskej, Tekovskej, Abovsko-turnianskej a Užskej župy, hoci v prípade poslednej sa to spájalo s tzv. programom územného rozvoja, nazývaného horniacka akcia. Z nových štátnych vzdelávacích ústavov bolo 12 % poštátnených cirkevných alebo štátom subvencovaných obecných škôl, čo načrtlo do budúcnosti istú tendenciu, a to aj napriek tomu, že sa počet tých druhých pohyboval ešte len okolo 5 % (Tabuľka č. 3).

Na základe hlásení verejnosprávnych výborov žúp je možné sledovať rozpory medzi znením zákona o ľudových školách a každodenným životom. Správa Hontianskej župy z roku 1906 stanovila popri sprostredkovaní všeobecných a odborných vedomostí dve úlohy ľudového školstva: „*vštepovať národnostiam lásku k uhorskej vlasti a šíriť znalosť maďarského jazyka, ducha maďarskej kultúry.*“³⁸ Uskutočnenie týchto cieľov malo vážne prekážky, ktorými boli jednak sociálne príčiny a jednak nedostatky cirkevných škôl a ich autonómia.

Napríklad v malých a roztrúsených sídlach Oravskej župy výučba často vôbec neprebíhala. Nad vymeškanými hodinami veľakrát prižmúril oko aj škôldozorca, lebo podľa neho sa „*museli poväčšine uznať za ospravedlnené, a to jednak pre chýbajúce ošatenie, jednak pre časté komunikačné ťažkosti v dôsledku mimoriadne zlého počasia.*“³⁹ Hlásenie z Nitrianskej župy hovorí o podobnej situácii, hlásenie z Novohradskej župy uvádza medzi príčinami nedostatkov – popri spomenutých – aj chýbajúce školské vybavenie a výšku školného.⁴⁰

Vážny problém predstavoval aj nedostatok učiteľov, čo bolo vo viacerých župách všeobecným javom. Mnohé školy preto zamestnávali suplujúcich učiteľov, ktorí však často nemali diplom, prípadne boli iného

³⁸ K26 Hont megye [Hontianska župa] 1685. cs. 1190./1906. K. B.

³⁹ K26 Árva megye [Oravská župa] 1676. cs. 580./K. B. 1905.

⁴⁰ K26 Nyitra megye [Nitrianska župa] 1692. cs. 1065 t. ü./3649/1912. kb., Nógrád megye [Novohradska župa] 1691. cs. 2887/1907.

vierovyznania. To bolo príznačné nielen pre cirkevné a obecné školy na severe chudobnejších žúp so slovenskou väčšinou, ale aj pre vzdelávacie ústavy v južnejších, Maďarmi obývaných častiach. Bez odborného vzdelania bolo podľa hlásenia z roku 1905 dvanásť z dvadsaťjeden učiteľov turnianskeho reformovaného dištriktu.⁴¹ V Oravskej župe bolo napríklad veľa tzv. „učiteľov krpčiarov“, čiže jednoduchých roľníkov, čo vedeli písať, a neraz nevedeli ani po maďarsky. Pre nekvalifikovanosť učiteľov bola úroveň výučby v týchto školách „slabšia, ba často nedostatočná“, preto sa ich chcel škôldozorca za každú cenu zbaviť. Zbaviť sa ich bolo možné úpravou učiteľských plátov, čo si vyžadovalo aj štátnu podporu.⁴² Veľký nedostatok učiteľov bol aj v Trenčianskej župe, v cirkevných školách chýbalo 118 učiteľov, výberové konania boli však často neúspešné. Úroveň škôl bola teda aj tu nižšia, chýbali najmä evanjelickí učitelia, navyše na viacerých miestach, „ešte aj v školách úplne zodpovedajúcich zákonu učili obyčajní sedliaci.“⁴³

Ďalšou príčinou absencií bolo, že školopovinné deti z chudobných rodín museli s príchodom poľnohospodárskej sezóny nastúpiť do práce. Podľa jedného hlásenia z Oravskej župy „veľká časť školopovinných hnaná biedou do vzdialenejších krajov bola nútená dať sa do služby a k námezdným robotníkom.“⁴⁴ Obdobná situácia bola v Nitrianskej župe, kde „sa práceschopné obyvateľstvo severných okresov spolu s prevažnou väčšinou školopovinných detí zdržiava od skorej jari po neskorú jeseň na veľkej nížine“. Preto nebolo možné splniť povinnú školskú dochádzku, školské obdobie trvalo len 4 až 5 mesiacov.⁴⁵ Obyvatelia Trenčianskej župy sa zamestnávali na Morave a v Sliezsku, kam so sebou brávali aj deti, kým rodičia z Bratislavskej župy dávali deti do služby v Dolnom Rakúsku.⁴⁶

Kvalitu výučby hatili tiež preplnené vzdelávacie ústavy. Napríklad v Tekovskej župe to považovali za dôležitý fakt, pretože „prlišná preplnenosť škôl sa z hľadiska osvetý a osvojenia si maďarskej reči považovala za veľkú

⁴¹ K26 Abauj-Torna megye [Abovsko-turnianska župa] 1675. cs. 307/K. B. 1905.

⁴² K26 Árva megye 1676. cs. 580./K. B. 1905.

⁴³ K26 Trencsén megye [Trenčianska župa] 1698. cs. 510/1681.

⁴⁴ K26 Árva megye 1676. cs. 580./K. B. 1905.

⁴⁵ K26 Nyitra megye 1692. cs. 950 t. ü./3577 k. b./1911.

⁴⁶ K26 Trencsén megye 1698. cs. 232/1041 kib./1916, Pozsony megye [Bratislavska župa] 1692. cs. 927. K. B./1902., 1837/1904., 2055/1907.

prekážku," a v snahe odstrániť ju naliehali aj na zriaďovateľa.⁴⁷ V evanjelickej chlapčenskej škole v Liptovskom Sv. Mikuláši pripadalo napríklad v roku 1905 na štyroch učiteľov 458 žiakov. Tento počet chcel škôldozorca ohraničiť na max. 320 žiakov a zvyšných poslať do štátnej školy s maďarským vyučovacím jazykom, čomu však zabránil senior, ktorý sa odvolával na dozornú právomoc cirkvi.⁴⁸ Popritom sa objavovali aj námietky proti osnovám cirkevných škôl. Napríklad Bratislavská župa sa viackrát bezúspešne obrátila na arcibiskupa, aby katolícke školy používali jednotnú metodiku výučby a rovnaké učebnice, lebo ich rôznorodosť znehodnocuje efektívnosť výučby.⁴⁹

Vážnu kritiku predstavovala mentalita cirkevných škôl, resp. aj otázka vzťahu štátu a cirkvi. Istý človek z Hontianskej župy to v roku 1906 charakterizoval tak, že kde *„vedenie miestnych škôl tvoria nevlastenecké živly“*, tam *„cirkevná organizácia sklzáne do polohy nástroja nevlasteneckých národnostných aspirácií, – dá sa povedať, že škola slobodne, bez prekážok decimuje vlasť.“* Proti nim *„je takmer nemožné odhaliť pozitívne, súdne dokázateľné fakty a dotýčni sa obháňajú sťažnosťou o napádanie cirkevnej samosprávy, čím si získajú záštitu aj tých, ktorých vlastenectvo je nespochybniteľné.“* Riešenie videl v dôslednom vykonávaní znenia školských zákonov a v posilňovaní štátneho dozoru, skrátka aby *„cirkvi ako zriaďovatelia škôl netvorili štát voči štátu, o to viac, že vzdelávanie nepatrí do rámca náboženského života, je to politikum.“*⁵⁰ Nitrianska a Novohradská župa videli zase riešenie v poštátnení cirkevných ľudových škôl.⁵¹

Hoci výučbu maďarského jazyka tak Gyula Wlassics, ako aj György Lukács ustanovili po prelome storočí (napr. č. 30322/1902, č. 72000/1905), ich nariadenia neprijali opatrenia na poštátnenie vzdelávacích inštitúcií, ale „len“ tradične nástojili na zvýšenom štátnom dozore. Aj keď situácia podľa hlásení verejnosprávnych výborov vykazovala isté zlepšenie, takýmto spôsobom sa však ani naďalej nedarilo dosiahnuť zásadnú zmenu

⁴⁷ K26 Bars megye [Tekovská župa] 1678. cs. 294/1906.

⁴⁸ K26 Liptó megye [Liptovská župa] 1688. cs. 69. kb./1906.

⁴⁹ K26 Pozsony megye 1692. cs. 1837/1904., 1543/1905., 425/1906.

⁵⁰ K26 Hont megye [Hontianska župa] 1685. cs. 1190./1906. K. B.

⁵¹ K26 Nyitra megye 1691. cs. 315./f. i. 1903., Nógrád megye 1691. cs. 2291 kb/1905

– ani na poli modernizácie, ani na poli maďarizácie.⁵² Obrat napokon pri- niesli v roku 1907 Apponyiho školské zákony, ktoré sa zakladali na Berzeviczyho návrhu zákona z roku 1904.

Nový návrh reformy ľudového školstva predložil v marci 1904 v mene vlády Albert Berzeviczy. Inšpiroval sa myšlienkou opozičného poslanca Ferenc Kossutha, ktorého pomoc prijal ministerský predseda István Tisza; zákon už vypracoval príslušný minister. Ľudové školy v cirkevných rukách nepoštátnili a nedotknutými zostali aj práva konfesií na zriaďovanie škôl. Avšak mimoriadne veľký dôraz kládli zákonodarcovia na výučbu maďarského jazyka, keďže sa nazdávali, že odvtedy, ako do platnosti vstúpil o tom pojednávajúci zákon č. XVIII z roku 1879, sa na poli výučby maďarčiny dosiahli len minimálne výsledky. Súdobej verejnej mienke sa však mánilo, čo bolo obsiahnuté v návrhu Berzeviczyho zákona, keďže ten predstavoval „jedine“ dôsledné vykonanie zákona č. XVIII z roku 1879 za podpory štátu.

Paragraf 14 návrhu zákona nariaďoval (okrem náboženskej výchovy a mravouky, kde je podľa potreby možné používať materinský jazyk), aby *„každý povinný predmet v štátnej elementárnej škole bol vyučovaný v maďarskom jazyku“*. V prípade nešťátnych ľudových škôl ponechal voľbu vyučovacieho jazyka v kompetencii zriaďovateľa školy, ale pokiaľ počet žiakov s maďarskou materinskou rečou dosiahne aspoň 20 alebo 20%-ný podiel, *„má sa ako vyučovacím jazykom používať aj maďarčina.“* Ako výlučný vyučovacím jazyk sa maďarčina určila aj pre opakovacie kurzy elementárnych škôl. V nešťátnych školách s vyučovacím jazykom maďarským záviselo vzdelávanie Nemaďarov v materinskom jazyku od možností zriaďovateľov. Paragraf 15 okrem iného nariaďoval, aby sa v školách s nemaďarským vyučovacím jazykom štátny jazyk vyučoval natoľko, aby žiak *„primerane svojim životným podmienkam dokázal svoje myšlienky po maďarsky správne vyjadriť, ďalej aby vedel po maďarsky plynulo čítať, písať a počítat.“*⁵³

⁵² Verejnosprávny výbor Oravskej župy v hlásení z roku 1903 podal správu, že *„z 28 výhradne konfesionálnych učiteľov, ktorí vyučujú bez kvalifikácie a zväčša ani nevedia po maďarsky, sa podarilo osem miest obsadiť diplomovanou alebo aspoň oprávnenou a v štátnom jazyku úplne zbehlou učiteľskou silou.“* Tým *„stúpila nielen všeobecná úroveň výučby, ale na viacerých miestach to umožnilo aj výučbu maďarského jazyka a na väčšine miest mala úspech.“* K26 Árva megye 1676. cs. 686./k. b. 1903.

⁵³ *A magyar állam és a nemzetiségek*, s. 155-156.

Hoci návrh zákona bol dielom zomknutia sa vlády a opozície, rozpory sa zakrátko obnovili a kráľ v januári 1905 rozpustil parlament. Predložený návrh zákona síce nedokázal parlament zaradiť do programu rokovania, no neskôr poslúžil ako základ pre dva školské zákony prijaté v roku 1907, známe aj ako Lex Apponyi. Tieto dva zákony sa stali jedným zo symbolov maďarizácie v období dualizmu, keďže ich charakterizovala tá istá dvojtvárnosť ako dobovú maďarskú národnostnú školskú politiku.

Apponyiho zákony, čiže zákony č. XXVI a XXVII z roku 1907, ustanovili na jednej strane bezplatné školstvo, zakladanie dobe primeraných škôl (čo do stavby a vybavenia), upravovali zamestnávanie kvalifikovaných učiteľov a platy zamestnancov cirkevných škôl, no na druhej strane cenou za to bolo, že sa cirkevné školy vo veľkom počte dostali pod štátnu kontrolu, stali sa školami s vyučovacím jazykom maďarským, čoraz viac požadovali vyučovanie vo vlasteneckom duchu, stupňovali prísnosť dozoru a proti viacerým učiteľom bol vedený súdny spor.

Paragraf 18 zákona č. XXVII z roku 1907 nariadil, že v štátnej elementárnej škole *„jedine štátny jazyk je zavedený ako vyučovací jazyk“*, a výlučným vyučovacím jazykom sa stal aj pre opakovacie náukobehy elementárnych škôl. V prípade nešťátnych ľudových škôl ponechal voľbu vyučovacieho jazyka v kompetencii zriaďovateľa školy, ale pokiaľ počet žiakov s maďarskou materinskou rečou dosiahne aspoň 20 alebo 20%-ný podiel, *„má sa ako vyučovací jazyk bezpodmienečne používať aj maďarčina.“* V nešťátnych školách s maďarským vyučovacím jazykom záviselo vzdelávanie Nemaďarov v materinskom jazyku od možností zriaďovateľov. Novým prvkom bolo ustanovenie obsiahnuté v jeho § 19, že v školách s nemaďarským vyučovacím jazykom sa štátny jazyk bolo treba natoľko naučiť, aby žiak po štvrtom ročníku *„dokázal svoje myšlienky po maďarsky ústne a písomne vyjadriť.“* Rovnako novým prvkom bol § 22, odsek 1, písm. a) až c), ktoré popri používaní nepovolených učebných pomôcok alebo nasledovaní protištátnej tendencie trestali aj zanedbávanie výučby maďarského jazyka.⁵⁴ Rovnako novým prvkom bol § 17, podľa neho bol učiteľ

⁵⁴ V porovnaní s nariadeniami Gyulu Wlassicsa a Györgya Lukácsa to znamenalo závažnú odchýlku. V nich sa totiž neúspech výučby maďarského jazyka neprípisoval výlučne na účet učiteľa, ale v priebehu vyšetrovania bolo treba zväziť aj to, či neboli aj iné, štruktúralne príčiny (napr. nepravidelná výučba, preplnenosť tried, nedostatok učebníc). V prípade, že áno,

povinný vypestovať „v dušiach detí ducha lipnúceho na uhorskej vlasti a vedomie príslušnosti k maďarskému národu.“⁵⁵

Cirkevné ľudové školy následkom tohto zákona prešli v mimoriadne veľkom počte do rúk štátu, keďže cirkvi neboli schopné obstaráť predpísané učiteľské platy. Keď štát prevzal ústavy do vlastných rúk, rozdiely v platoch doplatil. Cirkevné a obecné školy, kde sa dovtedy vyučoval jazyk národností, sa tak stávali školami s vyučovacím jazykom maďarským. Ďalšou novinkou boli súdne procesy proti učiteľom na základe § 22, odseku 1 až 3; tento jav sa vyskytoval do konca obdobia a najväčšmi postihoval Rumunov, no neobchádzal ani Slovákov. Hlavným dôvodom týchto konaní bolo zanedbávanie výučby maďarského jazyka.⁵⁶

Pôsobenie zákonov na ľudové školy v regióne odrážajú tabuľky 4/a a 4/b.

Podľa nich v roku 1913 – v porovnaní so stavom roku 1905 – počet ľudových škôl s vyučovacím jazykom slovenským poklesol v mimoriadne veľkej miere v Trenčianskej, Spišskej, Nitrianskej a Zvolenskej župe, najmenej zas v Oravskej, Tekovskej, Turčianskej a Liptovskej župe. Podiel ľudových škôl v regióne pritom vzrástol len minimálne, no počet v nich zamestnaných učiteľov sa zvýšil takmer o tisíc. Narastanie počtu učiteľov bolo príznačné najmä v Novohradskej, Nitrianskej, Bratislavskej a Zemplínskej župe, kým v Tekovskej, Gemersko-Malohontskej a Trenčianskej župe to malo menšiu, no ešte vždy veľmi dôležitú váhu, keďže to predstavovalo zníženie preplnenosti tried a súčasne nárast úrovne vzdelávania.

Mnohí príslušníci súdobej politickej elity kritizovali účinnosť maďarizácie škôl, pretože ju v prípade národností žijúcich kompaktné považovali za slabú. Lajos Kossuth už v roku 1877 napísal, že „kde sa (v prípade usadeného ľudu) jazyk školy dostane do rozporu s jazykom rodinného prostredia, tam škola dozaista ľahá za kratší koniec.“⁵⁷ Mocsáry nadhodil to isté a vyvodil

škôldozorcovia mali v spolupráci s verejnosprávnym výborom prijať opatrenia na ich odstránenie. *A magyar állam és a nemzetiségek*, s. 150, 179.

⁵⁵ *A magyar állam és a nemzetiségek*, s. 191-194.

⁵⁶ ZILIZI, Zoltán: A Lex Apponyi végrehajtása a Liptó megyei evangélikus iskolákban. In: *Sic Itur ad Astra*, roč. XX, 2006, č. 3-4, s. 246-260.

⁵⁷ *Kossuth Lajos Iratai*. zv. 9. Budapest : Atheneum, 1902, s. 175.

záver, že takýto výsledok sa môže prejaviť jedine v prípade marenia celkovej kvality učenia, pri nepriateľských reakciách podnietených asimilačnými úsiliami a v zostrení národnostných rozporov.⁵⁸ Béla Grünwald či Oszkár Jászi videli zmysel maďarizácie školstva len vtedy, ak sa tá deje v mestách, priemyselných centrách alebo na jazykových pomedziach.⁵⁹ Aj verejnosprávny výbor mesta Bratislava kvalifikoval školu z dlhodobého hľadiska za neúčinnú, ak žiak žije na čisto národnostnom území, kde „z hľadiska pomadžarčovania pár rokov po absolvovaní školy znovu upadne pre nedostatok kontaktu s maďarským plemenom.“⁶⁰

Tieto kritiky dokladajú dobové štatistiky. V župách so slovenskou väčšinou (napr. v Oravskej, Trenčianskej, Turčianskej, Nitrianskej, Liptovskej župe) nedosahoval počet tých, čo ovládali maďarčinu, ani 10 %, kým podiel gramotného obyvateľstva sa pohyboval medzi 60 až 80 %, čo jednoznačne poukazovalo na výsledky výučby ľudového školstva a na neúspech tamojších maďarizačných snáh.⁶¹

⁵⁸ [MOCSÁRY, Lajos]: *A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés*. Budapest : Kókai, 1886, s. 13.

⁵⁹ JÁSZI, Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest : Gondolat, 1986, s. 237-238., GRÜNWARD, Béla: Zólyom megye. In: KŐRÖSI, József (zost.). *Megyei monográfiák. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota a XIX. század végén*. Budapest : MTA, 1891, s. 27-31.

⁶⁰ K26 Pozsony város [Bratislava mesto], 1673. cs. 407/K. B. 1905.

⁶¹ *Magyar Statistikai Évkönyv*. Buda : Országos Magyar. Kir. Statistikai Hivatal, 1911, s. 22-27.

Tabuľka č. 1.

Počet žiakov na jedného učiteľa v roku 1869 ⁶²			
Župa	Počet školopovinných na jedného učiteľa	Reálny počet žiakov na jedného učiteľa	Reálny podiel do školy chodiacich detí
Abovská	108	55	50,73
Oravská	163	68	42,60
Tekovská	131	59	56,15
Gemersko-malohontská	83	48	57,14
Hontianska	100	55	54,76
Liptovská	107	60	55,97
Novohradská	94	60	63,90
Nitrianska	118	61	52,21
Bratislavská	112	40	35,49
Šarišská	127	68	53,17
Spišská	114	67	58,64
Turnianska	135	81	59,93
Trenčianska	141	52	36,89
Turčianska	101	43	42,86
Užská	122	47	38,95
Zemplínska	111	51	45,89
Zvolenská	96	49	51,15
Šestnásť spišských miest	64	52	65,22
Spolu	113	56	51,20

⁶² MSÉ 1871, s. 28-33., s. 63-67.

Tabuľka č. 2.

Kvalifikácia učiteľov a schopnosť vyučovať maďarský jazyk roku 1892 ⁶³							
Župa	Diplomovaný učiteľ			Vyučovať maďarský jazyk			Spolu
	je	nie je		je schopný	nie je schopný		
	osôb	osôb	%	osôb	osôb	%	
Abovsko-turnianska	232	69	22,92	300	1	0,33	301
Oravská	107	34	24,11	112	29	20,56	141
Tekovská	232	25	9,72	247	10	03,89	257
Gemersko-malohontská	305	73	19,31	378	-	-	378
Hontianska	186	22	10,57	207	1	0,48	208
Košice	78	1	1,26	78	1	1,26	79
Liptovská	125	26	17,21	131	20	13,24	151
Novohradská	304	85	21,85	326	63	16,19	389
Nitrianska	698	67	8,76	708	57	7,45	765
Bratislavská	451	34	7,01	473	12	2,47	485
Bratislava mesto	117	7	5,64	120	4	3,22	124
Šarišská	201	95	32,09	227	69	23,31	296
Banská Štiavnica a Banská Belá	30	-	-	29	1	3,33	30
Spišská	304	59	16,25	351	12	0,03	363
Trenčianska	340	141	29,31	422	59	12,26	481
Turčianska	77	36	31,85	84	29	25,55	113
Užská	217	43	16,54	249	11	4,23	260
Zemplínska	386	135	14,66	474	47	9,02	521
Zvolenská	198	38	16,10	203	33	13,98	236
Spolu (slovenský región)	4588	990	17,74	5119	459	8,22	5578
Spolu (Uhorsko)	22 426	2965	11,68	23 804	1587	6,25	25 391

⁶³ MSÉ 1892, s. 306-307.

Tabuľka č. 3.

Výsledky programu ľudových škôl „1000“ ⁶⁴												
Župa	Charakter obce		Celkový počet škôl	Počet vytvorených učiteľských miest	Z toho jednotná škola s jedným učiteľom	Priemerný počet učiteľov v školách s viacerými učiteľmi	Charakter poštátnených škôl				Počet poštátnených škôl z (spolu)	Sídlo bez školy
	maďarský	národnostný					obecné, štátom subvencované	cirkevné	iné			
Abovsko-tur-nianska	18	17	35	59	8	1	3	7	-	10	10	
Oravská	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Tekovská	4	13	17	35	6	2	-	-	-	2	5	
Gemersko-malohontská	4	7	11	32	4	4	-	1	-	1	6	
Hontianska	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Liptovská	-	1	1	1	1	1	-	1	-	1	-	
Novohradská	2	-	2	4	-	2	2	-	-	2	-	
Nitrianska	1	29	30	45	14	2	-	-	-	-	16	
Bratislavská	2	3	5	6	5	2	1	-	-	1	3	
Šarišská	-	17	17	46	7	3	-	1	-	1	6	
Spišská	-	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-	
Trenčianska	-	10	10	19	3	2	-	-	-	-	4	
Turčianska	-	8	8	11	6	2	2	-	-	2	1	
Užská	1	23	24	28	15	1	2	-	-	2	4	
Zemplínska	5	13	18	43	6	3	3	-	-	3	5	
Zvolenská	-	8	8	11	6	2	-	-	-	-	2	
Spolu	37	150	187	321	82	2	13	10	-	23	62	
Uhorsko	181	397	724	1605	288	3	86	33	10	129	90	

⁶⁴ HALÁSZ, Ferenc: Új állami népiskolák. In: *Néptanítók Lapja*, roč. XXXII, 1899, č. 9, s. 2-6., HALÁSZ, Ferenc: Új állami népiskolák. In: *Néptanítók Lapja*, roč. XXXIII, 1900, č. 4, s. 1-6., HALÁSZ, Ferenc: Állami népoktatás. In: *Néptanítók Lapja*, 1901, roč. XXXIV, č. 6, s. 2-8., HALÁSZ, Ferenc: Állami népoktatás. In: *Néptanítók Lapja*, roč. XXXV, 1902, č. 9, s. 2-6., HALÁSZ, Ferenc: Új állami népiskolák. In: *Néptanítók Lapja*, roč. XXXVI, 1903, č. 7, s. 2-5.

Tabuľka č. 4/a-b.

Vyučovaci jazyk ľudových škôl slovenského regiónu roku 1905-1913 ⁶⁵										
Župa / Rok	slovenský alebo dvoj-jazyčný		maďarský		nemecký, ru-sínsky alebo dvojjazyčný		spolu		počet učite-ľov	
	1905	1913	1905	1913	1905	1913	1905	1913	1905	1913
Abovsko- turnianska	-	-	277	277	-	-	277	277	363	408
Oravská	76	51	34	60	-	-	110	111	141	163
Tekovská	28	-	177	221	2	-	207	221	295	357
Gemersko- malo- hontská	21	2	279	302	-	-	300	304	389	459
Hontianska	14	12	156	157	-	-	173	170	217	240
Košice	-	-	6	9	-	-	6	9	63	80
Liptovská	84	65	18	32	-	-	102	97	148	173
Novohrad- ská	16	-	297	329	-	-	313	329	454	574
Nitrianska	174	48	293	438	8	-	475	486	799	934
Bratislav- ská	106	78	275	222	7	3	388	303	531	628
Bratislava mesto	-	-	25	24	-	-	25	24	121	138
Šarišská	7	-	222	273	13	3	242	276	319	383
Banská Štiavnica	2	-	11	14	-	-	13	14	20	31
Spišská	82	28	89	182	63	26	234	236	358	413
Trenčianka	160	36	201	348	-	-	361	384	498	567
Turčianska	32	24	38	48	2	-	72	72	110	126
Užská	-	-	227	241	22	-	249	241	317	328
Zemplín- ska	18	-	369	477	45	-	432	477	590	718
Zvolenská	72	-	91	144	-	-	163	144	241	246
Spolu	892	304	3082	3798	154	32	4142	4175	5974	6966
Uhorsko	1962	365	11 664	13 608	1041	496	16 491	16 929	29 520	35 253

Preklad z maďarčiny: Alica Kurhajcová

⁶⁵ MSÉ 1905, s. 342-347; MSÉ 1916, s. 250-251.

Summary

Modernization and/or Magyarization (School politics and public education in Upper Hungary, 1867-1918)

The configuration of the modern public school system started after the Austro-Hungarian Compromise in 1867. Most of the elementary schools in Upper Hungary belonged to the Roman Catholic and Lutheran churches at that time. The church elementary schools could be characterized by two things. On the one hand they didn't do for the demands of the modern age, but on the other hand they provided mother-tongue teaching for the Slovak population of the area, who were in the majority in Upper Hungary. This duality became the reason of permanent attack on church elementary schools and there were some attempts to revise the 1868 Nationality and Elementary Education Acts since the 1870-s. This process had many stages, but it didn't managed to reach a breakthrough till 1907. The Apponyi school laws in 1907 reached serious results in the field of the modernization of the elementary school system, but most of the church schools were nationalized. At the end of the Dualism only the 10 percents of the Slovak population of Upper Hungary could speak Hungarian, while only the 30-40 percents of them were illiterate. These data can prove the results of the modernization and the failure of the Magyarization in the area of the public school system.

Pomníková kultura v Bratislave Spomínanie – vizualizácia moci – reprezentácia

ELENA MANNOVÁ

Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave

*„Socha je smutná vec, / krátka je jej sláva. /
Prečká ju podstavec / (Zbor:) Istá vec! – / na ktorom stáva.“*

Text Lubomíra Feldeka k piesni, ktorú televízia na konci éry reálneho socializmu odmietla vyselať,¹ ilustruje dôležitý aspekt plastík vo verejnom priestore – nestálosť. Ak sa im aj podarí ustať, ich poslanstvo sa obmieňa: s premenlivou politickou a spoločenskou situáciou dostávajú vždy nový význam a kódovanie. Keď som roku 2004 referovala o obsadzovaní verejného priestoru Bratislavy pomníkmi, nazvala som príspevok *Od Márie Terézie k Schöne Nácimu*.² Odvtedy mestom prehramli viaceré pomníkové škandály, takže roku 2010 by bol adekvátnejší názov *Od Márie Terézie k Svätoplukovi*, o rok nato *Od originálu Márie Terézie ku kópii Márie Terézie...* Vlny vášnivých diskusií nakoniec vždy utichnu, zostáva však otázka, aké ciele majú pamätníky v meste a čo sa dá nimi dosiahnuť.

Pre utváranie pomníkovej kultúry Bratislavy boli dôležité viaceré faktory. Po prvé: Závisela, tak ako v iných mestách, od miery samostatnosti mesta, mešťanov a ich spolkov. S pokračujúcou modernizáciou neustále vzrastala rola štátu a z kamenných piedestálov sa hlásala čoraz viac štátna predstava o usporiadaní spoločnosti (politická kozmológia) a o zrode režimu (politická kozmogónia) než miestne tradície pôvodne väčšinou nemcky hovoriaceho mešťianstva.

Po druhé: Pomníkovú scénu ovplyvňovalo aj postavenie mesta

¹ FELDEK, Lubomír: Podstavec. In *SME* 23. 8. 2012, s. 20.

² MANNOVÁ, Elena: Von Maria Theresia zum Schönen Náci. Kollektive Gedächtnisse und Denkmalkultur in Bratislava. In: Rudolf Jaworski – Peter Stachel (eds.): *Die Besetzung des öffentlichen Raumes. Politische Plätze, Denkmäler und Straßennamen im europäischen Vergleich*. Berlin 2007, s. 203-216. Prvá časť nasledujúceho prehľadu bratislavských pomníkov vychádza z uvedenej štúdie.

v rámci štátu. Predstava „bašty maďarstva“ na hranici Uhorska s Rakúskom, ako aj neskoršia rola hlavného mesta – spočiatku krajiny, potom slovenského štátu – oslabovali pozície mestskej samosprávy pri obsadzovaní verejného priestoru. Pamätné miesta v hlavnom meste už mali patriť „celému Slovensku“ a o ich kódovaní chcel rozhodovať štát.

Po tretie: Prichádzalo k veľkým zmenám obyvateľstva. V dôsledku asimilácie (násilnej aj konjunkturálnej) a v dôsledku početných migrácií od konca 19. storočia a predovšetkým po roku 1918 sa v meste objavilo mnoho „nových“ ľudí, pre ktorých znázorňovali miestne prešporské tradície symbol starého, prežitého poriadku. Napätia medzi starousadlíkmi a prišielcami sa na verejnosti prejavovali najmä v troch reprezentatívnych oblastiach: v boji o divadlo, pri futbale a pri architektonickej prestavbe mesta, vrátane zmien v pomníkovej kultúre. Starousadlí Nemci a Maďari obraňovali „historické pamiatky“, novoprichádzajúci Slováci a Česi naopak uprednostňovali „moderné mesto“.³

Po štvrté: Nakoľko je v husto zastavanom mestskom priestore núdza o voľné miesto, musela sa s rastom obyvateľov pri politickom obsadzovaní námestí meniť hierarchia verejných priestranstiev aj hierarchia pomníkov.⁴

Mocenské pomery v meste neboli nikdy úplne identické s rozložením moci v štáte. Preto sa pomníková scéna rozvíjala ambivalentne a nie tak jednoznačne ako oficiálne verzie minulosti. Hoci od 16. storočia mesto malo výnimočné postavenie v rámci Uhorska, dlho tu stála len jediná plastika panovníka – Maximiliána Habsburského. Vznikla za mimoriadnych okolností, údajne ju mestu daroval sám kráľ po požari, čo vypukol počas jeho korunovácie roku 1563. Jeho socha na fontáne pred radnicou prežila všetky ikonoklastické vlny, snáď preto, že ju obyvatelia až dodnes považujú za legendárneho rytiera Rolanda.

Predovšetkým v 19. storočí, keď si mešťania financovali pomníky sami bez podpory štátu, mohli magické postavy z bronzu či kameňa vyjadrovať „mestskú identitu“. Prvou veľkou samostatnou pomníkovou akciou prešporských mešťanov bolo vybudovanie pomníka slávneho rodáka – Johanna Nepomuka Hummela. Vzápätí po úmrtí známeho hudobníka

³ SALNER, Peter a kol.: *Taká bola Bratislava*. Bratislava 1991; SALNER, Peter: *Premeny Bratislavy. Etnologické aspekty sociálnych procesov v mestskom prostredí*. Bratislava 1998.

⁴ KOSTOF, Spiro: *Die Anatomie der Stadt. Geschichte städtischer Strukturen*. Frankfurt – New York 1993, s. 172.

(1837) sa v jeho rodnom meste objavili snahy o uctenie jeho pamiatky. Cirkevný hudobný spolok každoročne uvádzal jeho omšu, architekt Ignác Feigler reštauroval umelcov rodný dom. Pri 100. výročí jeho narodenia iniciovala slobodomurárska lóža Mlčanlivosť (Zur Verschwiegenheit) založenie výboru na postavenie Hummelovho pomníka. Členovia sa rozhodli postaviť pomník bez verejných zbierok, len vlastnými silami – z výnosu koncertov, prednášok a umeleckých výstav. Mesto okamžite premenovalo ulicu, kde stál Hummelov rodný dom, ale výboru to trvalo takmer desaťročie, kým mohol byť pomník od Viktora Tilgnera odhalený na Promenáde (v októbri 1887). Umeleckú kritiku uchvátil „svieži duch barokového štýlu“. Všetky rituály a písomné dokumenty z ceremónie odhaľovania dosvedčujú, že pritom nešlo o slávenie „nemeckého génia“. Už predtým do základov pomníka vložili listinu písanú maďarsky a nemecky. Slávnostný koncert pred odhaľovaním otváral veršovaným maďarským prológom gróf Géza Zichy, pričom ospevoval „magyar hazafiság“ (uhorsko-maďarské vlastenectvo) Jánosa Hummela. Koncert uzavrela nemecká príležitostná báseň miestneho básnika. Oslavný spis sa skladal z dvoch paralelných textov, maďarského a nemeckého. Etnicita hudobníka sa vôbec nespomenula, zato sa uvádzalo, že rozprával viacerými jazykmi a „pomerne majstrovsky“ zvládal aj maďarčinu.⁵ Celé podujatie ako „hold veľkému synovi mesta, géniovi a vernému synovi múz“ vynikajúco reprezentuje prednacionálnu patriotickú a lokálnu identitu a prouhorsku lojalitu Prešporčanov za dualizmu.⁶

Aktívny mestský archivár, člen početných spolkov Johann Nepomuk Batka sa pokúsil roku 1890 iniciovať vybudovanie pomníka ďalšiemu hudobníkovi. Mal pripomínať populárneho Franza/Ferenca Liszta, ktorý stelesňoval mešťanom nekonfliktné etnické „potpourri“, zmes nemectva a maďarstva. Batkove snahy však v tomto prípade nevedli k úspechu.⁷ Podobné miešanie identifikácií, aj s pridanou hodnotou

⁵ BATKA, Johann – WODIÁNER, Emerich (eds.): *A Hummel-emlékszobor leleplezéséhez, Pozsony, 1887. évi október hó 16. Zur Enthüllung des Hummel-Denkmal in Pressburg, am 16. Oktober 1887.* Pozsony–Pressburg [1887].

⁶ Bližšie TANCER, Jozef – MANNOVÁ, Elena: Od uhorského patriotizmu k menšinovému nacionalizmu. Zmeny povedomia Nemcov na Slovensku v 18. až 20. storočí. In: Gabriela Kiliánová – Eva Kowalská – Eva Krekovičová (eds.): *My a tí druhí v modernej spoločnosti : konštrukcie a transformácie kolektívnych identít.* Bratislava 2009, s. 373-379.

⁷ *Geschichte der gerechten und vollkommenen Johannesloge Zur Verschwiegenheit im Oriente*

prodynastickej lojality, charakterizuje druhé veľké pamäťotvorné podujatie Prešporka na konci 19. storočia – stavbu miléniového pomníka Márie Terézie na mieste bývalého korunovačného pahorka (1897). Sochár Johann/János Fadrusz zobrazil svojím súsoším z bieleho kararského mramoru „jednu z najkrajších epizód vlasteneckých dejín, ktorá sa odohrala v Prešporku: ... mladá kráľovná, ohrozená zo všetkých strán vonkajšími nepriateľmi, hľadá pomoc pred tu zhromaždenými šľachticmi z celej ríše, ktorí nadšene volajú: *Vitam et sanguinem pro Rege nostro!*“⁸ Podľa pamätného spisu mali vedľajšie postavy znázorňovať šľachtu a meštianstvo Uhorska. Magnát stojaci vľavo od kráľovnej ukazuje rukou k Dunaju, smerom k Pešti, „akoby chcel povedať: *Hľa, tu leží Tvoje verné Uhorsko*“. „Hrozivá postava meštianskeho bojovníka,“ držiaceho štít s krajinským erbom, „so spusteným mečom hľadá výhražne a odhodlane za práve zdolaným nepriateľom“. V skutočnosti sa pozerá smerom na Viedeň a podľa slovenskej tlače je to kuruc, teda protihabsburský rebel. Pamätná listina aj nápis na zadnej strane „korunovačného pomníka“ boli v maďarčine, ktorá prevládala aj v programe na námestí a v divadle. Prítomný kráľ a slávnostní rečníci hovorili maďarsky a nemecky – cisár, mnohí Prešporčania a miestni šľachtici neovládali maďarčinu veľmi dobre.⁹ Vo Fadruszovom súsoší sa prelínali historické väzby mesta na Habsburgovcov, ktorí tu boli korunovaní, s lojalitou k Uhorskému kráľovstvu. Spomienky na „nemecké“ a „uhorsko-maďarské“ mesto sa navzájom neoddeľovali. Akcia nebola začlenená do rámca štátnych miléniových osláv, všetko sponzorovali mešťania a mesto. Štát však v tom istom čase podporil postavenie iného pomníka v tomto priestore – arpádovského bojovníka na Devínskom hrade. „Honfoglaló vitéz“ (hrdina z obdobia „zaujatia vlasti“) tvoril súčasť siete miléniových pomníkov, ktoré symbolicky vyznačovali teritórium uhorsko-maďarského národa.¹⁰ Devínsky pamätník mal jednoznačne strážiť územie Uhorska pred

Pressburg 1872-1932. Reichenberg s. d., s. 93.

⁸ ENGYELI, Eugen – LANGER, Alois (eds.): *Festschrift zur Enthüllung des Pressburger Krönungsdenkmales am 16. Mai 1897*. Pressburg [1897], s. 12.

⁹ BABEJOVÁ, Eleonóra: *Fin-de-Siècle Pressburg. Conflict and Cultural Coexistence in Bratislava 1897-1914*. New York 2003, s. 163-164. Odhaľovania korunovačného pomníka sa zúčastnilo toľko prestížnych hostí, že ich zoznam aj s ubytovaním v meste vyšiel tlačou v podobe brožúry. Archív hlavného mesta SR Bratislavy (ďalej AMB), Mesto Bratislava, kart. 2886, č. 645/27.

¹⁰ VARGA, Bálint: Medzi Arpád a Máriou Teréziou. Milénárne pamätníky a identity Fin-de-Siècle Pressburg. In: Matej Medvecký (ed.). *Fenomén Bratislava*. Bratislava, 2011, s. 288-306;

Rakúskom.

Pred prvou svetovou vojnou asimilácia po nemecky hovoriacich Prešporčanov pokročila už natoľko, že miestne maďarské elity si mohli dovoliť uskutočniť prvý pomníkový presun. Na jar 1911 bol Hummelov pomník preložený do neďalekého parčíka pred kláštorom notredamiek a čestné miesto pred divadlom obsadil maďarský národný hrdina Sándor Petőfi. Príležitostný pamätný spis sa síce okrajovo zmieňuje o jeho pred-revolučnej prítomnosti v Prešporke, ale súsošie Bélu Radnaia stelesňuje básnika v situácii závažnej pre celý maďarský národ – vo chvíli, keď odložil lýru a uchopil šabl'u. Na reliéfe na zadnej strane pomníka Petőfi recituje ľudu svoju slávnu báseň „Talpra Magyar“ 15. marca 1848 v Pešti.¹¹ V roku 1848 veľa nemeckých mešťanov horlilo za maďarskú revolúciu a aj potomkovia proviedenských konzervatívcov, bývalých „žltociernych“, už boli spracovaní školou a každoročnými oslavami, takže nemecky hovoriaci Prešporčania na začiatku 20. storočia proti Petőfiho soche neprotestovali. K nemeckému nacionalizmu sa na verejnosti žiadne skupiny nehlásili a platonické výzvy, že by bolo vhodné postaviť aj Goetheho pomník, zostali bez odozvy. Zato vznikol spolok na postavenie Kossuthovho pamätníka.¹² Jeho činnosť však brzdila prvá svetová vojna a ukončil rozpad monarchie.

Keď mesto obsadila československá armáda, Máriu Teréziu, Hummela a Petőfiho preventívne zadržali. Za doskami pôsobili naďalej autenticky. Z obavy pred demonštráciou strážili 15. marca Petőfiho sochu detektívi – napríklad roku 1921 zadržali štyroch ľudí, ktorí hodili k pomníku kytičky kvetín. (Po vypočutí na policajnom riaditeľstve ich prepustili.)¹³ Nová moc sa v meste etablovala ťažko, a tak odhungarizovanie pomníkovej scény pokračovalo pomaly. Len postupne odstraňovali početné pamätné tabule v maďarčine, pripomínajúce členov habsburského rodu, udalosti a osobnosti maďarskej revolúcie 1848, rodiská a bydliská miestnych osobností či akcie Okrášľovacieho spolku. Roku 1921 boli zničené

VARGA-KUNA, Bálint. *Celebration & Conflict: The Reception of the Hungarian Millennial Memorials in Theben and Kronstadt*. München 2008.

¹¹ *Festschrift aus Anlass der Enthüllung des Pozsonyer Petőfi-Denkmales*. Pozsony 1911.

¹² Zoznam funkcionárov v *Pressburger Wegweiser 1915*, s. 132.

¹³ Národný archív Praha, Ministerstvo unifikácií, inv. č. 21, kart. 2.

oba miléniové pamätníky – Mária Terézia a arpádovský bojovník na Devíne. Československé úrady sa dištancovali od týchto dvoch pomníko-
reckých činov, ale najmä českí publicisti sa nechávali počuť, že „*takéto so-
chy sú pre nás cudzie a bezvýznamné, a preto musia ustúpiť novodobému du-
chu*“.¹⁴ Petófiho pomník bol demontovaný a až začiatkom 50. rokov opäť
inštalovaný v petržalskom parku. Veľkú kritiku medzivojnovnej sloven-
skej tlače vyvolávali busty umelcov v oválnych otvoroch na priečelí Mest-
ského divadla. Dráždili najmä portréty Vörösmartyho a Katonu; Liszt
a hlavne Shakespeare a Goethe sa zdali byť tolerovateľní. Kultúrna komi-
sia mesta navrhovala novú zostavu: Shakespeare, Goethe, Palárik, Sme-
tana a Madách. Pri renovácii divadla boli busty odstránené a takmer se-
demdesiat rokov zostali výklenky prázdne. Vrátili sa zreštaurované až
roku 2003 a zničenú Vörösmartyho bustu nahradila Mozartova.¹⁵

Osobitnú kapitolu medzivojnovnej pomníkovej kultúry mesta pred-
stavuje uctievanie padlých z prvej svetovej vojny. Najprv si obyvatelia
dvoch mestských štvrtí pripomenuli pamiatku svojich padlých pomníč-
kom na Zámočkej ulici, ktorý umiestnili pod starší stĺp so sochou Krista.
Neskôr Okrášľujúci spolok postavil s podporou mesta a verejnosti monu-
ment na Murmanskej výšine – obrovskú kamennú schránku spočívajúcu
na telách štyroch ležiacich levov (autori: architekt Franz Wimmer a sochár
Alois Rigele). Okolité obce, ktoré dnes patria k mestu, si uctili padlých
spoluobčanov vlastnými pomníkmi. Spomínalo sa pri nich, samozrejme,
väčšinou na vojakov, ktorí zahynuli v boji „za kráľa a uhorskú vlasť“.
Nové československé elity potrebovali však hrdinov z opačného tábora.
Poslúžili im slovenskí vojaci Ján Škapík a Martin Jurza, popravení na
hrade za podnecovanie vzbury v prešporských vodných kasárňach v lete
1918. Vzbúrencov prekvalifikovali na národných martýrov, ktorí odmietli
bojovať za „im cudziu“ monarchiu a „padli za slobodu slovenského ná-
roda“. Zástupcovia Maďarov a Nemcov v mestskom zastupiteľstve ne-
súhlasili s postavením pomníka popraveným vojakom. Nakoniec však
boli telá oboch exhumované a pietne uložené do nového hrobu v Slávičom

¹⁴ Pavel Z BUDČE, Komu a proč dnes stavíme pomníky. Bez udania miesta vydania a dá-
tumu, s. 19.

¹⁵ BLAHOVÁ, Elena: Busty na priečelí historickej budovy Slovenského národného divadla.
In *Bratislava, Spisy Múzea mesta Bratislavy*, 17, 2005, s. 95-103.

údolí. Až roku 1927 na ňom odhalili dôstojný pomník od známeho architekta Emila Belluša. Každoročne pri ňom ležali vence od vojska a slovenských a českých spolkov.¹⁶

Za monarchie označovali „historické dedičstvo“ predovšetkým pamätne tabule Toldyho kruhu, upozorňujúce na lokálne udalosti významné pre maďarský nacionalizmus. Keď sa po roku 1918 provinčné mesto Prešporok (vtedy už Požoň) menilo na metropolu Slovenska Bratislavu, začali sa objavovať pomníky a tabule, ktorých námety nesúviseli konkrétne s Bratislavou, ale mali reprezentovať slovenský národ. Popredným nositeľom občianskych memoriálnych aktivít sa stala Slovenská liga. Od roku 1926 sa snažila v meste postaviť Hviezdoslavov pomník. V 30. rokoch na Františkánskom námestí odhalila bustu svojho bývalého podpredsedu, moravského kňaza Aloisa Kolíska a na novopostavený Národný dom Slovenskej ligy nainštalovala bustu svojho zakladateľa Ignáca Gessaya. Na druhý podstavec pri vchode do Ligapasáže plánovala začiatkom 40. rokov postaviť plastiku prvého predsedu Slovenskej ligy v Amerike Štefana Furdeka. Vzhľadom na vojnové pomery ju umiestnila v interiéri.¹⁷ (Novú Furdekovu sochu pri vchode po pasáži odhalili až roku 2007 pri 100. výročí jeho narodenia zástupcovia americkej Slovenskej ligy a Matice slovenskej.) Po druhej svetovej vojne sa lige ešte podarilo iniciovať vznik pamätnej tabule obrancovi práv Slovákov Björnstjerne Björnsonovi.

Najviac energie venovali ligisti výstavbe pomníka básnika Pavla Országha Hviezdoslava. Po dlhotrvajúcich úradných prieťahoch získali od mesta povolenia na zorganizovanie dvoch zbierok a požadované miesto na Hviezdoslavovom námestí (bývalej Promenáde, premenovanej na konci 19. storočia na Kossuthovo námestie a začiatkom 20. rokov na Palackého sady). Najvyššou sumou prispel Krajský úrad. Súťaž na výtvorné riešenie pomníka vyvolala vášnivú verejnú diskusiu. Časť tlače obviňovala Slovenskú ligu zo slovenského separatizmu, nakoľko porota nevybrala do užšieho kola žiadneho českého sochára. Spolok neargumentoval výtvornou hodnotou návrhov, ale nacionálnymi dôvodmi: potrebou

¹⁶ BABJAK, Juraj: Cintoríny a pomníky padlým v prvej svetovej vojne v Bratislave. In: *Bratislava, Spisy Múzea mesta Bratislavy*, 19, 2007, s. 123-146.

¹⁷ LETZ, Róbert: *Dejiny Slovenskej Ligy na Slovensku (1920 – 1948)*. Martin 2000, s. 197.

podporiť slovenských sochárov, ktorí jediní dokážu najlepšie stvárniť slovenského básnika.¹⁸ Zákazku získali sochári Vojtech Ihriský a Jozef Pospíšil. Vypracovali návrh na sochu z bieleho mramoru, za ktorou mala stáť mramorová pergola so štyrmi stĺpmi. Nakoniec sa realizoval skromnejší projekt, mramor bol nahradený bronzom a stĺpy radom tují. Honosná slávnosť odhaľovania v septembri 1937 sa začínala na Námestí slobody, odkiaľ vyrazil sprievod krojovaných skupín (reprezentantov slovenskosti), zástupcov spolkov a úradov, ako aj žiactva. Kvôli štátnemu smútku za zosnulým prezidentom Masarykom chýbali obligátne kapely. Na námestí rečnili z tribúny predseda vlády Milan Hodža a krajinský prezident. V najcennejšom zhromažďovačom priestore mesta sa tak prvý raz objavil monumentálny čisto slovenský pomník s celonárodným poslanstvom.

Potrebou „vyvlastňovania“ verejného priestoru a jeho obsadzovania slovenskými, resp. československými symbolmi argumentovali iniciátori budovania nových pomníkov. Napr. keď roku 1936 akademický senát Univerzity Komenského navrhoval postaviť pomník arcibiskupovi Alexandrovi Rudnayovi, bola zdôrazňovaná v prvom rade jeho slovenskosť: *„...nemá byť zvečnená osoba, ale mužný výrok Slováka – vysokého hodnostára Uhorska: Slavus sum et si in cathedra Petri forem, Slavus ero.“*¹⁹ Nakoniec sa namiesto nákladného sochárskeho diela zvolila lacná náhrada – Dómske námestie premenovali na Rudnayovo.

Najnákladnejšou pomníkovou akciou medzivojnových rokov bolo zriadenie pomníka generála Milana Rastislava Štefánika. Dielo českého sochára Bohumila Kafku inštalovali až na jeseň 1938, náklady hradil štát. Postava nadživotnej veľkosti pod pylónom s plastikou leva so štátnym znakom stála pri Dunaji na námestí, kde kedysi býval korunovačný pahorok a po ňom pomník Márie Terézie. Socha mýtizovaného generála v leteckej kombinéze hľadela na rieku a stelesňovala cudzím návštevníkom reprezentanta Československa a ochrancu Slovenska. Počas Slovenského štátu spoluzakladateľa Československej republiky prekódovali na slovenského autonomistu a oslavovali aj jeho antikomunizmus. Politicky nevhodného leva sňali, monumentálny stĺp zbúrali. Štefánikova socha prežila do roku 1954, ale potom bola práve kvôli protibolševickému boju

¹⁸ Tamže, s. 193-196.

¹⁹ AMB, Mesto Bratislava, kart. 2913, č. 961/36.

generála (navyše „imperialistickej“ francúzskej armády) zlikvidovaná. Miesto na nábreží zostalo dlho prázdne, až kým na ňom nepostavili súsošie so Štúrom a jeho družinou. Pylón s levom sa neočakávane objavil pri 70. výročí vzniku Československa roku 1988 neďaleko od pôvodného miesta – pred budovou Slovenského národného múzea na Vajanského nábreží. Lev držal slovenský znak zavrhnutý socialistickou ústavou z roku 1960, čo sa v tých časoch vnímalo ako malá senzácia.²⁰ (Po rozpade Československa si pred ním skupinky ľudí pripomínali už neexistujúci štát a hodnoty, ku ktorým sa hlásil v masarykovskej dobe. Neskôr sa lev presťahoval do obchodného centra Eurovea k obnovenému pomníku Štefánika a v priestore pred múzeom staromestská samospráva dotvorila pamätník československej štátnosti postavením sochy Tomáša Garigua Masaryka.²¹)

V čase reálneho socializmu pribúdali plastiky legitimizujúce oficiálnu štátnu pamäť podstatne rýchlejšími tempom. Ako ústredný pomník pre komunistické rituály slúžil od 60. rokov pamätník Sovietskej armády na Slavíne a od 70. rokov pamätník Slovenského národného povstania, ktorý stál na mieste bývalého Stalinovho pomníka. V roku 1985 sa na námestiach a uliciach Bratislavy nachádzalo 77 pomníkov, ďalšie stáli na cintorínoch. Najväčšia časť z nich bola venovaná hrdinom a udalostiam druhej svetovej vojny, Slovenského národného povstania a oslobodenia (26 %) a *slovenským* kultúrnym osobnostiam – spisovateľom, umelcom, niekoľkým vedcom a vynálezcom (25 %). Revolučné tradície komunistického a robotníckeho hnutia stelesňovalo 16 % pomníkov. Prevažne v parkoch zostalo 13 plastik *nemeckých a maďarských* osobností lokálnych dejín, ktoré boli postavené ešte za monarchie (17 %). Prevažovali medzi nimi hudobníci, čo korešpondovalo s obrazom Bratislavy ako mesta hudby.²²

Tretina zo 105 pamätných tabúl v roku 1985 pripomínala druhú svetovú vojnu: z toho 26 červenú armádu a sovietskych partizánov, štyri SNP

²⁰ Lubomír Lipták k tomu poznamenal, že odhalenie leva zo Štefánikovho pomníka nevyjadrovalo sebakritiku režimu, ale skôr paniku. LIPTÁK, Lubomír: Rošády na piedestáloch. In: LIPTÁK, Lubomír. *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava 1999, s. 343.

²¹ Dňa 28. októbra 2010 odhalili kópiu sochy od Ladislava Šalouna, ktorá pôvodne stála v bratislavskej pobočke českej Zemskej banky.

²² JANKOVIČOVÁ, Eva: Zoznam pamätných tabúl, pomníkov a pamätníkov Bratislavy. Bratislava 1985. Rukopis (rotaprint) sa nachádza v Regionálnej knižnici Archívu hlavného mesta SR Bratislavy, za upozornenie naň vďačím Dr. Jurajovi Kodayovi.

a päť protifašistických bojovníkov a obeť fašizmu.²³ Takmer rovnako veľkú skupinu predstavujú pamätne tabule venované komunistickým osobnostiam a KSS. Tabule na počesť *slovenských* umelcov a vedcov, ktorí boli integrovaní v národnom alebo komunistickom historickom naratíve, sa nachádzali na 15 miestach (14 %). Štrnásť tabúl pripomínalo *neslovenské* osobnosti a udalosti, ktoré (s výnimkou nórskeho spisovateľa Björnsterne Björnsona) nemali žiadnu spojitosť so slovenským národom alebo s komunistickou ideológiou (13 %). Podobne ako pri pomníkoch dominovali aj pri tabuliach v skupine „neslovákov“ hudobníci – Mozart, Haydn, Hummel, Liszt, Rubiňštejn, Bartók a Franz Schmidt. V polovici 60. rokov Slovenská národná rada plánovala vybudovať Pamätník piety národných dejateľov na Murmanskej výšine, odkiaľ sa mal odstrániť pamätník prvej svetovej vojny. Vypracovával sa zoznam mŕtvych súdruhov, ktorí tam mali byť umiestnení – napriek názvu sa vyžadovala ich spätosť so socializmom, nie s národným rozvojom. Nakoniec sa podobný zámer začal uskutočňovať v urnovom háji pri krematóriu.

Obraz mesta po prevrate roku 1989 získal úplne nové kontúry, ktoré sa prejavili aj na pomníkovej scéne. Menšie pomníky – ako Leninov – zmizli hneď, odstraňovanie monumentálnych bolo náročnejšie. Ľudia spontánne vyjadrovali svoj negatívny postoj k nim, napríklad Gottwaldovi natreli ruky krvavočervenou farbou. Niektorí komunistickí predstavitelia však aj toto demolačné obdobie prežili, napr. pomník Marka Čulena v parčíku pri Úrade vlády či pomník Karola Šmidkeho v ružinovskom parku. Za dvadsať rokov od Novembra 1989 vzniklo veľa pamätníkov, ktoré odkazujú na témy tabuizované za socializmom. O tom, že ku kolektívnemu vyrovnávaniu sa s predchádzajúcim obdobím prichádza len veľmi veľmi pomaly, svedčí skutočnosť, že dlhé roky jediný pamätník obetiam komunizmu stál len na cintoríne vo Vrakuni. V novembri 2004 postavil umelec Fero Guldan na Námestí slobody (bývalom Gottwaldovom) pozoruhodný neoficiálny pomník obetiam komunizmu a fašizmu. (Neďaleko neho stojí veľká skala s menom českého speváka Karla Kryla.) Prešlo dlhých šesťnásť rokov od prevratu, kým zásluhou Ústavu pamäti národa a združení účastníkov protikomunistického odboja vznikli dva

²³ Iný zoznam, zameraný na vojenské pamiatky, zachytáva 72 pamiatok pripomínajúcich druhú svetovú vojnu. Z nich 42 sa týka sovietskej armády a „podielu sovietskych ľudí na oslobodení“. VYČISLÍK, Alojz: *Vojenské pamiatky Bratislavy. Sprievodca*. Bratislava 1974, s. 7.

pamätníky obetiam komunizmu. Prvý je napriek impozantným rozmerom pre okoloidúcich málo viditeľný – skrýva sa medzi porastom v parku na Jakubovom námestí, na ktorom kedysi stával Leninov pomník. Druhý stojí pod Devínskym hradom, pri sútoku Dunaja s Moravou, kde dôstojne pripomína pamiatku občanov vyhnaných z vlasti a zabitých na úteku.²⁴ Väzneným a prenasledovaným kňazom je venovaná tabuľa na kostole sv. Vincenta de Paul v Ružinove. Pred kláštrom notredamiek sa nachádza pomník sviečkovej demonštrácie. Na udalosti z Novembra 1989 by si okoloidúci mohli spomenúť, ak by zdvihli pohľady pri pamätných tabuliach na námestí SNP, na budove Univerzity Komenského na Šafárikovom námestí a na Umeleckej besede. Nenápadná busta na námestí SNP upozorňuje na jedného z významných predstaviteľov protikomunistického dissentu, neskoršieho politika a zakladateľa Ústavu pamäti národa Jána Langoša. Uvažuje sa o Pamätníku demokratickej revolúcie na Námestí slobody. Väčšina týchto akcií vychádza od protagonistov novembrových udalostí.

Na druhej strane však v Dúbravke miestni poslanci odhlasovali umiestnenie pamätnej tabule Gustávovi Husákovi. V čase, keď je k dispozícii dosť literatúry o zločinoch komunizmu a divadlo Aréna uvádza hru snažiacu sa o kritický pohľad na túto kontroverznú osobnosť, väčšina dúbavských zástupcov hodnotí svojho rodáka kladne.²⁵ Ich uznesenie vyvolalo búrlivé reakcie a diskusie aj o tom, kto má rozhodovať o umiestňovaní pomníkov v obciach. Iný významný komunista, aj keď s miernejšou tvárou, má už svoj pomník od roku 2002 – a to priamo pri parlamente. Na malom, relatívne odľahlom priestore, ktorý je označený tabuľkou Námestie Alexandra Dubčeka, je busta najznámejšieho predstaviteľa Pražskej jari. Počas slávnosti odhaľovania roku 2002 ho socialistický rečník označil za „jeden z najväčších symbolov slovenskej histórie“ – skromný pomník však skôr ladí s ľudským imidžom reprezentanta reformného komunizmu. Nenápadnosť umiestnenia aj rozmerov pamätníka vyjadruje neľahkosť spomínania: treba odsúdiť najvyššieho predstaviteľa režimu, ktorý potláčal základné ľudské práva, alebo uctiť si, že to bol Slovák na vysokom poste, ktorý sa snažil režim „zlepšiť“? Pravdepodobne to nie je

²⁴ Uvádza sa pod názvami „Brána“ a Pamätník obetiam prechodu hraníc.

²⁵ TKÁČIKOVÁ, Lucia: Gustáv Husák sa vracia. Na tabuli. In *SME* 11. 12. 2008, s. 3.

výraz skarikovaného prešporského dedičstva (pokus zlučovať nezlučiteľné), ale jednoducho nacionálna optika. Svedčí o tom nápis „slovenský politik“ a lipová ratolesť na Dubčekovom saku.

Na budove Bibiany, medzinárodného domu umenia pre deti, pribudla roku 1998 čierna tabuľa s podivuhodným textom v slovenčine a pre turistov – málokedy poznajúcich historický kontext – aj v angličtine. Dalo ju nainštalovať ministerstvo kultúry na pamiatku „*desaťtisícov slovenských detí deportovaných na maďarské územie Uhorska a cieľavedome odnárodnovaných...*“ Text čiernej tabule sa odvoláva na skutočnosť, že jedným z cieľov tejto humanitarnej akcie bolo pomaďarčovanie („odnárodnovanie“ je už sporné, nakoľko je otázne, či by deti vo svojom pôvodnom prostredí boli vychovávané v slovenskom národnom duchu). Tabuľa na Bibiane predstavuje eklatantný príklad selektívneho spomínania a zabúdania na to, že maďarizačný spolok FEMKE mohol prevážať opustené deti na Dolnú zem aj preto, lebo slovenské cirkevné zbory a spolky si vlastné sirotince a opatrovne nezriadili. Rovnako sa zabúda, že posielanie sirôt a detí chudobných na výpomoc bolo bežné. (Např. deti z viedenských nálezcincov sa dostávali do rodín na myjavské kopanice, kde sa s nimi tiež nerozprávali ich materčinou.) Použitie pojmu deportácie, predovšetkým v súvislosti s protifašným pamätníkom holokaustu, má jednoznačne vyvolávať negatívne emócie, v tomto prípade protimaďarské.

Rovnaký účel sledovala Slovenská národná strana, keď dala na budove hlavnej pošty umiestniť tabuľu k 90. výročiu uzavretia Trianonskej mierovej zmluvy. Text na nej obsahuje aj výrok jedného zo signatárov, vyslanca Štefana Osuského, o tom, ako si bol vedomý, že podpísal „*vyúčtovanie slovenského národa s bývalým Uhorskom, vyúčtovanie účtov podpísaných od vrchu až dolu krvou, utrpením a biedou ... národa.*“ O „historickom vyrovnaní“ a o garantovaní hraníc v Podunajskej oblasti hovorí tiež slovensko-francúzsko-anglický nápis na Pamätníku mierových zmlúv po prvej svetovej vojne. Odhalil ho v júni 2010 premiér na Tyršovom nábřeží v Petržalke, do realizácie zapojil aj Slovenskú akadémiu vied.²⁶ Tri zviazané bronzové prúty

²⁶ Kým niektorí akademici odhaľovali trianonský pomník s politickým protimaďarským posolstvom, iní sa v tom čase zúčastnili v Nových Zámkoch spoločnej slovensko-maďarskej vedeckej konferencie o Trianone v politike verejného spomínania. O komplexnosti pojmu Trianon neskôr publikovali monografiu: MICHELA, Miroslav – VÖRÖS, László a kol.: *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Bratislava 2013.

symbolizujú tri versaillské mierové zmluvy – Slovenska sa týkala trianonská. Zdôrazňovanie historickej spravodlivosti Trianonu pri oboch akciách malo svoj aktuálny politický význam – v období sporov o dvojité občianstvo zvyšovalo napätie a podporovalo protimaďarské stereotypy.

Okrem tabúľ a plastík, ktoré mali cielene oslovovať slovenských voličov v celej krajine a podporovať ich národné cítenie, dotvárali pomníkovú scénu mesta tiež tie, ktoré pripomínali osobnosti a udalosti lokálnych dejín, resp. dôležité najmä pre miestne minority. V parku Bratislavského hradu pribudla ďalšia plastika Alžbety Durínskej (staršia, od Rigeleho, stojí od 700. výročia narodenín svätice roku 1907 na Kapitulskej ulici pred Prepoštským palácom). Požehnal ju arcibiskup za prítomnosti sestier rehole sv. Alžbety z rôznych európskych krajín, ktoré sa zaslúžili o postavenie sochy, doplnenej slovenským, anglickým, maďarským a nemeckým textom (2001). V Rači odhalili bustu profesora Vladimíra Plicku, „významného pedagóga, spisovateľa, kultúrno-osvetového dejateľa a propagátora kultúrneho dedičstva Bratislavy“. Petófi sa vrátil z pravého brehu Dunaja do centra – do Medickej záhrady (2003), kam sa teraz presunuli obrady maďarskej minority od osláv 15. marca po skladanie skautských sľubov. V čase, keď boli politickí zástupcovia Maďarov na Slovensku súčasťou vládnej koalície, sa tiež na budovu Univerzitnej knižnice dostala pamätná tabuľa, pripomínajúca v slovenčine a maďarčine pôsobenie uhorského snemu v rokoch 1802 – 1848.²⁷ Občianske združenie Pozsonyi Casino dbá o uctievanie historických osobností a udalostí, ktoré považuje za maďarské. Nezabúda napr. na archeológa Flórisa Rómera, ktorý bol väznený za aktivity počas maďarskej revolúcie 1848, na tragickú protičeskoslovenskú demonštráciu z 12. februára 1919, ktorej obeť sú pochované v spoločnom hrobe, ani na dôsledky pripísania kolektívnej viny Maďarom po druhej svetovej vojne – „roky bez domova“ pripomína drevený stĺp v Podunajských Biskupiciach.

Na mieste bývalej neologickej synagógy neďaleko dómu sv. Martina sa nachádza pamätník holokaustu (1997). Podľa libreta ministerstva kultúry má originálna bronzová plastika s hebrejským a slovenským nápisom „Pamätaj!“ prispieť k verejnej morálnej očiste.²⁸ Záchrancovi tisícov

²⁷ KOLLAI, István: *A Capital on the Borderland. Traditional Multiculturalism in Contemporary Bratislava*. Budapest 2009, s. 29.

²⁸ MITÁŠOVÁ, Monika: Pamätníky holokaustu (Poznámky na okraje bratislavského pamätníka holokaustu). In Gál, Egon (ed.): *Židia v interakcii II*. Inštitút judaistiky Univerzity

Židov – švédskemu diplomatovi Raoulovi Wallenbergovi je venovaná pamätná tabuľa na Zámockej ulici. Na uliciach mesta sa zásluhou občianskeho združenia Antikomplex.sk od roku 2014 začínajú objavovať Stolpersteine – kamene, o ktoré zakopnete. Nepatrné pamätne kamene nesú mosadzné tabuľky s menami židovských obetí nacizmu, ktoré vo vedľajších domoch žili, s dátumami ich narodenia a miestom smrti. V marci 2015 sa na petržalskom cintoríne konala veľká spomienková akcia na 497 obetí koncentračného tábora v Petržalke (pomník na masovom hrobe odhalili roku 1958).

Ak sa vrátíme do dávnejšej židovskej minulosti mesta, nedá sa obísť jeho prívlastok z 19. storočia „Uhorský Jeruzalem“. Vtedajší Prešporok ho získal ako sídlo slávnej ješivy a ešte slávnejšieho rabína Moše Schreiberera – Chatama Sofera. Roku 2002 bol otvorený pozoruhodný memoriál a k hrobu prešporského zázračného rabína prichádzajú židovskí pútnici z celého sveta.²⁹

Mesto zrekonštruovalo vojenský cintorín v petržalskej lokalite Kopčany, kam roku 1916 pochovali vyše tristo vojakov deviatich národností, ktorí zahynuli v miestnych nemocniciach. Za prvej Československej republiky na ňom cez sviatok všetkých svätých armáda organizovala pietne spomienkové slávnosti. V posledných rokoch sa tu konali ekumenické bohoslužby a C. a k. komorný dychový orchester v dobových uniformách predniesol skladby, ktoré sa hrávali na poľných omšiach a na vojenských pohreboch. Pri príležitosti 90. výročia príchodu československého vojska do mesta odhalil Klub generálov SR pamätnú tabuľu legionárom na Štefánikovej ulici 3. Na Slavíne vysvětili pravoslávny kríž a pamätník Sovietskej armády a oslobodenia prekvalifikovali na „vojenský cintorín a pamätník ukončenia druhej svetovej vojny“ (2006). V parku na Šafárikovom námestí stojí nenápadný malý pamätník „slovenským vlastencom, ktorí za 2. svetovej vojny statočne bojovali v československých a spojeneckých jednotkách na bojiskách západnej Európy.“ Predstavitelia ministerstva obrany pri ňom slávia pamiatku vojakov z oboch svetových vojen, okrem iného so symbolickými červenými makmi. Briti žijúci v Česku a na Slovensku sa zaslúžili

Komenského, Bratislava 1999, s. 117–137.

²⁹ O pamätníku píš priami účastníci jeho výstavby SALNER, Peter – KVASNICA, Martin: *Chatam Sofer memoriál 1762 – 2002*. Bratislava 2002.

o inštalovanie pamätnej tabule československým letcom, ktorí počas druhej svetovej vojny bojovali v britskom Kráľovskom letectve RAF (2014).

Vstup Slovenska do Európskej únie malo rituálne ozvláštniť dobudovanie tzv. integračného kopčeka na brehu Dunaja pri budove propepera. Kým niekdajší neďaleký korunovačný pahorok obsahoval pôdu z posvätných miest, najmä významných bojísk zo všetkých uhorských žúp, k tejto umelej vyvýšeninke priniesli hrste zeme zo svojej vlasti vyslanci členských krajín EÚ. Integračný obrad 1. mája 2004 sa začínal na Dunaji, kde sa stretli dve lode s vlajkami starých a nových členských krajín. Podľa slov staromestského starostu sa kopček, spájajúci „tradíciu a európskeho ducha mesta“, mal stať novým pamätným miestom modernej Bratislavy. Voľný priestor v strede kopčeka plánoval starosta vyplniť kamenným objektom s odtlačkami ručičiek a nožičiek prvého staromestského dieťaťa narodeného v EÚ. No keď veľvyslanci s vlajkonosičmi odišli a holubice a modré balóniky so žltými hviezdami odleteli, pamätník zostal nedokončený. Neoznačená vyvýšenina pripomínala okoloidúcim zanedbaný prázdny kvetináč. Keď budovatelia protipovodňovej hrádze kopček poškodili a odstránili, zdá sa, že málokomu bude chýbať.³⁰

Časti občanov a politikov však chýbali pomníky, ktoré by podporovali slovenské národné cítenie. Po „otcovi národa“ Andrejovi Hlinkovi je pomenovaný park v Ružinovove a námestie v Rači, kde roku 2002 posvätili jeho pomník. V ružinovskom parku bola z iniciatívy skupiny občanov umiestnená pamätná tabuľa a v roku 2007 ministerstvo kultúry, mestská časť a Nadácia Andreja Hlinku financovali postavenie pomníka. Tri dni pred odhalením bol zhanobený. V deň 100. výročia tragédie v Černej bol už opravený čierny mramorový pomník s bronzovou bustou odhalený za prítomnosti prezidenta. Súčasťou ceremónie bolo prezentovanie faksimile Pittsburskej dohody. Park niesol pôvodne názov Šmidkeho. Pomníky jeho bývalého aj súčasného patróna – komunistu a účastníka SNP ako aj katolíckeho farára a autonomistického politika – stoja na jeho náprotivných koncoch. Je to dôkaz neschopnosti vyrovnáť sa s minulosťou? Ťažko to pripísať spomenutej prešporskej mentalite integrujúcej rozličné historické, etnické a ideologické dimenzie do jednej zmesi. Obe osobnosti sú však dobre využiteľné ako súčasť slovenského národného príbehu.

³⁰ *Pravda* 2. 5. 2004; *SME* 3. 12. 2008.

Postava jednoznačného slovenského národného hrdinu, obraz ktorého si ľudia spájajú s najrozličnejšími posolstvami³¹ – Milana Rastislava Štefánika – opäť vyvolala symbolické boje. Nespôsobili ju ani náhodou humoristické až recesistické dramatické počiny – hra Stanislava Štepku *Generál* či súčasná opera Mareka Piačeka *Posledný let*, ale znovu pomník. Štefánik sa vrátil do verejného priestoru, do novej mestskej štvrte Eurovea, na breh Dunaja podobne ako v pôvodnom pamätníku z roku 1938. Ocitol sa pred novou budovou Slovenského národného divadla, ktoré sa budovalo tak dlho, že pôvodne plánovaného predstaviteľa komunizmu Vladimíra Iljiča Lenina nahradil antikomunistický bojovník. Postavenie jeho pomníka sa podarilo vďaka mnohoročnému úsiliu Štefánikovej nadácie a podpory predstaviteľov štátu, financie poskytlo predovšetkým mesto a vláda. Kološálnu sochu vymodelovanú podľa pôvodnej Kafkovej plastiky odliali v Blansku, lev sa presťahoval spreď múzea, ale výška pylónu sa musela na žiadosť developera znížiť. Novinkou je doplnenie pamätníka o text Pittsburskej dohody z roku 1918, v ktorej zástupcovia slovenských a českých organizácií v USA spolu s T. G. Masarykom súhlasili s vytvorením spoločného štátu Čechov a Slovákov. Zrejme má kompenzovať imidž Štefánika – „čechoslovakistu“ – poukazovaním na dohodu, ktorá zaručovala Slovákom autonómiu v rámci budúceho štátu, no po jeho tragickej smrti sa nedodržala. Už počas príprav sa totiž novo inštalovaný pamätník stal terčom protestov tzv. pronárodných síl. Kritici útočili najmä na leva, na to, že generál stojí pod symbolom československého štátu (v ich podaní čechoslovakizmu). Predstaviteľ nadácie sa pokúšal prekódovať pomník tvrdením, že lev nie je český, ale legionársky – stelesňuje „*odvahu, silu a statočnosť československých légii, ktoré Štefánik organizoval a boj ich veliteľom*“.³² Pri odhaľovaní pamätníka premiér rečnil o slovenskej soche slobody a o splácaní historického dlhu vlastným osobnostiam. Spod červeného koberca pritom trčali káble, okolo pozvaných hostí a vojenskej hudby stáli stavebné mechanizmy a miešačky na betón. Pamätník totiž narýchlo odhaľovali v máji 2009, aby sa využilo 90. výročie smrti hrdinu na prezentovanie horlivej vlasteneckosti

³¹ Bližšie MACHO, Peter: *Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti*. Bratislava 2011.

³² JANCURA, Vladimír: Na Štefánikovi sa kritikom nepáči najmä lev. In *Pravda* 22. 4. 2009.

vládncích politikov, ale verejnosť sa k nemu dostala až o rok, po dokončení nákupného centra Eurovea.³³ Návštevníci si dohovárajú rande pri soche „národného rytiera,“³⁴ otázne je však, či ju vnímajú ako celonárodný symbol alebo len ako orientačný bod. No problém viditeľnosti a neviditeľnosti pomníkov sa netýka len tohto konkrétneho...

Tiež ďalší nový pomník stelesňuje spätosť spomínania na minulosť so súčasnými politickými cieľmi a požiadavkami. Kontroverzná jazdecká socha Svätopluka na čestnom nádvorí Bratislavského hradu svojím námetom, autorom a spôsobom inštalovania a odhalenia vyvolala búrlivé reakcie mnohých novinárov, politikov, výtvarníkov, historikov a pamiatkarov. Tesne pred parlamentnými voľbami 2010 ju dalo postaviť účelové občianske združenie, do ktorého verejnej zbierky prispeli takmer výlučne najvyšší ústavní činitelia, ministri a štátom dotovaná firma. Vybrali si však historickú postavu, ktorá v minulosti nevyvolávala v slovenskom prostredí iba pozitívne emócie.³⁵ Pompézny odhaľovací ceremoniál podľa scenárov nacionalistických slávností z 19. storočia vysielala slovenská televízia v priamom prenose na hlavnom programe. (V tom istom čase pri tom bojovala časť Slovenska s katastrofálnymi záplavami.) Historici a archeológovia spochybňovali nápis, v ktorom veľkomoravského panovníka pasovali na „kráľa starých Slovákov“. Za bránou hradu protestovali nespokojní výtvarníci s červenými zástavami proti autorovi Svätoplukovej sochy – prominentnému sochárovi komunistického režimu Jánovi Kuličovi – aj proti výtvarnému stvárneniu. Známy heraldik upozornil, že na štíte jazdca sa nachádza slovenský dvojkríž v podobe, akú používala Hlinkova garda počas druhej svetovej vojny. Aktivisti na čas zahalili plastiku kartónom s nápisom Socha Lži. Neskôr policajný kordón oddeľoval demonštráciu organizácií bojujúcich za ľudské práva od pochodu nacionalistických extrémistov a neonacistov, ktorí pricestovali do Bratislavy, aby sochu obrátili. Po performanciách okolo nej a po tom, ako sa správy

³³ KRÁKOVÁ, Dorota: Sochu Štefánika uvidíme. Ale až o rok. In *SME* 4. 5. 2009.

³⁴ ULÍČIANSKA, Zuzana: Kto oživí Štefánika? In *SME* 25. 10. 2008.

³⁵ Stredoveké uhorské kroniky šírili obrazy Slovákov ako podmaneného Svätoplukovho ľudu a panovníka ako muža, ktorý vymenil krajinu za bieleho koňa. So Svätoplukom ako s „najsľávnejším slovenským kráľom“ sa identifikovali až bernolákovci a neskoršie generácie národných elít. Podrobnejšie MACHO, Peter: Zaľudnenie národného príbehu. In: Gabriela Kiliánová – Eva Kowalská – Eva Krekovičová (eds.): *My a tí druhí v modernej spoločnosti : konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava 2009, s. 291-293.

o nich opakovane objavovali v televízii, v tlači a na internete, vypukli vášnivé spory. Odporcovia kritizovali tiež financovanie pomníka, netransparentnosť verejnej zbierky a najmä zneužitie moci. Obhajcovia argumentovali „nespochybniteľnou“ spätosťou Svätopluka s Bratislavským hradom, potrebou budovania „dôstojných kultúrnych pamätí, ktoré evokujú kontinuitu veľkého reťazca slovenskej štátnosti“ a potrebou pozdvihovania historického sebavedomia predovšetkým slovenskej mládeže.³⁶ Nový predseda parlamentu vymenoval odbornú komisiu a tá sochu odporučila vystaviť v múzeu ako príklad politicky manipulujúceho umenia. Nakoniec však len nechal odstrániť nápis o kráľovi starých Slovákov a prekryť gardistický znak. Ak mal však výber Svätopluka ako národného symbolu zrozumiteľne, skratkovito a emotívne integrovať národ a oddeľovať od iných,³⁷ podarilo sa len prehĺbiť dezintegráciu. Hlavným výsledkom inštalácie tejto plastiky zostáva skutočnosť, že sa vládnuca strana Smer prezentovala ako hlavná udržiavateľka národných tradícií.³⁸

Projekt vybudovania pomníka iným symbolickým postavám veľkomoravských dejín – Cyrilovi, Metodovi a Gorazdovi – na Hurbanovom námestí sa nerealizoval. Usilovala oňho Matica slovenská, Konferencia biskupov a Spoločnosť sv. Gorazda (2012). Solúnski bratia³⁹ pritom už v Bratislave súsošia v exteriéroch majú: v areáli nemocnice sv. Cyrila a Metoda na Antolskej a v Záhorskej Bystrici. Debaty o pomníku veľkomoravským svätcom nevyvolali vo verejnosti taký búrlivý ohlas ako v prípade Svätopluka. Možno aj preto, že už bola presýtená pomníkovými aférami – medzitým totiž vypukla kauza iného charakteru.

Bratislavský okrásľujúci spolok sa zviditeľnil najmä pokusmi znovu

³⁶ KUČERA, Matúš: Argumenty a dôvody osadenia jazdeckej sochy kráľa Svätopluka na Bratislavskom hrade. In: Richard Marsina – Peter Mulík (eds.): *Etnogenéza Slovákov. Kto sme a aké je naše meno*. Martin 2011, s. 198-202.

³⁷ Takto definuje národnoidentifikačnú funkciu národných symbolov ŠKVARNA, Dušan: Logika a kontext utvárania moderného slovenského národa. In: Valerián Bystrický – Dušan Kováč – Jan Pešek (eds.): *KLúčové problémy moderných slovenských dejín 1848 – 1992*. Bratislava 2012, s. 25.

³⁸ „Veľkolepú šou s odhaľovaním sochy Svätopluka na Bratislavskom hrade a nasledujúce udalosti ohodnotila porota zostavená denníkom SME ako nezmysel roka 2010.“ *SME* 30. 12. 2010, s. 4.

³⁹ O cyrilo-metodskej tradícii v jej náboženskej, kultúrnej i politickej podobe podrobnejšie v publikácii ŠKVARNA, Dušan – HUDEK, Adam: *Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku*. Bratislava 2013.

osadiť jazdecký pomník Márie Terézie na dnešnom Štúrovom námestí. Pôvodné Fadruszovo súsošie sa stalo legendárnym, najmä kvôli svojmu tragickému koncu. Neskôr jeho miesto zabrali pamätníky slovenských národných hrdinov – Štefánika a po ňom Štúra. Začiatkom deväťdesiatych rokov bol návrh na postavenie repliky súsošia Márie Terézie odmietnutý s národno-ideologickou argumentáciou. Roku 2011 Bratislavský okrásľujúci spolok, spájaný vo verejnom povedomí s vplyvnou finančnou skupinou, nechal zhotoviť a nainštalovať zmenšený model jazdeckej postavy panovníčky, bez bočných figur uhorského magnáta a vojaka. Podľa webovej stránky spolku však má byť cieľom „úplné dispozičné a hmotové obnovenie sochy na pôvodnom mieste ..., teda vytvorenie čo najvernejšej kópie.“ S protestmi sa ozvali predovšetkým výtvarníci a historici umenia, ktorí sa domnievajú, že mesto si zaslúži moderne poňaté pomníky.⁴⁰ Zástupcovia spolku argumentovali historickou vernosťou a krásou revitalizovaného súsošia. Posolstvom originálneho pomníka bola oslava príchodu Maďarov a lojalita k Habsburgovcom – dnes by sa jeho zmysel musel oklieštil len na pripomínanie korunovácií príslušníkov tejto dynastie. Pritom jedna jazdecká Mária Terézia, hoci skromnejšia, už v meste stojí – v záhrade prezidentského paláca. Spory o opätovné postavenie pamätníka sa viažu na základné otázky: Kto vlastní historickú pamäť? Komu patria verejné priestory mesta, ak je to mesto zároveň aj hlavným mestom štátu? „Slovensku“? Investorom? Komunálnym elitám? Občianskej spoločnosti? Ktorým obyvateľom? Tým, čo uznávajú prešporské, ba až prešpuracke dedičstvo, alebo tým majoritným, ktorým je to ľahostajné? Majú sa prispôbovať potrebám turistického priemyslu a reklamy?

Stavebníkmi pomníkov boli vždy skupiny, ktoré mali moc využívať verejný priestor pre svoje účely. Týmto účelom môže byť aj zlepšenie vlastného renomé. Otázne je, či symbolické boje okolo bielej jazdkyne vyjadrujú dnešné postoje ku konkrétnemu historickému dedičstvu. Ikona Márie Terézie je zástupný problém. Ide skôr o manipulovanie verejnosťou na jednej strane a o reakciu časti ľudí (odborníkov aj laikov) na svojvôľu finančných skupín na druhej strane. Zámer vrátiť kópiu zbúranej sochy na pôvodné miesto korešponduje tiež s novým definovaním Bratislavy

⁴⁰ Z hľadiska umenovedného, pamiatkarského, historického i občianskeho hodnotia problém osadenia kópie sochy Márie Terézie napr. Želmíra Grajciarová, Vladimíra Büngerová, Milan Zemko a Elena Mannová v časopise *História* 2011, č. 5-6, s. 59-71.

ako tolerantného mesta. Aký spôsob je však adekvátny na konštruovanie imidžu priateľského mesta, spomínajúceho nostalgicky na svoju historickú slávu? Tomuto cieľu slúžia sochy bez priamej ideologickej záťaže. V starom meste si fotografujú turisti nové plastiky nepolitických „antihrdinov“ – Čumila, Napoleonského vojaka, Mestského strážcu alebo Schöne Náciho. Na Hviezdoslavovom námestí ich zaujme socha Hansa Christiana Andersena, obklopená postavičkami z jeho rozprávok.⁴¹

Známe pomníky získavali širšie, aj mimobratislavské publikum pomocou rôznorodých médií – učebníc, malieb, grafičiek, fotografií, bedekrov a najmä pohľadníc. Stelesňovali dobové estetické konvencie a záľuby, ale aj ideológie a vízie. Výtvarný štýl zastaráva, posolstvá časom vyprcháajú alebo sa stanú politicky neprijateľnými, pomníky miznú alebo iba upadajú do zabudnutia. Historici môžu skúmať bezprostredných aktérov, ktorí iniciovali, financovali, umelecky stvárňovali či schválili daný pomník, analyzujú debaty na magistráte a pamiatkových úradoch, aktivity spolkov, slávnosti odhaľovania a jubilejné oslavy, ohlasy v tlači. Môžu dekódovať formálne stvárnenie a umiestnenie v priestore mesta, proporcie, použité symboly a ornamente i „pomníkovú rétoriku“⁴² nápisov a hesiel. Odpoveď na otázku, ako pomníky reálne ovplyvňovali myslenie a cítenie ľudí, je podstatne náročnejšia.

Tento prehľad vzniku a premien pomníkovej scény v Bratislave mohol zatiaľ zachytiť len základné trendy. Za monarchie odzrkadľovala lokálne tradície (Hummel, Mária Terézia) a postupné pomadařčovanie verejného života (Petófi). V novom režime po roku 1918 sa začalo s ničením a odstraňovaním symbolov predošlej doby, no slovakizácia verejného priestoru sa formou pomníkov prejavila až neskôr (Hviezdoslav, Štefánik). Najvýznamnejším počínom v tejto sfére počas vojnovnej Slovenskej republiky bolo odstránenie leva zo Štefánikovho pomníka, odhalenie sochy Bernoláka a pamätnej tabule Štúra (na Štúrovej ulici) k 100. výročiu spisovnej slovenčiny, pamätnej tabule Andrejovi Hlinkovi, ale aj Adolfovi Hitlerovi. Po skončení vojny sa oslavovalo oslobodenie Červenou armádou a partizáni (Vítazstvo od Jozefa Kostku pred Redutou, bulharskí partizáni), hlavné

⁴¹ Dánsky rozprávkar strávil v niekdajšom Prešporke pár dní v roku 1841. Veta na podstavci plastiky pochádza z jeho denníka: „Hádám si raz spomeniete na cudzinca, ktorý raz navštívil vaše mesto.“

⁴² JAWORSKI, Rudolf – MOLIK, Witold (eds.): *Denkmäler in Kiel und Posen*. Kiel 2002, s. 19.

námestie obsadil generalissimus Stalin – a až dve desaťročia po jeho páde Pamätník SNP. Nové pomníky mali uctievať hrdinov protifašistického boja, revolučné tradície prevažne komunistického hnutia a osobnosti slovenskej kultúry. Vyslovenú „pomníkovú mániu“ pozorovať najmä v sedemdesiatych rokoch, keď sa federalizácia Československej socialistickej republiky odrazila v preferovaní pomníkov osobností zo slovenských národných dejín. Svoju kamennú či bronzovú fixáciu vtedy postupne získali „prvý slovenský kartograf“ Samuel Mikovíni, Dušan Jurkovič, Ľudovít Štúr, Samo Chalupka, Ján Hollý, Štefan Marko Daxner, Martin Benka, ako aj komunisti Marek Čulen, Karol Šmidke a Fraňo Kráľ. Po roku 1989 zmizli skompromitované päťčipe hviezdy, Gottwald, Milicionár, busta Františka Zupku... Objavili sa pomníky a tabule pripomínajúce dovtedy tabuizované alebo obchádzané národné, náboženské⁴³ a vojenské tradície, holokaust, obeť komunizmu, ale príležitostne aj „ohrozenie Slovákov Maďarmi“ (tabuľa na Bibiane, oslavovanie spravodlivosti Trianonskej mierovej zmluvy). Prestížne miesta obsadzujú národní hrdinovia Svätopuk a Štefánik, ale aj vtipné figúrky príťažlivé pre turistov.⁴⁴

Búranie kamenných, bronzových aj betónových znakov komunistického režimu po nežnom Novembri, pomníková renesancia v nasledujúcich desaťročiach a najmä búrlivé debaty a protestné akcie pri stavaní niektorých z nich ukazujú, že táto forma vizualizácie a aktualizácie námetov z minulosti stále ešte nie je zastaraná, ani zbytočná. Účastníci slávností odhaľovania monumentov či výročných osláv, ako aj jednotliví návštevníci môžu pri pomníkoch pociťovať pieteť alebo hrdoť, uvedomovať si memento alebo formálnosť a prázdne gestá. Hoci sa zdá, že sú väčšinu roka neviditeľné, pomníky a najmä masovými médiami šírené správy

⁴³ Saleziáni na Miletičovej ulici posvätili sochu Dona Bosca a pamätnú tabuľu saleziánovi Titusovi Zemanovi. Vo Vajnorochoch a v Petržalke stoja sochy pápeža Jána Pavla II., v Záhorскеj Bystrici busta pápeža Pia X. V areáli evanjelického kostola v Petržalke vztýčili sochu Martina Luthera.

⁴⁴ Katalóg exteriérových sôch v Bratislave, ktorý vznikol na základe terénneho výskumu v rokoch 2011 - 2012, zachytáva okrem iných plastík tiež tie, ktoré majú charakter pomníka a pamätníka. JANKOVIČOVÁ, Sabina – POPELÁR, Roman: *Sochárske diela na území Bratislavy 1945 – 2012 (súpis)*. 5 zv. Bratislava 2012. Dostupné na internete: <http://www.su-pissoch.sk/>.

o emocionálne vypätých akciách okolo nich dodnes účinne slúžia ako prostriedok symbolickej politiky.⁴⁵

Summary

Culture of Monuments in Bratislava

Remembering – Visualisation of Power – Representation

Power relations in Bratislava (Pressburg, Pozsony) were never completely coincident with power constellations in the whole state. That is the reason that the arena of monuments developed ambiguously and sometimes different from official versions of the past. In the Habsburg Monarchy the monuments reflected local traditions (Hummel, Maria Theresia) and slow Magyarization of public life (Petőfi). The new Czechoslovak Republic started with prompt removal of symbols of the previous era but the Slovakization of public space with monuments needed more time (Hviezdoslav, Štefánik). During the Slovak state 1939 – 1945 the “Czech” lion disappeared from Štefánik’s monument and Bernolák’s statue and tablets to Štúr, Hlinka, but also Adolf Hitler were unveiled. After WW2 and after 1948 new monuments celebrated 1/ heroes of anti-fascist struggle, 2/ revolutionary traditions of workers and first of all of the communist party and 3/ Slovak cultural personalities. Especially in 1970s the federalization of the Czechoslovak Socialist Republic affected the boom of monuments for figures of the Slovak national history. After 1989, compromised symbols vanished and new statues and tablets commemorate national religious and military „heritage“ that was „forgotten“ until that time, holocaust, victims of communism, memory of minorities but also – when it was suitable for political occasion – “Hungarian danger”. Prestigious space is occupied not only by Slovak national heroes (Svätopluk, Štefánik), but by facetious statuettes attractive for tourists, too. Stormy discourses, conflicts and protests against building of some monuments show that this form of visualization and actualization of the themes from the past is still not obsolete and serves as means of symbolic politics.

⁴⁵ Výskum k štúdiu podporil spolok Agentura Pacis Posonium, štipendijný program Maďarskej akadémie vied a János Frideczky; text vznikol na Historickom ústave SAV vďaka podpore grantu VEGA č. 2/0139/13 Historická pamäť a dejiny Slovenska – procesy inštrumentalizácie a manipulácie v 19. a 20. storočí.

Slovenský demograf a vysokoškolský pedagóg Ján Svetoň v dejinách Slovenska po druhej svetovej vojne*

JOZEF ŽATKULIAK

Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Ján Svetoň sa svojou vedeckou tvorbou a pôsobením na rôznych postoch zaradil medzi významných slovenských spoločensko-kultúrnych dejateľov, ktorí na konci druhej svetovej vojny a po nej prispeli k poznaniu vývinu Slovenska a jeho obyvateľstva. Bol spoluzakladateľom novej slovenskej historickej demografie (k tým skorším treba zaradiť Mateja Bela, Jána Čaploviča, Fedora Houdeka, Jozefa Škultétyho, Štefana Jansáka a ďalších). Venoval sa v desiatkach štúdií, článkov a v monografiách bližšiemu skúmaniu demografickej, historickej, hospodárskej a sociálno-kultúrnej štruktúry slovenskej spoločnosti a slovenskému vysťahovalectvu v 18. až 20. storočí a ďalším témam. Viaceré slovenské osobnosti odborne a spoločensky zasiahli do Svetoňovho života od 30. rokov 20. storočia, i keď striedavo pre svoje rozličné osudy, až po jeho odborné a pedagogické pôsobenie v prvej polovici 60. rokov.¹ Pohyboval sa medzi nimi a stal sa súčasťou spoločensko-politického diania. Predmetná štúdia ho chce priblížiť v týchto konšteláciách a zároveň predostrieť stručný prehľad jeho odbornej produkcie.

Ján Svetoň (vlastným menom Schweinert) sa narodil v chudobnej rímskokatolíckej rodine lesného úradníka v OŤelu Rožu (Oceľ, predtým Ferdinand) 6. marca 1905,² ležiacom v údolí Bistra v juhozápadnej časti

* Štúdia bola vypracovaná v rámci seminára slovenských a rumunských historikov v Bukurešti 4. 9. 2015, organizovanom tamojším veľvyslanectvom SR, a grantu VEGA č. 2/0103/13 Historického ústavu SAV Mechanizmus fungovania komunistického režimu na Slovensku v rokoch 1948 – 1989.

¹ Tu si zasluhuje pozornosť výber osobností Slovenska „*tvorivej práce, umeleckého, vedeckého, technického, hospodárskeho a spoločensko-politického života nášho národa od najstarších čias až do súčasnosti*“ v publikácii MAŤOVČÍK, Augustín a kol. *Reprezentatívny biografický lexikón Slovenska*. Martin : Matica slovenská, 1999, kde je J. Svetoň zaradený na s. 314-315.

² Archív Ekonomickej univerzity v Bratislave (AEU), f. Rektorát 1940 – 2012, OPPaSO, Ján Svetoň, osobné spisy. Svetoňov otec Štefan (1878 – 1944), matka Kamila (1882 – 1929), mal tri sestry.

Rumunská (kraj Caraș Severin). V tomto banícko-železiarskom národnostne zmiešanom meste žili Rumuni, Nemci, Taliani, Maďari, Česi a Slováci. V roku 1911 sa presťahoval s rodičmi na Slovensko do baníckych Novák a potom do Uhrovca (rodiska popredných osobností slovenských dejín Ludovíta Štúra a Alexandra Dubčeka). Privyrábal si na štúdium a strednú školu absolvoval na Reálnom gymnáziu v Prievidzi v roku 1925 a roku 1931 vyštudoval sociológiu a románsku filológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (FF UK) v Bratislave. Avšak spočiatku ju pre nedostatok primeraného miesta nemohol uplatniť, čo mu v jeho nepriaznivej sociálnej situácii dosť priťažilo. Zemský úrad v Prahe mu v roku 1937 na základe žiadosti povolil zmeniť priezvisko Schweinert na Svetoň, s uvedením československej štátnej príslušnosti a slovenskej národnosti.

V rokoch 1932 a 1933 bol archívárom vo Veľkom Meziříčí, 1934 až 1939 riaditeľom Štefánikovho kolégia pre slovenských vysokoškolákov a od roku 1937 tajomníkom v Československom ústave zahraničnom v Prahe, kde sa zoznámil s viacerými českými a slovenskými osobnosťami, ktoré tam vtedy pôsobili. V ústave sa zaoberal kultúrnymi kontaktmi s krajanmi v zahraničí a sústredil sa pod vedením dr. Jána Auerhana na demografickú a štatistickú problematiku (jeho práce *Československé menšiny za hranicami*, Praha, 1918; *Češi a Slováci za hranicami*, Praha, Čs. vlastivěda, sv. 5, 1936).

Zaujímavé je vo vnútropolitickom kontexte sledovať ďalší život Jána Svetoňa vo virvare udalostí v rokoch 1938 a 1939, podmienené politikou Maďarska a Nemecka, ktoré neskrývali svoje stupňujúce sa nároky voči Slovenskej republike. Po návrate na Slovensko sa v roku 1939 pokúšal o prácu v Štátnom štatistickom úrade, no pre odmietnutiu vstupu do Hlinkovej slovenskej ľudovej strany ho neprijali.³ Pracoval až do roku 1943 ako tajomník v založenej Vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov v Bratislave, ktorej predsedal historik slovenských dejín a člen Slovenského snemu František Hrušovský. Spoločnosť zaujímala odborné stanoviská k maďarskej propagande, k falzifikácii uhorskej národnostnej štatistiky a k územnej integrite Slovenska. Svetoň k tomu publikoval *Die slowakische Minderheit in Ungarn* (Bratislava : Únia, 1940); *Slováci v Maďarsku*.

³ Tamže.

Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie (Bratislava: Vydala Spoločnosť pre zahraničných Slovákov, 1942); *Die Slowaken in Ungarn* (Bratislava : Vydala Spoločnosť pre zahraničných Slovákov, 1943). V nich sa, ako aj v ďalších článkoch a štúdiách (v časopise *Náš národ*, ktorý redigoval v *Slovenskej lige*), venoval národnostnej problematike, kriticky vystupoval ku skreslenej uhorskej maďarskej štatistike, k postaveniu slovenskej menšiny v Maďarsku, revízii štátnych hraníc po Viedenskej arbitráži, pri ktorej maďarské kruhy hrubo zneužili sčítanie obyvateľstva. Jazykovo pripravený Sve-toň si čoraz viac uvedomoval náročnosť riešenia slovensko-maďarských vzťahov.

Už dlhšie sa vzťahmi z historického hľadiska zaoberal Daniel Rapant (1897 – 1988),⁴ ktorý sa stal roku 1938 profesorom dejín na UK. Vydal *K počiatkom maďarizácie. I. diel. Vývoj rečovej otázky v Uhorsku 1740 – 1790* (Sp. Fil. Fak. Bratislava 1927); *Maďarizácia, Trianion, revízia a demokracia* (Prúdy, 1930); *Maďarónstvo Bernolákovo* (Bratislava, 1930); *Československé dejiny. Problémy a metódy* (1930); *K počiatkom maďarizácie. II. diel. Prvé zákony maďarizačné 1790 – 1792* (Bratislava, 1931); *Slovenské povstanie I. - II.* (Lipt Sv. Mikuláš, 1943); *Slovenský prestolný prosbopis* (Lipt. Sv. Mikuláš, 1944). Rapant, onedlho rektor Slovenskej univerzity, sa síce prihovárал za úzku česko-slovenskú spoluprácu, avšak odmietol koncepciu jednotných československých dejín a československého národa a historický výskum by sa mal skôr zamerať na styčné body vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi od Veľkej Moravy až po vznik spoločného štátu v roku 1918. Dôkazom existencie slovenského národa je jeho národné povedomie, potom kultúra, reč a územie.⁵

Daniel Rapant tak odmietavo reagoval na niektoré postoje sociológa,

⁴ V rokoch 1938-1939 predsedal česko-slovensko-maďarskej komisii pre menšinové otázky, 1945-1948 predseda Historického odboru Matice slovenskej, dekan FF UK 1945-1947. Inicioval vznik Slovenskej historickej spoločnosti, na jar 1946 jej prvý predseda, pracovník v Univerzitnej knižnici v Bratislave (1956 až 1958), potom na dôchodku. Vydal 12-zväzkové dokumenty *Slovenské povstanie roku 1848-1849*.

⁵ HUDEK, Adam. *Najpolitickjšia veda: Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 40-41. Nielen D. Rapanta, ale aj ďalšie osobnosti v tejto štúdii, uvádzajú Dušan Škvarna a Adam Hudek v monografii *Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav vo vyd. Typoset Print, 2013.

politika a univ. prof. Antona Štefánka (1877 – 1964), ktorý koncepciu politicky účelového medzivojnového čechoslovakizmu sociologicky odvodňoval postupným zblížovaním českého a slovenského národa, resp. česko-slovenskou vzájomnosťou. Na slovenský vidiek, ktorý bol blízky i Svetoňovi, hľadel ako na prameň slovenskej národnej politiky a na priestor pre pozdvihnutie slovenského národa,⁶ zápasiaceho s rezíduami maďarizácie, deficitmi národnej identity a modernizácie. Štefánek od roku 1937 pôsobil na Filozofickej fakulte UK (od 1939 Slovenskej univerzite). Po vzniku Slovenskej republiky korigoval niektoré svoje postoje k čechoslovakizmu a väčší dôraz kládol na samobytnosť slovenského národa.

Ján Svetoň, v čase hľadania i nachádzania historických, sociologických, ekonomických, regionálnych, demografických a ďalších prístupov, publikoval ďalšie podnetné a uznávané dielo *Slováci v európskom zahraničí. Die Europäischen Auslandsslowaken*, ktoré vyšlo v Bratislave v júni 1943 ako 3. sväzok spisov Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU). Redigoval ho univ. prof. Dr. Ľudovít Novák, generálny tajomník SAVU. Dielo vytlačil Knižtlačiarsky účastinársky spolok v Turčianskom Sv. Martine a mapové prílohy vyhotovil Vojenský zemepisný ústav v Bratislave.

Svetoňovi *Slováci v európskom zahraničí* sa vyznačovali rekonštrukciou demografických údajov najmä z 18. a 19. storočia. V monografii, rozdelenej do piatich kapitol, v ktorých sa venoval počtom a sídlam Slovákov v zahraničí (v Maďarsku, Rumunsku, Chorvátsku, Bulharsku, Francúzsku a inde), ďalej ich náboženskému životu, populácii, ich hospodárskej a sociálnej úrovni, školstvu, vzdelanosti, kultúrnym pomerom, migráciou atď. Spolu s ďalšími vtedy vydanými monografiami sa významovo priradila v súčasnosti k neraz zabúdanej viac zväzkovej *Slovenskej vlastivede*, kľúčového projektu SAVU.⁷

⁶ Bližšie o A. Štefánkovi TURČAN, Ľudovít – KLOBUCKÝ, Robert (eds.). *Anton Štefánek – vedec, politik a novinár*. Bratislava : Sociologický ústav SAV, 2011.

⁷ Prvý zväzok *Slovenská vlastiveda I.*, ANDRUSOV, Dimitrij, HROMÁDKA, Ján, NOVACKÝ, Ján M., BABOR, Jozef F. Geológia a výskyty nerastných surovín Slovenska; Všeobecný zemepis Slovenska; Flóra Slovenskej republiky; Slovenská fauna. Bratislava : SAVU, november 1943, ďalej druhý zväzok *Slovenská vlastiveda II.*, BEDNÁRIK, Rudolf, MELICHERČÍK, Andrej, JUROVSKÝ, Anton, FRANEK, Ľudovít. Duchovná kultúra slovenského ľudu; Hmotná kultúra slovenského ľudu; Slovenská národná povaha; Antropológia. Bratislava : SAVU, november 1943. Oba zväzky zredigoval Ľ. Novák.

Samotný Ľudovít Novák (1908 – 1992)⁸ patril medzi tvorcov modernej slovenskej jazykovedy, spolu s univ. prof. Jánom Stanislavom (1904 – 1977),⁹ zaoberajúcim sa slovanskou jazykovedou a staroslovienčinou na Filozofickej fakulte v Bratislave. Novák bol okrem uvedeného v rokoch 1944 – 1945 dekan Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity a v rokoch 1941 až 1945 predsedom Slovenskej jazykovednej spoločnosti. Treba pripomenúť, že na Slovensku existovali po roku 1938 tri veľké vydavateľstvá, a to Spolok sv. Vojtecha v Trnave (založenie predstaviteľmi režimu výdatne podporovanej Slovenskej katolíckej akadémie so sekciami), Matice slovenskej v Martine a Transcius v Liptovskom Mikuláši. Vydávalo sa množstvo kultúrno-spoločenských časopisov rôznej profilácie.

No založenie Slovenskej učenej spoločnosti v júni 1939 (SUS, predsedá prof. František Valentin a generálny tajomník Ľ. Novák) vyvolalo určitú revnivosť zo strany vedeckých odborov Matice slovenskej (MS). Časť jej pracovníkov prešlo z Martina do Bratislavy a smerovali do vznikajúcej Slovenskej akadémie vied a umení s jej vedeckými ústavmi, vrátane hlavného iniciátora jej vzniku Nováka, v júli 1942.¹⁰ Súviselo to s komplikovanými vzťahmi kultúrnych inštitúcií pôsobiacich na Slovensku, ktorých niektorí predstavitelia mali byť zastúpení v novom Predsedníctve SAVU. Prvé predsedníctvo SAVU, ktoré vymenoval 10. novembra 1943 prezident republiky bolo sedemčlenné a tvorili ho predseda prof. dr. F. Valentín, podpredseda prof. dr. A. Spesz a prof. dr. J. Bakoš, generálny tajomník prof. dr. Ľ. Novák, predseda duchovného odboru dr. F. Hrušovský,

⁸ Bližšie Ľudovít Novák. *Tvorca modernej slovenskej jazykovedy a zakladateľ SAVU* (ed. ONDREJ-KOVIČ, Slavomír) Bratislava : Veda, 2011. Ľ. Novák študoval v r. 1927-1932 na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe (slavistika-romanistika-ugrofinistika), 1932-1934 na Sorbonne, 1941 prof., 1938 pracovník Jazykového odboru Matice slovenskej v Martine, 1939-1943 generálny tajomník Slovenskej učenej spoločnosti, 1939-1948 profesor FF SU v Bratislave, 1948-1957 na „dočasnom odpočinku“, 1957-1963 pracovník Slovenského ústavu ČSAV v Prahe, súčasne v r. 1957-1964 externý pracovník Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied v Bratislave (SAV).

⁹ J. Stanislav študoval v rokoch 1924-1928 slavistiku a romanistiku na FF UK v Bratislave. Svojimi prácami vytvoril základ ďalšieho historického výskumu slovenčiny aj vo vzťahu k slovanským jazykom, z hľadiska jazykových a kultúrnych pomerov na Veľkej Morave.

¹⁰ HUDEK, Adam. Slovenská akadémia vied a umení. In KOVÁČ, Dušan (ed.) a kol. *Dejiny Slovenskej akadémie vied*. Bratislava : Veda, 2014, s. 58-67; JAKSICSOVÁ, Vlasta. *Kultúra v dejinách dejiny v kultúre: Moderna a slovenský intelektuál v siločiarach prvej polovice 20. storočia*. Bratislava : Veda, 2012, s. 204-208, 220-226.

predseda prírodovedného odboru prof. dr. E. Filo a predseda umeleckého odboru doc. dr. F. Šubík (Andrej Žarnov).

V tom čase Svetoň v spomenutej monografii *Slováci v európskom zahraničí* pripomenul v jej úvode, že je „našou národnou povinnosťou“ venovať sa Slovákom v zahraničí (s. 8), či ich životu na Dolnej zemi. Svojimi publikovanými údajmi a závermi, podložené tabuľkami a mapami, vyvolal značnú pozornosť. Použil sociologické metódy, vrátane spracovania klasifikačných a kvantifikačných znakov (údajov). Upresňoval viaceré sčítania obyvateľstva, v Uhorsku, na odstúpenom území Slovenska po 1. viendenskej arbitráži a na území tzv. trianonského Maďarska a odmietal tvrdenia od niektorých maďarských autorov, napr. pri stotožnení používania maďarského jazyka s národnosťou. Upozornil, že na prelome 19. a 20. storočia ubudlo pracovníkov v priemysle, armáda nemala dostatok brancov, narušila sa rovnováha spoločenského a rodinného života tým, že počet žien ďaleko prevyšoval počet mužov a veľa rodín bolo rozdelených.

Podľa sociológa Miloslava Bahnu, ktorý spomína J. Svetoňa v súvislosti s vysťahovaleckými zákonmi a sociálnymi a ekonomickými dôsledkami migrácie, sa vysťahovalo v rokoch 1800 – 1925 prevažne zo západných a severských krajín Európy do zámoria, najmä do prudko sa rozvíjajúceho USA, okolo 48 miliónov ľudí.¹¹ Autor kriticky pristupuje k Svetoňovmu tvrdeniu, že v rokoch 1869 – 1913 Slovensko utrpelo „okrem Írska najväčšiu relatívnu migračnú stratu obyvateľstva, aká za kapitalizmu postihla európske krajiny“. Bahna podľa vypočítaných údajov napísal, že na druhom mieste v rozsahu vysťahovalectva boli Nóri.¹²

Otázky vysťahovalectva ostali otvorené už v čase vojny a k odborným polemikám prispelo i Štefánkovo dielo *Slovenská vlastiveda III., Základy sociografie Slovenska*, vydanie Slovenskej akadémie vied a umení, redaktor univ. prof. dr. Ľudovít Novák, Bratislava 1944 (kapitoly Teoretické základy sociológie a sociografie; Sociologický rozbor spoločnosti; Demografia; Kultúra duchovná; Kultúra hmotná; Národnostné menšiny), ktorú vytlačil Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Turčianskom Sv. Martine.

¹¹ BAHNA, Miloslav. *Migrácia zo Slovenska po vstupe do Európskej únie*. Bratislava : Veda, 2011, s. 53- 66.

¹² Tamže, s. 62-66. Bahna sa pritom opiera o *Vývoj obyvateľstva na Slovensku-Výber z diela k nedožitým 65. narodeninám*. Bratislava : Nakladateľstvo EPOCHA 1970, s. 181 a 186, ako aj o údaje z A. Štefánka *Základy sociografie Slovenska* a ďalších autorov.

Štefánek predostrel svoju sociologickú koncepciu, v ktorej reagoval na aktuálne spoločenské problémy dediny, historicky a sociologicky pristupoval k formovaniu slovenského národa a inteligencie (zaoberá sa koncentráciou rodín v jednotlivých regiónoch Slovenska, vplyvom hospodárstva či školstva na život obyvateľstva, migráciou atď.). Sociografia ako metóda je u neho veda o spoločenskom združovaní človeka, založená na empirickom výskume.¹³ Štefánek napriek tomu, že do monografie začlenil kapitoly o demografii a štatistike, spomína len kvalitnú Svetoňovu prácu o *Štatistickej maďarizácii* (Slovenská liga, XIX., Bratislava, 1942).

Anton Štefánek sa stal zakladateľom sociografickej školy, ku ktorej patrili spoluvytvorca modernej slovenskej sociológie a jej dejín Alexander Hirner (1911 – 1987), ktorý študoval sociológiu v Bratislave a Ríme. Od roku 1941 pôsobil v Matici slovenskej v Martine, redigoval jej *Filozofický zborník* a po účasti v SNP, za ktorú bol o. i. vyznamenaný Čs. vojnovým krížom 1939, sa stal roku 1945 tajomníkom pre vedné odbory MS. Štefánkovým študentom bol i Martin Katriak (1913 – 1999), sociológ, vysokoškolský pedagóg a kultúrno-výchovný pracovník,¹⁴ ako aj Ján (Goral) Žatkuliak (1914 – 1988), ktorý študoval pedagogiku a sociológiu na FF UK 1939 – 1944 a neskôr sa stal spoluzakladateľom slovenskej a československej knižničnej a informačnej vedy.¹⁵

Svetoňove práce tiež korešpondovali s prácami popredného historika a historického geografa, generácie s ním rovnakého, no v súčasnosti akosi v úzadí pozornosti Františka Bokesa (1906 – 1968),¹⁶ po vzniku

¹³ KLOBUCKÝ, Robert. Sociologické myslenie Antona Štefánka. In TURČAN, Ludovít – KLOBUCKÝ, Robert (eds.). Anton Štefánek – vedec, politik a novinár, s. 64, 84-99. Štefánek bol rektorom SU 1945/1946 a viedol Sociografický ústav SAVU 1945 – 1949.

¹⁴ M. Katriak ukončil FF UK r. 1948, 1937-1940 pracovník Ministerstva školstva a národnej osvety, potom učiteľ na viacerých miestach (1945-1954), pracovník Povereníctva školstva a osvety, Osvetového ústavu 1955-1964, Sociologického ústavu SAV (1965 – 1974).

¹⁵ J. Žatkuliak učil na rôznych miestach (Východná, Jablonka), 1945 – 1953 ústredný osvetový inšpektor na Povereníctve školstva a informácií, potom kultúrno-osvetový pracovník v Osvetovom ústave, 1963-1969 vedeckovýskumný a metodický pracovník Slovenskej technickej knižnice, 1969-1981 pedagóg na Katedre knihovedy a vedeckých informácií FF UK v Bratislave.

¹⁶ F. Bokes v tom čase napísal *Pokusy o slovensko-maďarské vyrovnanie r. 1861 – 1868* (Martin : Matica slovenská, 1941); *Viliam Paulíny-Tóth, slovenský poslanec v r. 1869 – 1872* (Martin : Matica slovenská, 1942); *Historický atlas k slovenským dejinám* (spoluautori: P. Vajčík, P. Zhorela, A. Miklošik a J. Marčok Bratislava : Nakladateľstvo slovenských profesorov, 1942); *Slovenský*

SAVU riaditeľa jej Historického ústavu a od roku 1945 vedúceho odboru Povereníctva SNR pre školstvo a národnú osvetu. Významnou Bokesovou monografiou boli *Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie* (Bratislava : SAVU, 1946), ktoré vyšli v rámci projektu *Slovenskej vlastivedy* ako štvrtý zväzok. Zaoberá sa v nej do „doby ríše Veľkomoravskej“, cez včleňovanie Slovenska do Uhorska, vládami kráľovských rodov, osvietenstvom, veľký dôraz kladie na 19. storočie a na národnostnú politiku až po rok 1920. Napriek určitým metodologickým a materiálovým nedostatkom monografia znamenala posun v slovenskej historickej vede a v poznaní slovenskej minulosti.

Ján Svetoň, po odchode zo Slovenskej ligy v Bratislave, začal od júla 1944 pracovať v Štátnom štatistickom úrade, ktorý evakovali do Turčianskych (Štubnianskych) Teplíc a tam sa zúčastnil Slovenského národného povstania. Predsedníctvo povstaleckej Slovenskej národnej rady v Banskej Bystrici ho z iniciatívy politika, publicistu prof. Vavra Šrobára poverilo ako experta „na poli demografie“ prípravou materiálov o riešení národnostnej otázky na Slovensku a organizáciou štatistickej služby.¹⁷ Podpredsedom úradu bol národohospodár a podpredseda Ústredného združenia slovenského priemyslu 1936 až 1940, poslanec Slovenského snemu a člen povstaleckej SNR Peter Zaľko (1903 – 1978).

Na konci druhej svetovej vojny sa sformovala pomerne silná generácia vlna (na začiatku 20. storočia narodených), slovenskej inteligencie, spisovateľov, jazykovedcov, učiteľov, národohospodárov, kultúrnych a osvetových pracovníkov, vysokoškolských pedagógov a ďalších, ktorí spájali vtedajšie pohnuté časy, vzájomná korešpondencia, kontakty a odborná tvorba príbuzného zamerania v časopisoch a publikáciách, ba i historicko-spoločenské mapovanie regiónov Slovenska a obyvateľstvo slovenského pôvodu v zahraničí. Viaceré osobnosti tiež spájalo štúdium na učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule a potom na Filozofickej fakulte UK.

životný priestor v minulosti a dnes Bratislava : Čas, 1943); *Über die Entwicklung des Gebietes der Slowaken* (Bratislava : SAVU, 1944); *Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí* (Martin : Matica slovenská, 1945). Vyštudoval v roku 1931 zemepis a dejepis na FF UK (Svetoň vtedy sociológii). Žiaľ, osud mu nedoprial vydať 5-zväzkové *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848-1914*. Vyšli Bratislava : SAV, 1962 (1. zv.), 1965 (2. zv.).

¹⁷ AEU, f. Rektorát 1940 – 2012, OPPaSO, Ján Svetoň, osobné spisy.

U viacerých z nich pozitívny nacionalizmus (i autonomizmus) zvyrazňoval „oddaný“ patriotizmus, ktorý bol založený na viacdimenzionálnej vzdelanostnej kultúre.¹⁸ Tá sa viac - menej vymykala ideologickej podriadenosti Slovenskej republiky a obnovujúcej sa Československej republiky a brala skôr na zreteľ neľahké osudy slovenskej spoločnosti a jej politického spektra, súvisiace s odlišnými pohľadmi na štátoprávne otázky (i na stupeň národnej identity a postavenia národnostných menšín).

Predsa len u niektorých vstúpila do ich osudov „menšia či väčšia“ činnosť za Slovenskej republiky a v jej politických a štátnych štruktúrach či niekedy i konfesionálna intolerancia (František Hrušovský, Štefan Polakovič a iní). Naproti nim J. Svetoň nebol v rokoch 1939 až 1945 v žiadnej politickej strane či spolku. Pritom niektorí emigrovali ako správca Matice Slovenskej, spisovateľ a organizátor kultúrneho života Jozef Cíger Hronský (1896 – 1960), i keď s nie práve priaznivým vzťahom k SAVU. Emigroval i básnik katolíckej moderny, prekladateľ a lekár Andrej Žarnov (1903 – 1982, vlastným menom František Šubík). Emigrácia po roku 1945 (i tie po roku 1948 a 1968), sa vyznačovali silným politickým podtextom. V rýchlo sa meniacich vnútropolitických a zahraničnopolitických podmienkach a vzťahoch sa uvedené osobnosti (i ďalej) odlišovali životnými peripetiami.

Napokon Slovenská republika v rokoch 1939 – 1945, plná protirečení, aj keď zaujala svoje miesto vo formovaní slovenskej štátnosti, vznikla a pohybovala sa v nepriaznivej medzinárodnej situácii pod vazalstvom nacistického Nemecka. Československá vláda, s garanciami víťazných veľmocí, stála v roku 1945 pred veľkým problémom usporiadania vzťahov k nemeckému a maďarskému obyvateľstvu, ktoré sa v značnej miere priklonili k politike nacistického Nemecka a hortyovského Maďarska. Vláda chcela eliminovať dôsledky Mníchovskej dohody a Viedenskej arbitráže. Košický vládny program z apríla 1945 postavil riešenie nemeckej a maďarskej otázky na rovnakú platformu a predpokladal odsun Nemcov z ČSR, Maďarska a Poľska do Nemecka. Z hľadiska československého práva neexistoval dekrét prezidenta republiky Edvarda Beneša nariaďujúci vlastný transfer nemeckej a maďarskej menšiny z Československa. Víťazné veľmoci na konferenciách v Postupime v júli a auguste 1945 rozhodli

¹⁸ GELLNER, Arnošt. *Národy a nacionalizmus*. Praha : Nakl. Josef Hříbal, 1993, s. 149.

o konfiškačných a reparačných nárokoch krajín, ktoré boli obeťou nemeckej vojnej agresie a okupácie.¹⁹ Avšak v Postupime sa už nehovorilo o odsune Maďarov najmä pre nesúhlas západných veľmocí.

V roku 1945 nastala veľmi ťažká povojnová situácia s politicko-geografickými, sociálnymi, demografickými, hospodárskymi a ďalšími dôsledkami v celej Európe, ktoré neraz sprevádzali miliónové presuny obyvateľstva (z územia Nemecka, Poľska, Ukrajiny, Bulharska, Maďarska, Rumunska, Juhoslávie či pobaltských krajín). Tieto krajiny sa dostali na základe výsledkov vojny do záujmovej sféry a kontroly Sovietskeho zväzu.²⁰ Politické strany na Slovensku, v podmienkach tzv. obmedzenej pluralitnej demokracie (mohli pôsobiť len tie, ktoré sa začlenili do Národného frontu, obmedzené volebné právo pre občanov maďarskej a nemeckej národnosti, zásahy do súkromného majetku poštátnením, a pod.),²¹ kalkulujúc s vlnou nacionalizmu a traumami dôsledkov vojny, sa spočiatku moc neodlišovali v názoroch na postup voči maďarskej menšine a na odsun Karpatských Nemcov.²²

Po 1. viedenskej arbitráži stratilo Slovensko v prospech horthyovského Maďarska 10 390 km štvorcových a 859 600 obyvateľov, z toho bolo 503 980 maďarskej národnosti.²³ Slováci žijúci na maďarskom území boli usídlení z čias po Trianone, po 1. viedenskej arbitráži a tzv. Malej vojne, z rumunského územia zabratého Maďarskom po 2. arbitráži a z územia Vojvodiny po okupácii Juhoslávie nacistickým Nemeckom. Hlavným nástrojom maďarizácie obyvateľov slovenskej národnosti bolo systematické

¹⁹ CHURANĚ, Milan. *Postupim a Československo*. Praha : Libri, 2001.

²⁰ JUDT, Tony. *Povojnová Európa: História po roku 1945*. Bratislava : Slovart, 2007, s. 24-25, 132-133, 160.

²¹ ZEMKO, Milan. *Občan, spoločnosť, národ v pohybe slovenských dejín*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 68-69.

²² ŽATKULIAK, Jozef. Počiatkový vývoj národných výborov na Slovensku (1945 – 1948). In KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav (eds.). *Československo na rozhraní dvoch epoch neslobody*. Praha : Národní archiv a ÚSD AV ČR, 2005, s. 186-187.

²³ V roku 1921 pri prvom sčítaní obyvateľstva Československa sa k maďarskej národnosti prihlásilo 650 597 obyvateľov, na Slovensku to predstavovalo 21,7 % obyvateľstva. V roku 1930 sa na Slovensku prihlásilo k maďarskej národnosti 585 434 obyvateľov, čo predstavovalo 17,6 % obyvateľstva na Slovensku. Ďalšie posuny nastali po roku 1939. ŠUTAJ, Štefan. Maďarská menšina na Slovensku v odbornej literatúre po roku 1989. In *Národ a národnosti na Slovensku: Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. (ed. ŠUTAJ, Štefan) Prešov : Univerzum, 2004, s. 104-106. Autor však Svetoňove práce neuvádza.

obmedzovanie vyučovania slovenského jazyka na školách, čo pripomínal Svetoň v *Slovákoch v európskom zahraničí*.²⁴

Maďarská otázka sa však stala otvoreným problémom riešenia postavenia obyvateľstva rôznej národnosti v blízkosti hraníc prakticky všetkých štátov strednej Európy a Balkánu. Popredný americký politológ a historik Samuel Huntington, ktorý vyvolal rozruch svojimi upozoreniami na civilizačno-kultúrne konflikty (medzi Ruskom a Ukrajinou, na Balkáne), a dôsledkami veľkých migračných vln vo svete, vnímal deliacu čiaru medzi západnou civilizáciou a pravoslávím a islamom od 15. storočia, ktorá sa podľa neho črtala od hraníc medzi Fínskom a Ruskom až cez severo-južné Srbsko do Bosny. Strednú Európu vymedzil na Rakúsko, Maďarsko, Československo a Poľsko, teda na štáty tzv. nárazníkového pásma, ktorých predstavitelia postupovali podľa rozhodnutí veľmocí v roku 1945.²⁵ Tie sa v určitej miere vniesli do československých právnych noriem, ktoré sa stali základom štátnej politiky, stíhaní vojnových zločincov a kolaborantov, odsunu nemeckého obyvateľstva a výmeny osôb maďarskej národnosti, pri konfiškácií poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov a zradcov a nepriateľov českého a slovenského národa.

Skonfiškovaný majetok dočasne spravoval Fond národnej obnovy (dekrét prezidenta republiky Edvarda Beneša č. 108/1945 Zb.). Konfiškácie a znárodnenie sa nevzťahovali len na majetok osôb maďarskej a nemeckej národnosti a mala byť dokázaná miera zavinenia. Nemci a Maďari - antifašisti, resp. takí, čo sa neprevinili proti ČSR a proti českému a slovenskému národu, boli z uplatňovania postihov vyňatí. Nezamerali sa výlučne proti maďarskému a nemeckému etniku, lebo zahrňal aj osoby českej a slovenskej národnosti, ktoré sa usilovali o získanie nemeckej alebo maďarskej štátnej príslušnosti v čase neslobody – od 1938 do konca vojny. Osobám, ktoré majetok stratili následkom okupácie, národnostnej, rasovej a politickej perzekúcie, nebol skonfiškovaný. Národné výbory sa podieľali aj na uskutočňovaní dekrétu číslo 33/1945 Zb. z 2. augusta 1945 o strate

²⁴ KMEŤ, Miroslav. *Historiografia dolnozemskej Slovákov v prvej polovici 20. storočia*. Krakow : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 16-19. No Kmeť pripomína, že Svetoň neuskutočnil systematický výskum dejín slovenských komunít na Dolnej zemi.

²⁵ HUNTINGTON, Samuel P. *Sršet civilizácií: Boj kultur a proména svetového rádu*. Praha : Rybka Publishiners, 2001, s. 183-185, 233. Okrem iného uviedol, že v rokoch 1821 až 1924 sa do zámoria vysťahovalo 55 miliónov Európanov, z toho 34 miliónov do USA.

československého štátneho občianstva za stanovených podmienok (pre tých, ktorí sa prihlásili k štátnemu občianstvu Nemecka a Maďarska po roku 1938), ktoré upravovali aj viaceré nariadenia SNR.²⁶

Aj keď zahraničná politika ČSR bola viac-menej v rukách Ministerstva zahraničných vecí (MZV), vzalo sa do úvahy, že pri príprave mierovej konferencii o usporiadaní povojnových pomerov je potrebný podiel SNR, ktorá by sa cez slovenských odborníkov vyjadrovala k slovensko-maďarským vzťahom v osobitnej komisii a pripravila argumentácie pre zástupcov ČSR na konferencii. Svoje miesto tu zaujal Ján Svetoň pri príprave expertíznych materiálov o reaktivizácii predvojnových štátnych hraníc a príprave mierovej zmluvy s Maďarskom. Po poradách za účasti predsedu SNR Jozefa Lettricha, povereníka školstva a osvety Laca Novomeského, vyslancov Juraja Slávika a Dalibora M. Krnu, zástupcov Štátneho štatistického úradu v Bratislave jeho riaditeľa J. Svetoňa, ďalej P. Horvátha a Juraja Palkoviča, ako aj zástupcu Osídľovacieho úradu Antona Granatiera, sa vytvorila v decembri 1945 „tajná“ Komisia pre výskum vlastivedných otázok pri Predsedníctve SNR.²⁷ S účelom jej zriadenia sa navonok nevystupovalo. Predsedom komisie sa stal podpredseda SNR Milan Polák a Svetoň bol zástupcom prednostu komisie z MZV Peregrina Fíša. Ten v materiály o organizačnej štruktúre komisie zo začiatku roka 1946 uviedol, že v nej pracujú J. Chorvát, J. Svetoň, D. Rapant (len krátko), B. Varsik,²⁸ A. Granatier, E. Böhm, P. Zaťko a ďalší. Komisia, úzko napojená na postoje MZV, determinovaného postavením povojnového Československa, sa podieľala i na príprave výmeny obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom. MZV chcelo od komisie argumentácie na zmenu hraníc v prospech ČSR, obranu pri revíznym požiadavkám Budapešti a možnosti transferu Maďarov z ČSR. V januári a februári 1946 bol v komisi podaný návrh, aby F. Bokes, B. Varsik, J. Stanislav, Š. Janšák, J. Svetoň a ďalší

²⁶ BEŇA, Jozef. *Slovensko a Benešove dekréty*. Bratislava : Belimex, 2002, s. s. 9-10, 33-35, 72 – 75, 91-92. SNR 30. apríla 1945 v nariadení uzákonila, že bez jej súhlasu nebola možná platnosť dekrétov na Slovensku.

²⁷ ŠUTAJ, Štefan. *Parižska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov : UNIVERZUM-EU, 2014, s. 82-84.

²⁸ Prof. PhDr. Branislav Varsik, DrSc. (1904 – 1994), historik, vedec a pedagóg, ktorý študoval vo Viedni, Prahe a Bratislave, jeden z prvých slovenských profesorov histórie na FF Univerzity Komenského, podpredseda Vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov v Bratislave.

vypracovali erudované analýzy k návrhom na úpravu trianonských hraníc medzi ČSR a Maďarskom (na Dunaji), pričom Svetoň a ďalší pripomínali, že sa k úpravám vyjadrili materiály predsedníctiev slovenských národných orgánov v apríly 1945. Celkove materiály vystihovali situáciu na slovenskom juhu, postavenie maďarskej menšiny a rozdelenia juhu Slovenska na 6 oblastí.²⁹

Z podnetu vyslanca J. Slávika sa ešte v marci 1946 dohodlo, že v rámci práce „*Vlastivednej komisie*“ vypracuje A. Granatier materiál o etnických pomeroch a o zmenách v 18. – 20. storočí, B. Varsik o pomeroch v 17. – 18. storočí, J. Svetoň o maďarizácii, F. Bokes k 20. storočiu. Paradoxne však niektoré materiály odborníkov v komisii ešte celkom nezodpovedali predstavám zástupcom ČSR na mierovú konferenciu a na rokovania s Maďarskom a nemohli reagovať na komplikovanú situáciu na slovenskom juhu a pri súpise obyvateľstva podľa národnostného pôvodu, na ktorom sa podieľalo Povereníctvo vnútra. Ešte na poradách komisie 12. a 14. februára 1946 za účasti predstaviteľov MZV a povereníctiev sa ukázala potreba presadenia pôvodných zámerov o výmene obyvateľstva, čo sa však ukázalo ako dosť nereálne.³⁰ Dohoda o výmene obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom bola podpísaná 27. februára 1946.

Na začiatku apríla 1946 vydal Zbor povereníkov (slovenská vláda) smernicu o reslovakizácii a v júni 1946 vyšlo vládne uznesenie o reslovakizácii, ku ktorej sa prikróčilo po ťažkostiach s výmenou obyvateľstva ako jednou z ciest riešenia maďarskej otázky. Podľa uznesenia sa za osoby maďarskej národnosti nepovažovali tie, ktoré sa prihlásili pri sčítaní v roku 1930 k slovenskej, českej alebo inej slovanskej národnosti, ďalej tie osoby, ktoré hlásili teraz k maďarskej národnosti, ale boli slovenského, českého alebo iného slovanského pôvodu, neprevinili sa voči ČSR, neboli funkcionármi fašistických maďarských politických strán a nepodieľali sa na maďarizácii.

Pre Jána Svetoňa, ktorého vyslal Slovenský plánovací a štatistický úrad v Bratislave v júni 1946 ako štatistického experta do Presídľovacej komisie v Budapešti, predstavovali smernice Zboru povereníkov a uznesenie vlády návod na postup. V auguste 1946 obdržala maďarská vláda

²⁹ ŠUTAJ, Štefan. *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*, s. 97-99, 190.

³⁰ Tamže, s. 87-91.

zoznam 105 tisíc obyvateľov maďarskej národnosti z 24 okresov Slovenska, ktorí sa vybrali na presídlenie do Maďarska, no jeho vláda začala kalkulovať s posunom termínu, aby získala priaznivejšiu pozíciu na pripravovanej mierovej konferencii v Paríži. Okrem toho súčasne zbieral prihlášky na reslovakizáciu Osídľovací úrad pre Slovensko. Maďarská strana však vyslovila viaceré protesty proti konfiškácii majetku osobám maďarskej národnosti, ako aj proti vymedzeniu tzv. 30 reslovakizačných okresov (najmä podľa sčítania ľudu z roku 1930), z ktorých osoby sa prihlasovali na reslovakizáciu.³¹

Zložitú situáciu podmieňovala i prvá etapa pozemkovej reformy, keď Slovenská národná rada najprv nariadením č. 104/1945 Zb., a potom nariadením č. 64/1946 Zb. znovo novelizovala nariadenie Predsedníctva SNR z 27. februára 1945 o konfiškácii pôdy a poľnohospodárskeho majetku „zradcov slovenského národa“, Nemcov a Maďarov, ktoré nemali k 1. novembru 1938 čs. štátnu príslušnosť alebo vlastnili viac ako 50 ha pôdy. Odbojárom sa pôda nekonfiškovala a pri postupe národných výborov nebola určujúca národná či štátna príslušnosť, ale činnosť v rokoch druhej svetovej vojny. Predpokladalo sa, že pozemková reforma nadobudne slovenský charakter a napomôže vnútornej kolonizácii a k stabilizácii pomerov na južnom Slovensku. No neprispeli k tomu ani voľby v máji 1946.

Obnova národných výborov, ktorých postup priamo vplýval do pomerov na Slovensku, sa po parlamentných voľbách do Ústavodarného národného zhromaždenia v máji 1946 riadila nariadením SNR č. 92/1946 Zb. n. SNR. V zastupiteľských orgánoch, vo vláde a v Zbore povereníkov sa podľa volebných výsledkov, dosiahnutých jednotlivými politickými stranami, upravoval pomer mandátov a obsadenie rezortov vo výkonných orgánoch.³² Na Slovensku získala Demokratická strana 62 % hlasov, KSS vyše 30,37 %, Strana slobody 3,73 % a Strana práce nad 3 %.³³ V obave

³¹ ŠUTAJ, Štefan. *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava : Veda, 1993, s. 75-77.

³² Zo 40 415 členov národných výborov dosiahla DS zastúpenie 26 417 členov (65,3 %). Slovenskí komunisti mali 12 768 členov (31,6 %), Strana práce 1% (408 členov) a Strana slobody 822 členov (2,1 %). ŽATKULIAK, Jozef. Počiatočný vývoj národných výborov na Slovensku (1945 – 1948), s. 189-191.

³³ BARNOVSKÝ, Michal. *Na ceste k monopolu moci: Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava : Archa, 1993, s. 97.

pred vplyvom DS komunisti v Prahe a v Bratislave dosiahli, že tretia pražská dohoda z konca júna 1946 výrazne obmedzila právomoc slovenských národných orgánov voči vláde, čo zasiahlo do spoločenského vývoja na Slovensku po voľbách. Konkrétne i v tom, že do pomerov na Slovensku rozhodovalo skôr Ministerstvo vnútra, ovládané komunistami, ako podriadené Povereníctvo vnútra, kde dosiahli komunisti tiež veľký vplyv.

Od júna 1946 riadila reslovakizáciu pri Osídľovacom úrade pre Slovensko Ústredná reslovakizačná komisia s predsedom Antonom Granatierom,³⁴ riadená smernicami Ministerstva vnútra a Povereníctva vnútra, podobne ako dočasné správne komisie, ktoré boli ustanovené na národnostne zmiešanom juhu Slovenska aj po voľbách. Komisia vychádzala z negatívnych dôsledkov Mníchovskej dohody a Viedenskej arbitráže. Samotný Granatier volil pomerne tvrdší postup pri reslovakizačnej akcii v záujme zmeniť národnostné zloženie na juhu Slovenska v rámci koncepcie vytvorenia národného štátu Čechov a Slovákov, no pri zvyšujúcom sa tlaku komunistov v povereníctve prestal pôsobiť v komisii. Výmena obyvateľstva s predpokladaným počtom vyše 120 tisíc osôb sa síce stala jednou z ciest riešenia maďarskej otázky, no väčší dôraz sa kládol na tzv. reslovakizáciu, s predpokladaným počtom až 200 tisíc osôb, skôr vnímanú ako vnútorný (v ČSR) spôsob uskutočnenia tejto otázky, i keď sa určenie národnosti tej – ktorej prihlásenej osoby a jeho rodiny narážalo na rôzny výklad v spleti množstva kritérií (znalosť slovenského jazyka, škola, konfesijná príslušnosť, príbuzenské vzťahy, národnostný charakter okresu atď.).

V tejto komplikovanej vnútro politickej a zahraničnopolitickej situácii bol Ján Svetoň vyslaný ako expert pre národnostné otázky v rámci československej delegácie na pripravovanú mierovú konferenciu v Paríži, ktorá začala v júli 1946. V čele početnej delegácie bol minister zahraničných vecí Jan Masaryk a štátny tajomník ministerstva Vladimír Clementis. Svetoň sa zúčastňoval porád najmä navrhovanom transfere Maďarov

³⁴ A. Granatier (1894 – 1954), v novembri 1938 člen delimitačnej komisie na vytýčenie nových slovensko-poľských hraníc na Orave a Javorine, po vojne podpredseda SNR za Demokratickú stranu, po roku 1948 za Stranu slovenskej obrody. Autor viacerých publikácií o národnostnej problematike. ŠUTAJ, Štefan. *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*, s. 86-93.

z ČSR. Predmetom parížskej konferencie bolo o. i. podpísanie zmlúv s vymedzením medzištátnych hraníc s Talianskom (otázka Terstu), Fínskom, Bulharskom, Maďarskom (obnova predvojnových hraníc) a Rumunskom (navrátenie Transylvánie, Sovietskemu zväzu Besarábia a severná Bukovina). Československá delegácia v Paríži požadovala úplnú nulitu Viedenskej arbitráže, zastavenie revizionistickej propagandy, úpravu hraníc v Bratislave (za Dunajom), návrat kultúrneho majetku spred roku 1919, možnosti otvorenej dopravy po Dunaji, realizáciu februárovej dohody o výmene obyvateľstva atď.

Československá delegácia v tamojšej parížskej konštelácii delegácií a komisií svoje požiadavky, predložené štyrom veľmociam, zhrnula do 12 bodov: neplatnosť Mnichovskej dohody a Viedenskej arbitráže a potvrdenie hraníc podľa mierových zmlúv z rokov 1919 a 1920, ďalej jednotransný odsun 200 tisíc Maďarov z Československa do Maďarska (doplnený v amandante o ich prijatí na území Maďarska a o udelení štátneho občianstva), vytvorenie bratislavského predmestia, reparačné, reštitučné, finančné a hospodárske nároky atď. Maďarská delegácia s lavírujúcim ministrom zahraničia Jánosom Gyöngyösím, pri svojich cestách v Moskve a Washington, však tvrdila, že osoby maďarskej národnosti na južnom území Slovenska netvorí národ a z jednej tretiny je územie obývané Slovákmi, odmietla prijať na svoje územie obyvateľov maďarskej národnosti, ktorým bolo udelené maďarské štátne občianstvo a ďalej že si Československo nemôže nárokovať na odsun 200 tisíc Maďarov a ani na vytvorenie bratislavského predmestia. Maďarská delegácia, tak ako v Moskve a Washingtone, nechcela pripustiť, že Maďarsko je porazený štát. Československý veľvyslanec Juraj Slávik však odmietol maďarské formulácie a vecne zargumentoval oprávnenie požiadaviek Československa. Po diskusiách viacerých delegátov a po pozmeňujúcich návrhoch našiel podporu v politicko-teritoriálnej komisii a subkomisii konferencie a východisko videl v bilaterálnom rokovaní Československa a Maďarska, ktoré by zahŕňovalo nielen výmenu obyvateľstva, ale aj otázku transferu obyvateľstva. Mierová zmluva s Maďarskom, ktorú vo februári 1947 podpísali zástupcovia 12 spojeneckých krajín, vyhlásila za neplatnú Viedenskú arbitráž a obnovila hranicu medzi ČSR a Maďarskom podľa status quo k 1. januáru

1938 (hranice Maďarska podľa trianonskej mierovej zmluvy).³⁵

Československá vláda a ministerstvo vnútra, po konferencii, resp. po potvrdení štátnych hraníc medzi Československom a Maďarskom, rozbehla vzájomnú výmenu obyvateľstva maďarskej či slovenskej národnosti. V rámci výmeny bolo presídlených 55 487 osôb maďarskej národnosti do Maďarska, odkiaľ prišlo 59 774 osôb slovenskej národnosti. V povojnových rokoch odišlo do Maďarska 89 660 osôb maďarskej národnosti a do Československa 71 787 osôb slovenskej národnosti.³⁶

Ministerstvo vnútra po vyjasnení si kompetenčných vzťahov s Povereníctvom vnútra vymenovalo 4. apríla 1947 novú reslovakizačnú komisiu, ktorej predsedal plk. Jozef Šebestík, podpredsedom bol Jozef Lietavec a členmi Ladislav Šimovič, Ján Svetoň, Pavol Horváth a Ján Boča.³⁷ Svetoň v tom čase publikoval *Znalosť čítania a písania obyvateľstva na Slovensku* (Zprávy ŠPŠÚ, Bratislava 1947), *Súpis bytov v Bratislave* (Zprávy ŠPŠÚ, Bratislava 1947), a *Textové časti štatistickej príručky Slovenska* (Bratislava, ŠPŠÚ, 1948). Svetoň na poste hlavného odborného radcu, však od júla 1948 viedol IV. odbor Úradu Predsedníctva Zboru povereníkov a bol „*uvolnený pre výkon služby*“ v SPŠÚ.

Znovu sa stanovili kritériá pre tzv. reslovakizáciu, preverovali sa prihlásení a hodnotil sa celkový stav. Reslovakizáciu, ktorá mala umožniť najmä tým obyvateľom, ktorí sa podľa predchádzajúceho sčítania ľudu hlásili k maďarskej národnosti (z roku 1930), prihlásiť sa k slovenskej národnosti, sprevádzali po poštátnení všetkých škôl na Slovensku presuny detí do slovenských škôl. Učitelia z južného Slovenska museli požiadať o politickú a národnú spôsobilosť. Poslovenčovali sa názvy ulíc. Pod tlakom prakticky neúspešnej výmeny obyvateľstva, konfiškácií, politickej atmosféry, možnosťou straty živobytia, sa značná časť obyvateľstva maďarskej národnosti prihlásila k reslovakizácii. Do roku 1948 až 452 089 osôb, z nich bolo prijatých 326 679 osôb. Odmietlo sa 84 141 osobám a ďalším

³⁵ MICHÁLEK, Slavomír. Parížska mierová konferencia 1946 a Československo (východiská, postoje, výsledky). In KLIMKO, Jozef, MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky 20. a 21. storočia*. Bratislava : Paneurópska vysoká škola a Historický ústav SAV, 2013, s. 192-203.

³⁶ ŠUTAJ, Štefan. Maďarská menšina na Slovensku v odbornej literatúre po roku 1989, s. 110.

³⁷ ŠUTAJ, Štefan. *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*, s. 116.

bola z rôznych dôvodov nevybavená. Išlo o masovú akciu, mnohých prípadoch motivovaná obavou z tvrdého postupu voči obyvateľstvu maďarskej národnosti.³⁸

Do tejto akcie zasiahol komunistický štátny prevrat vo februári 1948. Otrásená Demokratická strana sa zakrátko rozpadla a jej vedenie po nútenom odchode z funkcií v slovenských národných orgánoch emigrovalo. Na území južného Slovenska v mnohých prípadoch ostali dočasné miestne a okresné správne komisie, resp. miestni komisári. Politické zmeny boli tak hlboké, že v 3341 obciach Slovenska sa v 1703 miestne národné výbory zrušili a menovali sa dočasné miestne správne komisie, v ktorých už nefigurovali zástupcovia DS, ale príslušníci „obrodeneho Národného frontu“.³⁹ Direktívy Moskvy a následne vedenia Komunistickej strany Československa (KSČ) sa po februári 1948 pociťovali prakticky všade: v ťažení proti stredným vrstvám a inteligencii, v kultúre a školstve, v odmietnutí koncepcie „špecifickej cesty k socializmu“, v silnej centralizácii štátu, ako aj v zdôraznení represívnej funkcie štátu a jeho orgánov proti tzv. triednym nepriateľom. Následkom toho nastala sociálna a politická neistota v českej a slovenskej spoločnosti, ako aj rozsiahla emigrácia z rôznych sociálnych vrstiev. Bývalý predseda slovenských demokratov a SNR Jozef Lettrich hovoril už v emigrácii o „*podupaní*“ občianskych slobôd a o zmene Československa na policajný štát.⁴⁰ Kurz politiky komunistov síce Lettrich naznačil, no treba pripomenúť, že režim staval človeka proti človeku, v snahe ich získať pre pripravované socializačné procesy, vytvárajúc v nich ilúziu lepšieho života.

V podstate celý štátny aparát, školy, spolky, redakcie časopisov a iné inštitúcie komunistická moc „očistila od nespôľahlivých elementov“. Ak režim narazil na nesúhlas či odpor občanov, rozpútal politické procesy a rôzne formy nezákonných postupov. Totalitná moc potlačila ľudské a občianske práva a slobody. Politické čistky zasiahli všetky stupne škôl. Na vysokých školách boli postihnutí mnohí údajní zástancovia „*meštianskych*“ a „*buržoáznych*“ teórií. Likvidovala sa autonómia vysokých škôl, postihnutí boli mnohí učitelia lekárskej či právnickej fakulty Slovenskej

³⁸ ŠUTAJ, Štefan. Maďarská menšina na Slovensku v odbornej literatúre po roku 1989, s. 112.

³⁹ Slovenský národný archív (SNA), f. Povereníctvo vnútra-sekretariát, krabica (kr.) 105, č. spisu 80/63/48.

⁴⁰ LETTRICH, Jozef. *Dejiny novodobého Slovenska*. Bratislava : Archa, 1993, s. 204.

univerzity ako aj v ďalších vysokých školách.⁴¹ Prednášať nemohol univ. prof. Daniel Rapant,⁴² spolutvorca modernej slovenskej historiografie a ani popredný slovenský ekonóm univ. prof. Rudolf Briška. Sociológia bola vyhlásená za „buržoáznu pavedu“ a Antonovi Štefánkovi ju dokazovali na základe *Základov sociografie Slovenska*. Musel sa „len“ odsťahovať z Bratislavy, lebo sa mu nemohli uprieť odborné kvality.⁴³

V neprajnej politickej atmosfére predsa len vydala SAVU v roku 1948 od popredného literárneho a divadelného historika, spoluzakladateľa slovenskej dramaturgie, divadelnej histórie a teórie univ. profesora Andreja Mráza (1904, Báčsky Petrovec, Srbsko – 1964, Bratislava) *Slovenskú vlastivedu V., Dejiny slovenskej literatúry*. Roku 1949 nasledovala od Mráza a univ. profesora Eugena Paulinyho *Slovenská vlastiveda VII, Dejiny spisovnej slovenčiny*.⁴⁴ Okrem toho SAVU vydala v rokoch 1948 až 1952 práce od Jána Horeckého, Jána Eisnera, Zoltána Rampáka, Petra Ratkoša, Mikuláša Bakoša a ďalších, ktorí vstupovali do kultúrno-spoločenského diania a publicistiky na Slovensku. Otázke slovensko-maďarských vzťahov sa priamo nevenovali.

Ján Svetoň naďalej pôsobil v reslovakizačnej komisii a jej pôsobenie sa podstatne zmenilo vtedy, keď Národné zhromaždenie ČSR schválilo 25. októbra 1948 zákon č. 245/1948 Zb. o menšinách. Podľa zákona bolo osobám maďarskej národnosti priznané československé štátne občianstvo, ak boli občanmi ČSR k 1. novembru 1938.⁴⁵ Udelenie štátneho občianstva sa netýkalo osôb, ktoré sa „ťažko previnili“ proti ČSR alebo jej ľudovodemokratickému zriadeniu. Na základe vládneho uznesenia z 27. septembra 1948 bolo

⁴¹ PEŠEK, Jan. *Štátna moc a spoločnosť na Slovensku 1945 – 1948 – 1989*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vyd. Prodana, 2013, s. 272-278.

⁴² SNA, f. ÚV KSS/04, kr. 5, archívna jednotka 47, zasadanie sekretariátu 12. 12. 1949, kr. 7, ar. j. 11, zasadanie 20. 4. 1950.

⁴³ TURČÁN, Ludovít – KLOBUCKÝ, Robert (eds.). *Anton Štefánek – vedec, politik a novinár*, s. 28-29.

⁴⁴ Prof. PhDr. Eugen Pauliny, DrSc. (1912 – 1983), významná osobnosť slovenskej jazykovedy po druhej svetovej vojne a vysokoškolský pedagóg. Roku 1935 vyštudoval FF UK v Bratislave, 1943 – 1945 jej pedagogický pracovník a tiež pracovník SAVU, od r. 1945 až do dôchodku pôsobil na FF UK.

⁴⁵ *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*. Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 495-496. Udeľovanie občianstva bolo v kompetencii národných výborov.

Maďarom vrátené štátne občianstvo. S jeho navrátením súviselo aj vydávanie osvedčení o štátnej spoľahlivosti. Mohli sa stať členmi existujúcich politických strán, spoločenských organizácií, záujmových spolkov a v materinskom jazyku vydávať tlač, knihy, ako aj vyučovať na školách atď. Uskutočňovali sa dva protichodné a ťažko kontrolovateľné procesy, lebo kým v tzv. reslovakizácii sa tisíce osôb maďarskej národnosti prihlásilo k slovenskej národnosti, po priznaní československého štátneho občianstva v októbri 1948 nastal opačný proces. Reslovakizačná komisia ukončila svoju činnosť v decembri 1948. Záverečné práce vykonali J. Svetoň a J. Boča a pripravili sociálnu a etnickú analýzu reslovakizantov. Štatistické údaje, aj keď neúplné, zachytávali 288 tisíc osôb podľa používania reči, priezviska a ďalších takto stanovených kritérií.⁴⁶

K určitej stabilizácii pomerov na juhu Slovenska napomohlo podpísanie Československo-maďarskej zmluvy o priateľstve, pomoci a spolupráci 16. apríla 1949. Tiež Protokol medzi Československou republikou a Maďarskou republikou o konečnej úprave niektorých nerozriešených finančných a hospodárskych otázok a Dôverný dodatkový protokol k protokolu medzi ČSR a MR..., z 25. júla 1949, podpísaný na Štrbskom plese vo Vysokých Tatrách. V článku 1 a analogicky v čl. 2 uviedol, že: „*Maďarská vláda (Československá vláda...) prehlasuje za vyrovnané všetky práva, pohľadávky a nároky, ktoré maďarský (československý) štát a maďarské (československé) verejné a súkromné právnické osoby uplatnili, alebo mohli by uplatniť na základe Parížskych dohôd z 28. apríla 1930, dohody o výmene obyvateľstva z 27. februára 1946, mierovej zmluvy s Maďarskom z 10. februára 1947, ako i na základe dohôd a iných listín doplňujúcich tieto zmluvy proti československému (maďarskému) štátu, čs. verejným a súkromným právnickým osobám, ako i proti fyzickým osobám maďarskej (československej) štátnej príslušnosti.*“⁴⁷ Pri týchto dokumentoch sa vychádzalo aj z údajov, ktoré pripravil J. Svetoň a ktorého spolu s Michalom Senčákom poveril SPŠÚ zastupovať v otázkach reparácií a reštitúcií nemeckého a maďarského obyvateľstva na poradách povereníctiev s Ministerstvom zahraničných vecí. Vzťahovalo sa to tiež na

⁴⁶ ŠUTAJ, Štefan. *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*, s. 141-143.

⁴⁷ ŽATKULIAK, Jozef. K dekrétom prezidenta E. Beneša a k nariadeniam Slovenskej národnej rady vo vzťahu k súčasnosti. Bratislava : Kancelária NR SR, Parlamentný inštitút, Informačné materiály č. 22/2000, s. 51-65.

protokol v článku 3 o vzájomnom vyrovnaní nárokov medzi presídlencami, ktoré vznikli novými sociálno-demografickými pomermi a povojnovými medzištátnymi dohodami a zmluvami či geopolitickými záujmami veľmocí, ako aj postavením menších v Maďarsku, Rumunsku, Juhoslávii a na Slovensku, resp. v ČSR.

Podľa tohto tzv. nulitného Štrbského protokolu sa štáty zriekli aktívneho salda v článku 5, za určitých podmienok cenných papierov v článku 7, pohľadávok a nárokov vzniknutých zoštatnením a znárodnením v článku 5, čím sa zobrali do úvahy socializačné procesy. Článok 9 hovoril: „*Ustanovenia tohto Protokolu sa nevzťahujú na pohľadávky a nároky tých podnikov, ktoré podľa článku 7 a 28 mierovej zmluvy s Maďarskom z 10. februára 1947 boli prevedené na tretí štát a sú jeho vlastníctvom.*“ Obe strany vylúčili návrat „statkov“ (aj v článku 6) na územie druhého štátu. Dôverný dodatkový protokol v článkoch 1 a 2 priamo potvrdil zo strany oboch vlád „*nezáujem na právach, pohľadávkach a nárokoch fyzických osôb maďarskej a československej štátnej príslušnosti.*“

Ján Svetoň, člen Komunistickej strany Slovenska od februára 1948, bol od roku 1949 predsedom Štátneho plánovacieho a štatistického úradu v Bratislave.⁴⁸ Tiež vystupoval ako člen vedeckých spoločností a vedeckých rád, úzko spolupracoval s českými vysokými školami a zúčastnil sa medzinárodnej konferencie štatistikov vo švajčiarskom Berne. Publikoval *Na ceste k socialistickej štatistike* (časopis *Plánovanie a štatistika*, Bratislava 1951); *Diskusia o nedostatkoch čs. štatistiky* (*Plánovanie a štatistika*, Bratislava 1951); *Demografická štatistika* (Skriptá pre VSHV, Bratislava 1952). Zredigoval dvojzväzkovú edíciu SAVU *Slováci v Maďarsku* od popredných jazykovedcov Jozefa Štolca⁴⁹ a Vincenta Blanára.⁵⁰ Uverejňoval články v *Novom slove*, v *Národnej obrode* a iných periodikách. Tak ako mnohí viac-menej zápasil

⁴⁸ AEU, f. Rektorát 1940 – 2012, OPPaSO, Ján Svetoň, osobné spisy. Svetoň sa v septembri 1948 oženil s Helenou Záhradkovou, českej národnosti narodenou vo Viedni.

⁴⁹ Vysokoškolský pedagóg, jazykovedec Jozef Štolc (1908 – 1981), roku 1932 ukončil štúdium na FF UK (slovenský jazyk-nemecký jazyk), stredoškolský prof., 1940-1945 pracovník Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave, 1946-1951 vedecký pracovník SAVU, 1945-1948 člen stálej komisie pre stanovenie úradných názvov miest, obcí a osád pri Povereníctve vnútra.

⁵⁰ Jazykovedec a vysokoškolský pedagóg Vincent Blanár (1920 – 2012), r. 1942 vyštudoval FF SU, pracoval v oblasti výskumu dejín slovenského jazyka a lexikológie, slavistiky a balkanistiky.

so vtedajšími politickými podmienkami, keď sa do úzadia zatlačila historická demografia, ktorá vraj nezodpovedala marxisticko-leninským kritériám. Napísal o *Marxisticko-leninskej štatistike a jej úlohy pri výstavbe socializmu* (Ekonomický zborník, 1951), a o *Sovietskej diskusii o teórii štatistiky* (Ekonomický časopis, 1952). Od roku 1950 sa nerobili výskumy verejnej mienky, čo výrazne sťažilo výskum obyvateľstva a ani základné údaje o ňom sa nemohli uverejňovať. Svetoň sa síce sústredil na vedecko-výskumnú činnosť a na sociálno-ekonomickú štatistiku, no už sa v danej situácii vyhýbal uvedeniu národnostných a konfesiónálnych kritérií.⁵¹

Ján Svetoň dospel v roku 1952 k radikálnej zmene vo svojom ďalšom odbornom pôsobení a na odporúčanie rektora prof. Antona Kotziga (1919 – 1991),⁵² a prorektora prof. Ladislava Szántóa (1894 – 1974) a ďalších, bol prijatý na Vysokú školu ekonomickú v Bratislave (VŠE) a od 1. septembra 1952 sa stal vedúcim Katedry štatistiky.⁵³ V *Ekonomickom časopise*, na vzniku ktorého sa podieľal, našiel priestor pre publikovanie štúdií *Vývoj obyvateľstva za kapitalizmu a v ľudovej demokracii* (roč. I., č. 4, Bratislava 1953); *Obyvateľstvo Slovenska v období krízy feudalizmu a počiatkov kapitalizmu* (roč. III., č. 5 - 6, 1955); *Vývoj triednej štruktúry obyvateľstva Slovenska* (roč. IV., č. 2, 1956); *Vysťahovalectvo zo Slovenska za uhorského kapitalizmu* (roč. IV., 1956, č. 2); *Migračné pohyby obyvateľstva Slovenska v buržoáznej ČSR* (roč. IV., 1956, č. 4).

Na vysokej škole sa znovu stretol s významným ekonómom Štefanom Heretikom, ktorý sa narodil 10. februára 1915 v rumunskom Hunedoare (asi 50 kilometrov od Svetoňovho rodiska).⁵⁴ S rodičmi sa skoro presťahoval na Slovensko a strednú školu vyštudoval v Rožňave a Právnickú fakultu Karlovej univerzity v Prahe po študijnom pobyte v parížskej Sorbonne. So Svetoňom už pracoval v Štátnom plánovacom a štatistickom úrade (napísal o. i. *Náčrt dejín politickej ekonómie: Od antického Grécka do vzniku Marxizmu*. Bratislava : SVPL, 1958; neskôr vydaná ako *Náčrt dejín politickej ekonómie do vzniku marxizmu (do sedemdesiatych rokov 19. storočia)*.

⁵¹ BOBÁK, Ján. Historický demograf a štatistik Ján Svetoň (1905 – 1966). In *Historický zborník* 20, č. 1/2010. Martin : Matica slovenská, 2010, s. 271.

⁵² In *Spomienky a príbehy z dejín Ekonomickej univerzity v Bratislave 1940 – 2010*. (eds. HUSÁR, Jaroslav, LALUHA, Ivan, PETRENKA, Ján.) Bratislava : Sprint 2 s.r.o., 2012, s. 150-152.

⁵³ AEU, f. Rektorát 1940 – 2012, OPPaSO, Ján Svetoň, osobné spisy.

⁵⁴ Prof. JUDr. Štefan Heretik, DrSc. Osobný fond. In <http://archiv.sav.sk/dokumenty/inventare/heretik.pdf>

Heretik, ktorý vysoko hodnotil Svetoňovu odbornú prácu, odišiel v roku 1955 pracovať do Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, keď túto v polovici 50. rokov viaceré vysoké školy personálne posilňovali a napomohli jej transformácie zo SAVU.

No SAVU, tak ako iné inštitúcie, sa po februári 1948 ocitla v zložitej situácii, keď politické zásahy do jej chodu a profilu odbornej práce silneli. Za boj proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu v SAVU bol vraj zodpovedný povereník pre školstvo a osvetu, komunistický funkcionár, básnik Ladislav Novomeský. Na vykonštruovaných obvineniach sa výrazne podieľal radikálny komunista a povereník vnútra Jozef Lietavec, bývalý spolupracovník Svetoňa v reslovakizačnej komisii, ktorý priamo vyzval národné výbory, aby bojovali „proti zvyškom buržoázneho nacionalizmu“.⁵⁵ Napr. obvinil bývalých povereníkov vnútra Gustáva Husáka a Daniela Okáliho z ponechania úradníkov Slovenskej republiky, notárov, okresných náčelníkov atď., vo funkciách.⁵⁶ Ako tvrdý zástanca tzv. triedneho boja nabádal národné výbory k urýchleniu socializácie dediny, hoci práve výbory kopili chyby pri evidencii ornej pôdy napr. v podmienkach vtedajšieho Žilinského kraja (Oravy), keď vychádzali z uhorských štatistík z 18. a 19. storočia (kritizovaných Svetoňom), a údaje v rozpore so skutočnosťou prenášali do 50. rokov.⁵⁷ Odborná nekvalifikovanosť národných výborov zjavne spôsobovala vážne problémy.

Svetoň sa nástupom na vysokú školu prakticky vyhol politickej centralizácii riadenia vedy a príprave vzniku Československej akadémie vied. Tá sa nadradila Slovenskej akadémie vied (SAV),⁵⁸ ktorá vznikla v júni 1953 v nadväznosti na zanikajúcu SAVU. Tiež Matica slovenská, dovtedajší spolutvorca osvetovej činnosti, zápasila o existenciu a ku dňu

⁵⁵ *Národné výbory*, roč. VII, č. 5, 15. mája 1951, s. 97. Bližšie SIKORA, Stanislav. Lietavec Jozef. In PEŠEK, Jan (ed.) a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 : 1989: Personifikácia politického vývoja*. Prešov : Vyd. Michala Vaška, 2003, s. 206-209.

⁵⁶ SNA, f. Poverenictvo vnútra-sekretariát, kr. 157, č. sp. 970/51, Pracovný program PV zo 7. 5. 1951, kr. 224, č. sp. 235/53. Bližšie BARNOVSKÝ, Michal. Proces s takzvanými slovenskými buržoáznymi nacionalistami. In PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (eds.). *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Brno : ÚSD AV ČR, 2005, s. 158-170.

⁵⁷ ŽATKULIAK, Jozef. *V mene zákonov a proti občanom? Trestnosprávna právomoc národných výborov na Slovensku v rokoch 1950 – 1957*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1954, s. 96-97.

⁵⁸ KLAČKA, Jozef. Uzákonenie a slávnostné otvorenie SAV. In KOVÁČ, Dušan (ed.) a kol. *Dejiny Slovenskej akadémie vied*, s. 99-100.

1. októbra 1951 bola oficiálne zrušená ako spolková inštitúcia.⁵⁹ Na základe uznesenia vlády zo dňa 18. novembra 1952 o „*úprave formy, ako aj spôsobe hospodárenia kultúrno-osvetových zariadení*“ boli všetky dovtedy existujúce kultúrne zariadenia zlúčené do právneho celku, ktorý dostal názov Osvetové ústredie, so sídlom v Bratislave.

Tak ako Svetoň aj ďalší učители a vysokoškolskí pedagógovia očakávali, že sa po XX. zjazde KSSZ v Moskve v roku 1956, uvoľní ideologický tlak voči nim, avšak zakrátko sa po udalostiach v Maďarsku stal opak. Práve výrazom vnútropolitických pomerov sa stala ďalšia vlna postihov učiteľov, ktorá sa prejavovala v jednostrannom a dogmatickom rozširovaní komunistickej ideológie. Z knižníc sa odstránili stovky „*závadných*“ kníh a deti sa čoraz ťažšie mohli prihlásiť na náboženstvo. Režim vyvíjal na učiteľov nátlak v oblasti vzdelávania. Mali študovať len marxizmus-leninizmus, vysvetľovať politiku KSCĽ, výchovne pôsobiť v zápase proti imperializmu, s prežitkami ľudáctva, liberalizmu a revizionizmu. Vysokoškolskí učители sa zvlášť dostávali do komplikovanej situácie. V rokoch 1956 – 1958 ich muselo odísť zo škôl okolo 300. Problémy mali historici F. Bokes, P. Ratkoš, D. Rapant a ďalší.⁶⁰

V rokoch 1958 a 1959 sa začali na Slovensku viaceré politické procesy za asistencie Štátnej bezpečnosti. Rôzne motivované obvinenia sa dotýkali stoviek osôb, z veľkej časti príslušníkov slovenskej inteligencie, ktorá sa dostala do popredia na sklonku druhej svetovej vojny a po nej. Predstavitelia komunistického režimu obvinenia rozšírili na významných národohospodárov a pred druhou svetovou vojnou i slovenských regionalistov, právnikov, vysokoškolského pedagóga, prvého guvernéra Slovenskej národnej banky a podporovateľa SNP, spoluzakladateľa Vysokej školy ekonomickej Imricha Karvaša (1903 – 1981).⁶¹ Tiež s ním spolupracujúceho a už spomínaného Petra Zaťku. Vykonštruovaným bol i proces,

⁵⁹ HUDEK, Adam. *Najpolitická veda: Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*, s. 82-89.

⁶⁰ HUDEK, Adam. *Najpolitická veda: Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*, s. 100-103.

⁶¹ Univ. prof. JUDr. I. Karvaš, spoluzakladateľ Vysokej školy obchodnej v r. 1940, dekan Právnickej fakulty 1947 a 1948 v Bratislave, roku 1948 odmietol spolupracovať s komunistickou stranou, r. 1949 obvinený z velezrady a po vykonštruovanom súdnom procese odsúdenie štátnym súdom v Prahe na dva roky väzenia a stratu majetku. V r. 1953 bol v rámci tzv. „*B-akcie*“ vysťahovaný s celou rodinou z Bratislavy do zrubu vo Vysokých Tatrách, r. 1958 druhýkrát obvinený a odsúdený pre špionáž a velezradu na sedemnášť rokov väzenia. O dva roky neskôr bol amnestovaný a roku 1969 bol súdne rehabilitovaný.

znovu so silným protislovenským podtextom politiky predstaviteľa KŠČ a prezidenta Antonína Novotného a ideológa Václava Kopeckého, so sociológom Alexandrom Hirnerom, ktorého odsúdili v máji 1959 na 13 rokov väzenia a prepustili až roku 1966.⁶²

Jána Svetoňa nepostihli politické čistky ako u ľudí, ktorých spoznal pred rokmi. Mal „čisté“ kádrové posudky a jeho profesionálny postup pokračoval. V rokoch 1953 – 1958 bol prorektorom školy a roku 1957 dosiahol docentúru a roku 1964 profesúru v odbore ekonomickej štatistiky. V januári 1958 bol Svetoň predsedom vlády menovaný za člena populačnej komisie, kde bol do roku 1963. V tom čase publikoval práce *Úmrtnosť na Slovensku v rokoch 1850 – 1945 (Sborník ČSAV. Štatistika a demografie, Praha 1959)*; *Obyvateľstvo Slovenska v XVIII. storočí (Demografický zborník SÚS, Praha 1959)*; *Nové črty v reprodukcií obyvateľstva Slovenska (Ekonomický časopis SAV, roč. VII., 1959, č. 6)*. Kriticky hodnotil štatistické pramene v kontexte s ekonomickými a ďalšími faktormi (migráciou, vysťahovalectvom) v období feudalizmu a kapitalizmu a pripomínal, že sa populácia slovenského obyvateľstva vyvíjala pomerne zdĺhavo a nerovnomerne. Naďalej odhaľoval falzifikačné metódy uhorskej národnostnej štatistiky. Podľa Svetoňa treba, aby sa každé štatistické číslo „vypreparovalo“, a až vtedy ide o seriózny údaj.⁶³

V tomto smere bolo významnou a vysoko hodnotenou Svetoňovou monografiou *Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu* (Bratislava: Vydavateľstvo SVPL, 1958), v ktorej sa v 8 kapitolách opieral o dovtedajšie kvalifikované výskumy o obyvateľstve Slovenska. V tejto pramennej demografickej publikácii sa zaoberal triednou, vekovou, rodinnou štruktúrou obyvateľstva, ďalej vývojom pôrodnosti a úmrtnosti, migráciou, vysťahovalectvom a daňovými súpismi. Poukázal na ťažké ekonomické, materiálne a sociálne podmienky života obyvateľstva s možnosťami jeho reprodukcie. Tieto otázky potom rozvinul v monografii *Reprodukcia obyvateľstva v Československu po druhej svetovej vojne* (Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie

⁶² PEŠEK, Jan. Vlna politických procesov na Slovensku koncom 50. rokov. In PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (eds.). *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*, s. 179-191.

⁶³ KONTŠEKOVÁ, Olga. Popredný štatistik a demograf – profesor Ján Svetoň. In *Spomienky a príbehy z dejín Ekonomickej univerzity v Bratislave 1940 – 2010*. (eds. HUSÁR, Jaroslav, LALUHA, Ivan, PETRENKA, Ján.), s. 227. Prof. O. Kontšeková, vedecká aspirantka u prof. J. Svetoňa, publikovala viaceré monografie zo štatistiky a demografie.

vied 1965, v spolupráci so Zdeňkom Vávrom).

Ján Svetoň sa dostal do kontaktu s novou generačnou vlnou ekonómov, ktorá sa formovala na prelome 50. a 60. rokov na VŠE v Bratislave a neskôr vstupovala i do politického diania najmä v československej jari 1968.⁶⁴ Rektorem VŠE bol v rokoch 1958 až 1961 národohospodár Viktor Pavlenda (1928 – 1990), s kritickým postojom k hospodárskej politike prvého tajomníka ÚV KSČ a prezidenta Antonína Novotného a poukazoval na nedostatočný ekonomický vývoj a na pomalé ekonomicko-sociálne vyrovnávanie Slovenska a s českými krajinami, pričom využíval ekonomické, demografické a štatistické údaje ako výraz jeho skutočného stavu. Národohospodár vysokoškolský pedagóg Hvezdoň Kočtúch (1929 – 1994)⁶⁵ sa špecializoval na výkonnosť a efektívnosť národného hospodárstva, 1959 vedúci Katedry národohospodárskeho plánovania a cien. Ďalšími významnými ekonómami vysokej školy, ktorí sa podieľali na reformách roku 1968 v ekonomickej sfére bol prof. Jozef Rosa (1916 – 1973), v rokoch 1953 – 1957 vedúci Katedry financií na VŠE, 1960 – 1963 dekan jej Národohospodárskej fakulty a v rokoch 1966 až 1969 rektorom VŠE, a doc. Ján Ferienc (1927 – 1996), ktorý v rokoch 1952 – 1964 viedol Katedru národohospodárskeho plánovania. Treba zdôrazniť, že sa slovenskí ekonómovia, zastávajúci vysoké štátne a politické funkcie, výrazne podieľali na realizácii česko-slovenskej federácie v reformnom roku 1968.

V tom roku o potrebe jej vzniku písal popredný slovenský historik Lubomír Lipták (1930 – 2003), generačne starší od Svetoňa, ktorý vymedzil dlhodobu pôsobiace faktory pre poznanie „súdobého“ Slovenska, rešpektíve slovenskej spoločnosti: geografická poloha, štátoprávne zaradenie územia Slovenska, komplex problémov okolo jeho tzv. zaostalosti a deformácia štruktúry slovenskej spoločnosti a cesty jej prekonávania.⁶⁶ Lipták sa v tomto smere oprel o historické skúsenosti slovenského národa z rokov 1848, z obdobia šovinistickej maďarizácie, o nádeje z roku 1918 a sklamanie z rokov nasledujúcich, ako aj o poznanie brutality stalinizmu.

⁶⁴ LONDÁK, Miroslav. K modernizácii slovenskej ekonomiky v 50. a 60. rokoch 20. storočia. In BYSTRICKÝ, Valerián – KOVÁČ, Dušan – PEŠEK, Jan a kol. *KLúčové problémy moderných slovenských dejín 1848 – 1992*. Bratislava : Veda, 2012, s. 300.

⁶⁵ Prof. H. Kočtúch sa podieľal na odbornej rehabilitácii profesora Petra Zafka a bývalého guvernéra Národnej banky Slovenska profesora Imricha Karvaša, ktorí potom prednášali na Národohospodárskej fakulte VŠE.

⁶⁶ LIPTÁK, Lubomír. Oportunisti či jánošci? In *Kultúrny život*, č. 16, 19. 4. 1968, s. 3.

Lipták tieto peripetie zhrnul do významného diela *Slovensko v 20. storočí* (Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968).

O Svetoňove práce sa opieral i historik Július Mésároš (1923 – 2006), spoluautor viacerých základných syntetických akademických diel o dejinách Slovenska (*Dejiny Slovenska II. Od roku 1848 do roku 1900*. Bratislava : Vyd. SAV, 1968). Mésároš sa zaoberal celkovým vývojom Slovenska v 19. storočí (so zameraním na národné hnutie, roľníctvo, meruôsmie roky a maďarizáciu). Podobne historik Ludovít Haraksim (1928 – 2008), ktorý sa venoval problematike medzi slovanských vzťahov a národnostným pomerom v Uhorsku v 19. storočí s akcentom na dejiny Rusínov na Slovensku (*K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov do roku 1867*, Bratislava : Veda, 1961, a ďalšie monografie). Na slovensko-rumunské a na slovensko-juhoslovenské vzťahy a dejiny sa zamerl Milan Krajčovič (1937), autor a spoluautor monografií *Československo a Juhoslávia: Slováci a Juhoslovania 1890 – 1901*. Veda : Bratislava 1968; *Ujedinjena omladina srpska*. Matica srpska, Novi Sad 1968; *Slovenská politika v strednej Európe 1890-1901: Spolupráca Rumunov, Slovákov a Srbov*. Bratislava : Veda, 1971. Treba pripomenúť, že Lipták, Mésároš, Haraksim a ďalší historici museli po politických čistkách v roku 1970 odísť z Historického ústavu SAV.

Historička a demografka Mária Kohútová, v článku „*Súčasný stav demografického bádania na Slovensku*“, zdôraznila nielen jeho význam pre poznanie spoločnosti, resp. vývoja obyvateľstva podľa stanovených kritérií a oblastí výskumu v jeho historickej retrospektíve, ale aj to, že sa časť autorov a autoriek venuje historickej demografii v 16. až 20. storočí vo viacerých odborných časopisoch (so záberom na národnostné, konfesijnálne, sociálne zloženie obyvateľstva, populáciu, úmrtnosť, migráciu, matriky, urbáre, demografický vývoj miest či panstiev, hospodársky vývoj atď.).⁶⁷ A v tomto kontexte treba zdôrazniť, že profesor Ján Svetoň výrazne prispel k poznaniu slovenských dejín a bol ocenený vyznamenaním *Za zásluhy o výstavbu*.⁶⁸ Tento skromný a dobrosrdečný človek, zomrel 3. apríla 1966 v Bratislave.⁶⁹ K jeho dlhoročným výsledkom práce bola vydaná publikácia, ktorú zostavili Michal Senčák, Vladimír Srb a Ladislav

⁶⁷ *Historický časopis*, roč. 45, č. 1, 1997, s. 61-65.

⁶⁸ AEU, f. Rektorát 1940 – 2012, OPPaSO, Ján Svetoň, osobné spisy.

⁶⁹ SENČÁK, Michal. Za profesorom dr. Jánom Svetoňom. In *Ekonomický časopis*, 14, č. 5, 1966,

Szántó, *Vývoj obyvateľstva na Slovensku – Výber z diela k nedožitým 65. narodeninám* (Bratislava : Nakladateľstvo EPOCH, 1970). Vytvoril, s českým štatistikom a demografom Vladimírom Srbom, ktorý sa prirodzene zamerlal na české krajiny, historickú demografiu v Československu,⁷⁰ stál pri zrode Slovenskej štatistickej a demografickej spoločnosti v roku 1964 a z jeho prác vychádza Katedra humánnej geografie a demografie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského.

Summary

Slovak Demographer and Academic Pedagogue Ján Svetoň in the History of Slovakia after the World War II

Professor Ján Svetoň (1905 – 1966), born in Romania, ranks thanks to his work in the field of science and activities on various positions among the leading Slovak cultural and public protagonists who at the end of the World War II contributed to the increased understanding of the development of Slovakia and its inhabitants. He was the co-founder of the newer Slovak and Czechoslovak historical demography. His numerous papers and monographs are focused on demographic, historical, economic and socio-cultural structure of the Slovak society and the Slovak emigration from 18th to 20th century. He was active as a scholar, pedagogue and citizen from 1930s to the mid-1960s. From 1944 till 1951 he was a researcher and from 1949 a chairman of the Slovak Planning and Statistical Office. In the years 1947 – 1948 he was a member of the resettlement and re-slovakizational commission which was dealing with the difficult relationships between Slovakia and Hungary. From 1952 he worked at the University of Economics and later became its vice-chancellor. This paper tries to clarify these aspects of his life and introduce brief survey of his professional production.

s. 463-464; KONTŠEKOVÁ, Oľga, SENČÁK, Michal. Zomrel profesor dr. Ján Svetoň. In *Demografie, revue pro výskum populačního vývoje*, 8, č. 3, 1966, s. 270-271; SRB, Vladimír. Prof. Dr. Ján Svetoň. In *Demografie*, 12, 1970, s. 154-155.

⁷⁰ Prof. dr. Vladimír Srb (1917 – 2006), uveďme aspoň jeho monografie *Úvod do demografie* (Praha : NPL, 1965); *Demografická příručka* (Praha : Svoboda, 1967); *1000 let obyvatelstva českých zemí* (Praha : Karolinum, 2004).

Nad prvou učebnicou československých dejín

JÚLIUS ALBERTY

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Vznik samostatnej Československej republiky v r. 1918 bol politický akt, ktorému nepredchádzala osobitná dlhodobá príprava. Republiku vytvorilo štátoprávne spojenie piatich krajín (Česko, Morava, Sliezsko, Slovensko a Podkarpatská Rus) – ekonomík, etnických a kultúrnych spoločenstiev, ktoré sa tisícročie vyvíjali nezávisle, takže do spoločného štátu vstupovali v nosných spoločensko-politických oblastiach na rozdielnej úrovni. Táto skutočnosť pre spád udalostí v posledných rokoch I. svetovej vojny a pre neodkladnosť a jedinečnosť príležitosti nebola a ani nemohla byť predmetom kompetentných, konkrétnych záväzných dojednaní. Vznik Československej republiky bol len politicky deklarovaný; otváranie skutočnosti, nastoľovanie potrieb a ambícií jednotlivých potenciálnych geo- a etnopolitických súčastí mohlo totiž pre svoju závažnosť dokonca skomplikovať vznik samostatného spoločného štátu. Keďže sa niektoré politické zámery (napr. autonómia Slovenska) z vnútropolitických a medzinárodných dôvodov nezrealizovali a presadila sa koncepcia unitárneho centralizovaného štátu, historické rozdiely bolo treba následne vyrovnávať a niektoré, špeciálne dokonca aj účelovo politicky zjednodušovať, unifikovať (napr. Česi a Slováci sa identifikovali ako „československá“ národnosť). Predmetom nášho záujmu je rezort školstva – slovenského národného školstva. Dnes netreba osobitne dokladať, že Slovensko vstúpilo do spoločnej republiky so 6 ročnou školopovinnosťou, so zanedbateľným torzom národného školstva aj to len na základnej úrovni, so školstvom personálne, obsahovo a spoločensky prevádzkovaným ako nástroj masového, programovaného odnáródňovania.

Práve v oblasti slovenského národného školstva bola prvá republika mimoriadnym prínosom, čo opakovane a náležite potvrdilo aj zasadanie Česko-Slovenskej komisie historikov v apríli r. 2010 v Banskej Bystrici, venované práve školstvu a vzdelanosti. Školopovinnosť sa aj na Slovensku

predĺžila na osem rokov. Do všetkých škôl v slovenskom prostredí sa zaviedla slovenčina ako vyučovací jazyk, čo do počtu a špecializácie sa rozšírila sieť stredných škôl a v Bratislave sa otvorila národná univerzita. Čo sa týka učebných plánov – súboru vyučovacích predmetov na školách I. a II. stupňa a II. cyklu, nová republika nepriniesla signifikantnejšie zmeny do ich už tradičnej štruktúry. V r. 1922 bola zavedená občianska náuka ako vecne integrovaný vyučovací predmet na podporu výchovy k čl. štátnosti. Osobitnú zmienku zasluhujú dva vyučovacie predmety, ktoré najvýraznejšie vecno-didakticky reflektovali existenciu novej štátnosti a jej kultúrno-spoločenské potreby. Na stredných školách sa materinský jazyk ako vyučovací predmet definoval ako „jazyk československý.“ Prax však rešpektovala národnosť vyučujúcich a študentov; českí pedagógovia na slovenských školách učili predovšetkým gramatiku a štylistiku slovenčiny a prednostne slovenskú literatúru. To je osobná skúsenosť autora zo štúdia na gymnáziu v Rimavskej Sobote, potvrdená aj spolužiakmi tisovskeho gymnázia, ktorí prišli z gymnázií v Lučenci a v Rožňave. Vo vyučovacom predmete dejepis sa jeho zložka národné dejiny vyučovala ako československé dejiny, hoci odhliadnuc od akceptovateľných prológov (Samova ríša, Veľkomoravská ríša a československé kontakty v stredoveku a novoveku), sa čl. dejiny začali vlastne až r. 1918. Práve ony budú ťažiskom našich informácií a úvah, pretože buď z neznalosti, či prehliadaním reálnych možností ich výučby, alebo a priori z politických dôvodov boli predmetom diskusií; bolo tomu tak aj na zasadnutí českých a slovenských historikov ešte aj v r. 2010. Keďže vzhľadom na historický vývoj „unifikácia“ českých a slovenských dejín do celistvého učiva bola pre autorov učebníc nereálna, predmetom diskusií bol najmä ich vzájomný podiel a didaktická intencia. V debatách sa neraz zabúdalo na uhorské dedičstvo (ignorovanie dejinnej spoluúčasti Slovákov na Uhorskom štáte), na stav slovenskej historiografie, na vlastný slovenský autorský potenciál pre tvorbu učebníc a na možnosti českých autorov pri tvorbe celoštátnych učebníc. Počas Slovenskej republiky (1939 – 1944) sa v rámci dejepisu učili slovenské dejiny. V porovnaní s predchádzajúcou koncepciou (bude predmetom pojednania) sa ich ponímanie líšilo slovakizovaním preduhorského vývoja, zdôrazňovaním nemecko-slovenských kontaktov (napr. prijatie kresťanstva, nemecká kolonizácia a pod.) a naopak: odsudzovaním česko-slovenských (husiti na Slovensku

horší ako Tatári). Dejiny ČSR (1918 – 1938) boli prezentované ako nenaplnenie slovenských (presnejšie ľudáckych) nádejí a potrieb. Po II. svetovej vojne sa do školského dejepisu opäť vrátili československé dejiny v podstate v predvojnovovej koncepcii, rozšírené nielen o históriu ČSR do r. 1938, ale aj Slovenskej republiky, Protektorátu, protifašistického odboja a povojnového vývoja (po r. 1945) – po r. 1948 podľa teórie historického materializmu. Až VI. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti 2.–6. 7. 1968 v Martine definoval čl. dejiny ako dejiny spoločného štátu s prvoplánovou orientáciou na Slovensko a Slovákov a v tomto duchu dal odporúčenie aj školskej praxi, čo predpokladalo zánik spoločných, celorepublikových jednotných učebníc národných dejín.

Cieľom tohto príspevku je podať informácie o koncepcii československých dejín, ale najmä o prítomnosti dejín Slovákov a Slovenska v učebnici **Dejiny československé pro nejvyšší třídy škol středních**, schválenej Ministerstvom školstva a národnej osvety 2. augusta 1921, pretože táto učebnica predstavuje prvú najobsažnejšiu koncepciu aplikovanú na najvyššej úrovni všeobecného školského vzdelávania.

Pred začlenením Slovenska do spoločnej republiky sa slovenská školopovinná mládež po úradnej školskej linke o dejinách svojho národa nezodvedela nič a o dejinách svojej domoviny takmer nič.¹ Na dôkaz toho zalistujeme v učebnici: Dejiny národa uhorského pre V. a VI. triedu elementárnych ľudových škôl ktorú z poverenia uh. kr. ministra náboženstva napísal Benedek Elek, Budapešť 1908: **A magyar nemzet története az elemi iskolák V. és VI. osztály számára**. Bola to dvojjazyčná učebnica povinná na „slovenských“ školách, z ktorej sa učila celá populácia končiaca školopovinnosť. Hoci autor v súvislosti s konštituovaním sa uhorského štátu a jeho vývoja v stredoveku uvádza rôzne etniká, s termínom „slovenský“ sa žiak stretne až na str. 127 v takejto verzii: „Slovenský sedliak... práve s toľkým podivuhodným oduševnením nasledoval Rákoczyho zástavu ako rodený Uhor.“ Na str. 153 je zmienka, že „Na severných stranách povstala jedna časť Slovákov pod vodcovstvom Hurbana“; na str.

¹ Rezortné ministerstvo bdelo nad tým, aby sa slovenská školopovinná mládež dozvedela aj z iných vyučovacích predmetov čo najmenej o svojej národnej identite. Minister Trefort v 70. rokoch zakázal nielen učebnice zo slovenskej autorskej dielne, ale aj akékoľvek slovenské tlačoviny a minister Apponyi úsilím vykynožiť zo škôl slovenský jazyk dokončoval túto kultúrno-morálnu devastáciu.

157 je táto informácia „vyvážená“, že „Vyjmúc Švábov, hornouhorských Nemcov, Rusínov a jednej časti Slovákov, všetky národnosti chytili zbraň proti Uhrovi.“² V učebnici absentuje aj termín Slovensko, pretože táto krajina bola vnímaná ako integrálna časť Uhorska, pričom autor v maďarskej verzii nepoužil ani zaužívané označenie Felvidék. V slovenských lekciiach používal ako zástupné: Horniaky (str. 59 a 119), horné kraje krajiny (str. 69), horné strany krajiny (str. 101), Hornouhorsko (str. 105, 157), severné strany (str. 153). Názvy regiónov žúp zapísal v slovenskej verzii (Spiš, str. 35; Hont, Novohrad, str. 93; Orava, str. 117; Šariš, str. 123; Zemplín, str. 145), ale názvy miest aj v slovenskom texte len maďarsky (Pozsony, str. 85, 129, 137 = Bratislava; Kassa, str. 105 = Košice; Nagyszombat, str. 131 = Trnava; Komárom, str. 159 = Komárno).

Už samotný preklad názvu učebnice do slovenčiny je zavádzajúci. Len s veľkou dávkou tolerancie by sa dal akceptovať ako didakticko-pracovný pre žiakov staršieho školského veku. Uhorský národ totiž nikdy neexistoval a obsah učebnice potvrdzuje, že sú to dejiny maďarského národa a nie národov, obyvateľov Uhier. Vlastne, autorovi nešlo v podstate ani o dejiny maďarského národa, pretože koncepcia učebnice je postavená na biografii uhorských kráľov (do čias Habsburgovcov) a uhorsko-maďarských dejateľov (vodcov protihabsburgského povstania a politických predstaviteľov 19. stor.). „Uhorský“ národ sa len príležitostne podsúva ako jednotný subjekt³, citlivo – vlastenecky monitorujúci historické procesy, udalosti, osobnosti – v intenciách maďarského vlastenectva z prelomu 19. a 20. storočia. Bolo by nelogické po viac ako sto rokoch venovať sa vecnej recenzii učebnice. Sústredíme sa len na niektoré didaktické body, ktorými sa končia príslušné lekcie. V nich totiž dáva autor návod vyučujúcim, ako majú prezentované učivo využívať, resp. žiakom, ako ho majú chápať, ako sa ním majú morálne motivovať. Citujeme bez komentára.

„Attila rozličné národy len podmanil, ale nemal čas... aby ich v jeden celok spojil. Ani Hunovia, ani Slovania, ani s Hunmi v pokrvnosti stojaci Avari neboli v stave stálu vlasť utvoriť. Tou veľkolepou prácou poverila

² V maďarskej verzii lekcie sa používa termín tót – tótok Slováckmi vnímaný ako hanlivý. Explicitne sa Slováci ako obyvatelia Uhorska nikde nespomínajú.

³ Na str. 149 je symbolický obrázok tejto jednoty: roľník s kosou si podáva ruku s maďarským šľachticom v duchu hesla: sloboda, jednota, bratstvo („szabadság, egyenlőség, testvériség“).

Prozreteľnosť Božia národ uhorský, ktorý túto prácu skvele vykonal“ (str. 7). „Árpád vynikal rozumom, znamenitý bol čo radca a čo víťaz, bol mužom na panovanie stvoreným“ (str. 9). „Nesnil o zaujatí sveta... a o utláčaní národov: on chcel svojmu ľudu získať vlasť, stálu vlasť“ (str. 13). „Jedine Árpádov národ bol ten, ktorý nielen podmanil národy... lež ich za bratov prijal“ (str. 15). „A tie (rozumej národy) sa rady túlili ku Uhrom medzi nich sa vmiešali, stali sa Uhrami telom a dušou...“ (str. 17). „Svätý Ladislav bol miláčik boží, mocný na tele a duchu... ligotavá hviezda medzi hviezdami“ (str. 29). „K jeho vôli Boh kresťanov činil zázraky... na jeho prosbu sa rozdvajila skala pri Torde, aby ho prenasledujúci Kúni dohoniť nemohli“ (str. 31). „Keď vojsko trpelo hladom, na jeho prosbu množstvo divých zverov tiahlo cez pustatinu a občerstvujúce pramene vyvierali na všetky strany“ (str. 31). „Vetva tohto stromu (rozumej dynastie Arpádovcov), ktorý vyrástol na podiv celého sveta, rástol hore k vrchu a proti ukrutným víchriciam obrátil nielen Uhorsko, lež aj celú Európu“ (str. 51). „Vyschol pyšný košatý strom, ktorý v krajine bývajúcim rozličným národom v rovnakej miere poskytol ochranu a tŕňu“ (str. 53).

Učebnica venuje niekoľko lekcíi Hunyadiovcom. „Život a životná dráha Jána Hunyadiho je veľmi poučná. Bol potomkom jednoduchého rumunského kenéza (rozumej starostu)... vyzdvihol sa do radu uhorských magnátov... stal sa Uhrom telom i dušou... zostane na večné časy skvelým príkladom nezištnej lásky k vlasti“ (str. 75).⁴ Jeho „víťazstvo pri Nándorfehérvári (rozumej pri Belehrade nad Turkami) bolo víťazstvom uhorského ľudu“ (str. 73). „Nekonečná radosť panovala nielen v krajine, lež v celom kresťanskom svete. Všade hučali zvony oznamujúce radosť nad veľkým víťazstvom“ (str. 75). Kráľ Matej „Čechov vypratal z krajiny“⁵ „Keď ho pochovali, trojmesačný smútok držala celá krajina a ľud ho oplakával“ (str. 81). „Ani v Taliansku niet skvelejšej paloty (ako bola jeho na Budíne), ani dvor Šalamúna nemohol byť skvelejší... Toľko zlatých a strieborných nádob, že by ich na 50 vzoroch neboli odviezli... sochy, obrazy, pokrovce... knižnica...“ (str. 83). „...v meste Pozsony postavil ešte jednu vysokú školu...“ (str. 85).

⁴ Na str. 83 autor vymenúva aké osobnosti sa vyprofilovali z mlynárskeho tovariša, z obecných zemanov, z triedy pospolitého ľudu.

⁵ Išlo o husitov – bratříkov, ktorých „kráľovná... za peniaze, ktoré dostala za korunu a šperky, najala a títo zaplavili horné kraje krajiny (str. 69) a „pustošili ju“ (str. 79).

Porážku u Moháča registruje učebnica takto: „Zomreli slávnou smrťou, zaslúžili si, aby ich ešte aj nebo oplakalo. Lebo razom pohrúžilo sa aj nebo do smútku, spustil sa lejak...“ (str. 91). „Uhor zostal ponechaný sám na seba, nebolo nikoho, kto by ho bol v obrane podporoval... hoci Uhri v ťažkých časoch neboli jednotní, v jednotlivých vlastencoch sa skvela smrťou opovrhujúca láska k vlasti...“ (str. 93). „Mikuláš Zrínyi pôvodcom Horvát, stal sa Uhrom telom a dušou...“ (str. 95). „Chcel dať príklad svojmu národu, terajším a budúcim pokoleniam... že život vlasti je drahší, než život jednotlivca...“ (str. 97). „Celý svet rozprával o hrdinskej smrti Zrínyiho, oslavoval jeho meno a s veľkým pohoršením rozprávali o kráľovi (išlo o Maximiliána Habsburského), ktorý sa nečinne díval na zaujatie Szigetváru...“ (str. 99).⁶

Veľkou témou dejín „uhorského národa“ sú podľa učebnice stavovské povstania a ich vodcovia. „Rudolf (rozumej kráľ) začal skutočnú vojnu proti národu uhorskému pod zámienkou, že chce protestantské náboženstvo vykoreniť“ (str. 103). „Bocskayho boj nebol konfesijný boj, lež bola to sebaobrana v najšľachetnejšom zmysle slova...“ (str. 105). „...viedenský pokoj, skvelý výsledok národnej sebaobrany... Jeho boj bol prvým uhorským bojom za slobodu...“ (str. 107). „Prozreteľnosť božia obdarovala národ náš dvoma veľkými uhorskými mužmi. Jeden z nich bol Peter Pázmány... druhý Gabriel Bethlen...“ (str. 109). „Rákoczy r. 1703 prišiel z Poľska... na volanie nemilosrdne zdieraného ľudu... zástupy sa hrmuli pod jeho zástavy, na ktorých sa skveli zlatými literami vypísané slová: Za Boha a slobodu“ (str. 123). „...s odúševnením sa zhromažďovalo sedliactvo, ktoré v ňom videlo vykupiteľa... obetoval svoj majetok, aby svoj národ urobil slobodným, nezávislým“ (str. 125). „... jeho mŕtve telo takmer dvesto rokov v cudzej zemi spočívalo, jeho duch tu prebýval medzi nami... aj dnes zaklope srdce každého Uhra, keď jeho meno počuje... Vpísané je toto meno v srdci každého Uhra. Odtiaľ ho žiadna zemská moc nevymaže...“ (str. 127).

Až na Máriu Teréziu a jej syna ostatných uhorských kráľov z Habsburského rodu učebnica spomína len marginálne. Hoci bitka na Moravskom poli (str. 47),⁷ je „významná v dejinách Habsburgov a národa uhorského,“ pretože

⁶ Mikuláš Šubič Zrínsky bol veliteľom hradu – pevnosti Sihot, ktorú r. 1566 dobyl sultán Soliman II.

⁷ Dňa 26. 8. 1278 Uhorsko pomohlo Rudolfovi Habsburskému v boji s českým kráľom Přemyslom Otakarom II., ktorý tam aj padol.

„hrdinnosť Uhra zachránila Habsburgom korunu... a vznikol zväzok nerozlučný.“ Kráľov z tejto dynastie prezentuje žiakom ako nepriateľov uhorského národa a uhorskej štátnosti. „Lud nemal čo zapriaľnúť, sám musel vozy ťahať. Motykou kopal zem, lebo nemal pluh...“ (str. 103). „Viedenský dvor chcel lichotiť poddaným na úkor zemanov, chcel použiť poddaných proti pánom... Pán a sedliak v rovnakej miere trpel pod tlakom nemeckého despotizmu“ (str. 121). „Stav zo všetkých strán napadnutej kráľovnej dojal Uhrov a títo zabudnúť na staré urážky, jednohlasne a s oduševnením nabídli život a svoju krv za vlasť a kráľa“ (str. 129). „Veľká kráľovná na srdci nosila záležitosť vzdelania... Väčšiu vďaku by bola zaslúžila, keby bola šířila vzdelanosť v duchu národnom... Táto dobrosrdečná a šľachetného ducha ženská mala veľké cnosti a veľké chyby. Najväčšou jej chybou bolo, že nevedela nahliadnúť do hlbín uhorského ducha. Nemca chcela spraviť z Uhra, ktorý je pyšný na to, že je Uhor“ (str. 133).⁸ „Celý národ sa náramne pohoršil, že korunu dal odniesť do Viedne... nedal sa pokorovať... otvorene odkázal boj proti starodávnej ústave a krajinu chcel od koreňa pretvoriť“ (str. 133). „Cítiať smrť, jedným ťahom pera zrušil ťažké urážky... Celá krajina mala veľký sviatok, keď sa svätá koruna domov dostala“ (str. 135).⁹ Jedinou výnimkou na viedenskom dvore bola: „... prekrásna manželka panovníka, naša nezabudnuteľná kráľovná Alžbeta, ktorá sa najlepšie cítila v Uhorsku a ktorej srdce hlboko bolo dojaté vidiať smutný stav národa uhorského...“ (str. 165).

Na str. 137 sa začína lekcija: Utvorenie národného štátu.¹⁰ Jej názov nechtiac anticípue a ideovo-didakticky integruje nasledujúce lekcije – až po poslednú. Tie ďalšie lekcije sú venované Štefanovi Széchényimu a Ľudovítovi Kossuthovi, „jednoduchému zemanovi zo stolice Zemplínskej, ktorého ideálom bol jednotný národ uhorský“ (str. 145), bratislavskému snemu, ale najmä udalostiam r. 1848 – 1849. „V krajine začali všade podnecovať občanov uhorských, ktorých materinskou rečou nebola reč uhorská...“ (str. 151). „Po Bohu najskveľším a najsvätejším menom stalo sa

⁸ Lekcija začínajúca sa str. 129 má názov: Snahy o ponemčenie. Doba Márie Terézie a cisára Jozefa.

⁹ Informácie sa týkajú počinov cisára Jozefa II.

¹⁰ Práve tvorenie národného štátu – t. j. maďarského z mnohonárodného Uhorska, koncepcia a prax sa stala pre Uhorsko osudovou.

meno honvéd (rozumej obranca vlasti) a starci a mladíci ba aj deti pospiechali so svätým zápalom pod honvédske zástavy...“ (str. 153). „Hrdinskí, obetaví, odhodlaní bojovníci za uhorskú slobodu boli v stave potlačiť vzburu, ktorú národnostní buriči vyvolali...“ (str. 159). Neúspech revolúcie učebnica zaznamenala takto: „Ale uhorský ľud nechabol... S oprávnenou pýchou mohol poukázať na boj za slobodu, v ktorom pred celým svetom dokázal svoju silu, svoju životaschopnosť...“ (str. 161).

Učebnica končí výklad dejín uhorského národa lekciov: Tisíc rokov (str. 169-175), ktorá je vlastne ich súvahou, poučením z nich: „...hŕstka ľudu zaujala ohromné priestory, celé krajiny, ale len národ uhorský dokázal, že vie vlasť nielen získať, ale že ju vie vyše tisíc rokov aj udržať... Uhri priniesli so sebou zo svojho prastarého domova tú vlastnosť, že boli trpezliví voči iným kmeňom... svojou prostosrdečnosťou, svojou veľkodušnosťou získavali si priateľské city iných národov, ale aj vedeli si vážiť vynikajúce vlastnosti iných národov, niet teda divu, ... že jadro tu osadivších sa cudzincov priznáva sa za Uhra telom a dušou...“ (str. 169). „Prozreteľnosť Božia poslala v tých najťažších časoch vždy mužov, ktorí driemajúce národné povedomie prebudili a prebudený národ bol v stave zázraky činiť“ (str. 171). „Či smie ochabnúť národ, nech ho bárs jaká nehoda zastihne, nech sa valí naň bars jaká hrozná skaza, ktorý po toľkých úderoch osudu...nielenže žije, ale rozpomienka na slávnú minulosť vzbudzuje v ňom vždy novú nádej v blahú budúcnosť?“ (str. 175). V tomto učive sú informácie aj o hmotnom sprístupnení minulosti v Budapešti (sochy, impozantné budovy „palác kráľa uhorského nad ktorý niet krajšieho kráľovského paláca na celom svete“).

Slovenský žiak sa z učebnice dejepisu dozvedel, že Uhorsko je jedinečný „štát“ pod ochranou Prozreteľnosti, že je šťastím žiť v takej krajine, ktorá umožňuje každému stať sa tak významným ako predstavení dejateľa. Uhri, t. j. Maďari, sú výnimočným národom, ktorý dokázal to, čo iné národy neboli schopné a aj keď mu nikto v ťažkých osudových chvíľach nepomohol, plnením svojej historickej úlohy si získal dôveru a úctu iných etník v krajine, ktoré sa hrdo hlásia za Uhrov = Maďarov.

Z úvodu je zrejmé, že o didaktickom fenoméne čl. dejiny boli pochybnosti zo slovenskej strany. O československých dejinách ako vyučovacom predmete rozhodovali predovšetkým dejiny samy, úroveň ich poznania, ich vnímania a posudzovania z vtedy uznávaného platného princípu

štátnosti. Dejiny poznali samostatné české kráľovstvo, pričom česká – síce obmedzená štátnosť trvala až do konca monarchie; tzv. „Česká otázka“ patrila permanentne ku kľúčovým v jej vnútornej politike. Dejiny tohto kráľovstva mali aj stredoeurópske dimenzie a v Čechách sa udiali aj mimoriadne udalosti (husitské hnutie, český odboj). České dejiny boli predmetom záujmu početných učencov až do takej miery, že v druhej polovici 19. stor. vznikol spor „o zmysel českých dejín“¹¹ – o to, čo je pre nich charakteristické a aký odkaz prinášajú. Existencia českého národného školstva motivovala aj didaktické spracovanie dejín. Až na obdobie prvej svetovej vojny, českého odboja počas nej a reálií súvisiacich s bojom za samostatnosť, resp. nový spoločný štát, boli české dejiny dokonca aj s historickými povestami¹² k dispozícii česko-slovenskej škole. Išlo len o to, ktorá zo sporiacich sa strán sa toho ujme, ktorá dostane k tomu štátny súhlas.

České dejiny, vnímané a interpretované „romanticky“ poslúžili pri národnom obrodení z prelomu 18. a 19. stor. V polovici 19. stor. najvýznamnejšou osobnosťou českej historiografie bol František Palacký. Súc pod vplyvom J. G. Herdera na hodnotenie českej minulosti aplikoval tzv. náboženský eticizmus. Podstatou náboženstva sú mravné hodnoty. „Božnosť“ – ním používaný termín na identifikáciu významu a zmyslu dejín je to isté, čo „humanita – ľudskosť“. Národ a jeho dejiny majú hodnotu iba v kontexte, konfrontácii s humanitou. V aplikácii na české dejiny mu vychádzalo, že český národ v dejinách vífázil prevahou ducha. Vrcholom českých dejín je preto podľa neho Jednota bratská a husitstvo, ktoré ju pripravovalo.

Na túto koncepciu nadviazal Tomáš G. Masaryk a rozvinul ju o ďalšie aspekty, čím sa stala odborne a kultúrno-spoločensky prijateľnejšou na prelome 19. a 20. stor. V prvých fázach jeho angažovania sa zdôrazňoval, že český humanitný ideál má svoj základ v českej reformácii a nie v osvietenstve a francúzskej revolúcii a že Jednota bratská je v svojej podstate iná ako bratstvo proklamované francúzskou revolúciou. Po ďalšom štúdiu, zhodnotení nedávnej minulosti a súčasnosti, do humanizmu novoveku inkorporoval svetské problémy (renesancia, osvietenstvo, liberalizmus, socializmus...) a za jeho nasledovaniahodný princíp v teórii a praxi považoval

¹¹ Spor o zmysel českých dejín bol predmetom diplomovej práce autora príspevku z filozofie pri končení vysokoškolských štúdií.

¹² O praotcovi Čechovi, Libuši, Přemyslovi – Oráčovi, Dievčenskej vojne, Blanických rytiech. Boli úvodným učivom dejepisu na školách poskytujúcich nižšie vzdelávanie.

demokraciu. Toto finálne názorové presvedčenie prezentoval už ako prezident Československej republiky.¹³

V českej historiografii boli ale aj názory, že v dejinách sú významné etapy a javy iba národnej jednoty a že odkazom českých dejín je opierať sa o faktory ovládajúce súčasný svet – o Rakúsko a rímsko-katolícku cirkev. Husova doba bola škodlivá a Biela hora vykúpením z úpadku. Do tejto koncepcie Josef Pekař zakomponoval národný princíp: odkazom dejín je boj Čechov proti Nemcom – aj husitské hnutie bolo pôvodne národné, protinemecké. Podľa neho ideálne doby českého historického vývoja boli doby jednoty s katolíckou cirkvou (doba cyrilo-metodská, sv. Václava, baroková – odmietal pomenovanie pobelohorskej doby ako doby temna). Husitstvo považoval za prejav katolicizmu, ale husitská revolúcia pochovala skvelú konštrukciu českého luxemburského štátu, jeho blahobyt, kultúru, hospodárstvo a sociálny vývoj a pokrok. Boli pokazené hodnoty, ktoré mohli znamenať viac ako vojenské víťazstvá husitov a získané náboženské odchýlky.¹⁴

Treba pripomenúť, že Slováci nemali vlastný štát. Záchytnou v tomto zmysle bola len Samova a Veľkomoravská ríša, lebo ani údelné kniežatstvo, ani éra Matúša Čáka Trenčianskeho a Jána Jiskru z Brandýsa nevykazovali náležitú valoritu. Slováci žili stáročia integrovaní v uhorskej štátnosti a až od polovice 19. stor. sa vygeneroval potenciál na ich samostatné dejinné prihlásenie sa. Ani Slovensko nebolo samostatným správnym územím. Vtedajšia koncepcia dejín nevnímala osobitosti tejto krajiny¹⁵ s nezastupiteľnou väzbou na slovenské prostredie ako relevantné pre zvláštnu pozornosť, prípadne až vyčleňovanie. Keď sa v 18. storočí začal proces národného obrodzovania, narastal aj záujem o históriu. Maďarská historiografia hneď v svojich počiatkoch skonštruovala teóriu

¹³ Vid': Česká otázka, 1895; Ján Hus, naše obrození a naše reformace, 1897; Palackého idea národa českého 1899; Ideály humanitní, 1901.

¹⁴ Vid': O době husitské, 1900; Frant. Palacký 1902, 1912; Masarykova česká filozofie, 1912. Pekař svoje názory rozvíjal aj za ČSR. Smysl českých dějin, 1929; Žižka a jeho doba, 1923-1933.

¹⁵ Pohraničné územie: hradný systém zaštiťoval ochranu Uhorska zo severu a západu; baníctvo, hutníctvo, minciarstvo = významné mestské aglomerácie; viac ako storočie znášalo Slovensko dôsledky tureckej invázie a stavovského odboja; udržiavalo kontinuitu uhorskej štátnosti; v počiatkoch industriálnej spoločnosti „dielňou Uhorska.“

„podmaniteľskú“, t. j. vyhnanie a podmanenie si obyvateľov bývalej Veľkej Moravy a z toho plynúci údel neplnoprávných občanov a aj pre ich potomkov. Historiografia, ktorú možno označiť za slovenskú, oponovala napr. tzv. „zmluvnou“ teóriou, dokladaním účasťou predkov až po súčasníkov na počiatkoch a následnom budovaní Uhorska.¹⁶ Pre koncepciu čsl. dejín po r. 1918 boli tieto spory zanedbateľné, pretože Uhorsko zaniklo a k spoločným slovanským tradíciám sa prihlásila aj česká historiografia. Ako už bolo naznačené, napriek rozvoju historického bádania a poznávania, presadila sa hungaristická koncepcia dejín Uhorska. Jediným štátotvorným národom v multietnickom štáte boli Maďari, ako sme sa o tom dozvedeli z učebnice E. Benedeka, iná alternatíva sa ani nepripúšťala. Takže dejiny Slovákov a Slovenska ako odborný a politický fenomén ani neexistovali. Roky 1848/49 a nasledujúce privodili zánik fikcie a utópie „uhorského národa“. Maďari bojovali za slobodu a samobytnosť Uhorska ako maďarského štátu, ale nemaďarské národy a národnosti za uznanie občianskej legitimacy a zrovnoprávnenie. Toto zaťažovalo históriu Uhorska druhej polovice 19. st. a viedlo k jeho zániku r. 1918. Pre Slovákov to boli roky nádejí a sklamaní. Boli motívom pre autobiografie, pre úvahy o slovenskej otázke, o historickom vývoji Slovákov; revitalizoval sa aj záujem o dejiny Uhorska a ojedinele sa už objavili aj polemiky o jednotnom československom národe.¹⁷

Na katedre histórie Fakulty humanitných vied UMB bola obhájená Mgr. Katarínou Wolfovou diplomová práca na tému: *Výučba dejepisu na Prvom slovenskom ev. a v. gymnáziu v Revúcej*; toto gymnázium bolo jedinou úplnou strednou školou v 60.-70. rokoch 19. stor. Podľa dochovanej dokumentácie (školské materiály, písomné pozostalosti vyučujúcich a študentov) diplomantka zistila, že sa dejiny Uhorska preberali v IV. a VIII. ročníku v štruktúre kopírujúcej oficiálne maďarské učebnice: 1. Pred príchodom Maďarov; 2. Dom Arpádovský; 3. Králi z rozličných domov; 4. Králi z rodu Habsburského. Keďže dejiny Uhorska pred zaujatím

¹⁶ J. B. Magin, S. Timon, J. Sklenár, J. Papánek, M. Bel.

¹⁷ J. Francisci: *Vlastný životopis*, Martin, 1909; Š. M. Daxner: *Slovenská otázka od konca 18. st.*, Martin, 1912; J. Botto: *Slováci – vývin ich národného povedomia*, Martin, 1906; *Krátka história Slovákov*, Martin, 1914; F. V. Sasinek: *Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska*, 1868; *Dejiny kráľovstva uhorského I. – II.*, 1869, 1871; J. Škultéty: *Stodvadsaťpäť rokov zo slovenského života*, 1920 – polemika s M. Hodžom a V. Chaloupeckým.

vlasti boli v maďarských učebniciach len okrajovo pripomenuté, výučba dejepisu sa na tomto gymnáziu osobitne venovala príchodu Slovanov, Samovej a Veľkomoravskej ríši, kresťanskej cyrilo-metodskej misii s opatrnými indíciami o význame týchto historických udalostí pre konštituovanie sa Uhorského štátu. Politické dejiny posledných desaťročí, ktoré zaregistrovali aj Slovákov, sa ako didaktický materiál do konsenzuálnej konkrétnej podoby nedostali, pretože tomu nežičili ani podmienky, ani čas. Slovenské aktivity sa nenaplnili, bolo treba riešiť konfrontáciu „vďaka“ cisárovi s averziou k nemu z maďarskej strany, a po vyrovnaní sa na gymnázium útočilo pre panslavizmus a zdvihla sa proti nemu nedôvera aj zo strany cirkevnej vrchnosti ako zriaďovateľky, odvodzovaná práve z aktivity slovenskej politickej reprezentácie z predchádzajúcich 40.-tych rokov.

V 60. rokoch keď vzniklo revúcke gymnázium a po ňom dve ďalšie (v Turčianskom Sv. Martine a v Kláštore pod Znievom) sa kultúrni činitelia obracali s výzvami na odborníkov, aby písali učebnice „dejepisu nášho slovenského národa“, učebnice stručného dejepisu Slovenska – národa nášeho Slovenského a na „svetlo vydali“. Slovenské stredné školy boli v 70-tych rokoch zatvorené.¹⁸ Pre nižšie stupne škôl, pokiaľ ako slovenské existovali, bolo vydaných viacej alternácií.¹⁹ S odchádzajúcim 19. stor. sa do škôl pripúšťali len učebnice v podstate uhorsko-maďarskej proveniencie, ktoré neprekročili konvenčný rámec, takže sa nabehnuté aktivity neposunuli do pozície vyhraného, konštantného didaktického fenoménu: slovenské národné dejiny.

Kým slovenskí študenti boli odkázaní na učebnice oficiálnej maďarskej proveniencie, českí disponovali „vlastnými“ – t. j. učebnicami rešpektujúcimi „rakúske mocnárstvo“, ale s patričnými informáciami o českých dejinách, učebnicami od českých autorov. Dokonca učebnica Děje mocnárství rakouského z r. 1852 od V. V. Tomka sa používala v druhej polovici 19. stor. (až do r. 1888, kedy vyšli Novější dejiny Rakouska) preložená

¹⁸ V rukopise ostal dejepis Uhorska od S. Ormisa, profesora revúckeho gymnázia.

¹⁹ A. Radlinský vydal r. 1871 vo Viedni podľa rukopisu F. V. Sasinka Dejepis všeobecný a zvláštny Uhorska... pre slovenskie národné školy; O. F. Matzenauer v B. Štiavnicí r. 1871 Dejiny kráľovstva uhorského; J. Kožehuba v Turč. Sv. Martine r. 1873 Dejepis Uhorska pre národné školy; L. V. Rizner v Skalici r. 1875 Dejepis Uhorska v krátkom výťahu pre slovenské ľudové školy.

do rôznych jazykov v celej monarchii mimo Uhorska. Autorom nami pojednávanej učebnice *Dějiny československé...* je Josef Pekař. On sa nevenoval iba odbornej publicistike, ale písal aj učebnice. Ešte za monarchie sa v 8. ročníku gymnázia používala jeho učebnica *Dějiny naší říše* (už jej názov nasmeroval študentov k akceptácii monarchie). Táto učebnica, po čiastočných úpravách v súvislosti s novou štátnosťou a po doplnení históriou zániku monarchie a vzniku Československa sa „transformovala“ ako učebnica čsl. dejín pre najvyššie triedy stredných škôl. Pekařove názory na české dejiny už poznáme. Medzi odbornou publikačnou činnosťou a učebnicovou tvorbou má byť rozdiel v tom, že učebnica má študujúcej mládeži prezentovať odborníkmi konsenzuálnu úroveň poznania; Pekař aj v učebnici podsúva študentom a vyučujúcim svoje videnie českých dejín, čo mu aj príslušné ministerstvo odsúhlasilo. (T. G. Masaryk už bol prezidentom). Zaznamenávame to v súvislosti s pojednávanou tematikou z toho dôvodu, že dejiny Uhorska v podstate len registroval (faktografia je v podstate taká ako v uhorsko-maďarských učebniciach) bez vecno-didaktickej dimenzie ich hodnoty a významu pre danú dobu a ako odkaz. Aj dejiny Uhorska sú multiperspektívne (význam uhorského štátu v podkarpatskom a stredodunajskom priestore, spojenectvo uhorských stavov s Turkami, konzervatívna politika stavov; roky 1848 – 1849; úsilie pretransformovať Uhorsko na maďarský národný štát). Bez jednotného prístupu k dvom geopolitickým fenoménom, ktoré sa mali dostať na zhodnú poznávaciu rovinu, sa dejiny Uhorska ocitli na druhoradej pozícii a práve v tomto spočíva základná disproporcja medzi prezentovaním českých a uhorských dejín študentom a vyučujúcim. Pre populáciu, ktorú koniec monarchie zastihol v školských laviciach (ale ani pre ďalšie kultúrno-politické potreby) to bolo na prekonanie uhorského dedičstva asi nedostačujúce.²⁰

Učivo obdobia od 14. stor. až do polovice 19. stor. rozčlenil Pekař na tri vývojové etapy: dejiny československé v dobe gotickej (IV. kapitola, str. 15-27), země československé v dobe renesanční a protireformační (V. kapitola, str. 67-103) a doba osvícenství a revoluce (VI. kapitola, str. 104-133). V názvoch jednotlivých etáp je vyabstrahované, zosumarizované kritérium pre hodnotenie všetkých historických procesov, udalostí a osobností

²⁰ Naviac do CSR sa dostala početná maďarská menšina, ktorú bolo treba začleniť, a to aj cestou výchovy novej lojálnej inteligencie.

v príslušných storočiach. Každú z týchto dejinných období uvádza „celkovým rázom doby“ – je to vecno didaktický motív vyvodzovaný z českých dejín; otázna je jeho didaktická valorita ako precedensu aj pre dejiny Uhorska. „Dobu gotickú“ charakterizuje takto (str. 28): nebyvalú moc v nej získala pápežská kúria, cirkev si vydobyla úplnú slobodu; vzrastá moc šľachty, zároveň sa rodí slobodný stav meštianstva, stúpa národné vedomie; začne sa zápas o náboženskú svojprávnosť; český štát je stredo-európskou veľmocou, ale toto jeho postavenie podvrátilo husitské hnutie. Kým doba gotiky bola dobou etablovania sa nižších spoločenských tried a prispela k demokratizácii, renesancia (str. 67) má ráz aristokratický s intenciou zvýšiť moc panovníka – štátu; je nasmerovaná k absolutizmu. Doba gotická bola idealistická, mystická, náboženská s orientáciou na posmrtnú spásu, renesancia orientuje k prítomnosti, k životu. Reformácia priniesla teologické zápasy, čo zdržalo vývin slobodnej civilizácie – bola odbojom proti ideálom jednoty, poslušnosti, disciplíny v cirkvi a v štáte. Doba sa odcudzila svojmu pôvodnému charakteru. Namiesto precitlivej doby barokovej, náboženskej, sa v dobe osvietenstva (str. 104) mierou hodnoty vecí stáva slobodný rozum. Predtým „vše pro víru“ – teraz: „vše pro stát.“ Je to obdobie boja proti princípom feudálneho štátu, proti privilegiám a všetkým druhom útlaku. Osvietenská revolúcia vyšla z hora, z absolútnej moci, ale nasledovala ju revolúcia zdola – za konštitučný štát, slobodu a rovnosť a priniesla aj vystúpenie národov proti jednote štátu.

V súvislosti s pojednávanou tematikou pripadá dokladovanie Peckařovej koncepcie česko-nemeckých vzťahov v histórii (od čias Východo-franskej ríše, cez rímske cisárstvo, súžitie v rámci Rakúska v Habsburskej monarchii až po vývoj vzťahov v Československu) textami z učebnice ako odťažité. Zato zaznamenávame učebnicovú prezentáciu aspoň dvoch českých historických daností súvisiacich s dejinami Slovenska. Na str. 65 hodnotí autor husitské obdobie takto: Čechy prestali byť ríšskym lénom, český život zmohutnel, sila národnej myšlienky prispela k tomu, že sa prekonal náboženský antagonizmus a „myšlienka zhody nabyla rozhodné prevahy. Národ český svým bojom o reformu všeho kresťanství zajistili si čestné místo v dějinách lidského úsilí o pokrok.“ Výsledky tohto veľkého zápasu nevyvážili veľké obete. „Hospodársky a sociálne spôsobila revoluce velké škody (zhubení třetiny země, zesílení panstva, decimování zemanstva, větší závislost sedláku). Ve společnosti evropské pokladaní byli

Čechové za kacíře, k nimž hleděno s nepřátelstvím smíšením s hrůzou ... vzdelanců v zemi ubývalo ... a humanistická vzdělanost ... v Čechách našla žáky především v menšine katolické.“ Český stavovský odboj na str. 87 dostal takéto zhodnotenie: zámer zriadiť spojené štáty česko-rakúsko-uhorské ako protestantskú veľmoc Biela hora zničila a pevne založila katolícku monarchiu Habsburského domu. Odboj spôsobil skazu zeme, pri-niesol hrôzu vojen, spôsobil úteky a vyhnanstvo, národný kultúrny život bol ochromený, zavedená nová ústava, zmenené náboženstvo, staré stavy vystriedané novými.²¹

Učebnica pozostáva z VIII. kapitol. Ako je už známe, jednotlivé kapitoly majú svoje výstižné názvy (ale nie každá!). Delia sa na články (lekciou – t. j. učivom na vyučovaciu hodinu to nemožno nazvať). Článok pozostáva zo základného výkladového textu, satelitných jeho doplnkov a marginálií. Pre vecno-didaktickú orientáciu boli použité rôzne druhy písma. Už v úvode vecnej analýzy treba poznamenať, že autor učebnice pojem „český“ a „československý“ nepoužíva uvážlivo, dôsledne a neraz aj v rozpore s realitou, ktorú prezentuje – bez náležitého uvedomovania si dopadu tejto ľahkovážnosti (či zámeru?) do vzdelanostnej, kultúrnej a politickej oblasti. Hneď prvé dve kapitoly (I. Země české v době stěhování národů, str. 3-6 a II. Země české na počátku doby slovanské, str. 7-14) sú toho dôkazom (v nich pojednáva aj o Slovensku). Metodicky to boli kapitoly najmenej náročné. Keďže text príspevku by zafažovali faktografické údaje, zaznamenávame len základné informácie. Beztak za takmer sto rokov od vydania učebnice bádanie v histórii značne pokročilo a konfrontácia jeho výsledkov s Pekařovými údajmi nie je cieľom príspevku a bola by nelogická.

Česi, Moravia (Morave autor venuje sústavne osobitnú pozornosť) a Slováci sídlia vo svojej vlasti nepretržite bezmála poldruha tisícročia. Ich príchod do dnešných sídel súvisel s pohybom slovanských kmeňov z Povolšia a Podnepria ... tento pohyb sa začal v 5. stor. po Kristovi a trval dve-tri storočia. V súvislosti s predslovanským osídlením vlasti učebnica uvádza Kotínov (v železoručných oblastiach na hornom Hrone) a Kvádov (na západnom Slovensku, str. 4). V kontexte s osídľovaním

²¹ Učebnica uvádza ako z toho profitovalo Uhorsko (J. A. Komenský) a slovenskí evanjelici (Juraj Tranovský).

vlasti a vpádom Avarov učebnica registruje Samovu ríšu, ktorej stred sa kladie do Čiech (str. 6). Jej história je predobrazom tisícročného osudu Slovanov v našich končinách: vkladanie medzi mongolských dobyvateľov z východu a germánskych zo západu; svoju slobodu museli Slovania hájiť na dvoch frontoch (str. 6). V odstavci o etnogenéze slovanských národov zmienka o Slovákoch nie je. „Slovany české pod zvláštním názvom Beovini alebo Behemi znáji teprv letopisy západní od konce 8. stor. Slovany Moravské a hornouherské pod jménem Maraharii nebo Margenses od první pol. 9. st.“ (str. 6).²²

Prvý článok druhej kapitoly je venovaný kultúre starých Slovanov. Načrtáva ich spoločenský a rodinný život, hospodárske aktivity, náboženstvo ... Porovnáva ich s Germánmi a konštatuje zaostávanie Slovanov. Slovania neboli štátotvorným elementom. V doplňujúcom odseku petitom uvádza názory staršej historiografie o Slovanoch ako „národ holubičí povahy ... pokojných zemeľdelcú, neznajících stavovských rozdílu a zřízení vůbec demokraticky. Toto pojetí Slovanů zbásněno je např. Kollárem v Slávy dceři“ (str. 10). Druhý článok sa zaoberá Franskou ríšou, osobitne jej politickými ambíciami v slovanskom svete a založením jej nadvlády „v našich zemích“ (str. 10). Prenikanie franského vplyvu do slovanského sveta viedlo moravských Slovanov k tomu, že oporu a pomoc hľadali v Byzantskej ríši – slabšej síce v zbraniach, ale mocnejšej v sláve a kultúre. Práve na Morave bolo vhodnejšie prostredie na založenie štátu. Takto sa autor dopracoval k ťažiskovému článku kapitoly: Zápas vlivů franských a byzantských na naši půde (str. 11-13). Pod týmto motívom učebnica informuje o politických dejinách 9. stor. Kresťanstvo na Pribinovom Nitriansku vníma ako pokus o nemecké ovládanie Slovákov. „V Nitre kostol sv. Emmerama, patróna bavorského ... je prvý kostol kresťanský na půde československé ... a zároveň prvý doklad výbojné německé péče v naší zemi“ (str. 11). Učebnica sa zmieňuje o osude Pribinu a Kocela. Celá história Starej Moravy (nie Veľkej! pozn. J. A.) je dokladom na zrážku grécko-slovanského východu s germánsko-latinským západom a bola v rézii Východofranskej ríše.²³

²² J. Pekař je uvážlivejší ako autor F. Novák – A. Till: Dějepis pro ústavy učitelské, II., Praha 1922: „... od II. polovice V. až do VII. stor. sa posúvajú rôzne kmene národa českého na Slovensko ... Samo bol zvolený od českých Slovanov za knieža...“ (str. 15-16).

²³ V článku na str. 12 je tlačová chyba, že v čase vlády Svätopluka (871 – 894) „moc franská na celé hranici **slovenské** od Sály až k Moravě byla s povstálými kmeny **slovanskými**

Z kresťanskej misie je dôležité, že Metod založil Nitrianske biskupstvo, spravoval „Moravskú cirkev“, bol arcibiskupom podunajských Slovanov a pápež mu prideliť aj Sriem. Jazyk, ktorým bratia kázali a písali bolo macedónske nárečie ...“ jmenujeme jej staroslověnština (starobulharština) nebo cirkěvněslovanským jazykem“ (str. 13). Pápež povolil slovanskú liturgiu, ale následne ju zakázal. Metod pokrstil Bořivoja a Ludmilu. Ako centrá Starej Moravy učebnica uvádza Devín, Velehrad, Vyšehrad, Ostrihom. Posledným článkom je vpád Maďarov, ktorých Slovania nazvali Uhrami. Usídlenie sa Maďarov bolo veľkým nešťastím pre budúcnosť Slovanstva. Slovensko bolo stratené národnej jednote na viac ako desať storočí. Slovania zemí českých boli prinútení hľadať štátnu a kultúrnu oporu v nemeckej ríši a usilovať sa o vlastnú štátnosť.

Historický vývoj – jeho ďalšia prezentácia ako českého a uhorského kráľovstva – privodil Pekařovi metodickú náročnosť, ktorej zvládnutie odhaľovalo jeho poňatie československých dejín – ich štruktúru, intenciu, obsah a rozsah ich výučby. Zvolil synchronický postup s dominanciou českých dejín, pričom uhorské riešil buď iba petitom ako vsuvky²⁴ alebo samostatnými odstavcami vo výkladovom texte²⁵; integrovane len v prípadoch vzájomných historických kontaktov uhorských a českých dejín. Slovensku venoval jeden osobitný článok, inak aj jeho dejiny príležitostne len vsúval²⁶ alebo im venoval samostatný odstavec²⁷; interpretoval ich viacmenej len formálne. Od tejto metodiky neupustil ani po vzniku súštátia v Habsburskej monarchii s tým rozdielom, že viac priestoru a dôstojnejšie začlenenie venoval dejinám Slovákov.

Tretej kapitole dal Pekař názov: Ríše česká v době od r. 900 – 1200 (str. 15-27; názov nezodpovedá obsahu a aj časové vymedzenie nemá

v boji.“

²⁴ V nasledujúcich dvoch kapitolách je takýchto vsuviek 13, ktoré registrujú politický vývoj Uhorska a niektoré špecifiká. Vsuvky sekundujú výkladovému textu z českých dejín. Na ilustráciu: Dějiny Uher v 10. – 11. stol. (str. 18), Uhry v 12. stol. (str. 21), Uherskí králi v 13. stol. (str. 33) ... ; alebo Uhry a ríše (str. 27), Důchodky panovníků uherských (str. 25), Postavení Maďarů (str. 27) ... Opus tripartitum (str. 63).

²⁵ Zápas Jiřího s ... Matyášem uherským (str. 58-59), Bitva u Moháče (str. 61).

²⁶ Společenské a právní pomery na Slovensku (str. 23), Krajské zřízení na Slovensku (str. 24), Církev a stát na Slovensku (str. 26), Města na Slovensku (str. 38-39).

²⁷ Národnostní poměry na Slovensku (str. 27), Matěj (!) Čák na Slovensku (str. 36), Vývoj správy na Slovensku (str. 44), Ján Jiskra z Brandýsa (str. 56).

oporu – pozn. J. A.). V prvom článku Přehled dějin českých do r. 1034 hlavnú pozornosť venuje kristianizácii; naďalej nadväzuje na tézu, že Čechy sa spočiatku stali arénou kultúrneho boja medzi východom (dôsledky Metodovej misie) a západom (aktivity Rezna). Z kniežat osobitnú pozornosť venuje Václavovi – svätcovi a mučeníkovi a jeho kultu („... vše co bylo v národním živote ... důležitého, spojováno bylo s jménem jeho“, str. 16). Registruje podiel českých bojovníkov na víťazstve nad Maďarmi na rieke Lech. Početnejšími informáciami sa učebnica zmieňuje o sv. Vojtechovi. Druhý článok je o Slovensku v 10. a 11. stor. Hneď jeho prvá veta je príznačná: „O Slovensku (Nitransku) v 10. stor. nevíme ničeho“ (str. 17). Na ňu nadväzuje rad (akceptovateľných) hypotetických záverov. Odmietá názory o vyľudnení zeme a vsuvkou dokladá kultúrnu závislosť Maďarov od Slovákov (prevzatie miestnych názvov, slovanských výrazov do maďarčiny, i „staré zemské právo uherské je v základe obyčajové právo slovanské“ – str. 18), čo bez súžitia nepovažuje za možné. Výkladový text zaznamenáva poľské politické ambície na Slovensku a definitívu zariadenú Štefanom. „Nové kresťanské kráľovstvo uherské jeví se ... jako pokračování někdejší říše velkomoravské, kulturní vliv český na vybudování jeho není nepatrný“ (str. 18). Túto teóriu podkladá zotrúvaním Metodovho cirkevného poriadku (azda na Zobore žili i naďalej mníši slovanského obradu; udivuje ho, že až na prelome 11. a 12. stor. bolo obnovené biskupstvo v Nitre a následne zriadená kapitula v Spišskom Podhradí) a postavením Slovenska ako údelného kniežatstva. Článok končí rozsiahlejším petítovým dodatkom o dejinách Uhorska v 10. – 11. stor., v ktorom je informácia o zásluhách sv. Vojtecha a Astrika na kristianizácii Maďarov s konštatovaním: „Mađari byl by nepochybně postihl osud Avarov, kdyby nebyli včas přijali křesťanství a s ním řády kulturní.“ (str. 18). Z tretieho článku: Přehled dějin českých v l. 1034 – 1197 zmienku zasluhuje len invázia Břetislava na Slovensko (1024) a že za niekoľko desaťročí časť Slovenska západne od Váhu patrila ku Morave. Najrozsiahlejším článkom kapitoly je štvrtý – posledný: Poměry vnitřní v století 10 – 12. V ňom sú petitom ako vložky načrtnuté spoločenské a právne pomery na Slovensku s opakujúcim sa avízom: „Na Slovensku (v Uhrách) byly poměry zcela podobné“, rozumej ako v Čechách. Ako zaujímavosť Pekař napr. uvádza latinsko-maďarskú terminológiu pre niektoré spoločenské

útvary a verejné funkcie: nemes, servientes regis, milites, iobagiones, hospites, comes, comes palatinus, magister tavernicorum, ispán, nádorispán (str. 23). V inej vsuvke je zmienka o rozdelení kráľovstva na stolice (comitatus). Kurióznou je informácia o hmotnom zabezpečení uhorských kráľov (str. 25; kráľ mal také príjmy ako český kráľ a rakúsky vojvoda dohromady). Niekoľko vsuviiek sa týka cirkevných pomerov. Pekař dospel k záveru, že moc uhorského štátu nad cirkvou bola väčšia ako v Čechách. Uhorský kráľ dosadzoval biskupov, vydával zákony týkajúce sa cirkevného života, určoval povinnosti voči cirkvi. Z cirkevných inštitúcií na Slovensku učebnica uvádza benediktínsky kláštor na Zobore, kláštor sv. Beňadika na Hrone a premonštrátsky kláštor na Bzovíku pri Krupine (str. 26). V stati o národnostných pomeroch je v osobitnom odstavci uvedené, že Slovensko je väčšinou obývané Slovákmi, vládnuca vrstva je z časti slovenská a z časti maďarská a od konca 12. stor. Slovensko osídľujú aj nemeckí kolonisti. V petitovej vsuvke je, že do Uhorska prenikali Kumáni, ktorí sa tu aj usídľovali a aj vďaka nim sa Maďari udržali uprostred slovensko-germánskeho sveta.

Štvrtá kapitola, ako je už známe, patrí „obdobiu gotiky“, ktoré učebnica vymedzuje 13. – až polovicou 16. stor., presnejšie: symbolicky vpádom Tatárov a bitkou pri Moháči. Ako jedinú autor rozdelil na dve etapy (13. a 14. stor. a zvyšok), obe o dvoch článkoch venovaných vonkajším – presnejšie politickým dejinám a vnútroštátnym. V článkoch venovaných vonkajším dejinám sú v chronologickom slede informácie o panovníkoch (vrátane so spormi a bojmi o trón), o závažných politických udalostiach (v rámci českých dejín o vzťahoch k Ríši, o Habsburgovcoch na scéne, Karlovi IV. a husitskej revolúcii, v rámci uhorských dejín o expanzii na Balkán a do juhovýchodnej Európy, o bojoch s Turkami a „selském“ povstaní Juraja Dóžu), ale najmä o vzájomných prienikoch českých a uhorských dejín v súvislosti so zahraničnou politikou panovníkov. V článkoch venovaných vnútropolitickým problémom sú obsiahle informácie z historických prameňov postihnutelných oblastí spoločenského života v českom kráľovstve a s analogickými vsuvkami, či dodatkami o Uhorsku.

Svojim užívateľom učebnica poskytuje takýto obraz Uhorska doby

„gotickej“ (historiografia zaraďuje vládu Mateja Korvína do obdobia „humanizmu a renesancie“).²⁸ Na rozdiel od českého kráľovstva, ktoré bolo (až do Luxemburgovcov) vo vazalskom vzťahu k Ríši, uhorské bolo v takomto vzťahu ku pápežskej kúrii, odtiaľ aj titul „apoštolský kráľ“ a grécky dvojkríž v starom uhorskom znaku (str. 43). Bulou Ondreja II. a jej následnou úpravou sa stanovil vzťah panovníka a vládnuvich vrstiev. Uhorsko sa transformovalo na stavovskú monarchiu. V uhorskom stavovskom sneme mali prevahu preláti a páni, ktorí tvorili spoločnú komoru = magnátsku a zástupcovia nižšej šľachty volení po komitátoch a zástupcovia kráľovských miest tvorili nižšiu komoru. Tým, že magnátska komora (tabuľa) nemohla byť majorizovaná, správa Čiech, ustanovená zemským zriadením, bola z tohto hľadiska demokratickejšia. O zemské zriadenie Uhorska sa pokúsil Štefan z Vrbovca (Verböczy) v barbárskej latine napísaným *Opus tripartitum* (str. 62). Kráľa v Uhorsku zastupuje palatín. Na báze komitátov sa rozvíja samospráva šľachty a súdne stolice pre všetkých slobodných Uhrov mimo magnátov a privilegovaných mešťanov.

V dôsledku tatárskeho pustošenia, ktorému odolali len niektoré hrady (Prešpork, Trenčiansky, Nitriansky a Turčiansky) došlo k masovej kolonizácii krajiny najmä nemeckými prisťahovalcami (*ius teutonicum*, str. 37). Nemecká kolonizácia (aj Čiech) sa javí ako veľké nebezpečenstvo. Okrem panovníka sa na kolonizácii podieľali aj cirkevné inštitúcie – kláštory; na Slovensku vzniklo veľa templárskych komunít. Cirkev mala v Uhorsku väčší majetok ako v Čechách (str. 42). Staršie kupecké a remeselné osady boli povyšované na mestá. Verejno-správne sa formovala mestská autonómia a administratíva (richtár, konšeli, mestská rada, mestská obec), mestá sa zriaďovali podľa „magdeburského práva.“ Vývoj k samospráve miest na Slovensku bol „včasnejší a plnší“ ako v Čechách. Mestá sa konštituovali od prvej polovice 13. stor. (Bratislava, Trnava, Nitra, Košice – s časovým odstupom Prešov, Bardejov, Turčiansky Sv. Martin). Nemecké mestá vznikali na hornej Nitre, hornom a strednom Hrone, ale najmä na Spiši (privilegium pre spišských Sasov, Kežmarok, Levoča). Nemecké mestá nedovoľovali vnikaniu slovenského a maďarského živlu do svojich komunít a cechov, výnimkou bola Žilina (str. 46). Banské mestá – Štiavnica sa riadila „jihlavským právom“ a Kremnica

²⁸ Sám Pekař píše, že M. Korvín ovládal latinu a bol v styku s humanistickými učencami cez svoju vzdelanú manželku Beatrice (str. 59).

„kutnohorským“. V Čechách a na Slovensku bolo založených najviac miest zo všetkých stredoeurópskych zemí (viď. str. 38-40). Po Dóžovom povstaní sa položenie „sedliakov“ značne zhoršilo, bolo im zakázané sťahovať sa (str. 63).

Z kultúrno-historických reálií a duchovných tradícií učebnica zaregistrovala Košický dóm, založenie univerzity v Bratislave a knižnice na Budíne. Husitské národné vedomie podnietilo príbuzenské slovanské zväzky Čechov so Slovákmi. Spojenie Čiech a Uhorska za Mateja Korvína a Jagelovcov prispelo k zblíženiu sa Čechov a Slovákov a k panstvu češtiny. Od čias Jiskrových prenikala čeština aj na panovnícky dvor a do snemu. Matej Korvín vydal veľa listín v češtine, ale v maďarčine ani jednu (str. 65). Z oných „drievnych“ čias pochádzajú latinsky písané kroniky.

Z politických dejín súvisiacich s historickými vzťahmi českého a uhorského kráľovstva pojednávaných v učebnici vyberáme: Konflikty Belu IV. s Přemyslom Otakarom II. (spory o alpské zeme od r. 1251 – 1278 končiace bitkou u Suchých Krut; tu sa spojili Maďari a Nemci – Rudolf Habsburský, aby zabránili vzniku českej veľmoci, str. 29-31). Matej (!) Čák, trenciansky župan sa angažoval v prospech českej kandidatúry na uhorský trón (str. 32). Obe kráľovstvá sa ocitli pod jednou vládou (Žigmund Luxemburský – neskôr Jagelovci). V čase vlády Jiřího z Poděbrad a Mateja Korvína boli obe kráľovstvá vo vzájomnom konflikte (str. 58-59). Konkrétne Slovenska sa týkajú nasledovné informácie: Sobáš vnučky Bela IV. Kunhuty s Přemyslom Otakarom II. sa uskutočnil v Bratislave, tomuto českému kráľovi v r. 1271 – 1273 patrila časť západného Slovenska (str. 30). V prvej polovici panovania Karla Roberta bol skutočným pánom Slovenska slovenský magnát Matej Čák ... k jeho panstvu patrilo aj Komárno a Vyšehrad ... opieral sa aj o českých rytierov ... ani cirkevné kľiatby, ani kráľove výpravy proti nemu nič nezmohli. Zomrel r. 1321. Na východnom Slovensku, v stoliciach Spiš, Abaujvár, Zemplín a na prítokoch hornej Tisy panoval magnát Omodej, ktorý bol pri dobýjaní Košíc zabitý (str. 36). Český kráľ Ján Luxemburský mal r. 1335 dojednanie s poľskou stranou na Trencianskom hrade (str. 34). Ján Jiskra disponoval vojskom z českých husitov a iných žoldnierov, ovládal početné hrady, podporovali ho banské a iné mestá (Košice, Levoča, Bardejov) a drobná slovenská šľachta (str. 56).

Zhruba dve storočia, ktoré sú obsahom V. kapitoly učebnice a ktoré

Pekař označil za obdobie renesancie a protireformácie, sú vecne skoncentrované do troch nosných fenoménov: „Založení monarchie domu Rakouského“ (v poradí 2. článok)²⁹, reformácii a protireformácii (3. článok) a tureckej okupácie Uhorska, ktorú pojednáva priebežne. Tieto tri fenomény sa v jednom súšťaťí prelínajú, čím sa stráca predchádzajúca vyhranenosť českých a uhorských dejín. V kontexte s historickou realitou ide o vojensko-politické dejiny (5. článok české povstanie, 6. čl. priebeh 30-ročnej vojny, 7. čl. od 30 roč. vojny do vymretia Habsburgovcov). Táto skutočnosť pravdepodobne viedla Pekařa k už známej charakteristike doby, že namiesto renesancie humanity, sa odcudzila svojmu pôvodnému historickému zadaniu. Z oblasti všeobecných spoločenských problémov sú len dva skromné články (4. vnútorné pomery v dobe predbelohorskej a 8 ... v dobe pobelohorskej). Kapitola je preťažená faktografiou.³⁰ Učivo tvoria informácie o boji Habsburgovcov o uhorskú a českú korunu. S Uhorskom Habsburgovci na stáročia zdedili aj tureckú prítomnosť a zodpovednosť za uhorské kráľovstvo. V statiach venovaných reformácii sa učebnica zmieňuje, že v Čechách spočiatku nemala podporu preto, že bola importom z Nemecka, ale v druhej polovici 16. stor. ju akceptovali až dve tretiny národa (str. 73). Lutherovu reformáciu prijali na Slovensku nemecké ostrovy a Slováci, kalvinizmus Maďari (str. 72). Reformácia a protireformácia sa nestala iba vieroučným – cirkevným, ale mocensko-politickým faktorom ústiacim do vojen. Okrem českého stavovského odboja, ktorým sa dostali Česi po druhýkrát do popredia európskeho zápasu, učivo obsahuje históriu 30-ročnej vojny a každého stavovského odboja v Uhorsku. Autor učebnice považuje uhorský stavovský odboj predovšetkým za aktívnu opozíciu proti nemeckým Habsburgovcom. „... V Uhrách všem stranám společná nechuť proti německému západu byla silnější než protivy náboženských stran v zemi“ (str. 82). Alebo inak: „Šlechta uherská právě v 17. stol. se z odporu proti německé Vídni naplňuje ... vědomím národním, více ještě zemsky uherským, než národně – maďarským“ (str.

²⁹ Prvý stručný článok je venovaný vzniku veľmocenského postavenia Habsburgovcov.

³⁰ Autor príspevku bol v r. 1947 – 1953 stredoškolským profesorom dejepisu. Z vlastnej praxe nepozná ani učebnicu, ani učebný text pre školy, ktorý by sa venoval uvedenej problematike tak komplexne a podrobne ako Pekařova učebnica.

99). Učivo registruje kooperáciu uhorského stavovského odboja s mocensko-politickými ambíciami Turkov.³¹

Slovensko je v týchto rokoch prítomné v učebnici vo viacerých súvislostiach. Uhorsko sa totiž „roztrhlo na tri panstvá“ (str. 70). Od Komárna až po Košice (na sever, pozn. J. A.) bolo habsburskou dŕžavou. Odtrhnutie Slovenska od maďarského stredu trvalo poldruha storočia, čo podporovalo jeho zblížovanie sa s českými zemami, veď bolo pod tým istým panovníkom. Prešporok sa stal hlavným mestom habsburského Uhorska. Ale aj stavovský odboj mal svoje zázemie práve na Slovensku.

Autor príspevku predpokladá, že aj laický čitateľ je ešte zo školských lavíc natoľko zorientovaný, že možno upustiť od „obrazu doby“, súvislostí a faktografie, ktorú poskytuje učebnica svojim užívateľom. Z učiva vyberáme len relevantné informácie súvisiace s podielom Slovenska a Slovákov v pojednávanej učebnici československých dejín.

Povstanie Štefana Bočkaja, ktorý sa usídlil potom v Košiciach, vyvolalo rekatolizačné zásahy v Košiciach a v Levoči, pričom ho pravdepodobne podporovala drobná slovenská šľachta (str. 75). V čele protestantskej šľachty boli Thurzovci, ktorým patril aj Oravský zámok (str. 83). V r. 1619 Gabriel Bethlen dobyl Košice, do Košíc zvolal snem – zástupcov šľachty a miest, ktorí ho zvolili za správcu krajiny. Zmocnil sa celej zeme (rozumej slovenskej, mimo Komárna a Nítry). Proti nemu na východe Slovenska vystúpil Drugeth „z Homonné“ (Humenného), ktorý s podporou Poliakov a kozákov vtrhol k Bardejovu a ku Košiciam (str. 86). Po jeho spacificovaní zvolal Bethlen snem (bez prelátov) do Bratislavy, na ktorom sa uznieslo o podpore českého odboja. „Dôležito je prece, že Slovensko šlo s povstalými Čechy proti Habsburkům, bylo len vinou listivé, kolísavé politiky Bethlena (jako později Rákoczyho), že spojenectví to neuplatnilo se důrazněji“ (str. 86). Mierom dosiahol Bethlen potvrdenie držby Zemplína, Abova a Košíc (mimo iných území). Hoci bola potvrdená aj náboženská sloboda, evanjelici boli utláčani a katolicizmus bol na postupe. Na podporu Bethlena pomoc Turkov v Carihrade dojednával český emigrant gróf Thurn. Bethlen obsadil západné Slovensko a vtrhol na Moravu. Aj

³¹ Z okupovaného územia Turci zriadili Budínsky pašalík, podporovali separatizmus sedmohradských kniežat a vojenský odboj stavov. Učebnica zaznamenáva územnú expanziu, vojny a miery (aj tzv. Žitavský) a slovenské regióny obsadené, resp. ovládané Turkami (Nitriansko, Tekov, Hont, Novohrad a Gemer).

Juraj Rákoczy nadväzoval spojenectvo s českými emigrantmi. Zmocnil sa Košíc, väčšiny územia Slovenska a tiež vtrhol k Hodonínu. V jeho službách bol v r. 1651 – 1655 Ján Amos Komenský.³² Z obáv z kráľovskej politiky sa rodilo nové povstanie, sprisahanci sa radili v Štubnianskych (teraz Turčianskych) Tepliciach, v Malých Topoľčanoch a na Muráni. Učebnica uvádza mená, funkcie, národnú a náboženskú príslušnosť vodcov (išlo o tzv. Wesselényiho sprisahanie, pozn. J. A.) a z toho Pekař vyvodzuje, že išlo o maďarské národné sprisahanie proti Viedni s cieľom zriadiť zo zvyšku Uhorska vazalské turecké provincie (str. 94). V Bratislave, Trnave a v Levoči boli zriadené vyšetrovacie komisie. Opozíciu nezastrašili ani popravy v Košiciach. Vypukla kurucká vojna na čele s Emerichom Tökölyim, ktorý pochádzal z bohatej slovensko-maďarskej rodiny, ktorá vlastnila Kežmarské, Oravské a Likavské panstvo. Zmocnil sa celého Slovenska a Turci ho uznali za poplatné hornouhorské knieža (str. 95). Po porážke Turkov pri Viedni bolo postupne oslobodzované okupované územie Slovenska (r. 1685 Nové Zámky), ale sa zintenzívnila aj rekatolizácia. Carafa v Prešove trestal na hrdle nemeckých mešťanov a iných skutočných a domnelých vinníkov. Vypukla nová kurucká vojna. Jej vodca František Rákoczy nadobudol vzdelanie u jezuitov v Jindřichovom Hradci a v Prahe. Využil sedliacke vzbury proti šľachte, v slovenských stoliciach vyvolal povstanie, zmocnil sa celého Slovenska, zvolával snemy a detronizoval Habsburgovcov. Mal medzinárodné kontakty.³³ Koniec kuruckej vojny znamenala porážka pri Trenčíne.

Reformy verejnej správy sa v Uhorsku neujímali pre nekonsolidované pomery. Uhorská šľachta neplatila dane. Svojím odbojom uspela v ochrane ústavných a náboženských slobôd, nakoniec musela akceptovať nástupnícke právo Habsburgovcov na uhorský trón po meči. Mala výhodu v tom, že sa mohla oprieť o pomoc Turkov. „Národné prostredie maďarských revolúcií této doby je vůbec silne pomíšeno slovanskými a slovenskými vlivy“ (str. 97). Uhorský snem sa zvolával zriedka. Ťažisko autonómnej zemskej správy zostávalo v stoliciach. Ústavná zemska správa

³² V Blatnom Potoku mu založil vzorovú školu. Za svojho pobytu napísal Šťestí národa. V spise sa zaoberá aj situáciou Maďarov.

³³ Cez vnuka J. A. Komenského, kazateľa v Berlíne, mal kontakty na Prusko a Anglicko. Posolstvo ku švédskemu kráľovi viedol uvedomelý Slovák superintendent západných stolíc Daniel Krman (str. 97).

nenadobudla ani väčšieho rozsahu a významu. Vo Viedni bola zriadená uhorská dvorská kancelária a v Bratislave miestodržiteľská kráľovská rada na čele s palatínom.

Nemci sa na Slovensko netisli tak ako do Čiech. Slovenských Nemcov posilnilo síce luteránstvo, ale podľa snemových nariadení museli do svojich komunit (miest a cechov) akceptovať aj iných ako Nemcov, čo umožnilo poslovenčenie (ale aj pomaďarčenie) menších miest. Turecká invázia spôsobila prílev maďarskej šľachty a duchovenstva na Slovensko. Luteránstvo svojím českým jazykom viedlo Slovákov k náboženskému prebudeniu (str. 82). Zo 16. ale najmä zo 17. stor. je hodne úradnej i súkromnej korešpondencie v slovenčine, a to aj šľachtickej proveniencie – od rodov s maďarskými priezviskami (Thurzó, Illésházy, Tököly – str. 83). V 17. stor. „silí živel slovácky“ (str. 163). Šírenie češtiny je podporované českými náboženskými utečencami a vyhnancami najmä z Jednoty bratskej. Luteránsky farár Jiří Tranovský, vyhostený z Moravy (zomrel r. 1637 v Liptovskom Svätom Mikuláši), sa zaslúžil o celé pokolenia slovenských evanjelikov svojou zbierkou českých duchovných piesní Cithara sanctorum. Svoj vplyv v tomto smere zanechal aj zmieneny J. A. Komenský, rodom moravský Slováč. Daniel Krman využijúc slovensko-český jazyk napísal gramatiku pre Slovákov. „Nejvýše stojí historické, statistické a filologické práce Mat. Béla, rodom Slováka (+1749); jako rektor evanj. lýcea v Bratislavě, psal i česky“ (str. 103). V Trnave bola založená jezuitská univerzita.

Pekař do osvietenskej doby (VI. kapitola učebníc) zaradil nielen vládu Márie Terézie a Jozefa II., ale aj všetkých nasledujúcich panovníkov až do r. 1848. Zo zahranično-politických udalostí obsahom kapitoly je vojna o rakúske dedičstvo, 7 ročná vojna, delenie Poľska, obnovený konflikt s Tureckom a francúzske vojny (čl. 1 a 4; informácia o mieri v Bratislave). Väčšina učiva (čl. 2, 3 a 5) sa týka vnútropolitických pomerov. Z nich vyberáme: do rámca monarchie sa vrátil Spiš (str. 107); išlo o Spiš, vrátený z poľského zálohu. Tým, že Mária Terézia unifikovala správu českého kráľovstva a Rakúska a z toho vynechala Uhorsko, položila základy dualizmu (str. 108). „Robotné patenty“ sa po úpravách s oneskorením a nedostatočne uplatnili aj v Uhorsku. Oslobodenie šľachty od daní zostalo v platnosti ako jedna z hlavných zložiek „uhorskej slobody“ (str.

111).³⁴ Z Trnavy bola univerzita premiestnená do Budína, v Banskej Štiavnici založená banská akadémia (str. 113). Na Slovensku zriadené tri biskupstvá rímsko-katolíckej cirkvi: Spišské, Banskobystrické a Rožňavské a gréckokatolícke v Prešove. Jozef II. nerešpektoval uhorské tradície; nezvolával snem, nedal sa ani korunovať. Na verejnú správu krajiny zriadil nové správne obvody, poštátnil stoličnú správu a ako úradný jazyk zaviedol nemčinu. „Na Slovensku maril vyměřovací práce katastrální, jejichž cílem bylo zatížit daní i šlechtu a ulevit poddanému neuvědomělý lid násilím. Zrušení něvolnictví provedeno i v Uhrách (1785), ale zůstalo většinou na papíře“ (str. 116). Uhorské stavy zasiahnuté francúzskymi revolučnými myšlienkami si na Leopoldovi II. vymohli obnovenie a potvrdenie ústavnej samostatnosti, spoločné zákonodarné právo s kráľom, čiastočné zavedenie maďarčiny do stredných škôl (popri prevládajúcej latine) a plnú slobodu evanjelickým cirkvám (str. 118).

V úvode tejto kapitoly, v stati „ráz doby“ (str. 104) je napísané: „Probuzení politické pojilo se ... od počátku s probuzením národním. Toto bylo mocne podporováno náladou romantickou (ta byla reakcí proti chladnému rozumkařství doby osvícenské), která vznecovala nadšední pro dějinné zásluhy národů, sílila láska k rodnému jazyku, vedla ke kultu národní svéráznosti ... pozvedla význam prostého lidu v němž národní zvláštnost ... zachycovala se nejryzejí.“ Toto avízo rovnako ako pre české, platí aj pre slovenské národné obrozenie a hnutie, ktorým je venovaný osobitný článok: „Vývoj hnutí za svobodu národní a občanskou“ (v poradí 6. str. 124-127). Snahy slovansko-romantické majú – podľa učebnice – úrodnú pôdu na Slovensku, z ktorých vyšla Kollárova „Slávy dcera“ a jeho náuka o slovanskej vzájomnosti. Z nich vyšlo životné dielo Šafárikovo „Slovanské starožitnosti“. Týmito myšlienkami bol v Bratislave vychovaný aj František Palacký.³⁵

„Okolnost, že přední budovatelé novodobého českého vědomí národního vyšli ze Slovenska, ukazuje veliký význam jeho (rozuměj Slovenska, pozn. J.A.) ve vývoji kulturního života československého“ (str. 125).

³⁴ Podľa súpisu z r. 1781 malo Uhorsko 9,3 mil. obyvateľov; k šľachtickému stavu bolo príslušných asi pol milióna (5%).

³⁵ Chcel dať národu obraz jeho dejinnej veľkosti; národným programom má byť mravné a kultúrne povznesenie, aby každý Čech bol vzdelaný a poctivý; zaslúžil sa o organizáciu národnej práce (toľkoto učebnica, str. 125).

Slovenskí evanjelickí študenti mohli navštevovať protestantské nemecké univerzity. Strediskom vlasteneckého československého hnutia sa stal Prešporok, kde sa v r. 1815 – 1824 stýkali alebo študovali Kollár, Šafárik, Palacký. V Bratislave od r. 1813 pri evanjelickom lýceu bola stolica reči a literatúry československej. Pokroková mládež v Bratislave sa držala spisovného jazyka českého, zavrhla pokusy katolíckeho farára Bernoláka, ktorý ako prvý začal v r. 1787 – 1790 opúšťať spisovnú češtinu, ktorou Slováci písali tristo rokov a hájil zásadu, aby Slováci jedno zo svojich nárečí povýšili na spisovný jazyk. Z vynikajúcich slovenských literátov len básnik Ján Hollý vstúpil do jeho šľapají. Na Slovensku to boli predovšetkým dôvody politické (str. 126), ktoré viedli mladého profesora Ľudovíta Štúra, aby strednú slovenčinu (na rozdiel od Bernolákovho trnavského nárečia) povýšil r. 1843 na spisovný jazyk. Štúr chcel zjednotiť k národnej práci katolíkov a evanjelikov a ľud tak prístupnejším slovom povzbudzovať a vzdelávať. Evanjelickí farári Jozef M. Hurban hlbocký a Michal Hodža sa stali Štúrovými spolubojovníkmi. Nastáva ťažký boj s Maďarmi o slovenskú budúcnosť. Uhorská šľachta už bola pomadžarčená.³⁶ Uhorské snemy, ktoré zasadali v Bratislave, od r. 1826 žiadali maďarčinu ako úradný jazyk, čo snemy z r. 1840 – 1844 uzákonili a napriek protestom Chorvátov a Sasov ju vnútili aj stoličným kongregáciám. „Mladý šlechtic, gróf Lev Thun, správce gubernia (inštitút zriadený Máriou Teréziou na správu Čiech, pozn. J. A.) se byl již dříve (1843) ujal veřejně jazykových práv Slováků proti Maďarům“ (str. 129). Uhorský snem ovládali dve strany, konzervatívna a liberálna. Obe chceli zmeniť Uhorsko na novodobý štát; jedna v duchu osvietenského absolutizmu, druhá konštitučnými zmenami. Hovorcom tej druhej bol bystrý právnik František Deák, hlavným agitátorom advokát a novinár Ľudovít Košut (pochádzajúci zo slovenskej zemianskej rodiny z Turca), ktorého noviny Pesti Hirlap dosiahli značného nákladu (str. 127).

Ako predpokladá učebnica podmienky „Revoluce r. 1848“ (7. článok kapitoly) bude najlepšie ich odcitovať: „Hnutí národní v zemích našich

³⁶ V kurzíve sa píše, že maďarskí básnici a historici sa opíjali domnelou slávou maďarských dejín. Ako básnici sa uvádzajú Michal Vörösmarty, ktorého báseň Szózat sa stala maďarskou hymnou a ako najnadanejší lyrik Alexander Petőfi – pôvodne Petrovič. Ako významní kultúrno-politickí činitelia František a Štefan Széchenyi – zakladatelia národného múzea a akadémie vied (str. 126).

bylo mnohem mocnější než politické; obojí však omezeno bylo na nečetnou ještě inteligenci ... Stát byl převahou agrární, venkov byl málo probuzen, podobně dělnictvo tovární ... Šlechta byla zčásti přesvedčena o neudržatelnosti absolutizmu a nakloněna myšlence ... že by se vhodným rozšířením práv sněmů stavovských, jež by doplněny byly zástupci měst a sedláků, vyšlo potřebě doby vstříc“ (str. 127). Velkú úlohu malo v hnutí študentstvo a niekedy aj samozvaní agitátori získavali rozhodujúci vplyv. Vo Viedni a v Uhorsku sa do čela hnutia postavilo mnoho židovskej inteligencie, ktorá mala vynikajúci vplyv na burze a v žurnalistike. Slováci, ktorých inteligenciu tvorili kňazi, našli na sneme r. 1847 statočného obhajcu v delegátovi Zvolena Ludovítovi Štúrovi. Košút sa na sneme 3. marca domáhal samostatného ministerstva pre Uhorsko, čo aj dosiahol. Uhorská vláda zodpovedná uhorskému snemu, v ktorej bol aj minister financií a vojny, predstavovala vlastne samostatný štát, ktorý mal s monarchiou spoločnú len zahraničnú politiku. Po osamostatnení sa Uhorska vystúpili aj Slováci (najmä 10. mája v Liptovskom Sv. Mikuláši) s ucelenými požiadavkami: zvláštny slovenský snem, slovenské školy, slovenčinu v úradoch a zastupiteľských orgánoch a vrátenie ľudu odňatej pôdy. Uhorská vláda vyhlásila na Slovensku stanné právo. Štúr, Hodža a Hurban ušli. Na Slovensku zovšeobecnela Matušková báseň – pieseň „Nad Tatrou sa blýska.“ Na Slovanskom zjazde v Prahe predniesol vzrušujúcu reč Šafárik. V petite na str. 130 sú citácie z jeho prejavu. Prijatý manifest obhajoval a žiadal prirodzené práva pre národy a protestoval proti útlaku Slovanov.

Vodcovia Slovákov Hurban, Hodža a Štúr podporovaní českými dôstojníkmi organizovali branný odpor. Ich nedostatočne vyzbrojené húfy zviazli v septembri (1848) pri Myjave prvé boje s maďarskou gardou (a s ňou spojeným cisárskym vojakom). Vodcov odporu začala maďarská vláda (patrili k nim Štefan Daxner a Ján Francisci) stíhať žalármi a trestami smrti. Ludovít Košut zriadil revolučnú vládu, ktorá viedla boj proti Rumunom, Srbom a s rakúskym vojskom vedeným Jelačičom a Windischgrätzom, ktorého podporovali Hurbanovi dobrovoľníci, dobrovoľníci z Čiech a Moravy a pluk českého vojska. Pod velením českých dôstojníkov Bloudka a Zacha vtrhlo toto vojsko z Tešínska Jablunkovským priesmykom a po počiatočnom nezdare ovládlo časť Slovenska.

Na str. 133 pod margináliou „Vzrušení a nádej r. 1848“ v petite čítame: „... heslo svobody odstranilo ostatky středověku, zejména stavovství, poddanství, robotu a cenzuru (vše to bylo odstráneno ... novými zákony, na nichž snesl se sněm uherský r. 1848, jenže plnosti politických práv dostalo se pouze Uhrům mluvícím maďarsky) ... (tieto) změny působili mocne na duši národů, doufajících spočátku, že pouhá rovnost a volnost založí všeobecné blaho na zemi.“

Siedma kapitola má záhlavie: „Doba císaře Františka Josefa“ (str. 134 a nasl.). Na rozdiel od predchádzajúcich nemá uvádzaciu časť „ráz doby“. Učebnica pojednáva v nej desaťročia predchádzajúce súčasnosti, pre ktorú bola napísaná a vydaná. Učivo je bohaté na informácie o vnútropolitických pomeroch (podľa nich sa aj delí na články) oscilujúcich medzi absolutizmom a konštitučnou monarchiou, o riešení uhorskej (maďarskej) a českej otázky: dualizme a federácii v kontexte so zahraničnou politikou monarchie. Prvý článok má názov: „Doba absolutizmu“ a začína takto: „Změnou na trůne ... měla býti obnovena autorita koruny, revolucí ohrožena a odstráneno nebezpečí, jež hrozilo...ze státní samostanosti Uher a z pokusů o jednotnou říši nemeckou...³⁷ Mladý císař ... prohlašoval, že chce všechny země a kmeny mocnářství spojití v jeden velký státní celek“ (str. 134). Najprv sa mu bolo treba vyrovnat' s maďarskou politikou a vojenskou opozíciou, ktorá ho dokonca zbavila trónu. To sa mu nakoniec s ruskou pomocou podarilo. Slovenský dobrovoľnícky zbor pod vedením Štefana Daxnera sa zúčastnil v posledných vojenských operáciách na Slovensku; rozpustený bol v novembri 1849 v Bratislave (str. 134). Učebnica informuje o postupnej deštrukcii ústavných slobôd získaných Uhorskom r. 1848, o zavedení jednotného občianstva a jedného colného územia. Uhorsko bolo rozdelené na správne obvody, z ktorých dva boli na Slovensku: Bratislavský (do neho patrila väčšina Slovenska) a Košický (východ Slovenska a Podkarpatská Rus). Obvody boli podriadené miestodržiteľovi v Budíne. Zriadené boli napr. aj okresné daňové úrady. V Uhorsku, na Slovensku boli zavedené rakúske zákony a nové poriadky zavádzalo nemecké a české úradníctvo. Protestantom bola zaručená sloboda vyznania, ale ich cirkevné organizácie boli podriadené cirkevnej rade menovanej cisárom; v krajine sa opäť zakladali jezuitské komunity.

³⁷ Vo Frankfurte n/Mohanom zasadal parlament o zjednotení Nemecka a o probléme, čo s Rakúskom.

Učebnica zaznamenáva aj školskú reformu Lea Thuna (str. 136-137).

Nádeje Slovákov, že sa im dostane odmeny za podporu proti Pešti, boli splnené len „malou mierou.“ Vláda povolala básnika Kollára na viedenskú univerzitu a za svojho poradcu v slovenských veciach. Maďarizácia ustala, ale začala germanizácia (str. 138). Čo sa týka úradného a vyučovacieho jazyka pre Slovákov, ujímala sa tendencia, že ním má byť jazyk český. Slovenská inteligencia sa s tým spočiatku uspokojila, ale potom sa začala vracaf k slovenčine, ktorej mluvnica Martina Hattalu dala definitívnu podobu. „Baňskobystřický biskup Moyses, uvědomelý Slovák (+1869) zaslúžil se také v tomto směru ... Zasloužilý buditel slovenský a věřící Slovan Ludevít Štúr r. 1856 předčasně zemřel“ (str. 138).

Druhý článok „Doba ústavy únorové“ poskytuje údaje súvisiace s pádom absolutizmu (finančná kríza a neúspech vo vojne v Taliansku) a s prechodom na ústavnosť – od októbrového diplomu po februárovú ústavu.³⁸ Kým októbrový diplom definoval záležitosti spoločného záujmu a uznanie ústavných práv historických zemí, februárová ústava tieto poprela, čo vyvolalo jej bojkot z uhorskej strany. Uhorský snem na Deákov návrh prijal adresu kráľovi, v ktorej žiada obnovu ústavy z r. 1848, samostatnú uhorskú vládu, korunováciu kráľa a kompetencie snemu v daňovej a vojenskej politike. Panovník najprv adresu odmietol, ale následne pozastavil platnosť ústavy, menoval novú vládu a dal jej poverenie vyjednávať s uhorskou stranou, čo podporovala aj časť nemeckých politikov. Prijateľným sa zdalo pretvorenie monarchie na štát nemecký a maďarský. Túto koncepciu zásadne odmietala česká politická reprezentácia (str. 142-143).

V tejto konfrontácii vnútropolitických trendov je Slovákom venovaný vo výkladovom texte na str. 141 samostatný odstavec tohto znenia: Do uhorského snemu r. 1861 nebol zvolený ani jeden Slovák. Slovenské stanovisko hájil v ňom vynikajúci uhorský Rus Adolf Dobrjanskij, ktorý v tej dobe anonymne uverejnil v Paríži „znamenitý spis na obranu Slovanů rakouských proti Maďarům.“ Slovenská inteligencia sa zhromaždila 6. júna 1861 v Turčianskom Sv. Martine, kde zhrnula do memoranda, vypracovaného Štefanom Daxnerom, svoje národné požiadavky. Žiadala uznanie Slovákov za zvláštny národ a slovenské územie za zvláštnu

³⁸ Vnútropolitický vývoj si žiada výpovednejšiu analýzu, ako tomu bolo v predchádzajúcich statiach.

správnu jednotku, v ktorej by sa v škole, v úrade i cirkvi používala slovenčina, pri uznaní maďarčiny ako hlavného zemského jazyka. Žiadala založenie slovenskej právnickej akadémie, stolicu slovenčiny na peštianskej univerzite a povolenie vzdelávacích spolkov. „Sněm uherský nedal na umírněné žádosti vůbec odpovědi, ale staral se o protestní akci proti nim na Slovensku.“ Slovenská deputácia vedená biskupom Štefanom Mosesom predložila tieto národné žiadosti priamo kráľovi (v decembri 1861). Výsledkom bolo len povolenie založiť si spolok na vydávanie slovenských kníh a šírenie vzdelanosti (Slovenská Matica v Turčianskom Sv. Martine) a slovenské gymnázium vo Veľkej Revúcej a následne i nižšie gymnázium v Martine a „Klášteře pod Zňovem.“

Zostávajúce články tejto kapitoly pojednáme súborne, pretože obsahujú len všeobecné informácie o slovenských realitách preto, že sa slovenský národnopolitický život dostal do útlmu a prežíval len na miestnej úrovni. Keďže predpokladáme, že pre čitateľa budú zaujímavé názory autora učebnice (a časti českej politickej reprezentácie) na historické poslanie monarchie a vnútorné príčiny jej zániku, priebežne ich z textu vyberieme. Obsah tretieho článku „Válka s Pruskom a Itálií r. 1866“ zodpovedá svojmu nadpisu. V článku „Založení dualizmu. Vyrovnaní uherské a ústava prosincová“ učivo nadväzuje na druhý článok kapitoly a pojednáva o priebehu záverečných jednaní, výsledkoch jednaní a ich premietnutie do ústavy. Dohodu Viedne s uhorskou stranou podľa autora učebnice urýchlili vojenské porážky a zámer pripraviť odvetu. Ako už bolo uvedené, česká strana dualizmus odmietala. František Palacký v štúdií „Idea statu rakouského“ načrtnol svoj „veľkorakúsky program“ (str. 145), podľa ktorého dejinné poslanie monarchie videl v poskytnutí a zaručení rovnakých práv pre všetky národy žijúce v jej hraniciach. Vzhľadom na opozíciu niektorých ústavných inštitúcií sa ratifikácia rakúsko-uhorského vyrovnania udiala za mimoriadnych opatrení, ktoré učebnica odhaľuje. Na str. 146-147 petitom sú zaznamenané všetky oblasti vyrovnania a vzájomné vzťahy centra a Uhorska.³⁹ Podľa Pekařa sa dualizmom stali pánmi monarchie Maďari, dokonca im pripisuje politiku vnútornej deštrukcie. „Uhřy si ve vyrovnání také vymínili, že v ostatných královstvích a zemích má napříště trvati plná ústavnost. Bylo to žádáno asi vědomě v nádeji, že

³⁹ S takým fundovaným rozborom tohto štátoprávneho aktu a jeho dôsledkov sa autor príspevku nestrelol v žiadnej učebnici.

ústavní režim v Předlitavsku bude znamenat neutíhající boje mezi Čechy a Němci, a že tak váha Uher poroste“ (str. 147). Decembrová ústava zaručovala všetky základné občianske práva: právo duševnej slobody (vyučovania, vedy, svedomia, vyznania, spolčovania, zhromažďovania, prejavu), hospodárske (slobodu sťahovania sa, podnikania, povolania) a slobodu národnosti: „Právo jazykú v zemi obvyklých ve škole i úradě a stanovilo se, že každému národu má se dostat škol v jazyku jeho, tak aby nebyl nucen učiti se jazyku inému“ (str. 148).

Pokusy o „vyrovnání české“ (čl. 5) nevyšli. Fundamentálne články ako základ vyrovnania boli nemeckou opozíciou a pričinením grófa Júliusa Andrásyho⁴⁰ za uhorskú vládu na korunnej rade zamietnuté. Uhorská strana sa začala intenzívne angažovať aj do zahraničnej politiky monarchie. Namiesto odvety Prusku, ktorá bola aktuálna za francúzsko-pruskej vojny, politika smerovala najmä zásluhou J. Andrásyho ako štátneho kancelára k dohode s Pruskom – následne ako s Nemeckom, s ktorým bol uzavretý dokonca Dvojspolok, ku ktorému pristúpila aj Itália. „To znamenalo vlastné koniec starého Rakouska, koniec jeho soupeřství s Pruskem a koniec nádeje, že by mohlo vzniknouti Velkorakousko, spravedlivé k svým národům, jež by zhromáždilo pod státem svým všechny malé národy evropského jihovýchodu. Neboť vedoucí myšlenkou maďarské politiky byl spolek s Německem a Němci, spolek k tomu..., aby Slované domácí byli udrženi v područí a slovanské státy sousedící s Ruskem v čele v šachu. Na této cestě, vedena Maďary, šla monarchie vstříc konečné katastrofě ...“ (str. 152-153). Po osamostatnení sa a zjednotení Itálie záujmovou sférou monarchie sa stal Balkán. O tomto informuje učebnica v článku „Poslední čtyři desítiletí před válkou“ (čl. č. 6). Keďže cár podporoval balkánskych Slovanov, zahraničná politika monarchie nabehla na protiruský trend. Rakúsko-Uhorsko (spolu s Anglickom) dosiahlo revíziu mieru uzavretého víťazným Ruskom s Turkami a jej výsledkom bola okupácia Bosny a Hercegoviny. Po víťazstve balkánskych štátov vo vojne proti Turecku sa monarchia zasadila za samostatné Albánsko ako potenciálneho spojenca proti Srbsku. Na str. 157 autor učebnice hodnotí cisára, ktorý sa dostal do kráčov vnútornej a zahraničnej politiky takto: „... nepochopil pravého poslání, rozhodl se v kritických situácích pro stranu silnější, bez ohledu na to, ruší-li tím dané

⁴⁰ Andrásyovci boli šľachtici – zemepáni a podnikatelia z Gemera. Slováci poznajú ich sídla Krásnu Hôrku, Krasnohorské Podhradie, Betliar – pozn. J. A.

slovo nebo dáva vrch křivde nad právem. Tak dostal se cele do moci Maďarů a Němců a připravil sám záhubu své říše, již nadarmo čeští vůdcové od r. 1848 ukazovali na správnou cestu.“

Keďže nosné vnútropolitické udalosti (uhorská a česká otázka) boli predmetom osobitných článkov kapitoly, ten tradičný „Poměry vnitřní“ (č. 7) pojednáva hlavne o hospodárskych, sociálnych, národnostných a kultúrnych pomeroch v Čechách a na Morave a osobitnú pozornosť venuje aj štátnym financiám a armáde.⁴¹ „Poměry hospodárske proměnily se v době Františka Josefa pronikavěji než dříve za celá staletí“ (str. 157). Hospodársky rozvoj učivo pripisuje technickému pokroku, investičným zdrojom („podporou Čechů počala se rozvíjti i slovenské organisace ústavů peněžních“ str. 164) a nárastu ľudského potenciálu. „Tento patrný rozvoj nemohl nemíti vlivu i na Slovensko“ (str. 164). Posledný odsek má margináliu „Obavy a naděje o budoucnost monarchie.“ Píše sa v ňom: „... práve závodění národů o pokrok kulturní a hospodářský stalo se z nej-mocnějších vzpruh rychlého rozvoje bývalého státu našeho ... Proto neubývalo ani doma ani v cizine hlasů, tlumočících naději, že se podaří přece najíti základ dorozumění mezi národy a dati říši formu, která by umožnila svobodný a klidný vývoj kmenů jejich. Ale chorobná panstvilačnost Maďarů a Němců naděje tyto rázem zmařila – a ve velké zkoušce z let 1914 – 1918 vynesl osud nad starou monarchií Habsburků ortel smrtelný“ (str. 165).

Hoci Česi s vyrovnáním neuspeli, Slováci sa dožili osudu ešte „trpkějšího“ (str. 152). Uhorský zákon z r. 1868 priznal síce občanom nemaďarského jazyka právo používať vlastný jazyk v miestnej a župnej správe, v cirkevných záležitostiach a na nižších súdoch a zriaďovať nižšie a stredné školy, všetko však bolo tak formulované, že sa dalo obchádzať. Skutočnosť skoro ukázala, že Maďari nechcú zo zákona dodržať nič. Slovenské stredné školy boli v r. 1874 zavreté a r. 1875 minister vnútra Koloman Tisza rozpustil jedinú slovenskú národno-osvetovú organizáciu Maticu slovenskú. Petitom je dodatok (str. 152): Knihovňa, zbierky a značný majetok, ktorý mal podľa stanov zostať slov. národu, zabral štát, pretože v Uhrách „žiadneho slovenského národa niet.“ Vrcholom bolo, že štát z majetku Matice slovenskej vydával vlastný slovenský list, ktorý potieral

⁴¹ Tieto informácie autor cieľavedome vložil do učebnice, pretože budú relevantné v poslednej kapitole. Napr. štátny dlh Uhorska v r. 1912 vyčíslil na 62 miliárd korún (str. 161).

ciele vytýčené vlasteneckými zakladateľmi Matice. Zo str. 156 vyberáme: Pre Slovákov desaťročia pred vojnou boli dobou rastúceho utrpenia. Rafinovaný volebný zákon pripúšťal do snemu len jedného až troch Slovákov, hoci podľa počtu obyvateľov mali nárok na štyridsaťpäť. Chudobná slovenská tlač bola stíhaná pokutami a väzením. Pribúdalo obecných maďarských škôl, ubúdali súkromné a cirkevné, kde sa ešte vyučovalo po slovensky. Školský zákon Apponyho z r. 1907 premenil i súkromné školy na maďarizačné. Detské opatrovne, založené v r. 1891, starali sa o pomadařčovanie detí školou ešte nepovinných. Prejav slovenského povedomia na stredných školách sa trestal vylúčením. Vláda sa pokúsila o pomadařčenie aj hlavného strážcu „slovanskej myšlienky“ duchovenstva. Slovenským diecézám vnucovali maďarských biskupov, ktorí sa mali starať o potláčanie slovenského ducha a šíriť maďarizáciu z kazateľnice i od oltára. Sťažnosti vo Viedni, ani v Ríme nič nepomáhali. Maďarský útlak začal poburovať cudzinu (Seton-Watson, Björnson) ... Drobnému ľudu sa nevedlo dobre – jeho sťahovanie do Ameriky za zárobkom a trvalým pobytom neustávalo. Učebnica na str. 157 dodáva: Aspoň na tom poli, ktoré nemohla pustošiť maďarizačná perzekúcia, v literatúre sa pestovali a siali kultúrne a národné nádeje. Ich poézia (rozumej Slovákov) Hurbanom-Vajanským a Hviezdoslavom (Pavol Országh) dosiahla vskutku vysoký stupeň. Autor učebnice nezabudol pripomenúť, že „Při slavnosti Národního divadla mluvil i slovenský buditel Miroslav Hurban. Jeho slova: 'My k vám náležíme, my vaši sme, vy naši ste' byla výrazem nezměněných bratrských citů mezi Slováky a Čechy“ (str. 149).

Posledná kapitola – VIII. v poradí – má titul „Vznik Československého státu“ (str. 166 a nasl.). Prvý jej článok „Světová válka 1914 – 1918“ autor učebnice uvádza petitom – konštatovaním, že za posledných sedem rokov (rozumej od r. 1914 do vydania učebnice, pozn. J. A.) „se zřítily po stáletí budovaná stavba střední a východní Evropy.“ Týchto sedem rokov netvorí ešte dejiny, „jsou částí přítomnosti, kterou sme prožili a prožíváme“ (str. 166). V tomto článku učebnica rozoberá príčiny vojny. Ku vzájomným vzťahom a konfliktom záujmov európskych veľmocí učebnica pridáva, vlastne opakuje: „Maďari, kteří v monarchii vskutku vládli, chápali spolek německo-rakouskej jako spojenou německo-maďarskou frontu na obranu i útok proti Slovanstvu, zejména Rusku, a na utvrzení panství

německého a maďarského v monarchii“ (str. 167). Anexia Bosny a Hercegoviny spôsobila v juhoslovanskej otázke krízu zrelú na vojnu. Rakúsko-uhorská diplomacia a generalita pod vplyvom grófa Forgácha, dôverníka uhorskej vlády, pomýšľala na vojnu proti Srbsku, pretože vyšlo z balkánskych vojen posilnené. Učivo článku sleduje chronologicky priebeh vojny. Jeho ťažiskom je ale zahraničný odboj a informácie o postoji dohodových veľmocí k nemu.

Práve v tejto súvislosti sa začítame o čosi konkrétnejšie do textu učebnice. Učebnica zahraničný odboj prezentuje v troch rovinách: ako aktivitu českej menšiny žijúcej v dohodových štátoch, diplomatickú misiu Tomáša G. Masaryka a jeho spolupracovníkov a vojenské vystúpenia po boku spojencov. Ako už bolo v úvode spomínané, práve v článkoch tejto kapitoly je mimoriadne citlivou skutočnosťou narábanie pojmiami český a československý. V stati „Odboj zahraniční Čechie“ (str. 172) sú informácie o českej menšine vo Francúzsku, ale najmä v Rusku a o jej plánoch vytvoriť československé kráľovstvo. V iných súvislostiach (na str. 180) učivo zaznamenáva „početnou a zámožnou českú a slovenskú vetev v Americe“, ktorá podporovala českú vec veľkou obetavosťou. Na 50 tisíc Čechov a Slovákov sa dobrovoľne prihlásilo do armády Únie, zozbierali sa 3 milióny dolárov a rôzne materiálne zásoby, ktoré boli poslané českým vojskám do Európy. V Pittsburghu sa zástupcovia českých a slovenských organizácií dohodli o spojení českých zemí so Slovenskom do samostatného štátu, ktorý bude demokratickou republikou, v ktorej v niektorých smeroch dostane Slovensko autonómiu (str. 182).

Vojenský odboj učebnica registruje už od r. 1914, keď v Rusku vznikla „Česká družina“ – vojenský oddiel v rámci ruskej armády (str. 172). Vojenské aktivity sú popísané v samostatných statiach. Jednou z nich je „Český odboj v Rusku a ruská revoluce“ (str. 176). V nej sa dočítame, že v Rusku bolo 25 tis. Čechov – zajatcov pripravených nastúpiť do boja proti monarchii, lenže ruská strana pre postoj T. G. Masaryka k Rusku váhala s vytvorením samostatných jednotiek. „Česká družina dosáhla skvelý úspech u Zborova“ (str. 176); išlo o brigádu o troch slabých plukoch. „Úspech Čechů poprvé letel světem a byl prvním velkým mravním vítězstvím i povzbuzením“ (str. 177). Učebnica sleduje osudy „Českej armády v Rusku“ (str. 179) ďalej. Nemcom sa podarilo za peniaze a agentami v Rusku vyvolať bolševický prevrat, čím sa „česká armáda“

dostala do novej situácie. Medzitým vzrástla na armádny zbor s 2 pešími divíziami, záložnou brigádou a 2 brigádami delostrelectva. Po bolševickom prevrate bolo rozhodnuté, že armádny zbor bude prepravený do Francúzska a začiatkom r. 1918 bol prehlásený za autonómnu časť francúzskej armády. Masaryk bol za neutralitu českého vojska, ktoré sa začalo z Ukrajiny, ktorú obsadzovali Nemci, presúvať na východ. V statiach „Povstání českého vojska proti bolševické Rusi. Čechové pánmi Sibíře“ (str. 181-182) a „Význam českého vítězství v Sibíři“ (str. 181-182) sú údaje, ako sa do moci českého vojska dostala celá sibírska magistrála, metropola Sibíre, regióny na Volge a o zmene vojenskej stratégie: obrátiť sa nazad proti nemecko-bolševickému Rusku. Až na záver článku – síce pod titulom „české vítězství“ sa píše – poprvé! „Vítězné boje československých pluků s bolševiky ... způsobily pravou sensaci ve státech dohodových; jméno našeho národa po tři měsíce plnilo tisk celého světa“ (str. 182). Treba pripomenúť, že v článku je aj stať „Zřízení českých vojsk ve Francii a Itálii“ (str. 179-180). Po zriadení česko-ruskej armády na podobnom projekte v uvedených štátoch pracovali Štefánik, Beneš a Masaryk (poradie z učebnice, pozn. J.A.). Francúzska vláda dala súhlas v decembri 1917 a talianska zásluhou Štefánika až v apríli 1918.

„Spolupracovníkem (rozuměj T. G. Masaryka), který měl veliké společenské styky v Paříži, zvláštní osobní kouzlo i zcela mimořádnou energii a odvahu, stal se mu záhy mladý slovenský hvězdař sloužící jako důstojník ve francouzské armádě, Milan Štefánik“ (str. 173).

Vo februári 1916 Štefánik sprostredkoval Masarykovi audienciu u francúzskeho predsedu vlády (str. 174). Vo februári 1917 bol v Rusku, aby vyhlásil Düricha za vylúčeného z Národnej rady (str. 176).⁴² V súvislosti so zahraničnou diplomatickou misiou, ktorú učebnica priebežne zaznamenáva, zmieňuje sa aj o zásluhách Arnošta Denisa (str. 172) a Setona Watsona pri ovplyvňovaní svetovej verejnosti v prospech československej samostatnej štátnosti. „Dohoda (9. jan. 1917; rozuměj velmoci Dohody, pozn. J. A.) pojala do výčtu svých podmínek mírových i větu: osvobození Vlachů, Jihoslovanů, Čechů a Slováků z cizí nadvlády. Toto osvoboditelské posvěcení programu dohodového jevílo se čím dál tím

⁴² Josef Dürich bol poslancom českého snemu, ktorý v júni 1916 odišiel do Ruska ako zástupca predsedu Českej národnej rady na konsolidáciu politických pomerov v českej komunite.

více zbraní veliké mravní účinnosti“ (str. 172). Z domácich odbojových aktivít učebnica zaznamenáva Prejav českých spisovateľov z mája 1917, žiadajúcich prestavbu monarchie na spolkový štát rovnoprávných národných štátov. „Prohlášení, jež žádalo pro český stát i Slovensko (rozuměj národní stát, pozn. J. A.) vycházelo především od práva přirozeného, ale spojilo je s odkazem na nezadatelná práva historické“ (str. 177). Tento prejav podpísali všetci českí poslanci. Zástupcovia českých sociálnych demokratov na mierovej konferencii v Štokholme zdôvodňovali, že právo na sebaurčenie vedie k požiadavke na suverénny československý štát v podunajskej federácii (str. 177). Českí poslanci 6. januára 1918 vydali deklaráciu, že sú za samostatný zvrchovaný štát vrátane so svojou slovenskou vetvou a zamietli tak pokusy riešiť československé právo na sebaurčenie v rámci rakúskej, resp. uhorskej ústavy (str. 182). Práva na sebaurčenie sa sociálni demokratickí robotníci dovoľávali 1. 5. 1918 v Liptovskom Sv. Mikuláši – a to pre „uhorskú vetvu národa československého.“ Za svoj prejav bol Vavro Šrobár uväznený (str. 182).

Pekař v nabehtutom vecno-výrazovom (politickom?, pozn. J. A.) trende používania (zamieňania) český a československý pokračuje aj v posledných dvoch článkoch. „Konec Rakousko-Uherska. Česká samostatnost“ – je jeden z nich. Titul „česká samostatnost“ je z istého pohľadu akceptovateľný, lenže sa potom dostáva do rozporu s obsahom článku o vzniku samostatného československého štátu. V stati „Vyhlášení české samostatnosti“ (str. 184) medzi iným čítame: „Dne 14. října oznámil Beneš v Paříži vládám Dohody, že Národní rada pařížská, uznaná již za prozatím vládu českou, bere z vůle národa a vojska do svých rukou řízení politických osudů zemí československých.“ A ďalej: „Dne 18. října pak Masaryk, prodlévající ve Washingtonu, uveřejnil slavnostní prohlášení české nezávislosti ... a nárys ústavy příští české demokratické republiky.“ „V týden, kdy Masaryk v Americe prohlásil nezávislost Československa, odpověděl i Wilson Rakousku ..., že jen československá vláda v Paříži má právo rozhodovat o české budoucnosti.“ Tento diplomatický proces osamostatňovania sa končí stať „Den 28. října v Čechách“ (str. 185). „Národní výbor... s poslanci Švehlou, Rašínem, Stříbrným, Soukupem (pak i Šrobárem) v čele ujal sa vlády země.“ A: „Dne 30. října prohlásilo se i Slovensko projevem Národní rady v Turč. Sv. Martině, předneseným Matúšem Dúlou, pro jednotu československou. Stát československý byl založen.“

Satelitnými informáciami učebnica zaznamenáva pokusy cisára zachrániť monarchiu jej ústavným prebudovaním, resp. uhorskej vlády udržať celistvosť Uhorska (dištancovaním sa od Viedne, od Nemecka, uznaním práva Čechov a Juhoslovanov na samostatnosť).

Posledný článok „Prvá tri léta republiky československé“ (str. 186 a nasl.) sú počiatkom skutočných československých dejín. Učebnica v ňom sleduje osudy zahraničného vojenského odboja (najmä v Rusku, zaznamenáva tam prítomnosť Štefánika), podáva informácie o mierových jednaniach, územných sporoch s Poľskom, o ekonomických stratách a ekonomickom potenciáli, riešení nemeckej otázky, pripájania Podkarpatskej Rusi, ako aj začleňovanie sa republiky do medzinárodných štruktúr a medzinárodných záväzkov.⁴³ Nás však zaujíma predovšetkým učivo o územnej a politickej integrácii Slovenska do spoločného štátu a o jej význame pre Slovensko a Slovákov. Pod titulom „Ustavení republiky československé“ (str. 186) je učivo o základoch „k budově českého státu“, ktorého samostatnosť „nebyla založena teprve mírovými jednáními, nýbrž byla dobyta vlastní silou českou během války; jednáním mírovým docíleno dohody o rozsahu hranic českoslov. státu a uznání jeho ode všech mocí...“ (str. 188).

Časť Považia bola obsadená bojom s Maďarmi už v novembri a až keď maršal Foch (hlavný veliteľ spojeneckých vojsk Dohody, pozn. J. A.) nariadil vyprázdniť Slovensko, postupovalo sa na zaberaní rýchlejšie, 29. decembra boli obsadené Košice, 2. januára Bratislava. K obsadzovaniu boli použité české légie z Itálie (str. 187; slovník autora učebnice). Na str. 194-195 je petitom odstavec „Válka na Slovensku“. Dohoda usilovala o spoločné vystúpenie Rumunska, Juhoslávie a Čechov proti bolševikom v Maďarsku. Na naliehanie maďarských miest a obcí pri slovenskej hranici zaplavených bolševickými rotami nariadilo ministerstvo zemskej obrany 1. mája prekročiť hranice (demarkačnú čiaru) a 2. mája za jasotu maďarského obyvateľstva bol obsadený Miškovec. To bolo podnetom Kúnovi sústrediť všetky sily proti Čechom ... tie prenikli až k Nitre, obsadili Košice a Prešov, pretrhli spojenie s Podkarpatskou Rusou a spôsobili veľké škody ... Dohoda

⁴³ Z realíí nového štátu uvedených v učebnici: vo vojne stratila republika 1,5 mil. obyvateľov, prijala záväzok splatiť kvótu z predvojnových dlhov monarchie (uhorský dlh bol 33 miliárd korún) a zaplatiť mocnostiam za oslobodenie 750 mil. frankov v zlate; zaviazala sa poskytovať ochranu náboženským a národnostrým menšinám. Na Slovensku je 90 % priemyslu v cudzích rukách; v priamych daniach r. 1920 zaplatilo Slovensko do štátnej pokladnice 98 miliónov Kč.

na žiadosť Prahy nariadila Kúnovi ústup, stanovila nové definitívne hranice Slovenska. Česi pod vedením gen. Pellého rýchlo vybojovali stratené územie. Prímerie v 2. polovici júla boje ukončilo.

V Národnom zhromaždení československom bolo 44 Slovákov. Vo vláde bol ministrom vojny Štefánik. Petitom na str. 187 je uvedené, že skvelý Benešov spolupracovník, gen. M. Štefánik vracal sa 4. mája 1919 v aeropláne z Talianska a našiel smrť v troskách havarovaného lietadla. Druhým členom vo vláde bol Vavro Šrobár ako minister zdravotníctva a splnomocnený vládny komisár pre Slovensko, neskôr šéf ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska so sídlom v Bratislave. Zriadené bolo aj samostatné ministerstvo na unifikáciu českého a uhorského právneho systému. Regionálnu správu (okresov, miest a obcí) mali v kompetencii správne komisie namiesto volených orgánov. Pri voľbách r. 1920 neboli na Slovensku samostatné politické strany, ale socialistické strany získali 57 % hlasov. Slováci získali demokratické občianske práva, práva sociálne (8 h pracovný čas, nemocenské poistenie, podporu v nezamestnanosti), zákonom o pozemkovej reforme sa mala vrátiť sedliakom pôda pohľtená veľkostatkami, avizoval sa zákon o socializácii veľkých priemyselných podnikov a odluke štátu od cirkvi. Najväčší význam v kultúrnom ohľade malo otvorenie univerzity v Bratislave a slovenských škôl všetkých druhov, čím bola odstránená donebavolajúca krivda (str. 198); do r. 1921 bolo otvorených 2362 slovenských škôl. Pekař na str. 193 situáciu na Slovensku hodnotí takto: „Nesnáze, přirozeně spojené s nebývalou změnou poměrů, s přílivem cizího českého úřednictví a hospodářskými i mravními zhoubami války (v tom i obavou katolických Slováků z protináboženské nebo protikatolické agitace některých Čechů) vzbudily na Slovensku jistou nespokojenost, jejíž rozptýlení bude z předních starostí správy i politiky“.

Hoci autor príspevku sa raz odvolal na znalosti čitateľa zo školských lavíc, uvedomuje si, že to nie je cesta k plnému pochopeniu čítaného. Príspevok je venovaný predovšetkým historikom a didaktikom dejepisu; jeho autor bude rád, ak poslúži iným odborníkom a záujemcom o spoločenský vývoj a jeho reflexiu školskou politikou a praxou. Analyzovaná učebnica bola normou, ale v kompetencii vyučujúceho bolo ako napr. využívať petitom vytlačené dodatky k výkladovému textu. Generácie, ktoré ju používali v laviciach alebo za katedrou, už nežijú. V danej dobe sa

zo slovenskej strany nerobil jej meritórny odborný až politický výskum a nehodnotil sa ani jej vzdelanostný, kultúrny a morálny dopad na študujúcu mládež. Jej prezentácia súčasníkom má byť informačným príspevkom k započatej ceste dejepisného vyučovania, ku genéze československých dejín ako didaktického fenoménu. Autor príspevku vyexcerpoval všetko, čo sa týka dejín Slovenska a Slovákov, nevstupoval ani do výberu informácií, do vnímania vzťahov a hodnotení autora učebnice. Predkladaný súbor informácií (vrátane citácií) je síce výťažkom z kontextu, ale je autentický a cieľavedomý, rešpektujúci dokonca slovník učebnice. Bolo to dielo doby a zdatného a vyhraného autora. Prezentovaný elaborát je autorom vnímaný predovšetkým ako príspevok do odbornej diskusie, či slovenskí študenti mali možnosť učiť sa o dejinách svojho národa a svojej slovenskej vlasti málo alebo dosť.

The village of Poiana Micului in Bukovina and the avatars of Romania's relations with Czechoslovakia and Poland

RADU FLORIAN BRUJA

„Ștefan cel Mare” University in Suceava (Rumunsko)

The village of Poiana Micului in Bukovina does not enjoy a reputation in the Romanian space. Few people know that, since 1842, an ethnic community that is defined as being of Polish origin lives here. During the twentieth century its history was influenced by the policies pursued by Czechoslovakia (respectively Slovakia, for the years between 1939 and 1944) and by Poland. The rivalry between the two countries to achieve strategic supremacy in Central Europe, and especially the territorial dispute in the border region of Teschen (Czech: Těšín), spawned a competition for defining the Slovak-Polish community in Bukovina. The reason of otherness of the Poles and Slovaks in relation to the Romanians was born from this rivalry. In turn, Romania treated the mentioned community with pragmatism according to its interest at the time, successively encouraging once the idea of Polish origin, and later the idea of Slovak origin of this ethnic group.¹

In her turn Bukovina province became an ethnic and confessional composite, result of the significant metamorphoses suffered by this region while it belonged to the House of Habsburg. Among the peoples who settled in southern Bukovina, one group came from the Kysuce, Spiš and Orava regions in present-day Slovakia at the end of the eighteenth century. By the permission from the Habsburg authorities they colonized a territory of southern Bukovina as workers in the glass workshops or in wood exploitation.

They established settlements later called Solonețul Nou, Pleșa and Poiana Micului, where they became the majority but they also settled in districts with mixed Polish and German population, as were Huta Veche,

¹ Florin Anghel: *Identitatea duală a unei comunități etnice: poloni și slovaci în Bucovina, 1937-1944. Manipularea etnică în timpul crizelor politice internaționale*. In: *Altera ANUL X*, 2004, nr. 25, pp. 37 – 38. Accessible on internet: <http://www.altera.adatbank.transindex.ro/pdf/25/004.pdf>.

Davideni, Banila, Panca, Păltinoasa și Tereblecea. According to the Polish historiography their origin was Polish, because they were coming from the Polish villages situated on the historic Slovak territory. Instead they had strong Slovak traditions and habits. They were of the Catholic confession and belonged to the Diocese of Lemberg (now Lviv), with German or Polish priests. They spoke the "Goral" dialect that was similar to the Polish language. For these reasons the population in the villages Poiana Micului, Pleșa or Solonețul Nou was gradually "Polonized", or was denationalized. During the period in which Bukovina belonged to the Habsburg Empire, many of the inhabitants of these villages were noted in the censuses as being Poles, benefiting from a privileged status granted by the Austrian government and from the right to use the Polish language. In the mid-nineteenth century other emigrants from the region of Trenčín (present Slovakia) settled in rural Bukovina, a group estimated at about 1,000 people in 1910.² In the interwar period, they were registered as Poles with a school in Polish language. According to the 1930 census, considered exactly, 481 Czechs and Slovaks were registered in Bukovina (without distinguishing between them), compared to 28.041 Poles. Czechs and Slovaks were assigned to the counties as follows: 33 in Câmpulung County, 233 in Chernivtsi region, 62 in Radauti County, 110 Storojineț County and 43 in Suceava County.³ Aurel Morariu wrote in 1905 that the Slovaks established the localities of Pleșa and Solonețul Nou.⁴ Ion Nistor favoured the Slovaks of Bukovina, and in his paper published in 1930 he exaggerated the numbers of the Slovaks.⁵ The Romanian historian of Slovak origin Paul Dincu made a series of studies concluding that this ethnic group was of Slovak origin and that they settled here in the mid-nineteenth century.⁶ Instead, Polish historians have denied

² Krzysztof Nowak: *Problem ludności „słowackiej” na Bukowinie w XIX i XX wieku*. In: Zbigniew Kowalski, Helena Krasowska (eds.): *„Bukowina. Tradycje i współczesność.”* Piła – Czerniowce – Suczawa, 2006, pp. 213-222. The Polish historian resumed the theme in the study: *In the County of Czadec and in Bucovina*. In: *Polonus*, nrs. 4-6 (77-79), April-June 2000.

³ Poiana Micului was situated in the County of Câmpulung, but we have no data on the distribution of the rural population. In: Ioan Scurtu, Ioan Dordea (eds.): *Național Minorities in Romania, 1925-1931. Documents*. Bucharest, National Archives of Romania, 1996, doc. 82, table H, pp. 464, 466.

⁴ Aurel Morariu: *Bucovina, 1774-1914*. Bucharest: Suru, 1915, pp. 44-45.

⁵ It showed 622 Slovaks in Poiana Micului and 725 in Solonețul Nou.

⁶ Florin Anghel: *op. cit.*, p. 40.

the Slovaks influences in these localities, acknowledging only that they came from an area with strong ethnic interference but that they, although originating in the territory of Slovakia, were Poles.⁷ Newly, the historian Constantin Ungureanu reiterated the idea of Raimund F. Kaindl supporting the Slovak character of the community, but he concluded that through school they were “Polonized” since the nineteenth century.

The conflict between the Poles and Slovaks for the land in region of Čadca (present Slovakia) reverberated in Bukovina as well. As neither the Poles recognize the existence of the Slovak community in Poland, nor the authorities in Czechoslovakia recognized the cohabitation of a Polish community in Czechoslovakia, the question of the origin of the inhabitants in Bukovina villages has gained too much importance compared to their number. At the initiative of some professors from Kraków, Polish militants with Czechoslovak citizenship from Zaolzie were used for propaganda in favour of the Polish cause in Čadca and Bukovina.⁸ In 1925 a school inspector from Gura Humorului visited the village of Solonețul Nou concluding that the local school there is subjected to propaganda for the Polish language though the inhabitants are Slovaks. His investigation reached the Ministry of Education but it was rejected. A counter-inquiry of the Safety Service has determined that the residents were Poles.

Moving Poland away from the system of alliances created by France after the First World War, and the dangerous approach to Germany in the period when the foreign affairs in Warsaw were led by Józef Beck (who was in rivalry with the Romanian diplomat Nicolae Titulescu), has brought the issue of ethnic origin of the inhabitants of Poiana Micului, Pleșa și Solonețul Nou back into discussion. There was not a common opinion among the Romanian authorities whether these people were Poles or Slovaks because of their origin in the controversial region of Teschen (Czech: Těšín, Polish: Cieszyn, German: Teschen). A decade later, in 1935, a delegation of the Parliament of Czechoslovakia came in Pleșa village for a survey on the ethnic origin of the inhabitants of the three villages. A year later, the priest Peter Makoš began a propaganda activity in

⁷ Idem, *Polish and Slovaks in Bucovina. Manipulation of the ethnic identity during political crises*. In: *Historical Magazine*, New series, tom XIV, nr. 3-4, May-August 2003, p. 85.

⁸ Krzysztof Nowak: *In the land of Czadec and in Bucovina*, part 2. In: „Polonus”, no. 5 (78), May 2000, p. 8.

favour of the Slovak identity inhabitants of these townships.⁹ Specialist in the history of ethnic minorities in Bukovina, historian Daniel Hrenciuc believes that Slovak propaganda had the support of a foundation close to Andrej Hlinka, and even of some circles of the extreme right in Romania.¹⁰ Minister of Czechoslovakia in Bucharest Jan Šeba broke out the conflict in 1936 when he published a critical paper against Poland's foreign policy, and questioned the Slovak character of the community, triggering a genuine conflict of statements on the subject. He came into conflict with the diplomatic representatives of Warsaw accredited in the Romanian capital: Mirosław Arciszewski and Roger Raczyński. Their reactions were taken by the Polish and Slovak language media in Romania. In a time when Romania's relations with Czechoslovakia were good and those with Poland were cold because of Titulescu's policy towards Germany, with which Poland temporarily understood, the Bukovinian Slovaks were favoured. The School agreement concluded between the two countries in October 1936 obliged Romania to support the schools teaching in the Slovak language.¹¹ A month later, Romania was signing a similar agreement with Poland without taking care of the schools with teaching in Polish or Slovak.¹²

That is how a school teaching in the Slovak language appeared in Poiana Micului and a branch of the Slovak Cultural Society was opened in Nădlac.¹³ Under the agreement, in Poiana Micului, Solonețul Nou și Boian Slovak teachers were brought. Based on the data provided by the historian Raimond Friederich Kaindl, they waged propaganda in favour of the idea that the inhabitants of the village were of the Slovak origin. Rudolf Kovalik Ustianski's arrival and subsequently the arrival of Hilda Gudernová from Czechoslovakia triggered the conflict locally with the

⁹ Krzysztof Nowak: *Problem ludności...*, p. 218-219.

¹⁰ Daniel Hrenciuc: *A destiny for history: Polish in Bucovina (1774-2008)*. Iași : Princeps Edit, 2008, p. 345.

¹¹ Although the Arrangement between Romania and Czechoslovakia cared primarily in the Czech language courses for Poiana Micului, Romanian authorities have closed their eyes accepting the school to receive the Slovak language teachers. Gheorghe Gheorghe: *The International treaties of Romania, 1921-1939*, vol. II. Bucharest : Științifică și Enciclopedică, 1980, doc. 458, p. 483.

¹² *Ibidem*, doc. 462, p. 486.

¹³ Ondrej Štefanko: *Overall Guideline on the Slovaks in Romania*. Nădlac : Cultural and Scientific Society Publisher „Ivan Krasko”, 1998, p. 26.

Polish teacher Kazimierz Urbański. Peter Pavol Duvál, director of the newspaper *Naše snahy národné, kultúrne i hospodárske. Časopis Slovákov a Čechov v Rumunsku* (Our national, cultural and economic endeavors. The magazine of Slovaks and Czechs in Romania), asserted that there were 10 000 Slovaks living in Bukovina and that only 2500 Slovaks lived in Pleșa. The Slovak newspaper *Naše snahy* published extensive material about the Slovak community in Bukovina, bringing them into the public consciousness. Warsaw's reaction was prompt, accusing Romania that it was politically "converting Poles into Slovaks".

On the other side, Czechoslovakia was accused of wanting to create an ethnic border between it and the Soviet Union through Bukovina.¹⁴ In February 1937 the Polish Foreign Ministry sent an official letter to the Romanian Legation in Warsaw with accusation that the action of "turning into Slovaks" was being supported with funds from the USSR and that the intention of Czechoslovakia and the USSR was to achieve a common border. An *Aide-Memoire* of the Polish Legation in Bucharest depicted the situation in Poiana Micului as extremely serious with dark colours that never existed. The document claimed that Jan Šeba instigated violence. The Poiana Micului school building was supposedly entitled "Czechoslovak school" and on Pilsudski's commemorating day Slovak teachers had created unfortunate incidents.¹⁵ In reality, the authorities in Prague had never had the intention to break the Romanian territory part where a small ethnic Slovak group was living. The Czechoslovak-Polish conflict reverberated in the Romanian Parliament. In the same month, several deputies representing the political right spectrum of the Chamber of Deputies questioned Victor Antonescu, Titulescu's successor at the head of Foreign Affairs Ministry, on the issue of Jan Šeba's assessments. The latter had made a series of assessments regarding the border between Romania and the USSR, which would be broader to the detriment of Poland. Even Józef Beck, Polish Foreign Minister, visited Bukovina and met the residents of the three villages.¹⁶

¹⁴ Florin Anghel: *Polish and Slovaks...*, p. 86.

¹⁵ Dumitru Preda (ed.): *Romania – Polonia. Diplomatic relations I 1918-1939*. București : Univers Enciclopedic, 2003, doc. 92, p. 188-190.

¹⁶ Daniel Hrenciuc, *op. cit.*, p. 350-351.

Discussions and debates on the origin and ethnic identity of the inhabitants of Poiana Micului and neighbouring villages came amid severe tension between Czechoslovak and Polish relations and were questioning the whole European balance on the border with the Soviet Union. Romania had taken active part in these discussions. Cămpulung Moldovenesc County Deputy, Alexander Procopovici, spoke about quarrels arising between inhabitants of Poiana Micului. Each of the sides was supported by a teacher: one native Polish and one Slovak who had later come there. He believed that the Poiana Micului minority population had been mistakenly registered as Slovak. „In the Romanian state school in Poiana Micului”, Procopovici shows, „Polish and Slovak languages are now taught. Quarrels between the two teachers carry on, even children are being instigated against each other, their parents have feuds, village is divided into hostile camps.”¹⁷

In autumn 1936 the teacher Rudolf Kovalik arrived to Poiana Micului. He supported the Slovaks and promised that those who declare themselves as Slovaks will receive cattle bred in Czechoslovakia. A school and a factory of cloth were to be built, where only those of Slovak ethnic origin would work. He had the support of the Romanian director of a village school and that of the German priest Bensch. Soon, the Poles found that the action taken by Kovalik was seeking to destroy the Polish influences in Bukovina and to turn the Poles against Slovak autonomy militants in Zaolzie.¹⁸ Security Service spoke in April 1937 that Kovalik's promises had an impact on identifying of some Romanians and Ukrainians as Slovaks. This situation created confusion even in Prague. Also in this case the reaction was immediate in Warsaw. Many Polish farms were upgraded with financial support from Poland, the house of Poles was built (*Dom Polski*) and Polunt dairy farm was opened to encourage cattle breeders. In 1938 a camp for the students and teachers was inaugurated that reached a record number of 600 visitors. Slovak government didn't stay behind and it opened a similar camp for Slovaks but only 21 teachers and students came to Poiana Micului. Kovalik's death in March 1938 and the political difficulties in Czechoslovakia after the Munich Agreement

¹⁷ Apud Florin Anghel: *Dual identity...*; p. 42.

¹⁸ Krzysztof Nowak: *In the land of Czadec and in Bucovina...*, no. 5 (78), May 2000, p. 9.

did not allow financial support any more.¹⁹ *The Czechoslovak Union of Romania* became in 1938 *The Union of Romanian Czechs and Slovaks* and had subordinated *The Slovak Economic Society of Nădlac* with a branch in Poiana Micului.²⁰ Finally a Chernivtsi pro-Polish prefect Col. Teodorescu closed the Slovak school in Poiana Micului.²¹

During 1938-1939, Romania and Poland became close once more in foreign policy, both being threatened by the USSR. The situation was resolved in favour of the Poles because the Chernivtsi County deputy prefect decided to transfer the students to the Polish school, based on a Ministry of Education order. According to the content of the letter, learning of Polish or Slovak language would be made at the request of parents. So, he closed down the Slovak school in Poiana Micului.²² Ion Nistor tried a last resort to preserve the identity of Slovak inhabitants of the three villages. In autumn 1938, he invited Jan Šeba to give a lecture at the University of Chernivtsi to demonstrate the Slovak origin of the Polish settlement. Polish leaders resumed charges using the newspaper *Kurier Ilustrowany Codzienny*.²³ Gradually, by the summer of 1938, most people had given up declaring themselves as Slovaks. The newspaper *Kurier Ilustrowany Codzienny* in Kraków on November 6, 1938 published an extensive article entitled "Slovakization of the Polish population in Bukovina", showing that in Romania a real "debauchery" propaganda had been triggered with the aim of bringing the Soviet Union closer to the Little Entente. It is true, the columnist admitted that „Polish mountaineers in Bukovina came from Slovakia but they came from villages in Čadca that now (after the occupation of Teschen) are being returned to Poland!”²⁴ In support of the population Grzegorz Szymonowicz, lawyer in Chernivtsi, also became involved, the Polish consul in the capital of Bukovina, Tadeusz Buynowski, who visited the mountaineer villages in 1939, and Kazimierz Grabowski, a Major in the Polish army and the son of a family of teachers from Poiana Micului, also supported the cause of Poles in the village. He had planned

¹⁹ Florin Anghel: *Polish and Slovaks...*, p. 87.

²⁰ Ondrej Štefanko: *op. cit.*, p. 50.

²¹ Forin Pintescu, Daniel Hrenciuc: *op. cit.*, p. 137.

²² Daniel Hrenciuc: *op. cit.*, p. 349.

²³ *Ibidem*, p. 350.

²⁴ Florin Anghel: *The dual identity...*, p. 45.

to establish a *Credit Union*, a dairy farm and a swimming pool in Poiana Micului.²⁵

The disappearance of Czechoslovakia took effect in Poiana Micului. Romania became interested in Poland and securing the common treaty that binds the two countries against the USSR. Instead, the Little Entente alliance system was collapsing. Romania perceived Slovakia as a part of the German alliance system. In Bucharest Slovakia's independence was regarded in German note and the Anglo-French guarantees granted to Romania in April kept the country outside the Axis. Slovakia was born under German patronage and any position in the international arena had to take into account the "godfather" in Berlin.²⁶ Then the turn came with the well-articulated Polish propaganda in favour of the inhabitants of the region. The Polish newspaper *Kurier Polski w Rumunii* claimed that Czechoslovakia was a "branch of the Comintern", bringing to debate the issue of Teschen region. Also, *Kurier Polski w Rumunii* stated that the residents of Poiana Micului came from Slovakia but from the Polish villages.²⁷ Moreover, with the occupation of Teschen by Poland, some Polish villages in Čadca region returned to their homeland.

After a visit of Chernivtsi and Campulung Moldovenesc Prefects, accompanied by the Polish community leader, to Poiana Micului, figures were released according to which 70 % of the villagers were Poles and only 30 % Slovaks.²⁸ Nandriș Grigore, a professor at the University of Chernivtsi with a PhD in Kraków, and Mieczysław Malecki, professor of the dialectology at the Jagellonian University in Kraków, came to Poiana Micului to speak to locals about the Polish character of their origin.²⁹

Their research, retrieved later by the contemporary Polish historians, have established that in terms of spoken language residents of Poiana Micului and the neighbouring villages were Polish mountaineers from the Spiš, Orava and Podhale regions. Bukovinian historian of Polish origin

²⁵ Alfons-Eugen Zielonca: *Solonețul Nou. Village and parish history*. Suceava : Union of Poles in Romania, 2014, p. 231.

²⁶ Radu Florian Bruja: *Establishment of Romanian-Slovakian Diplomatic Relations in 1939*. In: „Globalization and Intercultural Dialogue. Multidisciplinary Perspectives. Section History”. Tg. Mureș, Arhipelag XXI, 2014, pp. 355-363.

²⁷ „Kurier Polski w Rumunii”, 8 August 1937, p. 3.

²⁸ Florin Anghel: *Polish and Slovaks...*, p. 88.

²⁹ Idem, *The dual identity...*, p. 43.

Marian Gotkiewicz claimed that Poles settled here three decades before the Slovaks.³⁰ He also concluded that there is a linguistic relationship between Poles in the three villages and those in Czechoslovakia, in the region of Čadca. His theory is confirmed by the existence of common names both in the Teschen and Bukovina.³¹ A group of residents from Poiana Micului visited Poland, during the Feast of the Nowy Sącz Mountains, part of an awareness raising campaign about the Polish origin of inhabitants.³²

Professor Silviu Dragomir's Report of November 5, 1938 argued that residents of Poiana Micului were Slovak that came under the authority of the Catholic Church of Poland, concluding that „... it is easy to explain how the Slovak population – apart from its national trunk [However, the information that until 1918 there was no State of Poland, does not appear.] – living under Polish influence, having the same Slavic origin, has turned almost completely Polish in a relatively short time. Today, elders speak the Slovak language somewhat altered by elements of Polish infiltration, the younger generation, however, has become entirely Polish. Taken into consideration the nationalist feelings, the entire population of Slovak origin presents itself as belonging to the Polish community.”³³ He felt that Kovalik's activity strained the atmosphere in Poiana Micului but that after his death and the appointment of a Polish teacher the “dispute subsided”.³⁴ For strengthening the relationship between Poland and Romania the Poles were favoured.

With the outbreak of World War II, things took a new twist. The disappearance of the Polish state in September 1939 and the new diplomatic

³⁰ Marian Gotkiewicz also kept a diary for the years 1937-1954 the reported the links of Poles in Bukovina with those in Čadca. Marek Gotkiewicz: *Związki dr. Mariana Gotkiewicz z Bukowiną*. In: „*In the world of the Polish-Romanian relations*”. Suceava : Union of Poles in Romania, 2005, p. 98.

³¹ Daniel Hrenciuc: *op. cit.*, p. 346-347.

³² Krzysztof Nowak: *In the land of Czadec and in Bucovina...*, no. 5 (78), May 2000, p. 9.

³³ Dumitru Preda (ed.): *România – Polonia. Diplomatic relations...*, doc. 92 (Appendix memories Professor Silviu Dragomir, General Commissioner for Minorities, addressed to Nicolae Petreacu-Comnen, Minister of Foreign Affairs on the situation of minorities in Bucovina), p. 190-191.

³⁴ Dumitru Preda (ed.): *România – Polonia. Diplomatic relations...*, doc. 92, p. 190-191.

relations between Slovakia and Romania changed things again. Newspaper *Naše snahy* resumed propaganda for Slovaks, claiming in 1940 that the inhabitants of "Poiana Micului Slovak national community" were Slovaks brought here under the orders of the Habsburg authorities.³⁵ The change of the political regime in Bucharest after the second Vienna Agreement enabled the rapprochement between the two countries in autumn 1940. Since the ultranationalist political regime in Budapest sought to suppress any free manifestation of the Romanian or Slovak minority, Bucharest and Bratislava found themselves on the same side.³⁶ Relations with Slovakia were part of a broad diplomatic offensive aimed against the Vienna Agreements and to combat anti-Romanian and anti-Slovakian policies in Hungary.³⁷

A subject that brought close the two countries was the presence of the Slovak minority in Transylvania and Bukovina. Thanks to the legislation concerning minorities in Romania, Slovaks enjoyed a much better situation than in the Austro-Hungarian period. The Slovak community in Transylvania and Banat played an important part in the cultural bonding of Romania and Slovakia. They were the beneficiaries of a cultural treaty between Romania and Czechoslovakia, signed in 1936 that favoured the development of education in the mother tongue by the arrival of teachers from Slovakia and building schools. The agreements of 1936 were not cancelled after the disintegration of Czechoslovakia. And there was the education law from May 1939, allowing the Slovaks to keep schools and cultural institutions. Thus, in localities that had 20 school children the classes with teaching in the Slovak language were permitted. The treaty was renewed in the autumn of 1939 between the Romanian and the new Slovak Republic on the same principles.³⁸ After 1940, both Romanians and Slovaks coming under Hungarian occupation experienced a more difficult

³⁵ Florin Anghel: *Polish and Slovaks...*, p. 89-90.

³⁶ Milan S. Ďurica: *The Foreign Policy of the Slovak Republik*. Padova-Trieste : Edizioni Lint, 1984, p. 27.

³⁷ Ioan Chiper: *Objectives, means and methods of Romanian diplomacy in 1941 (I)*. In: „ Historic Magazine”, new series, tom II, nr. 3-4, March-April 1991, p. 134.

³⁸ Miroslav Kmeť: *Slovaks in Romania along history and at the end of the Second World War*. In: *The events of August 23rd 1944 in România and National Slovakian Insurrection on August 29th, 1944. Their consequences on the release of Romania and Slovakia and of the end of the Second World War*. Banská Bystrica – Alba Iulia : Academy Romanian – Slovak Academy of Sciences, 2012, p. 108.

status. Both countries were concerned to protect ethnic communities under Hungarian occupation and they needed a similar if not common action plan.

Even economically, Slovakia had taken a number of contracts that Romania had with former Czechoslovakia. Thus, under the old Romanian-Czechoslovak conventions significant quantities of timber, grain and petroleum products were exported to Protectorate and Slovakia and manufactured goods, textile and chemical took the road to Romania.³⁹ Romania and Slovakia signed a trade agreement on December 4, 1939, an occasion on which the unanimous opinion was expressed that the widening of cultural relations as an objective will be pursued, being in the interest of the Slovak minority in Romania.⁴⁰ Between the Propaganda Ministries of the two countries various forms of cooperation have been signed, supported by the Romanian Foreign Minister, Mihai Antonescu. Romania during the regime of Marshal Ion Antonescu supported the Slovakian character of Poiana Micului village.

The Cultural Convention negotiated between the two countries, now partners and allies in the Axis, provided academic and school exchanges and support of the Slovak school in Poiana Micului. It was nothing more than a total reversal of the ethnic system of values brought from Poland and used until 1939, now turned in favour of the Slovak Republic. The Romanian State has refused an investigation, preferring an ambiguous or circumstantial position in this "strange war" of manipulation.⁴¹ The Slovak teacher Vendelín Úradník came to Poiana Micului, resuming teaching in Slovak. Gejza Minárik and Tobiáš Kutík,⁴² who supported the Slovak cause when the relations between Romania and Slovakia were sponsored by Berlin, joined him in 1940. A first form of education organization in the Slovak language under the new conditions was brought with the gathering of Slovak teachers in Romania in January 8, 1941.⁴³ In February 1941, the Central Directorate of the Slovak schools in Romania arose, based in Nădlac, with

³⁹ Livia Dandara: *Romania into the whirl of 1939*. București : Scientific and Encyclopedic Publisher, 1985, p. 280.

⁴⁰ Archives of the Ministry of Foreign Affairs (A.M.A.E.), fund 71 Slovakia, vol. 11, f. 82.

⁴¹ Florin Anghel: *Polish and Slovaks...*, p. 91.

⁴² Daniel Hrenciuc: *op. cit.*, p. 351.

⁴³ Pavel Huszárík: *Events after 23 August 1944 concerning the Slovaks in Romania in school and church archives documents*. In: „*The events of 23 August 1944 in Romania ...*”, p. 113-114.

several subsidiaries, including Poiana Micului. At the head of this institution was named teacher Pavel Horský.

Along with the reorganization of the *Romanian-Slovak Society*, cultural exchanges also intensified. The peak of these contacts was the drafting of a cultural agreement between the two countries.⁴⁴ The Cultural Agreement between Romania and Slovakia provided for the establishment of a *Romanian-Slovak Cultural Association* in Bucharest and Bratislava in order to contribute to strengthening ties between intellectuals of the two countries. *Slovaks Abroad Association* requested, in turn, the agreement to be completed as quickly as possible, as they also had the Slovaks in Romania in their supervision. The association wanted „... to codify the current state of Slovak schools in Romania, to prove through it to the foreign countries how well Romania understands to treat the Slovak minority compared to the harsh treatment that this minority has in Hungary”.⁴⁵ The media in Slovakia has allocated ample spaces to Romania and the bonds of friendship between the two peoples and the aspects of life of Slovaks in Romania.⁴⁶ In Poiana Micului branches of *Slovak Cultural Society* and *Slovak Economic Society* of Nădlac were reopened. The Romanian-Slovak Cultural Agreement was signed in 1942 and resigned two years after.

Under Soviet offensive on the night of April 30 to May 1, 1944 the German army burned the village of Poiana Micului, forcing its residents to take refuge in the mountains and later to settle with relatives in other towns.⁴⁷ The change of Alliance on 23 August 1944 again affected the inhabitants of Poiana Micului by cancelling the ethnic recovery program of Slovaks. After August 23, the situation of the Slovak community in Poiana Micului suffered. An anti-Slovak current was created, many of the members of this community being accused by the Romanians of conflicting feelings. On the one hand, some were suspected of having been attracted by Panslav propaganda and were threatening national security. Given that Romania was fighting against the Axis forces to which Slovakia belonged, the Cultural Convention between the two countries was no longer

⁴⁴ Archives of the Ministry of Foreign Affairs (A.M.A.E.), Fond 71 Slovakia, vol. 11, f. 556.

⁴⁵ Central Historical National Archives Service, National Propaganda Ministry Fund. External press, file 1243, f. 10.

⁴⁶ Loc. cit., d. 1271, f. 216.

⁴⁷ Alfons-Eugen Zielonca: *op. cit.*, p. 233.

respected by the Romanian authorities. Under the new conditions, in January 1945 teachers coming from Slovakia were suspended. They have been charged that they were fascists. Bucharest authorities recognized the Czechoslovak government in exile and refused to pay the teachers who had come from Tiso's Slovakia.⁴⁸

The establishment of the communist regime produced other changes. The school in Poiana Micului have no longer courses taught in Slovak. The Slovak community in Romania has not ended its saga together with the end of the Second World War. The Poles managed to temporarily restore their organizations in Poiana Micului, the local branch of the *Polish House* being restored in 1946.⁴⁹ The repatriation of Poles and Slovaks in Romania has been a process that has characterized Central Europe after World War II. The "mom's call" programme profoundly affected the existence of Slovak and Polish communities in Romania. Residents were urged to leave the locality, 65 Slovak families have left for Czechoslovakia in February 1947, and those who remained were again subjected to a policy of "Polish transformation". Other residents have chosen to settle in Poland. More than 500 people have left Poiana Micului between years 1945 – 1947 but did not settle in the same places from where their predecessors came. They were going to Lower Silesia, most of them to the area of Dzierżoniów.⁵⁰

After 1990, under the conditions of restoration of the democratic system in central Europe countries, the community in Bukovina returned to their attention. But after gaining independence of Slovakia, none of the authorities from Bratislava were interested in the fate of the Slovak inhabitants in Bukovina. Instead they have entered into various programs of Warsaw. A branch of the *Polish House* (*Dom Polski*) with a completely new headquarters was re-established and an office for reading and learning the Polish language was opened in Poiana Micului. The community was supported by Warsaw through various projects. Since 1999 "*Days of Polish Culture*" were organized and in 2000 a scientific symposium on Polish-Romanian relations

⁴⁸ Pavel Huszárík: *op. cit.*, p. 115.

⁴⁹ Krzysztof Nowak: *Pojańiczcy między Bukowiną a Polską*. In: „*Closer to each other. Romanian and Polish in Europe. History and present*”. Suceava : Union of Poles in Romania, 2006, p. 94. The article was supplemented in 2008 with title *Pojana Mikuli i Bukowińczycy*. In: „*The Community peoples and cultures. Polish-Romanian relations in the world*”. Suceava : Union of Poles in Romania, 2008, p. 35-38.

⁵⁰ Krzysztof Nowak: *In the land of Czadec and in Bucovina...*, part 3, no. 6 (79), June 2000, p. 5.

and the history of Poles in Bukovina was organized. The expression “at the Slovaks” remained among Romanians from neighbouring villages for residents of Poiana Micului or other villages in Bukovina. If at the last census in Romania in December 2011 about 3,000 persons living in Suceava County declared themselves as Poles, only four families in the same administrative unit declared themselves as being of Slovak origin.

Ethnic coexistence between Slovaks and Poles is a reality not only in some Bukovina villages but also in other areas of Central Europe. Their identity, specific to “Goral” mountaineers, is based on a language with strong Polish influence but on the Slovak customs and traditions. Slovak loans were brought by these people and influenced the existence of the community in Poiana Micului. But this is a feature for the entire Bukovina, where loans from other ethnic groups were a constant. Inflammation of the spirits in Poiana Micului, as well in other villages where they live together, was possible only during the periods of international political crisis. Ethnic manipulation in favour of the Slovaks in the years 1936-1938 and 1940-1944, respectively in favour of the Poles in 1938-1939 and after 1945 and 1989, was due to the politicization of this issue.

Zhrnutie

Obec Poiana Micului v Bukovine a premeny vzťahov Rumunska s Československom a Poľskom

Štúdia analyzuje problémy alternácie etnickej identity poľských a slovenských obyvateľov obcí v rumunskej provincii Bukovina v medzivojnovom a vojnovom období. Polemika o identite týchto skupín bola výsledkom snáh Poľska a Československa chrániť strategické výhody v Strednej Európe, prípadne stať sa hlavným geopolitickým hráčom v tejto oblasti. Takmer počas celého medzivojnového obdobia rumunské lokálne i centrálné úrady považovali za Poliakov všetkých katolíckych obyvateľov, ktorí prišli do Bukoviny z pohraničných oblastí regiónov Kysúc, Oravy a Spiša v 18. storočí. Až po rozdelení Poľska v septembri 1939 a po vzniku Slovenskej republiky v marci 1939 možno zaregistrovať radikálny obrat v postoji rumunských úradov k tejto špecifickej etnickej otázke. Zmena politického režimu v Rumunsku a strata severu Bukoviny v júni 1940 priniesla zblíženie medzi Bukurešťou a Bratislavou. Režim M. Antonesca (1940 – 1944) nespochybnil slovenský charakter obcí v Bukovine a v existujúcej politicko-etnickej kontroverzii ponúkal politické krytie Slovákom. Po druhej svetovej vojne sa slovenský etnický charakter z oblasti Bukoviny vytratil a obyvateľstvo sa polonizovalo.

Recepcia Erazma Rotterdamského a uhorských erazmovcov vo *Vedomostiach* Mateja Bela*

IMRICH NAGY

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Dielo *Vedomosti o novom Uhorsku* (*Notitia Hungariae novae*) osvietenského učenca Mateja Bela treba považovať nielen za výnimočné encyklopedické dielo sumarizujúce dobové poznatky z oblasti geografie, histórie a etnografie súvékeho Uhorska, ale aj za dôležitý mílnik v dejinách slovenského dejepisectva. Bel v ňom totiž aplikujúc paradigmy osvietenskej učnosti (racionalizmus a empirizmus) ukotvuje kritické uvažovanie o dejinách, ktorého dôležitou a podstatnou argumentačnou bázou sa stáva hodnoverný písomný historický prameň. Charakteristickou črtou jeho opus magnum je preto rozsiahly poznámkový aparát dokladajúci použité zdroje, literatúru a pramene, v rámci ktorého neraz skúma, porovnáva a aj koriguje pôvodné historické písomnosti. Najvyššou autoritou sa mu však stáva originálny súvéky dokument, ktorý podľa možností využíva aj in extenso, aby navodil atmosféru doby a takpovediac zhmotnil jej reprezentantov. Prirodzene, jeho výber neraz podlieha subjektívnym kritériám, z ktorých na prvom mieste treba uviesť dostupnosť prameňa. Inokedy sa však za subjektivitou Belovho výberu rysuje jeho myšlienkový svet s jeho názormi a preferenciami, v ktorých sa odrážajú dobové reálie Uhorska z prvej tretiny 18. storočia.

K takýmto prameňom, ktoré Bel cituje v celom rozsahu, patrí aj niekoľko listov z korešpondencie Erazma Rotterdamského. V tomto prípade môžeme hovoriť o Belovom premyslenom zámere. Využíva ich totiž na ilustráciu myšlienkového sveta osobností, ktoré dnes považujeme za najvýznamnejších uhorských erazmovcov, hoci sám Bel tento pojem označujúci reprezentanta a šíriteľa erazmovských humanistických ideí nepoužil. Z kontextu je však zrejmé, že Mikuláša Oláha aj súrodencov Jána a Stanislava Turzovcov, lebo o nich je tu reč, za erazmovcov považoval. Tieto formulácie z Belových *Vedomostí* však treba vnímať v širšom kontexte erazmovskej recepcie

* Štúdiá je výstupom z riešenia grantu VEGA 1/0835/15 *Erazmus Rotterdamský a Slovensko (distribúcia ideí zaalpského humanizmu na území Slovenska v 16. - 17. storočí)*.

v Uhorsku v predchádzajúcich storočiach, ktorý Bel pri svojom bádani zaregistroval.

Belovým zdrojom Erazmovej korešpondencie, na ktorý odkazuje aj vo svojich poznámkach, bolo jej prvé súborné vydanie, ktoré zredigovali a pripravili do tlače vo Frobenovej kníhtlačiarňi v Bazileji v rokoch 1538 – 1541.¹ Prvýkrát siaha po tejto edícii pri životopise ostrihomského arcibiskupa Mikuláša Oláha, ktorý publikoval v I. zväzku svojich *Vedomostí* v rámci dejín mesta Bratislava,² keď sa po bitke pri Moháči stalo dočasným sídlom ostrihomských arcibiskupov. Mikuláš Oláh nadviazal korešpondenčný vzťah s Erazmom v roku 1530.³ Bel to odôvodňuje tým, že Oláh v tom čase zastával funkciu tajomníka Márie Uhorskej, ktorú jej vladárski bratia poverili regentstvom v Nizozemsku.⁴ Pre Oláha to malo podľa neho znamenať menej štátnických povinností a viac času na humanistické štúdiá, ktoré využil na priateľské kontakty s ďalšími humanistami, najmä však s Erazmom Rotterdamským.⁵ Dnes poznáme 31 listov z ich vzájomného korešpondenčného

¹ *Des. Erasmi Roterodami Epistolarum Opus complectens universas quotquot ipse autor unquam evulgavit, aut evulgatas voluit, quibus praeter novas aliquot additae sunt et praefationes, quas in diversis omnium generis scriptores non paucas idem conscripsit.* Basileae: Ex Officina Frobeniana, Anno M. D. XXXVIII., [12], 1213, [3] s.

² Oláhov životopis je obsahom § IV. - § IX. z 6. článku 5. kapitoly dejín mesta Bratislava. BELIUS, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico geographica divisa in partes quatuor, quarum prima Hungariam Cis-Danubianam, altera Trans-Danubianam, tertia Cis-Tibiscanam, quarta Trans-Tibiscanam universim XLVIII. comitatibus designatam expromit. Regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, lacus, thermas, coeli, solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolas variarum gentium atque harum mores, provinciarum magistratus, illustres familias, urbes, arces, oppida et vicus propemodum omnes, singulorum praeterea ortus et incrementa, belli pacisque conversiones et praesentem habitum fide optima, adcuratione summa explicat. Opus hucusque desideratum et in commune utile sacratissimis auspiciis Caroli VI. caesaris et regis indulgentissimi elaboravit Matthias Bel. Accedunt Samuelis Mikovini mappae singulorum comitatuum methodo astronomico-geometrica concinnatae. Tomus primus.* Viennae Austriae: Imprinta Paulli Straubii Bibliopolae; Typis Johannis Petri van Ghelen, Typographi Caesarei, Anno MDCCXXXV. [=1735], s. 472-485.

³ Bližšie k vývoju vzťahu medzi oboma humanistami viď kapitolu „Mikuláš Oláh a Erasmus Rotterdamský – osudy jedného nenaplneného priateľstva“ In: NAGY, Imrich: *Erazmus Rotterdamský a jeho svet (Úvahy o dobe, človeku a spoločnosti 16. storočia)*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 138-150.

⁴ Viď našu štúdiu: NAGY, Imrich: Mikuláš Oláh v službách kráľovnej Márie. In: KLIMEKOVÁ, Agáta – AUGUSTÍNOVÁ, Eva (eds.): *Ján Jessenius. Slováci na panovníckych dvoroch*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2012, s. 184-197.

⁵ BELIUS, M.: *Notitia Hungariae novae I.*, s. 475.

vzťahu, ktorý trval do roku 1534.⁶ V Belom použitej edícii Erazmovej korešpondencie sa však nachádzali iba dva Erazmove listy („Extant Erasmi geminae litterae“).⁷ Bel sa ich rozhodol odcitovať v plnom znení, pretože z nich vyžaruje Erazmova dobrá mienka o Oláhovi, ale tiež preto, že boli v uhorskom prostredí takmer neznáme.⁸

Prvý z nich je datovaný 7. júla 1530 vo Freiburgu. Bel ho prepísal, ak opomenieme pravopisné odchýlky, bez akejkoľvek zmeny.⁹ Dnes už vieme, ale z obsahu to bolo zrejme aj Belovi, že to bola vlastne Erazmova odpoveď na Oláhovu výzvu k nadviazaniu korešpondenčného vzťahu. Erazmus súhlasil a súčasne prejavil záujem aj o nadviazanie kontaktov s kráľovnou Máriou.¹⁰ Druhý obširnejší Erazmov list Oláhovi je datovaný o tri mesiace neskôr, 7. októbra 1530 vo Freiburgu. Belov prepis¹¹ sa vyznačuje niekoľkými drobnými odchýlkami v slovoslede, ktorý môžeme chápať ako adaptáciu Erazmovej humanistickej latinčiny Belovým barokovým zásadám vetnej konštrukcie.¹² Tiež v spojení „reperiuntur adhuc aliquot ingenia“ u Bela chýba neurčité zámeno (aliquot = niekoľko). Erazmus v tomto liste celkom intímne definuje, čo pre neho znamená pravý priateľ. Za takého považuje aj Oláha, ktorý navyše ako osobný tajomník kráľovnej Márie mu sprostredkúva bezprostredný kontakt na habsburskú panovnícku rodinu. Pre Bela je to dôkaz duševného súzvuku

⁶ Dostupné sú nám v rámci edície korešpondencie Mikuláša Oláha (IPOLYI, Arnold (ed.): *Oláh Miklós, II. Lajos és Mária királyné titkára, utóbb Magyar. Orsz. Cancellár, Esztergomi Érsek-Prímás és Kir. Helytartó Levelezése*. Budapest : A M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1875), ako aj edície korešpondencie Erazma Rotterdamského (ALLEN, Percy Stafford (ed.): *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*. Tom. I – XII. Oxonii : In Typographeo Clarendoniano, 1906 – 1958). Vo výstižnom slovenskom preklade publikoval 29 listov z uvedenej korešpondencie Daniel Škoviera v rámci antológie: *Latinský humanizmus*. Ed. Daniel ŠKOVIERA. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008, s. 72-119.

⁷ BELIUS, M.: *Notitia Hungariae novae I.*, s. 475.

⁸ BELIUS, M.: *Notitia Hungariae novae I.*, s. 475.

⁹ Porovnaj pôvodnú edíciu Erazmovej korešpondencie: *Des. Erasmi Roterodami Epistolarum Opus complectens...*, s. 994.

¹⁰ BELIUS, M.: *Notitia Hungariae novae I.*, s. 476. Slovenský preklad viď: *Latinský humanizmus*, s. 73-74.

¹¹ BELIUS, M.: *Notitia Hungariae novae I.*, s. 476-477.

¹² Erazmus: „Penitius impressum est animo meo“ – Bel: „Penitius est impressum animo meo“. Erazmus: „perquam grata tamen fuit“ – Bel: „perquam grata fuit tamen“. Erazmus: „Hic est ille meus Holahus“ – Bel: „Hic est meus ille Holahus“. Erazmus: „vitae consuetudinem nobis invidere fata“ – Bel: „vitae consuetudinem invidere nobis fata“.

a spriaznenosti týchto dvoch humanistov.¹³

Posledný list z ich korešpondencie, ktorý je nám dnes známy, adresoval Erazmovi Oláh 25. júna 1534 z Bruselu.¹⁴ Tento list má charakter rozlúčky, keďže v ňom jeho pisateľ naznačuje, že sa rozhodol, hneď ako mu to politická a bezpečnostná situácia v Uhorsku umožní, odísť zo služieb kráľovnej Márie a vrátiť sa do svojej vlasti. Absencia prameňov o ďalších kontaktoch medzi Oláhom a Erazmom neprotirečí so záverom, že Oláh ostal aj naďalej nadšeným prívržencom myšlienok erazmovského humanizmu. Vidí to tak aj Bel, pričom argumentuje Oláhovým žiaľom,¹⁵ ktorý prejavil, keď sa dozvedel o Erazmovej smrti. Na dôkaz cituje Oláhovo smútočné dvojveršie, ktoré vo svojom *Stručnom výklade dejín Uhorska* publikoval Samuel Timon. Pri opise udalostí roku 1536 totiž tento uviedol, že v tom roku umrel aj Erazmus Rotterdamský (+12. 7. 1536), ktorému viacerí uhorskí vzdelanci kondolovali smútočnými veršami.¹⁶

Po Erazmovej korešpondencii Bel znovu siahol vo *Vedomostiach o Oravskej stolici* pri rozprave o rode Turzovcov, ktorú na úrovni samostatnej vedeckej práce včlenil do kapitoly o Oravskom hrade. Urobil tak v prípade biografii dvoch reprezentantov tohto významného šľachtického rodu, súrodencov Jána a Stanislava, ktorí zastávali vysoké posty v cirkevnej hierarchii – prvý bol vratislavským, druhý olomouckým biskupom.¹⁷ Oboch dnes považujeme za erazmovcov, t. j. za zástancov a šíriteľov myšlienok Erazma Rotterdamského v strednej Európe. U Bela však tento aspekt rovnako ako v prípade Mikuláša Oláha nie je priamo čitateľný.

¹³ Doslova píše: „Ista inter Oláhum et Erasmum animorum fuit coniunctio“. BELIUS, M.: *Notitia Hungariae novae I.*, s. 477.

¹⁴ IPOLYI: *Oláh Miklós...*, s. 509; ALLEN, XI, s. 10-11; porov. Škovierov preklad: *Latinský humanizmus...*, s. 118-119.

¹⁵ Belovými slovami: „ex luctu Nicolai coniciias, quem Erasmo fatis concedenti impendit“. BELIUS, M.: *Notitia Hungariae novae I.*, s. 477.

¹⁶ TIMON, Samuel: *Brevis commentarius rerum in Hungaria, Croatia et Transilvania etc. ab anno M.D.XXVI. ad annum M.D.LXIV. gestarum, post Nicolaum Istvanffium, ceterosque historicos scriptus*. Tyrnaviae : Typis Academicis, Anno M.D.CC.XVIII. Mense Iunio, Die 2., s. 52.

¹⁷ Dodajme, že dnes vieme aj o jednom liste Erazma adresovanom 30. apríla 1525 Alexejovi Turzovi. Tento list však pôvodné bazilejské vydanie Erazmovej korešpondencie neobsahovalo, a tak o ňom nevedel ani Bel. Išlo vlastne o dedikačný list publikovaný ako úvod k Erazmovým prekladom dvoch krátkych Plutarchových pojednaní (*De non irascendo* a *De curiositate*). ALLEN, VI, s. 70-72.

Ukážky z ich vzájomnej korešpondencie využíva prvoplánovo na dokázanie váženosti a učenosti oboch súrodencov. Uctil si ich totiž Erazmus, ktorý aj s odstupom dvoch storočí ostáva pre Bela veľaváženou a nepochybniteľnou autoritou, ako svedčia výrazy, ktorými ho uvádza: „vynikajúci muž, ktorý sa nepotreboval zaliečať“ či „veľký to človek“.

V Belom používanej frobenovskej edícii sa nachádzajú 3 listy z korešpondencie medzi Erazmom a vratislavským biskupom Jánom Turzom, ktoré Bel doslovne prevzal a odcitoval (Erazmov list J. Turzovi z 20. 4. 1519; list J. Turza Erazmovi z 1. 12. 1519; a napokon list Erazma J. Turzovi z 31. 8. 1520). Chýbal tam však pôvodný list J. Turza z 20. júna 1518, ktorého znenie sa objavilo až neskôr.¹⁸ A tak Bel môže iba konštatovať: „Kiež by sa zachoval list, ktorým Ján ako prvý podnietil Erazma k tejto výmene listov.“ Tento Belom postrádaný Turzov list bol vlastne výzvou k nadviazaniu korešpondenčného priateľstva, pričom sa odvolával na spoločných známych – Jakuba Pisona (Turzo ho nesprávne uvádza pod menom Iohannes Piso) a Gašpara Ursina Velia. Erazmova sláva a autorita v tých časoch kulminovala, preto niet divu, že sa v jeho korešpondencii stretávame s celým radom takýchto výziev k nadviazaniu priateľských kontaktov. Erazmus mnohé z nich nechal bez odpovede, náklonnosť vratislavského biskupa si však nenechal ujsť. A tak celá korešpondencia s Jánom Turzom má charakter vzájomného lichotenía – takpovediac *captatio benevolentiae*, ktoré je z Turzovej strany obohatené aj o osobné dary (presýpacie hodiny, kožušinovú čiapku a štyri úlomky zlata, z ktorých sa jeden ukáže byť antickou mincou). Sľubne sa rozvíjajúce priateľstvo však náhle prerušuje biskupova predčasná smrť v roku 1520. Bel v prípade tejto korešpondencie nijako nezasahoval do textu a prevzal ho v doslovnom znení. Jedinou badateľnou zámernou odchýlkou je pravopis Turzovho mena. Kým v pôvodnej edícii korešpondencie z roku 1538 ho nachádzame v podobe „Turzo“, Bel ho upravil na tvar „Thurzo“.

Podobný charakter má aj korešpondencia olomouckého biskupa Stanislava Turzu s Erazmom. Opäť je to biskup zo Strednej Európy, ktorý sa uchádza o priateľstvo s veľkým humanistom, ktorého dielo pozná a obdivuje. Katalyzátorom Erazmovej vrúcnej reakcie je práve fakt, že ide

¹⁸ Jeho textovo-kritické vydanie máme dnes k dispozícii v Allenovom korpuse Erazmovej korešpondencie (list č. 850): ALLEN, III, s. 343-345.

o mladšieho brata vratislavského biskupa Jána, takže môže plynulo nadviazať na prerušenú korešpondenciu. Prvotné nadšenie prerastá do vzájomného rešpektu a uznania, ktorého vyjadrením je aj zachovaný súbor 7 listov z Allenovej edície, ktorý sa datuje do rokov 1521 – 1532 a obsahuje 5 listov Erazma (z toho 2 sú dedikácie) a 2 Turzove odpovede. V pôvodnej Frobenovej edícii sa z nich nachádzalo šesť – absentoval tam Erazmov list Turzovi datovaný 13. februára 1532 vo Freiburgu, ktorý bol vlastne dedikáciou k jeho *Výkladu 38. žalmu (Ennaratio psalmi trigesimi octavi. Bazilej, 1532)*. Bel si z týchto šiestich listov, ktoré mu boli známe, prevzal do svojich *Vedomostí* iba dva listy, ktoré sprevádzajú zrod ich korešpondenčného vzťahu a vzájomnej náklonnosti. Prvým je list Erazma z 21. novembra 1521,¹⁹ ktorým s neskrývanou ochotou a vrúcnosťou odpovedá na Turzovu výzvu nadviazať korešpondenčné priateľstvo, ako to mali humanisti vo zvyku. Chýba nám teda pôvodný Turzov list, ktorý sa nezachoval a jeho obsah naznačujú iba Erazmove formulácie. Na ukážku Turzovej epistulografie preto Bel pripája jeho odpoveď²⁰ na predchádzajúci Erazmov list. Turzo v ňom vyjadruje svoje nadšenie z Erazmovej náklonnosti. Spomína aj spoločného priateľa – nemeckého humanistu, básnika a historika pôvodom zo Sliezska Gašpara Ursina Vellia, ktorý medzi nimi sprostredkoval prvotný kontakt. Súčasne sa zaprisaháva, že bol, je a aj ostane oddaným erazmovcom a na vyjadrenie svojej vďaky pripája dar v podobe štyroch antických mincí. Bel tieto dva listy uvádza opätovne v úplnom znení a v identickej podobe, ako boli publikované vo Frobenovej edícii. Jediným rozdielom je podobne ako v prípade korešpondencie biskupa Jána podoba mena Turzo (Erazmus/Froben), resp. Thurzo (Bel).

Hlavným zámerom Bela pri odcitovaní týchto listov bola snaha zvýdvihnúť význam a ohlas Erazmových korešpondentov a tým podčiarknuť veľkosť týchto historických postáv spätých s dejinami Uhorska. Z tejto premisy však vyplýva tiež veľkosť ohlasu a recepcia Erazma Rotterdamského v Uhorsku pretrvávajúca ešte aj na začiatku 18. storočia. Zdá sa však, že edície Erazmových listov neboli bežnou súčasťou uhorských súkromných či inštitucionálnych knižníc. Týmto dôvodom totiž argumentuje ich včlenenie do textu svojich *Vedomostí*: („Adscripsisse

¹⁹ List č. 1242 v Allenovej textovo-kritickej edícii. ALLEN, IV, s. 41-42.

²⁰ Turzovu odpoveď je datovaná 10. apríla 1522 (list č. 1272 v Allenovej edícii). ALLEN, IV, s. 598-602.

utramque eo minus piget, quo sunt in popularibus nostris pauciores, qui eas lecturi essent.“²¹ Tento Belov argument čiastočne platí dodnes, keďže slovenské edície Erazmových diel, nevraviac o korešpondencii, sú ešte stále ojedinelou záležitosťou. Ako sme už uviedli vyššie, z Belom citovaných listov z Erazmovej korešpondencie disponujeme Škovierovým výstižným prekladom listov, ktoré si Erazmus vymenil s Mikulášom Oláhom.²² Ani Belom citované Erazmove listy s bratmi Turzovcami nie sú v slovenskom prostredí neznáme. Prvýkrát ich publikoval v rámci svojho prekladu Belovej Oravskej stolice literárny historik Jozef Minárik.²³ Prekladateľ však v tomto prípade nezvládol úlohu interpretátora dobového textu a zotrval v polohe doslovného tlmočníka, čo v prípade latinských humanistických textov môže viesť k ich znejasneniu, ba až k čiastočnej významovej dezinterpretácii. Žiaľ, tri listy z nich (z korešpondencie Erazma s vratislavským biskupom Jánom) nekriticky (vedno s interpretačnými lapsusmi a významovými dezinterpretáciami) prevzali aj editori jedinečnej slovenskej pramenej edície *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*.²⁴

Rozhodli sme sa preto vrátiť k pôvodnému Belovmu, resp. Erazmovmu textu a ponúknuť nový preklad.²⁵ Pri jeho edovaní sme zotrvali pri vonkajších znakoch a forme Belovho originálneho textu s jediným rozdielom, Belove poznámky (v texte označené malými písmenami abecedy) sme zaradili na koniec textu. Pôvodné Belove marginálie sme včlenili do odsekov a zvýraznili ich tučným typom písma. Text sprevádzame podrobným komentárom vo forme poznámok pod čiarou, v ktorých približujeme historický, resp. filologický kontext.

²¹ BELIUS, M.: *Notitia Hungariae novae I.*, s. 475.

²² Viď poznámku č. 6.

²³ BEL, Matej: *Oravská stolica*. Preklad z latinčiny, úvod a vysvetlivky Jozef Minárik. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2001.

²⁴ *Pod osmanskou hrozbou : osudy Slovenska od Albrechta Habsburského do tragickej bitky pri Moháči v roku 1526 s prihliadnutím na začiatky renesancie v čase vlády Mateja Korvína*. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI*. Ed. Pavel Dvořák et al. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004, s. 286-291.

²⁵ Pri preklade sme vychádzali z modernej textovo-kritickej edície Belových *Vedomostí Oravskej stolice*. BELIUS, Matthias: *Comitatus Arvensis. Textum recensuerunt notisque instruxerunt Ladislav GLÜCK, Zoltanus GŐZSY, Georgius TÓTH. Praefatus est Gregorius TÓTH*. In: BELIUS, Matthias: *Notitia Hungariae Novae Historico Geographica. Comitatum Ineditorum Pars Primus*. Budapestini: Sumptibus Instituti Historici Academiae Scientiarum Hungaricae ac Archivi Hungariae Regnicolaris, Anno MMXI. [=2011], s. 56-146.

Edícia prameňa

BEL, Matej: *Vedomosti o Oravskej stolici*, II. časť špeciálna, I. oddiel, I. stať, O Oravskom hrade v dolnom slúžnovskom okrese, §. XIV.²⁶

§. XIV.

Bol v písomnom styku s Erazmom. Ak by si náhodou uveril týmto básnikovým slovám, pamätaj, že títo radšej preháňajú, ako hovoria pravdu. Ved' sa aj zrodili na to, aby robili veci veľkolepejšími, než akými sa v skutočnosti zdajú. Preto tu teraz prenecháme priestor listom, ktoré si s našim Turzom vymenil Erasmus Rotterdamský, vynikajúci muž, ktorý sa nepotreboval zaliečať: nech dosvedčia Erazmovu mienku i Jánovu výrečnosť.

Ukážka listu Rotterdamského adresovaného Jánovi. Takto odpovedal Rotterdamský na biskupovu výzvu:²⁷ *Ctihodný otec biskup, Tvoj list, ktorý je prejavom ušľachtilosti ducha, vzdelanosti, výrečnosti aj humanistickej učnosti, jednoznačne považujem za hoden toho, aby zvestoval slávu Tvojho mena. Pri vyjadreniach o mojej sláve však preháňa. A tak veľa nechýbalo a svojou kvetnatosťou by ma bol odstrašil od odpovede. Ale povedal som si, že radšej utrpím škodu na povesti, než aby som sa javil nezďvorilým. Bol by som však úplný neokrôchanec, keby som zostal dlžen odpovede, ku ktorej ma vyzval taký veľkolepý list takého významného biskupa. Už chýba iba to, aby ma zalial pocit hanby, že som podľahol mladším a bujaro sa teším a chvastám, ako sa náš vek zbavil dávnej barskej hrubosti a šťastlivo znovu rozkvitol v tých najlepších vedách. Z tejto chvály si nárokuje iba v prípade, ak naše spisy²⁷ niekoho priviedli k lepšiemu vzdelaniu.²⁸ A nemysli si, že pripustím chvály, ktorými ma zahrňuješ síce úprimne, ale zato neoprávnene. Pokiaľ už ide o to, nie je žiadnou novinkou, že sa aj medzi Uhrami nájdu ľudia nadaní výnimočným duchom. Ved' Janus Pannonijs²⁹ si v básnickom umení vyslúžil toľko chvály, že mu aj Itália sama od seba*

²⁶ BELIUS, M.: Comitatus Arvensis..., s. 97-100.

²⁷ Erasmus tu používa termín „lucubrationes“, čo doslova možno vyjadriť ako „prebdené noci“. Pod týmto termínom však vydával súbory viacerých svojich prác (napr. *D. Erasmii Roterodami viri undecunq̄ue doctissimi Lucubrationes, quarum Index positus est facie sequenti*. In Libera Argentina : Apud Mathiam Schurerium, Mense Iunio, Anno M. D. XVI.)

²⁸ Erasmus tu spojením („ad meliora studia“) odkazuje na svoj vlastný termín „bonae litterae“, t. j. „dobrú vzdelanosť“, ktorá zahrňovala aj učenie antického sveta.

²⁹ Janus Pannonius z Čazmy (1434 – 1474) – humanistický básnik, kancelár Mateja Korvína a

vzdala úctu.³⁰ *A spomienka na Jakuba Pisona,*³¹ ktorého mi pripomínaš, je taká milá, ako boli milé rozhovory, ktoré som s ním onehdy viedol v Ríme: čo už môže človeka viac poučiť či povzniesť na duchu? Vášmu vznešenému kráľovi teda ja blahoželám skôr k tomuto vychovávateľovi ako k samému kráľovstvu. Aj tu sa našli takí, ktorí by ma boli chceli ustanoviť za vychovávateľa princa Ferdinanda.³² Tento mladík má pritom mimoriadne vznešený charakter, je neuveriteľne učenlivý, priam stvorený k šľachetným a udatným činom a navyše dokáže očariť aj svojou mravnou zásadovosťou. Ale boli tu isté dôvody, pre ktoré som sa nechcel pripútať ku kráľovskému dvoru.³³ On však napriek tomu (ako mi sám

pätkostolský biskup. Jeho najznámejším básnickým dielom je *Laus Pannoniae* (*Chvála Panónie*) z roku 1465. V roku 1471 sa vedno so svojim strýkom, ostrihmským arcibiskupom Jánom Vitézom zo Sredny zapojil do sprisahania proti Matejovi Korvínovi, čo ich napokon stálo aj život.

³⁰ V Erazmovom liste je tu spojenie „porrigere herbam“, t. j. „ponúknuť trávu“. Tento frazeologizmus však Erasmus vo svojej zbierke prísloví a sentencií (*Adag. 2417*) vysvetľuje ako prejav pokory porazeného a uznania autority voči víťazovi. ERASMUS, Roterodamus: *Adagiorum chiliastertia*, edd. Felix Heinemann et Emanuel Kienzle. *Centuriae tertiae Adagium prium* ed. Silvana Seidel Menchi. Pars prior. In: *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami recognita et adnotatione critica instructa notisque illustrata. Ordinis secundi tomus quintus*. Amsterdam – Oxford : North-Holland publishing company, 1981, s. 304.

³¹ Jakub Piso (+1527) – humanistický básnik, právnik, vyslanec pápeža, uhorských kráľov a vychovávateľ Ludovíta II. S Erazmom, ako to ten sám naznačuje, sa zoznámil v Ríme (Erasmus sa tam zdržiaval v roku 1509). To ho kvalifikuje na prvého a najstaršieho Erazmovho priateľa z Uhorska. Vychovávateľom nastávajúceho uhorského kráľa Ludovíta II. sa Piso stal na základe odporúčania poľského kráľa Žigmunda Jagelovského. Je zrejmé, že vo svojich pedagogických zásadách sa riadil Erazmovým manuálom na výchovu vladára – *Institutio principis Christiani*. Keď sa Ludovít oženil so 16-ročnou Máriou, sestrou Karola V. a Ferdinanda, Piso ich začal vzdelávať oboch. V roku 1522 už Piso informuje Erazma, že mladý Ludovít si hlboko váži Erazmove názory, že tento rešpekt zdieľa aj jeho žena – kráľovná Mária Habsburská a že Erazmov list adresovaný Pisonovi bol prijatý s veľkým entuziazmom celým dvorom. TRENCSÉNYI – WALDAPFEL, Imre: *Érasme en Hongrie : Les efforts politiques d'Érasme en Hongrie*. Tirage à part de la „Nouvelle Revue de Hongrie“ (septembre 1942). Budapest : Société de la Nouvelle Revue de Hongrie, 1942, s. 3.

³² Ferdinand Habsburský (1503 – 1564) – od roku 1526 český a uhorský kráľ (Ferdinand I.) a od roku 1531 cisár Svätej ríše rímskej. Erazma k zaujatiu miesta Ferdinandovho učiteľa vyzval Ferdinandov osobný lekár Juan de la Parra. Erasmus však túto výzvu v roku 1519 odmietol a miesto seba do tejto pozície odporučil španielskeho humanistu a svojho dobrého priateľa Juana Luisa Vivesa. ALLEN, III, s. 491-493.

³³ Dôvodom Erazmovho odmietnutia bola bezpochyby jeho obava pred stratou svojho nezávislého postavenia. Na druhej strane už o niekoľko rokov bude prejavovať voči Ferdinandovi veľkú náklonnosť za to, že na jeho pleciah sa ocitne ťarcha protitureckej obrany.

oznámil) ani na chvíľu neodložil z rúk moju knižku o *Výchove vladára*.³⁴ Keď čítam Veliovu báseň,³⁵ ktorá sa ku mne nedávno dostala, zdá sa mi, ako by som počúval Lucanovu chváloreč.³⁶ Je stvorený na to, aby ospieval veľkých kráľov, nie Erazma. Som obyčajný človečik a naozaj Ti nestojím za to, aby si, ako píšeš, meral sem cestu osem dní, len aby si ma uvidel. Lebo veľmi dobre viem, že aj Teba by mrzela táto cesta a aj môjmu dobrému menu by som v Tvojich očiach uštedril nie bezvýznamnú ujmu. Ak aj jestvuje niečo, čo si treba z Erazma pozrieť, ty si to už videl v mojich knižkách. Napokon ja nie som nijaký Livius³⁷ a ani Ty nie si onen muž z ďalekého Cádizu.³⁸ A Ty ešte k tomu chystáš aj nejaký dar? Vari tento list, ktorým si mi vyložil na dlaň svoje srdce, nie je tým najkrajším darom? Celkom iste si mi nemohol poskytnúť vzácnejší dôkaz ako ten, že Tvojej výsosti nepadlo zaťažko vlastnoručne napísať taký dlhý list. Maj sa dobre. V Lovani, 20. apríla 1519. Celý tento list vyznieva ako chvála nielen Turza, ale aj Uhrov, najmä Pisona (ktorého Maďari volajú tuším *Jakab Posony*).³⁹ Kiež by sa zachoval

³⁴ *Institutio principis Christiani* (1516) Erazmus napísal ako radca princa Karola Habsburského (neskoršieho cisára Karola V.), ktorému ju aj venoval. K druhému vydaniu knihy v roku 1518 už pripojil dedikáciu pod názvom *Libellus de Principe ad Ferdinandum Caroli fratrem* (*Knižka o Vladárovi pre Ferdinanda, Karolovho brata*), z ktorej vyplýva, že aktualizovaným adresátom jeho rád budúceho vladárovi sa stal práve zmieňovaný mladý princ Ferdinand.

³⁵ Gašpar Ursinus Velius nadviazal s Erazmom kontakt listom z 20. júna 1518, v ktorom ho vyzval k priateľstvu. Tu zmieňovanú báseň, ktorou oslávil Erazma, poslal Velius najskôr práve J. Turzovi. ALLEN, III, s. 345-346.

³⁶ Marcus Annaeus Lucanus (39 – 65) – talentovaný mladý básnik z raného principátu. V roku 60 sa mu podarilo získať priazeň cisára Nerona oslavnou básňou zloženou na jeho počesť. Práve na toto smeruje Erazmova narážka.

³⁷ Titus Livius (59 pred Kr. – 17 po Kr.) – slávny rímsky dejepisec, autor diela *Ab urbe condita* (*Dejiny od založenia Mesta*).

³⁸ Mesto Cádiz v Španielsku založili Kartáginci, po začlenení do svojho impéria si tam Rimanovia založili kolóniu Augusta Urbs Iulia Gaditana, ktorá bola jednou z najvzdialenejších od centra ríše. Podľa Plinia ml. (*Epist. II, 3*) sa raz jeden muž z mesta Gades vydal do Ríma, aby uvidel Tita Livia, o ktorého sláve toľko počul a hneď ako ho zarezal, vrátil sa domov. Lebo aj takéto letmé stretnutie s výnimočnou osobou stojí vzdelanému človeku za akúkoľvek vynaloženú námahu. PLINIUS, C. Caecilius Secundus: *Epistularum libri novem – epistularum ad Traianum liber panegyricus*. Ex recensione Henrici Keilii. Accedit index nominum cum rerum enarratione auctore Theodoro Mommsen. Lipsiae: In aedibus B. G. Teubneri, MDCCCLXX, s. 35. Tento príklad medzi ďalšími spomína vo svojom liste Paulinovi (*Epist. LIII*) aj Hieronymus. HIERONYMUS, Eusebius: *Epistolae secundum ordinem temporum ad amussim digestae et in quatuor classes distributae*. In: MIGNE, J. – P.: *Patrologia Latina Tomus XXII*. Parisiis, 1845, s. 541.

³⁹ Latinský variant pomenovania Bratislavy je doložený v prameňoch popri podobe Posonium aj v tvare Pisonium, a pre túto analógiu s menom Jakuba Pisona ho Bel nesprávne

list, ktorým Ján ako prvý podnietil *Erazma* k tejto výmene listov. Túto stratu však nahradíme príslušnou *Turzovou* odpoveďou, aby nevznikli pochybnosti o výrečnosti tohto muža a jeho výnimočnom intelektu. Odpovedal teda takto:^{h.)}

Veľmi obratná a úprimná Jánova odpoveď Erazmovi. *Najmúdrejší Erazmus! Nedá sa vyjadriť, ako veľmi ma Tvoj list potešil, hoci sa ku mne dostal navela – až po siedmich mesiacoch. Predtým som po ničom netúžil viac a teraz viem, že vďaka nemu sa mi naozaj ani nič príjemnejšie nemohlo prihodiť. Preto som ho schytil, ako sa vraví, nedočkavými rukami, a keď som ho už držal, dychtivo som ho začal čítať a ani jeho čítaním som sa ho nedokázal nabažiť. Priznávam, že veľmi múdre slová najmúdrejšieho Erazma ma už aj predtým uvádzali do údivu a nadšenia, aj keď boli adresované iným a do podoby listu ich spísala cudzia ruka. A tak som si naozaj nenechal ujsť ani štipku potešenia a radosti, keď som zočil rukopis tohto mimoriadne vzdelaného muža, ktorého zdobia všetky ušľachtilé vlastnosti. Tento Tvoj list budem preto považovať za najvyberanejší a najvzácnejší dar.⁴⁰ Nie je však dôvod, môj najdrahší Erazmus, aby si môj list, lepšie povedané moje škrabance, takto veľmi vychvaľoval: ja veľmi dobre viem, kam siahajú moje možnosti a nemám v úmysle ich prepínať. A predsa, keby som sa Ti za to nepodakoval, bol by som neokrôchaný a plným právom by som mal nárok sa za takého považovať. Ale rovnako by som bol aj bez štipky bázne, keby som sa s Tvojimi pochvalnými slovami stotožnil. Ale ako to, že Ty sa sám sebe nezdáš nespravodlivý, keď chvály, ktorými Ťa takmer celý svet naozaj pravdivo zahrňuje, vôbec neprípúšťaš, uchylujúc sa v tomto prípade, ak sa nemýlim, k prílišnej skromnosti, ba práve naopak, rozhodne ich odmietaš a odvraciaš? V skutočnosti Ti náležia ďaleko väčšie pocty! Najmä preto, že práve pod Tvojím patronátom sa nanovo zaskvel lesk všetkých tých náramne dôstojných vied, ktorý už pohasínal pod nánosom špinavej stuchliny nevedomosti,⁴¹ ale aj preto, že čistota pôvodnej náuky o Bohu a jej najzbožnejšie štúdiá, ktoré už boli blízko svojho zániku,*

označuje za Jakuba Bratislavského.

⁴⁰ V Allenovom textovo-kritickom vydaní Erazmovej korešpondencie táto veta ešte pokračuje slovami: *tuique recordationem nulla oblivione abolenda perpetuo exhibebunt [=poskytujúci trvalú spomienku na Teba, ktorá nikdy neupadne do zabudnutia]. ALLEN, IV, s. 134.*

⁴¹ V Allenovej textovo-kritickej edícii listu je na tomto mieste rozdiel v jednom slove, ktorý však mení zmysel tejto časti vety. Náš preklad zodpovedá Belovmu prepisu vychádzajúcemu z citovaného bazilejského vydania listu z roku 1538, kde príslušná časť vety je v podobe: „...**multo** iam barbariei situ et squalore obtenebratus...“ *Des. Erasmi Rotterodami Epistolarum Opus*, s. 472. V Allenovej edícii táto časť znie: „**nullo** iam barbariei situ et squalore

ako znovuzrodené nanovo rozkvitli na celom svete práve z Tvojho popudu a pod Tvojím vedením.

Pokiaľ ide o mňa, svojím listom a tým veľkým množstvom svojich neúnavných, pritom nijako nespochybniteľných diel si si ma rozhodne získal a niet chvíľky, aby mi Ťa nepripomínali, hoci na druhej strane, Ty nič moje nemáš po ruke, aby Ti to na oplátku mohlo pripomenúť jedného biedneho smrteľníka. Preto Ti posielam dar, aby Ti znovu a znovu pripomínal moju oddanú lásku a osobitú úctu voči Tebe, a súčasne aby si mal pred očami spomienku na Tvojho Turza. Pravda, tento dar nemá veľkú hodnotu: sú to štyri maličké hodinky v podobe sklenených baniek, ktoré odmeriavajú čas presýpaním piesočných zrníek. Podľa mojej mienky sa svojím využitím vyrovnajú terajším vodným hodinám. Ale keď ich budeš mať neustále poruke a na očiach, môžu Ti nás veru pripomínať každú hodinu. Ako vidíš, pribalil som k tomu aj štyri zrnká, resp. úlomky rýdzeho prírodného zlata, ktoré nedávno vydolovali z podzemných štôlní, sľa zo samotných žíl Zeme na mojom panstve v diecéze.⁴² Nech toto zlato, ktorého hodnota nikdy nepominie, symbolizuje Tvoju nesmrteľnosť, ktorej si tak veľmi hoden. A k tomu ešte pripájam pre Tvoju vznešenú hlavu čiapku s hermelínom,⁴³ ktorý našinci ešte aj dnes pomýľene stotožňujú so soboľou kožušinou.⁴⁴ Kým sa totiž táto kožušina bude hebkó túliť k Tvojej hlave, ktorej dopraje príjemné teplo, bude aj svedectvom a dôkazom mojej lásky k Tebe. Tieto dary Ti neposielam preto, že by som sa nadržával, že Ty, ktorého králi aj tí najmocnejší vládari každý deň zahrňajú podobnými, ba aj ďaleko honosnejšími darmi, si ich nemôžeš dovoliť, ale preto, aby som Ti zvestoval svoju oddanú lásku a úctivú náklonnosť, ktorú som takto vopred vyjavil. Naozaj Ťa veľmi prosím, aby si všetko z toho s radosťou a vdáčne prijal. Pevne verím, že to tak bude, ak hodnotu tohto darčeka budeš merať nie jeho cenou, ale dobroprajnosťou môjho srdca a naozaj neskonalou náklonnosťou, ktorú prechovávam voči Tebe. Lebo ak by Ťa bolo treba odmeniť podľa Tvojich zásluh, celkom iste ich nevyváži ani bohatstvo a poklady celého sveta! A už vonkoncom to

obtenebratus...“ (ALLEN, IV, s. 134), ktorej význam je tým pádom opačný: „ktorý žiaden nános špinavej stuchliny nevedomosti nezatemil...“.

⁴² Ako uvidíme v Erazmovej odpovedi, nebolo to len surové – neopracované zlato, ako navodzujú tieto Turzove slová. Medzi nimi sa totiž nachádzala aj pravdepodobne gétska minca.

⁴³ Bel doslova píše o „koži stiahnutej z hranostaja“ – v jeho zimnej, bielej verzii známy ako hermelín, ktorý sa v minulosti využíval na výzdobu odevu urodzených osôb.

⁴⁴ Sobolia kožušina pochádza zo soboľa, čo je druh príbuzný s hranostajom (oboje radíme medzi lasice), ale jeho kožušina je hnedá.

nedokážu možnosti jedného magnáta. Čo ešte dodať, môj najdrahší Erazmus? Najviac zo všetkého si prajem, aby si náklonnosť, ktorú si mi prejavil, udržal aj do budúcnia. Maj sa dobre a šťastne! Dané vo Vratislavi, 1. decembra roku 1519. Vlastnoručne napísal vratislavský biskup Ján Turzo. Hľa, ako výrečne, múdro, úprimne a pritom srdečne to celé urobil!

A znovu Erazmova odpoveď Jánovi. Veruže nikto by nemohol tento Jánov list vychváliť otvorenejšie a pravdivejšie, ako to urobil sám Erazmus. Lebo ten naň odpovedal takto:⁴⁵ *Prečo sa nebešťania takto rozhodli, že vrchy a rieky, ktoré spája spriaznenosť duší, oddelili takou veľkou vzdialenosťou? Tvoj list spolu s darčekom ma obdarovali až po šiestich mesiacoch. Niet medzi nimi takého, ktorým by som pohrdol, aj keby nemal žiadnu hodnotu, a to aj z toho dôvodu, že pochádza od takého hodnostára, ale omnoho viac preto, že tento má takého skvelého ducha. Láskové prijatie si pre seba hneď vynucujú svojou veľkou cenou, nezvyčajnosťou i vznešenosťou darcovho mena, ale napriek tomu mi ani jeden z nich nebol taký milý, aby dokázal prevýšiť Tvoj list. Dostal som od Teba už druhý, vlastnoručne napísaný list, ktorému Tvoja duchaplnosť dodáva svoje čaro, a ktorý ešte viac vystihuje obraz Tvojho ducha. Môj ty Bože, ale akého to ducha! Nech dá boh, aby si takéto uvažovanie osvojilo čo najviac biskupov a hodnostárov, aby tak k svojim zásluhám pridali výnimočnú ozdabu a svoj vplyv znásobili žiarom dobroty a múdrosti. Akým planúcim zápalom pre cnosť, akou dychtivosťou po kresťanskom učení dýcha tento Tvoj list! A navyše koľko úprimnosti a skromnosti z neho vyžaruje! Kto by bol veril, že to môže jeden biskup a magnát napísať? Môj obdiv k Tvojmu výnimočnému duchu nijako nezmenšuje ani to, že nadmieru preceňuješ moje zásluhy, lebo sa mylíš iba v osobe, nie vo veci samotnej. Mylíš sa, lebo veríš, že Erazmus je tým, kým nie je. Ale nemýliš sa, keď chováš v úcte a dychtiš potom, o čom si chybné presvedčený, že je v nás. My sme sa tento svet, ktorý prepadol falošným scholastickým lákadlám a až príliš uveril židovskej obradnosti,⁴⁵ usilovali priviesť späť k pôvodným prameňom a rozduchať v ňom túžbu po pravej zbožnosti. Kiež by bolo prinieslo toto moje úsilie toľko osohu druhým, koľko závidia vyvolalo voči nám. Svoje strádanie by som znášal omnoho ľahšie, keby som videl, že je k úžitku pre mnohých ďalších. Ale to by mohol uvidieť iba samotný Kristus, ktorý, pokiaľ sa nemýlim, celkom iste odobrí tento môj zámer. Teraz, aby som už zahrnul do svojich úvah aj Tvoje dary, chcem Ti zablahoželať k Tvojmu panstvu, z ktorého baní sa ťaží také krásne a čisté zlato. Ale Ty*

⁴⁵ Kresťanskí humanisti, ku ktorým patrili aj Erazmus, ostro kritizovali uprednostňovanie formy pred obsahom v záležitostiach viery.

môžeš plesať ešte viac, pretože zo svätých kníh – z ďaleko žičlivejších baní – dychtivo zhladávaš poklady evanjeliovej múdrosti, aby si nimi štedro zahrnul stádo zverené do Tvojej opatery, ako nejaký zámožný otec rodiny, ktorý z plnej pokladnice vynáša veci nové i staré.⁴⁶ Pritom sa tak odlišuješ od väčšiny biskupov, ktorí najkrajšiu časť svojho poslania prenechali nepoctivým a neosvedčeným neotesancom. K tomuto poslaniu by pritom bolo potrebné pripustiť iba človeka, ktorého priam odporúča jeho kresťanská učenosť, mravná bezúhonnosť a neobvyklá skúsenosť a rozhladenosť. Na dvoch hodinkách bol nápis: „Ponáhľaj sa pomaly!“ A kým toto píšem, zrnká piesku, ktoré sa pomaly sypú cez maličkú dierku, príkaz z tohto nápisu poslúchajú. Ale aj keď sa zrnká piesku neodsypajú, náš život plynie závratnou rýchlosťou a smrť sa k nám blíži s rovnakou dravosťou. Najprv bol hore nápis „Ponáhľaj sa pomaly!“, po obrátení však hodinky ukazovali smrtku. Kiež sa táto k Tebe, môj Turzo, neponáhľala! Ty si však zaslúžiš, aby si nielen dlho žil, ale bol rovno nesmrteľný! Keby len osud nebol taký závistlivý, že len čo sa medzi ľuďmi objaví niečo výnimočné, ponáhľala sa to spomedzi nich čo najrýchlejšie vyrvať. Chcel by som, aby Ťa tento údel čo najdlhšie obchádzal. Z Tvojho listu aj z chvály od ostatných viem, že si dostal do vienkia tak mnoho výnimočných duševných vlastností, že ani sláva Tvojho rodu, ani majetok, ani biskupská hodnosť Ti už nedokážu dodať viac lesku. Čiapku budem môcť nosiť iba doma. Je totiž príliš honosná na to, aby sa hodila pre obyčajného človeka – a ak sa aj náhodou v tom nemýliš, že Erazmus niečo znamená – v tunajšom kraji by predsa bola nezvyčajná. Podľa príslovia kedysi dobrým mužom všetko svedčilo, ale dnes všetko sluší už iba mocnárom, no napriek tomu si ju odložím, a to najmä na to, aby mi oživovala spomienku na Turza. Zlatá minca vyvolala mnoho dohadov – jedni hádali, že sú na nej traja Noemovi synovia vracajúci sa z archy a na druhej strane holubica prinášajúca olivovú ratolesť.⁴⁷ Druhí predpokladali, že sú to dvaja rytieri vedúci medzi sebou zajatca a orol nesúci vavrínový konárik zohnutý do venca. Doteraz však nikto nedokázal prečítať nápis na nej – ani znalec gréčtiny, ani latinčiny, ani hebrejčiny.⁴⁸ Dochádza mi, ako som nevdáčný, keď za toľké

⁴⁶ Porovnaj: „Preto sa každý zákonník, ktorý sa stal učeníkom nebeského kráľovstva, podobá hospodárovi, ktorý vynáša zo svojej pokladnice veci nové i staré.“ Mt 13, 52.

⁴⁷ Biblický námet z knihy Genezis. Gn 8, 11.

⁴⁸ Erazmus tu poskytol ikonografický opis mince, ktorá sa nachádzala medzi štyrmi zlomkami zlata, ktoré mu poslal Turzo. Dnes je táto minca identifikovaná ako gétska, resp. dácka a nápis na nej v gréckej majuskule: KOSWN. Podrobný rozbor aj s vyobrazením viď napr. v štúdií: CAVAGNA, Alessandro: Gli alleati di Bruto in Dacia e i 'Koson' d'oro, In: Tomaso

dary a za taký pôvabný a priateľský list Ti na oplátku nič okrem jedného odmeraného listu nedávam. Ale k tomu sa mi ešte naskytne príležitosť. Medzitým, môj najdrahší biskup, dbaj o seba, aby si bol zdravý! V Lovani, 31. augusta 1520. Taká veľká spriaznenosť duší medzi veľikánmi stojí za obdiv o to viac, že to bolo v čase, keď sa nielen cirkevný, ale aj profánny svet rozčesol náboženskými hnutiami a vzburami a dostal sa do vleku nezlučiteľných záujmov.

Ján umiera. Napokon Ján tento list s vešteckým obsahom ani nedostal, ani neprečítal, lebo ešte v tom istom roku 2. augusta zomrel v *Nyse*⁴⁹ na suchoty. A tu máš ďalší dôvod, prečo by si mal v rovnakej miere obdivovať nielen Erazmova rozjímania, ale aj jasnozrivé slová, ktoré vyslovil pre Turza: hoci biskup už bol mŕtvy a on nepoznal jeho osud, predsa zvestoval, čo sa stalo iba niekoľko dní predtým, ako napísal list – aký veľký to človek!

* * *

BEL, Matej: *Vedomosti o Oravskej stolici*, II. časť špeciálna, I. oddiel, I. stať, O Oravskom hrade v dolnom slúžnovskom okrese, §. XX. (výňatky).⁵⁰

Erazmov list Stanislavovi. Nakolko však list, ako to povedal istý mudrc, je výrazom duše,⁵¹ a ja dodám, že aj vzdelania, nemôžem si dovoliť nevsunúť sem Erazmov list Stanislavovi a jeho odpoveď, ktorými sa tieto výnimočné mysle podnecovali k vzájomným prejavom priateľstva. Erazmus teda píše Turzovi takýto list:^{2.)} *Prechovával som veľký obdiv k Tvojmu bratovi Turzovi, vratislavskému biskupovi, ktorý ma svojím veľmi milým listom pozval do priateľstva, hoci sme sa v živote nikdy nevideli. On však zbadal náš obraz v mojich spisoch a na oplátku mi zas odhalil svoje srdce v jednom aj druhom liste. A tak ma smrť tohto muža veľmi zarmútila: nielen preto, že som sám stratil takého veľkého priaznivca a priateľa, hoci ja si myslím, že nijaká strata, nie je pre človeka ťažšia, ako keď príde o dobrého priateľa, ale omnoho viac preto, že predčasná smrť pripravila tento svet o taký veľký cirkevný klenot. Ako bolo kedysi*

Maria LUCHELLI – Francesca Rohr VIO (edd.): *VIRI MILITARES. Rappresentazione e propaganda tra Repubblica e Principato*. Trieste : EUT Edizioni Università di Trieste, 2015, s. 91-93.

⁴⁹ Mesto v Sliezsku, v Opolskom vojvodstve (Poľsko).

⁵⁰ BELIUS, M.: *Comitatus Arvensis...*, s. 108-110.

⁵¹ Častý topos u antických aj neskorších autorov – zvyčajne však vyjadrený vo všeobecnejšej rovine, že akýkoľvek prejav (aj ústny) človeka je odrazom jeho duše.

mnoho tých, čo nosili tyrsy,⁵² ale málo pravých nadšencov Bacchovho kultu,⁵³ tak v týchto časoch nie všetci, ktorí nosia mitry,⁵⁴ sú aj skutočne biskupmi. Avšak je tu veľmi veľká nádej, že Kristovo kráľovstvo, ktorého príchod si každodennými modlitbami želáme, nastane a rozkvitne, ak Tebe podobní muži, ktorých povolali ku kormidlu cirkvi nielen pre významný pôvod, ale aj pre prednosti vlastné Kristovi, venujú všetko, čo majú – svoje bohatstvo, dôstojnosť i schopnosti – na prospech zvereného stáda a jeho zveladenie, lebo z toho budú skladať všetky účty. Ak ma aj tohto žiaľu list Tvojej Výsosti nezabavil, určite ho zmiernil, lebo naznačuje, že si sľu druhý Turzo, pre podobnú učenosť a mravnosť ozajstné dvojča svojho zosnulého brata, zaujal jeho miesto v prejavoch náklonnosti k Erazmovi. V každom ohľade mám radosť z tejto záplaty na stratu, ktorú som utrpel. Ale keď by sa bolo bývalo podarilo tento d'aleko najvzácnejší majetok zdvojnásobiť, aby ani Ty si neprišiel o svojho najlepšieho brata a aby aj ja som sa tešil z priazne nie jedného, ale dvoch ochrancov. Jeho skon ako prvý zvestoval v Bruseli poľský vyslanec Jaroslav Laski.⁵⁵ Nechcel som mu veriť, hoci nástojil, že má pravdu. O choiľu nato mi vrátil nádej oratislavský prepošť Sander,⁵⁶ ktorý tvrdil, že z listov od svojich priateľov naisto vie, že sa Turzo vyliečil. Ale o niečo neskôr, keď dostal ďalšie listy, ma sám vyviedol z klamlivej nádeje do skutočného a neodvratiteľného zármutku. Ale my už vieme, že osud je závistlivý, lebo všetko, čo je pekné, vyjaví iba sovetu, ktorý chradne a je už ponechaný napospas rozkladu. Hoci si mi v Tvojej dobrotvosti tak láskavo venoval svoje dielo, patrí sa viac, aby som tak voči Tebe urobil ja, ako jeden z Tvojich chránencov. Prijímam túto priazeň, ako aj to nadšené zanietenie pre obnovenie pôvodnej, pravej teológie, lebo práve

⁵² Tyrsy boli palice overčené viničom a brečtanom, ktoré nosili uctievači Bacchovho kultu.

⁵³ Erazmus cituje Platónov dialóg Faidon (69 C). PLATÓN: Faidon. In: PLATÓN: *Dialógy 1*. Preložil, úvodnú štúdiu, úvody a poznámky napísal: Július ŠPAŇÁR. Bratislava : Tatran, 1990, s. 741.

⁵⁴ Mitra – ceremoniálna pokrývka hlavy biskupov.

⁵⁵ Jaroslav (Hieroslav, resp. Hieronym) Laski (z Lasku) (27. 9. 1496 – 22. 12. 1541) – starší brat známeho reformátora Jána Laského (z Lasku). Začiatkom 20. rokov 16. storočia pôsobil ako vyslanec poľského kráľa Žigmunda I. Starého na cisárskom dvore Karola V. Počas tejto svojej misie sa zoznámil aj s Erazmom. Bližšie o ňom aj u ALLEN IV, s. 600-601.

⁵⁶ Michael Sander (Zanderus, Sanderi) (+ sept. 1529) – pochádzal z Nemecka, v Bologni získal doktorát z cirkevného i rímskeho práva. Postupne zastával viaceré cirkevné funkcie. S Erazmom sa stretol v Nizozemsku, ešte pred Erazmovým odchodom do Bazileja. *Contemporaries of Erasmus : A biographical register of the renaissance and reformation*. 3. Eds. Peter G. BIETENHOLZ – Thomas B. DEUTSCHER. Toronto – Buffalo – London : University of Toronto Press, 1987, s. 193.

teraz, tak ako nikdy prv, ich potrebujem proti istým jednotlivcom, ktorí sa plní nenávisťou sprisahali proti dobrej vzdelanosti. Ich hanebnosť je taká veľká, že niekedy už takmer ľutujem úsilie, ktoré som na to doteraz vynaložil. Doposiaľ mi nebolo dopriate stretnúť sa s Veliom,⁵⁷ hoci si to z mnohých dôvodov veľmi prajem. List od Teba mi nechal u priateľov, ale darček, ktorý si mi chcel dať ako prejav svojej náklonnosti voči mne, sa mi rozhodol odovzdať, až keď sa nám naskytne príležitosť na osobné stretnutie. List, ktorý si mi, ako tvrdíš, napísal vlastnoručne, zasypávam bozkami, lebo sa ho dotýkali Tvoje sväte ruky. Nech nám najlepší a najvyšší Pán Kristus zachová Tvoju Výsosť v zdraví. Hľa, aká veľká bola duševná spriaznenosť medzi Erazmom a Turzovcami!

Ale vypočujme si aj Stanislavovu odpoveď, aby sme sa dozvedeli, aké mal zmýšľanie a vzdelanie.^{a.)}

Stanislavov list Erazmovi. *Môj najučenejší Erazmus! Musím sa priznať, že prekypujem pocitmi neveriteľnej slasti, ba aj šťastia zakaždým, keď si spomeniem, a spomínam si naozaj často, na výnimočnú náklonnosť, ktorú mi prejavuješ svojou láskou. Robíš to tak ochotne, akoby si ma prijal do toho istého presladkého objatia, do ktorého si úprimne a s láskou pojal aj môjho brata, vratislavského biskupa, ktorého mi zobrala až príliš predčasná smrť. Tak to aspoň dosvedčuje Tvoj veľmi ľúbezny list, ktorý si mi nedávno napísal. A ja si ho cením tak veľmi, že niet takého daru, nech by bol akokoľvek vzácny, ktorý by som si považoval viac. Lebo veď čo cennejšie sa mi mohlo prihodiť ako to, že ma do svojich priateľských kruhov vpustil veľikán nášho veku Erazmus – ten Erazmus, ktorý je jednoznačne kniežaťom všetkých vied v oboch jazykoch bez výnimky. Urobil tak bez toho, aby ma predtým vôbec poznal, či aby si to zaslúžilo niečo z mojich predošlých činov, výlučne na drobný príhovor Gašpara Velia, alebo skôr z popudu tej svojej vrodenej láskavosti, ktorú prejavuje spravodlivo takmer voči všetkým, ktorí sa venujú dobrej vzdelanosti. Prečo by som teda nejasal? Prečo by som sám sebe vo veľkom neblahoželal? Veď sa mi samé od seba prihodilo toľko dobrého, koľko som si nikdy nezaslúžil. Samozrejme ja si už dávno ctím, cením a obdivujem Erazma, ako anjela, ktorého nám zoslalo nebo. Kamkoľvek idem, vždy ho mám po svojom boku ako sprievodcu, aby som sa vďaka jeho veľmi učeným a pritom rovnako veľmi zbožným spisom stal nielen vzdelanejším, ale každý deň aj o niečo lepším človekom. Teraz, keď sa k tomu všetkému pridala aj vzájomná náklonnosť a náš Najvyšší Spasiteľ tak chcel, aby som sa toho dožil, neviem nájsť slová na to,*

⁵⁷ Erazmus sa s Ursinom Veliom vzápätí stretol, o čom krátkym listom hneď informoval aj Stanislava Turza (List č. 1243 z 22. novembra 1521). ALLEN IV, s. 602.

aby som vyjadril, aký veľký som zástanca Tvojho mena. Napriek tomu však neprestanem nástožiť (ved' vieš ako veľmi dokáže láska zneistiť človeka), aby si si ma v Tvojich spomienkach a náručí uchoval. Na oplátku, ak mi prejavíš priazeň, ja Ťa zahrniem svojou nehynúcou láskou a budem pripravený pre Tvoje meno urobiť všetko, čo môže a musí urobiť každý, kto sám v láske vytrvalý, láske vzdáva vdáku. Nášho Gašpara Velia, ktorého mi už raz dávno odporučili pre jeho nadanie a učenosť a osobitne aj pre mnohé služby a ktorého teraz aj Ty ochotne odporúčaš, rád pridávam k predchádzajúcim pozornostiam, aby pochopil, akú váhu má slovo takého veľkého a vplyvného človeka. Teraz Tvojej vznešenosti posiadam iba nepatrný prejav svojej úcty k Tebe, ktorý milostivo prijmi za svoju ústretovosť. Sú to štyri zlaté mince vznešených cisárov. Dozvedel som sa totiž, že Ťa najviac potešia takéto veci, ktoré nám zanechal starovek. Ak je okrem toho niečo iné, čím by som sa mohol odvdáčiť za Tvoju priazeň, vyžiadať si to, alebo mi daj vedieť a považuj to za vybavené. Maj sa šťastne! Dané 10. apríla 1522. Takto veľmi v tých časoch záležalo na vzdelaní pri hodnotení a zblížovaní mužov zastávajúcich najvyššie hodnosti s tými, ktorí žili svoj život v ústraní.

Belove poznámky

g.) Piata kniha Listov, s. 237 bazilejského vydania z roku 1540 vo fóliovom formáte z Frobenovej kníhtlačiarne.

h.) Kniha XV., s. 472.

i.) Tamže s. 473.

z.) Kniha XVII, s. 533.

a.) XXVII. kniha listov, s. 1103.

Summary

Reception of Erasmus Roterodamus and Erasmists from Kingdom of Hungary in *Notitia* by Matej Bel (Bél Mátyás)

The work *Notitia Hungariae novae* by Matej Bel (Bél Mátyás) is based on rich historical source material depicting the character of life in described historic times. For the purpose of emphasizing concrete era or historic figure, it often publishes historic source in its all extent (in extenso). Letters from correspondence of the great figure of Transalpine humanism Erasmus of Rotterdam also belong to such type of source. Matej Bel (Bél Mátyás) used them in the case of three persons whose life destiny is related to history of Hungary. These persons are Esztergom archbishop Mikuláš Oláh (Oláh Miklós), Wrocław bishop Ján Turzo (Thurzó János) and Olomouc bishop Stanislav Turzo (Thurzó Szaniszló). At this time, all of them are marked as Erasmists, i.e. the most important Central European representants and propagators of humanist ideas of Erasmus of Rotterdam. Matej Bel (Bél Mátyás) wanted to illustrate the meaning of these historic figures through the content of their letters that they exchanged with Erasmus as the most significant humanist scholar. It follows persisting response and reception of Erasmus of Rotterdam in Hungary even at the beginning of the 18th century. Slovak commented edition of letters from the correspondence of Erasmus of Rotterdam with Turzo (Thurzó) family that Matej Bel (Bél Mátyás) used in his work is presented in a supplement.

Hospodársky obraz pálfiovských majetkov Bojnického panstva v 18. storočí

MONIKA SIVÁKOVÁ

Gymnázium V. B. Nedožerského, Prievidza

Skúmanie hospodárskych dejín feudálnych panstiev nepatrí medzi javy nezvyčajné, avšak nachádzame i nové prístupy, na základe ktorých sa dá pochopiť tento zložitý fenomén. V tejto štúdií¹ sme zvolili pohľad na hospodársku situáciu panstva Bojnice očami jeho vlastníkov. Naším cieľom bolo zistiť, či panstvo Bojnice bolo pre Pálfiovcov, vtedajších majiteľov, dostatočným zázemím, ktoré prinášalo výnos a pokrývalo očakávania, poukázať na špecifické črty panstva a zachytiť jeho hospodársky vývoj v rokoch 1707 – 1770.

Územie panstva a vlastnícke pomery

Územie Bojnického panstva sa rozprestieralo vo východnej časti dnešného okresu Prievidza. Pôvodne k jeho územiu patrili majetky na pravom brehu rieky Nitry a celé územie pri prameni rieky. Po zániku Prievidzského panstva v 14. storočí k Bojniciam pripadli aj územia ľavého brehu rieky Nitry a poriečie Handlovky.² Na konci 14. storočia sa dovŕšilo osídľovanie panstva kolonizačnou činnosťou slovenských poddaných a prílevom nemeckých baníkov.³ Obdobie od 1. polovice do konca tretej štvrtiny 18. storočia bolo v Habsburskej monarchii charakteristické hospodárskym rozvojom a priaznivým sociálnym vývojom, ktorého začiatky možno pozorovať po uzavretí mieru v Satu Mare v roku 1711.⁴ Do tohto procesu sa zapájali aj šľachtické veľkostatky. Zakladali a rozširovali sa majere, zväčšovali sa plochy pre pestovanie obilia, panstvá sa zapájali do

¹ Štúdiá pokrýva záber rigorózneho práce obhájenej na Filozofickej fakulte Univerzity M. Bela v Banskej Bystrici v roku 2015. SIVÁKOVÁ, Monika: *Hospodársky vývoj Bojnického panstva v rokoch 1707 – 1770*. [Rigorózna práca] Banská Bystrica : Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2014. 102 s.

² MIŠÍK, Mikuláš: Osídlenie hornej Nitry. In: *Historický sborník kraja*, 3, 1967, s. 13.

³ KOVÁČ, Ján et al.: *Bojnice*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 40.

⁴ ČAPLOVIČ, Dušan – ČIČAJ, Viliam – KOVÁČ, Dušan et al.: *Dejiny Slovenska*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2000, s. 151.

vnútorného i zahraničného obchodu.⁵ Počet obyvateľstva rástol a epidémie, ktoré sa v priebehu 18. storočia vyskytli, nemali na to podstatný vplyv, boli lokálneho charakteru a nezasiahli väčšiu časť územia dnešného Slovenska.⁶

Po smrti Michala Turzu v roku 1636 panstvo získali do zálohu Pálfiovci, kráľ Ferdinand III. ho dedične daroval Pavlovi Pálfimu v roku 1645.⁷ Od roku 1637 do roku 1706 patrilo panstvo pod ústrednú správu majetkov Pavla Pálfího s centrom v Stupave.⁸ Medzi najľudnatejšie sídla patrili Handlová, Prievidza, Nitrianske Pravno, Tužina, Kľačno.⁹ Za čias kuruckých nájazdov na začiatku 18. storočia nastal úpadok obchodu na panstve, vzrástol počet opustených usadlostí.¹⁰ V roku 1707 prebiehalo delenie pálfiovských majetkov, ústrednú správu panstva prevzala pezin-ská vetva pálfiovského rodu, ktorej potenciál pozostával z panstiev Bojnice, časti panstva Červený Kameň, panstiev Pezinok, Svätý Jur, Dolný Ťáražd, Kráľová, Erdöd a Smolenice, Pálfiovci istý čas užívali aj seniorátne panstvo Bratislava. Na čele ústrednej správy stál regent (splnomocnenec/riaditeľ), ďalšími úradníkmi boli prefekt, hlavný právny zástupca, účtovník a inšpektor. Účtovník revidoval účty panstiev a opatroval hlavnú pokladnicu,¹¹ ktorá prešla do kompetencie provizora panstva Kráľová. Exaktorát (úrad revidovania hospodárskych písomností) mal sídlo na Pezinskom zámku. Bojnické panstvo bolo v 18. storočí relatívne veľké, súpis z roku 1765 vymenúva 29 sídel.¹² Sídla panstva z 2. polovice 18. storočia sú znázornené na mape č. 1.

⁵ VOZÁR, Jozef et al.: *Hospodárske dejiny Slovenska 1526 – 1848*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2006, s. 99.

⁶ ČAPLOVIČ, D., ČIČAJ, V., KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska*, s. 161-163.

⁷ PLAČEK, Miroslav – BÓNA, Martin: *Encyklopédia slovenských hradov*. Bratislava : Slovart, 2007, s. 68 -71.

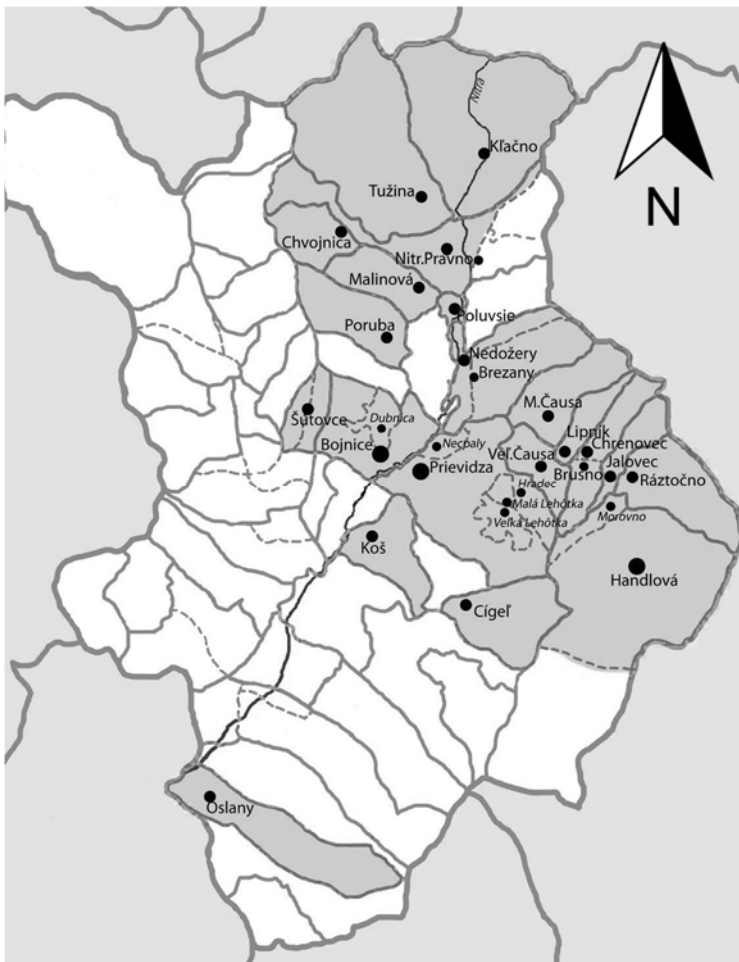
⁸ SIVÁKOVÁ, Monika: Hospodárske a sociálne dejiny Bojnického panstva od začiatku 17. storočia do začiatku 18. storočia. In: *Pálfiovský rod – dejiny, osobnosti, stavebné aktivity, mecenášstvo a zbierky*. Bojnice : SNM – Múzeum Bojnice, 2000, s. 23.

⁹ SIVÁKOVÁ, M.: *Hospodárske a sociálne dejiny Bojnického panstva*, s. 28-29, 40.

¹⁰ SIVÁKOVÁ, M.: *Hospodárske a sociálne dejiny Bojnického panstva*, s. 22, 38.

¹¹ Okrem hlavnej existovala aj domáca pokladnica, zemepáni z nej vyplácali veriteľov.

¹² Ide o sídla: Bojnice, Dubnica, Poruba, Malinová, Chvojníca, Nitrianske Pravno, Tužina, Kľačno, Poluvsie, Nedožery, Brezany, Necpaly, Prievidza, Veľká Lehôtka, Malá Lehôtka, Hradec, Veľká Čausa, Malá Čausa, Lipník, Chrenovec, Brusno, Jalovec, Ráztočno, Morovno, Handlová, Cigeľ, Koš, Dolné Šútovce, Oslany.

Mapa 1 – Bojnické panstvo za pôsobenia pezinskej pálfiovskej vetvy, 1765

sídlo alebo časť sídla prislúchajúca k Bojnickému panstvu v roku 1765

Zdroj: Hranice okresu Prievidza prebrané z: Mapa krajov Slovenskej republiky. Trenčiansky kraj. Bratislava, 1997.

Správa panstva

Vo svojich výskumoch¹³ uvádzame, že najlepšie plateným zamestnancom na panstve bol provizor. Z rozboru peňažných účtov panstva¹⁴ vyplýva, že platom prevyšoval provizora prefekt,¹⁵ do náplne jeho činnosti patrilo zastupovanie majiteľa.¹⁶ Provizorovi pripadla zodpovednosť za hospodárske vedenie a kontrolu panstva, ktoré vykonával s vedomím a povolením zemepána alebo prefekta.

Zamestnanci museli zložiť pred nástupom do úradu prísahu, v ktorej sa zaviazali čestne vykonávať svoje povolanie.¹⁷ Platy boli upravované všeobecnými nariadeniami, napríklad deputátnou tabuľkou v roku 1752. V účtovnej evidencii sa od toho roku zaviedla nová schéma s menším počtom účtovných položiek. Panského hospodárenia sa zúčastňovali správcovia majerov v Dubnici, Mrazových kútoch, Veľkej Čause a v Handlovej,¹⁸ ich pomocníci pri chove volov, strážca salaša s dvoma alebo troma

¹³ KOTIANOVÁ, Monika: Inštrukcia pre provizora Bojnického panstva z polovice 18. storočia. In: *Studia historica Tyrnaviensia III*. Trnava : Katedra histórie Fakulty humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave, 2003, s. 290-291.

¹⁴ Slovenský národný archív (SNA), Ústredná správa majetkov pezinskej pálfiovskej vetvy (ÚS-MPPV), Peňažné účty panstva Bojnice z rokov 1709 – 1713, 1715, 1717, 1719, 1720, 1722, 1724 – 1726, 1728 – 1749, 1752 – 1756, 1758, 1763, 1765. SNA, Panstvo Bojnice (PB), kart. č. 61, inv. č. 219, 223. Peňažné účty Bojnického panstva z rokov 1702 a 1716. SNA, PB, kart. č. 64, inv. č. 233, 234, 236. Peňažné účty Bojnického panstva z rokov 1751 a 1761. SNA, Ústredný pálfiovský archív (ÚPA), Arm. V, Lad. 8, Fasc. 1, Nr. 19. Peňažný účet panstva Bojnice z roku 1714.

¹⁵ Plat prefekta stúpala a pohyboval sa od 100 do 450 zl. Provizor dosahoval ohodnotenie v intervale od 90 do 155 zl., podľa novej deputátnej tabuľky na rok 1752 mu vychádzal 8-mesačný plat na 274 zl. 99 d., čo je v prepočte na celý rok 412 zl. 48 ½ d.

¹⁶ Prefekt alebo splnomocnenec (*praefectus, plenipotentarius*) rozhodoval aj o tom, aký objem naturálií (seno, drevo) má byť pridelený v rámci deputátov pre zamestnancov. Ako vedúci predstaviteľ panstva bol účastný zasadani panskej stolice. SNA, PB, kart. č. 93, inv. č. 382. Protokol panského súdu 1709–1951. K deputátom možno pripomenúť, že napr. krčmárovi bolo okrem fixného platu povolené odobrať pšenicu, bryndzu a soľ. SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 5, Fasc. 4, Nr. 6 ½.

¹⁷ SNA, PB, kart. č. 1. Zachovali sa prísahy poľovníkov, lesných strážnikov, lesmajstra, mlynárov, mýtnikov, správcov majerov, dvorských, strážcov rybníka či drábov. Drábi – hajdúsi museli vyháňať robotníkov na práce na panskej pôde a dohliadať na nich, strážiť hrad, oznámiť vedeniu panstva, ak by sa vykonávala krivda voči panstvu, dbať o to, aby napomáhali osuhu panstva, zaznamenávať bitky, poranenia, krádeže a iné nedôstojné veci medzi poddanými. SNA, PB, kart. č. 24, inv. č. 98. Drábi chodili aj na cesty, roznášali korešpondenciu, starali sa o prevoz obilia, zúčastňovali sa prevozu peňazí. Za to ich panstvo platilo osobitnými výplatami závislými od charakteru vykonanej cesty.

¹⁸ Od 40. rokov 18. storočia registrujeme aj piateho majerníka v Tužine a dvoch hospodárskych pomocníkov na hospodárstve *Šajby*, ktorými bol hlavný strážnik a panský pastier,

valachmi, lesní strážcovia, ktorí bývali na začiatku 18. storočia štyria, neškôr piati (osliansky, bojnický, veľkočaušiansky, handlovský a košovský), v roku 1745 trinásti, v 1752 ôsmi, zodpovednosť za nich preberal lesmajster. Pisár a jeho pomocník sa radili k zamestnancom panstva, ale stály plat nepoberali. Ďalšie osoby boli platené za to, že odviekli určitý výkon (napr. zastrelenie divjej zveri, práce údržby hradu), vykonávateľmi prác boli remeselníci z územia panstva.¹⁹

Drábov mal na starosti kapuš – strážca brány, ktorý dozeral na bezpečnosť hradu a panstva a ktorého funkcia sa vyvinula z funkcie hradného kastelána. Kapuš mal v porovnaní s polkorábom (*Burggraf*) menšie pole pôsobnosti, polkorába spomínajú účty Bojnického panstva len v 20. rokoch 18. storočia. Kapuš dostával plat ako drábi (30 zl. ročne), ktorých na panstve pôsobilo osem až dvanásť. Panstvo dávalo odmeny aj krčmárom, bojnický krčmári v panskom dome a v kúpeľoch a handlovský krčmár dostávali po 20 zl. ročne, ostatní krčmári mali plat podľa toho, aký objem nápojov museli vyčapovať, od suda piva obdržali 20 d.

Za prefektom a provizorom podľa výšky platu stál panský pokladník (*Rentmeister, rationista*), povedľa ktorého sa vyskytuje revízor účtov (*Buchhalter, rationum exactor*).²⁰ V priebehu 1. polovice 18. storočia nájdeme už len osobu označovanú ako vedúci účtovník (*Rechnungsführer*).²¹ Ťažisko pracovnej náplne obilníka bolo v starostlivosti o obilné hospodárstvo, spravovanie obilia v panských skladoch, sýpkach a obilných jamách a dozeranie na práce spojené so siatím, žatvou i zvozom obilia. Šafár bol pôvodne označovaný „kľučiar a šafár“,²² potom jednoducho ako šafár, s ročným platom 33 zl., ktorý sa mu v polovici 30. rokov zvýšil na 55 zl. ročne. Zodpovedal za hospodárenie s nápojmi, najmä s pivom, vínom

ktorí proti majerníkom dostávali štvrtinové až tretinové platy.

¹⁹ Medzi remeselníkov, ktorým panstvo vyplácalo mzdu podľa druhu práce, patrili: murári, kováči, kolári, povrazníci, zámočníci, debnári, stolári, sklenári, kotlári, hrmčiar, mangliari-žehliari, mydlári, kožušníci, krajčíri, pekári, tkáči, šindliari, vápenníci, cínolejáři.

²⁰ Nemecké názvy zamestnaneckých funkcií v peňažných účtoch, latinské napr.: SNA, PB, kart. č. 93, inv. č. 382.

²¹ Porov. aj súbor kompetencií, ktoré pri pokladníkovi uvádza: SEDLÁK, František: Náčrt vývinu správy feudálnych panstiev na Slovensku od polovice 16. storočia do polovice 19. storočia. In: *Historické štúdie*, 10, 1965, s. 65-68.

²² V nemeckej verzii ide o podobu *Kellner und Schaffer*, v latinskej o podobu *dispensator et claviger*. Porov. napr. SNA, PB, kart. č. 93, inv. č. 382.

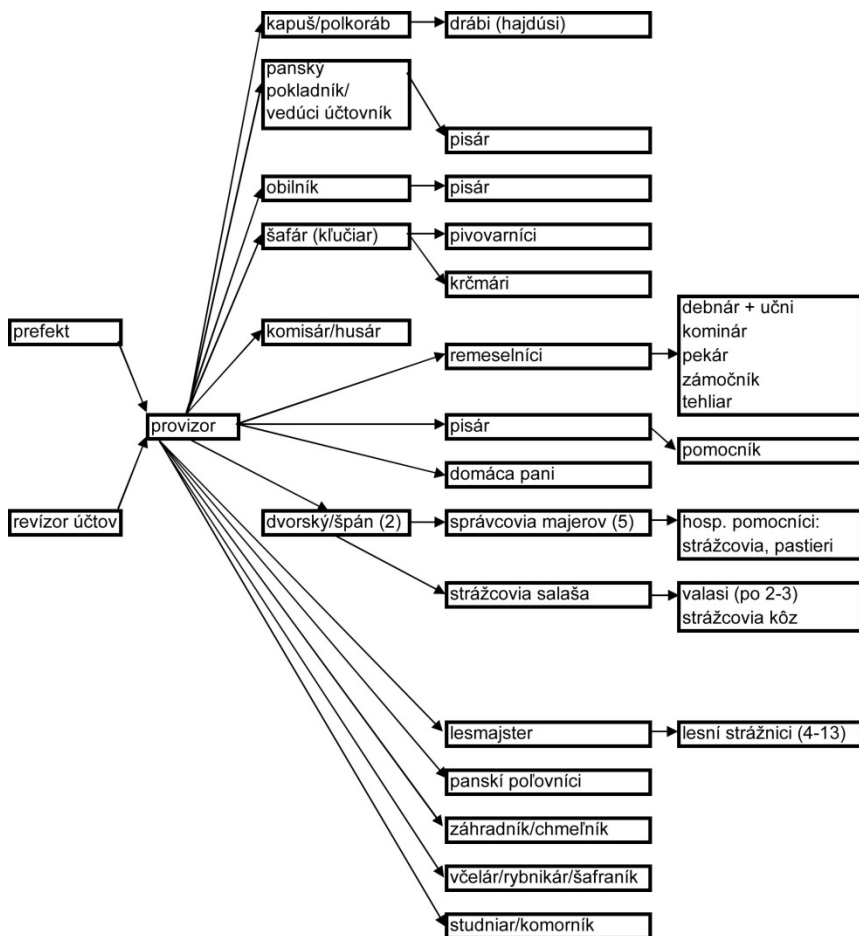
a páleným, s ostatnými potravinami a živočíšnymi produktmi, rozdeľoval ich ako deputáty, pre potreby panskej kuchyne, do panských krčiem, podľa čoho mal aj pomenovanie „dispensator“.²³ Pôvodne malo Bojnické panstvo v 18. storočí jedného dvorského (špána) s platom 36 zl. ročne, v roku 1712 dvorskí pôsobili na panstve dvaja (bojnický a handlovský), panstvo bolo rozdelené na dva hospodárske obvody. Do právomoci dvorského sa zaradovala zodpovednosť za obvod, za majere a susedné dediny. Zvláštnosťou je pôsobenie komisára (v prameňoch nazývaný husár), zúčastňoval sa zasadaní panskej stolice, dozeral na vyšetrovanie útekov poddaných z panstva a vyhotovoval písomnú dokumentáciu o pobyte ujednených poddaných.²⁴ Bol odmeňovaný platom cez 30 zl. ročne. V 50. rokoch 18. storočia ho už nemáme zachyteného, jeho funkcia zrejme zanikla.

Ďalšou platenou osobou bola domáca pani, ktorá poberala pomerne vysoký plat, ktorý sa v 1. polovici 18. storočia zvýšil na viac ako trojnásobok (v roku 1752 105 zl. ročne). V Bojniciach a v Handlovej, od 30. rokov 18. storočia aj v Tužine, fungovali panské pivovary, na ktoré dohliadali pivovarníci, bojnický mal po celú 1. polovicu 18. storočia odmeny od 60 do 80 zl., v 1. desaťročí 18. storočia bol odmenený aj handlovský pivovarník čiastkou 80 zl., ale postupne aj s tužinským pivovarníkom dostávali výplatu 50 zl. Panský debnár vykonával povolanie v niektorých rokoch spolu s učňami, v niektorých rokoch sám, jeho výplata sa zvýšila z 20 zl. na 60 zl. ročne. Plat panského kominára sa mierne zvýšil a pohyboval sa okolo hodnoty 30 zl. Kým platy zamestnancov prevažne stúpali, vo výnimočných prípadoch sa nemenili, plat panského záhradníka sa znížil približne o polovicu (zo 40 na 20 zl.), jeho funkcia bola v polovici 18. storočia kumulovaná s funkciou panského chmeľníka. Funkcia správcu šafranovej záhrady bola okrem chmeľníkovej v 2. desaťročí 18. storočia spájaná aj s funkciou panského včeliara, prípadne v 30. rokoch s funkciou panského rybníka. Od 40. rokov 18. storočia šafraník v prameňoch nie je. Pekár

²³ V rozmedzí 1. mája až 31. decembra 1700 rozdelil šafár panstva z pivníc pre potreby stoličných rokovani a stoličných úradníkov víno, pivo, vínny ocot, biely i čierny chlieb, hovädzie, teľacie a ovčie mäso, teľatá, jahňatá, masť, maslo, soľ, údené mäso, zajace, sliepky, drobné vtáctvo, oškvarky, syr, sviečky, múku, gris, strúhanku, jeleňa, morky, hus, kačicu, sliepky, vajcia, prasiatko, mladé voľy, korenie, zázvor, muškátový kvet a cukor. SNA, PB, kart. č. 50, inv. č. 196.

²⁴ SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 5, Fasc. 4, Nr. 6 ½.

bol odmeňovaný v naturáliách, dostával múku. Studniar v polovici 20. rokov 18. storočia dostal za povinnosť viesť stavebný dozor na hrade a plnil aj funkciu komorníka. V takejto pozícii sa mu zvýšil plat postupne od približne 40 zl. na takmer 80 zl., od 30. rokov ho už máme značeného len ako komorníka. O hradné hodiny sa staral panský zámočník, ktorý dostával ročne 8 zl. Poslednými v poradí podľa výšky odmeny boli panský tehliar (3 – 4 zl. ročne) a strážca kôz (2 zl. ročne). Schému vzťahov zamestnancov a platených osôb panstva uvádza obrázok č. 1.

Obrázok 1 – Vnútna správa Bojnického panstva v 18. storočí

Finančné prostriedky, ktoré panstvo vydávalo na výplaty zamestnancov, môžeme považovať za relatívne fixné v porovnaní s tými, ktoré išli na výplatu za remeselnícke výkony. Štruktúra panských zamestnaní na Bojnickom panstve platila do konca 18. storočia i neskôr. Po tomto období nastáva ďalšia etapa rozvoja vnútornej správy panstiev. Stretávame sa so špecializovanými pisármi v kancelárii provizora, účtovníka i obilníka, a s hospodármi oviec v Bojniciach, Tužine a Handlovej a s hospodárom na panskej kopanici v Bojniciach.

Stavebné objekty a hospodárske celky panstva

Bývalú škultéciu v Necpaloch v roku 1726 prevzal Ján Pálfi za 700 zl., pričlenil ju k panstvu a vytvoril na jej mieste krčmu. V roku 1726 sa uskutočnilo viacero majetkových transakcií, ktorými si panstvo prisvojilo a pre svoje účely začalo využívať nové územia.²⁵ Medzi majere patrili majer v Dubnici, v bojnickej lokalite *Mrazový kút*, v Tužine²⁶, Veľkej Čause a v Handlovej (tento bol vybudovaný na mieste bývalého dedičného richtárstva). K majerom sa počítali dva salaše v Tužine a Handlovej. Majer v Nitrianskom Pravne, ku ktorému patrilo pole a lúka, bol na začiatku 18. storočia daný dvom Pravňanom do nájmu za 1000 zl. ročne. Ako samostatný majer sa v roku 1735 uvádza majer v Koši, ktorý bol vybudovaný na mieste bývalej škultécie a skladal sa z obytnej budovy, pivnice, stajní a stodôl.²⁷ Budovy majerov boli rôzne veľké, v Dubnici bola budova pokrytá slamou dlhá 150 krokov, na majeri *Mrazový kút* bola sčasti kamenná budova pokrytá slamou i šindľami o veľkosti 58x58 krokov.²⁸ Rozloženie majerov a salašov bolo rozptýlené po celom území panstva, zasahujúce jeho severnú, strednú, južnú i východnú časť. Panský dobytok sa pásaval na okolitých pastvinách. Severná a juhovýchodná hornatá časť panstva mala salaše zamerané na chov oviec a kôz.²⁹ Pivovar v Bojniciach na začiatku

²⁵ SNA, PB, kart. č. 73, inv. č. 282. Okrem škultécie v Necpaloch išlo aj o škultécie v Hradci, Malinovej, Kľačne, Tužine, Porube a Koši.

²⁶ V roku 1724 bola tužinská škultécia o veľkosti dvoch usadlostí prevzatá panstvom a pripojená k tamojšiemu majeru. SNA, PB, kart. č. 72, inv. č. 279.

²⁷ Škultéciu v Koši pozostávajúcu z dvoch usadlostí panstvo zabralo v roku 1726 za 5420 zl. od škultétov Grosocov a pričlenilo pôvodne k dubnickému majeru. SNA, PB, kart. č. 72, inv. č. 280. SNA, PB, kart. č. 73, inv. č. 281.

²⁸ SNA, PB, kart. č. 72, inv. č. 279.

²⁹ VOZÁR, J.: *Hospodárske dejiny Slovenska*, s. 69-70.

18. storočia podstúpil renováciu,³⁰ a čoskoro nasledoval aj hrad a ostatné hospodárske budovy, pretože v roku 1729 v správe o hospodárení na panstve sa už konštatuje, že tieto objekty prešli opravami a nachádzajú sa v dobrom stave.³¹ Nanovo bol vystavaný pivovar v Tužine, v roku 1748 boli postavené tri stajne v časti *Šajby*,³² v poradí piata stajňa sa postavila na majeri v Handlovej.³³ Sklad sladu v Handlovej musel byť opravený, pretože drevo na jeho podlahách malo zlú kvalitu.³⁴ Vznikali aj nové stavebné objekty, pri hrade bola postavená budova na úschovu panského obilia a pracovňa maliara, v Tužine sa postavila sýpka. Niektoré panské obytné domy v Bojniciach boli prenajímané za 10 až 40 zl. ročne. Zaujímavé je, že v jednom z nich, majúcom dve poschodia, na prízemí bývali panský hodinár a pekár, dvaja hajdúsi a povozník bojnického prepošta, na vrchnom poschodí býval špán, ktorý sa tam dostal preto, lebo jeho dom mu vyhorel a provizor panstva mu dovolil obývať časť panského domu. Tzv. Klobučníkov dom v Bojniciach v roku 1742 od Jána Pálfiho obdržal Ján Klobuček, vtedajší provizor, a to za 1700 zl. V roku 1752 ho postúpil svojmu nasledovníkovi. Bývalý provizor Michal Sodění v roku 1740 obdržal dva slobodné domy v Bojniciach, a to na obdobie 30 rokov.

Stavby boli ohrozované požiarimi alebo dažďami a zatápaním vodou z rieky Nitra. To platilo najmä pre panské pivnice pri hrade, pre pivnice na úschovu pracovných nástrojov na majeroch. Kvôli vlhkosti museli byť v lete odstavené sýpky na obilie v majeri vo Veľkej Čause, do ktorých sa potom ukladalo seno. Tak isto sa seno dávalo do stajní v čase zimy. Následkom požiaru v polovici 18. storočia napríklad vyhorela časť majera, požiar z roku 1746 zapríčinil veľké škody v pansom pivovare v Handlovej.³⁵ Niektoré budovy menili účel využitia. Časť komory na majeri *Mrazový kút* sa premenila na stajňu, tri stodoly v Tužine začali fungovať ako

³⁰ SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 5, Fasc. 4, Nr. 6 ½.. Urbár Bojnického panstva z roku 1711.

³¹ Už v roku 1726 sa v urbári spomína hrad ako vynovený, obielený, bola vyhotovená štuková výzdoba do kaplnky i do iných obytných častí. SNA, PB, kart. č. 72, inv. č. 279.

³² SNA, PB, kart. č. 73, inv. č. 281, 282. Miestna časť *Šajby* sa nachádzala na území dnešného Koša. Patrila ku košovskej škultéčii spolu s poliami, lúkou, budovou pre pastiera, stodolou, skladom a dvoma záhradami.

³³ SNA, PB, kart. č. 73, inv. č. 282.

³⁴ SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 8, Fasc. 2, Nr. 21.

³⁵ SNA, PB, kart. č. 73, inv. č. 282.

stajne. Každoročne sa vyhotovovali inventáre panských budov, ktoré obsahovali zoznam príslušenstva a hnutelných vecí.

Panskými budovami boli aj tri špitále (v Prievidzi, Nitrianskom Pravne a v Bojniciach). Panstvo každý z nich dotovalo sumou 26 zl. ročne a každý špitál mohol poskytnúť bývanie pre šesť žobrákov. Bojnické kúpele v 1. polovici 18. storočia poskytovali svoje teplé pramene, boli rozdelené na tri časti (pre panstvo, pre panských úradníkov a pre ostatný ľud).³⁶ Budovy po skončení protihabsburských povstaní museli prejsť opravou, niektoré reparácie sa uskutočňovali už na začiatku 18. storočia.³⁷ V areáli kúpeľov sa nachádzal byt pre lekára, miestnosť pre hostí, panská krčma s bytom, pivnicou a stajňou, špitál, teplé jazero a domček pre strážcu jazera, kde sa spracovávalo konope, a dve záhrady. V jednej z nich, blízko pri hrade, sa kedysi chovali bažanty, ale potom tam býval lesník, pestovali sa ovocné stromy, stál tam panský úľ. Druhá záhrada bola určená na pestovanie zeleniny a v nej bol dom pre záhradníka a nová budova na úschovu zeleniny. Teplý termálny prameň vyvierajúci v kúpeľoch bol využívaný aj na okolí, bol odvádzaný kanálom k dvom mlynom.³⁸

Rastlinná a živočíšna výroba

V roku 1735 mala plocha panskej pôdy rozlohu 3985 2/8 bratislavských meríc,³⁹ v roku 1765 3145 1/4 meríc, 234 1/2 meríc v prenájme, čiže spolu 3379 3/4 meríc.⁴⁰ Najväčšiu rozlohu panskej pôdy nachádzame v Bojniciach, po nich nasledujú Koš, Handlová, Necpaly, Malinová, Poruba.⁴¹ Panské polia sa nenachádzali vo všetkých lokalitách panstva. V polovici

³⁶ V roku 1726 sa hovorí o 4 bazénoch a piatom pre lekárov, v roku 1735 sa uvádzajú 3 bazény, v roku 1752 sa opäť hovorí o 4 bazénoch, boli v dobrom stave. SNA, PB, kart. č. 72, inv. č. 280. SNA, PB, kart. č. 73, inv. č. 282. SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 6, Fasc. 1, Nr. 6.

³⁷ V roku 1706 sa hovorí o reparácii kúpeľov za 288 zl. 75 d. SNA, Rod Brunšvik-Chotek Dolná Krupá, A-II, a+/2 Rôzne: Aktá Michala Majténého, bojnického provizora, kart. č. 15, inv. č. 101.

³⁸ SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 6, Fasc. 1, Nr. 6. SNA, PB, kart. č. 73, inv. č. 282. SNA, PB, kart. č. 74, inv. č. 283.

³⁹ V prepočte ide o 1992,625 jutár, čomu zodpovedá hodnota 3495,833 m² (34,958 árov).

⁴⁰ SNA, PB, kart. č. 72, inv. č. 280. SNA, PB, kart. č. 74, inv. č. 283.

⁴¹ V Bojniciach sa rozloha panskej pôdy menila, nezaznamenala výraznejšie zmeny. V roku 1711 išlo o panskú pôdu 1687 1/2 merice, v 1735 1371 2/8 merice, v 1752 1695 2/4 merice, v 1765 1796 3/4 merice. V Bojniciach sa nachádzali aj polia patriace bojnickej fare o rozlohe 894 1/4 merice. Panstvo zabralo tieto škultície: Hradec, Malinová, Kľačno, Tužina, Poruba, Koš, Necpaly. SNA, PB, kart. č. 72, inv. č. 280. SNA, PB, kart. č. 73, inv. č. 282. SNA, PB, kart. č. 74, inv. č. 283. SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 5, Fasc. 4, Nr. 6 1/2..

18. storočia boli delené na teritórium Bojnice, polia dvoch panských domov, polia necpalskej, tužinskej a kľačnianskej škultécie, polia bývalých opustených usadlostí a majerov vo Veľkej Čause, Handlovej a Koši.⁴² V prenájme u mlynárov, lekára, strážcov, mýtnikov, majerníkov, krčmárov a poddaných boli polia v Bojniciach, Tužine, Kľačne, Nedožeroch, Necpaloch, Veľkej Čause, Lipníku, Handlovej, Koši a v *Šajbách*.

Z pestovaných plodín prevládali tradičné (pšenica, raž, jačmeň, ovos, súraž), doplnkovými obilninami boli proso, pohánka a špalta (tenkeľ), ktorá bola nešľachtenou, jarnou odrodou pšenice.⁴³ V polovici 18. storočia sa hovorí o troj- až päťnásobnej úrode,⁴⁴ z 1. polovice 18. storočia si môžeme výnosnosť pestovania obilia vyčíslíť ako takmer štvornásobnú.⁴⁵ Z výsledkov mlatobných skúšok z rokov 1715 a 1744⁴⁶ vychádza, že najvyššiu výnosnosť na panských poliach mala na začiatku 18. storočia raž pestovaná v Handlovej – 9 16/64 br. meríc zrna vymlátenej z jednej kopy slamy. Najnižšiu hodnotu výnosu predstavovala pšenica z prievádzskych polí – 4 20/64 br. meríc z jednej kopy. V polovici 18. storočia medzi najvýnosnejšie obilie v rámci panských polí sa zaradil ovos, v okolí Koša dosahoval výnos 15 br. meríc z jednej kopy slamy, výnosovo najslabší bol v tom období jačmeň z okolia Tužiny.

Panské stodoly sa plnili aj slamou. Slama bola privázaná do stodôl v Tužine (od obyvateľov Kľačna), v Dubnici (od obyvateľov Bojníc, Dubnice, Kanianky, Lazian a Poruby), na majer *Mrazový kút* (od obyvateľov Nedožier, Brezian) a do stodoly v Nitrianskom Pravne (od obyvateľov Nitrianskeho Pravna, Malinovej, Tužiny, Kľačna, Vyšehradného, Solky, Pravenca a Poluvsia). Proces uskladňovania obilia mal na starosti decimátor.⁴⁷ Najvyššiu hodnotu mala pšenica z panských polí, ktorá mala cenu 1

⁴² Polia v Koši boli zložené zo škultétskych zemí, z panských polí, z opustených zemí a zo zemí, ktoré boli v užívaní dedinčanov. SNA, PB, kart. č. 73, inv. č. 282.

⁴³ Doplnkových obilnín sa pestovalo málo, v roku 1734 popri 462,25 br. mericiach jačmeňa a 776,75 br. mericiach ovsa to bolo 6 br. meríc tenkeľa, 22,5 br. merice pohánky, ½ br. merice prosa. SNA, PB, kart. č. 88, inv. č. 362.

⁴⁴ SNA, PB, kart. č. 73, inv. č. 282.

⁴⁵ SNA, PB, kart. č. 72, inv. č. 280. Výsevna plocha polí panstva bola v roku 1735 2087,5 br. meríc, z ktorých sa urodilo 1187,203 br. meríc vymláteneho zrna pšenice, 2267,11 br. meríc raži, 1646,813 br. meríc jačmeňa a 2664,953 br. meríc ovsa. Spolu 7766,079 br. meríc. Podielom objemu získaného zrna a vysievaného množstva zrna dostaneme výsledok 3,72.

⁴⁶ SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 8, Fasc. 2, Nr. 19. SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 8, Fasc. 2, Nr. 28.

⁴⁷ SNA, PB, kart. č. 45, inv. č. 170.

zl. za bratislavskú mericu, najlacnejší bol ovos, 30 d. za bratislavskú mericu.

Pri ovocných sadoch išlo o jablká, hrušky, slivky, čerešne, orechy. Pri zeleninových záhradách sa kládol dôraz najmä na pestovanie kapusty, ktorá sa pestovala aj na kopaniciach. Pestovanie kukurice, zemiakov, tabaku či ďateliny na Bojnickom panstve v tomto období ešte nenachádzame. Záhrady a ovocné sady sa vyskytovali v roku 1711 pri hrade,⁴⁸ v roku 1735 v Bojniciach,⁴⁹ Tužine, Veľkej Čause, Lipníku, Handlovej a Koši. Pod mestečkom Bojnice sa nachádzal rybník, na ktorom sa už na začiatku 18. storočia začala pestovať kapusta a jačmeň. Na poli pod hradom, ktoré v minulosti užívali želiari, bolo panstvom zakázané vysievať obilie pre nebezpečenstvo požiaru, a tak sa z tohto miesta stala záhrada. Záhrada v Bojniciach vznikla na území bývalej bažantnice, na ktorom sa začali pestovať ovocné stromy a bol tam postavený dom pre panského lesníka. Pri majeri v Dubnici bola záhrada, na ktorej sa zvykol vysievať ľan, potom ovocné stromy. Kvôli neúrodnosti pôdy sa tam v polovici 18. storočia nachádzala už len tráva pre kravy z majera. Aj v Tužine sa kvôli hrozbe záplav na troch z piatich záhrad pestovala len tráva pre dobytok. Z troch kapustových záhrad v Handlovej sa jedna premenila na orné pole. V Šajbách sa pôvodne na záhrade chovali včely, ale v polovici 18. storočia tento chov ustal.

Ovocie vypestované na panských záhradách sa uchovávalo v panských skladoch. Cena ovocia bola približne rovnaká, v polovici 18. storočia okolo 30 d. za jednu br. mericu, výnimku tvorili len orechy, ktorých br. merica sa predávala po 1 zl., prípadne po 1 zl. 20 d. Z bojnického hradného skladu bolo v roku 1751 poddaným predané ovocie v hodnote 66 zl. 87 ½ d., túto sumu zinkasoval provizor Daniel Knot ako príjmovú položku do účtárne od špána Jozefa Albeliho.⁵⁰ V Bojniciach bola v roku 1711 pri pansom sade vinica, ktorá dávala z úrody viniča 1 – 2 okovy vína ročne, v roku 1726 sa hovorí o malej vinici o rozlohe troch kopáčov, v roku 1752 sa o tejto vinici hovorí ako o bývalej.⁵¹ Záhrada určená na pestovanie šafranu sa nachádzala v Bojniciach v blízkosti panských záhrad

⁴⁸ Cez túto záhradu tiekol teplý potok.

⁴⁹ V Bojniciach bola záhrada panského debnára a účtovníka. Záhrada pri majeri *Mrazový kút* bola veľká, v lokalite *Šajby* boli vysadené v 30. rokoch 18. storočia nové stromčeky.

⁵⁰ SNA, PB, kart. č. 56, inv. č. 208.

⁵¹ SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 5, Fasc. 4, Nr. 6 ½.

pri jednom z panských domov a urodilo sa na nej v roku 1734 12 uncií šafranu. Ľan a konope ako sa pestovali na bojnickej panskej záhrade v mestečku. Ľan sa pôvodne pestoval aj v Dubnici, ale kvôli neúrodnosti pôdy sa pestovanie muselo zrušiť. Konope sa chodilo máčať do teplého jazera v bojnických kúpeľoch. Prichádzali sem aj ľudia z iných oblastí, ktorí boli povinní panstvu z vymáčaného konope odovzdať desatinu. Na teplé jazero dohliadal strážca, ktorý mal v blízkosti postavený dom, v ktorom sa konope spracovávalo. Tak isto sa tam upravoval aj ľan. I z neho malo panstvo nárok na desatinu spracovaného objemu. V roku 1711 sa nachádzali dve chmeľnice v Bojniciach,⁵² v roku 1729 sa spomína chmeľnica v Tužine.⁵³ V 30. rokoch sa hovorí o troch chmeľniciach, z ktorých zostala v roku 1765 už len jedna, panstvo ostatné dve premenilo na polia, dalo prednosť pestovaniu obilia.

Panstvo Bojnice sa zameriavalo na chov koní, na hrade i v mestečku Bojnice sa v 20. rokoch 18. storočia nachádzala stajňa pre 90 koní, v kúpeľoch boli dve stajne pre 50 koní, ktoré v 50. rokoch boli v zlom stave, takže si žiadali rekonštrukciu. Aj na majeri v Koši jedna z piatich stajní bola vyhradená pre kone, na handlovskom majeri sa kone chovali povedľa kráv a juncov. Napriek určitým výkyvom v chove bolo považované hospodárenie s dobytkom, ovcami, ošípanými a hydinou za dobré a dostačujúce, ako o tom vypovedali správy špánov – dvorských.⁵⁴ Ceny živočíšnych produktov boli stanovované po celú 1. polovicu 18. storočia rovnako, zmena nastala len u libry kravského syra, ktorá sa v 30. rokoch predávala za 6 d., ale v 50. rokoch už len za 2,5 d.⁵⁵ Od hovädzieho dobytku sa odvádzal do panských skladov syr, maslo, koža, na predaj a spotrebu boli určené teľatá, vyčíslvoval sa aj úžitok zo zabitých kusov zvierat. Z hydiny sa odovzdávali mláďatá a vajcia, z oviec a kôz bol úžitok v podobe syra,

⁵² Jedna bojnická chmeľnica sa nachádzala pod dolným mlynom, bola po zničení v dobách protihabsburských povstaní na začiatku 18. storočia obnovená. Druhá, nová, sa nachádzala pri hradnej záhrade a úroda z oboch bola v 1711 do 200 q. (50 br. meríc) chmeľu.

⁵³ SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 8, Fasc. 2, Nr. 21.

⁵⁴ SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 8, Fasc. 2, Nr. 21.

⁵⁵ Ostatné cenové relácie: najdrahšie sa predávali živé zvieratá: teľa stálo 1 zl., jahňa 50 d., kozla tiež 50 d. Relatívne vysokú cenu mala aj libra peria, 60 d. Holba masla stála 25 d., taká istá bola cena piatich kurčiat a piatich húsat. Vo výške predajnej ceny nasledovali libra vlny za 15 d., libra bŕk za 15 d., 10 d. stál jeden kapún, libra ovčieho syra bola po 6 d., 10 vajec stálo 5 d. a najlacnejšia bola libra kravského syra, 2,5 d.

vlny a predaja jahniat a kozliat.

Produkcia panských majerov nevykazovala rozdiely, predpokladané príjmy z majerov sa približne rovnali.⁵⁶ Celkovo dosahovali hodnoty nad 2000 zl. ročne,⁵⁷ z čoho približne polovica boli príjmy z dobytky, od každého majera najvyššie zisky prinášalo maslo – až do 140 zl., za syr sa predpokladal zisk z každého majera vo výške do 30 zl. 500 – 600 zl. vyprodukovali na oboch salašoch ovce a kozy, najnižšie príjmy sa predpokladali z chovu hydiny, do 150 zl. ročne. Údaje z urbárskych súpisov a správ panských špánov z rokov 1716, 1747 a 1752 a ukazujú stav živočíšnej produkcie na majeroch a salašoch panstva.⁵⁸

Priemerne sa na každom majeri chovalo 63 kusov hovädzieho dobytky, 68 kusov hydiny, 37 kusov ošípaných, na každom zo salašov to bolo priemerne 530 kusov oviec a 90 kôz. Pri porovnaní jednotlivých majerov dochádzame k záverom, že najviac sa živočíšna výroba sústreďovala v Dubnici, potom to bol *Mrazový kút*, majer vo Veľkej Čause sa chovom približne rovnal majeru v Handlovej, najmenší chov bol zaznamenaný v Tužine a Koši. Zo salašov bol vo výkone chovu väčší salaš v Handlovej, ale to len na začiatku 2. polovice 18. storočia, pretože v 1. polovici storočia bol chov na oboch salašoch približne vyrovnaný.

V Bojniciach boli úle na začiatku 18. storočia v počte 54, v 23 z nich sa chovali včely, na hospodárstve *Šajby* sa nachádzalo 46 úľov. V polovici storočia bolo v Bojniciach starých úľov 42, ku ktorým bolo postavených 11, v 60. rokoch 18. storočia sa chov rozmohol a evidovalo sa tu 100 úľov, v ktorých sa chovali včely. Holubníky malo Bojnické panstvo na viacerých miestach. O ich vzrastajúcom význame však nemožno hovoriť.

Panské lúky sa nachádzali na väčšine území Bojnického panstva. V roku 1711 sa vyčíslil príjem sena na 202 vozov, v roku 1726 už na 412 vozov sena, v roku 1735 bola úroda 635 vozov, do čoho bola započítaná úroda prvého a druhého sena, taktiež aj úroda z lúk, ktoré patrili ku škultáciám a v niektorých prípadoch ich panstvo prenajímalo. Výnos z panských lúk sa pohyboval na úrovni 404 vozov sena za rok, druhé seno sa

⁵⁶ Za maslo a syr od hovädzieho dobytky sa v roku 1752 malo získať z dubnického majera 132 zl., z mrazokútovského 171 zl., z veľkočaušianskeho 171 zl. a z handlovského 154 zl.

⁵⁷ V roku 1735 to bolo zaokrúhlené 2658 zl., v roku 1765 2003 zl.

⁵⁸ SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 8, Fasc. 2, Nr. 21. SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 8, Fasc. 2, Nr. 30. SNA, PB, kart. č. 56, inv. č. 207.

urodilo vo objeme 48 vozov. Prvé seno malo hodnotu 3 zl. za voz, druhé seno 1 zl. 50 d. za voz. V roku 1752 bola celková úroda sena 552,5 voza. Názvy niektorých lúk sa zachovali zo staršieho obdobia (*Magura* či *Magora* v oblasti Poruby a Malinovej, *Paseky* v Nedožeroch, *Obšiar* v oblasti Chvojnice, Nitrianskeho Pravna). Najvyššia úroda sena bola v Koši a *Šajbách*, za ktorými nasledovali lúky bojnického teritória. Najnižšou kapacitou disponovali lúky v Necpaloch a Porube.

So zberom sena neboli vážnejšie problémy, dokonca sa v roku 1729 konštatovalo, že tento zber bol vydarený.⁵⁹ Pasienky pre alodiálny dobytok sa nachádzali na úpäti hôr, na úhorovej pôde, na neúrodných zemiach a v údolí riek, kde bola hrozba záplav.

Lesné a rybné hospodárstvo, nájom benefícií

Politika ochrany lesov a lesného bohatstva bola medzi prvoradými záujmami aj zo strany štátu. V 18. storočí pre Bojnické panstvo platil poriadok zavedený v roku 1647, ktorý mešťanom Bojníc umožňoval vstup do lesa v Bojniciach, do lesa s názvom *Do hlbokého* mali vstup sčasti obmedzený a mohli tam chodiť len s vedomím panskej vrchnosti. Ako veľmi strážený les sa bojnický les výslovne spomína v roku 1735.⁶⁰ Ďalší poriadok ohľadom povolenia využívať panské drevo bol zavedený v rokoch 1727 a 1730. V roku 1711 sa v urbárskom súpise panstva⁶¹ konštatuje, že bez vedomia vrchnosti nik nesmie brať drevo z lesov. V ďalších súpisoch sa stretávame s rôznym vymedzením možností poddaných využívať lesné bohatstvo. V týchto prípadoch panstvo buď voľne povoľovalo získavanie dreva z panských lesov, alebo povoľovalo jeho zber len s vedomím panského úradníka. V úzkom súvisi s lesníctvom sa rozvíjalo aj poľovníctvo. Môžeme pozorovať klesajúcu tendenciu aktivít panstva súvisiacich s poľovníctvom a lovom divej zveri. V okolí bojnického hradu sa nachádzala bažantnica, v ktorej sa rozvíjal chov bažantov po celú 1. polovicu 18. storočia. V tejto lokalite bol obytný dom a býval v ňom strážca bažantov, bola tam stajňa, komora pre bažanty, kam sa v zime uschovávali, v ich blízkosti bola záhrada a dva, resp. tri rybníky. Osud bažantnice

⁵⁹ SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 8, Fasc. 2, Nr. 21.

⁶⁰ SNA, PB, kart. č. 72, inv. č. 280.

⁶¹ SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 5, Fasc. 4, Nr. 6 ½.

sa zmenil v 60. rokoch 18. storočia, keď na jej mieste boli zriadené záhrady. Na existenciu niekdajšej bažantnice upozorňuje miestny názov *Fasan Garten*, ktorý je uvedený na mape 2. vojenského mapovania z polovice 19. storočia na mieste západne od hradu.⁶²

Rybníky sa nachádzali prevažne v Bojniciach a ich využitie javilo klesajúcu tendenciu, na ich mieste vznikali polia a záhrady. Na území panstva tieklo viacero vodných tokov, v ktorých sa vyskytovali prevažne pstruhy. Okrem Tužiny išlo o riečky vo Chvojnici, Kľačne, Brusne (riečka *Mútník*), Handlovej či Ráztočne. V Malej Čause tiekol cez chotár dediny potok, v ktorom okrem malých rýb bolo možno nájsť aj raky. Cez Nedožery tiekli rieka Nitra a potok Libena (*Lubena*), v ktorých si v 1. polovici 18. storočia Bojnické panstvo ponechávalo všetok úžitok z rýb pre seba a zverovalo ich do starostlivosti panských špánov.⁶³ V polovici 18. storočia existovali výnimky z tohto zákazu, pretože na hospodárstve *Šajby* v Koši tento lov bol panstvom povolený, tak isto ako aj lov rýb v rieke v Prievidzi a v Nedožeroch.

Prepustenie benefícií bolo príznačné pre mestecká, Prievidza disponovala právom brať úžitky z mlynov, pivovaru, jatky, výčapu vína, piva, ziskov z jarmokov a trhov a poberania poddanského cenzu od dvoch dedín spojeného s výplatom páleníčnej árendy. K takémuto spôsobu nájmu benefícií pristúpilo panstvo aj v prípade Nitrianskeho Pravna či Oslian.⁶⁴

⁶² Section 39. Colonne XXX. Königreich Ungarn. District diesseits der Donau Comit: Neutraer, Barscher, 1845, Prievidza, Bojnice. JANKÓ, Annamária – PORUBSKÁ, Bronislava: *Vojenské mapovanie na Slovensku 1769 – 1883*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2013, s. 91.

⁶³ SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 5, Fasc. 4, Nr. 6 ½ . SNA, ÚPA, Arm. V, Lad. 6, Fasc. 1, Nr. 6. SNA, PB, kart. č. 72, inv. č. 279. SNA, PB, kart. č. 73, inv. č. 282.

⁶⁴ Porov. SNA, PB, kart. č. 72, inv. č. 280. SNA, PB, kart. č. 73, inv. č. 282. SNA, PB, kart. č. 74, inv. č. 283. Štátny archív Nitra (ŠAN), Nitrianska župa I. Oslany dostali za ročný cenzus platný na začiatku 2. polovice 18. storočia vo výške 1600 zl. právo vydržiavať si vlastné dva mlyny, jeden súkromný mlyn, pivovar, jatku, výber mýta, konanie týždenných trhov a jarmokov. V 30. rokoch 18. storočia platili za regáliá zvlášť, za nájom mýta 100 zl., za dva panské mlyny 40 zl. a poskytnutie 40 br. meríc súraže. Prievidza platila v polovici 18. storočia okrem cenzu 1500 zl. ročne za benefíciá dvoch mlynov, pily, pivovaru a výčapu ešte za jatku 10 zl., za dve valchy valchárskeho cechu po 4 zl., od obuvníckej dielne to bolo tiež 4 zl. ročne. Regálne benefíciá vlastnilo aj Nitrianske Pravno, pivovar bol daný do prenájmu za 1115 zl. ročne, k tomu mestská jatka so štyrmi mäsiarmi v nájme za 12 zl. za rok, za oslobodenie od platenia mýta sa platilo 50 zl., mestečko bolo oslobodené od výčapu panských alkoholických nápojov a od platenia nájmu z mestského mlyna. Bojnice mali prenajaté regálne práva za najnižšiu sumu, v roku 1765 išlo len o 580 zl. 18 d.

Panské pivovary sa nachádzali v Bojniciach, v Handlovej a Tužine, vlastné pivovary mali i mestecká Prievidza, Oslany a Nitrianske Pravno, o tie sa starali a platili panstvu Bojnice poplatok.⁶⁵ Pri porovnaní veľkosti jednej várky zisťujeme, že bojnický pivovar bol kapacitne najproduktívnejší, na druhom mieste bol handlovský pivovar. Tužinský pivovar bol na treťom mieste.

Relatívne veľkú početnosť mali na Bojnickom panstve mlyny panské i dedinské. V 1. polovici 18. storočia bol počet panských a dedinských mlynov vyrovnaný, až na začiatku 2. polovice storočia dochádza k premene niektorých z nich z pôvodných dedinských na panské. Zaznamenávame aj tendenciu výplaty peňažnej sumy namiesto zabezpečenia výkrmu prasiat a zaslania pracovnej sily pre potreby panstva. Výkrm jedného prasťa bol nahrádzaný sumou 10 zl. ročne. Píly sa na Bojnickom panstve nenachádzali v takom veľkom počte ako mlyny,⁶⁶ na niektorých miestach v určitom období kvôli počasiu neboli niektoré z nich funkčné.⁶⁷ Boli umiestnené väčšinou na dedinách a mali povinnosť panstvu ročne odviesť presný počet lát, prípadne tretinu z vyrobených lát alebo také množstvo, aké panstvo potrebovalo.⁶⁸ Tak isto nie veľmi početne vyskytujúce sa boli jatky, v počte päť až desať na celé panstvo v období 1. polovice 18. storočia.

Súkenníctvo patrilo medzi najrozsiahlejšie odvetvia remeselnej výroby v Uhorsku a Prievidza a Nitrianske Pravno sa radili na jedny z prvých miest v rámci mestečiek vo výrobe súkna v rámci územia dnešného Slovenska. Súkennícke valchy sa nachádzali v mestečkách Prievidza a Nitrianske Pravno,⁶⁹ mestečkám podliehali aj valchy v dedinách. Mýtnymi stanicami v 1. polovici 18. storočia na Bojnickom panstve boli Nedožery, Ráztočno, Oslany a Cigeľ. Význam mýtnej stanice Ráztočno postupne klesal, v roku 1765 táto mýtna stanica už neexistovala, vzrástol význam mýtnej stanice v Nedožerach.⁷⁰ Vykonávanie práce mýtnika bolo spájané aj s výkonom

⁶⁵ Prievidza platila za nájom pivovaru a výčapu alkoholických nápojov ročne 1300 zl.

⁶⁶ Ich počet sa mierne kolísal okolo hodnoty päť po celú 1. polovicu 18. storočia

⁶⁷ Kvôli suchu takto nefungovala píla vo Veľkej Čause v roku 1726.

⁶⁸ Píla v Cigli 40 lát, čo bolo od 14. februára 1748 z nariadenia prefekta panstva znížené na 20 lát, v Malinovej to bolo v polovici 18. storočia 30 lát.

⁶⁹ V Nitrianskom Pravne boli tri valchy, ktoré užíval súkennický cech a od ktorých bolo potrebné panstvu v polovici 18. storočia odviesť 16 zl. Prievidza mala dve valchy, ale odvádzanie poplatkov panstvu z ich užívania bolo pre ne na začiatku 2. polovice 18. storočia odpustené.

⁷⁰ V roku 1711 bol stanovený nájom ráztočnianskeho mýta na ročných 125 zl., (pre porovnanie v roku 1654 na 225 zl.), v roku 1726 90 zl., v rokoch 1735 – 1752 na 70 – 80 zl.

práce krčmára.⁷¹

Finančné výkazy panského hospodárenia

Výskumom sme zhromaždili pomerne veľké množstvo peňažných účtov, ktoré siahajú od roku 1702 až po rok 1765.⁷² Súvislosti, ktoré sa z týchto účtov dajú vyčítať, sú mnohoraké, my sme sa zamerali na skladbu príjmov, výdavkov a vyčíslenie ročného výsledku hospodárenia. Zdroje, z ktorých panstvo získavalo peniaze, sa dajú rozčleniť do štyroch skupín. Prvú skupinu tvorili financie, ktoré panstvo inkasovalo od poddaných. Druhú skupinu charakterizovali príjmy, ktoré panstvo dostávalo z prenájmu a užívania hospodárskych zariadení. Treťou časťou boli príjmy z predaja produktov. Poslednou časťou boli ostatné príjmy, kam bol zarátaný aj zostatok z predchádzajúceho roka. Názorne sú zdroje príjmov panstva znázornené v tabuľke č. 1.

Názov skupiny príjmov	Zoznam príjmových skupín
1. Príjmy od poddaných	* Cenzus od poddaných: trojkráľový, na sv. Juraja, na sv. Michala, na sv. Martina, na Vianoce * Cenzus od mestečiek a dedín * Cenzus od Židov, od dedičných richtárov * Ďalšie poplatky od poddaných: šafranové, kuchynské, drábske, lojové, robotové, fúrové
2. Príjmy z prenájmu a užívania panských hospodárskych zariadení, území a regálnych práv	* Nájom obchodu so železom, so soľou * Nájom pálenice, pivovarov, prevádzkovania panských krčiem a príjem z vyčapovaného množstva páleného, vína a piva * Nájom mlynov a píl, sklárne, jatiek * Nájom panských území a regálnych práv: lúk, lesov, mýtnych staníc
3. Príjmy z predaja produktov panského hospodárenia	* Predaj produktov z panských majerov, z panských salašov, z panských obilných skladov, z panských pivníc nápojov a potravín, z rybníkov, z úrody panských ovocných záhrad a kuchynskej záhrady * Predaj produktov z divej zveri, z včiel * Predaj plátna, strešných i múrových tehiel, lát a šindľov
4. Ostatné príjmy	* Zostatok v pokladni z predchádzajúceho účtovného roka

⁷¹ Najčastejším miestom zakladania nových panských krčiem boli bývalé škultécie. Tak to bolo aj v Necpaloch či Kľačne, kde po celú 1. polovicu 18. storočia už riadne fungovali.

⁷² SNA, PB, kart. č. 61, 64, inv. č. 219 – 223, 232 – 236. SNA, ÚSMPPV, Peňažné účty Panstva Bojnice 1709 – 1765, kart. č. 1 – 7, inv. č. 14 – 62.

	* Splátky pôžičiek, splátky starých dlhov * Pokuty * Mimoriadne príjmy * Opravné položky

Tabuľka 1 – Príjmy Bojnického panstva v 1. polovici 18. storočia

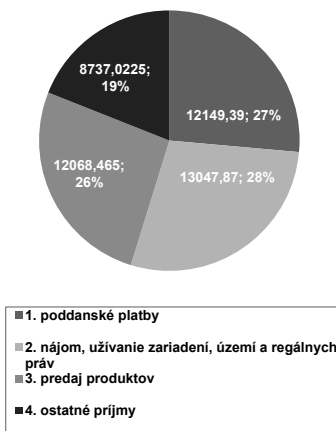
Pri výdavkoch panstva hovoríme o piatich skupinách. Prvú skupinu charakterizovali výdavky na nákup materiálu a produktov na prevádzku panských zariadení alebo určených na spotrebu. Druhá skupina pozostávala z peňazí na súkromnú potrebu zemepána a na uchovanie v panskej pokladnici. Výdavky na ročné platy, sezónne výplaty a odmeny za služby tvorili tretiu skupinu. Štvrtou súčasťou výdavkov boli záväzky panstva voči iným inštitúciám, do piatej skupiny sa rátali špecifické výdavky. Obširnejšie o skupinách výdavkov referuje tabuľka č. 2.

Názov skupiny výdavkov	Zoznam výdavkových skupín
1. Nákup materiálu a produktov na prevádzku panských zariadení alebo na priamu spotrebu	* Nákup materiálov pre prevádzku majerov, salašov, pivovarov, mlynov a píl, pre obilné sklady, nápojové a potravinové sklady, vínné pivnice, ovocnú, kuchynskú a šafranovú záhradu, pre potreby gazdinej, pre stavebné účely a stravovanie vrchnosti, pre panskú kanceláriu a pisáreň * Nákup vína, rýb, teliat, hydiny, korenia a oleja, soli, tehál, železa a ocele, vosku
2. Výdavky na súkromnú potrebu zemepánov	* Prevod hotovosti do panskej pokladnice * Výdavky na priamy príkaz zemepána
3. Výdavky na platby za vykonanú prácu	* Stále ročné výplaty zamestnancom panstva * Platby nájomným robotníkom a remeselníkom * Stravné náklady pri cestách drábov * Výdavky vynaložené na zaplatenie fúr – odvozu vína a iných produktov * Platby za cesty na krajský súd
4. Záväzky voči inštitúciám	* Nájom desiatku – kvarty Trnavskej kapitule a desiatku z obilia ostrihomskému arcibiskupovi * Zaplatenie stoličných daní * Ročné platby piaristom v Prievidzi na základe fundácie * Platby do troch špitálov
5. Ostatné výdavky	* Odpočet fixných cenov od prázdnych a opustených usadlostí a ich častí, od ktorých sa nezaplátil cenov podľa predpisu uverejneného v príjmovej časti účtu * Zaplatenie škôd a úrokov

	* Splátky starých dlhov * Mimoriadne výdavky * Opravné položky

Tabuľka 2 – Výdavky Bojnického panstva v 1. polovici 18. storočia

Pre vytvorenie predstavy o pomere príjmov a výdavkov v jednom roku uvádzame skladbu finančného účtu z roku 1743. Číselné údaje spolu s percentuálnym vyjadrením sú zahrnuté do grafov č. 1 a 2.

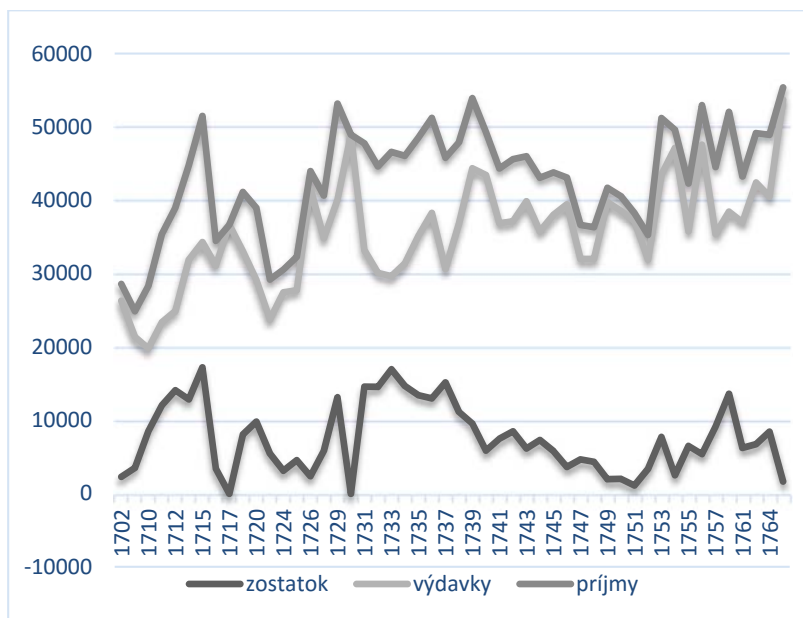
Graf 1 – Príjmové zložky finančného účtu Bojnického panstva, 1743 (zl.)

Graf 2 – Výdavkové zložky finančného účtu Bojnického panstva, 1743 (zl.)

Príjmové položky javia pomerne vyrovnaný podiel, výdavky panského účtu vypovedali, že najviac finančných prostriedkov smerovalo k uspokojeniu potrieb zemepánov a na zabezpečenie chodu činností, ktoré zemepáni vykonávali.

Vývoj hospodárenia panstva Bojnice sa odzrkadľoval vo vyjadrení zostatku, ktorý tvoril rozdiel príjmov a výdavkov daného roka. Takmer každý účtovný rok bol pre panstvo úspešný. Príjmy panstva, tak isto ako aj výdavky, v priebehu 1. polovice 18. storočia vzrástli. Zisk nezaznamenal stúpajúcu tendenciu. V rokoch 1717 a 1730 bola vykázaná strata.⁷³ Príjmy panstva boli za roky 1702 – 1765 priemerne 42 973,5 zl., výdavky 38 825,78 zl., zisk 4147,72 zl., čo tvorí z príjmov 9,65%. Vývoj ziskovosti panstva približuje graf č. 3.

Graf 3 – Vývoj príjmov, výdavkov a zostatku Bojnického panstva, 1702 – 1765 (zl.)

Finančné zabezpečenie panských nárokov bolo dostačujúce, preto z hľadiska zemepánov túto periódu považujeme za úspešnú.

O stave panstva vypovedajú i archívne materiály tereziánskej urbárskej regulácie. V Nitrianskej stolici sa zisťovanie urbárskych pomerov

⁷³ Strata v roku 1717 bola 41 zl., čo tvorí malé percento príjmovej položky.

uskutočnilo v roku 1768, tereziánsky urbár bol zavedený v roku 1770. Bojnickému panstvu patrilo 23 dedín a 2 mestečká, žilo tu 1293 sedliakov, 396 želiarov a 476 podželiarov. Podľa rozlohy pôdy obrábanej poddanými sa zaradňovalo panstvo na 2. miesto v rámci Slovenska. Prievidza bola chápaná ako zemepanské mesto mimo poddanského vzťahu, vlastnila poddanskú dedinu Veľkú Lehôtku.⁷⁴ Poddanské povinnosti zostávali členené na robotné, naturálne, peňažné. Zvyšovanie majerského hospodárenia malo za následok zvýšenie robotnej povinnosti. Deviatok zostal v platnosti.⁷⁵ Tereziánska regulácia z pohľadu panstva neznamenal výraznú zmenu, panstvo získavalo úžitky z práce, produktov a financií poddaných, čo udržiavalo hospodársku bilanciu v zisku. Tereziánsky urbár bol zavádzaný v dedinách Dolné Šútovce, Brezany, Brusno, Chrenovec, Chvojnica, Cigeľ, Malinová, Dubnica, Kľačno, Handlová, Hradec, Jalovec, Malá a Veľká Čausa, Koš, Lipník, Morovno, Necpaly, Nedožery, Poluvsie, Poruba, Ráztočno, Tužina.⁷⁶ Mestečká Bojnice, Nitrianske Pravno a Prievidza neboli urbárom regulované.⁷⁷

Záver

Obdobie rokov 1707 až 1770 možno na Bojnickom panstve považovať za úspešné z pohľadu vlastníkov, nedošlo k výrazným škodám či stratám na majetkoch a obyvateľoch. Riadenie činnosti prebiehalo systematicky, bola zabezpečená evidencia hospodárskych procesov i ich kontrola. Panstvo patrilo medzi väčšie a Pálfiovci ako majitelia z neho dosahovali každoročne vysoký úžitok, ktorý mohli využiť pre vlastnú potrebu.

⁷⁴ KOVÁČ, J.: *Bojnice*, s. 91.

⁷⁵ REBRO, Karol: *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské reformy Jozefa II. na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959, s. 326-392, 527, 530.

⁷⁶ Urbárske predpisy a urbárske tabuľky sú k dispozícii na stránke www.arcanum.hu. *Mária Terézia úrbéri tabellák*. Nyitra. [online] [cit. 2014-05-11] Dostupné na internete: <<http://archivportal.arcanum.hu/urberi/opt/a130904.htm?v=pdf&a=start>>

⁷⁷ ŠAN, Veľkostatok Pálfi – Bojnice (VPB), XXXVI. Urbárske záležitosti. Fasc. 230 – 247. (písomnosti pochádzajú z 2. pol 18. až 1. pol. 20. stor.)

Summary

Economical image of Pálfi property in Bojnice dominion in the 18th century

The study deals with the economic history of Bojnice estate between 1707 and 1770. The central and internal management was sophisticated, standard and functional. There were six granges and two sheep farms. The corn economy increased, the corn production and its income expanded. The fruit and vegetable economy developed visibly, the fruitage was stored and registered carefully. The livestock breeding was stabile, animal products were consumed or sold. The production of hay was stabile. The economy of woods was controlled and regulated. Hunting and fishing descended step by step and gave way to the corn economy or gardens. Fishing was stabile and controlled. Craft production developed, the mills, breweries and butcheries were arendared, there were many craftsmen in estate towns, the toll-gate in Nedožery played the important role. Bojnice estate reached a profitability, the main part of expenses was aimed for the private consumption of estate Pálfi owners. Estate helped to develop the economy of the whole country. It proved the typical features of a feudal system, it was a part of the possession of Pezinok Pálfi family line as its important and economically lucrative component.

Zdravotné pomery, epidémie a alkoholizmus v severnej časti Trenčianskej stolice na prahu modernej doby

MARIÁN LIŠČÁK

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Systém zdravotníctva

Napriek rozvoju zdravotníctva od nástupu humanizmu, bola ešte i na konci novoveku veľká časť chorôb len ťažko liečiteľná. Pod vplyvom racionalizmu však došlo k významným objavom a novým metódam na poli anatómie a fyziológie. Osvietenské obdobie k tomu prispelo snahou o rozvoj vedeckej patológie, klinickej medicíny a pokusmi o klasifikáciu chorôb. Dôležitým bol v 18. storočí i vzrastajúci záujem štátov o zdravotnícke otázky a ich snahy o organizáciu verejného zdravotníctva.¹ Aj v Uhorsku v 18. storočí vzrastal záujem o verejné zdravotníctvo, nakoľko zdravie ľudu a zvyšovanie jeho populácie hralo dôležitú úlohu v osvietensko-reformných snahách.² Významným bolo nariadenie o úprave zdravotníckych pomerov, ktoré formou kráľovského mandátu vyšlo v roku 1770 pod názvom *Generale normativum in re sanitatis*.³ Okrem iného v ňom bolo nariadené všetkým lekárom, že sa musia preukázať pred zdravotnou komisiou svojimi diplomami. Mestskí a stoliční lekári mali dohliadať na odbornú prácu chirurgov-ránhojičov, lekárnikov a pôrodných asistentiek vo svojom obvode. Mimoriadnej kontrole mali podliehať lekárne. Normatív obsahoval i usmernenie pre chirurgov – ránhojičov, ktorí mali na niektorej z univerzít zložiť odbornú skúšku, bez ktorej sa im nemalo ponechať povolenie naďalej vykonávať prax. Vojenským chirurgom, zvaným aj felčiarimi, bolo povolené poskytovať svoje služby i obyvateľstvu v miestach, kde sa zdržiavali so svojou vojenskou posádkou.⁴ Veľkú

¹ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1983, s. 121 – 127.

² MATULA, Vladimír – VOZÁR, Jozef a kol.: *Dejiny Slovenska II. 1526 – 1848*. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1987, s. 338 – 339.

³ MATULA, V. – VOZÁR, J. a kol.: *Dejiny Slovenska II. 1526 – 1848*, s. 338 – 339; NIKLÍČEK, Ladislav – ŠTEIN, Karel: *Dejiny medicíny v datech a faktech*. 1. vyd. Praha : Avicenum, 1985, s. 118.

⁴ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*, s. 143 – 145.

časť normatívu tvorili ďalej predpisy na zabezpečenie ochrany pred nákazlivými chorobami, úpravu zdravotníckych pomerov, zdravotníckej služby a vymedzeniu činností jednotlivých skupín zdravotníckych pracovníkov.⁵

Ešte i na začiatku 19. storočia však bol počet lekárov v krajine veľmi nízky. Na jedného pripadalo vtedy približne 75.000 obyvateľov, pričom neboli rozložení rovnomerne, sústreďovali sa hlavne v ekonomicky rentabilnejších oblastiach.⁶

Lekári, ránhojiči a felčiari v hornej Trenčianskej

Jedným zo zamestnancov stolice bol vždy i hlavný stoličný lekár (*physicus*).⁷ V Trenčianskej stolici poberal v roku 1787 ročný plat 400 zlatých.⁸ V danom období túto funkciu zastával František Timpelius (doložený v období 1774 – 1798), ktorý bol aj mestským lekárom v Trenčíne.⁹ V roku 1794 mu na území celej Trenčianskej stolice asistovalo šesť chirurgov – ránhojičov (Martin Kaiztl, František Menšík, Ján Kiac, Karol Gallov, Adam Marci).¹⁰ Chirurgom – ránhojičom pre severnú časť stolice bol Ján Kiac, ktorý tento post zastával ešte i v roku 1809.¹¹

Chorých v oblasti severnej časti Trenčianskej stolice mal od roku 1784 na starosti lekár Ján Černej, ktorý si za svoje pôsobisko zvolil Žilinu,¹² pričom niekedy ordinoval i v mestečku Čadca.¹³ Vo funkcii zostal

⁵ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*, s. 145 – 146.

⁶ JUNAS, Ján: *Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku*. 1. vyd. Martin : Osveta, 1990. 277 s. ISBN 978-80-217012-2-9. s. 16.

⁷ ŽUDEĽ, Ján: *Stolice na Slovensku*. 1. vyd. Bratislava : Obzor, 1984, s. 20.

⁸ Štátny archív v Bytči (ďalej ŠA BY): Panstvo Bytča – Strečno (ďalej PBS), k. 56.

⁹ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*, s. 150; V danej funkcii v roku 1774. RIESSWETTER, Alojz Ferdinand: *Das hochgräflich-Illeshasysche nächst Trentschin im Königreich Hungarn gelegene Töplitzerband (etc.)*. 1. vyd. Brno : Emanuel Swoboda, 1774, s. 89; Zastával túto funkciu i v roku 1783. PETRÁŠ, Milan: Veterinárna činnosť Jána Cherneya a Adama Dragonszkého. In: *Agrikultúra*, 1983, č. 19, s. 136; V tejto funkcii je doložený i v roku 1794. DECSY DE DECS, S.: *Magyar almanak*. Bétsben : Schrämbl Ferentz Antal, 1794, s. 298; Podobne i v roku 1798. PHILLEBOIS, Anton: *Wiener Universitäts schematismus für das jahr 1798*. 1. vyd. Wien : Schmidbauer, 1798, s. 75.

¹⁰ DECSY DE DECS, S.: *Magyar almanak*, s. 298.

¹¹ „*Sig. Csatsa die 12 May 1809 Joan. Kysacz Chyrurg*“ ŠA BY: PBS, k. 54 – 55.

¹² PETRÁŠ, M.: Veterinárna činnosť Jána Cherneya a Adama Dragonszkého, s. 136.

¹³ „*Sig Csatsa 15. Feburary 1810, Joannes Cherney medicinal doc.*“ ŠA BY: PBS, k. 54 – 55.

až do roku 1811,¹⁴ potom sa stal hlavným lekárom Zvolenskej župy, kde zotrval až do roku 1829.¹⁵ Tam čoskoro vydal svoju publikáciu *Tri lekárske poučenia* (1813), s prvou časťou zameranou na besnotu (*Strašná choroba besnoty*),¹⁶ ktorej výskumu sa vtedy venoval.¹⁷

Po jeho odchode poddaní zo Strečnianskeho panstva chvíľu využívali služby lekára Karola Policha z Jablunkova¹⁸ a následne v celom Žilinskom slúžnovskom obvode Černejovu prax prevzal lekár Beniač, ktorého tu možno doložiť v roku 1819.¹⁹ Ten však pravdepodobne vo funkcii nezostal dlhodobejšie, nakoľko v rokoch 1822 – 1824 poddaní zo severnej časti Trenčianskej stolice opäť využívali služby lekárov z okolitých oblastí (napríklad Tomáša Kratochvíla z Jablunkova a Jozefa Hohmarca z Bytče).²⁰

Neskôr sa stal stoličným lekárom v tejto oblasti Wolfram Miha (doložený 1838 – 39).²¹ Lekárske vzdelanie sa postupne stávalo čoraz početnejšie a preto už v štyridsiatych rokoch 19. storočia si lekárske ordinácie zriadili napríklad v mestečku Čadca Juraj Čavajda a Feldscher Frankl. V roku 1845 si v nej otvoril lekárňu doktor Benčat.²² Podobne už v roku 1834 mali svojho lekára i v mestečku Varín²³ a lekárom v tomto mestečku bol v roku 1845 i Ferdinand Fischer.²⁴ Z hľadiska zdravotníctva bolo čiastočne samostatným mestečko Kysucké Nové Mesto, ktoré malo vlastný chudobinec („špitál“), kde v obmedzenej miere zdravotnú starostlivosť

¹⁴ PETRÁŠ, M.: Veterinárna činnosť Jána Cherneya a Adama Dragonszkého, s. 139.

¹⁵ JUNAS, J.: *Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku*, s. 108.

¹⁶ JUNAS, J.: *Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku*, s. 82.

¹⁷ PETRÁŠ, M.: Veterinárna činnosť Jána Cherneya a Adama Dragonszkého, s. 139.

¹⁸ „*Visum et RepertumSig. Jablunkov die 17. Februrary 1812 Carl Polich*“ ŠA BY: PBS, k. 54 – 55.

¹⁹ „*Furmanom Kucharowi a Powreszlowcom kteri wozili p. Doctora Beniača w príležitosti nemoce Červenki ze Stare Bisztricz do Žilini 8,0*“ ŠA BY: PT, k. 17.

²⁰ ŠA BY: PBS, k. 37.

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár Budapest (ďalej MNL): Szunyogh család 1549 – 1876 (P 647), k. 33 – 54.

²² BEŇKO, Ján: Dejiny mestečka do roku 1918. In: MARÁKY, Peter – ŠELIGA, Ladislav (zost.): *Čadca a okolie*. Martin : Osveta, 1981, s. 61.

²³ „*Felčarovi do Varina za Visum repertum skrze Tiehi Jana a Czabadaj Adama 2,15*“ ŠA BY: Starohradské panstvo (ďalej SP), k. 1 – 58.

²⁴ „*od Pana Ferenz Fischer Felczara Warinskeho 60 ides sedesat Mericz Preszburskich Rezy*“ ŠA BY: PBS, k. 310 – 322.

poskytovali mníšky.²⁵ Lekárom pôsobiacim v mestečku bol napríklad Jozef Schiller²⁶ a počas cholery v roku 1831 tam zasahoval aj „*felcsjar Schreiber*.“²⁷

Lekárska starostlivosť prirodzene nebola zadarmo. Lekári, ránhojiči a felčiari za svoju prácu od pacientov inkasovali náležitú odmenu. Problémom tak bola hlavne reálna dostupnosť zdravotnej starostlivosti a jej nákladnosť. Bola dostupná zväčša len pre ľudí v blízkom okolí ordinácií a aj to len tých, ktorí si ju mohli dovoliť, čiže pre veľmi malú časť spoločnosti.²⁸ Pre väčšinu poddaných bola často veľmi drahou záležitosťou, čiže pomoc lekára alebo ránhojiča vyhľadávali spravidla len v najnevýhnutnejšom prípade. Lekárske dokumenty sa zachovali hlavne zo súdnych pojednávaní, kde boli k jednotlivým prípadom pripojené. Išlo o lekárske správy (*Visum et repertum*), ktoré dokumentovali konkrétne poranenie pre potreby súdu. Len napísanie takejto správy spravidla stálo jeden zlatý.²⁹ Zo súdnych sťažností sa možno dozvedieť, koľko stála zdravotná starostlivosť. Napríklad za takmer ročné liečenie následkov udretia tupou hrou sekery do hlavy zaplatil Ján Delina zo Zákopčia v roku 1843 chirurgovi 100 zlatých.³⁰ Za jednorazové ošetrenie sečného zranenia sekerou

²⁵ „*Za Destky tri tess na truhlu Umrticu pre žebra zepitala dn 35*“ ďalej „*Od Spitalskeho Kapitala fnis 250*“ ďalej „*Hajnim pri stinany Dreva do Spitala 0,33*“ ďalej „*od dovezeny dreva troch fur do Spitala, Do Sladovne a pred Mesky Dom 1,95*“ ďalej „*Za sekeru do Spitala potrebnu f 1,25*“ ďalej „*hrobarom od Kopany Jamy pre Spitalnicsku Murkajku f 1,90*“ ďalej „*dwom takowim Minarom we Spitaly robicim plat Denny per dn 60*“ ďalej „*zaplatene je hrobarom zasluhy od Kopany Jammy pre zemretu Spitalnicsku Mariu Sporik 0,60*“ ďalej „*Hrobaroom od Wikopanej Jammy pre zemretu Spitalnicsku Annu Barborjak 0,75*“ ďalej „*Od Kopany Jamy pre zemrenu Spitalnicsku Turskovou 0,50*“ MNL: Szunyogh család 1549 – 1876 (P 647), k. 33 – 54; Spomína ho napríklad aj: ŠPIESZ, Anton: Hospodársko-spoločenské pomery v zemepanských mestách a mestečkách na Slovensku v čase urbárskej regulácie Márie Terézie. In: *Historický časopis*, 1975, roč. 23, č. 4, s. 578.

²⁶ Doložený v roku 1826. MNL: Szunyogh család 1549 – 1876 (P 647), k. 33 – 54.

²⁷ Nie je vylúčené, že môže ísť o toho istého človeka ako v predchádzajúcom prípade, pričom jedno z mien je skomolené. MNL: Szunyogh család 1549 – 1876 (P 647), k. 33 – 54.

²⁸ ŠA BY: Panstvo Teplička (ďalej PT), k. 3 – 37; ŠA BY: PBS, k. 54 – 390; MNL: Szunyogh család 1549 – 1876 (P 647), k. 33 – 54; ŠA BY: Panstvo Gbeľany (ďalej PG), k. 13 – 46; ŠA BY: SP, k. 1 – 58.

²⁹ „*že som teš prinuceny bol Visum Repertum pisat dat a tak sem ešte pry mojej Kriwde 1 fl. Platit mosel*“ ŠA BY: PBS, k. 37.

³⁰ ŠA BY: PBS, k. 54 – 55.

vzal chirurg od Jána Krasnianka z Čadce 10 zlatých.³¹ Ošetrovanie vyklúbenej ruky vyšlo pôrodnú babicu Máriu Dečkarovú z Čadce na 5 zlatých.³² Jednorazové ošetrovanie Jána Repáňa zaberajúce jeden večer a spojené so spísaním lekárskej správy vyšlo obec Terchovú roku 1828 na 30 zlatých.³³ Najbližšia lekáreň bola v Žiline, kde ju možno doložiť už od roku 1826, odkedy sa začínajú v účtovných knihách obcí významne množiť informácie o dochádzaní do nej pre lieky.³⁴

Choroby a epidémie

Na konci novoveku trápilo obyvateľstvo široké spektrum chorôb rozličnej závažnosti, ktorých výčet by bol prirodzene príliš rozsiahly, preto sa budem sústrediť len na také, ktoré mali širší dopad na populáciu a významne dokázali zvýšiť úmrtnosť. Posledná väčšia morová epidémia prebehla v sedemdesiatych rokoch 18. storočia, pričom Uhorsko výraznejšie nepostihla.³⁵ Chorobou, ktorá často prerástla do epidémie, boli nákazlivé kiahne (*varicella*). V menšom meradle sa vyskytovali prakticky nepretržite na celom území dnešného Slovenska. Mali vysoké percento úmrtnosti, medzi 15 – 40%. K potlačaniu ďalšieho šírenia tejto choroby v Uhorsku významne pomohlo zavedenie vakcinácie od začiatku 19. storočia. Za nebezpečnú infekčnú chorobu boli v tomto čase považované aj osýpky (*morbilli*).³⁶

Záznamy obcí z Tepličianskeho panstva už od roku 1820 uvádzajú, že k nim chodili stoliční doktori a chirurgovia „*sčepit osipky*.“³⁷ Je však veľmi pravdepodobné, že si dedinskí predstavitelia zamieňali, respektíve spájali osýpky s kiahňami, a v tomto prípade išlo o očkovanie proti pravičným kiahňam, ktoré sa od počiatku storočia zavádzalo formou „*štepenia*“

³¹ ŠA BY: PBS, k. 37.

³² ŠA BY: PBS, k. 310 – 322.

³³ „*Dolu podpisany urad Obczy Terchovej zponiženostu wiprosujeme milostiwu Sud, straniwa Utrowi na fl. 30 pri wikonawanu skrz stolicneho Felčsara wisum repertum učinenej Jana Repanya našeho suseda, kterea utrova predznačena že za jeden večer tak welka sa urobila*“ ŠA BY: PG, k. 13 – 46.

³⁴ Napríklad „*Dal Budosowy jako chodel Dozilini pre medicsyni felčsarovi 0,60*“ ŠA BY: PT, k. 17.

³⁵ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*, s. 141 – 142.

³⁶ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*, s. 131 – 132.

³⁷ „*Wislani p. Felcar od Slav Stolic do Dedini Sčepit osipky dal mu Boženik 0,32*“ ďalej „*Wislano Dochtor presli do nasej Dediny skrz Stepenja Osipek dalosamu na Obet 1,0*“ ďalej „*Dal Holienčinmu jako nosel felčara ked osipki stepel 2,0*“ ďalej „*Wozel Adam Bubenik Felcsara z nasej Fary na Staru Bistriczu jako sa osipky Detom stepili 0,3*“ ŠA BY: PT, k. 15 – 17.

menej nebezpečnými kravskými kiahňami, čím sa človek stal imúnny voči pravým kiahňam.³⁸

Veľmi nebezpečný priebeh mali aj ďalšie infekčné ochorenia. Jedným z najčastejších bola úplavica (dyzentéria), dobovo označovaná ako červienka. Ide o hnačkovité, vysoko infekčné ochorenie prameniace z nedostatočnej hygieny. Napríklad oblasť Bystrickej doliny v Tepličianskom panstve zasiahli jej epidémie v rokoch 1819³⁹ a 1826 – 27.⁴⁰ Hlavne v období napoleonských vojen sa začali nebezpečne šíriť týfusové ochorenia. Za najnebezpečnejší sa považoval škvrnitý týfus. Šíril sa hlavne medzi vojskom a v nehygienickom prostredí. Ochorenie v tomto čase najviac postihlo západne Slovensko v blízkosti moravských hraníc.⁴¹ Týfus sa v severnom Uhorsku vo veľkom meradle objavil najmä koncom štyridsiatych rokov 19. storočia.⁴²

Veľmi závažnou infekčnou chorobou bola cholera. Prvá veľká pandémia cholery mala počiatok už v roku 1826 v Indii. V roku 1829 zachvátila celé územie Perzie a Sibíru, odkiaľ pokračovala cez Rusko a Poľsko do strednej a západnej Európy. Počas rokov 1831 – 1832 ňou bola zasiahnutá okrem Európy a Ázie aj Afrika a časť severnej Ameriky.⁴³ Do strednej Európy ju priviedli ruské vojská nakomandované z Ázie do boja proti poľským povstalcem. František I. už v roku 1830 vydal osobitným dekrétom nariadenie o opatreniach, ktoré sa v snahe zabrániť rozšíreniu nákazy do Uhorska mali vykonať v pohraničnom pásme Haliče. Uzavreli sa hraničné prechody a na ich stráženie bolo vyslané početné vojsko.⁴⁴ Šíreniu choroby sa však nepodarilo zabrániť a v roku 1831 cholera postihla 16 – 19% obyvateľstva severného Uhorska⁴⁵ s 15 – 40% úmrtnosťou. Najskôr počiatkom júla 1831 zachvátila Zemplínsku a Abovskú stolicu, odkiaľ sa

³⁸ TIBENSKÝ, Ján: *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. 1. vyd. Martin : Osveta, 1979, s. 167; JUNAS, J.: *Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku*, s. 80 – 81.

³⁹ „Furmanom Kucharovi a Povrieslovcom ktorí vozili p. Doctora Beniača v príležitosti nemoce Červenki ze Stare Bisticze do Žiliny 8 zlatých“ ŠA BY: PT, k. 17.

⁴⁰ „Stefan Vretjenko suckemu do Žiliny krz mediciny Felčjarovej krz nemoce Červenci dalo sa mu z cestu 48 denárov“ ŠA BY: PT, k. 17.

⁴¹ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*, s. 132 a 245.

⁴² JUNAS, J.: *Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku*, s. 83.

⁴³ NIKLÍČEK, Ladislav – ŠTEIN, Karel: *Dejiny medicíny v datech a faktech*, s. 139.

⁴⁴ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*, s. 246.

⁴⁵ JUNAS, J.: *Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku*, s. 78.

čoskoro rozšírila do Šariša. Následne sa počas júla a augusta rozšírila po celom území dnešného Slovenska.⁴⁶

Na území severnej časti Trenčianskej stolice sa cholera začala prejavovať koncom júla a začiatkom augusta, pričom väčšina obcí bola najviac postihnutá v auguste a septembri. Príznaky epidémie tu doznali poväčšine koncom októbra a začiatkom novembra. Mortalita v jednotlivých obciach narástla oproti bežnému obdobiu trojnásobne a v menej postihnutých dvojnásobne. Celkovo v Žilinskom slúžnovskom obvode podľahlo cholere 6% populácie (Belá 8,1%, Dolná Tižina 8,1%, Terchová 4,4%, Čadca 4,9%, Raková 3,8%, Stará Bystrica 4,6%), pričom ako je zrejmé z tabuľky, viac boli postihnuté obce v okolí Žiliny a Kysuckého Nového Mesta ako obce horných a východných Kysúc. Fluktuácia obyvateľstva v nich bola totiž omnoho väčšia ako v izolovanejších horských kysuckých obciach a odľahlejších obciach Žilinskej kotliny.⁴⁷

Cholerová epidémia 1831 ⁴⁸				
Obec/mestečko	Úmrtnosť 1830	Úmrtnosť 1831	Úmrtnosť 1832	Úmrtnosť 1833
Starohradské panstvo				
Varín	87	383	89	95
Belá	111	302	116	135
Budatínske panstvo				
Kysucké Nové Mesto	223	753	244	309
Brodno	34	176	61	52
Strečnianske panstvo				

⁴⁶ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*, s. 247 – 248.

⁴⁷ Napríklad Varín, Kysucké Nové Mesto, Nová Bystrica atď. FamilySearch.org: *Obecné matriky skúmaných obcí*. [citované 25. februára 2015]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1942-22628-17873-55?cc=1554443&wc=9P32-ZJM:107654301,114337401,163565501,163565502#uri=https%3A%2F%2Ffamilysearch.org%2Frecapi%2Fsorted%2Fwaypoint%2F9P33-ZNL%3A107654301%3Fcc%3D1554443>>; ŠA BY, Zbierka cirkevných matrik, Matrika zomrelých Čadca 1808 – 1869, vol. no. 98.

⁴⁸ FamilySearch.org: *Obecné matriky skúmaných obcí*. [citované 25. februára 2015]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1942-22628-17873-55?cc=1554443&wc=9P32-ZJM:107654301,114337401,163565501,163565502#uri=https%3A%2F%2Ffamilysearch.org%2Frecapi%2Fsorted%2Fwaypoint%2F9P33-ZNL%3A107654301%3Fcc%3D1554443>>; ŠA BY, Zbierka cirkevných matrik, Matrika zomrelých Čadca 1808 – 1869, vol. no. 98.

Čadca	132	447	165	307
Raková	91	206	93	149
Gbelianske panstvo				
Terchová	137	289	136	121
Dolná Tižina	39	113	42	41
Tepličianske panstvo				
Stará Bystrica	136	336	117	188
Nová Bystrica	108	202	100	177

Cholera mala charakteristické príznaky. Postihnutému sa zovreli pery a kútiky úst mu previsli nadol. Koža na celom tele vyschla a stala sa nepružnou. Ďalším príznakom bol nepravidelný pulz, ktorý sa neskôr veľmi spomalil. Typickým prejavom boli silné krvácavé hnačky a hlboký pokles teploty pod normálnu úroveň. Oči chorých boli hlboko vpadnuté. Po prvotnom prejave príznakov nasledovala v priebehu dvoch až troch dní smrť. V určitých prípadoch však i do niekoľkých hodín. Liečenie zaužívanými postupmi (seknutie žily, či podávanie prostriedkov na dávenie), chorobu ešte urýchlilo. Nepomáhali ani dezinfekčné prostriedky vo forme roztoku octu, chlórového vápna, chloridu sodného, či sanitory. Rovnako nezaberalo ani vydymovanie domov, bytov, osôb a tovaru.⁴⁹

V Žilinskom slúžnovskom obvode sa ľudí pokúšali liečiť i zvýšenými dávkami mäsa,⁵⁰ čím sa pravdepodobne snažili zastaviť hnačku. S podobným úmyslom sa chorým dávalo aj obilie.⁵¹ Ako liečebné prostriedky sa používali i borovičkový olej, ocot a korenie.⁵² Ľudia sa v beznádeji a bezvýslednej snahe zastaviť šírenie choroby obracali i na Boha, prostredníctvom platenia mnohých svätých omší.⁵³ Obce sa snažili aspoň trochu pomôcť aj početným sirotám, ktoré cholera zanechala, popri

⁴⁹ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*, s. 245 – 247.

⁵⁰ „1 Septembris po učinienem computje za maso wcsas Chollery pre nezdravich wzate U 105 17,50“ MNL: Szunyogh család 1549 – 1876 (P 647), k. 33 – 54.

⁵¹ „Jako chodel Kašubjak pre obilje, ktere sa medzi nezdravich rozdělilo na 3 dostal 1,50“ ŠA BY: PT, k. 16.

⁵² „Wedle Svedecztoa pana Dvochodneho že sme w Žiline Borovicskovy Olej, Oczet a Koreny Braly zaplately sme 4,75“ ŠA BY: PT, časť z fondu Ilešházy Trenčín, nespracované.

⁵³ „abi p. Boch Cholera od celej obce odwaratel“ ŠA BY: PT, k. 16.

zabezpečení ich ďalšej výchovy,⁵⁴ aj menšími finančnými dotáciami.⁵⁵ Cholera zabíjala celé rodiny a dokázala vyhubiť v krátkom čase celé osady, kde sa ich obyvatelia nakazili navzájom.⁵⁶ Ľudia sa v období jej šírenia radšej vyhýbali cestovaniu,⁵⁷ zásobovanie a obchod boli načas ochromené.

V roku 1833 boli panstvá v severnej časti Trenčianskej stolice opäťovne postihnuté choleroou epidémiou. Nákaza prepukla v niektorých mestečkách (Kysucké Nové Mesto, Čadca), ale nevyhli sa jej ani daktoré vidieckej oblasti (Bystrická dolina). Choroba sa šírila hlavne počas jarých a letných mesiacov. Mortalita sa pod jej vplyvom v postihnutých oblastiach zvýšila v priemere o 50 – 100%.⁵⁸

V matrikách zomrelých sa často ako príčina smrti uvádza výraz suchoty. Bolo to vtedajšie označenie pre tuberkulózu, ktorá i v tomto období permanentne pripravovala o život veľký počet ľudí.⁵⁹ Tých však sužovali i ďalšie neduhy dýchacej sústavy, ktoré zvyčajne pomenovávali jedným názvom – kašeľ. Išlo pritom o široké spektrum rôznych na ten čas smrteľných ale i neškodných chorôb. Pri množstve interných, kožných, psychických, detských i dojčenských chorôb bývala diagnóza nepresná, ich pôvod bol neznámy a liečenie neefektívne. Navyše poddaní väčšinou pomoc lekára ani nevyhľadali.⁶⁰ Často sa spoliehali na ľudové liečiteľstvo a využívali služby olejárkov.⁶¹

⁵⁴ Čo im v spolupráci s panstvom vyplývalo z urbára. REBRO, K.: *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*, s. 463.

⁵⁵ „Polutuwała Obec Siroti Adama Syusinsky 0,50“ ďalej „Polutuwała Obec Siroti Lodnanek Gyura Wojaka 0,50“ ďalej „Polutuwała Obec Siroti Mihalika 1,0“ ŠA BY: PT, k. 16.

⁵⁶ „My na spodku podpisany Urad Mestečka Csattze znamo czinime Timto pismom že jsme vyšly na Rolu Sedlakova Rečenu Do Saduca kde vimrely Ludja jedine zostalo Dvoje Dety“ ďalej „Gazda Juro Tuszko rečeni kteri nastraslivu Nemoc cholera aj zmanželku zemrel zanechaice posebe aj siroti Tojest jeden je vstave Vojenskem Troje ich zustava pri strikovi Janovi Tuszkovi.“ ŠA BY: PBS, k. 75.

⁵⁷ „Roku tehoto 1831 chtel pre nebespečnost ale času a nesčasnej nemoce naspatek sem sa wratit musel“ ŠA BY: PG, k. 13 – 46.

⁵⁸ Porovnaj s tabuľkou 1833 – 36.

⁵⁹ FamilySearch.org: *Obecné matriky skúmaných obcí*. [citované 25. februára 2015]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1942-22628-17873-55?cc=1554443&wc=9P32-ZJM:107654301,114337401,163565501,163565502#uri=https%3A%2F%2Ffamilysearch.org%2Fsearch%2Fsearch%2Fwaypoint%2F9P33-ZNL%3A107654301%3Fcc%3D1554443>>; ŠA BY, Zbierka cirkevných matrik, Matrika zomrelých Čadca 1808 – 1869, vol. no. 98.

⁶⁰ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*, s. 133 – 134.

⁶¹ JUNAS, J.: *Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku*, s. 16.

Bežným úkazom bol napríklad trachóm, bakteriálna infekčná choroba oka, ktorá bola častou príčinou oslepnutia. Súvisela hlavne so zlými hygienickými podmienkami. Dôvodom bolo časté ustajňovanie dobytká a sliepok vo vlastných príbytkoch, slabá osobná hygiena, chudoba a premnožený hmyz v obydliach.⁶² Ďalšími chorobami, ktoré prakticky permanentne ohrozovali obyvateľstvo boli napríklad vodnatieľka, záškrt, tetanus, antrax, skorbut, svrab, rozličné pohlavné choroby a podobne.⁶³

Alkohol ako nový sociálny problém

Veľkým problémom, ktorý trápil hlavne Kysucké oblasti, bol alkoholizmus.⁶⁴ Chudobný ľud si ním aspoň na chvíľu spríjemňoval svoje ťažké položenie. V účtovných záznamoch je mnoho zmienok o pálenke, víne a účtoch za ne. Častovalo sa pri každej možnej príležitosti. Pri príchode poslov či vojakov a aj pri obecných záležitostiach typu výberov daní a skladania celoročných účtov. Pilo sa pri rôznych pracovných činnostiach, jednak ako súčasť odmeny pracovníkov pri opravách fár, škôl a kostolov, ale i pri poddanských robotách ako povzbudenie a odmena pracujúcim ľuďom („čeladi“). Nehovoriac o verbovačkách vojakov, kde sa obecné účty v krčme dostávali na značnú sumu.⁶⁵

Počas prvej polovice 19. storočia spotreba alkoholu v celom Uhorsku prudko stúpala. Chudobné obyvateľstvo v ňom čoraz častejšie hľadalo útechu. Alkoholizmus zachvacoval celé kraje a poddaní sa tak dostávali

⁶² Obecný úrad Nová Bystrica: *Obecná Kronika Novej Bystrice*.

⁶³ FamilySearch.org: *Obecné matriky skúmaných obcí*. [citované 25. februára 2015]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1942-22628-17873-55?cc=1554443&wcc=9P32-ZJM:107654301,114337401,163565501,163565502#uri=https%3A%2F%2Ffamilysearch.org%2Fsearch%2Fcard%2Fwaypoint%2F9P33-ZNL%3A107654301%3Fcc%3D1554443>>; ŠA BY, Zbierka cirkevných matrik, Matrika zomrelých Čadca 1808 – 1869, vol. no. 98.

⁶⁴ Nad pijatiku tunajšieho ľudu sa rozhorčuje Starobystrický rodák Anton Bielek ešte i v roku 1888 v súvislosti s prepuknutím tzv. drevnej zlatej horúčky na Kysuciach: „Čo Popper robil vo veľkom, to arendátor nakoľko mu sily dopúšťaly, a tieto veru padly na váhu, lebo rátať nezaujúci, dobrý, ľahkomyselný, ľahkoverný Kysučan to, čo zarobil z odpredaného dreva, na dobre platenom prenájme, na koňoch, to s malými výnimkami zas nechal v krčme, tak že Kysuce pre takých obchodníkov staly sa Eldorádom, pre náš ľud však rybníkom, v ktorom on potácal sa v pálenom a podobných špirituosách. Kysuce podobaly sa ohromnému skladišťa dreva a jich krčmy Kannanom ľahkého, nezaslúženého zbohatnutia.“ BIELEK, Anton: Kysuce – národohospodárska črta. In: *Národné Noviny*. 1888, roč. 19, s. 2.

⁶⁵ ŠA BY: PT, k. 3 – 37; ŠA BY: PBS, k. 54 – 390; MNL: Szunyogh család 1549 – 1876 (P 647), k. 33 – 54; ŠA BY: PG, k. 13 – 46; ŠA BY: SP, k. 1 – 58.

do područia krčmárov.⁶⁶ Príčin jeho vzostupu bolo hneď niekoľko. Jedným z nich bola snaha panstiev o zvyšovanie ekonomických príjmov budovaním množstva nových krčiem koncom 18. storočia, ktoré boli zásobované zväčša výhradne ich pálenicami a pivovarmi. Zvýšené budovanie krčiem bolo ovplyvnené príchodom čoraz väčšieho počtu židovského obyvateľstva z Moravy a Haliče, ktoré bolo lepšie kvalifikované na ich prevádzku obchodným nadaním, gramotnosťou a platobnou spoľahlivosťou. Panstvám takto odpadli náklady a problémy spojené s vlastnou prevádzkou krčiem a významne vzrastali ich príjmy či už z prenájmu, ale hlavne z predaja väčšieho množstva alkoholu.⁶⁷ Toto ešte umocnila obilná kríza, ktorá vypukla po skončení napoleonských vojen v druhej dekáde 19. storočia, keď sa snažili zemepáni straty nahradiť zvýšeným pálením obilia a výrazným nárastom pestovania zemiakov, z ktorých sa následne tiež vyrábala pálenka. Negatívne začali byť vnímaní značnou časťou spoločnosti i židovskí árendátori, na ktorých sa nazeralo ako na príživníkov, ktorí ožobračovali poddanské obyvateľstvo.⁶⁸

Za ďalšiu príčinu vzrastajúcej konzumácie alkoholu slovenské vlastenecké prostredie označovalo neslobodné postavenie roľníkov, ktorých mali nútiť, prípadne navádzať na pitie alkoholu priamo zemepáni. Aj to bol jeden z argumentov k likvidácii poddanských vzťahov a urbára. Ako ďalšiu príčinu uvádzali národnú neslobodu, ktorá umožňovala držať slovenské obyvateľstvo v nevedomosti a bránila jeho kultiváciu.⁶⁹

Za účelom znižovania alkoholizmu boli v Žilinskom slúžnovskom obvode, podobne ako v iných častiach Slovenska, zriaďované spolky miernosti. Boli založené napríklad v Kysuckom Novom Meste, Čadci, Staršej Bystrici, Krásne nad Kysucou, Oščadnici.⁷⁰ Ich členská základňa bola pomerne početná. Napríklad spolok v Kysuckom Novom meste mal 2600

⁶⁶ NOVOTNÝ, Jan: *Vývoj priemyselnej výroby na Slovensku v prvej polovici 19. storočia*. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1961, s. 223.

⁶⁷ ŠA BY: PT, k. 3 – 37; ŠA BY: PBS, k. 54 – 390; MNL: Szunyogh család 1549 – 1876 (P 647), k. 33 – 54; ŠA BY: PG, k. 13 – 46; ŠA BY: SP, k. 1 – 58.

⁶⁸ ŠKVARNA, Dušan: Masová konzumácia destilátov a zápas s ňou v polovici 19. storočia. In: BAĎURÍK, Jozef – KÓNYA, Peter – PEKRNÍK, Radovan: *Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska*. Prešov : Lana, 2001, s. 140 – 141.

⁶⁹ ŠKVARNA, D.: Masová konzumácia destilátov a zápas s ňou v polovici 19. storočia, s. 141.

⁷⁰ FRANKOVÁ, Libuša: *Slováci v novom veku národov: 1780 – 1848*. 1. vyd. Prešov : Universum, 2006. 228 s. ISBN 978-80-89046-39-3. s. 52.

členov, v Starej Bystrici 2200, v Čadci 1600, v Oščadnici 1600, Krásne nad Kysucou 1200.⁷¹ K ich zakladaniu povzbudzoval obyvateľstvo priamo Ľudovít Štúr vo svojich príspevkoch o spolkoch miernosti uverejňovaných v Slovenských národných novinách.⁷²

Zakladané spolky miernosti možno rozdeliť z hľadiska ich zamierania do dvoch skupín. Umiernenejší typ sa zameriaval na odopieranie pitia destilátov a miernejšieho požívania ďalších omamných nápojov (vína, piva, kávy). Radikálnejší typ smeroval členov k odriekaniu všetkých opojných nápojov na určitý čas, prípadne navždy. Oba typy spolkov však svojich členov nabádali k absencii účasti na podujatiach, kde sa ponúkala pálenka, ďalej k odhováraniu okolia od jej pitia a okrem toho zaväzovali svojich členov neponúkať ju nikomu ďalšiemu. Z početných členských základní však reálne vydržala abstinovať, prípadne obmedzovať pitie alkoholu len pomerne malá časť členov. Početnosť týchto základní skôr možno vysvetliť z časti i určitou formou davovej psychózy (nadšenie zo vznešených chvíľ pri slávnostnej prísahe v kostole, strach pred autoritami atď.).⁷³

V spoločnosti sa pomerne rýchlo ustálilo hanlivé označovanie ľudí, ktorí prepadli pitiu alkoholu. V panstvách naprieč celým Žilinským slúžnovským obvodom získalo toto označenie podobu „korhel“, o čom svedčí jeho frekventované používanie: „*Že w Obczi ucinene kminstvo a lupestwo z časty sem vijavil a korhelstvo zbitecne na Utrati Dedinske sem nedopustal*“⁷⁴ ... „*jako Ožraty Korhel y z Janom Hažir rowne spalicamy donej sa daly*“ ... „*nass richtar roskaz dostal, ale on pomocy žadnej nedal, než samy ty který spolu korhelowaly takowego do Nižnej Krčmy nassej Swedly a tam ho aj powazaly*“ ... „*Ešte Minarik od Šenkara bi mohel satisfacttiu požadowat Šenkar pri Korhelow musi trepzliwi bit.*“⁷⁵ ... „*Nikdi sem panu uradnikowoy darmo nieprisel ponewač mna vždi ze swu običajnu ukrutnostu w jednostajnem korhelstwuy strapel*“⁷⁶

⁷¹ BUTVIN, Jozef: *Slovenské národnोजednocovacie hnutie (1780 – 1848)*. 1. vyd. Bratislava : SAV, 1965, s. 351.

⁷² Ich výber je dnes dostupný i online. [citované 28. februára 2015] Dostupné na internete: <http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1691/Stur_Politicke-state-a-prejavy/5>

⁷³ ŠKVARNA, Dušan: *Masová konzumácia destilátov a zápas s ňou v polovici 19. storočia*, s. 141 – 143.

⁷⁴ ŠA BY: PG, k. 13 – 46.

⁷⁵ ŠA BY: PBS, k. 54 – 390.

⁷⁶ ŠA BY: PT, k. 3 – 37.

Alkoholické nápoje však boli na konci novoveku vnímané i ako liečivo. Okrem vonkajšieho použitia na pohybové ústrojenstvo, boli alkoholické nápoje využívané i ako analgetikum.⁷⁷ Navyše sa pálenému prikladali liečivé účinky, napríklad i v rámci chorôb tráviaceho traktu, čiže boli podávané i chorým na dyzentériu a cholera, ale i zdravím ako prostriedok prevencie.⁷⁸ Pomerne veľkej obľube sa tu tešil borovičkový olej, ktorý bol sekundárnym produktom pri vypaľovaní borovičky.⁷⁹

Summary

Health conditions, epidemics and alcoholism in the northern part of Trenčín County on the threshold of Modern Ages

A qualified healthcare in the northern part of Trenčín county was still in the early 19th century for the general population rather difficult to reach. Large catchment area has been formerly managed with only a few trained doctors. Working in the field helped them healer-surgeons, pharmacists, childbirth babice and military sawbones. Nevertheless was qualified healthcare for the population mostly too expensive and searched it as a last resort. Mostly they relied on herbalism, folk medicine, and men producing medicated oil. The population at that time was bothering a variety of different diseases, while many of which ended in death. The situation has slowly improved over time, the number of doctors and hence their availability raised progressively. Nevertheless, also in this period epidemics of certain diseases decimated the population. Most difficult in this respect was an epidemic of cholera. However, the society began to worry even some new health problems, among which can be included at that time increasing dependence on alcoholic beverages.

⁷⁷ ŠA BY: PT, k. 3 – 37; ŠA BY: PBS, k. 54 – 390; MNL: Szunyogh család 1549 – 1876 (P 647), k. 33 – 54; ŠA BY: PG, k. 13 – 46; ŠA BY: SP, k. 1 – 58.

⁷⁸ „*Ponimo toho Maly zme rozkaz od Jeho Milosty Pana Uradnika aby nam Tepliczky Arendator Borovický Borovický M 32 dal ponevačs ale nas ze dna na Djen odkladal, tak zme od Nasjeho Krcsmara Wzaly a sicze pre Gazdov a pre nezdravich M 20 a x 40.....13,33*“ ŠA BY: PT, k. 15 – 17.

⁷⁹ ČAPLOVIČ, Ján: *Etnografia Slovákov v Uhorsku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 301 s. ISBN 80-08-02674-X. s. 149.

Dve pozoruhodné publikácie Samuela Jovankoviča

Dejepis v pedagogických dokumentoch a vo vyučovaní. Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 2012, 120 s. ISBN 978-80-8118-106-1.

Publikácia S. Jovankoviča predstavuje súbor siedmich odborných článkov. Zjednodušene ich možno rozdeliť na priamo zamerané na reformu, na postavenie a obsah dejepisu v Štátnom vzdelávacom programe (*Stav a problémy učebného predmetu dejepis na rozhraní tisícročia, Vyučovacie predmet dejepis v Štátnom vzdelávacom programe*) a ďalej na texty s rôznorodou tematikou aktuálnych problémov výučby dejepisu (*Oblúbené historické obdobia, oblúbené historické témy, Úvaha nad reformou pedagogických dokumentov dejepisu, Špecifické predmetové kompetencie vo vyučovaní dejepisu, Funkčná gramotnosť vo vyučovacom predmete dejepis, Kronika školy ako prostriedok rozvoja čitateľskej a vizuálnej gramotnosti*). Tieto texty dopĺňa záverečná správa gestora o pokusnom overovaní projektu: *Experimentálny model vyučovania dejepisu na gymnáziu so štvorročným štúdiom*.

Prvý článok (z r. 2004), analyzujúci stav a problémy dejepisu, je najrozsiahlejší. Autor v ňom podal historický prehľad najvýznamnejších zásahov do dejepisného vyučovania od 70. rokov 20. storočia, týkajúcich sa hlavne obsahových a metodických zmien tak na základných, ako aj na stredných školách. Prirodzene, viac priestoru venoval zmenám po roku 1989 – v 90-tych rokoch (1990, 1993, 1997), pričom upozornil napr. na posilnenie národných dejín tak, že v celkovom rozsahu začali tvoriť asi 50 % učebnej látky, na implementáciu cieľov súvisiacich s hodnotovou orientáciou (podľa Gloeckela) či na pestovanie zručností a schopností pri poznávaní historického materiálu. Pred Novembrom sa tento cieľ v praktickej výučbe na Slovensku realizoval minimálne, alebo vôbec nie. Postupne S. Jovankovič charakterizoval ďalšie zmeny v dejepisnom vyučovaní. Zvlášť sa zaoberal didaktickou analýzou obsahu predmetu, znížením výučby politických dejín a naopak posilnením vyučovania regionálnej histórie, kultúrnych, hospodárskych, sociálnych dejín i dejín národnostných menšín.

K nemenej významným zmenám vo výučbe dejepisu počas uplynulého štvrtstoročia patril aj trend redukcie starších dejín v prospech 19. a zvlášť výrazne 20. storočia, čím sa dejepis na Slovensku priblížil iným

krajinám, v ktorých učivo 19. a 20. storočia tvorí minimálne polovicu učebných obsahov predmetu. Dôsledkom trendu je napr. stav na 4-ročných gymnáziách, kde 19. – 20. storočie zaberá približne 2/3 učiva – po podľa mňa „nešťastnej“ tzv. Mikolajovej reforme z roku 2008.¹

Ďalším novým prvkom bola problematika európskych dejín, resp. európskej dimenzie v dejepisnom vyučovaní, podporovaná projektmi Rady Európy, v kontexte európskej identity Slovákov. Ďalej sa autor venoval problémom v oblasti výstavby dejepisu ako vyučovacieho predmetu (princípom pri koncipovaní učebných osnov), v oblasti metodiky (osvojovanie pojmov, rozvíjanie spôsobilostí a zručností), v oblasti učebníc a pomôcok (učebnice tzv. druhej generácie, rubriky učebníc, hodnotenie zmien v oblasti učebníc), v otázke medzipredmetových vzťahov a v medzinárodnom porovnaní tendencií vo výučbe dejepisu na Slovensku, v Chorvátsku a Rakúsku.

V ďalších článkoch publikácie sa S. Jovankovič zameril na reformu pedagogických dokumentov v priesečníku troch okruhov – ciele vyučovania dejepisu, výber a usporiadanie učebného obsahu a spôsoby didaktickej komunikácie (hľadanie rovnováhy medzi nadobúdaním historických vedomostí, rozvíjaním schopností kriticky analyzovať, interpretovať a hodnotiť historické pramene, ako aj rozvíjaním zmyslu pre históriu). Rada Európy v oblasti dejepisného vyučovania vydala celý rad odporúčaní, napr. zaradenie tém ako národnostné a etnické menšiny, migranti, ženy, deti, každodennosť atď., avšak (podľa mojej mienky) doteraz zväčša nenašli svoje miesto v učebniciach dejepisu. Nieže dejiny národnostných menšín na Slovensku, ale autorov učebníc *nezaujali* ani osudy Slovákov žijúcich v enklávach v blízkom zahraničí, na tzv. Dolnej zemi (v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku, Chorvátsku), kam sa v 18. storočí vysťahovala približne pätina obyvateľov z územia dnešného Slovenska.

V inom článku autor dôkladne rozobral tvorbu Štátneho vzdelávacieho programu z dejepisu (ISCED 2 a ISCED 3), zaoberal sa predmetovými a kľúčovými² kompetenciami a spôsobilosťami. Zdôraznil najmä

¹ Za jej bazálny problém v dejepise považujem radikálne zníženie časovej dotácie predmetu (prevažne jedna hodina týždenne na ZŠ a faktická likvidácia výučby dejepisu na stredných odborných školách).

² Spôsobilosti na celoživotné učenie sa, sociálne kompetencie, spôsobilosti riešiť problémy, občianske spôsobilosti, komunikačné spôsobilosti, pracovné kompetencie.

rozvíjanie chronologickej a priestorovej historickej perspektívy. Na článok nadviazal ďalším textom o špecifických predmetových kompetenciách vo vyučovaní dejepisu. Nový Štátny vzdelávací program obsahuje vzdelávací program z dejepisu, ktorý pozostáva z obsahového (tematické celky, témy, kľúčové pojmy) a výkonového štandardu (popisuje spôsobilosti, ktoré by mali žiaci preukázať po absolvovaní školskej dochádzky). Podľa Jovankoviča: *„...nie je to revízia starých učebných osnov a vzdelávacích štandardov z dejepisu. Ide o uplatnenie novej filozofie v pozeraní sa na význam, účel a cieľ vyučovania dejepisu ako vyučovacieho predmetu. To v praxi znamená, že sa upustilo od kopírovania preberania dejinných udalostí, historických faktov a javov, ako je to vo vedeckom ponímaní a vytvoril sa priestor na prispôsobenie týchto činiteľov na podmienky školy a potreby mladej generácie“* (s. 95).

Jovankovičove didaktickodejepisné články tvoria pozoruhodný súbor faktografie a úvah rozhladeného a skúseného didaktika dejepisu, spolutvorcu pedagogických dokumentov a pracovníka Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Každý záujemca o problematiku dejepisného vyučovania, najmä učiteľ, nájde v uvedenej publikácii celý rad podnetov pre skvalitnenie výučby dejepisu, ako aj pre hlbšie porozumenie predmetu dejepis.

Z minulosti vojvodinských Slovákov. Štúdie, články, portréty, prednášky, recenzie a spomienky. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2014, 236 s. ISBN 978-973-107-093-3.

Tak ako udáva podtitul, publikácia predstavuje súbor rôznorodých textov S. Jovankoviča, rodáka z Báčskeho Petrovca a nepochybne znalca problematiky dejín vojvodinských Slovákov. Autor v knihe sústredil zväčša už publikované texty v niekoľkých zborníkoch a periodikách, napr. v Ročenke Spolku Slovákov z Juhoslávie. Prvú časť tvoria štúdie a odborné články, v ktorých autor spracoval nasledovné témy: rozvoj remeselníctva v Petrovci do 1. svetovej vojny, Poradný výbor Slovákov Dunajského bánstva, odbojové žurnalistické aktivity Jozefa Marčoka-Dragutina počas 2. svetovej vojny, problematika reemigrácie Slovákov z Juhoslávie v rokoch 1945 – 1948 (ktorú rozvinul aj prostredníctvom spomienok repatriantov),

historické texty na stránkach časopisu *Nový život*, parlamentný prejav Igora Branislava Štefánika v Belehrade z dňa 23. marca 1919.

V prvej štúdii S. Jovankovič správne konštatoval, že: „*Remeselnícka výroba sa na Dolnej zemi vyvíjala oneskorene voči tým častiam Slovenska, odkiaľ sa Slováci prisťahovali. Vo svojich začiatkoch sa dediny slovenských kolonistov tu vyvíjali ako veľké dolnozemske osady, a nie ako osady mestského typu. Bolo to kvôli tomu, že hlavným a dlho jediným zamestnaním slovenského obyvateľstva bolo poľnohospodárstvo*“ (s. 8). V časovom slede rozpracoval históriu remesiel v Petrovci jednak podľa odbornej literatúry, jednak podľa archívnych prameňov. Popísal vznik cechu roku 1842 a postupne ďalšiu spoločenskú organizovanosť remeselníkov, vznik družstva *Gazdovský spolok* (1846) a neskôr po zrušení cechov *Priemyselného spolku Petrovec* (1886) a jeho aktivity, tak ako sa javia v svedectve zápisníc. Upozornil, že petrovskí remeselníci zohrali významný zástoj aj v oblasti kultúry a osvety, zúčastňovali sa činnosťou *Nedeľnej školy* (1845), na ochotníckom divadelníctve (1866) či v *Priemyselnom čítacom kruhu* (1897), ako aj v ďalších spolkoch. V štúdii o *Poradnom výbore Slovákov* autor hodnotil význam a zmysel činnosti slovenských aktivistov na čele s Jánom Bulíkom po vyhlásení kráľovej diktatúry (1929) a ich cestu k zorganizovaniu *Maticy slovenskej* v Juhoslávii a jej viacrozmerným aktivitám.

Druhá časť práce obsahuje portréty či prehľadové biografie významných osobností. Konkrétne: hrdinov protifašistického odboja Janka Čmelíka (zo Starej Pazovy),³ Ignáca Batrneka-Maliho (rodáka z obce Čepín pri Osijeku), Janka Bulíka (z Kovačice), zároveň organizátora slovenského života vo Vojvodine, a Jozefa Marčoka-Dragutina (z Hložian), spisovateľa Jána Čajaka st., Jozefa Miloslava Hurbana, lekára a historika Janka Šafárika, ako aj osvietenca, „srbského Sokrata“ Dositeja Obradovića (ktorý napr. študoval aj na gymnáziu v Modre). V tretej časti S. Jovankovič zhrnul svoje prednášky a privety, čoby činovník kultúrno-spoločenského diania Slovákov vo Vojvodine a v *Spolku Slovákov z Juhoslávie na Slovensku* (kam presídlil r. 1992),⁴ a v ďalšej časti sumarizoval svoje recenzie publikácií Jána Kmefa, Anny Peterskej a Ljubivoje Cerovića (autora publikácie *Srbi na Slovensku*, 1999).

Zaujímavú poslednú časť knihy tvoria autorove spomienky ako

³ Jeho meno nesie slovenská základná škola v Starej Pazove.

⁴ Vytvoril tradíciu spolkových ročeniek.

člena prípravného (Iniciatívneho) výboru, týkajúce sa procesu znovuoobnovenia pôvodnej Matice slovenskej v Juhoslávii (1932 – 1948) v kontexte vážnych vnútropolitických problémov krajiny v čase rozloženia komunistického režimu, kulminujúceho nacionalizmu, intolerancie a zmien v zákonodarnej oblasti v neprospech národnostných menšín (1990). Preto aj v tej dobe napísal: „*Nacionálne záujmy slovenskej národnosti nie sú a nesmú byť v kolízii s Ústavou, zákonmi a s racionálnymi záujmami národov a národností Juhoslávie. To znamená, že Matica a pomocou nej slovenská národnosť nesmie viesť aktivity na úkor nacionálnych práv iných národov a národností a za nijakých okolností nesmie viesť politiku separatizmu, nacionálneho uzatvárania sa a sebestačnosti*“ (s. 198-199). Smerom do vnútra komunity vyvracal isté obavy a zdôraznil, že obnovením Matice „*nikto nemá na mysli obnovenie centralizovaného, dirigovaného školského, kultúrneho a iného života Slovákov v Juhoslávii. Časy pre také niečo už sú za nami, a preto sa toho netreba báť. Naším cieľom je vlastnými silami, schopnosťami a možnosťami pokúsiť sa usmerňovať svoj národnostný život v prvom rade v oblasti kultúry, ale aj školstva, umenia, prosté všade tam, kde sa náš ľud môže a má právo prejaviť ako nacionálny subjekt.*“ Autor podrobne v spomienkach charakterizoval všetky podstatné udalosti a kroky vedúce k ustanoveniu Matice a vymenoval účastníkov tohto procesu (autor v tom čase pracoval ako výskumný pracovník a kustód Historického múzea v Novom Sade, bol tajomníkom Historickej spoločnosti Vojvodiny).

Inšpirovaný materiálmi novo konštituovaného Demokratického spoločenstva vojvodinských Maďarov a Deklarácie Demokratického zväzu Slovákov a Čechov v Rumunsku (založeného 4. januára 1990) vypracoval návrh s názvom *Matica slovenská v SFRJ*, ktorý predstavil účastníkom stretnutia v Divadle VHV v Petrovci 29. januára 1990. Následne vznikla prípravná tzv. Platforma, realizovala sa podpisová akcia, bol vypracovaný Štatút, riešili sa personálne a iné otázky atď. – až napokon bola Matica slovenská v Juhoslávii zriadená 5. augusta 1990. Napokon S. Jovankovič v závere uviedol: „*Môj prínos hodnotím skoro ako zanedbateľný, je iba malínským kameňkom v mozaike. Nič by som ani ja, ani iní smeli iniciátori neurobili bez veľikánskeho oduševnenia a ochoty širokých ľudových mäs, občanov všetkých profesií a zo všetkých slovenských prostredí vojvodinskej roviny*“ (s. 213).

Jovankovičova publikácia *Z minulosti vojvodinských Slovákov* má potenciál byť výborným zdrojom informácií pre všetkých záujemcov o dejiny dolnozemskej Slovákov, predovšetkým historikov, novinárov, učiteľov aj študentov.

Miroslav Kmeť

Samo Tomášik (8. 2. 1813 – 10. 9. 1887). Zborník z konferencie 8. 2. 2013 v Chyžnom. Ed. Miroslav Bielik. Martin : Matica slovenská, 2013, 128 s. ISBN 978-80-8128-101-3

Gemerská obec Chyžné v spolupráci s Maticou slovenskou pri príležitosti 200. výročia narodenia evanjelického kňaza Sama Tomášika (8. 2. 1813 – 10. 9. 1887) usporiadala v dňoch 7. až 9. februára 2013 slávnostný program spojený s odbornou konferenciou, ktorej výstupom je recenzovaný zborník, obsahujúci 10 štúdií. Na skromných 128 stranách kolektív autorov priblížil okrem životných osudov portrétovaného aj jeho literárny a historický prínos.

Zborník možno tematicky rozdeliť na príspevky z oblasti histórie, filológie a literárnej histórie. Niet divu, že väčšina referujúcich upriamila svoju pozornosť na literárnohistorickú stránku diela Sama Tomášika, keďže s jeho menom sa spája hymnická pieseň *Hej, Slováci!* a niekoľko desiatok historických próz z dejín Gemera. Jeho život a dielo priblížila štúdia Miloša Klátika (generálny biskup ECAV na Slovensku). Popri základných životopisných údajoch o rodine a štúdiách S. Tomášika autor venoval aj pozornosť jeho cirkevno-literárnej činnosti. Na škodu veci sa autor nevyhol vyjadreniam, ktoré nepodložil relevantným prameňom, napr. odsúdenie Tomášikovej prvej manželky Honoráty z rozpadu manželstva.

Miriam Viršínská (Pedagogická fakulta UK v Bratislave), odborníčka na dejiny evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, predstavila *Cirkevno-politické pôsobenie Samuela Tomášika*, ktoré sa odohrávalo na pozadí jeho boja proti vzrástajúcej sa maďarizácii v Gemerskom senioráte. Vyzdvihla Tomášikovu spoluúčasť na príprave Slovenského prestolného prosbopisu (1842), iniciovaného superintendentom Pavlom Jozeffym ako obrany pred maďarizačnými prejavmi v evanjelickej cirkvi. Za hlavný Tomášikov prínos v tejto oblasti však považovala jeho výchovno-vzdelávaciu a osvetovú činnosť a jeho účasť pri riešení školskej otázky začiatkom 50. rokov 19. storočia z pozície dekana, gemerského seniora a školdozorca.

S Tomášikom ako autorom romantických historických próz oboznamuje čitateľov literárna teoretička Gabriela Mihalková (Filozofická fakulta Prešovskej univerzity) štúdiou *Naračné špecifiká tvorby Samuela Tomášika*. Zvláštnu pozornosť venovala najmä regionálnej inšpirácii Gemera, jeho histórie (hrad Muráň) a prírodných dominánt (končiare Kráľova

hoľa, Kohút; rieka Hron).

Informácie z inej oblasti prináša text knihovníka Milana Gondu *Historické prózy Sama Tomášika zo súčasného hľadiska*. Autor sa zamerl na čítanosť a dostupnosť Tomášikových literárnych diel v regionálnych knižniciach v Hnúšti, Revúcej, Jelšave, Rimavskej Sobote a Tisovci. Podľa Milana Gondu záujem o Tomášikove diela je malý, čo potvrdilo i elektronické hlasovanie na portáli Zlatý fond SME. Napríklad v porovnaní s víťazom hlasovania, Chalupkovou romantickou básňou *Mor ho!*, za ktorú hlasovalo 4685 čitateľov, vykazuje Tomášikova literárna tvorba u mladej generácie značný deficit. Jednou z príčin tohto markantného rozdielu môže byť skutočnosť, že diela, ktoré sú na internete „zavesené“ dlhšie, majú, prirodzene, väčší počet hlasov. Podľa nás však rozhodujúci faktor tkvie po prvé v rozdielnej kvalite prác oboch autorov, po druhé, že báseň *Mor ho!* je stálicou povinnej literatúry v školách.

Jazykovou situáciou v 40. rokoch 19. storočia a postojom Sama Tomášika ako člena jazykového výboru spolku Tatrín ohľadom kodifikácie novej podoby slovenčiny sa zaoberal Ján Kačala (Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty UK) v príspevku *Filologický rozbor Tomášikových návrhov na reformu Štúrovho pravopisu*. Na jednej strane vyzdvihol Tomášikovu vecnú a uvážlivú argumentáciu, ktorá prispela aj k zjednoteniu slovenského pravopisu (1. zakončenie základného tvaru minulého času sloviess v mužskom rode na -l a 2. prípony -ého, -ému v genitíve, datíve a akuzatíve prídavných mien typu pekného, peknému), na strane druhej však upozornil i na jeho záporné postoje (napr. nesúhlas s dvojhĺskami).

Rozpačito vyznieva text Zuzany Bukovenovej zo Slovenského literárneho ústavu Matice slovenskej *Samuel Tomášik a jeho vplyv na mladú generáciu*. Podľa nášho názoru krátky príspevok nepostihol autorkin zámer, pretože v konečnom dôsledku sa jedná o kompilát hodnotiacich postojov a názorov rôznych literárnych historikov (Vlček, Vilikovský, Pražák a i.) na Tomášikovu tvorbu a jeho osobu.

O komparáciu historických dejov opisovaných v Tomášikových literárnohistorických prácach s poznatkami súčasnej historickej vedy sa pokúsil Ján Jakubej (Katedra histórie UKF v Nitre) príspevkom *Samo Tomášik a jeho vnímanie zašlých vekov*. Za nešťastný považujem spôsob, akým autor postupoval. Z Tomášikových prác vybral len závažné historické udalosti

a potom ich podrobil historiografickému rozboru, pričom na prvý pohľad ani nie je jasné, ktoré Tomášikove diela analyzoval. Oceniť však musíme heuristickú prípravu autora.

To sa však nedá povedať o nasledujúcom príspevku Martina Weissa, ktorému stačili štyri publikácie, aby formou akýchsi paralelných životopisov načrtol osudy Sama Tomášika a Sama Chalupku od študentských čias až po účasť v spolkoch Vzájomnosť a Tatrín. Paralelu medzi bernolákovcom Jurajom Fándlym a evanjelikom Tomášikom sa snažil hľadať Marián Grupač, riaditeľ Slovenského literárneho ústavu Matice slovenskej. V príspevku „*Pil'ní pol'ní hospodár*“ z *Gemera... Samuel Tomášik – spojený s ľudom a krajinou*, zostavenom zväčša na dostupných elektronických zdrojoch sa pokúsil navodiť podobnosť medzi súkromným životom oboch národovcov, spočívajúci v záľube a propagácii poľnohospodárstva, ovocinárstva a včelárstva. Domnievam sa však, že takto koncipovaný príspevok i samotný obraz ich „civilného“ života je umelý až vyfabulovaný, pretože podobné aktivity sa spájajú s celým radom vzdelancov, čo súviselo s rozmachom pomológie a včelárstva v 19. storočí v Uhorsku.

Posledný príspevok sa venuje hymnologickej téme. Miloš Kovačka (Slovenská národná knižnica v Martine) zobral problematiku „zo široka“. Po teoretickom úvode pozvoľna prešiel k meritu veci, a to predstaveniu troch najznámejších a najdôležitejších hymnických piesní: Tomášikovej Na Slovany (Hej, Slováci!), Matúškovej Nad Tatrou sa blýska a Kuzmányho Kto za pravdu horí (Sláva šľachetným). Štúdiu, ktorá zachytáva dopad týchto hymnických piesní v priereze slovenských (i československých) dejín, možno do značnej miery chápať i ako obratný výpad proti spochybňovačom štátnej hymny. Hodnovernosť príspevku okrem miestami emocionálne ladeného textu znižuje skutočnosť, že v ňom absentuje poznámkový aparát, o to viac, že sa v texte odvoláva na iných autorov.

Mimochodom, problémy s odkazovaním na zdroje vykazuje väčšina príspevkov. Nejednosť citovania, tematická nepreviazanosť jednotlivých textov či absencia medailónov o autoroch odrážajú slabú redakčnú úpravu zborníka. Na škodu veci zostavovateľ neponúkol čitateľovi obrazovú prílohu, a tak jediný estetický dojem vyvoláva pútavá obálka s portrétom Sama Tomášika. Zborník postavený zväčša na sekundárnej literatúre, voľne dostupných on-line zdrojoch a edovaných prameňoch v žiadanom smere neodzrkadľuje výsledky súčasnej slovenskej historiografie.

Napriek tomu, že konferenciu zorganizovala Matica slovenská, nenájdeme v zborníku príspevkov osvetľujúci úlohu a aktivity Samuela Tomášika v matičnom období. Na záver nám ostáva konštatovať, že konferenčný zborník vyznieva tematicky a obsahovo ako nehomogénne dielo. Je viac pripomenutím si podielu S. Tomášika pri formovaní moderného slovenského národa ako jeho hlbším poznaním.

Tomáš Adamčík

MIČKO, Peter: *Hospodárska politika Slovenského štátu (Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938 – 1945)*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, 314 s.

Kniha Petra Mička s rovnakým názvom vyšla už v roku 2010. V roku 2014 sa autor rozhodol publikovať jej nové, rozšírené a upravené vydanie. Zmien nastalo hneď niekoľko. Čitateľ si po jej otvorení ako prvé všimne, že sa za každou kapitolou nachádzajú prílohy vo forme fotografií. V predošlom vydaní boli vsadené do textu. Teraz sú všetky umiestnené za príslušnými kapitolami, takže si ich môže prezrieť, ešte kým má informácie v čerstvej pamäti.

P. Mičko rozdelil svoju knihu do piatich kapitol. Ich názvy zostávajú totožné s predchádzajúcim vydaním.

Prvá pomáha čitateľovi zorientovať sa v problematike hospodárstva na území Slovenska na prelome rokov 1938/1939. V týchto rokoch prešlo Slovensko výraznými zmenami v štátnom usporiadaní, ktoré sa odrazili na jeho ekonomickom chode. Autor vysvetľuje, čo znamenala autonómia a následná samostatnosť Slovenska pre hospodársku politiku krajiny. Opisuje zmeny, ktoré museli nastať pri osamostatňovanom procese a zmluvy podpísané pri vytváraní prvých obchodných stykov štátu.

Nasledujúca, nosná kapitola monografie charakterizuje hospodárstvo prvej Slovenskej republiky medzi rokmi 1939 a 1943 zameriavajú sa na jeho najdôležitejšie odvetvia. Oproti prvému vydaniu sa v tejto kapitole nachádza viac podkapitol. Pribudli napríklad informácie o českých zamestnancoch na Slovensku, ktorí sa sem dostali ešte počas dvadsiatych rokov. Väčšina z nich začala postupne opúšťať svoje pracovné pozície už od vyhlásenia autonómie Slovenska, a tým uvoľňovať miesto pre potenciálnych slovenských zamestnancov. Ďalej sa má čitateľ možnosť dozvedieť o výstavbe infraštruktúry na Slovensku, najmä v priestore Pohronskej župy, o zahraničnom obchode krajiny či roľníckych družstvách. Gro kapitoly sa však zameriava na silnejúci nemecký vplyv na slovenské hospodárstvo a vzájomné dohody medzi týmito krajinami. Pri zabránení úplnému podriadeniu štátnej ekonomiky nemeckým záujmom zohral významnú rolu Imrich Karvaš. Tento kvalifikovaný národohospodár bol do čela Slovenskej národnej banky nominovaný pre svoje predpoklady, hoci nebol členom Hlinkovej slovenskej ľudovej

strany, ani zástancom rozpadu Československa. Pomocou účinného prerozdelenia finančných zdrojov pomohol Slovensku dostať hospodárstvo do stavu stability. Aj faktory, akými boli uzatvorené medzinárodné obchodné zmluvy a schopnosti Imricha Karvaša, priviedli Slovenskú republiku ku hospodárskej konjunktúre. Vďaka nej došlo k výraznému zníženiu nezamestnanosti.

Jedným zo spôsobov znižovania nezamestnanosti boli dočasné práce na výstavbe infraštruktúry, či práce robotníkov v zahraničí, najmä vo Veľkonemeckej ríši. Uvedená problematika Slovákov pracujúcich v Ríši, posielanie zárobkov rodinám na Slovensko a podmienky, v ktorých vykonávali svoje povolanie, je zatiaľ v slovenskej historiografii len málo prebádanou. Autor tak nielen napomáha k otvoreniu odbornej diskusie, ale prináša aj nové poznatky k danej téme.

Za najväčšie negatívum a zlyhanie ľudského faktoru môžeme považovať arizáciu židovského majetku, ktorú P. Mičko rozoberá na príklade drevárskych závodov vo štvrtej kapitole. Najskôr boli vo vedení podnikov ako menšinoví spoluvlastníci vedení aj občania židovskej viery, ale postupne ich podiely odkupovali slovenskí a nemeckí investori, až mali Židia nakoniec zákaz podnikat' a začalo sa s ich deportáciami. Do čela podnikov sa častokrát dostávali neschopní arizátori, ktorí v lacnom odkúpení podnikov sledovali vlastný profit a rýchle zbohatnutie. Krach niektorých menších firiem spôsobil úpadok štátneho hospodárstva.

Záver knihy pod výstižným názvom *Agónia republiky a úplné podriadenie slovenského hospodárstva nemeckým potrebám* je venovaný hospodárskej príprave Povstania v réžii Imricha Karvaša. Snaha premiestniť financie do banky v Banskej Bystrici dala základ pomoci povstalcom. Medzi dodané predmety patrilo oblečenie a topánky pre bojujúcich, ale aj benzín a nafta z bratislavskej Apollky. Po porážke Povstania sa slovenská ekonomika ocitla plne v područí nemeckých záujmov. Drancovanie slovenských hospodárskych zdrojov sa skončilo až kapituláciou Nemecka, čím sa satelitný vzťah Slovenska k nemu definitívne uzavrel.

V samom závere publikácie potešia najmä odborného čitateľa priložené situačné správy a hospodárske štatistiky z obdobia, ktoré monografia zahŕňa. Pripojený a využitý pramenný materiál s uvedenou podrobnou heuristikou podáva možnosti rozšírenia vedomostí pre laikov a rovnako aj odborníkov. Kniha P. Mička podáva prehľad hospodárskej

Anotácie

politiky na Slovensku od jesene 1938 až po máj 1945. Je určená pre historikov venujúcich sa danej problematike, študentom vysokých škôl, i pracovníkom v oblasti hospodárstva a širšej verejnosti. Bez zatracovania či glorifikovania prvej Slovenskej republiky alebo jej režimu podáva veľmi ľahko čitateľný nestranný prierez hospodárstva prvého samostatného štátneho útvaru Slovákov.

Katarína Ristveyová

GUBA, Ivan – SYRNÝ, Marek (zost.): Jozef Lettrich. Publicistika (1945 – 1948). Články. Prejavy. Rozhovory. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum, 2014, 532 s. ISBN 978-80-557-0835-5

Pre obdobie ľudovej demokracie v ČSR (1945-1948) sú príznačné dynamické zmeny v rámci politického, hospodárskeho a spoločenského života. Krehká parita Demokratickej strany (ďalej DS) a Komunistickej strany Slovenska (ďalej KSS) sa postupne zmenila nielen na neľútostnú konfrontáciu samotných politických strán, ale aj na konflikt dvoch protichodných koncepcií ďalšieho vývoja ČSR.

Konflikty, paradoxy a výzvy tohto krátkeho, ale súčasne výrazného obdobia slovenských dejín sú v súčasnosti spracované v rámci rozsiahleho portfólia odbornej literatúry. Z pier historikov vzišli monografie, štúdie a články podrobne rozkrývajúce povojnovú situáciu na Slovensku. Existujúca historiografická produkcia umožňuje čitateľom oboznámiť sa aj s pôsobením čelných predstaviteľov vtedajšieho verejného života. K najautentickejšiemu uchopeniu ich života a diela dochádza nielen prostredníctvom práce s odbornými textami (štúdie, autobiografie a pod.), ale predovšetkým štúdiom autentických článkov a prejavov uverejnených na stránkach dobových periodík. Zachované slovné alebo písomné vystúpenia politikov, ktorí zastávali kľúčové funkcie v ľudovodemokratickom režime, umožňujú bádateľom a záujemcom o historické poznanie získať vedomosti o dobovej situácii „z prvej ruky“. Práve sprístupnenie autentických materiálov pre širokú verejnosť je primárnym poslaním zbierky edovaných dokumentov *Jozef Lettrich. Publicistika (1945-1948). Články. Prejavy. Rozhovory*. Jedná sa o súhrn publikovaných článkov, prejavov a rozhovorov predsedu DS a súčasne predsedu SNR Jozefa Lettricha, v ktorých sa usiloval oponovať nástupu komunistickej totality a prezentovať ciele a priority činnosti DS. Vydaná Lettrichova publicistika je výsledkom spolupráce troch historikov – Mareka Syrného, Ivana Gubu a Vojtecha Čelka. Vydavateľom sa stalo nakladateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici Belianum. Uvedená publikácia vznikla v rámci grantu VEGA č. 1/0160/14 „Politické zmeny v rokoch 1945-1948 a ich dopad na povojnovú spoločnosť na Slovensku“.

Z formálneho hľadiska kniha pozostáva z troch tematických celkov. Prvú časť publikácie od autora Vojtecha Čelka tvoria tri state: teoretický

úvod (zoznamujúci čitateľa so základnými faktami o Lettrichovom živote), zoznam publikovaných textov a praktická edičná poznámka.

Historik Ivan Guba vypracoval druhý tematický celok, ktorý okrem článkov, prejavov a rozhovorov z rokov 1945 a 1946 obsahuje úvodnú štúdiu *Politický boj povojnových rokov 1945-1946 na stránkach dobovej tlače*. Na dvanástich stranách textu autor analyzuje vplyv politického diania na konkrétnu podobu publicistiky v období od oslobodenia Slovenska do volieb v máji 1946. Vývoj vzťahov KSS a DS sa totiž odrazil na obsahovom charaktere článkov v oficiálnych tlačových orgánoch týchto politických strán – v *Čase* (DS) a *Pravde* (KSS). Ivan Guba si všíma proces postupnej politickej polarizácie, ktorý naberal na obrátkach od začiatku roka 1946 v súvislosti s rýchlo sa blížiacimi parlamentnými voľbami. V štúdiu sú postupne rozkryté konkrétne zhody a rozdiely v publicistike obidvoch strán, čo ústi do komparácie použitej politickej rétoriky. Autor sa taktiež venuje popisu stratégie, pomocou ktorých KSS a DS ťažili politický kapitál z riešenia problémov povojnovej spoločnosti. V štúdiu sú uvedené príklady využívania demagogických tvrdení a konfrontačnej dikcie, typickej predovšetkým pre komunistickú dobovú žurnalistiku. Pre tlač DS bol naopak príznačný dôraz na vecný a pokojný priebeh predvolebnej kampane. Autor upozorňuje na fakt, že serióznosť demokratickej tlače umocňovali aj prejavy, články a úvodníky politikov DS. Spomedzi nich kultivovaným publicistickým štýlom vynikal práve dr. Jozef Lettrich.

Stať *Články, prejavy, rozhovory v roku 1945* zahajuje Lettrichov prejav *Slovenská národná rada odčičňuje národnú potupu zo 6. októbra 1938 a 14. marca 1939*, ktorý bol prednesený pri príležitosti prvého zasadania pléna SNR v oslobodenej Bratislave 15. mája 1945. Kapitola ako celok obsahuje dvadsaťšesť Lettrichových publicistických jednotiek. Čitateľ sa postupne zoznamuje s politickou líniou DS obohatenou o názorové a publicistické špecifiká predsedu tejto politickej strany. Značná časť zachovaných textov, publikovaných v *Čase*, bola prepisom Lettrichových prejavov, ktoré odzneli na manifestačných zhromaždeniach DS a počas verejných slávností (napríklad Prvý celonárodný zjazd DS v Turčianskom sv. Martine 8. júla 1945, dožinkové a národopisné slávnosti v Pezinku, slávnostná inštalácia mesta Piešťan 21. októbra 1945, 1. výročie Slovenského národného povstania). Nechýbajú ani reakcie na aktuálne udalosti. Predseda

DS napríklad ostro odsúdil pogrom na židovské obyvateľstvo v Topoľčanoch, pričom načrtol perspektívu represívnych aj preventívnych opatrení v záujme eliminácie podobných udalostí v budúcnosti. Rozporuplný dojem vyvolávajú články k príležitosti boľševickej revolúcie a šesťdesiatinám sovietskeho vodcu J. V. Stalina. Tematický celok končí úvodníkom Jozefa Lettricha k vianočným sviatkom z 24. decembra 1945.

Publikované verbálne aj písomné prejavy predsedu DS pochádzajúce z roku 1946 sa týkajú predovšetkým dvoch nosných tém: volieb do Ústavodarného národného zhromaždenia 26. mája 1946 a Lettrichovej cesty do USA. Portfólio článkov predvolebnej proveniencie čitateľa oboznamuje s ambíciami DS vo volebnom zápase a s reakciami predsedu DS na rozhárajúci sa predvolebný zápas politických strán. Po 26. máji 1946 následne vznikali v tlači povolebné vyjadrenia predstaviteľov DS, ktorí reflektovali výrazný volebný úspech strany v porovnaní s výsledkami dosiahnutými KSS. Druhý tematický okruh pozostáva z rozhovorov a prejavov pochádzajúcich z Lettrichovej cesty do USA. Okrem uvedených dvoch tém sú do zbierky publicistiky z roku 1946 začlenené rozličné prejavy prednesené na verejných zhromaždeniach a články v Čase týkajúce sa významných výročí alebo jubileí (napríklad laudatio podpredsedovi vlády a DS Jánovi Ursínymu).

Tretia časť publikácie začína textom historika Mareka Syrného *Spoločenský vývoj a politický boj v rokoch 1947, resp. 1948 na stránkach tlače demokratickej a komunistickej tlače*. Úvodná časť štúdie obsahuje charakteristiku základných ideologických aj prakticko-politických východísk KSS a DS, ktoré boli determinované predovšetkým víťazstvom demokratov vo voľbách do Ústavodarného národného zhromaždenia. Jej obsah pozostáva z tematickej analýzy portfólia článkov publikovaných v periodikách *Pravda*, *Čas* a *Nové prúdy* v období nasledujúcom bezprostredne po skončení vojnových udalostí. Autor rozbor ich politickej náplne uskutočnil v rámci šiestich ucelených podkapitol. Prvá podkapitola *Národné výbory* je zameraná na priblíženie útokov komunistickej tlače na činnosť demokratov - členov národných výborov - tvoriacich na Slovensku v týchto orgánoch po voľbách v máji 1946 väčšinu. Následne autor v druhej podkapitole *Pozemková reforma a znárodnenie* charakterizuje odraz sporu o realizáciu pozemkovej reformy na stránkach dobovej

tlače. O účelovom prístupe komunistov k právomociam slovenských národných orgánov sa čitateľ dozvedá v treťom tematickom celku *Česko-slovenský pomer a nová ústava*. Tlaku komunistov v tomto smere sa predstaviteľia DS usilovali čeliť snahou o zintenzívnenie vzťahov s českými nekomunistickými stranami (aj prostredníctvom demokratickej tlače) na báze ústavného a rovnoprávného vyriešenia česko-slovenského pomeru. Medzi najvýraznejšie zdroje politického napätia v rokoch ľudovej demokracie patrili problémy riešené v rámci štvrtého tematického celku – *Očista, retribúcia a proces s Jozefom Tisom*. Analýzou konkrétnych prípadov sa vynára zásadný rozdiel v spôsobe referovania o predmetných problémoch v komunistickej a demokratickej tlači. Zatiaľ čo pre tlačový orgán KSS *Pravda* bol charakteristický dôraz na radikálnu očistu od všetkých skompromitovaných osôb, v tlači DS bola zdôrazňovaná nutnosť vyrovnáť sa so zdiskreditovanými osobami vyváženým a spravodlivým spôsobom. Zmierlivosť a uvážlivosť demokratov následne iniciovala invectívy zo strany komunistických publicistov. Tento trend gradoval predovšetkým počas procesu s bývalým prezidentom 1. Slovenskej republiky dr. Jozefom Tisom. Marek Syrný dokumentuje výraznú priepasť medzi objektívnym spôsobom informovania o priebehu súdneho konania na stránkach *Času* a snahou KSS zamlčať vo svojom tlačovom orgáne akékoľvek poľahčujúce okolnosti a namiesto toho maximálne zdôrazniť mieru Tisovej viny. Predmetom predposlednej podkapitoly *Tzv. protištátne sprisahanie a jesenná politická kríza* je reflexia masívnej mediálnej kampane, ktorá vzišla z dielne KSS a časti bezpečnostných zložiek pod jej kontrolou. Čitateľ získa informácie o všeobecnom kontexte úsilia komunistov o verejnú diskreditáciu vedúcich osobností DS v polohe členov resp. účastníkov protištátnych zoskupení. Nasleduje introdukcia do priebehu tzv. jesennej politickej krízy, ktorá viedla k strate demokratickej väčšiny v Zbore povereníkov. Portfólio citovaných článkov zobrazuje skutočnosť, že práve denník *Pravda* predstavoval priestor, v ktorom komunisti verejne poukazovali na údajnú nespoľahlivosť DS. Terčom ostrej komunistickej kritiky sa v kontexte zásobovacích problémov taktiež stali povereníci za DS Martin Kvetko a Kornel Filo. Evidentná je postupná defenzíva demokratov, čo sa viditeľne prejavilo aj v rámci tlače. Autor však upozornil na mediálnu iniciatívu bezpečnostného referenta ústredia DS škt. Kukliša, ktorý sa v Nových prúdoch odvážil poukázať

na neprávosti spáchané vyšetrujúcimi orgánmi komunistami infiltrovaného VII. odboru Povereníctva vnútra počas vyšetrovania okolností „protištátneho sprisahania“. V závere štúdie Marek Syrný vykresľuje okolnosti zániku tlače demokratickej strany vo víre nastupujúceho monopolu moci komunistickej strany vo februári 1948.

Stať *Články, prejavy, rozhovory v roku 1947* organicky nadväzuje na výber textov z roku 1946. Úvodné texty sú totiž osobnou Lettrichovou bilanciou zrealizovanej cesty do USA. Zaujímavé sú laudátiá k jubileám Jána Lichnera, Jozefa Styka, Milana Poláka a Vavra Šrobára. Jozef Lettrich bol postupne nútený reagovať na eskalujúcu kampaň proti „reakcii na Slovensku“, ktorá vyvrcholila jesennou politickou krízou. Už v septembri 1947 čelil vlne kritiky (predovšetkým zo strany Zväzu slovenských partizánov) na konferencii odbojových zväzov v Bratislave 21. septembra 1947. Zdrojom podrobných informácií o riešení krízy vyvolanej demisiou komunistických povereníkov je Lettrichov prejav pochádzajúci zo zložitých rokovaní o novom zložení Zboru povereníkov.

Súbor článkov z roku 1948 predstavuje v kontexte nadchádzajúcich udalostí labutiu pieseň Jozefa Lettricha v pozícii predsedu DS. V tomto smere je významný predovšetkým jeho úvodník *Na cestu*, ktorý bol uverejnený v *Čase* 1. januára 1948. Napriek evidentnej komunistickej prevahe autor pre rok 1948 predpovedal priaznivý politický vývoj v znamení dokončenia Ústavy a uskutočnenia volieb do Národného zhromaždenia. V stati sa nachádza aj zápis obsiahleho prejavu *Politika demokratickej strany*, ktorý odznel na II. celoslovenskom zjazde DS v Bratislave 23. januára 1948. Úryvky pochádzajúce zo série okresných pracovných konferencií jednotlivých straníckych organizácií DS na strednom a južnom Slovensku uzatvárajú výber publikovaných dokumentov.

Publikáciu ukončuje dôkladný menný register a súpis použitej prameňnej základne a použitej odbornej literatúry. Na záver môžeme konštatovať, že vydanie Lettrichovej publicistiky napomohlo skvalitneniu podmienok pre dôsledné štúdium života a diela popredných osobností slovenskej politiky v 20. storočí.

Martin Gabčo

Správa z 1. slovensko-českej historickogeografickej konferencie s témou *Krajina písmom a obrazom*

Vedecký výskum v oblasti historickej geografie na Slovensku má v porovnaní so susednou Českou republikou len veľmi skromnú tradíciu. Systematickejší rozvoj disciplíny u nás spadá do obdobia na konci 60. rokov 20. storočia a je spojený predovšetkým s menom J. Žudela. Hoci s historickogeografickým zameraním prác či pracovnými postupmi a metódami vlastnými historickej geografii sme sa mohli stretnúť aj v niektorých prácach archeológov, geografov a historikov, možno konštatovať, že J. Žudel bol po dlhé roky prakticky jediným predstaviteľom tejto v súčasnej dobe už samostatnej vednej disciplíny na Slovensku. K výraznejšiemu oživeniu záujmu o disciplínu na Slovensku došlo až začiatkom nového tisícročia. Priaznivý rozvoj odboru bol spôsobený aj faktom, že predmet historická geografia sa vo väčšej miere dostal do študijných programov vysokých škôl na Slovensku. Jedným z pozitívnych výsledkov zvýšeného záujmu o historickú geografiu na Slovensku sú aj prvé vedecké konferencie zamerané na prezentáciu výskumov domácich bádateľov v tejto výskumnej oblasti.

Skutočne prvej historickogeografickej konferencii na Slovensku konanej 30. októbra 2014 v Nitre predchádzal 1. slovensko-český informačný seminár o historickej geografii na tému *Historická geografia v 21. storočí: Akademická disciplína verzus spoločenská prax* konaný rovnako v Nitre dva roky predtým, dňa 14. novembra 2012. Kým na tomto seminári zazneli spomedzi celkovo 8 príspevkov iba 2 od slovenských autorov, tak na minuloročnej konferencii poňatej opäť ako stretnutie slovenských a českých historických geografov bol pomer príspevkov medzi českými a slovenskými bádateľmi pre Slovensko o niečo priaznivejší. Spomedzi 18 nahlásených konferenčných príspevkov pochádzalo 7 od slovenských autorov.

Úvodný spoločný príspevok s názvom *Měnící se krajiny: Aktuální výzvy historickogeografického výskumu v Česku* predniesli spoločne riaditeľka Historického ústavu AV ČR E. Semotanová a P. Chromý. Úvodný príspevok konferencie za slovenskú stranu predniesla netradične doktorandka A. Mariássyová na tému *Odras francúzskej regionálnej školy v slovenskej historickej geografii*. Po diskusii nadväzujúcej na vstupné

prednášky nasledovali bloky ďalších kratších príspevkov rôznorodého zamerania. Medzi nimi sa nachádzali príspevky spracúvajúce jednotlivé výskumné témy tradičnými postupmi a metódami, tak aj príspevky na prvý pohľad menej tradičné s ambíciou priniesť nové a doposiaľ menej časté postupy výskumu historickej krajiny.

Do tejto druhej skupiny príspevkov možno zaradiť predovšetkým vystúpenia českých bádateľov, ktorí predstavili napríklad možnosti spracovania obrazu miestnej krajiny a jeho symbolického významu na príklade náhrobkov z českých cintorínov (Z. Kučera, M. Kašková, S. Kučerová, R. Riezner, J. Bláha), zaoberali sa problematikou symboliky miest a regiónov ako zdroja historickogeografických informácií na príklade oblasti Liberecka (M. Šifta), či realizovali rozbor školských učebníc ako nástroja formovania obrazu krajín a regiónov (K. Novotná, S. Kučerová, M. Šifta, J. Hátle). Práve tieto 3 zmienené príspevky vyvolali medzi účastníkmi konferencie azda najväčšiu diskusiu.

Viacero ďalších príspevkov sa zaoberalo problematikou výskumu krajiny v minulosti na základe obrazových prameňov. Medzi tieto možno zaradiť predovšetkým príspevky R. Šimůnka o obraze hospodárskej kultúrnej krajiny ako média osobnej reprezentácie na príklade prospektov českých panstiev patriacich Sibylle Auguste Bádenskej, J. Rieznera o stratených krajinách v sudetonemeckých obrazových publikáciách, A. Vyskočila o obrazoch mesta priemyselného veku na príklade mesta Brna, či kolektívu autorov Z. Kučera, R. Semian, P. Raška o sprostredkovanom obraze regiónu na príklade pohľadníc zo severozápadných Čiech.

Ohlásené referáty českých autorov uzatvárali napokon príspevky, ktoré si kládli za cieľ predstaviť krajinu vo svetle starých prameňov vo všeobecnosti (I. Trpáková, P. Trpák), či na konkrétnom príklade mesta Opočno v 18. a 19. storočí (M. Tůmová). Problematiku výskumu administratívnych hraníc a ich premien po roku 1918 na území Československa napokon predstavil T. Burda.

Príspevky slovenských bádateľov sa niesli skôr v tradičnom duchu. D. Gurnák predstavil možnosti historickogeografickej analýzy územného vývoja miest na príklade Popradu a Nového Mesta nad Váhom. O. Tomeček sa vo svojom príspevku pokúsil poukázať na vnímanie krajiny poddanými v čase tereziánskej urbárskej regulácie na konkrétnych príkladoch obyvateľov sídel Zvolenskej stolice. M. Tibenský sa vo svojom

mimoriadne podnetnom príspevku venoval problematike vývoja vinohradníckej krajiny Horných a Dolných Orešian v stredoveku a včasnom novoveku. J. Valo načrtnol územný vývoj a topografiu obce Červeník od konca 19. storočia a P. Ivanič sa zaoberal otázkou identifikácie majetkov hronskobeňadického opátstva uvedených v listinách z rokov 1075 a 1209. Na samotný záver konferencie vystúpil jej hlavný organizátor P. Chrastina s príspevkom vytvoreným v spoluautorstve s K. Rácovou. Uvedený posledný príspevok pojednával o identifikácii riečnych mostov Nitrianskej stolice spomínaných v Noticiách Mateja Bela.

Vybrané konferenčné príspevky vyšli v tomto roku v periodiku *Studia historica Nitriensia* (ročník 19, 2015, č. 1). Spomedzi viacerých príspevkov, ktoré odznegli na konferencii sa však publikovania dočkala len tretina z nich. S výnimkou príspevku R. Šimůnka ide o príspevky, ktoré sa obsahovo viažu práve na územie Slovenska. Publikovania sa nedočkali ani jeden z úvodných referátov konferencie. Jediný neslovenský publikovaný príspevok predstavuje v porovnaní s konferenciou mierne pozmenená a rozšírená štúdia R. Šimůnka s novým názvom *Kulturní krajina na starých vyobrazeních*. Zvyšné publikované štúdie autorskej dvojice P. Chrastina – K. Rácová, ako aj príspevky D. Gurňáka, J. Vala, P. Ivaniča a O. Tomečka vyšli viac-menej v podobe v akej boli prezentované aj na anotovanej konferencii.

Hlavný organizátor konferencie P. Chrastina má aj naďalej ambíciu pokračovať v organizovaní stretnutí slovenských a českých historických geografov v minimálne dvojročnom cykle. Zostáva len veriť, že uvedená ambícia sa naplní a konferencie zamerané na historickú geografiu sa aj na Slovensku stanú tradíciou a prispievajú tak k väčšej propagácii a ďalšiemu rozvoju tejto disciplíny u nás.

Oto Tomeček

V tvorivej symbióze medzi Dolnou zemou a Slovenskom (Správa z medzinárodnej konferencie v Nadlaku)

V dňoch 19. – 20. marca 2015 sa konala v rumunskom meste Nadlak medzinárodná konferencia s názvom *V tvorivej symbióze medzi Dolnou zemou a Slovenskom*. Zúčastnili sa jej dejatelia krajských komunit, publicisti, pedagógovia a vedeckí pracovníci z Rumunska, Srbska, Maďarska a Slovenska, historici, literárni vedci, jazykovedci, kulturoológovia, etnológovia z viacerých univerzít a vedeckých pracovísk. Jej cieľom bolo prezentovať, zaznamenať a zhodnotiť najrozmanitejšie aspekty života a tvorby osobností pôsobiacich na Dolnej zemi, alebo majúcich dolnozemske korene.

Konferenciu organizovala Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Krasku v Nadlaku spolu s Demokratickým zväzom Čechov a Slovákov v Rumunsku a bola spojená so slávnostným udeľovaním Ceny Ondreja Štefanku. Cena je každoročne od roku 2009 udeľovaná dvom žijúcim osobnostiam slovenského zahraničného sveta, respektíve občanom Slovenskej republiky, ktorí svojou činnosťou výrazne a dlhodobo prispeli k rozvoju slovenského zahraničného sveta.

Jej tohtoročnými laureátmi boli etnologička, kulturologička a slovakistka Anna Divičanová z Maďarska a literárny kritik, jazykovedec a prekladateľ Samuel Boldocký zo Srbska. Obidvaja ocenení (v súčasnosti už zosnulý S. Boldocký) patria medzi významné osobnosti podieľajúce sa na zachovávaní a rozvíjaní „slovenskosti“ medzi našim krajanmi v zahraničí, konkrétne na Dolnej zemi.

Pred otvorením pracovnej časti konferencie sa jej účastníkom v prítomnosti Dušana Somráka (viceprimátor mesta Nadlak) prihovorili aj viacerí hostia. Medzi nimi bol Miroslav Číž (podpredseda Národnej rady SR), Ján Gábor (veľvyslanec SR v Bukurešti), Igor Furdík (predseda Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí), Adrián Miroslav Merka (poslanec pre národnostné menšiny Parlamentu Rumunskej republiky a predseda Demokratického zväzu Slovákov a Čechov v Rumunsku), Vladimír Skalský (predseda Svetového združenia Slovákov v zahraničí), Katarína Chovanová (prorektorka pre medzinárodnú spoluprácu a vzťahy s verejnosťou Univerzity Mateja Bela) a ďalší.

Pracovná časť konferencie mala bohatú účasť a dokopy na nej odznelo až 36 príspevkov. Bohužiaľ, vzhľadom na množstvo prednášajúcich,

nemohli príspevky odznieť v plnom znení, ale iba v ich skrátenej verzii.

Úvodný referát pod názvom *Slovensko-slovenské (hornozemsko-dolnozemské) vzťahy v kontexte kultúrnej histórie* predniesol **Miroslav Kmeť** z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, ktorý vzájomné väzby medzi Slovákami na Dolnej zemi a na tzv. Horniakoch reflektoval ako komunitné, rodinné, kultúrne a cirkevné. Naň následne nadviazal **Michal Babiak** z Univerzity Komenského v Bratislave esejou *Id quod inferius, sicut quod superius? (Čo je hore, to je aj dolu?)*. Ďalší príspevok, ktorého autormi boli **Jaroslav Čukan** a **Barbora Predanociová** z Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre bol zvlášť zaujímavý, pretože sa týkal tohtoročnej držiteľky už spomínanej Ceny O. Štefanku – *Anna Divičanová – kontexty dolnozemskeho človeka, organizátora, vedca a pedagóga*. Profesor Čukan predstavil túto významnú vedkyňu prostredníctvom jej bývalých kolegov a ich pohľadu na ňu – či už profesijnému alebo osobnému. V nadväznosti nato vystúpila profesorka **Anna Divičanová**, ktorú dojali výpovede jej kolegov, reagovala na ne a ďalej preniesla svoje *Rozmýšľanie o slovenskom národnom hnutí, o kultúre a o jazyku* (Štefan Leška, Anton Straka, L. Haan a iní). Za ňou nasledoval ďalší laureát udeľovanej ceny **Samuel Boldocký**, ktorý priblížil dvoch významných akademikov a rodených Petrovčanov, neskôr pôsobiacich v Československu – *Andrej a Ján Sirácky, významné osobnosti z radov vojvodinských Slovákov*. Obidvaja svojimi prácami obohatili vtedajšie vedecké poznanie. Andrej Sirácky ako sociológ, filozof, politológ či pedagóg a na druhej strane Ján Sirácky ako historik, ktorý zamerl svoj výskum predovšetkým na vystáhovalectvo Slovákov na Dolnú zem a ako jeden z najpovolanejších v tej dobe sa stal riaditeľom novovzniknutého Ústavu pre zahraničných Slovákov. Tejto pozoruhodnej osobnosti dolnozemských Slovákov sa venovali v ďalších častiach konferencie aj iní prednášajúci. Následne prvý blok konferencie uzavrel svojím referátom *Ján Kmeť – prvý senior slovenských evanjelikov v Rumunsku* cirkevný historik **Juraj Dušan Vanko**, evanjelický farár v Butíne.

Druhá pracovná časť konferencie sa začala sčasti metodologickým príspevkom *Rola osobností v rozvoji dolnozemskej kultúry a vo vzťahoch so Slovenskom*, ktorého autormi boli **Boris Michalík** a **Michal Čukan** z Univerzity Filozofa Konštantína v Nitre. Pokračovať mal svojím prejavom o významnej osobnosti v celoeurópskom kontexte 18. – 19. storočia a jej

názoroch – *Symbiôza európskych myšlienkových prúdov, osobných skúseností a dolnozemskeho prostredia v životnom diele S. Tešedíka ml.* – **Michal Lásik**, pôsobiaci na Slovenskom gymnáziu v Békešskej Čabe, ktorý kvôli zlému zdravotnému stavu nevystúpil. Následne predniesol etnológ prof. **Ján Botík** z Bratislavy, rodák z Gornej Mitropolije, referát *Naši v Bulharsku v reflexii Jána Michalku a Márie Topol'skej*, ktorí boli slovenskými učiteľmi vyslanými do slovenských škôl v Bulharsku. Za ním odzneli príspevky s názvom *Moje Slovensko* od slovakistu prof. **Michala Harpána** z Univerzity v Novom Sade a *Duch Ludovíta Štúra vo vede a diele dolnozemských Slovákov na Slovensku po 2. svetovej vojne (slovensko-srbské a slovensko-chorvátske styky)* od **Stanislava Bajaníka**, ktorý bol vzhľadom na „Rok Ludovíta Štúra“ mimoriadne aktuálny. Za ním následne vystúpili so svojimi referátmi ďalší, a to redaktor, kunsthistorik a výtvarný kritik **Vladimír Valentík**: *Petrovčania – slovenskí akademici (A. Mráz, A. Sirácky, A. Červeni, K. Šiška)*; príspevok s názvom *Nadlak – kultúrny fenomén v živote dolnozemských Slovákov v Rumunsku (Prínos tvorby A. Suchánskeho, O. Štefanka a Š. Dovála z aspektu jazykovej a národnej identity)*, zameraný na slovenských spisovateľov z Rumunsku, prezentovala **Zuzana Kováčová** a druhý blok ukončila **Eva Tučná** so staťou *Symbiôza par excellence. Teória literatúry, text, ktorý svieti*.

Po prestávke nasledovala tretia pracovná časť konferencie, v ktorej sa predstavili: **Viera D. Tapalagová** – *Vklad dolnozemských Slovákov do kultúry, ducha a identity na Slovensku po 2. svetovej vojne (spolky Slovákov z Maďarska, Srbska, Rumunsku, Bulharska)* a **Lenka Garančovská** – *Slovenskí priekopníci mediálneho priestoru v Rumunsku*. Tretia v poradí – charizmatická spisovateľka, pedagogička a literárna vedkyňa doc. **Dagmar Mária Anoca** z Univerzity v Bukurešti, veľmi pôsobivo preniesla svoj referát o rodákovi z Nadlaku, spisovateľovi, novinárovi a autorovi dobrodružnej, cestopisnej a vedeckofantastickej prózy – *Peter Suchánsky a fascinácia nížiny*. So svojím príspevkom *Osvietenský vzdelanec Juraj Rohoň* nasledovala **Erika Brtáňová** z Ústavu slovenskej literatúry SAV, ktorá predstavila tohto významného evanjelického kňaza, spisovateľa, zberateľa ľudových piesní a národného buditeľa, pôsobiaceho na území dnešného Srbska. Ďalej v štúdií „Z môjho pohyblivého života...“ – *mozaiky z denníka učiteľa a publicistu J. P. Bellu* predstavila riaditeľka Výskumného ústavu Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku **Anna Kováčová**

významného rodáka z Liptovského Mikuláša, ktorý svoje najplodnejšie roky života prežil v Békešskej Čabe ako evanjelický učiteľ a bol poverený zostavením školských učebníc a čítaniek. Posledné dva príspevky prvého konferenčného dňa predniesli predstavitelia vojvodinských Slovákov **Jaroslav Čiep** – *Homola ako spolupracovník Štúrových Slovenských národných novín* a **Samuel Jovankovič** v referáte *Historik Jozef Maliak 1854 – 1945*, ktorý pri príležitosti 70. výročia úmrtia tohto popredného aktivistu medzi Slovákami na Dolnej zemi ho charakterizoval ako pedagóga pôsobiaceho okrem iného aj v Iloku a Petrovci a autora mnohých historických prác.

Sobota, druhý deň konferencie, sa rovnako niesla v znamení mnohých zaujímavých prejavov o osobnostiach, ktoré ovplyvnili Dolnú zem. Ako prvé vystúpili **Mária Katarína Hrkľová** a predsedníčka Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku **Alžbeta Hollerová Račková** a zaspomínali si na osobnosť, ktorá v mnohom ovplyvnila dolnozemský život, ale aj ich samotné. Bol ňou na konferencii už viackrát spomínaný Ján Sirácky, ktorý sa zaslúžil o zmapovanie osídľovania Dolnej zeme Slovákami (*Ján Sirácky – symbol tvorivej symbiózy medzi Dolnou zemou a Slovenskom* a *Ján Sirácky a Slováci v Maďarsku*). Ďalej nasledovali príspevky predsedníčky Matice slovenskej v Srbsku **Kataríny Melegovej-Melichovej** – *prof. PhDr. Michal Topoľský – markantná osobnosť slovenského sveta* a **Martiny Matyášovej** – *Kultúrna a osvetová činnosť Jozefa Gregora Tajovského v Nadlaku*. Nemožno opomenúť ani veľmi zaujímavý príspevok **Karola Hollého**, vedeckého pracovníka Historického ústavu SAV, o národnokultúrnej pracovníčke a zberateľke etnografického materiálu z Nitrianska a Dolnej zeme pod názvom – *Z listov Ludmily Markovičovej, rod. Boorovej, z obdobia jej pôsobenia v Nadlaku*, v ktorom reflektoval aj jej nie veľmi pozitívny názor na J. G. Tajovského. Ďalej nasledovali referáty o učiteľoch, ktorí ovplyvnili slovenské komunity v Rumunsku a predniesli ich **Adriana Jozefína Furiková** – *Učítelia, ktorí ovplyvnili život Slovákov z Bihoru a Salaju* a **Pavel Bujtár** – *Učítelia zo Slovenska, ktorí stáli pri zrode nadlackej strednej školy*. Štvrtú pracovnú časť konferencie ukončila **Zuzana Drugová** z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici svojím rozprávaním o kovačickom maliarovi, ktorého diela sa stali súčasťou najvýznamnejších svetových publikácií insitného maliarstva: *Insitný umelec Martin Jonáš ako dolnozemský veľvyslanec vo svete*. Publiku v prezentácii priblížila aj jeho konkrétne diela, z ktorých prevažne olejomalby

predstavujú človeka v práci, život na dedine a dolnozemskú farebnú atmosféru a na druhej strane grafická tvorba je jej odľahčujúcim protipólom, charakterizovaná typickým vidieckym humorom.

Posledná časť konferencie sa spočiatku niesla v znamení slovakistiky, jazykovedy a literatúry, a to konkrétne v príspevkoch od **Samuela Koruniaka** – *Dr. Michal Týr – významný kamienok k mozaike slovenskej vojvodinskej jazykovedy*, **Janka Gubaniho** – *Preklad ako aspekt Štefankovej tvorivej symbiôzy v časopise Rovnobežné zrkadlá*, **Maríny Hríbovej** – *Význam a odkaz vedeckého diela Jozefa Štolca v kontexte rozvoja slovenskej dialektológie v Srbsku*, **Stanislavy Zajacovej** – *Aladár Králik a jeho fascinácia slovesom a Patrika Šenkára – *Básnické výpovede nadlackej Constance ako pylóny tvorivej symbiôzy*. Záver konferencie patril príspevkom o dvoch rodákoch zo Slovenského Komlôša, v podaní **Soni Polónyovej** – *Presídlenec O. Kulík a jeho pamäť na národnostný zápas Slovákov v Maďarsku za svoje národnostné práva* a **Pavla Beňa** – *Alexander Szokolay – potomok významného učiteľského rodu zo Slovenského Komlôša*.*

Za každým blokom pracovnej časti konferencie nasledovala diskusia, ktorá bola veľmi zaujímavá a podnetná, avšak kvôli nedostatku času nebolo možné reagovať na všetky otázky a komentáre. Nediskutovalo sa iba o minulosti, ale prihliadalo sa aj na súčasnosť a vízie Slovákov žijúcich na Dolnej zemi do budúcnosti.

Z neúčasti na konferencii sa ospravedlnili viacerí prihlásení prednášajúci, ktorých príspevky budú v plnom znení spolu s prednesenými zverejnené v konferenčnom zborníku. Boli nimi: Dana Hučková – *Slovenská reflexia slovenskej Dolnej zeme na začiatku 20. storočia*, Viera Benková – *Dolnozemskí intelektuáli v kultúrnom a spoločenskom živote Slovenska*, Miroslav Bielik – *Pohľady a náhľady Viliama Marčoka na dolnozemskú literatúru a jej osobnosti*, Peter Mičko – *Zahraničnoobchodné aktivity prvej Slovenskej republiky s krajinami Dolnej zeme*, Ľuboš Kačírek – *Osobnosti slovenského evanjelického zboru v Pešti v 60. rokoch 19. storočia – medzi Hornou a Dolnou zemou*, Ján Jakubej – *Príbuzní tisoveckých Daxnerovcov na Dolnej zemi*, Marta Součková – *K percepcii Vladimíra Hurbana Vladimírova na Slovensku*, Zlata Troligová – *Premiérové manželské kroky Hany Gregorovej*. „*Vydala som sa do bohatej nížiny, do Nadlaku*“, Renáta Hlavatá – *Jazykové a kultúrne identifikátory vo vybraných textoch Ondreja Štefanka a Anna Makišová – Vojvodinská slovakistka*.

V závere môžeme konštatovať, že na organizačne veľmi dobre zvládnutej konferencii, v príjemnej atmosfére a spoločnosti odzneli za dva dni pútavé príspevky prinášajúce mnohé zaujímavé informácie o významných osobnostiach z oblasti vedy, kultúry, vzdelávania, spoločenského, politického a hospodárskeho života, ktoré obohatili slovenskú Dolnú zem a rovnako aj Slovensko.

Soňa Polónyová

Za jazykovú správnosť príspevkov zodpovedajú ich autori.

Ilustrácia na obálke: lokomotíva s rýchlikom pri ruine hradu Strečno, 1936.

Názov:	Acta historica Neosoliensia 18/2015
Náklad:	120 ks.
Rozsah:	422 s.
Vydanie:	prvé
Formát:	A5
Návrh obálky:	Mgr. Róbert Malček, PhD.
Vydavateľ:	BELIANUM. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Rok vydania:	2015

ISSN 1336-9148